УПРАВЛІННЯ КУЛЬТУРИ, НАЦІОНАЛЬНОСТЕЙ ТА РЕЛІГІЙ
МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛДЕРЖАДМІНІСТРАЦІЇ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ

ІСТОРІЯ. ЕТНОГРАФІЯ. КУЛЬТУРА.
НОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Збірка наукових матеріалів
XII Миколаївської обласної краєзнавчої конференції
21-22 жовтня 2021 року

Миколаїв
«Дизайн та Поліграфія»
2021

ББК
УДК

РЕДАКЦІЙНА РАДА

О.О. БУБЕРЕНКО (голова) – начальник управління культури, національностей та релігій Миколаївської облдержадміністрації;
Е.І. ЄЛІЗАРОВА – виконуюча обов'язки директора Миколаївського обласного краєзнавчого музею;
В.В. ЧЕРНЯВСЬКИЙ – кандидат історичних наук, заступник директора з наукової роботи Миколаївського обласного краєзнавчого музею;
В.В. ЖИВОТОВСЬКА – учений секретар Миколаївського обласного краєзнавчого музею.

Відповідальний за випуск: Е.І. ЄЛІЗАРОВА

Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження: збірник наукових матеріалів XII Миколаївської обласної краєзнавчої конференції (Миколаїв 21-22 жовтня 2021 року)/ ред. рада: О.О. Буберенко (голова), Е.І. Єлізарова, В.В.Чернявський, В.В. Животовська. – Миколаїв: Дизайн та Поліграфія, 2021. – 192 с.

До наукової збірки XII Миколаївської обласної краєзнавчої конференції увійшли вибрані доповіді з історії, етнографії, культури, природознавства, що були зачитані під час проведення конференції 21-22 жовтня 2021 р.

Збірка розрахована на фахових істориків, краєзнавців, викладачів, аспірантів та всіх, хто цікавиться історією.

Всі матеріали подані в авторській редакції. Редакційна рада не завжди поділяє погляди, викладені у публікаціях. Відповідальність за достовірність поданої інформації несуть автори.

ЗМІСТ

I
АРХЕОЛОГІЯ ТА ПРАДАВНЯ ІСТОРІЯ КРАЮ

Піструіл І.В., Главенчук А.В.
Дослідження верхньопалеолітичної стоянки Анетівка I (відповідно результатів розкопок 2019 року) 8
Фоменко В.М.
Енеолітичний курган в районі Бузького Гарду 13
Горбенко К.В., Жирок Ю.В.
Нові дослідження городища доби фінальної бронзи Дикий Сад 17
Агульніков С., Попович С., Чобану І.
Каструм - укріплення Римської епохи у с. Етулія 24
Зуєв В.Ю.
Бронзове руків'я дзеркала п'ятої серії борисфенітського типу з Миколаївської області..... 27
Сапожников І.В., Сінельніков О.С.
Новий пункт знахідок грецьких та римських амфор біля Константинопольського гирла Дністровського лиману..... 29
Снитко І.О., Бондаренко А.О., Алєксєєв А.М., Денисюк Н.І.
Археологічна розвідка у верхів'ї річки Березань на Веселинівщині 31
Шелов-Коведяєв Ф.В.
Ще раз про остраконе DefOlb 1 (De titulis Olbiae Ponticae et viciniis IV) 34
Лазаренко В.Г.
До проблеми походження монет-стрілок в Очаківському районі Миколаївської області – єдиному ареалі їхнього поширення у Північному Причорномор'ї 36
Сапожников І.В.
Матеріали археології Коблево 1830-1860-х років та сліди римського військового табору на дорозі Ольвії – Тира 39
Нікітін В.І.
Знахідка сарматського жертовника біля с. Зелена Левада Первомайського району Миколаївської області 43
Біляєва С.О.
У пошуках стародавнього Дашева: історико-археологічний контекст 44
Гребенников В.Б.
Внесок Анни Станіславівни Русяєвої в античну археологію Миколаївщини 50

II
ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА ІСТОРІОГРАФІЯ МИКОЛАЇВЩИНИ

Остапенко О.І.
Епістолярна спадщина великого просвітителя 53

III
ІСТОРІЯ КРАЮ

Генчев В.В., Куценко С.В.
Ринок землі, земельні відносини та шляхи їх розвитку (на прикладі території Поінгулля в межах Новобузького району кін. XVIII – в XIX ст.) 56
Вовчук Л.А., Тригуб О.П.
Місця пам'яті історії дипломатії в Миколаєві часів національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. 61
Мітковська Т.С.
Зародження лоцманського промислу на Дніпрі та у Північному Причорномор'ї ... 68
Коваль Г.П.
Миколаївська міська дума та події в місті Миколаєві в 1918 році 70
Котляр Ю.В.
Перший Зимовий похід Армії УНР на території Миколаївщини 73
Крикалова І.В.
Чистка партії на Миколаївщині у 1929 році 75
Мельник М.О.
Діяльність частин особливого призначення на Миколаївщині 77
Дудник П.О., Сосюкіна О.О.
Невидимої армії добровольці 79
Крамаренко М.В.
Навчальні центри Миколаївщини у процесі підготовки військовослужбовців 80
Пархоменко В.А.
Миколаїв під Денікінською окупацією: за спогадами сучасників 82
Дем'яненко Ю.М., Гаврилов І.В.
Замощення міста Миколаєва. Роль Григорія Миколайовича Ге та його попередників у цьому процесі 84
Чернявський В.В.
Робітничий мікрорайон «Темвод» заводу ім. 61-го комунара 1930 – 1986 рр.: картина повсякдення та трансформація міського простору 87
Животовська В.В.
В'язні-жертви нацизму м. Миколаєва: чисельність, стан та структура потреб 89

IV
МАТЕРІАЛЬНА ТА ДУХОВНА КУЛЬТУРА МИКОЛАЇВЩИНИ

Кравченко Т.П.
Молодіжний сленг як нова субкультура на Миколаївщині 92
Сапак Н.В.
Кафедра дизайну ВП МФ КНУКіМ у формуванні сучасної мистецько-дизайнерської освіти. Минуле і сьогодення 95

Серебрякова Т.В.
Web-library «Аркасівська спадщина» - комплексний електронний ресурс для популяризації історичної пам'яті регіону 98
Шарата Н.Г.
Українська мова як ідейний і художній чинник у діяльності М.М. Аркаса 100
Губська Т.М.
Ювілеї, знахідки, відкриття: сторінки історії Свято-Миколаївської церкви с. Мішково-Погорілово 102
Сарафонова Л.Г.
Основні тенденції розвитку духовної (церковної) музики. Миколаїв, ІІ пол. ХІХ – поч. ХХ ст. 103
Требух О.О.
Тодор Гавриленко та Юрій Сербул, їх етнографічні студії в Полудневій Україні на Баштанщині в 20-х роках ХХ століття 105
Требух Г.М.
Особливості виготовлення весільної випічки на Баштанщині (за матеріалами етнографічної розвідки 2019-2020 років)..... 106

V
ВИДАТНІ ПОСТАТІ КРАЮ

Іванова Г.А.
Миколаївський краєзнавець Дмитро Іванович Заковоротній (за документами особового фонду) 109
Подима В.В. (о. Варсонофій)
Апостол Камчатки-володар Миколаївщини (про митрополита Нестора (Анісімова)) 110
Александренко І.І.
Співець і дослідник рідного краю 112
Александренко І.І.
Видатна постать українського суспільства - О.П.Бердник 114
Веденеєва Г.К.
Олександр Алоїзович Яната та українські народні назви рослин (матеріали з фондів Миколаївського обласного краєзнавчого музею) 115
Гаркуша Н.М.
Йолкін Михайло Васильович: життя та діяльність 117
Гармашов І.В.
Крилатий білорус із Миколаївщини 119
Пономарьова О.В.
Лішини: роль окремих представників роду в регіональній історії (Херсонська та Таврійська губернії) 120
Морозова О.С.
Адмірал Семен Афанасійович Пустошкін (21.07.1759 - 19.04.1846): біографічний нарис 123
Веденеєва Г.К., Саказли Г.Д.
Акініна Римма Романівна (1943 – 2021): краєзнавець, музеєзнавець, природолюб... 125
Веденеєва Г.К.,Саказли Г.Д.
Пам'яті Торгана Віталія Федоровича (1952-2020) – природознавця, краєзнавця ... 126

VI
МУЗЕЙНА СПРАВА

Бабенко Л.О.
Проблемні питання музеалізації та атрибуції музейних предметів (на прикладі порцелянової статуетки «Дівчина біля дерева») 127
Березовська Т.В.
Роль і значення музейної педагогіки в системі навчально-виховної діяльності у вищому навчальному закладі 129
Гайдай О.М.
Аудівізуальна та цифрова революції в музеєзнавстві 131
Доскаленко О.В.
Бібліотечний «Літературний музей на Потьомкінській»: зберігаємо літературну історію краю 133
Одегова Л.І.
Графічні образи українського козацтва у творах, представлених у постійній експозиції Миколаївського обласного художнього музею ім. В.В. Верещагіна 134
Твєрітінова Л.Є.
Особисті речі художника-баталіста Василя Верещагіна в колекції Миколаївського обласного художнього музею ім. В.В. Верещагіна. Каталогізація та історія побутування 137
Яблуновська О.Л.
Витончена порцеляна Мейсена у зібранні Миколаївського обласного художнього музею ім. В.В. Верещагіна 141
Барбаянова К.С.
Віртуалізація музейної справи в контексті цифрової культури сучасного інформаційного суспільства 143
Зайцева О.М.
Роботи художника Ольшанського Володимира Архиповича в колекції Миколаївського обласного краєзнавчого музею 146
Стешак К.П.
Інклюзія в Миколаївському обласному краєзнавчому музеї 149
Романенко С.В.
Серія портретів М.О. Ряснянського «Однополчани» у виставкових проектах Миколаївського обласного краєзнавчого музею 151
Саганєвич Т.С.
Колекція Морських збірників у фондах Музею суднобудування і флоту..... 153
Сабалдашов В.В.
Німецькі листівки періоду Першої світової війни із фондів Миколаївського обласного краєзнавчого музею: історичний аналіз 155
Камінська М.І.
Виставка «Єврейський Миколаїв» 160
Запісочна Л.О.
Розписна Україна - види традиційного та сучасного декоративного розпису. Розвиток таврійського (причорноморського) розпису (на основі досвіду роботи Миколаївського обласного художнього музею ім. В.В. Верещагіна) 162

VII
ПРИРОДА КРАЮ

Дудник А.В.
Чисельність популяцій клопа-солдатика під дією екологічних чинників в умовах міста Миколаєва 166
Тротнер В.В., Шепель О.В.
Знахідки деяких рідкісних видів рослин в РЛП «Приінгульський» у 2021 році 168
Артамонов В.А.
Бузькі пороги в історії та топоніміці 171

VIII
ГІПОТЕЗИ ТА ВЕРСІЇ

Первина Д.С.
Перспективи розвитку ВМС України 174
Антоніаді М.Г.
Українська Антарктика: освоєння та перспективи..... 178
Демьяненко Ю.Н.
Священнослужители Военно-сухопутного Ведомства Одесско-херсонской Епархии – Участники Первой Мировой Войны. Часть I (а – М) 180

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ 186

I

АРХЕОЛОГІЯ ТА ПРАДАВНЯ ІСТОРІЯ КРАЮ

Пиструил И.В., Главенчук А.В.
(г. Одесса)

ИССЛЕДОВАНИЯ ВЕРХНЕПАЛЕОЛИТИЧЕСКОЙ СТОЯНКИ АНЕТОВКА I
(по результатам раскопок 2019 года)

Стоянка Анетовка I открыта в 1978 году Причерноморской экспедицией под руководством В.Н. Станко [7, 8]. Тогда же проведены первые исследования памятника. Стоянка локализована на западной окраине с. Анетовка (Вознесенский (бывший Доманёвский) район Николаевской области, Украина), на второй лёссовой террасе (17 м над современным уровнем воды) правого берега р. Бакшала [7, с.7; 5, с.119; 4]. Сама стоянка расположена в западной части достаточно широкого и длинного мыса, плавно спускающегося от водораздела к пойме. Мыс ограничен урезом речки и древней балкой, выходящей к магазину в центре села. На территории памятника расположены жилые и покинутые усадьбы селян и проходит грунтовая дорога от бывшей фермы к кладбищу и переправе через р. Бакшалу.

Первые исследования памятника были проведены в 1978 г. на площади 35 м^2 (раскоп 1). Археологический материал (более 7000 экз.) фиксировался по метрическим горизонтам (0,25 м) и встречался от дневной поверхности до ярко-желтого лёсса [8, с.7 8; 6, с.27]. В ходе камеральной обработки археологического материала было выделено два «пика» залегания находок. Таким образом, стоянка Анетовка I была интерпретирована как двухслойный памятник с хронологически и генетически близкими комплексами [8; 5, с.119; 6, с.27 34].

Все годы, с момента открытия стоянки Анетовка I, сотрудниками экспедиции регулярно проводятся сборы подъёмного материала на не заасфальтированном участке улицы села, которая находится непосредственно на территории памятника [3, с.197 204].

В 1981 году на стоянке Анетовка I был заложен раскоп (раскоп 2, приблизительно в 50 м южнее раскопа 1978 г.) [4]. Также, небольшие по объёму работы были проведены на памятнике в 2005 2006 годах. Шурфами и прирезкой к раскопу 1978 года была дополнительно изучена стратиграфия стоянки.

В 2014 и 2018 годах на раскопе 1981 г. были проведены небольшие исследования, в первую очередь, с целью определения стратиграфии раскопа 1981 года. Зачистка южной и восточной бровок показала стратиграфию, в общих чертах подобную стратиграфии раскопа 1978 года. Также было установлено, что стенки раскопа 1981 г. разрушены. В раскопе и по его периметру находятся современные перекопы и свалка (в основном, с западной и северной сторон раскопа). Поэтому, в 2019 г. было решено с востока и юга выровнять (траншеей и небольшим раскопом общей площадью 19 м^2) участок до неразрушенных литологических слоев. Материал фиксировался по метрическим горизонтам (0,2 м). Грунт, собранный после расчистки культурного слоя, просеивался через сито.

Всего было снято пять метрических горизонтов. Общая глубина раскопа составила 1 м. В первом метрическом горизонте (дерновой слой, чернозём) найдено 1335 кремневих изделия, во втором (чернозём) 4154 экз., в третьем (серые суглинки) 4916 экз., в четвертом (серые и серо-жёлтые суглинки) 4427 экз. и в пятом (серо-жёлтые и жёлтые лёссовидные суглинки) 1021 экз. Всего обнаружено 15853 кремнёвих изделия. Практически все находки (кремнёвые, с других пород камня и кости) покрыты сильным известковым налётом. Большая часть археологического материала зафиксирована в нижних слоях чернозёма, в слое серых суглинков и в верхней части слоя серо-жёлтых суглинков. Такое геологическое положение материала свидетельствует о его переотложении. Однако, присутствие в коллекции большого количества мелких отщепов, чешуек и покрытых известковым налётом обломков плейстоценовых костей позволяет допустить переотложенность археологического материала по вертикали, под влиянием, например, землеройных животных, ходы которых постоянно и в большом количестве фиксировались в процессе исследований. Технико-типологический состав кремнёвой коллекции, собранной на различных метрических уровнях в 2019 году, одинаков (табл. 1).

Таблица №1.

Технико-типологический состав коллекции стоянки Анетовка I.

№	Наименование изделий	Кол-во	%
1	Гальки целые	2	0,01
2	Расколотые желваки и гальки	42	0,3
3	Нуклевидные осколки	13	0,08
4	Осколки средние и мелкие	876	5,5
5	Нуклеусы первичные	4	0,02
6	Нуклеусы 1-площадочные	152	0,9
7	Нуклеусы 2-площадочные	47	0,3
8	Микронуклеусы	2	0,01
9	Фрагменты нуклеусов	3	0,02
10	Сколы обновления нуклеусов	156	1
11	Отщепы крупные	388	2,4
12	Отщепы средние	3101	19, 6
13	Отщепы мелкие	3589	22,6
14	Чешуйки	3819	24,1
15	Микрочешуйки	2	0,01
16	Пластины крупные	37	0,2
17	Пластины средние	1390	8,8
18	Микропластины	1648	10,4
19	Резцовые сколы	121	0,8
20	Резцы	106	0,7
21	Скребки	79	0,5
22	Нуклеусы – скребки	24	0,1
23	Скребки на нуклеусе	1	0,006
24	Скобели	8	0,05
25	Острия	24	0,1
26	Микроострия	80	0,5
27	Микропластины с ретушью	28	0,8
28	Микропластины – пилки	2	0,01
29	Резцовые сколы с ретушь	4	0,02
30	Ножевидные орудия	3	0,02
31	Комбинированные орудия	13	0,08
32	Отщепы с ретушью	17	0,1
33	Пластини с ретушью	21	0,13
34	Отщепы со следами использования	25	0,16
35	Пластины со следами использования	21	0,13
36	Микропластины со следами использования	4	0,02
37	Обломки орудий	1	0,006
	Всего	**15853**	**100**

В общем, в полевом сезоне 2019 г. найдено 15853 кремнёвых изделия и 325 каменных артефактов из других пород камня. Достаточно многочисленны находки маленьких размеров: мелкие отщепы, чешуйки, микропластины, резцовые сколы, микроинвентарь. Хорошо представлены микроострия сагайдакско-мураловского типа, характерные для эпиориньяка. Много находок маленьких размеров и среди не кремнёвых артефактов. В целом, технико-типологический состав коллекции кремнёвых орудий материала 2019 г. не отличается от технико-типологического состава коллекции памятника, которая собиралась в предыдущие годы исследований.

Фауна представлена 1628 обломками костей и 25 обломками зубов животных, в том числе 35 обломками обожженных костей («угольков»).

Кроме изделий из камня, найдено 25 орудий из кости и предметы неутилитарного назначения: два украшения (подвески из кости и раковины) и два изделия, относящиеся к первобытному мобильному искусству (скульптуры мамонтов из глинистого стяжения и песчаника).

Первичное расщепление кремня и изготовление изделий с вторичной обработкой проходило на территории памятника. Об этом свидетельствует достаточно большое количество осколков и обломков, сколов обновления нуклеусов, самих нуклеусов и отходов производства в виде различных отщепов, чешуек и т.п. Техника расщепления неправильнопризматическая (рис. 1: 1 9). Судя по размерам нуклеусов и сколов, для обработки использовались кремнёвые конкреции небольших размеров (до 10 см), хотя в небольшом количестве присутствуют желваки кремня и более крупных размеров.

В отдельные категории выделены пластины, микропластины и отщепы с ретушью и ретушью использования. По краям этих сколов, на дорсальной и/или вентральной поверхностях, зафиксирована мелкая, регулярная и нерегулярная, разновеликая ретушь, которая образовалась в результате работы данными предметами. Возможно, что и регулярная ретушь на данных изделиях образовалась в результате долгого и/или интенсивного их использования в ходе различных производственных процессов (например: скобление, строгание, пиление и т.п.), либо эти изделия являются заготовками для изготовления орудий, которые были изъяты из производственного процесса.

Резцы и скребки (включая нуклеусы-скребки, которые выделены в таблице) представлены почти одинаковым количеством среди изделий с вторичной обработкой.

Скребки делятся на две группы: высокие и низкие. Скребки высокой формы количественно преобладают. Изготовлены они на массивных и/или толстых отщепах и обломках кремня. Представлены они, в основном, подокруглыми и округлыми формами, а также скребками концевого типа. Низких скребков меньше. Изготовлены они на отщепах (концевого типа, подокруглые и округлые формы) и пластинах (концевые) (рис. 2: 1 14).

Среди резцов выделены группы: ретушные (преобладают), угловые, двугранные и двойные (рис. 3: 1 9). Среди ретушных резцов на пластинах присутствуют резцы с поперечным резцовым сколом. Это специфический тип резцов, который представлен на эпиориньякских комплексах (например, для юга Восточной Европы в комплексах Лесков, Мураловки, Золотовки и других) и почти совершенно отсутствует в эпиграветских комплексах. Микроострия сагайдакско-мураловского типа также присутствуют в коллекции исследуемого участка. Изготовлены они на так называемых скребковых чешуйках или тонких микропластинах (рис. 3: 10 21). Характерным признаком этой группы является мелкая абразивная ретушь, полностью или частично нанесенная по одному или обоим краям скола-заготовки. Эта категория орудий также характерна для эпиориньякских комплексов.

Присутствуют острия, отщепы и пластины с ретушью, отдельными изделиями представлены скобели, ножевидные и комбинированные орудия. Комбинированные орудия сочетаются следующим образом: скребок-резец (9 экз.) и по 1 экземпляру скребок-острие, скребок-ножевидное изделие, скобель-острие и резец-сверло.

Кроме палеолитических находок, в колекции присутствуют находки, относящиеся к XIX-XX вв. и связанные с хозяйственной деятельностью жителей современного села Анетовка.

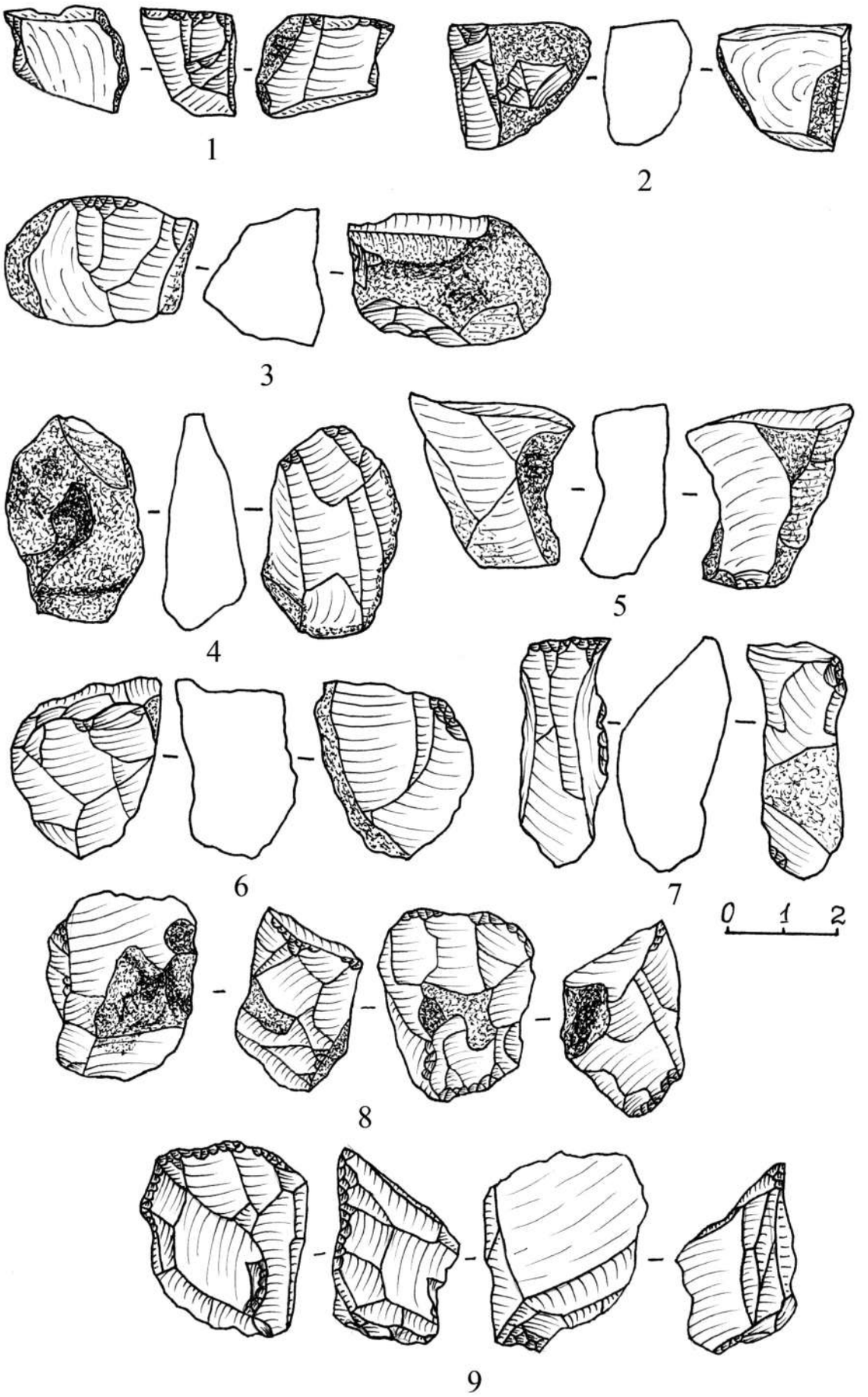

Рис. 1. Анетовка I. Нуклеусы.

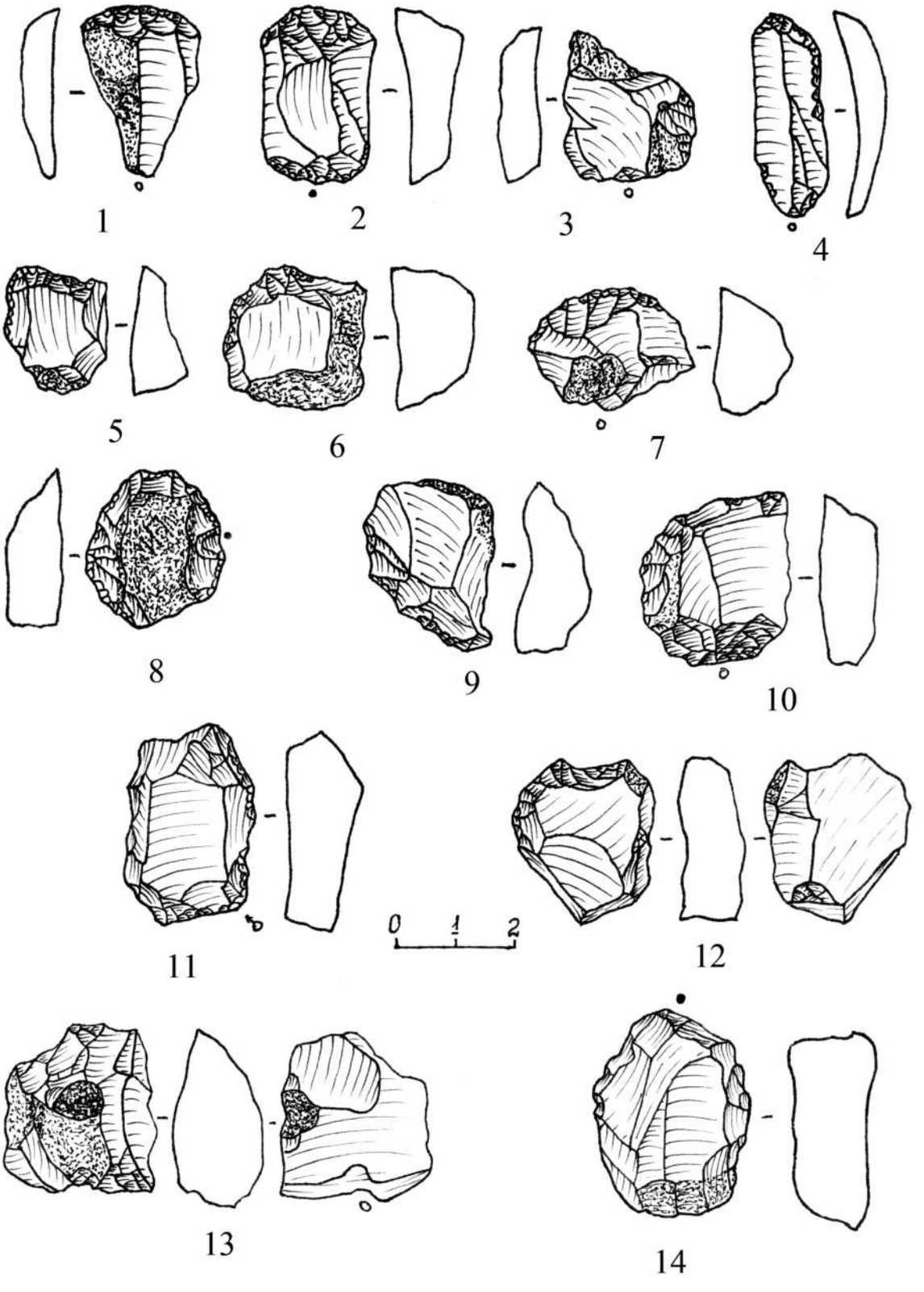

Рис. 2. Анетовка I. Скребки.

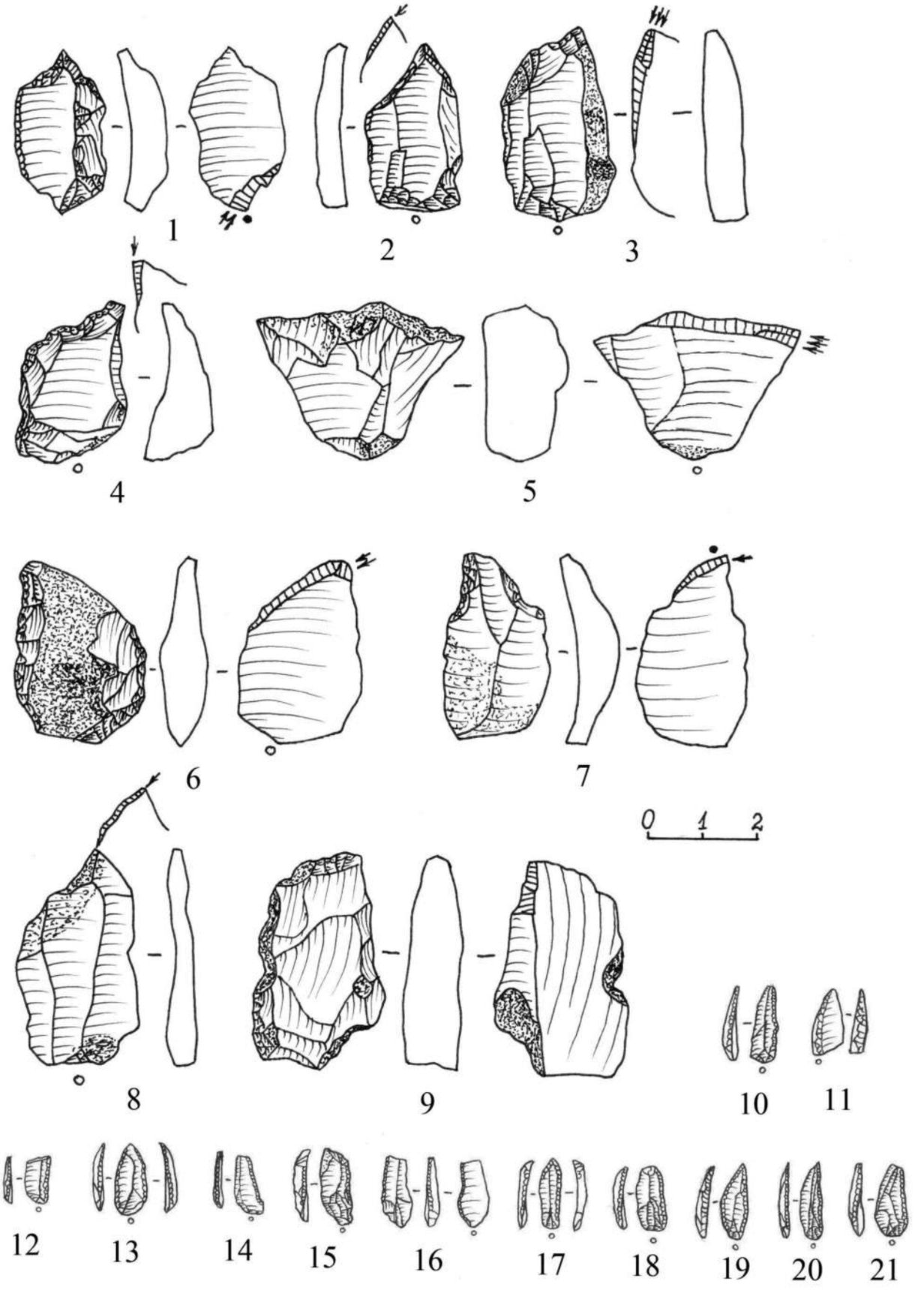

Рис. 3. Анетовка I. Резцы (1-9), микроинвентарь (10-21)

Кремнёвая коллекция памятника Анетовка I 2019 года исследований, по всем показателям, относится к эпиориньякской индустрии. Она полностью или частично подобна инвентарю таких эпиориньякских памятников юга Восточной Европы, как Лески, Сагайдак I, Мураловка, Золотовка т.п. [например: 2, с.52 79]. В имеющейся коллекции памятника полностью отсутствуют орудия, характерные для эпиграветских комплексов (прежде всего микропластины и микроострия с притупленным краем), памятники которых также расположены у с. Анетовка (например, известное поселение Анетовка II) [9; 1].

Список использованных источников и литературы

1. Главенчук А.В. Исследование производственного участка на позднепалеолитическом поселении Анетовка 2 / А.В. Главенчук // Stratum plus. – 2003 2004. – №1. – С. 206–227.
2. Демиденко Ю.Э. Северное Причерноморье в европейском контексте проблематики раннего и среднего периодов верхнего палеолита / Ю.Э. Демиденко // Человек в истории и культуре. – Одесса-Терновка, 2007. – С. 52–79.
3. Пиструил И.В. Новые данные о позднепалеолитической стоянке Анетовка I / И.В. Пиструил // Археологія та етнологія Східної Європи: матеріали та дослідження. – Одеса: Астропринт, 2000. – С. 197–204.
4. Пиструил И.В. Анетовка 1 — эпиориньякская стоянка в степном Побужье / И.В. Пиструил // Stratum plus. – 2019. – №1. – С. 295–318.
5. Смольянинова С.П. Карта памятников каменного века Степного Побужья // В.Н. Станко, Г.В. Григорьева, Т.Н. Швайко. 1989. Позднепалеолитическое поселение Анетовка II. Вопросы культурно-исторической периодизации позднего палеолита Северного Причерноморья. – Киев: Наукова думка. – С. 113 131.
6. Смольянинова С.П. Палеолит и мезолит Степного Побужья / С.П. Смольянинова – К.: Наукова думка, 1990. – 107 с.
7. Станко В.Н., Смольянинова С.П., Иванов Г.И. Раскопки позднепалеолитических стоянок Анетовка I и II на Среднем Буге / В.Н Станко, С.П. Смольянинова, Г.И. Иванов // Древности Северо-западного Причерноморья. – Киев: Наукова думка, 1981. – С. 5 22.
8. Станко В.Н., Смольянинова С.П., Швайко Т.Н. Позднепалеолитическое поселение Анетовка I / В.Н. Станко, С.П. Смольянинова, Т.Н. Швайко // Северное Причерноморье (материалы по археологии). – Киев: Наукова думка, 1984. – С. 4 14.
9. Станко В.Н. Позднепалеолитическое поселение Анетовка II. Вопросы культурно-исторической периодизации позднего палеолита Северного Причерноморья / В.Н. Станко, Г.В. Григорьева, Т.Н. Швайко. – Киев: Наукова думка, 1989. – 139 с.

Фоменко В.М.
(м. Миколаїв)

ЕНЕОЛІТИЧНИЙ КУРГАН У РАЙОНІ БУЗЬКОГО ГАРДУ

В зоні будівництва Южно-Українського енергокомплексу, зокрема, Олександрівського водосховища Ташлицької ГАЕС, Миколаївською експедицією Інституту археології НАН України у 80-90-х роках минулого століття виявлено і досліджено низку різночасових археологічних пам'яток, що надали нові важливі матеріали для вивчення різних етапів давньої історії Південно-Східної Європи. В районі Бузького Гарду виділяються багатошарові поселення, що містять культурні залишки від часів неоліту й енеоліту до пізньої бронзи і козацької доби – Гард, Гард 3-4, Пугач 1-2, Ташлик 2-3, Лідина Балка та інші.

Особливо слід відзначити курганний могильник, розташований безпосередньо на площі двошарового поселення Гард 3. Він становить виключний науковий інтерес, зокрема, у плані з'ясування часу його виникнення і культурно-хронологічного співвідношення з енеолітичним (трипільським) шаром поселення.

Цей археологічний комплекс знаходиться на правому березі Південного Бугу, за 2,5 км на південний схід від с. Богданівки Доманівського району Миколаївської області, на високому мисі, утвореному стрімким берегом ріки і Соркуровою балкою. Розкопками М.Т.Товкайла у 1986-1988 рр встановлено, що нижній шар поселення локалізується у прибережній зоні і містить матеріали буго-дністровської неолітичної культури, у той час як верхній шар з матеріалами томашівсько-сушківського типу не тільки повністю перекриває попередній, а й займає майже увесь мис і датується етапом С1 Трипілля, за періодизацією Т.С.Пассек [6, с.64].

Кургани розташувались ланцюжком на західній периферії поселення паралельно руслу ріки, на відстані 270 – 300 м від берега. Вони являють собою невисокі (0,2 – 0,4 м) круглі у плані дуже розпливчасті підвищення діаметром 10 – 15 м. Точна кількість їх візуально не встановлюється на тлі хвилястого рельєфу задернованої місцевості [14, арк.41).

Один з курганів (№ 4) розкопаний автором у 1988 році [15]. Повній публікації його матеріалів і присвячена дана стаття. Курган знаходився у південно-східній частині некрополя. Насип заввишки 0,3 м й діаметром 17-18 м задернований. На поверх-ні розрідженим колом стирчали верхівки невеликих пласких каменів підкурганної поховальної конструкції.

Курган розкопувався вручну з залишенням перехрещених у центрі контрольних бровок, орієнтованих відповідно в напрямках північ – південь та схід – захід. Шар похованого грунту залягав на глибині 0,25-0,3 м від репера Ро. Він являв собою чорнозем завтовшки 0,2 - 0,25 м з великою домішкою піску, жорстви і щебеню, котрий підстилався жовтим суглинком, а також материковою скельною кристалічною поро-дою (граніт). Виходи останньої простежувались під час розкопок в різних секторах курга-ну на рівні похованого грунту і перехідного суглинку (мал. 1).

В кургані досліджено 3 поховання. Наводимо їх опис у порядку стратиграфічної послідовності.

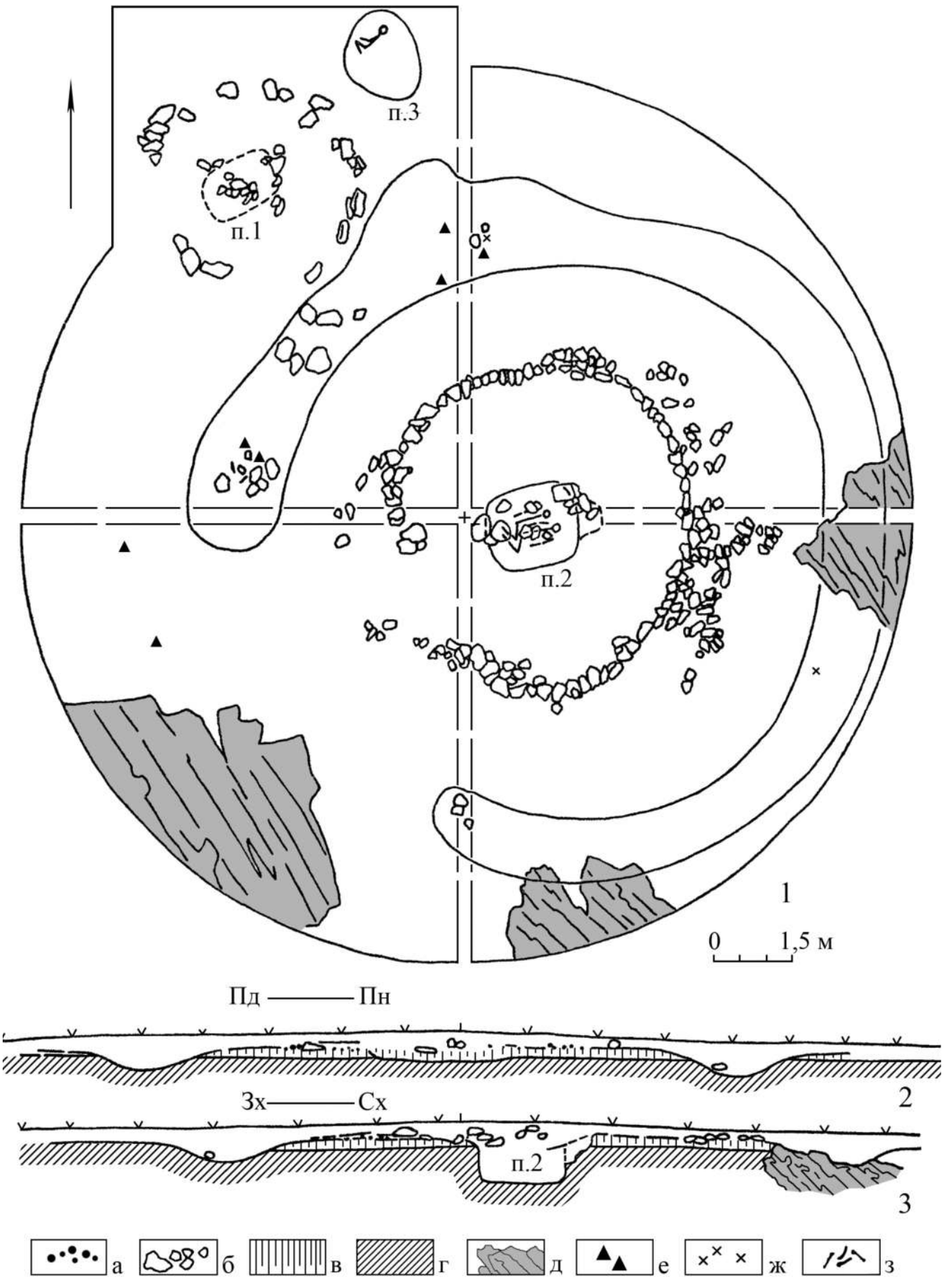
Поховання № 2 (енеолітичне, основне).

Влашоване у центрі кургану. Могила підквадратна з заокругленими кутами, заповнена сухим щільним супіщаним грунтом всуміш з невеликим камінням, орієнтована по лінії захід-південний захід – схід-північний схід. Розміри ями 1,7 на 1,5 м, глибина 1,3 м від репера Ро (0,9 м від рівня давньої денної поверхні). Стінки вертикальні, до дна заокруглені. Навколо ями на поверхні похованого грунту залягав кільцевий викид завтовшки 0,2 м.

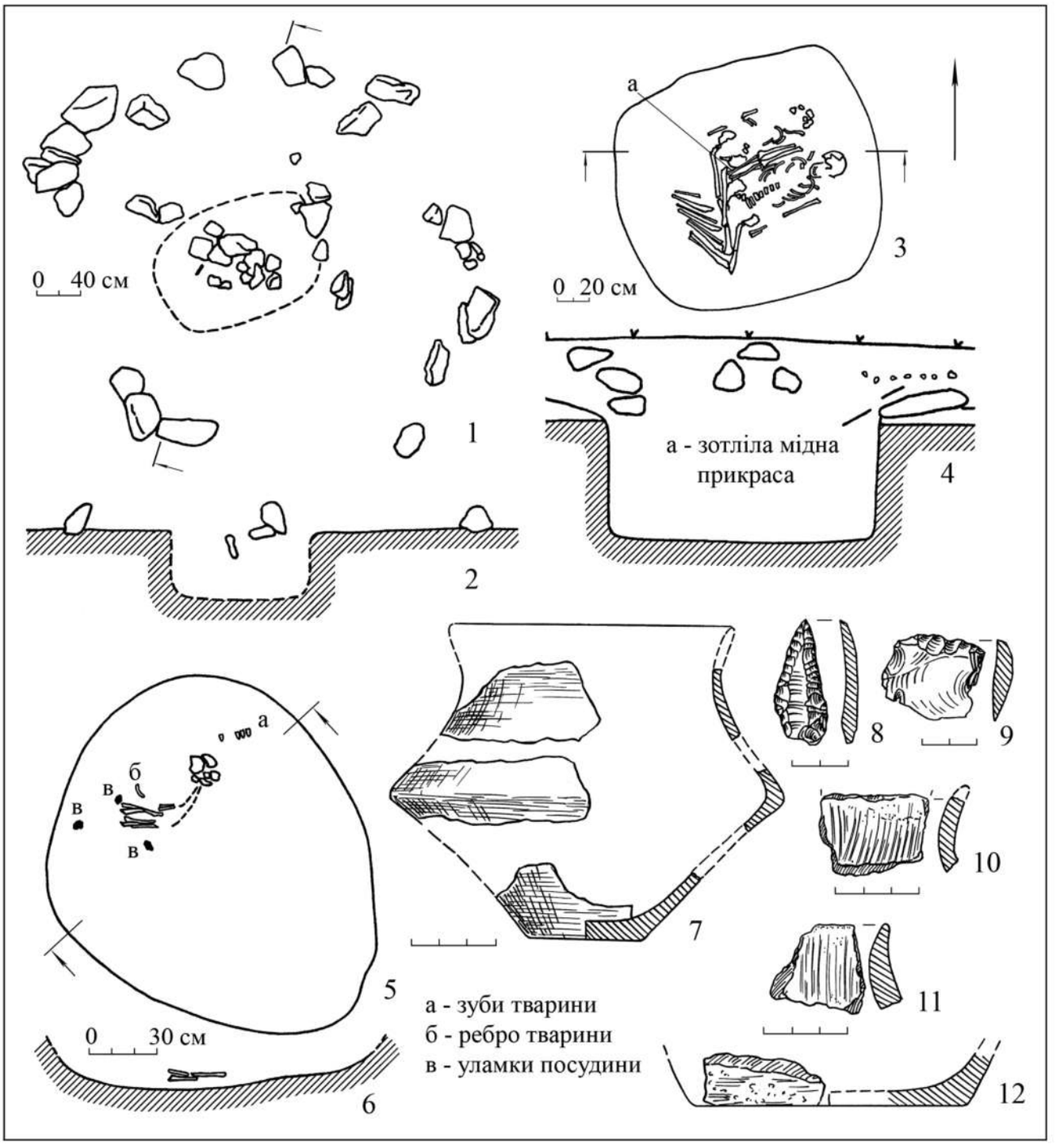
У могилі в однакових позах лежали поруч два людсь-ких скелета. Обидва скорчені на спині, руки випростані вздовж тулуба, черепи звернені на схід з відхиленням до півночі. Кістки похованих і дно ями густо пофарбовані червоною фарбою. На дні бурий тлін підстилки. На лівій лучовій кості північного скелета біля зап'ястя відзначена пляма зеленого мідного окислу, вірогідно, від зотлілої прикраси (мал. 2: 3, 4).

Поховання оточував кромлех діаметром 6,0- 6,2 м. Невеликі камені (0,1 - 0,3 м) укладені плазом в один ярус на давньому горизонті. У південно-західній частині кромлеха спостерігався розрив у кладці завширшки 1,7 м. Зі східного боку зовні до кромлеха примикала безладна накидка невеликого каміння, яка простиралася вздовж кладки з півночі на південь на 6 м.

Навкруги кромлеха простежений незамкнений кільцевий рів з заокругленими кінцями й перемичкою завширшки 6,0 м у південно-західному секторі. Внутрішній діаметр рова становив близько 11,0 м, ширина нерівномірна – від 1 до 2 м. Ложе рова коритоподібне, глибина від давнього горизонту 0,5 - 0,7 м. У пів-

Малюнок 1

Малюнок 2

денному і східному секторах рову на дні оголилася скельна материкова порода (мал. 1: 1, 3). У північно-західному секторі, в заповненні й на дні, виявлені скупчення дрібного каміння всуміш зі скалками кісток тварин, а в інших секторах – окремі крем'яні відщепи, ретушоване вістря-проколка (мал. 2: 8), уламки темноглиняної трипільської кухонної кераміки з домішками товченої мушлі та піску в тісті і смугастим згладжуванням поверхні (мал. 2: 10-12), а також невиразна столова трипільська керамика з помаранчової відмученої глини. Крім того, у південно-східному секторі рову знайдена крем'яна скребачка на платівчастому відщепі (мал. 2: 9).

Земляний насип над описаним похованням, висотою 0,25-0,3 м від рівня давнього горизонту, повністю перекривав кромлех. Діаметр дорівнював внутрішньому діаметру рову, що його оточував, тобто 10,0 -10,5 м (мал. 1: 2-3).

Наступним після основного здійснено впускне поховання № 1.

Поховання № 1 (енеолітичне)

Знайдене за 5,5 м на північний захід від репера Ро, за межами рова. Його надмогильна конструкція являла собою кільцевий кромлех діаметром 4,0 - 4,2 м, викладений на рівні давнього горизонту з поставлених на ребро та покладених плазом каменів. Кладка розріджена, переривиста, зроблена в один ярус. Частина каміння південного сектора кромлеха зсунулася у описаний вище рів, який на той момент ще не був заповнений грунтом (мал. 2: 1, 2).

У центрі кола розчищено безладне скупчення дрібного каміння розмірами 0,1-0,3 м, поміж яким трапилися кілька уламків ребер і фрагменти трубчастих кісток людського скелета. Поховання зруйноване чи, можливо, пограбоване. Об-

риси могили простежені нечітко, оскільки її заповнення по складу і щільності практично не відрізнялося від некопаної землі.

Яма вочевидь підпрямокутна з дуже заокругленими кутами, розмірами приблизно 1,5 х 1,1 м, орієнтована по лінії південний захід – північний схід і заглиблена на 0,6 м від давньої денної поверхні. На дні жодних знахідок не виявлено.

Можна припустити, що над похованням № 1 була зведена невелика досипка, яка зберегла кромлех від руйнації. Згодом земля над ним осіла, і верхівки каміння проявилися на сучасній поверхні.

Поховання № 3 (пізньотрипільське ?).

Виявлене за 8 м на північ від репера Ро, поруч з похованням № 1 з північного сходу. Пляма могили, заповнен-ої чорноземом з домішкою жорстви, виділялася на фоні піщанистого суглинку. Яма овальна, розмірами 1,7 х 1,4 м, , з покатими й заокругленими до дна стінками, орієнтована довгою віссю по лінії південний схід-північний захід. Дно коритоподібне, розташоване на глибині 0,75 м від сучасної поверхні (0,5 м від рівня давньої поверхні).

У північно-західній половині ями лежали рештки дитячого кістяка (уламки черепа, кісток рук і ніг), по розташуванню яких встановлюється скорчене положення на правому боці, головою на північний схід. Ноги сильно зігнуті у колінах, п'яти піджаті до тазу. Зап'ястя однієї з рук біля стегон, друга рука не збереглася (мал. 2: 5, 6).

Поблизу тім'я черепа лежала щелепа тварини поганої збереженості (зафіксований лише ряд зубів), а біля стегон – ребро тварини. Навкруги колін знайдені уламки шийки, дна й ребристого плічка жовтоглиняного трипільського столового кубка. (мал. 2: 7). Важливо відзначити, що усі ці артефакти сконцентровані на дні могили безпосередньо при небіжчикові, що дозволяє розглядати їх в якості покладеного навмисно поховального інвентарю.

Визначення культурно-хронологічної приналежності досліджених поховань становить певні труднощі. Передусім це стосується основного безинвентарного поховання № 2. Неясно – чи трипільські знахідки у рові є залишками супровідної тризни, чи вони попали туди пізніше з культурного шару поселення при здійсненні впускних поховань.

У Побужжі відомі кілька поховальних комплексів, близьких до богданівського за сукупністю ознак. Передусім слід назвати Прибужани (курган № 4, основне поховання № 19). Тут у прямокутній могилі густо пофарбований вохрою скорчений на спині кістяк лежав з випростаними вздовж тулуба руками, головою на північний схід. При ньому знайдено три зуби тварини, кістяну трубчасту намистину і два кубки з відмученої глини, прикрашені монохромним коричневим розписом, характерним для Трипілля кінця етапу В2 – початку С1, або початку С1. Насип над могилою заввишки 0,75 м при діаметрі 10,5-11,0 м оточений кромлехом і незамкненим з південного заходу ровом. На поверхні насипу й біля кромлеху знайдені уламки черепа і роги бика [10, табл. LXV-LXVI].

В іншому випадку (Ковалівка 7, курган № 1, основне поховання № 2) у центрі кромлеха діаметром 6,0 м з розчищена могила овальної форми під кам'яним закладом. Небіжчик скорчений на спині, руки вздовж тулуба, орієнтація головою північно-східна. Зовні по периметру кромлеха розташовані чотири вузькі овальні ями, які дослідники кургану вважали переривистим кільцевим ровом [1]. В одній з ям знайшли уламок гостроребрного плічка трипільського кубка з рожевої відмученої глини зі слідами червонуватого фарбового ангобування на поверхні (етап В2 – С1, за схемою Т.С.Пассек), в другій – фрагмент невеликого орнаментованого горщечка з домішкою товченої мушлі у тісті. На вінцях вертикальні сліди гребінцевого згладжування, під краєм вінець наскрізні видавлені дірочки й «перлини», на плічках ряди дрібних вдавлень [4, с.12-13].

Ще один виразний комплекс – Бакшала, курган № 2, поховання № 7. Тут овальна могила, викопана з рівня давнього горизонту, містила частково порушене пізнішим впускним захороненням парне поховання дорослої людини і дитини. Кістяк дорослого покоївся скорчено на лівому боці, відхилившись на спину, головою на північний схід. Дитячі останки лежали перед дорослим. Поза скорчена на правому боці або на спині, головою також на північний схід. Обидва скелети і дно ями густо вкриті червоною вохрою. Інвентар in situ включав невелику опуклобоку розписну амфорку з вушками і стилізовану жіночу статуетку. Фрагменти переміщеної кераміки з заповнення могили належали двом посудинам з домішками товченої мушлі й піску у тісті і гребінцевим згладжуванням поверхонь. Один з фрагментів являв собою уламок стінки крупної посудини неясної форми, решта належала плоскодонному горщику, прикрашеному на шийці вертикальними розчосами, наліпними «перлинами» і конічним наліпним виступом між ними.

Поховання огороджене кільцевим кромлехом діаметром 6 – 6,2 м і чотирма видовженими культовими ямами за його межами. У південно-західному секторі кромлеха поміж каміння і над ним знайдені відщеп кременю, астрагал вівці-кози та скупчення дрібних фрагментів біконічної трипільської посудини з жовтої відмученої глини з ручками на ребрі, розписаної коричневою фарбою по червонуватому ангобу. Земляний насип перекривав кромлех, а культові ями примикали зовні до підніжжя насипу. В заповненні першої ями зустрічалися уламки кісток і дрібні фрагменти трипільської кераміки з жовтої відмученої глини і фарбовим ангобуванням поверхні. В другій траплялися зерна червоної вохри, в третій знайдено два нуклеподібних уламка кременю. В четвертій ямі лежав розвал великого фрагмента посудини з домішкою мушлі у масі й гребінцевим згладжуванням поверхні. Уламок, знайдений у заповненні могили, виявився саме від цього фрагмента. В цілому матеріали трипільської культури, передусім розписна кераміка з могили й кромлеха, характерні для томашівської локально-хронологічної групи Трипілля початкових фаз етапу С1 [8, с.445-449]. Виходячи з аналогій основне поховання № 2 богданівського кургану слід об'єднати з ними в одну групу, яку зараз немає підстав віднести до якоїсь конкретної енеолітичної культури. При наявності більшості спільних рис поховання групи все ж відрізняються між собою формою могил (прямокутні, овальні), положенням померлих (скорчене на спині, скорчене на боці), застосуванням чи відсутністю вохри, присутністю так званої «кухонної» кераміки з домішкою товченої мушлі у тісті. Остання з'явилася й поширилась у трипільців, як вважають дослідники, під впливом степових енеолітичних племен (середньостогівських, нижньомихайлівських, постмаріупольських) в результаті тривалих взаємовідносин (В.М.Даниленко, Т.Г.Мовша, В.Г.Збенович, О.Г.Шапошникова, Д.Я.Телегін, Е.Ф.Лаго-довська О.В.Цвек, В.О.Круц, І.Ф.Ковальова та ін.). Таким чином започаткування богданівського кургану могло статись не пізніше етапу С1 Трипілля (за схемою Т.С. Пассек), тобто в час існування верхнього шару поселення Гард 3.

Чергове за основним похованням № 1 більш пізнє, й інтерпретується нами за характером надмогильної конструкції як пізньотрипільське або усатівське під знаком питання. Адже поховальні споруди з кромлехами були поширеними в різних культурах епохи раннього металу степової зони Північного Причорномор'я. Невеликими кромлехами (діаметром 2-5 м) позначено і декілька поховань Вихватинського пізньотрипільського грунтового могильника на Дністрі [5, рис.35]. Протягом останніх років на прирічковій терасі у гирлі Сокурової балки досліджений перший на Побужжі усатівський могильник, який створив окремий культурний горизонт на багатошаровому поселенні Гард. Чи був він грунтовий або з невеликими надмогильними насипами – встановити неможливо. Кілька скорчених на боці усатівських поховань, орієнтованих у східному векторі, також здійснено в ямах у центрі схожих кромлехів діаметром 2-4 м [7, с.185-194].

Більш впевнено визначається культурна приналежність і хронологічна позиція впускного поховання № 3. Не виключено, що воно приблизно одночасове з попереднім. В усякому разі кубок по глиняній масі й формі має прямі паралелі безпосередньо в верхньому (енеолітичному) шарі поселення Гард 3 серед столової групи кераміки (етап С1 Трипілля) [14, арк.52] і в третьому (енеолітичному) шарі поселення Пугач

2 в тій же керамічній групі [11, табл.203: 3, 23; 12, табл.LXXXI: 17].

Отже матеріали дослідженого кургану свідчать про його ранній вік і дозволяють припустити можливість прямого зв'язку найдавніших поховань усього некрополя з енеолітичним населенням Гардівської групи поселень. Але підтвердити таке припущення зможуть у майбутньому тільки широкомасштабні розкопки.

Список використаних джерел і літератури

1. Ковпаненко Г.Т, Анохин В.А., Гаврилюк Н.А., Сухова И.К. Отчет о работе Южно-Бугской экспедиции ИА АН УССР за 1974 год / Г.Т.Ковпаненко, В.А.Анохин и др. // НА ІА НАНУ. – ф.№ 1974/11. – 140 арк.
2. Ковпаненко Г.Т., Гаврилюк Н.А., Евдокимов Г.Л. Курганы у с.Ковалевка (группа 4) / Г.Т.Ковпаненко, Н.А.Гаврилюк, Г.Л.Евдокимов // АДУ 2003-2004 рр. – Київ: ІА НАН України; Запоріжжя: Дике Поле, 2005. – С.363-388.
3. Ковпаненко Г.Т., Гаврилюк Н.А. Курганы у с. Ковалевка (группа 6) / Г.Т.Ковпаненко, Н.А.Гаврилюк // АДУ 2000-2001 рр. – Київ: ІА НАН України, 2002. – С.259-276.
4. Ковпаненко Г.Т., Фоменко В.М. Поховання доби енеоліту – ранньої бронзи на правобережжі Південного Бугу / Г.Т.Ковпаненко, В.М.Фоменко // Археологія. – 1986. – № 55. – С.10-25.
5. Пассек Т.С. Раннеземледельческие (трипольские) племена Поднестровья / Т.С.Пассек // МИА. – № 84. – М.: Изд. АН СССР, 1961. – 227 с.
6. Товкайло М.Т. Неоліт Степового Побужжя / М.Т.Товкайло // Кам'яна доба України. – Вип. 6. – Київ: Шлях, 2005. – 160 с.
7. Товкайло М.Т., Фоменко В.М. Грунтовий могильник усатівського типу на Гарді // Північне Приазов'я в епоху кам'яного віку. Матеріали міжнародної наукової конференції / М.Т.Товкайло, В.М.Фоменко. – Мелітополь, 2013. – С.185-194.
8. Фоменко В.Н. Курган эпохи меди-бронзы близ устья р.Бакшалы / В.Н.Фоменко // АДУ 2005-2007 рр. – Київ-Запоріжжя: ІА НАН України, Дике Поле, 2007. – С.442-450.
9. Шапошникова О.Г., Фоменко В.Н., Балушкин А.М., Гребенников Ю.С. Отчет о работе Ингульской экспедиции за 1975 г. / О.Г.Шапошникова, В.Н.Фоменко и др. // НА ІА НАНУ. – ф.№ 1975/3. – 412 арк.
10. Шапошникова О.Г., Балушкин А.М., Гребенников Ю.С., Елисеев В.Ф., Клюшинцев В.Н., Ребедайло Г.П., Товкайло Н.Т., Фоменко В.Н. Отчет о работе Николаевской экспедиции за 1982 г. / О.Г.Шапошникова, А.М.Балушкин и др. // НА ІА НАНУ. – ф.№ 1982/3. – 149 арк.
11. Шапошникова О.Г., Балушкин А.М., Гребенников Ю.С., Загребельный А.Н., Товкайло Н.Т.,Фоменко В.Н., Елисеев В.Ф., Клюшинцев В.Н. Отчет о работе Николаевской экспедиции за 1984 г. Ч. 1. Работы Бугского отряда / О.Г.Шапошникова, А.М.Балушкин и др. // НА ІА НАНУ. − ф.№ 1984/9. − 89 арк.
12. Шапошникова О.Г., Балушкин А.М., Гребенников Ю.С., Фоменко В.Н., Клюшинцев В.Н., Елисеев В.Ф., Товкайло Н.Т. Отчет о работе Николаевской экспедиции за 1985 г. / О.Г.Шапошникова, А.М.Балушкин и др. // НА ІА НАНУ. – ф.№ 1985/3. - 160 арк.
13. Шапошникова О.Г., Балушкин А.М., Гребенников Ю.С., Елисеев В.Ф., Довженко Н.Д., Клюшинцев В.Н., Солтыс О.Б., Фоменко В.Н., Чмыхов Н.А. Отчет о работе Николаевской новостроечной экспедиции в 1986 г./ О.Г.Шапошникова, А.М.Балушкин и др. // НА ІА НАНУ. – ф.№ 1986/18. – 245 арк.
14. Шапошникова О.Г., Балушкин А.М, Гребенников Ю.С., Елисеев В.Ф., Довженко Н.Д., Клюшинцев В.Н., Солтыс О.Б., Товкайло Н.Т., Фоменко В.Н., Шепель Е.А. Отчет о работе Николаевской экспедиции в 1987 г./ О.Г. Шапошникова, А.М. Балушкин и др. // НА ІА НАНУ. – ф.№ 1987/21. – 180 арк.
15. Шапошникова О.Г., Балушкин А.М., Гребенников Ю.С., Довженко Н.Д., Елисеев В.Ф., Клюшинцев В.Н., Товкайло Н.Т., Солтыс О.Б., Фоменко В.Н. Отчет о работе Николаевской экспедиции за 1988 г. / О.Г.Шапошникова, А.М.Балушкин и др. // НА ІА НАНУ. − ф.№ 1988/18. − 125 арк.

Перелік умовних скорочень

АДУ – Археологічні дослідження в Україні
МИА – Материалы и исследования по археологи СССР
НА ІА – Науковий архів Інституту археології

Перелік ілюстрацій

Малюнок 1. Богданівка, курган № 4: 1 – загальний план; 2, 3 – профілі контрольних бровок. Умовні знаки: а – жорства, щебінь; б – камінь; в – похований чорнозем; г – материковий суглинок; д – материкова скельна порода (граніт); е – фрагменти кераміки; ж – кремінь; з – кістки тварин.

Малюнок 2. Богданівка, курган № 4: 1, 2 – поховання № 1; 3, 4 – поховання № 2; 5, 6 – поховання № 3; 7 – глиняна посудина з поховання № 3; 8-12 – крем'яні вироби і фрагменти кераміки з рова.

Горбенко К.В., Жирок Ю.В.
(м. Миколаїв)

НОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ ГОРОДИЩА ДОБИ ФІНАЛЬНОЇ БРОНЗИ ДИКИЙ САД

Упродовж останніх років співробітники науково-дослідної лабораторії археології та домодерної історії Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського продовжили археологічні дослідження на території городища фінального бронзового віку Дикий Сад.

Городище розташоване на високому плато, при злитті річок Південний Буг та Інгул, практично в центральній частині сучасного міста Миколаїв (роза вулиць Артилерійська та Набережна). Життя на городищі тривало, приблизно, з другої половини 13-го – до кінця 11-го століття до н.е.

За основними принципами будови (рис. 1) городище складалось з трьох умовних частин:

- «Цитадель» з оборонним ровом – центральна частина.

- «Передмістя», що розташовувалося за центральним ровом – основна, найбільша частина. Воно огороджувалося зовнішнім ровом та природніми ярами.

- «Посад», що розташовувався за зовнішнім ровом та ярами, навколо основної частини городища. Його територія залишається не дослідженою, за виключенням однієї господарської ями для зберігання зерна [2].

Метою є характеристика будівельної структури та матеріальних предметів, отриманих під час розкопок приміщень № 25 (2019 рік), що розташовувалося на території «цитаделі» та приміщення № 22 (2020 рік), що розташовувалося на території «передмістя» городища Дикий Сад.

Приміщення № 25 (9,5х9,0 м) розташовувалося в південно-східній частині «цитаделі» біля приміщення № 4 (рис. 1). Воно мало прямокутну форму з овальними кутами, злегка заглиблене, довгою віссю витягнуто уздовж річки. Загальна площа складала 85,5 м2. Приміщення складалося з двох частин – основної (8,0х9,0 м) та прямокутної прибудови в північній частині (3,5х1,5 м). Основна частина мала кам'яну перегородку довжиною 2,5 м (збереглася частково), що витягнулася з південного-заходу на північний-схід.

Вихід материкової глини: в північно-західній частині – 19,83 м; в західній частині – 19,75 м; в південній частині, біля входу – 19,69 м. Заглиблення основної частини приміщення в материк коливається від 0,32 м в північній до 1,04 м в південній частині (рис. 1 та 2).

Три стіни приміщення були глинобитними з домішками середнього та мілкого вапняку (північна, східна та південна),

західна та частково північна стіни мали у фундаменті цокольні кам'яні конструкції, що складалася з великих та середніх, рваних по слою, вапнякових каменів зі слабкими слідами обробки, що є характерним як для сабатинівської, так й для білозерської систем домобудівництва. Вхід до приміщення, у формі коридору (ширина 0,7–0,75 м, довжина 1,40–1,45 м.) з невеликим нахилом, розташовувався в південно-західному куті. Дах, виходячи з розташування стовпових ям, був односкатним, з нахилом до оборонного рову. Підлога добре утрамбована і промазана глинистим розчином багато разів. В заповненні приміщення зафіксовано – фрагменти керамічного посуду (горщики різних типів, корчаги, банки, келихи, миски, пласкі жаровні); бронзове шило, кам'яні куранти, кам'яні зернотерки, ковадла, якоря, кременевий серп, псалій з рогу, керамічний диск, таранні кістки з лощеними поверхнями; кістки тварин (велика та дрібна рогата худоба) та риб (карпові, щука, сом) (рис. 4: 1-9).

На рівні підлоги нижнього рівня приміщення досліджено 11 ям (рис. 2). Виходячи з розмірів та особливостей заповнення ями можна розподілити на господарські (№ 4 та 11); господарсько-ритуальні (№ 1, 3 та 10) та стовпові (№ 2, 5, 6, 7, 8, 9). В заповненні ям приміщення зафіксовано – фрагменти керамічного посуду (горщики різних типів, корчаги, келихи, чаша, миски, пласкі жаровні); кам'яні куранти, зернотерки, якір, лощила з копита та ребра тварин, таранні кістки з лощеними поверхнями; панцир черепахи, кістки тварин (велика та дрібна рогата худоба), мушлі та риб (карпові, щука, сом) (рис. 4: 10-14).

Виходячи з конструктивних особливостей побудови приміщення № 25, характеру та заповнення ям, а також зафіксованих артефактів та екофактів, можна припустити, що воно використовувалося мешканцями городища як житло з господарською спорудою в північній частині зі складною системою багатофункціональних ям (стовпові, господарські, господарсько-ритуальні).

Ймовірно, приміщення побудовано при зародженні життя на території укріпленого поселення та існувало продовж тривалого часу. Основу зафіксованих матеріальних предметів (рівень підлоги та заповнення ям приміщення), складає керамічний посуд (78 екземпляра), що розподіляється на дві групи: закриті – 59 екземпляра та відкриті – 19 екземплярів. Основні групи та види посуду з приміщення характерні для матеріалів укріпленого поселення Дикий Сад та трапляються у матеріалах посе-лень білозерського часу Північно-Західного Причорномор'я [1].

Другий будівельний об'єкт (приміщення № 22) знаходиться в центральній частині «ближнього передмістя» городища, на відстані 5,0 м на північ від приміщення № 18 та 5,0 м на захід від рову «цитаделі». Даний об'єкт можна віднести до першої лінії приміщень, що розташувалися вздовж зовнішнього борту рову «цитаделі» (рис. 1).

Верхнє заповнення приміщення складалось з залишків будівельного сміття 20-го століття. Центральна частина – частково знищена будівельною траншеєю, що була заповнена великим будівельним камінням (фундамент будівлі військової частини). В західній частині, упритул до приміщення, зафіксовано скупчення кісток тварин (кінь та корова) та фрагменти кераміки 19 – початку 20-го століття.

Слід наголосити, що після розчистки сміття, у заповненні приміщення (східна частина, відмітка 21,20 м) серед маловиразних уламків кераміки фінальної бронзи зафіксовано фрагменти античного посуду 5-го ст. до н.е. (донна частина амфори Фасосу конічно-біконічного типу, вінчик та стінки античного посуду). Даний факт може вказувати, що грецьке населення нашого регіону знало про існування давнього поселення й навідувалося на його територію.

Приміщення № 22 (9,5х9,5 м; заглиблене в материк на 1,20–1,29 м), у плані майже квадратної форми (в північній частині злегка звужується), орієнтовано за віссю Пд-Зх–Пн-Сх. Загальна площа 90,25 м^2. Вихід материкової глини зафіксовано на відмітці: в північній частині 21,09 м; в південній – 21,0 м; в західній – 21,09 м; в східній – 21,07 м. Загальна площа приміщення сягає 90,25 м^2 (найбільше приміщення на території городища).

Будова складалася з двох частин – основної (9,5х7,5 м, заглибленість від рівня виходу материкового ґрунту 1,20–1,29 м) та прямокутної прибудови в його західній частині (9,5х2,0 м, заглибленість від рівня виходу материкового ґрунту 0,44–0,67 м). Загальна площа основного нефа – 71,25 м^2; прибудови – 19,0 м^2. Рівень підлоги в основному нефі – 19,80 м; в прибудові – коливається від 20,65 м (південна частина) до 20,42 м (північна частина).

Вхід до приміщення, ймовірно, розташовувався в його північно-східній куті у вигляді материкового виступу з декількома сходинками, маркованого камінням середнього розміру. Підлога майже рівна, піщана з домішками суглинку. Дах, ймовірно, односкатний з нахилом до східного борту котлован (до рову).

Враховуючи характер та структуру заповнення приміщення та особливості глинистих завалів можливо припустити, що дві стіни приміщення (південна та північна) були виключно глинобитними з домішками середнього та мілкого вапняку. Східна та західна стіни основного нефа мали фундаментальні кам'яні конструкції, що складалися з великих рваних по шару вапнякових каменів зі слабкими слідами обробки. Західний борт прибудови до приміщення частково мав кам'яний фундамент. Кладка збереглася тільки в південній частині. Центральна та північна частини були глинобитні (рис. 3).

Східна кладка – розташована вздовж східного борту приміщення. Довжина кладки, витягнутої за віссю Пн-Сх–Пд-Зх – 5,8 м, ширина – від 0,25 м, до 1,0 м, висота – від 0,40 м (північна частина) до 0,80 м (південна частина). Каміння переважно укладено облицювально, орфостатно, місцями на гумусових останцях. Кладка має від 1 до 3 рядів вапнякових каменів. Нижній ряд розташовано на гумусовому суглинку. Шви між камінням шириною 0,02–0,08 м.

У кам'яній конструкції використано вапняковий бут та плитняк різного розміру (0,10–0,62 х 0,18–0,90 х 0,8–0,18 м). Каміння розірвані по шару. Із західної сторони кладки, в центральній частині, розташовується низка каменів, які посунулися від основного ряду. В центральній частині, на виступі, розташовано скупчення мілкого буту. Північна частина кладки розташована впритул до входу в приміщення, а серед каменів зустрічалися плити антропоморфної форми.

Центральна кладка (західний борт основного нефа) – розташована в центральній частині приміщення, розділяє його на східну (основна) та західну (прибудова) частини. Довжина кладки, витягнутої за віссю Пн-Сх–Пд-Зх – 9,40 м, ширина – від 0,25 м, до 1,70 м, висота – від 0,50 м (північна частина) до 0,90–0,95 м (південна частина). Каміння укладено на земляному розчині, у південній частині кладки – з дотриманням постелисто-ложкової техніки, у північній частині – комбіновано, місцями орфостатно.

У південній частині кладка має від 5 до 6 рядів каменів, нижні з яких розташовані на піску. Шви між каміннями шириною 0,02–0,08 м. У кам'яній конструкції використаний вапняковий бут та плитняк різного розміру (0,12–0,70х0,20–0,30х0,04–0,14 м). Каміння розірвані по шару.

В північній частині кладка комбінована, місцями має від 1 до 4 рядів каменів, нижні з яких розташовані на піску. Місцями камені встановлені орфостатно, під нахилом. Шви між камінням шириною 0,02–0,012 м.

У кам'яній конструкції використаний вапняковий бут та плитняк різного розміру (0,12–0,75х0,8–0,50х0,04–0,15 м). Каміння розірвані по шару.

Північна частина кладки розташована упритул до північного краю приміщення. На схід від неї, у вигляді напівкола, зафіксований ряд із 5 каменів, за формою викладки яких можна припустити, що вони маркували окрему прибудову до кладки. Зі східної сторони, вздовж всієї центральної кладки, зафіксований потужний завал каменів середніх розмірів (рис. 3).

Західна кладка (західний борт прибудови) – розташована вздовж південно-західної частини західного борту примі-

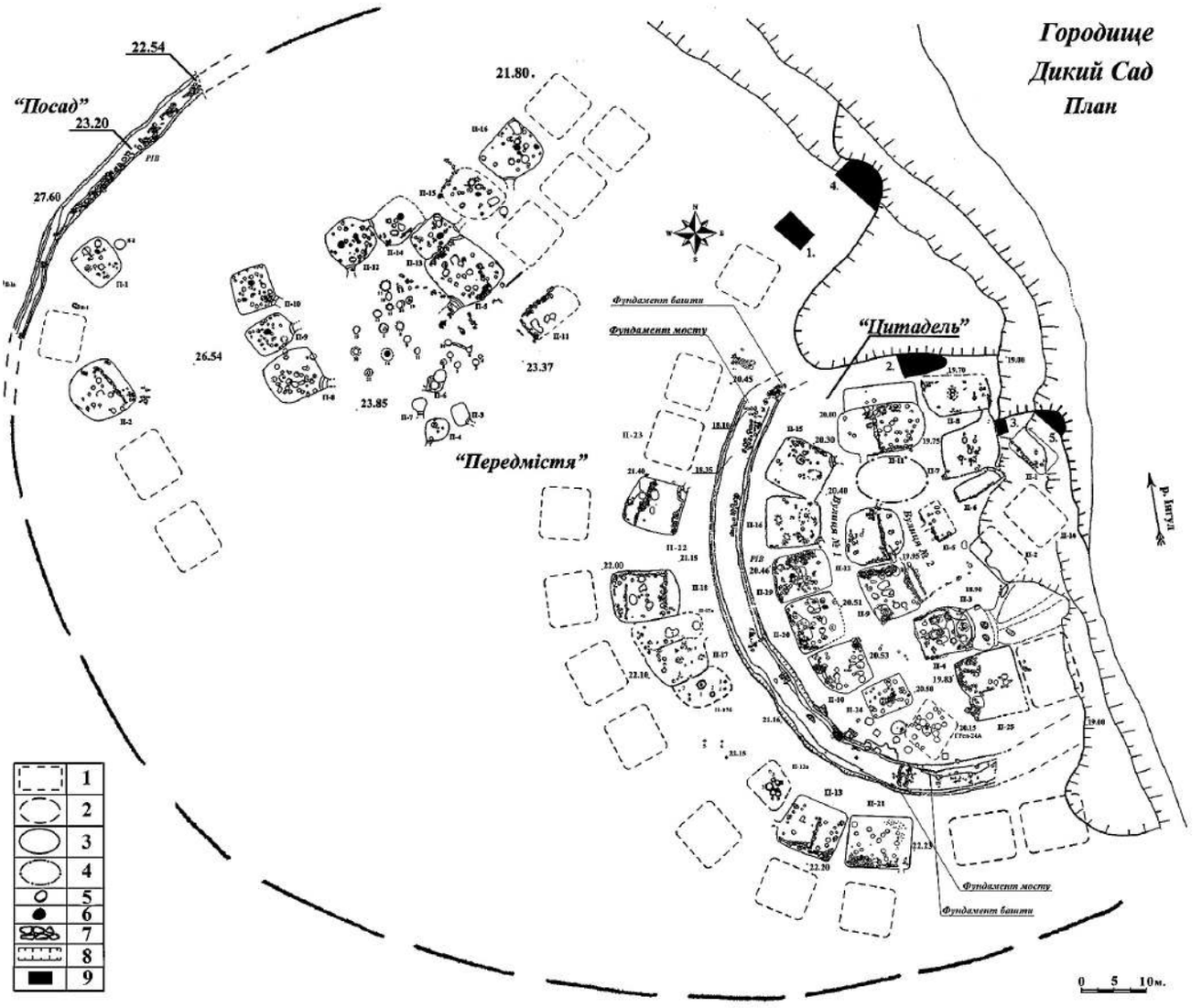

Рис. 1. План городища Дикий Сад 2021 року.
1 – межі ймовірних об'єктів; 2 – межі городища; 3 – контури приміщень; 4 – центральна площа; 5 – ями; 6 – вогнища; 7 – кам'яні кладки; 8 – рів; 9 – контури розкопів 1956 року.

щення (північно-західна частина борту – глинобитна). Довжина кладки, витягнутої за віссю Пн-Сх – Пд-Зх – 3,20 м, ширина – від 0,25 м, до 1,0 м, висота – від 0,70 м (північна частина) до 0,80 м (південна частина). Каміння укладено орфостатно. Кладка має від 1 до 2 рядів, нижні з яких розташовані на материковому ґрунті (глиниста супісь). Шви між камінням шириною 0,04–0,06 м.

У кам'яній конструкції використаний вапняковий бут та плитняк різного розміру (0,14–0,60х0,12–0,68х0,6–0,10 м). Каміння місцями розірвані по шару. На декількох орфостатно встановлених плитах зверху, з дотриманням постелисто-ложкової техніки, укладений один ряд каменів.

Виходячи з конструктивних особливостей, можна стверджувати, що східна кладка була *облицювальною*; центральна – *цокольною*; західна – *облицювальною*.

Основний матеріал знаходився практично у нижній частині заповнення. Серед зафіксованих артефактів основного заповнення приміщення переважають фрагменти керамічного посуду відкритого та закритого типу (корчаги, горщики різних типів, келихи, черпаки, миски та жаровні). Знаряддя праці представлені кам'яними предметами (зернотерки, куранти), роги тварин з елементами обробки (олень, сайга), кістки великої та дрібної рогатої худоби (рис. 5: 1-18).

Окрему зацікавленість, викликають бронзові предмети: в західній частині – фрагмент ножа-пилки овальної форми з нервюрою (рис. 5: 2); в південній – ніж, або ніж-пилка (рис. 5: 1), що знаходився біля рогу оленя зі слідами обробки (рис. 5: 15); фрагмент булави, що зафіксовано в завалі каменів центральної кладки (рис. 5: 10). В господарській прибудові в кв. 16 на рівні підлоги зафіксовано розвал корчаги, що знаходилася в перевернутому положенні (рис. 5: 17). Навколо та всередині корчаги зафіксовані сліди вохри. Ймовірно, це залишки відправлення певного ритуалу (будівельна жертва?).

Нажаль, нижній рівень приміщення частково знищено сучасними ямами та траншеями. На рівні підлоги досліджено чотири ями. Виходячи з розмірів та особливостей заповнення, ями можна розподілити на господарські (№ 1, 2), господарсько-ритуальну (№ 3) та стовпову (№ 4) (рис. 3).

Яма № 1 (відмітка 19,80 м). Овальної форми яма розташована в південній частині приміщення, навпроти кладки господарської прибудови.

Розміри: Пн-Пд – 1,10 м; Зх-Сх – 0,85 м; глибина – 0,15 м; Заповнення: гумус світло-коричневого кольору, з фрагментами маловиразних стінок керамічного посуду (горщики) та лиманної глини. Стінки ями рівні, піщані, просушені, плавно переходять в рівне, піщане дно.

Ймовірно, яма господарського призначення (зберігання продуктів, або інвентарю).

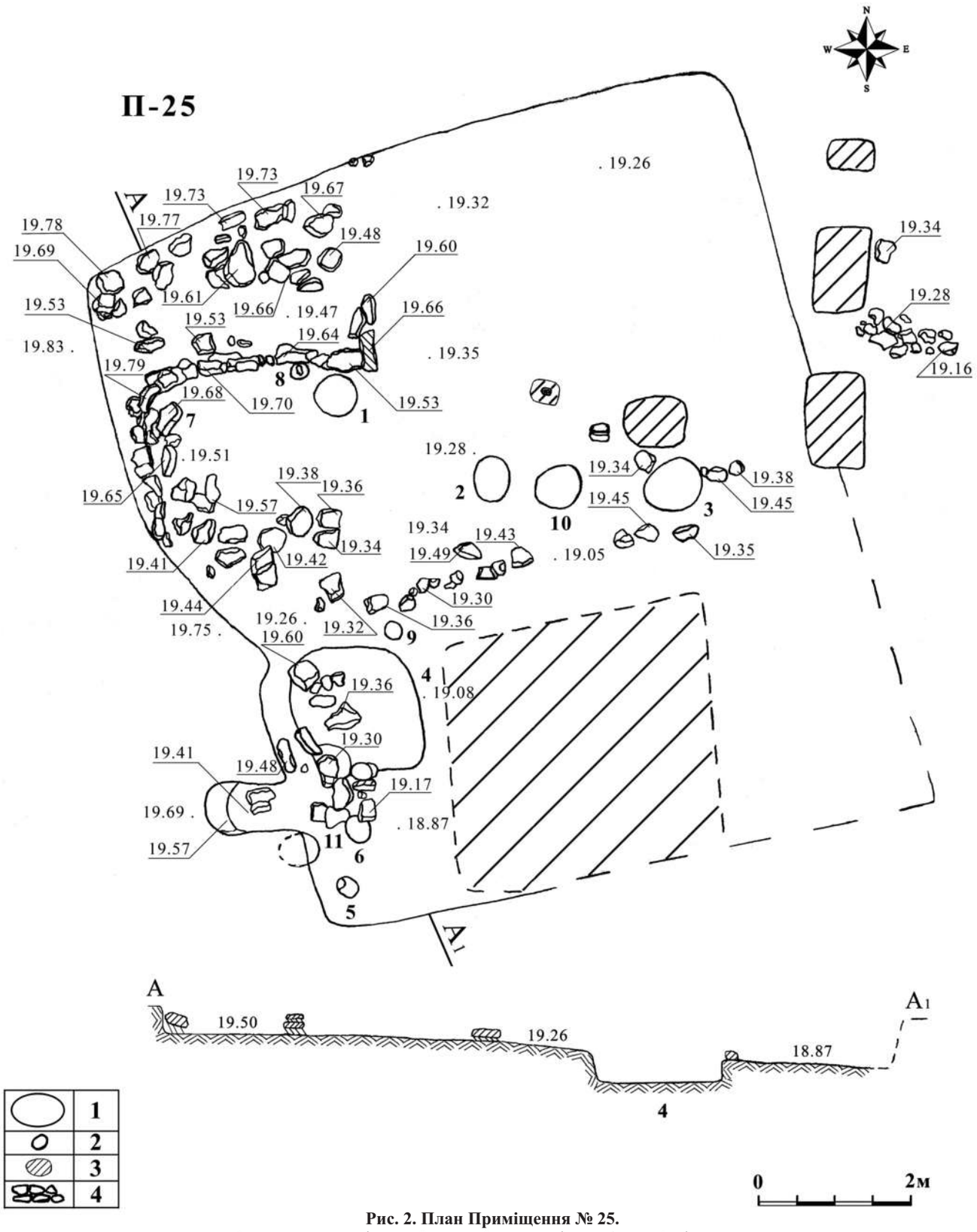

Рис. 2. План Приміщення № 25.
1 – контури приміщень; 2 – ями; 3 – сучасні ями; 4 – кам'яні кладки.

Яма № 2 (відмітка 19,80 м). Овальної форми яма розташована в західній частині приміщення, біля кладки господарської прибудови. Розміри: Пн-Пд – 2,0 м; Зх-Сх – 1,4 м; глибина – 1,20 м. Верхнє заповнення: гумус сірого кольору та дрібний вапняковий бут.

На глибині 0,10 м, в західній частині зафіксовано скупчення вапнякового каміння, ймовірно, впали з кладки центральної стіни.

На глибині 0,5–0,6 м грунт заповнення плавно переходить в піщаний світлого кольору з дрібним камінням, кістками тварин (ребра та щелепа великої та дрібної рогатої худоби) та керамічним посудом (фрагменти мисок з орнаментом по вінцю, горщика, кришки з овальним наліпом та лощеної вази). В північні частині ями – притулок (0,35х0,65 м, глибина – 0,45 м.). В нижній частині ями – скупчення лиманної глини зеленого

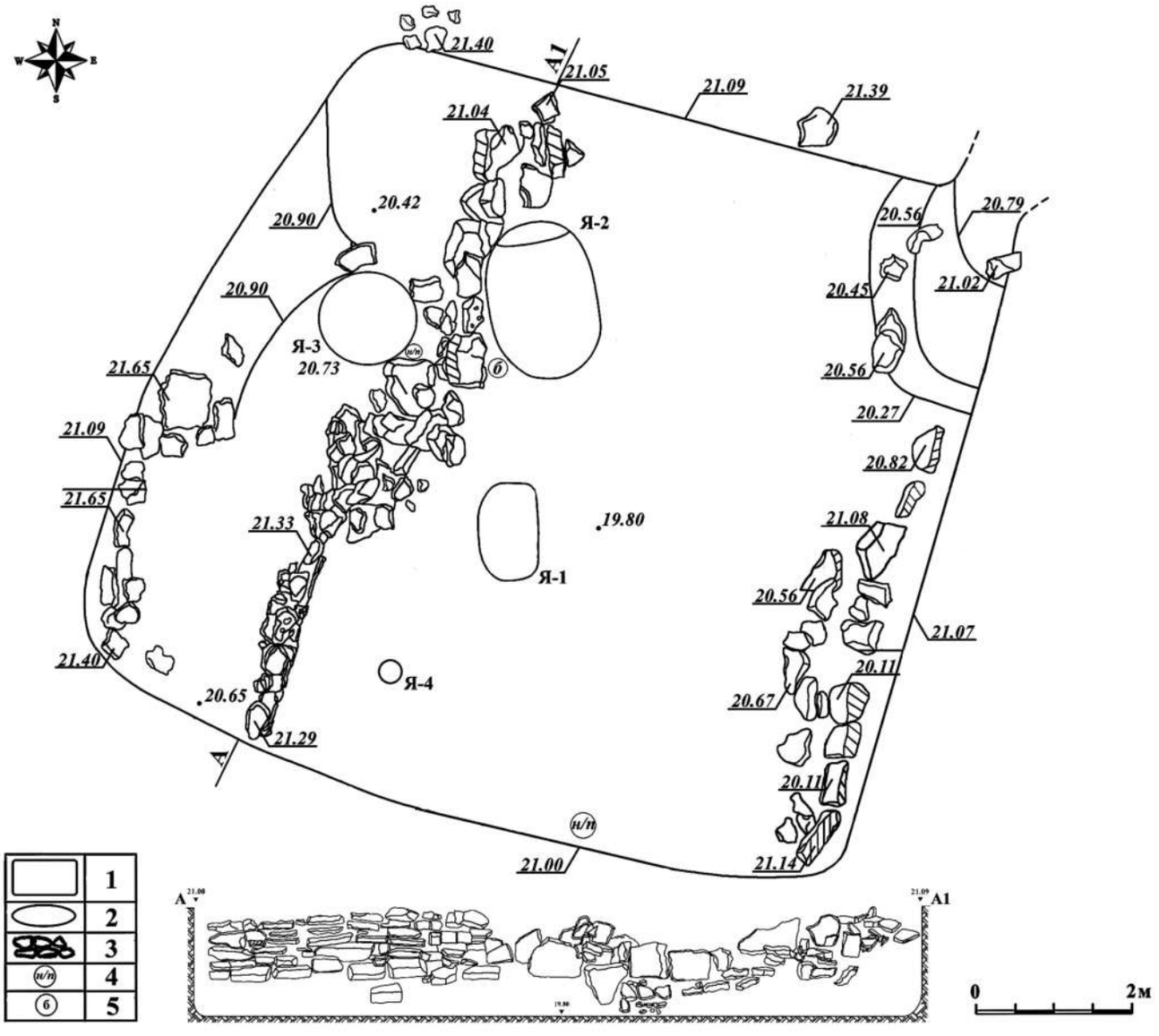

Рис. 3. План Приміщення № 22.

1 – контури приміщень; 2 – ями; 3 – кам'яні кладки; 4 – бронзовий ніж-пилка;5 – булава з базальту.

кольору. Стінки ями рівні, піщані, просушені, плавно переходять в рівне, піщане дно.

Ймовірно, яма господарського призначення (зберігання продуктів).

Яма № 3 (відмітка 20,30 м). Округлої форми яма розташована в північній частині приміщення, під центральною кладкою, що розділяє приміщення на дві частини – східну та західну.

Розміри: діаметр 1,20 м; глибина – 0,40 м; Верхнє заповнення: гумус темно-коричневого кольору. Північний край ями маркіровано вапняковим камінням. В північно-східній частині ями – пляма горілого ґрунту, ймовірно, вогнище (діаметр 0,5 м). В заповненні вогнища – фрагменти керамічного посуду (верхня частина корчаги з орнаментом в вигляді косих прокреслених ліній (рис. 5: 20), фрагменти горщика світло-коричневого кольору, мисок з орнаментом по вінцю, пласка жаровня з сегментно-обрізаним краєм) та дрібні кістки тварин.

На глибині 0,2 м, в західній частині, зафіксовано кам'яну зернотерку човноподібної форми (рис. 5: 21) та округлий курант (рис. 5: 22), що знаходилися на великій вапняковій плиті. В південній та східній частині ями невеличкі приямки. Стінки ями рівні, піщані, просушені, плавно переходять в рівне, піщане дно. Ймовірно, яма господарського-ритуально призначення.

Яма № 4 (відмітка 19,80 м). Округлої форми яма розташована в південній частині приміщення. Розміри: діаметр 0,30 м; глибина – 0,30 м; Заповнення: гумус темно-коричневого кольору, без артефактів. Стінки ями рівні, піщані, просушені, плавно переходять в рівне, піщане дно. Яма стовпова.

Отже, приміщення № 22, можна охарактеризувати як заглиблену споруду квадратної форми, з овальними кутами, витягнутою уздовж «рову цитаделі». Тип входу – сходи (три сходинки), дах односкатний, підлога піщана. Можна припустити, що приміщення перебудовувалося (яма № 3 часткова була перекрита камінням центральної кладки). Прибудова витягнута уздовж західної частини приміщення (рис. 3), що є характерним й для інших будівельних споруд всіх частин Дикого Саду – № 9,12,13,18,25 (рис. 1).

Дві стіни приміщення були глинобитними з домішками середнього та мілкого вапняку (північна та південна), східна та західна (враховуючі західну стіну прибудови) – мали у фундаменті облицювальні та цокольні системи кам'яних конструкції, що складалися з великих та середніх, рваних по слою, вапнякових каменів зі слабкими слідами обробки, що є характерним як для сабатинівської, так й для білозерської систем домобудівництва.

Виходячи з конструктивних особливостей будови, характеру та заповнення ям, а також зафіксованих артефактів та

екофактів, можна припустити, що приміщення використовувалося мешканцями городища як житло або споруда громадського призначення для проведення зборів громади та відправлення певних ритуальних дій (горщик з вохрою, ритуальне заповнення ями № 3).

Основу зафіксованих матеріальних предметів (рівень підлоги та заповнення ям приміщення), складає керамічний посуд (193 екземпляра), що розподіляється на дві групи: закриті – 132 екземпляра та відкриті – 61 екземпляр. Основні групи та види посуду з приміщення характерні для матеріалів укріпленого поселення Дикий Сад та трапляються у матеріалах посе-лень білозерського часу Північно-Західного Причорномор'я [1].

Отже, археологічні розкопки останніх років дозволили дослідити нові археологічні об'єкти – приміщення № 25 та № 22. Відкриття зазначених споруд дозволило уточнити архітектурну будову «цитаделі» та «ближнього передмістя» городища, отримати нові артефакти та нові знання про побут населення регіону наприкінці 2-го тисячоліття до н.е. Подібні споруди є характерними для об'єктів Дикого Саду, а також й для житлових споруд поселень Північного-Західного Причорномор'я постсабатинівського та раннього білозерського часу [1, с. 23–39].

Основні групи та види посуду з нових досліджених археологічних об'єктів є характерні для матеріалів городища Дикий Сад [3, с. 28–46; 4, с. 19–39] та інших поселень білозерського часу Північно-Західного Причорномор'я [1].

Враховуючі результати досліджень останніх років, актуальним постає питання створення на території городища музею просто неба. Проект створення музею передбачає продовження археологічних розкопок, впорядкування території (понад 1,0 га), консервацію залишків будівельних споруд та реконструкцію стародавніх приміщень (побудова копій приміщень-майстерень) та кам'яних фундаментів мостів через оборонній рів. Реалізація проекту музею надасть можливість зберегти стародавні об'єкти та експонувати їх жителям сучасного Миколаєва та туристам міста.

Список використаних джерел і літератури

1. Ванчугов В.П. Белозерская культура в Северо-Западном Причерноморье.
Проблема формирования белозер-ской культуры. Киев, 1990. – 168 с.
2. Горбенко К.В. Укріплене поселення (городище) епохи фінальної бронзи Дикий Сад у місті Миколаєві / Кирило Горбенко // Краєзнавство. Науковий журнал. 1 (102) 2018. – Київ, 2018. 222 с. – С. 6–20.
3. Горбенко К.В. Посуд з рову ділянки «Цитадель» городища Дикий Сад // Археологія, 2019, № 2. – С. 19-39.
4. Горбенко К.В. Посуд ділянки «Цитадель» городища Дикий Сад // Археологія, 2018, № 4. – С. 28-46.

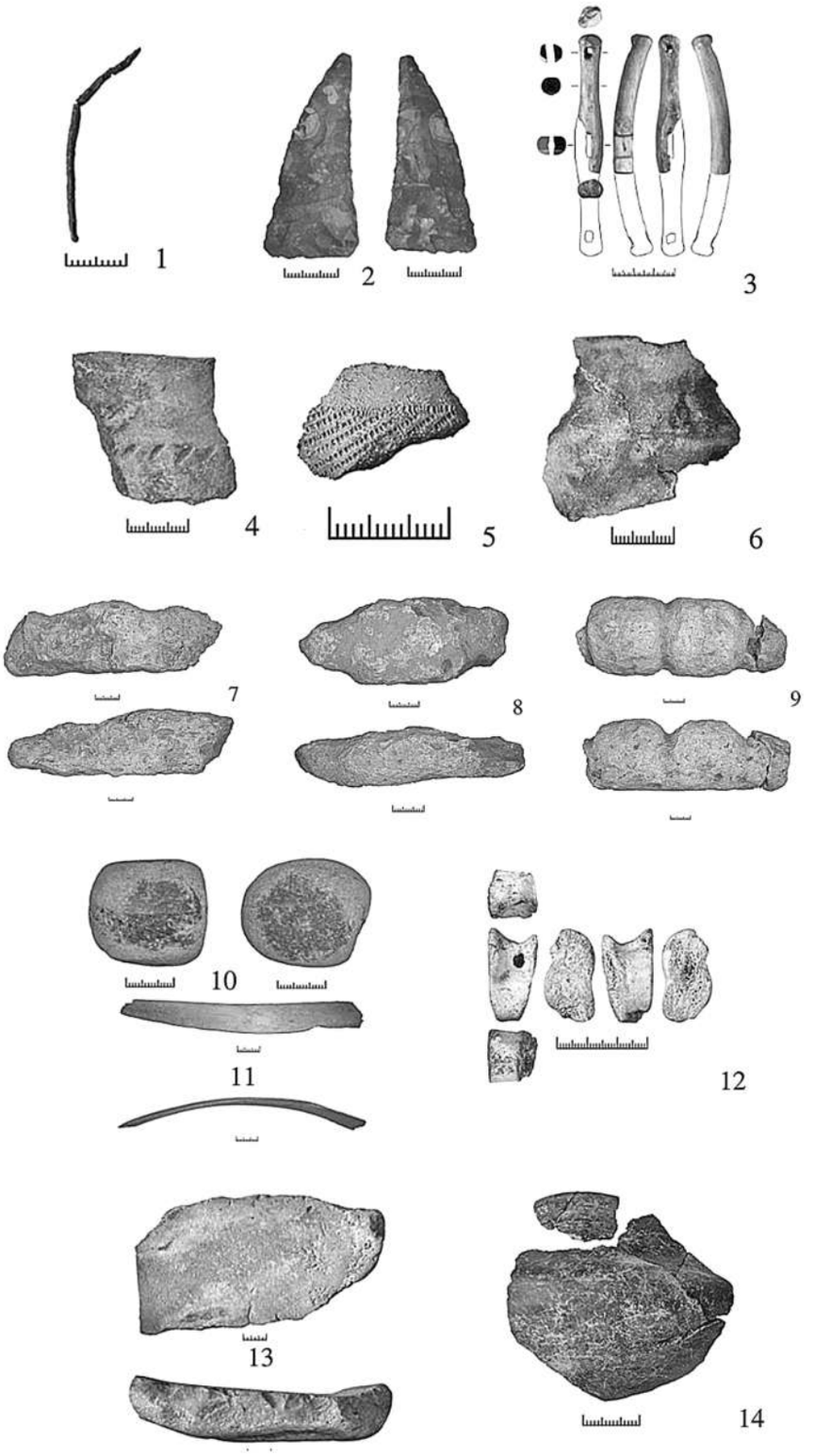

Рис. 4. Артефакти з приміщення № 25.
1–9: заповнення приміщення № 25 (1 – бронзове шило; 2 – кременевий серп; 3 – роговий псалій з трьома отворами; 4–6 – фрагменти керамічного посуду; 7–9 – кам'яні грузила або якоря; **10–14**: заповнення ям приміщення № 25 (10 – кам'яний курант (яма № 3); 11 – лощило з ребра тварини (яма № 3); 12 – таранна кістка тварини зі слідами обробки (яма № 3); 13 – кам'яна зернотерка яма № 10); 14 – лощена чаша (яма № 10)

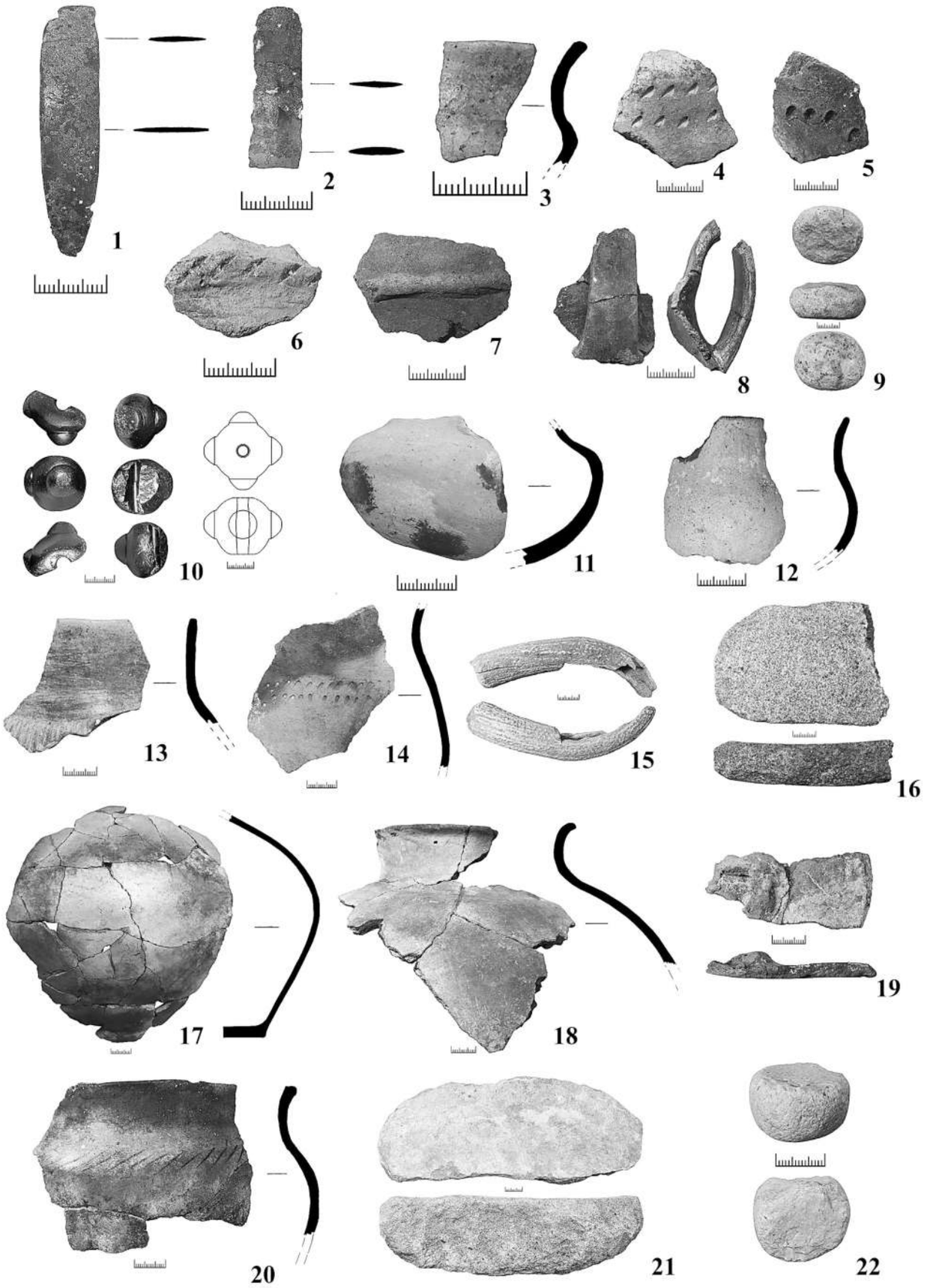

Рис. 5. Артефакти з приміщення № 22.
1-18: заповнення приміщення № 22. 19-22: заповнення ям приміщення № 22
Предмети з бронзи: 1–2 (ножи-пилки). **Предмети з рогу:** 15 (ріг оленя зі слідами обробки)
Предмети з каменю: 9, 22 (куранти); 10 (булава); 16, 21 (зернотерки)
Керамічний посуд: 3,12 (фрагменти келихів); 4–7, 13–14 (фрагменти горщиків); 8 (фрагмент черпака); 11 (фрагмент чаші); 17–18, 20 (корчаги); 19 (кришка).

Агульников С., Попович С., Чобану И.
(г. Кишинев)

КАСТРУМ - УКРЕПЛЕНИЕ РИМСКОЙ ЭПОХИ У С. ЭТУЛИЯ

Нижний Траянов Вал, уникальное по своей конструкции сооружение, возведенное в 1-х веках н.э. На отрезке длиной 34 км он представляет собой классическое оборонительное сооружение, снабженное бермой и рвом, при этом достигает современной высоты до 3 м [2, с. 130-131]. Его протяженность 126 км, и он простирается от села Вадул-Луй-Исак на Нижнем Пруту вплоть до озера Сасык, одного из придунайских лиманов в древности. На отрезке от современного села Вадул-луй-Исак, до озера Ялпуг защищал один из самых ответственных участков имперской границы на Нижнем Дунае. Здесь длительное время находилась одна из самых важных переправ через Дунай, известная еще с периода бронзового века, связь которого с укреплением Римского времени у села Орловка (Картал) несомненна. [1, с. 144-159]. Долгое время считалось, что за исключением фортификационных сооружений, таких как римская крепость на Каменной Горе в Орловке, охранявшей переправу через Дунай и в Новосельском (Сату-Ноу), других укреплений Римского времени на терри-

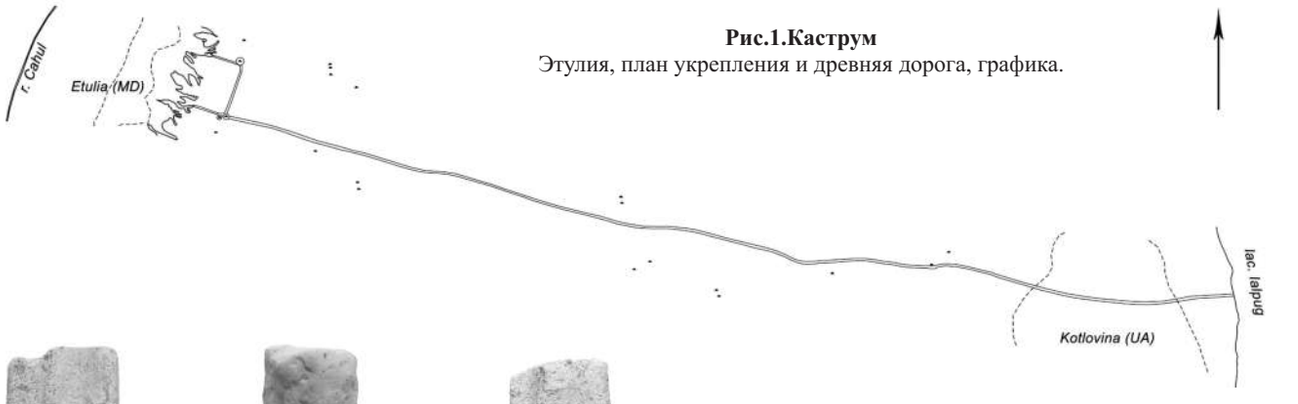

Рис.1.Каструм
Этулия, план укрепления и древняя дорога, графика.

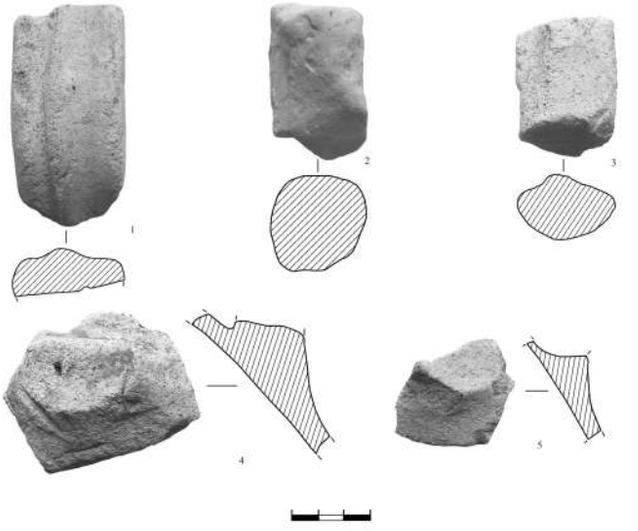

Рис.2.
Каструм Этулия. Амфорные ручки, Рим. II-III вв. н.э.

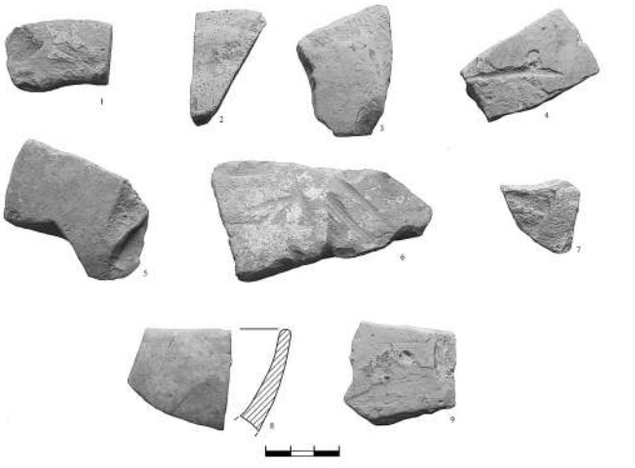

Рис.4.
Каструм Этулия, фрагменты стенок керамики Римского времени**.**

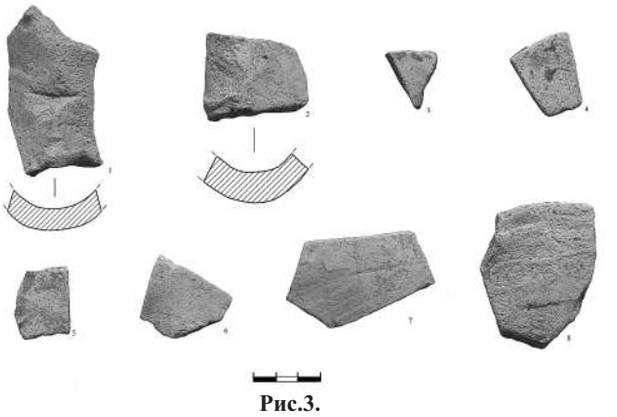

Рис.3.
Каструм Этулия, фрагменты Римских амфор. горловины.

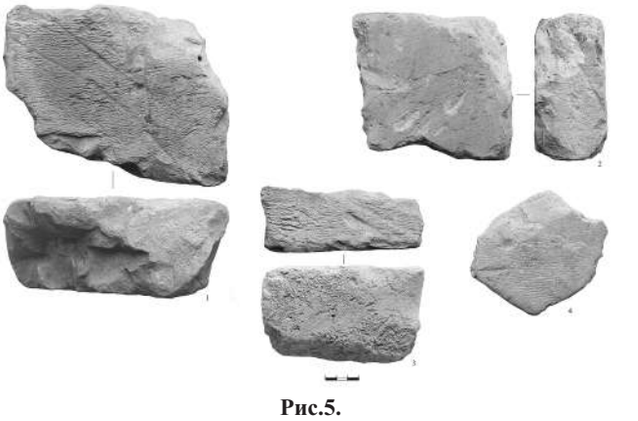

Рис.5.
Каструм Этулия, фрагменты черепицы Римского времени**..**

тории Нижнего Подунавья не выявлено [3, с. 154]. Хотя общеизвестно, что Траянов Вал и примыкающая к нему ближайшая территория являлись коммуникацией-дорогой между городом Новиодунум (Исакча) и Тирой-городом колонией на Днестровском лимане. В свою очередь, такая важная коммуникация должна была как-то охраняться от набегов степных кочевников, которыми на тот момент являлись сарматы и аланы (1-волна), а также от варварских нашествий с запада (кельты, готы, бастарны). К тому-же вал служил оборонительным сооружений как от даков, так и от вышеупомянутых сарматов. Поэтому для защиты вала и древних дорог от нападения должны были существовать временные римские укрепления, т.н. каструмы. Имеются археологические данные о наличии римского каструма на северных рубежах Ольвийского полиса, в окрестностях современнного г. Николаева (Дидова Хата-III) [4, с. 386] а также новая информация о их наличии на участке между Днестром и Южным Бугом (Сообщение И.В. Сапожникова).

Каструмом являлось место для устройства временного или постоянного военного лагеря. Римские воины обычно выбирали место на возвышенности для стратегического обзора и обороны. Другим важным условием было наличие крупного пресного водоёма для водоснабжения, чему вполне соответствует данные укрепления, о котором пойдет речь далее.

Каструм обычно имел типичную прямоугольную планировку, и был обнесен оборонительными валом рвом. Постоянные лагеря с более мощными укреплениями, строившиеся римлянами по берегам Рейна и Дуная, постепенно становились подобием небольших городков. Вместо палаток в них строились для начала покрывавшиеся соломой или шкурами, а позже и черепицей, если за время стоянки успевали наладить ее производство. В палатке обычно помещалось 8—10 человек, барак же предназначался для центурии. Следует отметить, что каструмы строились римскими легионерами даже для кратковременного ночлега, либо дневного отдыха во время длительных переходов. Здесь следует отметить, что на территории Дунай-Днестровского междуречья на сегодняшний день подобные сооружения не были выявлены.

В процессе инспекции археологических местонахождений на юге Республики Молдова, на территории АТО Гагаузия, специалисты Национального Археологического Агентства в 2016 году обследовали возвышенность левого берега озера и реки Кагул на протяжении между селами Этулия, Куза-Вода и г. Вулканешты [6, 2017, p.46]. Целью разведок явилось уточнение количества курганных насыпей на плато левого берега реки Кагул и одноименного озера, прослеженных предварительно по платформе программы Google Earth. В результате исследования на данной территории было локализовано 150 (!) курганных насыпей различных высот и диаметров, вытянутых цепочкой по линии север-юг с незначительным отклонением к востоку. Курганы занимали II-ю террасу левого берега реки Кагул, заканчиваясь посередине плато к востоку от г. Вулканешты (рис. 6). В процессе исследований в данной зоне, в 1, 5 км к югу от окраины села Этулия (Новая Этулия), была выявлена углубленная конструкция, представляющая собой заплывший ров прямоугольной формы, ориентированная по условной линии север-юг. Конструкция была расположена на высоте 102 м от уровня Черного моря и в 95 м от русла реки Кагул. Крайние северные и южные оконечности рва примыкали к курганам №№3-4 у с. Этулия (рис.6). Южная сторона конструкции составляла 330 м, восточная сторона-570 м, а северная-325 м. Западная сторона не прослеживалась, так как уходила в обрыв II-й террасы реки Кагул. Не исключено, что этот обрыв являлся естественным укреплением сооружения с запада, учитывая эрозионные процессы прошедших 2-х тысячелетий. Общая площадь, оконтуренная рвом, составляет около 25,3 га. Ров на местности слабо просматривается, но на видимых его участках сохранившаяся глубина составляет-0,2-0,4 м. Некогда существовавший вал полностью снивелирован периодической современной распашкой, в том числе и плантажной. К востоку от данного сооружения прослеживаются остатки еще одной древней конструкции в виде рва, или же

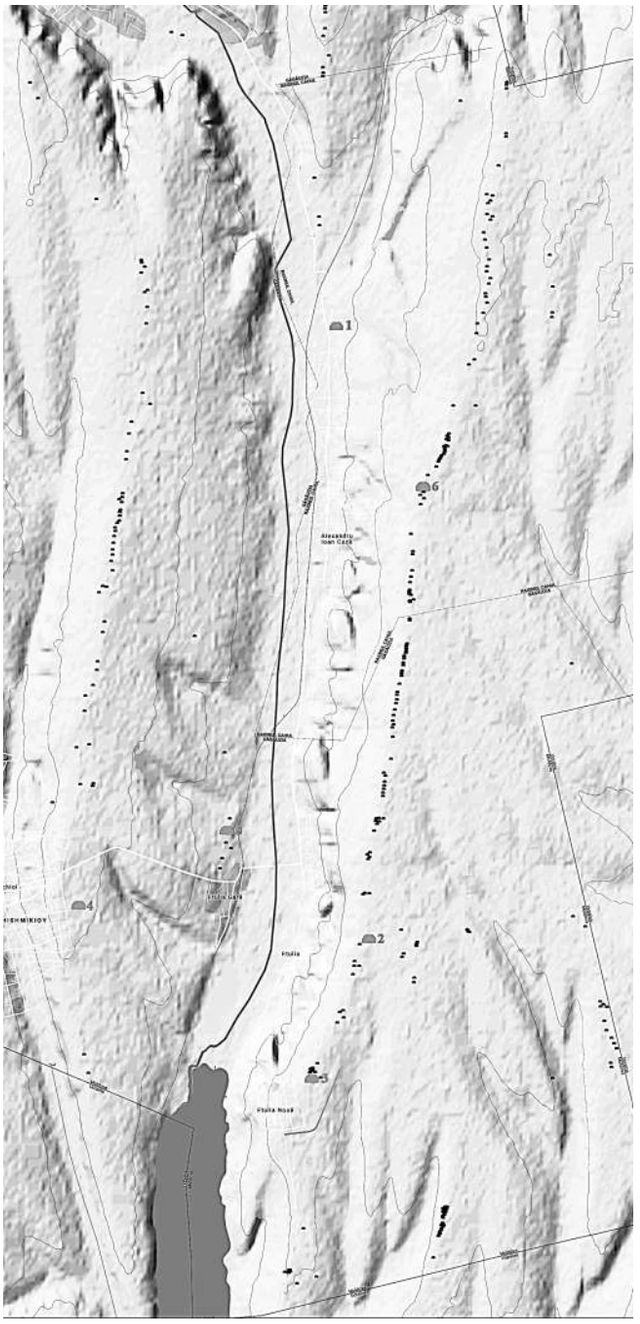

Рис.6.
Этулия, Куза-Вода, Чишмикиой, курганные м-ки**.**

наоборот возвышенной структуры, с двумя рвами с левой и с правой стороны сооружения, пересекающей плато между озерами Кагул и Ялпуг длиной 9,5 км, и заканчивающейся у села Котловина, Болградского р-на Одесской области Украины (рис.1,7).

Археологический материал, собранный в периметре сооружения представлен амфорной керамикой Римского времени II-III вв. н.э. Что соответствует времени постройки и функционированию Нижнего Траянова вала. Найдены фрагменты амфорных ручек (рис.2), горловин (рис.3), стенок (рис.4). Также найдено множество костей животных, преимущественно крупного рогатого скота. Наибольший интерес представляют находки фрагментов черепицы Римского времени, т.н. плинфы (рис.5) Этот факт свидетельствует о том, что в данной местности находился не временный лагерь римских легионеров, охранявших дороги от Траянова вала к переправе, а имело место долговременное укрепление, дома, либо казармы, крыши которых были покрыты черепицей, скорее всего изготовленной на месте, неподалеку от укрепления.

Рис.7.
Конструкция-Римское укрепление (Каструм) у с. Этулия.

Подобные мастерские имели римское название Villa Rustica, и были широко распространены в провинции Нижняя Мезия, на территории современной Добруджи на правом берегу Дуная [7, p. 7-35]. Подобная мастерская должна располагаться в непосредственной близости от укрепления и возможно в пойме реки Кагул, в местах, где имеются выходы гончарной глины и близость к воде. Итак, данное укрепление являлось пограничным для Римской Империи в зоне между Нижним Прутом, придунайскими озерами и Траяновым валом с севера (рис.7). Эта фортификация контролировала подходы к переправе через Дунай на участке Картал (Орловка) и Исакча (Новиодунум), находясь всего в 26 км к северу от данной магистральной переправы.

Исследуемый район является частью степного междуречья озер-лиманов Кагула и Ялпуга, между низовьями которых и руслом Дуная расположено оз. Картал. У его южного берега есть место, удобное для переправы на правый берег реки, где ниже местечка Исакча ее течение омывает участок коренного берега долины. Дальнейшее движение войск, переправившихся на левый берег Дуная, было возможно только в обход оз. Картал слева (через Картальский мыс) или справа (через полуостров Новосельский). После этого они вынуждены были следовать далее на север до верховьев озер Кагул и Ялпуг, где за пределами межлиманья могли выйти на оперативный простор [5, с. 213].

В дальнейшем путем изучения карт Генерального Штаба Российской империи и полевых исследований на местности на ряде участков между озерами Кагул и Ялпуг были выявлены остатки прерывистой оборонительной системы, представляющие собой валы со рвами, сохранившиеся на местности к концу XIX столетия [5, с. 221, рис.8].

Не исключено, что укрепление, выявленное к югу от села Этулия прикрывало с севера ряд поселений, преимущественно Римского времени, расположенных по левому берегу озера Кагул. Все эти памятники археологии расположены в 3,5 км от центра села Этулия и занимают площадь, простирающуюся от границ хозяйств современного с. Новая Этулия до южной оконечности с. Нагорное (Ренийский р-н, Одесской обл. Здесь в обрывистом берегу озера Кагул видны следы и контуры разрушенных эрозионной деятельностью жилищ-полуземлянок. Согласно найденному в процессе раскопок и разведок материалам поселения VI и VII, не были в древности разделены, а составляли единое целое и датируются преимущественно Римским временем. Точно такая же картина вырисовывается к югу от поселения Этулия- VII, отделенного от поселения Этулия XIII глубоким оврагом. Так поселение Этулия – X, расположенное частично на территории Одесской области (земли с. Нагорное, Ренийского р-на, Одесской обл. Украины) также входило в описываемую группу памятников. Все эти поселения располагались на древнем пути, ведущем к дунайским переправам. В свою очередь укрепление, обнаруженное к югу от села Этулия обеспечивало защиту населения Римского времени, проживавшего по берегам озера Кагул. Не исключено, что данное укрепление связано с походами против готов императора Валента.

Список использованных источников и литературы

1.Бондарь Р.Д., 1973, Некоторые проблемы истории Нижнедунайского лимеса // ВДИ №3, Москва: Наука, 1973, с. 144-159.
2.Дзиговский А.Н., 2003, Очерки истории сарматов Карпато-Днестровских земель, Одесса 2003, 237 с.
3.Кожокару В.М., 2008, Еще раз о древних оборонительных сооружениях на территории Бессарабии // Краткие сообщения Одесского Археологического Общества, Одесса, 2008, с. 153-160.
4. Рубан В.В., Буйских С.Б., 1976, Исследования в урочище Дидова Хата // Археологические открытия 1975 г., М.: Наука, 1976, с.386.
5.Сапожников И.В., 2017, Древние валы и дороги района переправы у оз. Картал. Опыт картографической стратиграфии//Tiragetia, SN, vol. XI, nr.1,Chisinău 2017, p. 213-235.
6.Popovici S., Ciobanu I., 2017, Fortificația din perioadă Romană de la Etulia, UTA Găgăuzia (informație preliminare)// Sesiunea științifică a departamentului Istoria Românilor Universală și Arheologice, ed. IV, Chișinău, 2017, p. 46-47.
7.Baumann V.H. 1995, V.H. Baumann, Așezări rurală antice în zona gurilior Dunării//Contribuții arheologice la cunoașterea habitatului rural (sec. -IV pe Chr.), Tulcea 1995, 447 p. b-ca Istro-Pontica.

Список иллюстраций

Рис.1. Каструм у с. Этулия. Топо-план укрепления и древняя дорога.

Рис. 2. Каструм у с. Этулия, амфорные ручки Римского времени, II-III вв. н.э.

Рис.3. Каструм у с. Этулия, фрагменты горловин амфор Римского времени, II-III вв. н.э.

Рис.4. Каструм у с. Этулия, фрагменты стенок амфор Римского времени, II-III вв. н.э.

Рис.5. Каструм у с. Этулия, фрагменты плинфы (черепицы) Римского времени, II-III вв. н.э.

Рис.6. Топография расположения курганных могильников у сс. Этулия, Куза-Вода, Чишмикиой.

Рис. 7. Укрепление Римского времени II-III вв. н.э у с. Этулия (Google foto, 2016)

Зуев В.Ю.
(г.Санкт-Петербург)

БРОНЗОВАЯ РУКОЯТЬ ЗЕРКАЛА ПЯТОЙ СЕРИИ БОРИСФЕНИТСКОГО ТИПА ИЗ НИКОЛАЕВСКОЙ ОБЛАСТИ

В 2009 г. северо-восточнее г. Николаев, на левом берегу р. Ингул в районе с. Марьевка была случайно найдена бронзовая рукоять зеркала, которое относится ко второму варианту пятой серии зеркал борисфенитского типа[1]. Для этих зеркал характерны диски с невысоким (до 10 мм) бортиком по краю и боковыми рукоятями. Навершие рукояти состоят из сочетания геометрических фигур: полуовала, с помощью которого рукоять крепилась к диску дополнительной пайкой, и трапециевидного элемента, внизу которого в стороны выступают два боковых штырька (1, с. 151–152).

Зеркала борисфенитского типа изготавливались все методом литья по утрачиваемой восковой модели. Отдельно отливались диски с бортиком и рукояти с навершием, имеющим приспособление для крепления к диску с бортиком на оборотной стороне зеркала. Крепление диска и рукояти осуществлялось пайкой отлитых раздельно деталей, почему часто находят рукояти отдельно от дисков.

Рукоять, найденная у с. Марьевки, имеет ряд любопытных особенностей. На оборотной стороне зеркала сверху полуовал для крепления к диску имеет два боковых паза для вставки в них частично срезанного бортика по краю диска. По конфигурации полуовала и изгибам пазов возможно восстановление размеров диаметра утраченного диска, который равнялся 164 мм. Ниже с оборотной стороны рукояти чётко различаются широкий брусок прямоугольной формы, под которым отдельно выделен узкий прямоугольный брусок, нижние углы которого выступают по ширине за пределы верхнего широкого бруска. На лицевой стороне рукояти широкий и узкий бруски слиты воедино и образуют трапециевидную фигуру с двумя выступающими снизу по бокам штырьками (рис. 1). Эта геометрическая деталь под полуовалом на рукоятях позволяет разделить зеркала подобного облика на три варианта (с полуовалом, с трапецией и с шестигранником в навершии рукоятей – рис. 2, A, B, C) и соотнести этот экземпляр с зеркалами второго варианта пятой серии борисфенитского типа.

На лицевой стороне рукоять плоская, в сечении прямоугольная. Внизу она переходит в лоб стилизованной головки барана. Завитки рогов отделены грубыми насечками (рис. 1 A). На обороте рукояти её ствол разделён на пять вертикальных колонок. В верхней трети рукояти справа – каверна от брака литья шириной в две боковых колонки. Колонки полуовальные, опираются на горизонтальный валик, с которого начинается горло головки барана (рис. 1).

Размеры находки у с. Марьевка: общая реконструируемая высота – 272 мм; вероятная высота бортика по краю диска – 10 мм; высота полуовала в навершии рукояти – 16 мм; ширина полуовала – 40 мм; высота трапециевидного элемента (из двух полос) – 14 мм; ширина трапециевидного элемента – 30 мм; высота рукояти (от полуовала до кончика носа барана) – 128 мм; ширина рукояти (под трапециевидным элементом) – 20 мм; ширина колонок на оборотной стороне рукояти – 4 мм; высота стилизованной головки барана – 28 мм; ширина головки барана – 17 мм.

[1] *Рукоять зеркала находится у жителя с. Марьевка в частной коллекции. Зафиксировано на сайте «Violity» в 2009 г. Местонахождение уточнено в 2016 г. Ю. В. Обориным.*

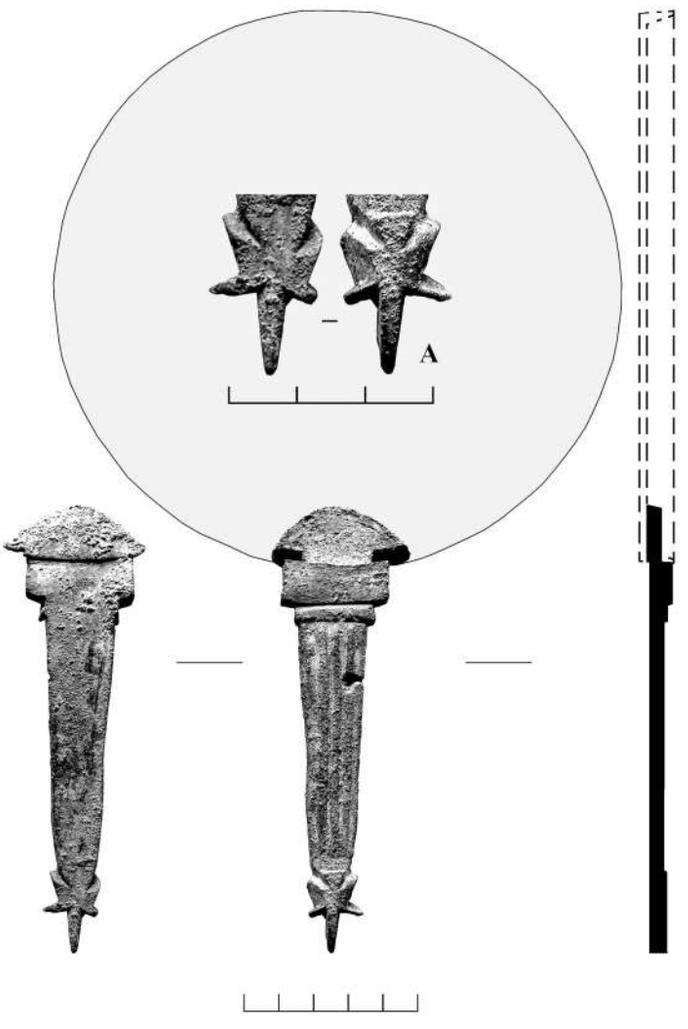

Рис. 1
Рукоять зеркала, найденная восточнее с. Марьевки Николаевской области в 2009 г.

В настоящее время известно от Южного Приуралья до Трансильвании двадцать семь зеркал пятой серии второй группы борисфенитского типа, у которых в навершии имеется трапециевидная фигура и острые боковые шипы по бокам, а конец рукояти украшен головкой барана (рис. 2, B). Из них одно найдено в Заволжье в 1904 г. у с. Улан-Эргэ (рис. 2, карта, № 2). Пять зеркал этой серии и вида найдено на Азиатском Боспоре и в Предкавказье (рис. 2, карта, № 3–7). Причём, любопытно, что зеркало (рис. 2, карта, № 3; рис. 2, VI) найдено в окрестностях одного из древнейших греческих поселений этого региона у пос. Супсех, имеющего выразительные материалы с последней трети VII в. до н.э. и первой половины VI и. до н.э. (2, в печати).

Одиннадцать зеркал, помимо найденного фрагмента в окрестностях с. Марьевки, происходят с просторов лесостепного и степного Северного Причерноморья (рис. 2, карта, № 8–18). Одно из них, найденное в Кировоградской области в 2017 г. (рис. 2, III) интересно абстрактной гравировкой, на-

Рис. 2
Карта-схема находок зеркал пятой серии второго варианта борисфенитского типа: а – погребение; б – зеркало; в – местонахождение условно.
1 – случайная находка Николаевская обл., с. Марьевка, левобережье р. Ингул 2009; **2** – случайная находка Астраханская губерния, Черноярский уезд, аул Улан-Эрге 1904; **3** – случайная находка восточнее пос. Супсеха Анапского района 2017; **4** – случайная находка Адыгея, Красногвардейский район 2016; **5** – случайная находка правобережье р. Кубань 2015; **6** – случайная находка Краснодарский край 2011; **7** – грунтовый могильник «Южный склон – 4» погребение № 11, Темрюкский район правый берег р. Кубань 2017; **8** – случайная находка Россия 2012; **9** – случайная находка Харьковская область 2017; **10** – случайная находка Харьковская область 2014; **11** – случайная находка Черниговская область 2019; **12** – случайная находка Кировоградская область 2017; **13** – случайная находка Черкасская область, селище Бучак 1969; **14** – случайная находка Черкасская область, Смелянский район, без даты; **15** – случайная находка Украина 2017; **16** – случайная находка Украина 2017; **17** – случайная находка Украина 2018; **18** – случайная находка Украина 2018; **19** – случайная находка Ольвия некрополь, Государственный Эрмитаж Инв. № 16992; **20** – случайная находка Ольвия некрополь 1911; **21** – Ольвия некрополь 1915, погребение 33; **22** – Ольвия некрополь 1940, погребение № 30; **23** – случайная находка Ольвия некрополь, Государственный Эрмитаж Инв. № 16964; **24** – случайная находка Ольвия некрополь, Государственный Эрмитаж Инв № 16993; **25** – Кигсёр-Бубтетё, Венгрия, погребение 1981; **26** – Тапиошселе, Венгрия, 1951 погребение № 462; **27** – случайная находка Торда, Румыния, 1908..

несённой на лицевой стороне зеркала в месте стыковки диска и рукояти.

Шесть зеркал второй группы пятой серии происходят из погребений Ольвийского могильника и его окрестностей (рис. 2, карта, 19–24). Очень характерен для датировки зеркал этой разновидности и серии комплекс из погребения 30 Ольвийского некрополя, исследованного в 1940 г. экспедицией под руководством Т. Н. Книпович (3, с. 112–117). Погребённая девушка была положена в простую яму на дощатый настил и сверху над ней было сооружено деревянное перекрытие. Головой тело было ориентировано строго на восток. В инвентаре бронзовое зеркало второго варианта пятой серии борисфенитского типа (рис. 2, I) сочетается с очень характерным киликом из Навкратиса, с изображением трёх пляшущих человеческих фигурок. Килик, соотносимый с группой кубков «Naucratite Chalice Comos Style», очень типичный образец ритуальной посуды Навкратиса – милетской колонии на Ниле, изготовление которых прекратилось с завоеванием персами Египта около 525 г. до н.э. (4, S. 14–99). Килик из Навкратиса сочетается в комплексе с коринфским арибаллом со схематизированным растительным орнаментом, характерным для середины VI в. до н.э. и с самосским сосудиком без ручек, покрытым коричневато-красной глазурью, которые очень характерны для сопроводительного погребального инвентаря в некрополях ионийских греков VI в. до н.э. Этот комплекс сосудов определяет не только датировку погребения № 30 ольвийского некрополя, но и даёт основание датировать серединой VI в. до н.э. рукоять зеркала второго варианта пятой серии, найденное у с. Марьевка.

Ещё три зеркала этой конструкции происходят из скифских погребений Трансильвании. В 1908 г. у дер. Торда в Галиции (королевство Румыния) было найдено случайно бронзовое зеркало (рис.2, карта, № 27) второго варианта пятой серии борисфенитского типа (5, p. 192. Abb. 19). В 1951 г. при раскопках могильника у деревни Тапиошселе в погребении (84) 462 археолог М. Пардуц (6, p. 58. Pl. XXI. 2) обнаружил в остатках кремационного кострища такое же бронзовое зеркало (рис. 2, карта, № 26; рис. 2, В) сопровождении нескольких гончарных сероглиняных сосудов, бусин бронзовых проволочных серёжек и длинного широкого железного ножа. В 1981 г. в дер. Кисгёр-Бубтетё, Венгрия, было найдено погребение с подобным зеркалом (рис. 2, карта, № 25), побывавшем в огне кремации (7, p. 29–35). В связи с этими находками в Трансильвании следует отметить мнение Яна Хохоровского, высказанное задолго до открытия керамических мастерских в Борисфене, о том, что именно из ионийских (милетских) колоний – Борисфена и Ольвии – в середине VI в. до н.э. через Закарпатье начинает активно поступать в Центральную Европу сработанная на гончарном круге сероглиняная керамика, наряду с произведениями художественной пластики из цветных металлов (8, p. 128–130. Ryc. 5).

Таким образом, случайная находка 2009 г. рукояти бронзового зеркала восточнее с. Марьевка Николаевской области,

на левом берегу р. Ингул, имеет очень интересный историко-археологический контекст эпохи греческой архаики. Нахождение этого фрагмента зеркала на берегу реки вне погребального комплекса, возможно связано с ритуальными действиями в святилище extra-urban (9, в печати), чем объясняется множественность случайных находок зеркал борисфенитского типа на территории древней Скифии.

Список использованных источников и литературы

1. Зуев В. Ю. Типология борисфенитских зеркал / В. Ю. Зуев // Північне Причерномор'я за античної доби (за пошану С. Д. Крижицького). Київ: Стародавній світ, 2017. – С. 144–154.
2. Зуев В. Ю. Борисфенитское зеркало пятой серии из погребения в могильнике «Южный склон – 4» на Тамани / В. Ю. Зуев, Н. И. Сударев // АВ. 2021 – Вып. 35 (в печати).
3. Книпович Т. Н. Некрополь на территории Ольвии (Из работ экспедиции 1940 г.) / Т. Н. Книпович // КСИИМК. 1941. – Вып. X. – С. 112–120.
4. Printz H. Funde aus Naukratis / H. Printz // Klio. 1908. – Bieheft 7. – S. 14–99.
5. von Roska M. Der Bestand der scythischen Altertümer Siebenbürgens / von M. Roska // ESA. 1937. – T. XI. – S. 167–203.
6. Párducz M. Szkíta tükrök a Kárpát-medencében / M. . Párducz // AÉ. 1958. – T. 85. – P. 58–64.
7. Koós Ju. S. Szkíta-kori bronztükör Kisgyőrből / Ju. S. Koós // HOMÉ. – T. 22–23. (1983–84). 1985. – T. 22–23. – P. 29–35.
8. Chochorowski J. Problem recepcii elemmentów kultury antycznej (Greckiej) w kotlinie Karpackiej w VI w. p. n. e. Na marginesie dyskusji o genezie tzw. Szarej ceramiki toczonej / J. Chochorowski // Problemy epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie Środkowej. Księga jubileuszowa poświęcjna Markowi Gedlowi. – Kraków, 1996. – S. 115–147.
9. Снытко И. А. Ещё раз о сакральных территориях Ольвийского полиса / И. А. Снытко // Слово и артефакт: междисциплинарные подходы к изучению античной истории. Тезисы докладов VII международной конференции Кафедры истории древнего мира Саратовского государственного университета 14–17 октября 2021 г. Саратов, СГУ, 2021 – в печати.

Список условных сокращений

АВ – Археологические вести. СПб.
КСИИМК – Краткие сообщения Института истории материальной культуры. М., Л.
СГУ – Саратовский государственный университет.
AÉ – Archaeologiai Értesítő. A Magyarrégészeti, művészettörténeti és éremtani társulat tudományos folyóirata. Budapest.
ESA – Eurasia Septentrionalis Antiqua. Helsinki.
HOMÉ – A Herman Ottó Múzeum Évkönyve. Miscolc.

Список илюстраций

Рис. 1 – Рукоять зеркала, найденная восточнее с. Марьевки Николаевской области в 2009 г.

Рис. 2 – Карта-схема находок зеркал пятой серии второго варианта борисфенитского типа: а – погребение; б – зеркало; в – местонахождение условно. 1 – случайная находка Николаевская обл., с. Марьевка, левобережье р. Ингул 2009; 2 – случайная находка Астраханская губерния, Черноярский уезд, аул Улан-Эрге 1904; 3 – случайная находка восточнее пос. Супсеха Анапского района 2017; 4 – случайная находка Адыгея, Красногвардейский район 2016; 5 – случайная находка правобережье р. Кубань 2015; 6 – случайная находка Краснодарский край 2011; 7 – грунтовый могильник «Южный склон – 4» погребение № 11, Темрюкский район правый берег р. Кубань 2017; 8 – случайная находка Россия 2012; 9 – случайная находка Харьковская область 2017; 10 – случайная находка Харьковская область 2014; 11 – случайная находка Черниговская область 2019; 12 – случайная находка Кировоградская область 2017; 13 – случайная находка Черкасская область, селище Бучак 1969; 14 – случайная находка Черкасская область, Смелянский район, без даты; 15 – случайная находка Украина 2017; 16 – случайная находка Украина 2017; 17 – случайная находка Украина 2018; 18 – случайная находка Украина 2018; 19 – случайная находка Ольвия некрополь, Государственный Эрмитаж Инв. № 16992; 20 – случайная находка Ольвия некрополь 1911; 21 – Ольвия некрополь 1915, погребение 33; 22 – Ольвия некрополь 1940, погребение № 30; 23 – случайная находка Ольвия некрополь, Государственный Эрмитаж Инв. № 16964; 24 – случайная находка Ольвия некрополь, Государственный Эрмитаж Инв № 16993; 25 – Кигсёр-Бубтетё, Венгрия, погребение 1981; 26 – Тапиошселе, Венгрия, 1951 погребение № 462; 27 – случайная находка Торда, Румыния, 1908.

Формы зеркал трёх вариантов пятой серии борисфенитского типа: А – первого варианта (с овальным элементом в навершии рукояти): Березань некрополь, кострище 1900, Херсонский музей Инв. № К 831; В – второго варианта (с трапециевидным элементом в навершии рукояти): Тапиошселе, Венгрия, 1951 погребение № 462; С – третьего варианта (с шестигранным элементом в навершии рукояти): Прикубанье, Восточный могильник № 2 Старокорсунского городища, 1993.

Зеркала пятой серии второго варианта борисфенитского типа: I – Ольвия некрополь 1940, погребении № 30; II – Правобережье Кубани, могильник «Южный склон – 4» 2017, погребение № 11; III – случайная находка Кировоградская область 2017; IV – случайная находка Харьковская область 2017; V – случайная находка Адыгея, Красногвардейский район 2016; VI – случайная находка восточнее Супсеха 2017

Сапожников І.В., Сінельніков О.С.
(м. Київ)

НОВИЙ ПУНКТ ЗНАХІДОК ГРЕЦЬКИХ ТА РИМСЬКИХ АМФОР БІЛЯ КОНСТАНТИНОПОЛЬСЬКОГО ГИРЛА ДНІСТРОВСЬКОГО ЛИМАНУ

У поточному році автори дослідили низку нових амфорних знахідок, виконаних в акваторії Північно-Західної частини Чорного моря навпроти Дністровського лиману, переважно нирцями та рибалками. Вказана акваторія являє собою вузьку та довгу смугу, розташовану на відстані близько 1.2 – 2 км на схід – південний схід від Константинопольського гирла Дністровського лиману, паралельно береговій смузі. Дані дослідження є продовженням роботи авторів над пошуком та введенням в науковий обіг матеріалів, переважно амфорної тари, які походять з чорноморської акваторії Одеської та Миколаївської областей. Протягом 2018-2020 рр. за вказаною тематикою вже опубліковано низку робіт [5; 6]. В ході досліджень минулих років виявлено та описано певну частину підводних пунктів знахідок, які за своїм характером об'єднано по групам: місця загибелі одного судна; місця кількох різночасових корабельних трощ; якірні стоянки; одиничні знахідки цілих амфор, а також пункти із сукупністю кількох факторів (наприклад, «амфорне поле» та «амфорний схил» в районі о. Зміїний та ін.).

Виявлені матеріали, представлені амфорною тарою, походять з нового, майже невідомого та недослідженого досі пункту. Нижче буде подано первинну характеристику та інтерпретацію даних керамічних знахідок.

Збірка складається з великих фрагментів верхніх та нижніх частин транспортних амфор, а також кількох цілих посудин. Глибини, з яких підняті ці знахідки, не перевищують 14 м, а відстань від узбережжя складає не більше 2 км. Таким чином, частина матеріалів зазнала впливу хвильової діяльності.

Хронологічний діапазон виявлених амфор доволі широкий та включає в себе як грецькі, так і римські посудини. Присутні також декілька знахідок візантійської тари.

Збірка складається з 25 екземплярів, певну кількість яких вдалось визначити. Серед них нижня частина амфори виробництва о. Хіос (рис.1, 1). Висота фрагмента дорівнює 46 см, ширина по верхній частині – 26 см. Діаметр ніжки – 4.8 см. За класифікацією С.Ю. Монахова може бути віднесена до раннього варіанту (III-A) пухлогорлих амфор 3-ї чверті VI – початку V ст. до н.е., або до наступного хронологічно-еволюційного варіанту (розвитого) III-B – V ст. до н.е. [4, с.11-25].

Наступний фрагмент ніжки червоноглиняної амфори має висоту 12.3 см, доволі плавний перегин від нижньої частини тулуба до широкої основи ніжки, яка має діаметр 6.2 см (рис. 1, 2). Дану знахідку, з долею вірогідності, можна віднести до мендейського виробництва типу II (на так званій «чаркоподібній ніжці»). Вказаний тип амфор побутував впродовж всього IV ст. до н.е. Втім, враховуючи певні кількісні характеристики його розповсюдження, знахідку можна віднести до варіанту II-B (портічелло), який, найвірогідніше, існував до 70-60-х рр. IV ст. до н.е. [4, с. 91-94].

Більша частина досліджених знахідок віднесена до римського та пізньоантичного періоду. Серед них верхня частина амфори з майже прямим вінцем, яке виступає над широким горлом, що звужується до низу (рис. 1, 3). Ручки розташовані несиметрично: прикріплені до горла на різній висоті. Висота самого фрагмента дорівнює 36.7 см. Діаметр горла нижче місця кріплення ручок – 15 см, діаметр вінця – близько 17 см. Горло звужується до низу, рифлене. Ручки відбиті та стерті на краях в результаті діяльності хвиль. Знахідку можна віднести до північнопонтійського виробництва, проте, наразі, не вдалось встановити більш точну її типову приналежність.

Однією з найбільш збережених є світлоглиняна амфора з відбитим фрагментом однієї з ручок та відсутньою нижньою частиною (рис. 2, 1). Вона має висоту 109 см, найбільшу ширину тулуба – 62 см та діаметр горла – 18 см. Ручки закругленої підтрикутної форми, закріплені дещо нижче вінця та на плечах посудини. Вінце також закруглене, виступає над горлом. Всі форми амфори плавні, без різких перегинів. Знахідку попередньо віднесено до синопського виробництва, найвірогідніше, до пізньосинопської ранньоримської тари.

Особливо цікавою є знахідка верхньої частини тонкостінної світлоглиняної амфори доволі витончених форм (рис. 1, 4). Висота фрагмента від вінця до низу плеч становить 36 см. Вінце майже не виділене, злегка виступає над високим прямим горлом, яке плавно розширюється до низу і переходить у нешироке плечі. Ручки закріплені в 1.2 см нижче вінця, підіймаються вверх на його рівень та мають різкий перегин і, спускаючись майже прямо, закріплені на плечах амфори. Найцікавішою особливістю цієї знахідки, окрім тонкостінності та невеликого об'єму, є імітація двоствольності ручок. Овальні у перерізі, вони мають глибокі поздовжні прорізані по мокрій глині лінії, зроблені між місцями кріплення ручок під вінцем і на плечах та різким перегином, не доходячи до них. Інтерпретація цієї знахідки відтак є неоднозначною. За класифікацією І.Б. Зеєст її можна віднести до типу 50 «різноманітних варіантів родоських амфор», де згадуються, посеред іншого, посудини мініатюрного розміру, віднесені до III-II ст. до н.е. Окрім інших загальних морфологічних ознак цього типу, які збігаються із нашою знахідкою, чітко прописано наявність двоствольних ручок та яскраво червону глину посудин [3, с. 104, с.160, таб. XXIV, 50a]. Останні два пункти не збігаються з характеристиками нашої амфори, яка має світлий колір глини та імітацію двоствольності. Саме за кольором глини та формою і перегином ручок, знахідка тяжіє до пізньосинопської або пізньогераклейської тари типів CII чи СинIII за С.Ю. Внуковим [1]. Однак імітація двоствольсті ручок та фракційність цієї амфори не дають підстав для однозначної її інтерпретації. Тож, питання приналежності знахідки залишається відкритим.

Рис. 1
Грецькі та римські амфори.

Фрагмент горла світлоглиняної амфори має висоту збереженої частини – 13 см, ширину плеч – 20.3 см, ширину горла – 6.1 см (рис. 2, 5). Віднесений до пізньогераклейської тари типу D за класифікацією Д.Б. Шелова [7].

Ще один фрагмент верхньої частини посудини має характерні ознаки амфор північнопонтійського класу з жолобчатими ручками, а саме відповідний переріз і вигин петлеподібних ручок та високе пряме вінце, яке виступає з перегином над широким горлом (рис. 2, 4). Найвірогідніше, знахідку можна віднести до типу 2 цієї тари за класифікацією С.В. Діденка [2, с. 390, рис. 96], а в загальному плані, до типу 72 за І.Б. Зеєст (з ручками типу мірмекійської II-III ст.) [3, с. 166, таб. XXX].

Характерним для вказаного вище хронологічного періоду є також фрагмент ручки з частиною горла масивної червоноглиняної амфори (рис. 2, 3). За класифікацією І.Б. Зеєст він віднесений до типу 75 (червоноглиняні зі складнопрофільованими ручками) [3, с. 167, таб. XXXI].

Остання з класифікованих нами амфор є майже цілою: відбито лише крайню частину її ніжки, що не вплинуло на запропоновану нами інтерпретацію (рис. 2, 2). Вона має висоту близько 90 см, діаметр вінця – 19 см, діаметр горла – 17 см в верхній частині та 20 – в нижній. Найбільша ширина складає 55 см. Має рифлене горло та тулуб. Згідно загальноприйнятій класифікації подібна посудина відноситься до типу 100 за І.Б. Зеєст [3, с. 175, таб. XXXIX]. Втім, існують певні розбіжності в морфології, а відтак і в хронологічній приналежності подібної тари [2, с. 102-107]. Виходячи з цього, можна впевнено констатувати відношення даного типу амфор до пізньоантичного періоду, а також приналежність до центру виробництва: у своїх модифікаціях, відповідно до широкого хронологічного діапазону, не раніше IV ст., подібна тара ви-

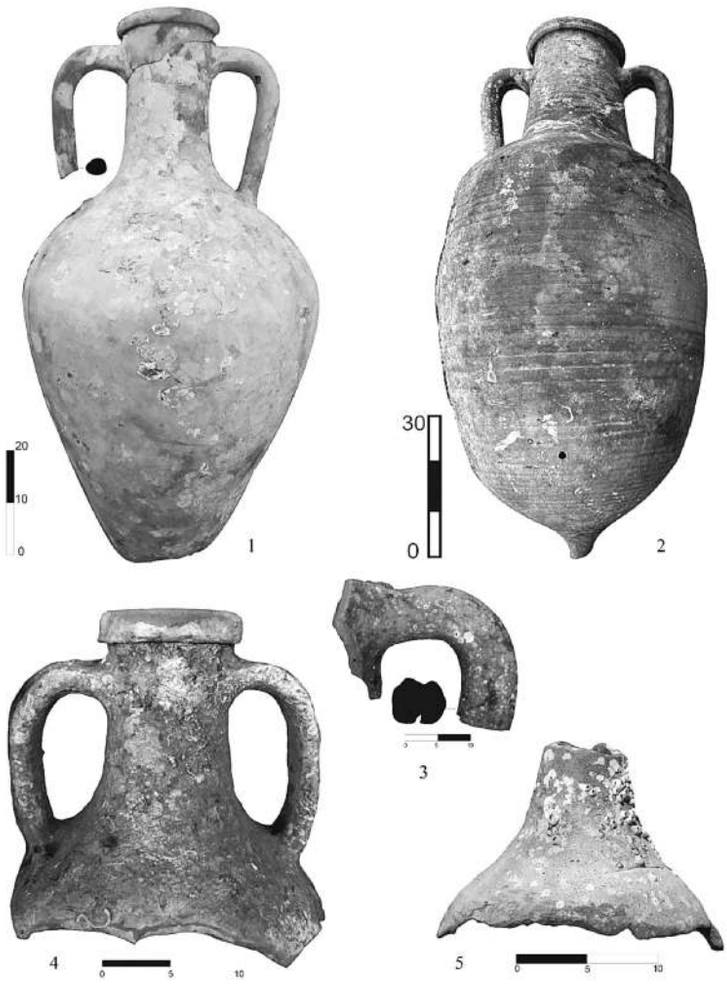

Рис. 2
Амфори римського та пізньоантичного періодів.

роблялась у Синопі та її околицях в продовж певного, доволі довгого періоду.

Слід зазначити, що знахідки цілих амфор римського та пізньоантичного періодів є доволі рідкими не тільки для північнопонтійського регіону. Крім цього, склад та номенклатура матеріалів, особливо археологічно цілих посудин цього часу, які походять з підводних пунктів знахідок, можуть суттєво доповнити класифікаційні моделі, побудовані на наземних пам'ятках.

Таким чином, представлені знахідки, хоч і нечисельні, але розширюють відомі на сьогодні колекції, знайдені в північно-західній частині Чорного моря. Досліджені авторами у 2021 році амфори, що походять з нового, доволі значного за розмірами пункту, охоплюють широкий хронологічний діапазон від ранньої античності до середньовіччя. Досвід з картографування відомих на сьогодні знахідок в акваторії регіону демонструє наявність трьох видів місцезнаходжень. Виходячи з цього, формування виявленого авторами нового пункту можна із впевненістю інтерпретувати як результат низки різночасових корабельних катастроф. Не можна виключати також наявність якірних стоянок на цьому місці чи поблизу нього.

Вирішення подібних питань, пов'язаних з дослідженням амфорної тари, можливе лише при подальшому комплексному вивченні цього та інших місцезнаходжень акваторії в цілому, а також при повноцінній публікації знахідок з використанням сучасних типологічних розробок та методів.

Список використаних джерел і літератури

1. Внуков С.Ю. Причерноморские амфоры I в. до н.э. – II в. н.э. (морфология) / С.Ю. Внуков. – Москва. – 2003. – 235 с.
2. Діденко С.В. Античний керамічний імпорт у черняхівській культурі на території України / Дисертація к.і.н. Інститут археології НАН України. – 2018. Режим доступу: http://chtyvo.org.ua/authors/Didenko_Serhii/Antychnyi_keramichnyi_import_u_cherniakhivskii_kulturi_na_ terytorii_Ukrainy
3. Зеест И.Б. Керамическая тара Боспора / И.Б. Зеест // Материалы и исследования по археологии СССР. – 1960. – №83. – 181 с.
4. Монахов С.Ю. Греческие амфоры в Причерноморье. Типология амфор ведущих центров-экспортеров товаров в керамической таре. (Каталог-определитель) / С.Ю. Монахов – Москва, Саратов: Киммерида. – 2003. – 352 с.
5. Сапожников І.В. Знахідки амфор в Чорному морі біля дунайських гирл / І.В. Сапожников, О.С. Сінельніков // І-й Всеукраїнський археологічний з'їзд. Програма роботи та анотації доповідей. – 2018. – С.371-386.
6. Сапожников И.В. Амфоры Северо-Западной акватории Черного моря / И.В. Сапожников, А.С. Синельников // Tiragetia. Archeologie. Istorie Antica. – 2020. – №1. – С. 187 – 205.
7. Шелов Д.Б. Узкогорлые светлоглиняные амфоры первых веков нашей эры. Классификация и хронология / Д.Б. Шелов // КСИА. – 1960. - №156 – С. 16-21.

Снитко І.О., Бондаренко А.О., Алєксєєв А.М., Денисюк Н.І.
(м. Миколаїв)

АРХЕОЛОГІЧНА РОЗВІДКА У ВЕРХІВ'Ї РІЧКИ БЕРЕЗАНЬ НА ВЕСЕЛИНІВЩИНІ

Перші згадки про археологічні пам'ятки на території Веселинівщини відносяться до XVI ст. Відомий мандрівник Мартін Броневський, що побував у цих краях у 1578 р., описує руїни фортеці не березі річки Калкалея (Чічіклея). Пізніше, у другій половині XVIII – на початку XX ст., археологічні пам'ятки у межах колишнього Веселинівського, нині Вознесенського району, описували Річчі Занноні, князь І.С. Мишецький, Ф. Ляліков, В.М. Ястребов та В.І. Гошкевич, окрім вищеозначеного городища-фортеці (Городок-II), були наведені окремі археологічні знахідки, що походять з цієї місцевості та вказана велика кількість курганних пам'яток [10, с. 63-176; 1, ч. 1]. Інформація про археологічні пошуки на цій території до 1950-х рр. була у 1951 р. висвітлена І.В. Фабрициус [7, с. 64-82].

У 1957 по берегах р. Південний Буг проводила розвідку Скіфська степова експедиція історичного факультету МДУ під керівництвом Н.Г. Єлагіної. Було відкрито декілька поселень черняхівської культури (III-IV ст. н.е.) біля сіл Варюшине та Новий Городок. Також обстежувалась територія вже відомої фортеці Городок-II [4].

У 1976-1977 р. по узбережжях середньої та нижньої течій річки Березань на території Миколаївського, Березанського та Очаківського районів проводились археологічні дослідження Інгульською археологічною експедицією Інституту археології АН УРСР під керівництвом О.Г. Шапошникової. Крім розкопок стародавніх курганів, загони, керовані Ю.С. Гребенниковим, В.М. Фоменко, В.М. Клюшинцевим, В.Ф. Єлісєєвим, Б.В. Магомедовим та О.М. Балушкіним проводили археологічні роз-

відки, результатом яких стало відкриття цілої низки поселень від доби бронзи до черняхівської культури у с. Нечаяне, Мефодієвка, Іванівка (Миколаївський р-н), Подимове, Кимівка, Яблоня (Березанський р-н), Баланове, Лиманне, Жовтень, Кам'янка (Очаківський р-н) [8; 9].

У 1986-1987 рр. у зв'язку з роботами по Зводу пам'яток на території Веселинівщини проводились археологічні розвідки експедицією сектору археології Миколаївського краєзнавчого музею під керівництвом В.І. Нікітіна.

Загалом, на державному обліку на території Веселинівщини нині знаходиться 170 пам'яток археології (кургани, стоянки, поселення, городища) [2, с. 41-45].

У 1995 р. була проведена додаткова розвідка Березанського району експедицією сектору археології Миколаївського краєзнавчого музею (Снитко І.О. , Гребенников В.Б, Гребенников Ю.С., Гаврилов С.І., Торган В.Ф.). Крім детальної картографії курган-

Рис. 1
Поселення Катеринина долина-1. Вигляд с північного заходу

Рис. 2
План розташування поселення Катеринина долина-1.

Рис. 4
Грецькі та римські амфори.

Рис. 3
Поселення Катеринина долина-2. Вигляд з південного заходу

них пам'яток, було виявлено декілька поселень доби бронзи та черняхівської культури по узбережжю річок Сосік (біля сіл Комісарівка, Дмитрівка, Марківка, Ганнівка, Андріївка) та Березань (біля сіл Данилівка, Лук'янівка, Новоподілля, Подимове) [6].

У контексті пошуків на р. Березань відзначимо й роботи Ольвійської периферійної експедиції, що проводила розвідки та археологічні дослідження по узбережжях Березансько-Сосицького лиману. Була зафіксована велика кількість давньогрецьких поселень, які в античні часи входили до складу хори Ольвійського полісу [5, с. 12-18;44-49; 77-83].

Але південна частина Веселинівщини, а саме верхів'я річки Березань, довгий час залишались своєрідною "білою

плямою" на археологічній карті Миколаївщини [див.: 3, с. 38].

9-10 листопада 2019 р. Державною інспекцією по охороні пам'яток культури в Миколаївській області спільно з Миколаївською обласною організацією Українського товариства охорони пам'яток, в процесі планової інвентаризації пам'яток культури була обстежена територія Катеринівської сільської ради Вознесенського (колишнього Веселинівського) району Миколаївської області. Обстежувались узбережжя річки Березань, у її верхів'ях, прилягаючі до узбережжя плато, заплавні тераси та яруги біля сіл Катеринівка, Новокатеринівка та Весняна Квітка.

У процесі розвідувальних досліджень зафіксовано 3 (три) нових поселення: Катеринина долина (Катерининталь)-I та II (доба пізньої бронзи, сабатинівська культура), Катеринина долина (Катерининталь)-III (черняхівська культура). Також обстежені два раніше відомих кургани та поточне їх місцезнаходження.

Поселення Катеринина долина (Катерининталь)-I (Рис. 1, 2). Знаходиться на схилі правого берега річки Березань (пересушена ділянка) на першій, другій та третій заплавних терасах, у 1,25 — 1,5 км на південь від с. Катеринівка. Територія пам'ятки на нинішній час не використовується у сільськогосподарських цілях та задернована. На поверхні, у західній частині простежуються поглиблення від колишньої плантажної оранки, яка, найвірогідніше, проводилась з метою насадження дерев. Через

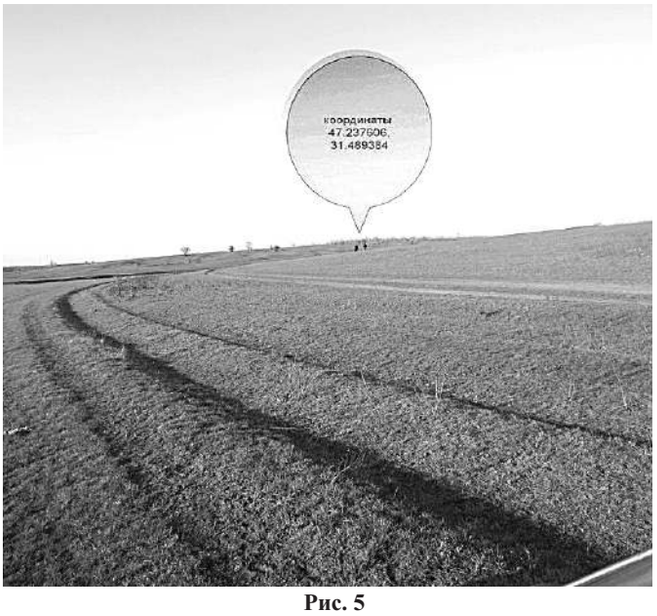

Рис. 5
Поселення Катеринина долина -3. Вигляд з півдня.

Рис. 6
План розташування поселення Катеринина долина -3.

південнии та східнии краи поселення проходять сучасні ґрунтові дороги. Підйомний матеріал, що складався з уламків ліпного посуду, кременевих відщепів та кісток тварин, зібраний на площі, близько 250 х 100 м, поздовж берегової лінії. Культурний шар, судячи з окремих сучасних поглиблень та промоїн, мав потужність до 0,5 — 0,8 м. На поверхні пам'ятки зафіксована значна кількість дрібного та середніх розмірів вапнякового каміння, можливо, від фундаментів стародавніх будівель. Є окремі вапнякові брила достатньо великих розмірів, які виходять на поверхню. Судячи з зафіксованого матеріалу, поселення було залишене носіями сабатинівської культури доби пізньої бронзи (XII -XI ст. до н.е.). Шурфовка пам'ятки не проводилась.

Поселення Катеринина долина (Катерининталь)-II (Рис. 3, 4). Знаходиться на схилі лівого берега річки Березань (пересушена ділянка) на першій, другій та третій заплавних терасах, у 0,5 — 1 км на південь від с. Катеринівка та у 0,3 - 0,5 км на схід та північний схід від поселення Катеринина долина (Катерининталь)-I. Більша частина поселення розорюється та використовується у сільськогосподарських цілях (вирощування зернових культур). Його територія з заходу обмежується узбережжям річки Березань, з півночі — балкою, орієнтованою з південного заходу на північний схід, в бік сучасного села Весняна Квітка. Орієнтовні розміри поселення близько 500 х 250 м. Культурний шар, судячи з промоїн, мав потужність до 0,8 — 1 м. На поверхні пам'ятки зафіксована значна кількість, дрібного та середніх розмірів, вапнякового каміння, можливо, від фундаментів стародавніх будівель. Серед знахідок уламки ліпного посуду, кам'яних та кременевих знарядь праці, кістки тварин. Судячи з зафіксованого матеріалу, поселення було залишене носіями сабатинівської культури доби пізньої бронзи (XII -XI ст. до н.е.). Шурфовка пам'ятки не проводилась.

Поселення Катеринина долина (Катерининталь)-III (Рис. 5, 6). Знаходиться на схилі лівого берега річки Березань (пересушена ділянка) на першій, другій та третій заплавних терасах, на північній околиці с. Катеринівка. Західний край поселення обмежується берегом річки Березань, північний — балкою, що має напрямок з південного заходу на північний схід. Територія пам'ятки задернована. Східний край частково поруйнований будівлями ферми часів СРСР. Через західний край поселення проходить ґрунтовий шлях з півдня на північ, в бік с. Новокатеринівка. Орієнтовні розміри пам'ятки — 250 х 100 м. Культурний шар, судячи з сучасних ям, що були вириті під час

функціонування ферми, мав потужність до 0,8 — 1 м. На цій території, на поверхні, знайдені уламки амфор, сіро та темнолощених горщиків та тарілок, грубого гончарного посуду, ліпної кераміки. Зафіксовані матеріали свідчать, що поселення було залишене носіями черняхівської культури (III – IV ст. н.е.).

Курган № 1. Знаходиться на початку плато правого берега річки Березань, 1 км на південний захід від с. Катеринівка. Висота - до 3 м. Діаметр — до 60 м. Північний схил більш крутий, південний — похилий. Систематично розорюється. Нерозораною залишена невелика ділянка на вершині насипу. На цій ділянці мається невелика яма, що, найвірогідніше, залишилась від зруйнованого триангуляційного знака. Там же зафіксовані чисельні лисячі нори. На поверхні насипу знайдено кілька фрагментів ліпного посуду доби бронзи. Судячи з архітектури, курган, як могильна споруда, був зведений у добу енеоліту — бронзи (III – II тис. до н.е.).

Курган № 2. Знаходиться на високому корінному плато правого берега річки Березань, у 5,5 км на північний захід від с. Катеринівка. Висота - до 3 м. Діаметр — до 60 м. Північний схил більш крутий, південний — похилий. Систематично розорюється. Курганний насип, найвірогідніше був зведений у добу енеоліту — бронзи (III – II тис. до н.е.).

Таким чином встановлено, що місцевість у самих верхів'ях річки Березань освоювалась носіями стародавніх культур, починаючи ще з доби енеоліту-бронзи. У III-IV століттях н.е. на цій території мешкали племена черняхівської культури.

Список використаних джерел і літератури

1. Гошкевич В.И. Клады и древности Херсонской губернии / В.И. Гошкевич // ЛХМ. - Вып. 5. - Херсон, 1913. - 44 с.
2. Гребенников В.Б. Пам'ятки археології Веселинівського району (історія досліджень) / В.Б. Гребенников // Всеукраїнська наукова конференція на честь 10-ї річниці незалежності України. - Т.1. - Миколаїв-Одеса, 2001. - С. 41-45.
3. Гребенников В.Б. Исследования памятников археологии Николаевщины / В.Б. Гребенников. - Николаев: «Илион», 2011. - 180 с.
4. Елагина Н.Г. Отчёт о работе Скифской степной экспедиции истфака МГУ за 1957 г. / Н.Г. Елагина. - НА ИА НАНУ. - 1957/34. - 72 с.
5. Крыжицкий С.Д., Буйских С.Б., Отрешко В.М. Античные поселения Нижнего Побужья (археологическая карта) /С.Д. Крыжицкий, С.Б. Буйских, В.М. Отрешко. - Киев: Наукова думка, 1990. - 136 с.
6. Снытко И.А. и др. Отчёт экспедиции НКМ о разведках в Березанском районе Николаевской области / И.А. Снытко, В.Б. Гребенников, Ю.С. , Гребенников, С.И. Гаврилов // НА ИА НАНУ. - 1995/79.
7. Фабрициус И.В. Археологическая карта Причерноморья Украинскоой ССР / И.В. Фабрициус. - Вып. 1. - Киев, 1951.- 128 с. + 23 табл.
8. Шапошникова О.Г. и др. Отчёт о работе Ингульской экспедиции за 1976 г. / О.Г. Шапошникова // НА ИА НАНУ. - 1976/7. - Ф.э. № 8650-8653. - 243 с.- 114 таб.
9. Шапошникова О.Г. и др. Отчёт о работе Ингульской экспедиции за 1977 г. / О.Г. Шапошникова // НА ИА НАНУ. - 1977/15. - Ф.э. № 8624-8625. - 265 с. - 158 таб.
10. Ястребов В.Н. Опыт топографического обозрения древностей Херсонской губернии /В.Н. Ястребов// ЗООИД. - XVII. - Одесса, 1894. - С. 63-167.

Перелік умовних скорочень

ЗООИД - Записки Одесского общества истории и древностей
ЛХМ - Летопись Херсонского музея
НА ИА НАНУ - Научный архив Института археологи Национальной академии наук Украины

Перелік ілюстрацій

Рис. 1. Поселення Катеринина долина-1. Вигляд с північного заходу
Рис. 2. План розташування поселення Катеринина долина-1.
Рис. 3. Поселення Катеринина долина-2. Вигляд з південного заходу
Рис. 4. План розташування поселення Катеринина долина-2.
Рис. 5. Поселення Катеринина долина-3. Вигляд з півдня.
Рис. 6. План розташування поселення Катеринина долина-3.

Шелов-Коведяев Ф.В.
(г. Москва)

ЕЩЕ РАЗ ОБ ОСТРАКОНЕ DEFOLB 1 (DE TITULIS OLBIAE PONTICAE ET VICINIIS IV)

Недавно А.В. Белоусов [3, с. 2-8] без каких-либо изменений переиздал свой, составленный, в главном, по работам А.С. Русяевой, А.А. Белецкого, Л. Дюбуа, С.Р. Тохтасьева и Ю.Г. Виноградова [4, с.118-120; 1, с. 52-55; 8, p.158-159 (n. 97); 6, с. 183-188; 9, s. 155-157; 7, с. 78-83; 5, с. 118-120], и опубликованный в 2016 году [2, с.113-116], обзор исследований граффито Аристотеля, жреца Гермеса, из Ольвии. Обсуждаемая надпись (см. рис. 1) гласит (стки. 1–4 подчёркнуты и отбиты слева вертикальной линией):

№ строк	Транслитерация	транскрипция
	АРІСТО	АРІСТО
	ТЕЛНΣ : ІЕР	ТЕЛНΣ : ІЕР
2	ЕРМЕΩ : ЕΩΣ	ЕРМЕΩ : ЕΩΣ
	КАІАΘΝАІΗΣ	КАІАΘΝАІΗΣ
	ΞΥΝΩΝΗΡΟΓΕ	ΞΥΝΩΝΗ:ΡΟΓΕ
	ΝΗΣ : ΗΡΟΦΑ	ΝΗΣ : ΗΡΟΦΑ
4	ΝΗΣ	ΝΗΣ
	→	

Вкратце (расширенную версию см. у А.В. Белоусова) основная история её изучения такова. А.С. Русяева, не касаясь интерпункции, сначала прочла – «Аристотель – жрец (ієр(έως) –ФШК) Гермеса, а раньше (ἔως–ФШК) Афины, совме-стно (ξὺνῶν–ФШК) с ним (?) Героген, Герофан». Она сочла её отражением от-ношения Гермеса к вредоносной магии [4, с. 119]. А.А. Белецкий, разделивший данную точку зрения, предложил видеть в ΞΥΝΩΝ ЛИ Ξυνών и получил «Аристотель – жрец Гермеса, раньше и Афины, Ксюнон, Героген, Герофан» [1, с. 52, 55], что С.Р. Тохтасьев резко отмёл [6, с. 183; 7, с. 80]. В отсутствие единого свода древнегреческих личных имён, каким стал LGPN, его сомнения имели право на существование. Но когда стал общедоступен (пусть более позднего времени, и на островах Эгеиды) мужской АН Ξῦνις близкого фонетического облика (LGPN s.v.), машинальный повтор А.В. Белоусовым [2, с. 115] утверждений Сергея Ремировича надо признать неудачным.

Что до интерпункции, то ей с издателями вообще не повезло. Лишь в 1998 г. Ю.Г. Виноградов и А.С. Русяева [9, s. 155] по-настоящему придали значение трём из четырёх (пропущенное ими, третье, – см. рис. 1 и транскрипцию – видно между этой и ро в имени Герогена стк. 5) двоеточий, членящих текст на смысловые куски, характеризующие, большей частью, жреца. С.Р. Тохтасьеву для конструирования своей гипотезы даже пришлось проигнорировать интерпункцию после имени Аристотеля [6, с. 184; 7, с. 81; 3, с. 8]. Л. Дюбуа не указал первое и второе отточия [8, p. 158].

Одновременно и независимо друг от друга Л. Дюбуа [8, p. 158] и С.Р. Тохтасьев [6, с. 184; 7, с. 81] (последний верно заметил, что ἕως=τέως невероятно) предложили, что должность жреца (в ион. диалекте – ιέρεως) написана в стки. 2–3

Рис. 1
Надпись на остраконе DefOlb 1 (по: А.В. Белоусов 2020)

Рис. 2
Рисунок на остраконе DefOlb 1 (по: А.В. Белоусов 2020)

в две строки, а ΞΥΝΩΝ<ξυνέων (у С.Р.Тохтасьева дополнительно и ξυνέων<ξυνήων). Первый понял лексему обозначением Герогена и Герофана как коллег Аристотеля (без объяснения, почему, в таком случае, слово стоит в единственном числе [ср. 2, с. 116]), второй – как её применение взамен прилагательного ξυνός «общий» (общий жрец Гермеса и Афины: храмы обоих божеств существовали с середины VI в. до Р.Х. на Западном теменосе Ольвии). Л. Дюбуа признаёт артефакт тессерой с перечислением имён служителей разных культов [8, p. 159], С.Р. Тохтасьев – смешением жанров классической вербальной defixio и изобразительной магии [7, 78; 2, с. 115].

Настаивая на смысловом делении текста интерпункцией, Ю.Г. Виноградов и А.С. Русяева пришли к следующему (без перевода) его чтению [9, s. 155] – Ἀριστο|τέλης:ἱέρ(εως)| Ἑρμέω:ἔως| καὶἈθ(η)ναίης| ξυνὼνΗρογέ|νης:Ἡροφάνης.. Но теперь посчитали его вотивом (где Аристотель назван товарищем – ξυνὼν – Герогена и Герофана) за благополучие названных в нём лиц.

Позже С.Р. Тохтасьев, отстаивая своё авторство, был вынужден отойти от своей обычной суперакрибии, дабы оправдать контрагированную форму ξυνὼν вместо хронологически ожидаемой ξυνέων (на что он обращал внимание ещё в 1996 году [6, с.185]) и не придать значения [7, с. 81] сближению Ю.Г. Виноградовым и А.С. Русяевой ἔως с νῦν («ныне, теперь» – «теперь и Афины»: то есть, соавторы фактически солидаризировались с С.Р. Тохтасьевым в том, что Аристотель на момент написания граффито исполнял функцию жреца и Гермеса, и Афины) [9, s. 157, anm. 22]. Он также признал пропуск эты в имени Афины ошибкой, хотя по закону Рудольфа Вахтера, на которого он сам тут же и ссылается [7, с. 83], это – регулярное сокращение (вызванное огласовкой первого слога названия буквы ϑ – тета), и потому требует применения не угловых, но круглых скобок. Он же постоянно именует дельфинов – рыбами (?!). Остаётся добавить: он продолжил считать надпись заклятьем.

Просто проштамповав недочёты С.Р. Тохтасьева, А.В. Белоусов умножил их собственными. Он утверждает, что Ю.Г. Виноградов и А.С. Русяева, якобы, не приводят убедительных доказательств своей позиции [2, с. 115]. Хотя те указывают на (1) близость рисунка на остраконе (см. рис. 2) некоторым типам ольвийских монет с изображением, как раз, Афины и (2) сотерическую природу дельфина в восприятии древних эллинов [9, s. 156]. Вопреки А.В. Белоусову [2, с. 116], Ю.Г. Виноградов и А.С. Русяева нигде не соглашаются, что ΙΕΡ и ΕΩΣ в сткк. 2–3 надо читать в одно слово (ἱέρεως). Приходится признать, что С.Р. Тохтасьев и следующий за ним А.В. Белоусов сами пали жертвой «инерции и предубеждений», в зависимости от которых первый упрекнул Л. Дюбуа [7, с. 78].

Впрочем, С.Р. Тохтасьев, безусловно, прав в том, что ничто не обрекает понимать ἕως как параллель к τέως («прежде, раньше»). Ведь, отталкиваясь от подмеченной Ю.Г. Виноградовым и А.С. Русяевой близости значения ἕως в данной надписи к νῦν [9, s. 157, anm. 22], стоит вспомнить, что ἕως значит, среди прочего, и «пока, всё ещё, поныне» (LSJ s.v.).

Несколько сложнее обстоит дело с интерпретацией буквосочетания ΞΥΝΩΝ в стк. 5. Если не видеть в нём вместе с А.А. Белецким новое имя Ξυνών (ср. выше), то, на первый взгляд, положение третьего двоеточия после эты в имени Герогена (ΞΥΝΩΝΗ:ΡΟΓΕΝΗΣ) могло бы говорить в пользу гипотезы С.Р. Тохтасьева: из ΞΥΝΩΝΗ можно было бы вывести искомую им форму ξυνήωνς отмеченной им и А.В. Белоусовым нередкой в магических текстах намеренной перестановкой букв и слогов. Однако, в соответствии со словарной статьёй («совладелец, партнёр» – LSJ s.v.) такое решение ничем не отличается от подходов Л. Дюбуа, Ю.Г. Виноградова и А.С. Русяевой, ибо оставляет проблему единственного числа, если лексема относится к Герогену и Герофану, либо именительного падежа ЛИ этих обоих, коли она связана с Аристотелем.

Ежели же связывать слово с отношением последнего к Афине, то получается, что он слишком фамильярно (даже в варианте «друг»: ср. ξυνάν у Пиндара – Pind. Nem. 5, 27) обращается к богине, что в начале V в. до Р.Х. просто нереально. Ξυνήων же = ξυνός («общий»), к чему апеллирует С.Р. Тохтасьев, засвидетельст-вовано не ранее эллинистического периода, и в поэзии (LSJ s.v. II), и не проходит как в силу анахронизма, так и того, что не встречается в бытовой эпиграфике.

Значит (примеры ξύν/ξυν~в ионийских диалектных надписях до IV в. до Р.Х. см. в Syll.3) ξυνών следует понимать как причастие настоящего времени от глагола ξύν/σύν-ειμι (<*συν–εἰμί) «быть вместе; быть связанным/привязанным». Получается ясный текст, где интерпункция отбивает смысловые блоки, аттестующие, прежде всего, Аристотеля, а третье отточие в магических целях специально перенесено за первую букву имени Герогена: Ἀριστο|τέλης:ἱέρ(εως)| Ἑρμέω:ἔως| καὶἈθ(η)ναίης| ξυνὼνΗ:ρογέ|νης:Ἡροφάνης «Аристотель, жрец Гермеса, поныне преданный и Афине; Героген, Герофан».

Аристотель манифестирует себя верным адептом Афины. Из чего, однако, не следует, что он остаётся (если когда-то был) и её, вместе с отправлением культа Гермеса, жрецом, к чему склонялся С.Р. Тохтасьев.

В целом, надо признать, что он много прошёл по верному, в общем, пути. Но его чрезмерное увлечение исключительно лингвистическими конструкциями не позволило ему увидеть перспективу, открываемую сопоставлением Ю.Г. Виноградовым и А.С. Русяевой ἔως и νῦν, и воздать должное их труду. В итоге его, а за ним и А.В. Белоусова, далеко увело от точного осмысления чёткого эпиграфического документа.

С учётом нумизматических аналогий изображению на обороте надписи (альфа пред лицом протомы отсылает к Афине, связь с культом которой Аристотеля сугубо подчёрк-

нута в тексте) и сотерической функции дельфина (см. статью Ю.Г. Виноградова и А.С. Русяевой [9, s. 156]), артефакт должен быть признан актом бе лой магии [9, s. 157]. А включение оного А.В. Белоусовым в свой «Корпус» ольвийских defixionum– недоразумением.

Список использованных источников и литературы

1. Белецкий А.А., Русяева А.С. Граффити магического содержания из Ольвии / А.А. Белецкий, А.С. Русяева // Северное Причерноморье. Сборник научных трудов. – 1984. – Киев: Наукова думка. – С. 51–58.
2. Белоусов А.В. Некоторые особенности ольвийских заклятий на керамике в контексте греческих магических практик / А.В. Белоусов // Εμίναχο. – 2016. – 16. – № 4. – С. 113–128.
3. Белоусов А.В. Корпус заклятий Понтийской Ольвии. Defixiones Olbiae Ponticae (DefOlb) // Труды исторического факультета МГУ. Вып. 164 / Серия II: Исторические исследования. 103 / А.В. Белоусов. – Москва: Издательство МГУ, 2020. – XXXIII+160 с.
4. Русяева А.С. Земледельческие культы в Ольвии догетского времени / А.С. Русяева. – Киев: Наукова думка, 1979. – 172 с.
5. Русяева А.С. Граффити Ольвии Понтийской / А.С. Русяева. – Симферо-поль: БФ Деметра, 2010. – 286, (1) с.
6. Тохтасьев С.Р. Магическое граффито из Ольвии / С.Р. Тохтасьев // Hyperboreus. – 1996. – Fasc. 2.2. – С. 183–188.
7. Тохтасьев С.Р. Остракон с поселения Козырка XII ольвийской хоры / С.Р. Тохтасьев // Hyperboreus. – 2002. –Fasc. 8.1. – С. 72–98.
8. Dubois L. Inscriptions grecques dialectales d'Olbia du Pont / L. Dubois. – Genève: Droz, 1996. – XVII+208 p.
9. Vinogradov Ju.G., Rusjaeva A.S. Phantasmomagica Olbiopolitana / Ju.G.Vinogradov, A.S.Rusjaeva // ZPE. – 1998. – Bd. 121. – S. 153–164 + 4 Taf.

Список условных сокращений

АН – антропоним
ЛИ – личное имя
МГУ – Московский Государственный Университет им. М.В. Ломоносова
стк., сткк. – строка, строки
DefOlb – Defixiones Olbiae Ponticae
Ibid. – ibidem
LGPN – Lexicon of Greek Personal Names
LSJ – A Greek-English Lexikon. Compiled by H.G. Liddell, R. Scott & H.S. Jones. 13th Edition. Oxford, 1996
s.v. – specta verbum
Syll.3–Sylloge inscriptionum graecarum, editio tertia
ZPE – Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik

Лазаренко В.Г.
(г. Ижевск)

К ПРОБЛЕМЕ ПРОИСХОЖДЕНИЯ МОНЕТ-СТРЕЛОК В ОЧАКОВСКОМ РАЙОНЕ НИКОЛАЕВСКОЙ ОБЛАСТИ – ЕДИНСТВЕННОМ АРЕАЛЕ ИХ РАСПРОСТРАНЕНИЯ В СЕВЕРНОМ ПРИЧЕРНОМОРЬЕ

Вопрос происхождения монет-стрелок, уникального феномена конца архаического периода греческой истории на берегах Черного моря, еще далеко не разрешен. Причины этого в том, что отечественные исследователи недостаточно обоснованно полагают, что центром изготовления монет-стрелок являлась Березань, а также утверждают, что они изобретены греками. Задачей настоящего исследования является показать, что всё это далеко не так.

В.В. Лапин утверждал, что «в районе Нижнего Побужья и Поднепровья монеты-стрелки (по сравнению с Фракией) встречаются ничуть не в меньшем, а по-видимому, в значительно большем количестве <…> как поселение, где эти монеты наиболее обильно представлены, Березань могла явиться и центром их возникновения <…> Принадлежность монет-стрелок фракийским племенам реально пока еще ничем не может быть подтверждена» [18, с.142–143, 145–146]. Это повлекло критику, поскольку В.В. Лапин почти не привел количественных данных, а П.О. Карышковский до этого обосновал, что «обращение монет-стрелок зародилось у фракийских племен еще до основания на западном берегу Черного моря греческих городов, и эти монеты обращались преимущественно среди местных племен» [16]. Б.Н. Граков, утверждая, что «фракийские стрелы-монеты появились как подражания настоящим скифским стрелам», считает, что «Березань была как бы этапным пунктом на пути распространения стрелок-монет из Фракии в Скифию», подчеркивая: «Жаль, что В.В. Лапин не приводит известные ему факты… В.В. Лапину следовало бы привести соответствующие факты… Очень может быть, что на Березани эти денежки были в ходу, происходя из Фракии или даже будучи местными подражаниями» [9, с.106, 108, 112–113]. П.О. Карышковский заключил: «Начало выпуска монет-стрелок может быть сопоставлено с самым ранним этапом древнегреческой колонизации Северного Причерноморья. Ранняя дата начала изготовления монет-стрелок исключает отнесение их к числу изобретений греков-колонистов. Обращение наконечников стрел чуждо монетному делу архаической Греции и не могло быть занесено на берега Евксинского Понта из Милета или из любого другого центра греческой метрополии» [14, с.20]. Т.Д. Златковская, отметив, что само появление монет-стрелок «было связано не с традициями греческого денежного обращения, а с зарождением примитивной всеобщей меры стоимости в виде наконечников стрел у окружающих племен», подвергла критике В.В. Лапина, который «настойчиво связывает ольвийские и березанские монеты-стрелки с денежным делом греческих поселений – Ольвии и Березани и отрицает появление этих денежных знаков (монет-стрелок) в результате развития обмена у негреческих племен. Невозможно представить себе, чтобы милетские греки, милетская колония в Причерноморье, начали бы вдруг выпускать литые денежные знаки стреловидной формы для внутреннего обращения в греческих полисах или даже для торговли с окружающим туземным населением, если само население не знало такой формы денежного обращения» [13, с.66].

В.В. Лапин «не заметил» целого ряда знаковых открытий на территории исторической Фракии (современные Румыния и Болгария). Еще в 1920-х годах были найдены: клад из 51 «монет-слитков в форме наконечников стрел», определенных как «скифские монеты», близ Измаила [36]; клад в 1867 монет-стрелок, найденный в 1934 году на полуострове Атия [7]; клад, около 200 монет-стрелок, найденный в 1932 году между селами Паша, Чишла и Журиловка в Северной Добрудже[2] [32], а также клад около тысячи монет-стрелок у села Журиловки и большое число монет-стрелок при раскопках архаических слоев Истрии [34, p.10–11]. Напротив, в Нижнем Побужье к моменту появления декларации В.В. Лапина, монет-стрелок было найдено значительно меньше.

[2] *Северная Добруджа – область на востоке Румынии (к северу от Истрии), включает в себя дельту Дуная и румынское побережье Чёрного моря, на юге граничит с Южной Добруджей, которая является уже частью территории Болгарии и включает в себя самую северную часть болгарского побережья Чёрного моря. Важно, что Добруджа – область исторической Малой Скифии*

В.М. Скуднова опубликовала пятнадцать монет-стрелок, найденных в Ольвии [25]. В 1960 году на Березани было найдено, по данным В.В. Лапина, всего 19 монет-стрелок [18, с.144]. Б.Н. Граков говорит о наличии в Одесском археологическом музее 65 монет-стрелок, возможно с Березани [9, с.106] и приводит сведения о том, что «находки стрелок-монет и в Ольвии и на Березани в 1966–1967 гг. не превышали шести экземпляров в сезон» [8, с.126]. Последовали новые публикации находок на территории Румынии: клада из 118 монет-стрелок у с. Енисала в Северной Добрудже, в составе которого были также наконечники боевых стрел, монетизированные путем заливки свинца во втулку [29, p.17–19]; большого числа монет-стрелок при раскопках города Томы – сегодня румынская Констанца [35, p.27, 34–35], и древнего Одесса (нынешняя Варна) в Болгарии [26, с.178]. Самые крупные клады монет-стрелок, из Северной Добруджи содержали в сумме около 8 тысяч экземпляров [33, p.141–142]. В это же время в Нижнем Побужье были обнаружены только единичные монеты-стрелки: на Бейкуше [23], поселениях Викторовка I [22], Большая Черноморка II [6] и Каборга I [20]. А.Г. Загинайло опубликовал найденный в 1962 году на восточном берегу Березанского лимана, к западу от села Каменка клад стреловидных монет «из двух или даже трех десятков монет» [11, с.21]. А.Г. Загинайло, приведя обзор практически всех находок монет-стрелок, сделанных к тому времени, исследователь пришел к выводу: «Двухлопастные наконечники стрел становятся в рассматриваемом районе уже в первой половине VI в. до н. э. своеобразной металлической монетой… для повседневных операций на городском рынке и на его границах применялись своеобразные бронзовые монеты, обращение которых имело, очевидно, достаточно прочные традиции в автохтонной среде. Отсюда и такие необычные для греческого мира явления, как обращение литых наконечников стрел» [12, с.77]. Болгарский исследователь П. Балабанов выступил с резкими возражениями против отнесения монет-стрелок к монетному делу греческих городов Западного и Северо-Западного Понта и настоял на гипотезе о фракийском происхождении этих денег [30].

К сожалению, данные румынских и болгарских исследователей у нас нередко замалчивались. Так, В.А. Анохин, очень кратко (без количественных показателей) приведя итоги исследований коллег и добавляя немногие свои данные, предполагает центр их возникновения: «Судя по значительному количеству археологических материалов последней трети VII в. до н. э. на Березанском поселении, оно может быть одним из реальных претендентов на эту роль» [1, с.6, 8; 2, с.77–78]. Характерно, что монеты-стрелки были найдены в Болгарии очень далеко от моря: в Странджe [10, с.46, прим 2], в Пловдиве, Смоляне, на северо-западе Болгарии, в бассейнах рек Лома [3, с.11, прим. 26, 27, 29] и Арчара [30, p.40, прим. 6]. Но у нас только П.О. Карышковский констатировал: «В глубь Скифии такие находки (монет-стрелок) неизвестны, ... Несколько иначе обстоит дело во Фракии. Находки наконечников вдали от моря и греческих поселений невозможно игнорировать. Ранняя датировка стрел, послуживших образцом для денежных слитков, крайне затрудняет отнесение последних к числу изобретений греческих поселенцев» [15, с. 30–32] С.Я. Ольговский, приведя факты находок клада монет-стрелок с литейной формой в Болгарии, а также клада двухлопастных стрел, монетизированных путем заливки свинца во втулку и монет-стрелок с литниками в Румынии (чего не было в Нижнем Побужье), склоняется к мысли, «что первенство и основная роль в изготовлении и распространении монет-стрелок принадлежит, все-таки, западнопричерноморскому региону»; более того, приведя археологические подтверждения исследователь предположил, что «в античных центрах работали, в основном, заезжие мастера – выходцы из разных областей варварского мира», в том числе изготовляя монеты-стрелки» [19]. К сожалению, и после всех этих сообщений и обоснованных выводов многие наши специалисты продолжали считать монеты-стрелки чисто греческим изобретением.

Несмотря на снижение в последние числа находок монет-стрелок, появился ряд новых обобщающих работ, где сделаны попытки воссоздания картины появления и обращения монет-стрелок. Так, В. Банари, рассмотрев все находки в Румынии и Нижнем Побужье, указывает: «Хотя монеты-стрелки обнаруживаются почти во всех прибрежных районах, следует констатировать различную “плотность” этих находок… Большинство их найдено в Добрудже, где ключевое положение занимают клады из Журиловки-Глинчи и Вишины, содержащие, соответственно, 2000 и 699 монет-стрелок… Обращают на себя внимание две отдельные находки из Адынката-Флориле Извоареле, которые расположены дальше всего от морского побережья… Что касается находок монет-стрелок в Истрии и Никонии, они попали туда из Добруджи, хотя фракийцы могли эмигрировать не только из данного региона, но и из Дунайского подокруга, где расположены фракийские поселения Орловка, Новосельское и др. (там сделано несколько находок монет-стрелок). Но не исключено, что монеты-стрелки могли попасть в эту область и в результате (военных) походов фракийцев». В. Банари обратил внимание на то, что монеты-стрелки найдены в Нижнем Побужье в очень малом количестве, причем только в археологических слоях, где значительно представлена фракийская керамика (на поселениях Каборга 1, Большая Черноморка 2, Куцуруб 1, Малая Черноморка 2 эта керамика составляет до 30% всех керамических находок) и заключил, что «вероятно, существует причинная связь между присутствием здесь фракийцев и распространением монет-стрелок». Важно, что домонетные наконечники стрел, обезвреженные путем их свинцовой “начинки”, в основном содержатся в крупных кладах в глубине материка, вдали от греческих приморских колоний, в то время как в них они появляются очень редко. Эта ситуация может иметь большое значение при определении производителей и основных пользователей монет-стрелок [31]. Примечательно, что при раскопках Березанского поселения в 2010–2014 гг. найдено всего 76 монет-стрелок [27, с.46, 112–113, 125, 162–163, 184]. Совсем недавно Т.Н. Смекалова заключила: «География распространения монет-стрелок указывает на возникновение этой немонетной формы денег именно в Западном Причерноморье… Это также подтверждается химико-металлургическими характеристиками сплава, из которого они отлиты, и многочисленными кладами стреловидных монет на территории Румынии и Болгарии [24]. Это все при том, что со второй половины VI в. до н. э. состав фракийской «диаспоры» в Нижнем Побужье периодически пополнялся за счет переселенцев из Северо-Восточной Добруджи [4].

В течение многих лет многие исследователи опирались, доказывая их обращение (и даже происхождение) в греческой среде, на содержание обсценного граффито на скифосе, найденном в Ольвии. Опубликовавший его Б.Н. Граков [8, с.127; 9, с.115] предложил чтение: ὅς ε(ἶ)θ’ ἔλειβεν ἔνδεκ’ ἄρδις καταβαλὼμ πυγιξέτω | ‘Ηφαιστὸδωρον (παίδιον) и перевод: «О, если кто-нибудь (из играющих) пролил (вино)! Пусть, заплатив (штраф) в одиннадцать (медных) наконечников (стрел), (получит) Гефестодора (мальчика)». В.П. Яйленко, используя конъектуру Н.В. Шебалина, дал свой перевод: «ὅς ἐθέλει βενεῖν (= βινεῖν) δέκ ’ ἄρδις καταβαλῶμ | πυγιξέτω | ‘Ηθαιστόδωρον» – «кто пожелает coire, заплатив десять монет-стрелок, пусть садомитствует с Гефестодором» [28, с.260 прим. 30]. Но в рассматриваемой надписи невозможно выделить слово со значением «плата, оплата, платить». Кроме того, вполне возможно, что древние использовали слово ἄρδις (острие, наконечник стрелы, стрела, жало) как эвфемизм membrum virile. Поэтому считаем возможным другой перевод этой же конъектуры: «(Тот), кто в состоянии совокупиться десять раз “стрелой”, пусть садомитствует с Гефестодором». В таком случае из содержания граффито исключается само понятие «платы», следовательно, речь идет не о монетах-стрелках.

На наш взгляд, «монеты-стрелки» копируют форму не скифских стрел, а фракийских наконечников копий. Верховным божеством фракийцев был Фракийский всадник, непременным атрибутом которого являлось копье. Нами показано значительное сходство образов Фракийского всадника и архаического Ахилла, обладающего волшебным копьем [17]. На

Бейкуше, самом древнем святилище Ахилла в Северном Причерноморье, фракийская керамика составляет 76,3% всей керамики [5] и выражены варварские элементы отправления культа.

Выводы:

1. Монеты-стрелки произошли на территории исторической Фракии, а затем, благодаря фракийскому присутствию в греческих колониях, появились и здесь. Все находки монет-стрелок в Нижнем Побужье локализуются только в Очаковском районе Николаевской области, территория которого на порядок меньше по сравнению с огромной площадью распространения находок на территории современных Болгарии и Румынии. Здесь монеты-стрелки обнаружены не только на территории прибрежных греческих колоний, но и в пунктах, отстоящих от моря на десятки километров, в то время как в Нижнем Побужье – только на прибрежных греческих поселениях. По числу мест находок и количеству найденных монет-стрелок Фракия многократно превосходит Нижнее Побужье.

2. Видимо, монеты-стрелки изготовлялись в греческих колониях заезжими фракийскими мастерами-литейщиками (или скифскими, что ничего не меняет, поскольку Добруджа, где найдено наибольшее количество монет-стрелок, расположена в исторической Фракии, но была в древности Малой Скифией) для обращения в «варварской» среде.

3. Нет никаких точных свидетельств, в том числе эпиграфических, того, что монеты-стрелки появились и обращались в греческой среде.

4. Локализация монет-стрелок в Северном Причерноморье только в Нижнем Побужье может быть связана с самым ранним этапом почитания здесь Ахилла, поскольку время обращения монет-стрелок в Нижнем Побужье совпадает со временем существования святилища Ахилла на Бейкуше.

Список использованных источников и литературы

1. Анохин В.А. Монеты античных городов Северо-Западного Причерноморья / В.А. Анохин – Киев: Наукова думка, 1989. – 128 с.
2. Анохин В.А. Монеты-стрелки / В.А. Анохин // Ольвия и ее округа. – Киев: Наукова думка, 1986. – С. 68–88.
3. Балабанов П. Нови изследования върху стрелите-пари / П. Балабанов // Нумизматака. –1986. – № 2. – С. 3–14.
4. Бруяко И.В. Формирование фракийской «диаспоры» в Нижнем Побужье в архаическую эпоху / И.В. Бруяко // Боспорский феномен. – 2004. – 2. – С. 217–221.
5. Гаврилюк Н.А. Керамика «фракийской группы» памятников Северного Причерноморья / Н.А. Гаврилюк // Карпатика. Вип. 39. Ужгород, 2010. С. 17–21.
6. Ганжа А.И. Раскопки архаического поселения на Березанском лимане / А.И. Ганжа, Л.В. Мошкова, В.М. Отрешко // Археологические открытия 1977 г. – Москва: Наука, 1978. – С. 310.
7. Герасимов Т. Колективни находки на монети през последните години / Т. Герасимов // Известия на Българския археологически институт. – Т. XV. –1946. – С. 235–244.
8. Граков Б.Н. Еще раз о монетах-стрелках / Б.Н. Граков // Вестник древней истории. – 1971. – № 3. – С. 125–127.
9. Граков Б.Н. Легенда о скифском царе Арианте (Геродот, кн. V, гл. 81) / Б.Н. Граков // История, археология и этнография Средней Азии. – Москва: Наука, 1968. – С. 101–115.
10. Димитров Б. За стрелите-пари от Западното и Северното Черноморско крайбрежие / Б. Димитров // Археология. – 1975. – Кн. 2. – С. 43–48.
11. Загинайло А.Г. Каменский клад стреловидных литых монет / А.Г. Загинайло // НАП – Киев: Наукова думка, 1982. – С. 20–28.
12. Загинайло А.Г. К вопросу об экономических связях Западного и Северо-Западного Причерноморья в VI–IV вв. до н. э. по нумизматическим данным / А.Г. Загинайло // МАСП. – Вып. 8. – Одесса: Маяк, 1976. – С. 70–83.
13. Златковская Т.Д. Возникновение государства у фракийцев / Т.Д. Златковская – Москва: Наука, 1971. – 266 с.
14. Карышковский П.О. Монетное дело и денежное обращение Ольвии VI в. до н. э. – IV в. н. э. / П.О. Карышковский – Автореф. дисс… докт. ист. наук. – Ленинград, 1969. – 35 с.
15. Карышковский П.О. Монеты Ольвии / П.О. Карышковский – Киев: Наукова думка, 1988. – 167 с.
16. Карышковский П.О. О надписях на ранних монетах Ольвии / П.О. Карышковский // МАСП – Вып. 4. –1962. – С. 220–227.
17. Лазаренко В.Г. Культ Ахилла в Северном Причерноморье и Фракийский всадник // Новый Гермес. Вестник античной истории, археологии и классической филологии. – Т. IX. – 2017. – С. 97–152.
18. Лапин В.В. Греческая колонизация Северного Причерноморья / В.В. Лапин – Киев: Наукова думка, 1966. – 239 с.
19. Ольговский С.Я. Литі монети та ливарництво в Нижньому Побужжі / С.Я. Ольговский // Археологія. – 1999. – № 1. – С. 142–148.
20. Отрешко В.М. Позднеархаические поселения Березанского лимана / В.М. Отрешко // Открытия молодых археологов Украины. – Вып. I. – Киев: Наукова думка, 1976. – С. 31–33.
21. Рубан В.В. О хронологическом соотношении литых стрело- и дельфиновидных бронзовых монет на территории Нижнего Побужья / В.В. Рубан // НАП. – Киев: Наукова думка, 1982. – С. 15–20.
22. Рудык Ф.С. Древнее поселение Викторовка I / Ф.С. Рудык // МАСП. – Вып. I. – 1957. – С. 63–66.
23. Русяева А.С. Раскопки Бейкушского поселения близ Ольвии // А.С. Русяева / Археологические исследования на Украине в 1967 г. – Киев: Наукова думка, 1968. – С. 146–150.
24. Смекалова Т.Н. Состав сплава монет Керкинитиды / Т.Н. Смекалова // Монетные сплавы Керкинитиды. – Санкт-Петербург: Алетейя, 2020. – С 30–35.
25. Скуднова В.М. Монеты-стрелки из Ольвии / В.М. Скуднова // Сообщения Государственного Эрмитажа. X. Ленинград, 1956. С. 38–39.
26. Тончева Г. Архаични материали от Одесас / Г. Тончева // ИБАИ – 1967. – Т. XXX. – С. 157–180.
27. Чистов Д.Е. Материалы Березанской (Нижнебугской) античной археологической экспедиции. Т. 3: Березанское по селение в исследованиях 2010–2014 годов / Д.Е. Чистов, Ю.И. Ильина, А.А. Еремеева, О.Е. Щербакова. – Санкт-Петербург: Изд-во Гос. Эрмитажа, 2020. – 436 с.
28. Яйленко В. П. Застолье, стихи, «другая любовь» и прочее в бытовых граффити Пантикапея // Древности Боспора. – 2018. – Т. 22. – С. 243–274.
29. Aricescu A. Tezaurul de semne de schimb premonetare de la Enisala / A. Aricescu // SCN. – 1975. – Vol. VI. – Pp. 17–24.
30. Balabanov P. ‘Nouvelle étude des monnaies-pointes de fleche de la péninsule d'Istria / P. Balabanov // Thracia Pontica. – Vol. I. – Sofia, 1982. Pp. 40–56.
31. Banari V. Die Beziehungen von Griechen und Barbaren im nordwestlichen Pontos-Gebiet. Untersuchungen zu Handel- und Warenaustausch vom 7. bis. 3. Jh. v. Chr. auf Grundlage der archäologischen Funde und schriftlichen Quellen im Nordwesten des Schwarzen Meeres. – Mannheim, 2003. – S. 290–295.
32. Mitrea B. Note bibl iografice // SCN. – 1960. Universität.Vol. III. – P. 569.
33. Poenaru-Bordea Q. Contribution à 1’étude de monnaies-pointées de flèche a la lumière des trèsors de Jourilovka, dep. de Tulcea / Q. Poenaru-Bordea, E. Oberländer-Tîrnoveanu // Actes du II-e Congrès international de ThracoIogie, – II. – Bucuresti, 1980. – Pp. 141– 150.
34. Preda Fl. Vîrfuri de săgeţi cu valoare monetară descoperite pe litorarul de nord-vest al Mării Negre / Fl. Preda // Analele Universitătii “C.I. Parhon”. Seria stiinte sociale. – T. IX. – No 16. – Bucureşti, 1960. – Pp. 7– 17.
35. Rădulescu A. C. Rezultate preliminare ale Săpăturilor arheologice din Tomis, (Parcul Catedralei, 1971–1974) / A. Rădulescu, C. Scorpan // Pontica. – T. VIII. – Constanţa, 1975. – Pp. 9–54.
36. Severianu G. Sur les monnaies primitives des Skythes (lingots-monnais en forme pointes de fleche / G. Severianu // Buletinul Societatii numismatice Romane. – 1926. – № 57-58. – Pp. 1-6.

Список условных сокращений

ИБАИ – Известия на Българския археологически институт. София.
МАСП – Материалы по археологии Северного Причерноморья. Одесса.
НАП – Нумизматика античного Причерноморья. Киев.
SCN – Studii şi cercetări de numismatică. Bucureşti.

Сапожников И.В.
(г. Киев)

МАТЕРИАЛЫ ПО АРХЕОЛОГИИ КОБЛЕВО 1830-1860-Х ГОДОВ И СЛЕДЫ РИМСКОГО ВОЕННОГО ЛАГЕРЯ НА ДОРОГЕ ОЛЬВИЯ – ТИРА

Рис. 1
Узвоз с. Коблево 1848 (Увар. 36)

> «Новые открытия памятников могут озарить это темное место истории черноморских поселений…» (А. Уваров о районе с. Коблево, 1848) [19, с.144]

Окрестности с. Коблево на левом берегу Тилигульского лимана известны обилием курганов, находками кладов эпохи бронзы, рядом разновременных поселений и грунтовым могильником, тремя надписями римского времени[3] , монетами и пр. [6, с.31-32; 20, с.52; 22, с.86-87, 126-127; и др.]. Хотя существует мнение, что «фактически научное изучение» побережья началось в 1950-х гг. [2, с.115], в данной работе описаны полевые исследования, картографические работы и случайные находки 1830-1860-х гг., о которые до сих пор многие археологи в полном объеме не были осведомлены.

В 1848 г. экспедиция А. Уварова, в которой были топограф А. Алексеев и художник М. Вебель [18, с.249], посетила Коблево, о чем остались такие записи: «Тилигульский лиман отделен теперь от моря песчаной пересыпью почти в 1800 саж. Но стоит только взглянуть на общий вид этой местности [рис. 1], чтобы убедиться, что в древние времена лиман соединялся с морем и составлял удобную гавань для кораблей. Теперь еще, при сильном морском ветре, почти вся пересыпь заливается водой. Справа от зрителя виден высокий берег материка, резко отделяющийся от пересыпи. Древняя гавань Одессоса занимала все пространство от кордона b до кордона c и часть Тилигульского лимана. Курганы, рассеянные по берегу лимана, показывают до какого места шло древнее поселение [рис. 2]. Оно распространялось более чем на 13 верст по берегу лимана. Судя по этому неоспоримому свидетельству, можно заключить, что одесское поселение было не столь незначительно, как полагают некоторые писатели. На правом берегу лимана курганы лежат вместе в одной большой группе; напротив того, у левого берега они раскинуты на большое пространство и почти все отдельно один от другого. Из этого можно заключить, мне кажется, что главное поселение Одессоса лежало на восточной стороне Тилигульского лимана. Эта местность так мало была исследована, что нечаянным только образом в 1836 и 1839 гг., при выезде из с. Троицкого, налево от большой дороги, на месте а нашли две надписи…» [19, с.143-144]. Как видим, А. Уваров (по показаниям очевидцев – ?) зафиксировал место находки двух надписей, отмеченное на плане как небольшой курган (рис. 2).

Ранее Н. Мурзакевич описал его как «расположенное недале-ко от устья Тилигульского лимана… в расстоянии версты с небольшим от жилья, вблизи моря», где жители искали годный для строительства камень. «Место это избрали они потому, что на нем заметно было несколько небольших земляных возвышений и углублений, как бы после стоявших тут зданий.... Ровно через три года после того, при подобных же поисках, летом 1839 года, почти на том же самом месте вырыта другая мраморная доска и также доставлена помещику Ф. А. Кобле» [13, с.277]. Итак, к середине XIX в. в Коблево были совершены случайные, но важные находки, а также сделаны выводы об остатках крупного поселения, следы которого были заметны на поверхности.

Иллюстрацией и дополнением сказанному является план А. Алексеева, опубликованный в 1856 г., на котором есть обозначения, не связанные с текстом. Это земляное укрепление у кургана, в 590 саж. (1,25 км)[4] к В от узвоза на почтовом тракте и большое Г-образное в плане здание близ кошары на плато правого берега Карабушского лимана, примерно в 370 саж. (800 м) к С от обрывистого берега Черного моря в районе мыса Карабуш или «Б» (рис. 2).

Перейдем к поездке в Ольвию проф. Ришельевского лицея Ф. К. Бруна и П. В. Беккера, сопровождавших в июне – начале июля 1851 г. доктора В. Лагуса из Гелингфорса. Последний искал следы лагерей шведских войск короля Карла XII, оставленных в ходе марша 1709 г. от переправы через Южный Буг до места будущей Одессы и далее до Бендерской крепости. Этот вояж освящен в специальной статье [15], а здесь мы остановимся на описаниях земляного укрепления. В. Лагус застал его таким: «Еще доселе виден у Коблевки или Троицкой, к востоку от Тилигула в 1½ версте от церкви сельской, близ одного большого кургана квадратный шанец с земляными валами длиной около 70 шагов [49,8 м] и вышиной до одной сажени [2,13 м]» [11, с.336].

В более ранних «Письмах с берегов Черного моря» тот же автор написал: «В Коблевке я уже довольно наслышался о древнем Одессе, хотя, за исключением разве самой местности, не видел ничего интересного в археологическом отношении. Но я должен заметить мимоходом, что мы во время прогулки нашей, в некотором отдалении на восток от церкви села и к северу от предполагаемого места города, завидели курган, который, будучи самым большим в целом околотке, привлек наше внимание. Подойдя к нему, мы вымеряли находящееся вблизи почти квадратное земляное укрепление с

[3] *В районе найдено три надписи с посвящениями Ахиллу Понтарху: в 1836 и 1839 гг. на левом берегу названного лимана [IPE, I2, № 138, 142) и в 1863 г. [IPE, I2, № 144] на высоком берегу Карабашского лимана. Один столб с двумя надписями [IPE, I2, № 685-686; ОАМ НАНУ инв. № 50455] выявлен в 1912 у с. Троицкое на Днестре. Известно о покупке и передаче С. Д. Пападимитриу в ОАМ в том же году еще одной надписи из Коблево, которую и спутали с предыдущей [9, с. 355, 360-361].*

[4] *По измерениям в интернет-программе «Гугл-карты» это расстояние составляет около 1,36 км*

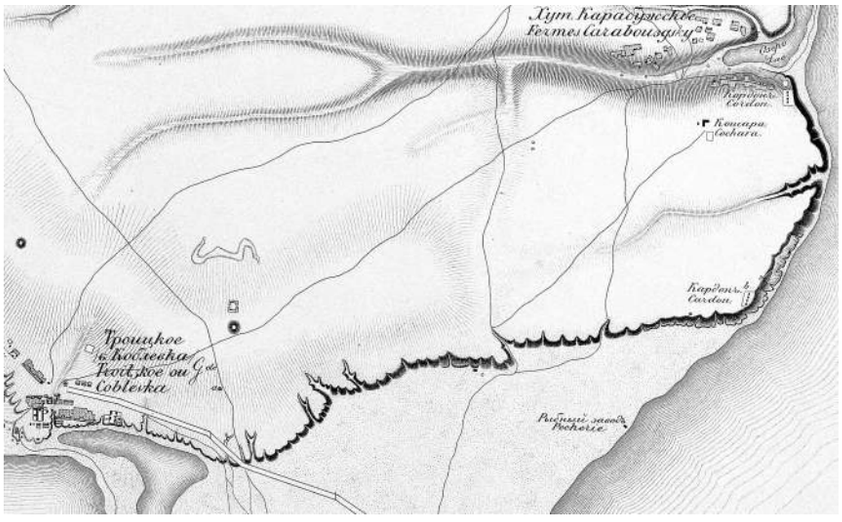

Рис. 2
Район с. Коблево 1848 (Ув. 37)

валом, вышиной аршина в два [1,42 м] и длиной около 160 футов [48,8 м]. Трава была здесь гуще и свежее, нежели в прочих местах, но предания молчали. Воображение наше разыгралось на свободе; из всех возможных догадок мне более всего нравилась мысль, что этот вал насыпан шведами во время похода Карла XII. <…> Тилигул есть одно из немногих мест, поименованных в маршруте шведов на Бендеры, почему я, при описании нашей археологической прогулки в Коблевку, и выразил предположение, что тамошние валы, может быть, насыпаны ими. <…> Огороженное пространство здесь почти того же размера, как то, которое, по нашему предполо-жению, «Царская палатка» занимала близ Очакова. Правда, валы здесь повыше, но зато их никто не раскапывал; сверх того у них нет отверстий посередине, а есть только (если не ошибаюсь) вход в одном углу; но и то и другое могло быть сделано из осторожности: эти края и все пространство от Очакова почти до Бендер не только во время шведского по-

Рис. 3
Район с. Коблево 1869 (XXX-9)

хода…, но еще в исходе прошлого столетия представляли совершенную глушь, – обстоя-тельство, которым также объясняется, почему нет никаких пре-даний об этом единственном в степи памятнике» [12, с.579, 597].

Оба описания поясняет план 1848 г. [рис. 2], правильность которого подтверждена трехверстовой картой (л. XXX-9) [5]. На ней видна та же ситуация, но укрепление показано без входов, а почтовая дорога проходит через Коблево иным маршрутом, уже по морской пересыпи [рис. 3; сравн. с рис. 2].

Кстати, тот же план позволяет локализовать место находки третьей коблевской надписи 1863 г., описанное так: «На земле, принадлежащей действительному члену нашего Общества [Одесского истории и древностей] маркизу А.Ф. Паулуччи, в 5 верстах [5,3 км] от имения его с. Троицкого (тоже Коблевки), на возвышенном берегу небольшого лимана Карабашского, отделенного от Черного моря узкой пересыпью, найден в нынешнем году немецкими колонистами [кол. Ателенгаль] камень с греческой надписью. Он препровожден владельцем в дар Обществу и хранится ныне в Одесском музее. По словам г. Паулуччи, на месте находки заметны были следы каких-то длинных построек в форме буквы Г из дикого камня, разобранного после колонистами. Судя по расположению упомянутых построек, можно бы предполагать, что здесь находилось древнее укрепление» [21, с.994]. Если сопоставить эти слова с планом, то вывод напрашивается сам собой: в районе кошары у с. Карабаш (ныне с. Морское), связанной с цепью курганов, и была найдена в 1863 г. древнегреческая надпись (рис. 2; 3).

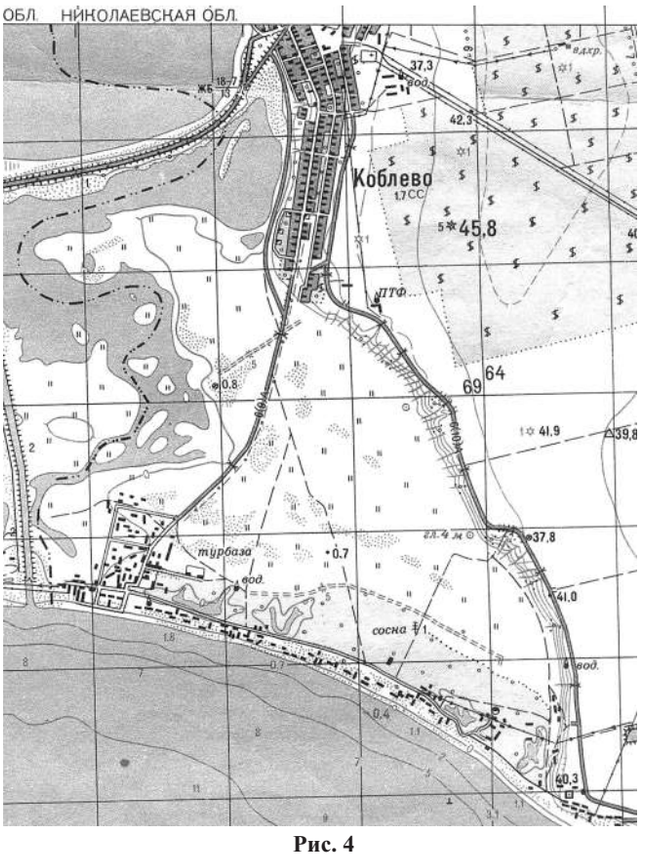

Рис. 4
Коблево 1979 (500 L36-51-A)

[5] *Основа карты снята в 1851 г. в М 500 саж. в дюйме (л. XVI-8).*

Рис. 5
Аэрофото Коблево (2021)

Этим исчерпаны известные находки и материалы рассматриваемого периода у Коблево [6]. Но они являются базой, на основании которой мы имеем возможность с высокой точностью привязать все места находок надписей римского времени и следы земляного укрепления [7] (рис. 2; 3), а также получить визуальное представление об узвозе на старом почтовом тракте (рис. 1). Все эти объекты показаны на аэрофотоснимке программы «Гугл-карты» (рис. 5).

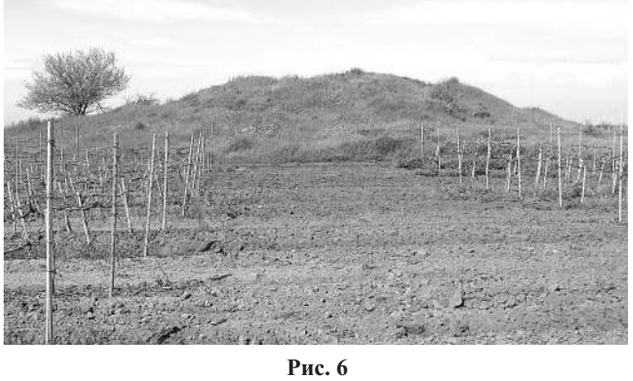

Рис. 6
Курган В. Лагуса (2021) (1)

Особый интерес представляет укрепление Коблево. Так как А. Уваров ничего о нем не сказал [19, с.143-144], его открывателем можно считать унтер-офицера Минского пехотного полка А. Алексеева. По его данным, редут стоял к В от крупного кургана, имел прямоугольную в плане форму с ориентацией по линии В – З, ров и два противолежащих входа на длинных сторонах, размеры около 95,7х82,5 м по внешним контурам (рис. 2).

На аеэрофотоснимке объект виден как светло-желтоватый прямоугольник со скругленными углами размерами 75х73 м, в середине которого есть более темный квадрат 48х47 м. В 150 м на З от него стоит курган диаметром 51-53 м, на котором видно углубление в центре и овальная в плане выемка-ров диаметром 33-27 м [8]. Оба памятника расположены в 0,9-1,1 км на З от южной околицы с. Коблево на краю плато высотой около +41 м, прилегающего к левому берегу долины Тилигульского лимана, в 1,4-1,5 км на юг – юго-восток от церкви села (рис. 4; 5). В мае 2021 г. автор осмотрел оба памятника.

Курган высотой до 4,8 м сравнительно недавно был ограблен по центру ямой размерами около 4,5х2,5 м и глубиной до 2,0 м, причем выкид из нее частично засыпал северо-западную часть упомянутого кольцевого рва. На его склонах имеются другие покопы и мусор (от обрезки виноградников). Ров, выкопанный приблизительно посередине высоты кургана, имеет глубину до 1,0 м и ширину до 1,5 м (рис. 6) [9].

Укрепленный лагерь уничтожен плантажной вспашкой почти полностью, лишь на восточном его краю есть возвышенность высотой до 0,3-0,4 м. Почти на всей его площади размерами 70-71х69-70 м собраны обломки в основном красно- и розовоглиняных, а также светлоглиняных амфор (всего 70 экз.). Здесь же найден фрагмент стенки лепного сосуда и обломок шлифованного каменного изделия. Повышенная концентрация подъемных материалов отмечена в восточной и юго-восточной частях памятника.

Керамический комплекс представлен рядом диагностичных профильных частей. Среди них два фрагмента ручек красноглиняных псевдокосских амфор с двуствольными ручками (познегераклейская тара), причем от одной из них со-

[6] *Выявленный в 1856 г. «Коблевский клад» бронзовых изделий (серпов и кельтов) вместе с формами для их отливки, скорее всего, составлен из находок в двух-трех разных местах [20, с.52].*

[7] *Предположение В. Юргевича о наличии укрепления на месте находки 1863 г. еще не проверено, так как для этого необходимо использование геофизических приборов*

[8] *Отмечен в 1987 г. с высотой 5 м и диаметром 60 м, но без конструктивных особенностей [6, с.31].*

[9] *Этот курган, в связи со 200-летием со дня рождения проф. В. Лагуса, автор предложил назвать именем этого ученого [15].*

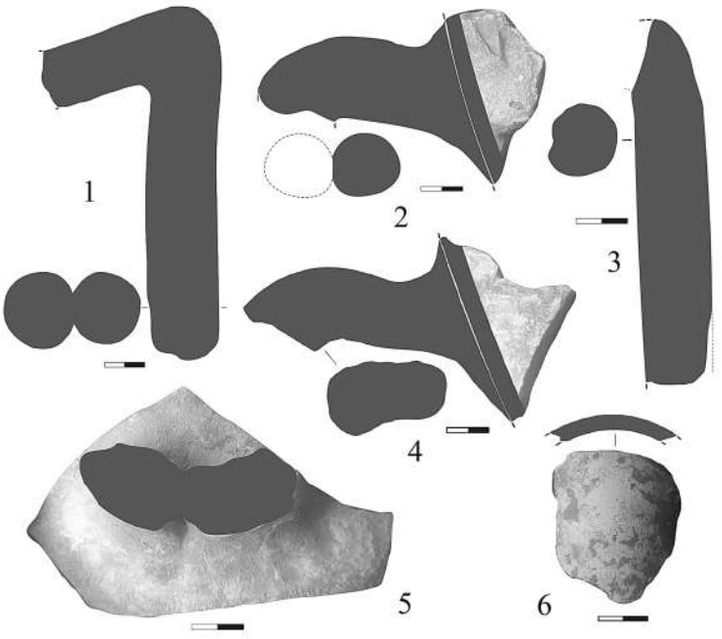

Рис. 7
Лагерь Коблево ф-ты амфор.

хранился только один ствол. Диаметр круглых стволов второй ручки одинаков (рис. 7, 1). Данный тип амфор повторяет морфологию светлоглиняной тары типа CIb по С. Ю. Внукову [5, с.87, 94, 118, 126, рис. 9, 1-10; рис. 18, 22-25; 3, с.52-54, 145]. Датируется он началом I – первой четвертью II в. н.э.

Близкими по морфологии являются два фрагмента ручек светлоглиняных псевдокосских (позднегераклейских) либо светлоглиняных позднесинопских амфор с двуствольными ручками (рис. 7, 2, 3). Один из них представлен частью горловины с местом крепления ручки, другой – отдельным стволом средней части ручки. Вероятнее всего, данные находки относятся к типу CIa либо Син III по С. Ю. Внукову. Определить их точнее не возможно, так как и у позднегераклейских, и у позднесинопских амфор с двуствольными ручками, морфология последних идентична, то есть острый перегиб отсутствует [3, с.52-54, 145]. Нижней датой для подобной тары выступает середина I в. до н.э. В свою очередь амфоры типа CIa бытуют до первой трети I в. н.э., а типа СинIII – до середины столетия [4, с.135-170, рис. 10].

Также был найден фрагмент красноглиняной амфоры с ручкой и частью горла (рис. 7, 4) типа мирмекийской (Зеест 72) с широкой датировкой II-III вв. Еще один фрагмент стенки с остатками ручки красноглиняной амфоры (рис. 7, 5) относится к таре со сложнопрофилированными ручками (тип Зеест 75), датирующийся не ранее первой половины III в. [7, с.166-167, табл. XXX-XXXI]. Из обломков светлоглиняной тары выделен один, относящийся к узкогорлым светлоглиняным амфорам гераклейского производства (рис. 7, 6), но точнее определить тип невозможно. Общая датировка подобных амфор имеет широкий диапазон и не противоречит двум предыдущим[10] .

В целом же, комплекс находок можно отнести к двум хронологическим эпизодам: середине – второй пол. I и середине II – началу III вв. Если по размерам и планиграфии Коблевский лагерь аналогичен большинству известных памятников окрестностей Ольвии (Чертоватому, Дидовой Хате III и двум лагерям у Каменки), то по датам – только второму из них [1, с.67-68; 10, с.80-81 и др.]. Более того, теперь не Дидова Хата III, а Коблево является наиболее удаленным от центра римским лагерем, входящим в состав Ольвийского полиса римского времени. Такой вывод корреспондируется с находками близ Коблево трех посвящений Ахиллу Понтарху, что более 40 лет тому отметил В. М. Отрешко [14].

Не исключено, что в указаное время перестроенный курган вместе с военным лагерем функционировали как единый наблюдательно-оборонный комплекс у еще не выявленного поселения и так называемой дороги Варваров из Ольвии в сторону Тиры [11] [16]. Об этом прямо говорит тот факт, что лагерь, курган, место находки двух посвящений и узвоз старой дороги расположены практически на вдоль (по обе стороны от) одной линии (рис. 5). Здесь не место и не время говорить о всем маршруте дороги Варваров из Коблево в Ольвию, но место следующего пункта на ней также известно. Речь о том, что в 1983 г., в 11 км к В от описанного лагеря Охранная экспедиция Николаевского краеведческого музея (И. Снытко) выявила на правом берегу лимана (солонца) Тузлы «на краю предполагаемой древней дороги» у остатков постамента или фундамента из известняка мраморную плиту с аналогичным посвящением[12] [8, с.112]. Не исключено, что в этом месте от дороги Варваров, идущей у Ольвии в обход лиманов, был поворот на приморскую дорогу, в частности к Березани.

Итак, вынесенная в эпиграф мысль графа А. Уварова полуторавековой давности оказалась пророческой: необходимо не только знать старые работы предшественников, но время от времени проверять достоверность их гипотез и выводов самым доступным и традиционным для археологов способом – полевыми исследованиями.

Список использованных источников и литературы

1.Буйских С. Б. Фортификация Ольвийского государства (первые века новой эры) / С. Б. Буйских. – Киев: Наук. думка, 1991. – 160 с.
2. Буйских С. Б. Археологическая карта Тилигульского лимана / С. Б. Буйских, М.М. Иевлев // В.П. Ванчугов (отв. ред.). Древности Причерноморских степей. – Киев: Наукова думка, 1993. – С.114 – 122.
3. Внуков С.Ю. Причерноморские амфоры I в. до н.э. – II в. н.э. (морфология) / С. Ю. Внуков. – Москва: Институт археологии РАН, 2003. – 235 с.
4. Внуков С.Ю. Причерноморские амфоры I в. до н.э. – II в. н.э. (петрография, хронология, проблемы торговли) / С.Ю. Внуков. – Санкт-Петербург: Алетейя, 2006. – 320 с.
5. Голофаст Л. А. Амфорная тара из раскопок зольника римского времени у подножия горы Митридат в Керчи / Л. А. Голофаст // Материалы по археологии, истории, этнографии Таврии. – 2010. – Вып.XVI. – С.82 – 139.
6. Гребенников В. Б. Пам'ятки археології Березанського району (каталог-довідник) / В. Б. Гребенников, О. О. Бродецький, С. М. Яценко. – Миколаїв: ФОП Нігреєв М. А., 2010. – 75 с.
7. Зеест И. Б. Керамическая тара Боспора / И. Б. Зеест // Материалы и исследования по археологии СССР. – 1960. – №83. – 181 с.
8. Карышковский П. О. Три ольвийских посвящения первых веков нашей эры / П. О. Карышковский // Stratum plus. – 2000. – №6. – С.118 – 137.
9. Кашуба М. Т. Курганы и находки у села Троицкое на Нижнем Днестре как памятники древности и объекты кладоискателей XIX – начала XX вв. / М. Т. Кашуба, И. В. Сапожников // Археологические вести. – 2020. – Вып.27. – С.345 – 366.
10. Козленко Р. О. Римські форти на території Ольвійської держави / Р. О. Козленко // Археологія. – 2016. – №2. – С. 78 – 87.
11. Лагус Ф. Карл XII в Южной России / Ф. Лагус // Записки Одеского общества истории и древностей. – Т.III. – 1853. – С.306 – 337.
12. Лагус В. Письма с берегов Черного моря / Ф. Лагус // Труды Я. К. Грота. – Т.V: Деятельность литературная, педагогическая и общественная (1837-1889). – Санкт-Петербург: Тип. МПС, 1903. – С.570 – 598.

[10] *Определения амфор выполнил А. С. Синельников, которому автор выражает благодарность*

[11] *В пользу такого предположения говорят наблюдения А. А. Скальковского, который в 1861 г. по дороге из Анчокрака в Ольвию видел «высокие курганы с явными признаками, что это были передовые сторожевые укрепления» [17, с.110].*

[12] *Хранится в Николаевском областном краеведческом музее (инв. № А-5905).*

13. Мурзакевич Н. О двух эллинских надписях, найденных вблизи с. Троицкого, в имении помещика Ф.А. Кобле / Н. Мурзакевич // Записки Одеского общества истории и древностей. – 1844. – Т.I. – С. 277 – 283.
14. Отрешко В. М. Посвящения Ахиллу Понтарху как один из критериев определения границ Ольвийского государства / В. М. Отрешко // С. Б. Буйских (ред.-сост.). Ольвийские древности. Сборник научных трудов памяти В. М. Отрешко (1949–1999). – Киев: ИА НАНУ, 2009. – С.19 – 23.
15. Сапожников І. В. Лагус і його листи про подорож 1851 року з Одеси до Ольвії та слідами армії Карла XII / І. В. Сапожников // Старожитності Лукомор'я. – 2021. – №4(7). (друкується).
16. Сапожников И.В. О римских земляных линейных укреплениях и дороге Варваров близ Ольвии / И. В. Сапожников, А. С. Синельников // Нємченко І.В. (ред.). Стародавнє Причорномор'я. – Вип.XIII. – Одеса: ОНУ ім. І. І. Мечникова, 2021. – С. 381 – 392.
17. Скальковский А. Поездка в Ольвию / А. Скальковский // Труды Одесского статистического комитета. – 1870. – Вып.IV. – С.102 – 116.
18. Тункина И. В. Русская наука о классических древностях юга России: XVIII – середина XIX вв. / И. В. Тункина. – Санкт-Петербург: Наука, 2002. – 676 с.
19. Уваров А. Исследования о древностях Южной России и берегов Черного моря / А. Уваров. – Вып.2. – Санкт-Петербург: Тип. экспед. изготовл. гос. бумаг, 1856. – С. 139 – 184.
20. Фабрициус И. В. Археологическая карта Причерноморья Украинской ССР / И. В. Фабрициус. – Вып.I. – Киев: Изд-во АН УССР, 1951. – 154 с.
21. Юргевич В. Греческая надпись из древнего города Одиссоса / В. Юргевич // Записки Одеского общества истории и древностей. – 1863. – T.V. – С.994 – 995.
22. Ястребов В. Опыт топографического анализа древностей Херсонской губернии / В. Ястребов // Записки Одеского общества истории и древностей. – 1894. – T.XVII. – С.63 – 177.

Никитин В.И.
(г. Николаев)

НАХОДКА САРМАТСКОГО ЖЕРТВЕННИКА У С. ЗЕЛЕНАЯ ЛЕВАДА ПЕРВОМАЙСКОГО РАЙОНА НИКОЛАЕВСКОЙ ОБЛАСТИ

В 1976 г. в 1 км к востоку от с. Зеленая Левада на левом берегу р. Южный Буг на кургане высотой 0,8 м после очередной распашки насыпи были выявлены кости человеческого скелета, среди которых находилось необычное изделие в виде эллипсовидного блюда с изображением подобия головы барана (см. рисунок 1, 2).

Материал, из которого состоит изделие, – это уплотнённый розовато-серый мелкозернистый песчаник с включениями темноватых полос. Длина изделия – 41,2 см, наибольшая ширина – 36 см, толщина – 9,2 см; голова барана вырезана с одной из сужающихся сторон изделия и выступает на 4 см от края изделия. Все стороны изделия тщательно пришлифованы и гладки, а также заовалены. Верхняя поверхность слегка углублена на пару миллиметров. Голова барана мастерски вырезана и моделировка её передана схематично, стилизовано с ясно выраженной горбоносностью и полукруглыми рогами.

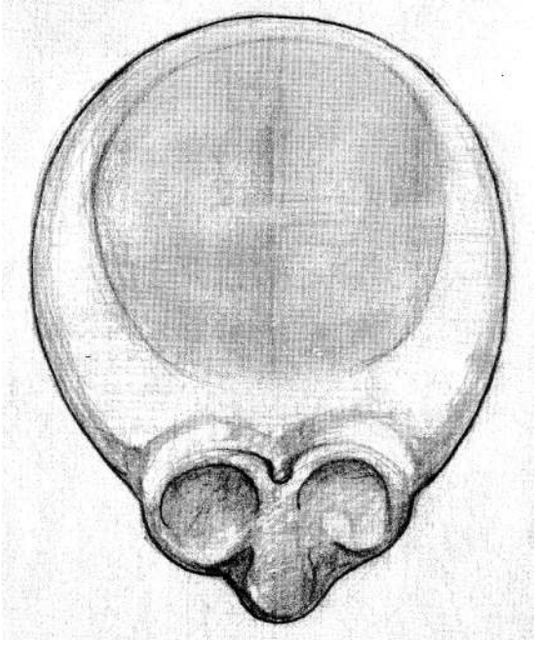

Рис. 1

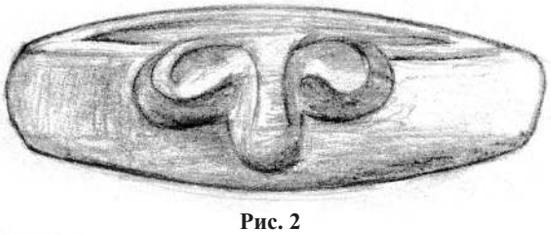

Рис. 2

Как отмечают исследователи, изделия с изображением головы барана распространены в среде сарматских племён и являлись жертвенниками при исполнении магических обрядов. Подобные жертвенники отмечены в разных местах евразийского пространства. В большинстве случаев находки таких жертвенников редки и случайны, а места их находок отстоят друг от друга на значительных расстояниях.

Аналоги найденному жертвеннику немногочисленны. С одной стороны, наблюдается примерная схожесть с другими жертвенниками, а, с другой стороны, такие жертвенники могли изготавливаться разными мастерами либо мастерскими. Достаточно убедиться в этом, сравнив блюда-жертвенники из Зауралья, такие как курганский, кустанайский, первый шадринский и тюменский. Эти «камни», как отмечал П.А. Дмитриев, относятся к первой группе. А ко второй – относятся томский, второй шадринский и свердловский камни-жертвенники [1]. Все эти жертвенники примерно близки по аналогии с найденным жертвенником, хотя и имеют определённые различия. А вот почти прямой аналогией найденному жертвеннику может служить выявленное в поле в окрестностях с. Камардиновка Александровского района Оренбургской обл. [2] такое же изделие.

Все обнаруженные в евразийском пространстве сарматские жертвенники имеют отношения к берегине и владычице огня, потому что, возможно, по представлениям сарматов, она и владела им, и таким образом становилась избранницей при проведении жертвоприношений [3]. А изображённый на жертвенниках тотем барана мог символизировать плодовитость в потустороннем мире, как элемент соединения этого и потустороннего миров.

Найденный жертвенник возможно принадлежал жрице, которая могла получить его по наследству от того рода-тотема, к которому принадлежала. Поэтому можно предположить, что этот жертвенник мог попасть в наши края либо с одной из групп сарматов, либо принадлежал жрице, сопровождавшей эту группу.

В некоторых сарматских погребениях, особенно богатых погребальным инвентарём, находили фигурные сосуды в виде ба-

рана. Находки таких сосудов известны как в Украине (Носаки), так и в России (Ростов-на-Дону), Молдове (Олонешты). Однако это явление наблюдается по времени намного позднее [4].

Изображения баранов на ритуальных жертвенниках и посуде со временем стали перерастать в тамгообразные знаки. Эти знаки закреплялись и постепенно вошли в историю человечества как один из схематических знаков Зодиака – Овна ♈. Изображение Овна могло иметь культовый смысл лишь тогда, когда его наносили на культовый памятник с какой-то магической целью [5].

Что же касается найденного на Первомайщине жертвенника, то пока ещё рано говорить, в каких условиях находился жертвенник: то ли это случайная находка, то ли он являлся частью инвентаря в сарматском впускном погребении, то ли был брошен грабителями курганов.

Конечно, для уточнения местонахождения в кургане этого блюда-жертвенника желательно было бы провести раскопки по месту находки.

Датировать же находку весьма затруднительно, но опираясь на приведённые выше аналогии, можно с определённой долей уверенности отнести находку в пределах IV-III вв. до Р.Х. [6].

Таким образом, находка сарматского блюда-жертвенника в лесостепной зоне современного Первомайского района может свидетельствовать о том, что некоторые группы сарматов, в числе которых, очевидно, и находилась жрица огня, продвинулись далеко на северо-запад уже в IV-III вв. до Р.Х.

Находка хранится в Первомайском краеведческом музее. В своё время автору удалось сделать рисунок и вкратце описать находку, что даёт возможность ввести этот артефакт в круг исследований сарматской культуры.

Список использованных источников и литературы

1. Дмитриев П.А. Жертвенные камни Зауралья / П.А. Дмитриев // КСИИМК АН СССР. – 1948. – Вып. XIX. – С. 12-21.
2. Смирнов К.Ф. Савромато-сарматский звериный стиль / К.Ф. Смирнов // Скифо-сибирский звериный стиль в искусстве народов Евразии. – М.: Наука, 1976. – С. 74-89 (рис. 5, 13).
3. Смирнов К.Ф. Савроматы. Ранняя история и культура сарматов / К.Ф. Смирнов // М.: Наука, 1964. – С. 165-166, 248, 254-256.
4. Бидзиля В.И. Курганный могильник в урочище Носаки / В.И. Бидзиля, Ю.В. Болтрик, Б.Н. Мозолевский, И.П. Савовский // Курганные могильники Рясные могилы и Носаки (Предварительная публикация). – К.: Наукова думка, 1977. – С. 61-158 (рис. 7); Мелюкова А.И. Сарматское погребение из кургана у с. Олонешты (Молдавская ССР) / А.И. Мелюкова // СА. – 1962. – №1. – С. 195-208.
5. Соломоник Э.И. Сарматские знаки Северного Причерноморья / Э.И. Соломоник // СА. – 1962. – №4. – С. 252-254; Драчук В.С. Система знаков Северного Причерноморья. Тамгообразные знаки Северопонтийской периферии античного мира первых веков нашей эры / В.С. Драчук // К.: Наукова думка, 1975. – С. 40-99 (табл. LI (знаки 28-30) и в табл. XLVI (знаки 45, 48, 49).
6. Костенко В.И. Раннесарматский период в истории Северного Причерноморья. – Древности Степного Поднепровья (III-I тыс. до н.э.) / В.И. Костенко // Днепропетровск, 1982. – С. 69-75; Смирнов К.Ф. О начале проникновения сарматов в Скифию / К.Ф. Смирнов // Проблемы скифской археологии. – МИА. — 177. – М., 1971. – С. 191-196; Симоненко А.В. Сарматы Северо-Западного Причерноморья в I в. н.э. / А.В. Симоненко, Б.И. Лобай // К.: Наукова думка. – С. 76-83.

Біляєва С.О.
(м. Умань)

У ПОШУКАХ СТАРОДАВНЬОГО ДАШЕВА (ІСТОРИКО-АРХЕОЛОГІЧНИЙ КОНТЕНТ)

Вступ. Проблематика історичного контенту Північного Причорномор'я XIV-XV вв. набуває все більшої актуальності в історіографії останніх десятиліть. Значною мірою це обумовлене недостатнім вивченням періоду, у якому зростала та розвивалася українська державність, гостротою ситуації навколо довготривалих питань не лише історичного, а й політичного змісту, особливо за інформаційного протистояння у роки російсько-української війни. З іншого боку, нова політична ситуація у європейському просторі, зростання інтересу до спільної історії в межах Великого князівства Литовського, Руського та Жемайтійського, особливості відносин у польсько-литовсько-українському трикутнику кінця XIV-XVст., питання співіснування та інтерференції культур часів що передували вищеназваному періоду, а саме періоду Улусу Джучі з одного історичного відрізку, Кримського ханства та Османського часу з іншого боку, визначили потребу вивчення великого кола питань у царині нового бачення українського історичного процесу.

Екскурс в історію вивчення, сучасний стан питань виникнення міст та ланцюга фортифікації литовського періоду.

Формуванню загальних уявлень значною мірою сприяли дослідження пам'яток часів середньовіччя та раннього модерну Північного Причорномор'я, які охопили різні ракурси проблематики, що дозволило визначити та наповнити інформацією прогалини історії регіону, підійти до розв'язання певних питань або досягнення позитивних результатів. Фундаментом пізнавального діапазону постали концептуальні та практичні дослідження, витоки яких сягають другої половини XVIII ст. [1, с. 13-60]. Що стосується археологічного вивчення Північного Причорномор'я вищезазначених періодів, слід відмітити деякі принципово важливі пункти як Білгород-Дністровський, Ходжабей, Очаків, й нарешті, Тягинський комплекс, що дозволяє протягнути ланцюг із Заходу на Схід вздовж узбережжя Чорного моря. Водночас, саме по цих осередках історія досліджень охоплює тою чи іншою мірою комплекс писемних, археологічних та історико-архітектурних досліджень. що дозволяє визначити спільні та відмінні риси, хронологічну шкалу будівельних залишків та артефактів. При чому саме накопичення матеріалів дозволило по новому розглянути вже уставлені схеми розвитку регіону, намітити шляхи подальшого вивчення проблематики. Порівняльна шкала історії вивчення та періодизації культурних нашарувань за вищеназваними пунктами презентує наступні показники:

Білгород-Дністровський. Час вивчення: від початку XX ст. (Е. Р. Штерн), до сьогодення, спочатку у пошуках нашарувань античного міста Тіра, із поступовим накопиченням матеріалів різних періодів та розробкою хронологічної періодизації (Е. Р. Штерн, Л. Д. Дмитров, А.О.Кравченко, І.Б.Клейман та ін.). У 1999-2010 рр. дослідження Аккерманської фортеці проводились за міжнародними проектами Південною Середньовічною експедицією ІА НАНУ (С.О.Біляєва). Архітектурні та історичні дослідження фортифікації (М. О. Шлапак, А.В. Красножон). Загальна основа історико-археологічних та архітектурних досліджень – писемні джерела, зокрема XV-XVIII ст., картографічні матеріали та епіграфіка пам'ятки. Все це дозволило отримати наскрізну інформацію відносно історії міста до розбудови фортеці, основних етапів фортифікації: замкового та бастіонного, чітко окреслити головні риси розвитку фортеці XIV-XV ст., що відповідало часу Молдавського та Великого князівства Литовського, Руського та Жемайтійського, вийти на показники відповідного культурного

Рис.1.1.

середовища того часу, його взаємозв'язки та впливи попереднього та наступного періоду. Постало цілком зрозумілим, що саме у XV ст. за часів Молдавського князівства була побудована та фортеця, абриси якої та двори збереглися до

рис.1.2.

цього часу. Вдалося виправити помилки у визначенні належності деяких об'єктів або певних етапів будівництва до Молдавського або Османського періоду. Остаточно доведено, що саме на XV ст. припадає перехід до замкової фортифікації на основі кам'яного будівництва. Що стосується литовської складової, «не виключено, що до кінця 1374-початку 1375рр. Білгородом править представник литовської династії Юрій Коріатович за розпорядженням великого князя Ольгерда» [10, с.26]. Так чи інакше Білгород набуває принципового значення як «ключ Литви», проте Молдавське князівство відбирає права на нього вже наприкінці XIVст., а у XV впевнено будує фортецю, яка вражала сучасників своїми масштабами.

З іншого боку, Білгородська фортеця належить до низки фортечного будівництва Молдавського князівства і є трохи пізнішою, ніж фортифікаційна лінія князя Вітовта Великого князівства Литовського, Руського та Жемайтійського. Розбудова останньої відноситься до кінця XIV- початку XV ст., й не була таким фундаментальним та довготривалим явищем як така фортеця Молдавського князівства, як Білгородська. Вона будувалась впродовж десятиліть XVст., тому могла отримати більш потужну та велику за площею забудову.

Фортеці Вітовта були також споруджені за короткий час. Вони були частинами причорноморського ланцюга контролю та безпеки, якими позначені південні кордони Литовського князівства, мали невелику площу. Проте всіх їх об'єднує належність до раннього етапу фортифікації замкового кам'яного будівництва, до якого входять і Молдавські (Білгород, Кілія) і Литовські фортеці (Качубейов, Дашів, Тягинь). В той же час Кілійська фортеця, площа якої за підрахунками різних авторів складала від 7,5 до 8,3 га (М.О. Шлапак, А.В.Красножон) була побудована молдавським господарем Стефаном Великим в 1479р. також за дуже короткий строк : 25 діб за наявності

рис.2.

рис.3.1.

використання праці 800 каменярів та 17 тисяч підсобних робітників [5, с.71].

Ходжабей (Качубейов) відомий за писемними джерелами вже до 1415р. як порт і співпадав за часом періоду Піднесення Великого князівства Литовського, Руського і Жемайтійського. Він значно поступався Білгороду (Аккерману) за статусом та розвитком фортифікації. На думку А.В.Красножона замок Литовсько-Польського часу «вкладається в межі двадцятиріччя (1421-1442р.)». Його поява викликана загрозою османського вторгнення в регіон і прагненням Польщі та Литви протистояти їй з моря [5, с. 197]. Проте, він вимагає подальших досліджень з метою остаточного визначення його локалізації та площі укріпленої частини.

рис.3.2.

рис.3.3.

Очаків. Час виникнення Очакова досі викликає чимало суперечок у наукової та краєзнавчої літературі. Одним з дискусійних і мало вивчених є питання про місто періоду Великого князівства Литовського. Воно має значний інтерес як з приводу локалізації місця знаходження так і характеру матеріальної культури, яка могла бути притаманною цьому часу. Проте, у Списку міст 1431р., що залишилися після смерті Вітовта, Дашів згадується у переліку замків північного узбережжя Чорного моря, які перебували під контролем литовських правителів [2, с.7-8; 6 , с.291-295]. Проте, є й певна плутанина Дашіва Поділля та Дашіва Причорномор'я [6]. До

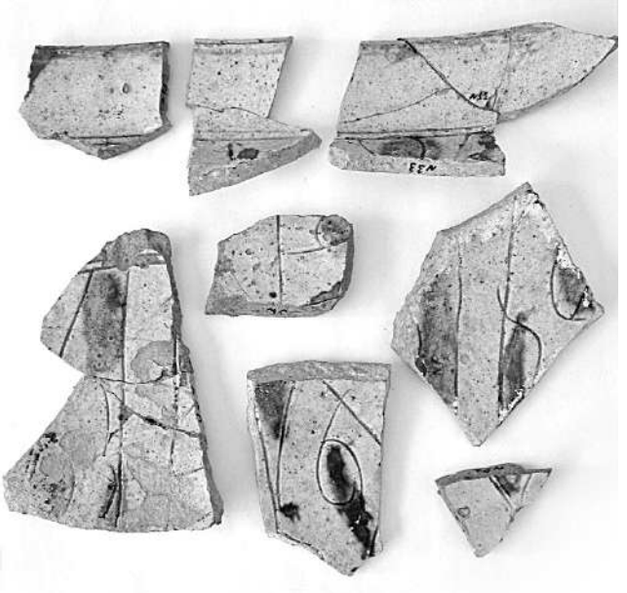

рис.4.1.

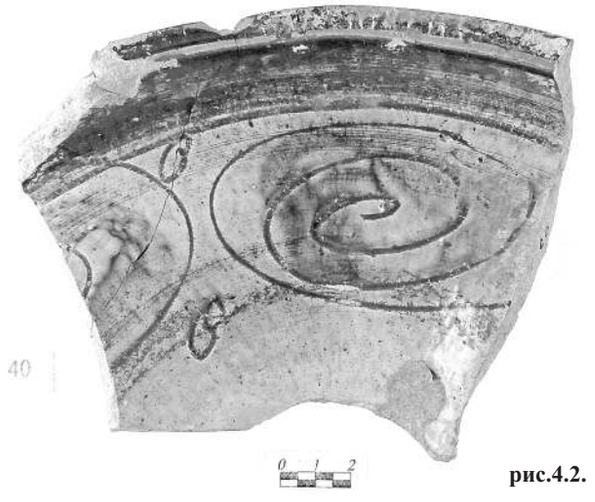

рис.4.2.

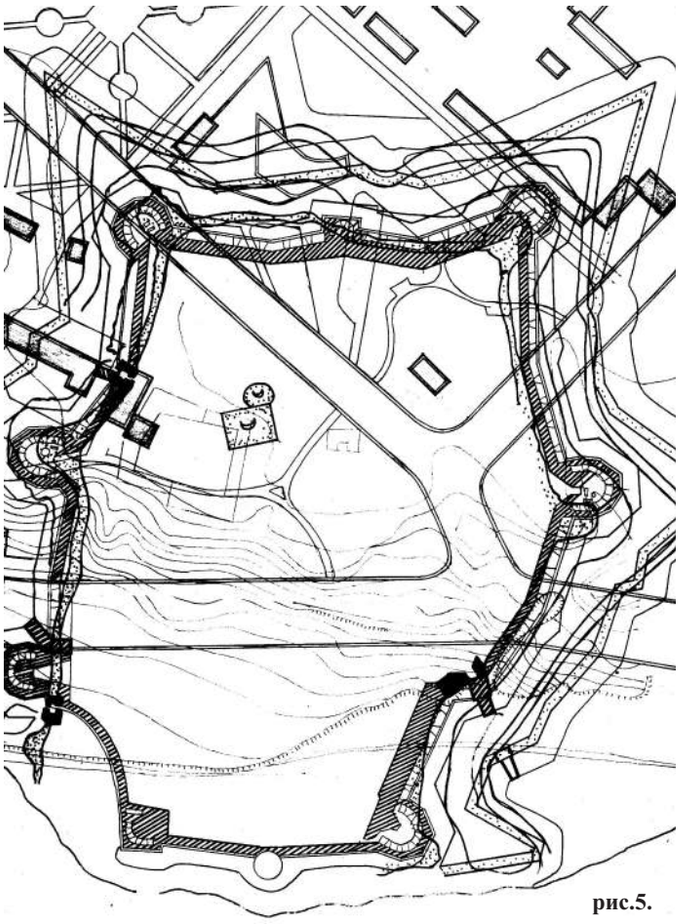

рис.5.

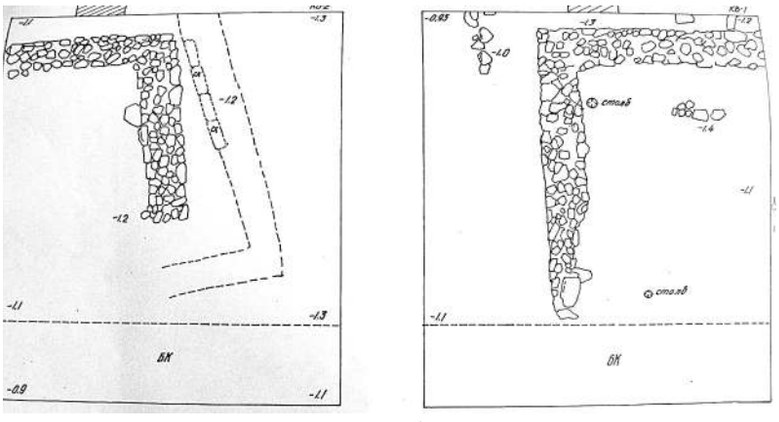

рис.6

речі, аналогічна помилка зустрічається в історіографії і щодо Тягинської фортеці, яку інколи плутають із Тігінем (Бендерами). Обидві фортеці знаходяться на протилежних напрямках узбережжя: Бендери (Тігін) на Заході, Тягинська фортеця на Сході.

Із розгортанням дослідження вищезгаданих пам'яток та отриманням нових фактів щодо архітектурно-будівельних особливостей періоду Молдавського та Литовського князівств, вивчення матеріальної культури відкрилась можливість провести порівняльний наскрізний аналіз основних елементів матеріальної культури з відповідним посиланням на інформацію писемних джерел, яка набула нового значення у світлі археологічних відкритій.

Починаючи з 1989р. до тепер з деякими перервами, Південна Середньовічна експедиція Інституту археології НАН України здійснює дослідження Очакова, насамперед його історичного центру. У процесі досліджень були виявлені не лише матеріали османського часу, але й XIV-XV ст., синхронні Литовському періоду у Північному Причорномор'ї. Результати досліджень викладені у монографіях та чисельних статтях, матеріалах конференцій.

Тягинський археологічний комплекс (Бериславський р-н, Херсонська обл.). Фортецю споруджено у 1398р. за наказом литовського князя Вітовта, що відзначено повідомленнями німецьких та польських хроністів (Йогана фон Посільге, Дітмар та Руфус з Любека, Я.Длугош), мандрівниками (Ж.Ланнуа, М.Литвин та ін.). Розташований на острові Велике Городище, який займає 18га (рис. 1,1). Перші розкопки на городищі та фортеці здійснені В.І.Гошкевичем у 1914р. Впродовж XX – на початку XXI ст. тут проводили роботи різні дослідники (С.О. Секретний, М.І. Оленковська (Абікулова), М.П. Оленковський, С.В.Бахматов, В.Є. Іллінський, В.Р.Кобалія та ін.). Але комплексні систематичні дослідження розпочаті у 2016 р. та продовжені у 2017-21рр. За допомогою аеро фотозйомки за допомогою квадрокоптеру та топографічної зйомки встановлений план фортеці, площею 0,73 га (рис.1, 2), які дали основу методики розкриття її стін та внутрішньої структури.

За плануванням вона має змішаний характер. Як і Білгородська фортеця, вона належить до Константинопольського типу, у вигляді трикутника. Проте, про у Тягинської фортеці зафіксована кутова прямокутна вежа, що висувається за лінію огорожі подібно Кревському замку, де існувала потужна кутова вежа з товщиною стін 2,5-3м, і який є найбільш раннім кам'яним замком Великого князівства Литовського, Руського та Жемайтійського, побудованим у XIV ст.

Спільним для всіх фортець Молдавського і Литовського періоду є належність до етапу розбудови замкових фортець на основі кам'яного будівництва. Матеріальна культура відбиває риси синкретичної культури із західними та східними впливами, зокрема у комплексі кераміки, яка має загальні риси у широкому ареалі використання технічних прийомів поливної кераміки, зокрема кераміки сграфіто.

Методичні підходи та візуалізація питання належності пам'яток Молдавського та Литовського часу фортифікаційної мережі Північного Причорномор'я.

Накопичені матеріали археологічних досліджень розкопок фортець Причорноморського регіону, від Західного регіону (Білгород) до Тягинського комплексу (городища та фортеці) на сході, дозволяють скласти уявлення щодо архітектурно-будівельних традицій та практики будівництва доби Молдавського та Литовського князівства, а отже встановити загальні риси у розбудові фортець того часу, які можуть бути застосовані у аналізі матеріалів з багаторічних досліджень історичного Очакова.

Надзвичайно важливою умовою такого компаративного аналізу є порівняння архітектурно-будівельних прийомів та конструктивних особливостей, характерних для розбудови об'єктів Молдавських та Литовських фортець XV ст.

Білгородська фортеця:

Для Білгородської фортеці, яка в цілому була побудована Молдавськими зодчими цього часу, але зазнала певних добудов в бік зміцнення укріплень османського періоду, важливо взяти до уваги такі об'єкти як первинна будівля барбакану та конструкція стіни Нижнього двору фортеці, яка не перевищує 1,5м (рис.2). Аналіз первинних конструкцій XV ст. свідчить про наступні архітектурно-будівельні риси:

1.Стіни побудовані з вапняків з використанням вапняково-піщаного розчину;

2. Кладка орфостатна з пастеллю на фасад із забутовкою, у місцях з'єднання із куртиною кладку зроблено з переплетенням;

3. Первинна кладка завширшки складає від 1,3 до 1,5 м.

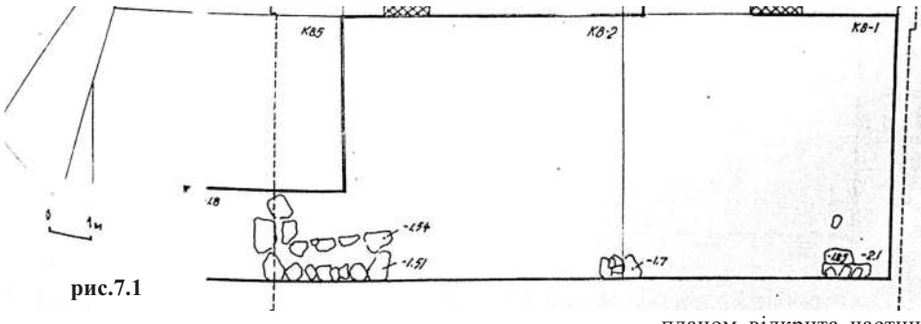

рис.7.1

Кладки заглиблені у материк.

В матеріальній культурі фіксуються риси, які є продовженням розвитку культури часів Улусу Джучі, Молдавської культурі. Наприкінці століття з'являються ранньосманські артефакти (Мілетська група кераміки та ранній Ізнік).

Тягинська фортеця.

Планування фортеці за абрисами відповідає часу побудови. Завдяки розкриттю фортеці за її планом відкрита частина стін південного та східного напрямку та кутова вежа. Дослідження засвідчили:

1. Стіни побудовані з вапняків з використанням вапняково-піщаного розчину;
2. Кладка орфостатна з пастеллю на фасад із забутовкою;
3. Кладка завширшки складає : південна стіна: 1,1м.; східна стіна : 0,8-1,0м (у зв'язку із частковою руйнацією кладки із зовнішнього боку). Кладки заглиблені у материк. Товщина стін кутової вежі 1,0м. (рис. 3, 1,2,3).

Комплекс матеріальної культури має синкретичні риси :литовські накладки на шкіряні торби, арбалетні болти, які мають аналогії у Литві, польські, татарські з контрамаркою Генуї кафінського чекану монети, монети Менглі Гірея та одну монету Баязіда II, керамічний комплекс має спільні риси з іншими синхронними пам'ятками Північного Причорномор'я. зокрема кераміку сграффіто, близьку Кримським зразкам (рис.4,1,2).

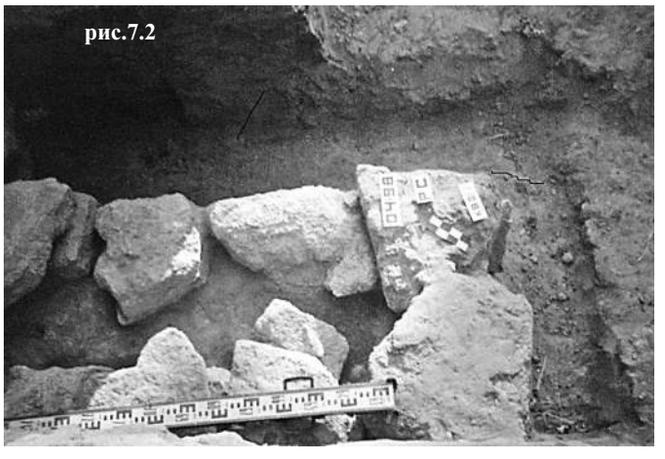

рис.7.2

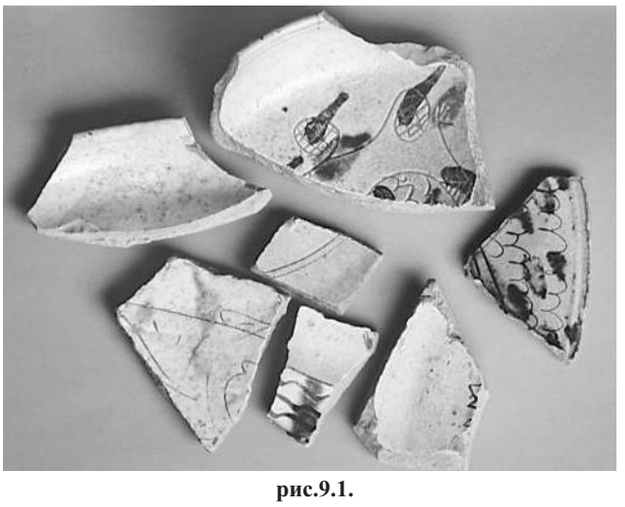

рис.9.1.

рис.9.2.

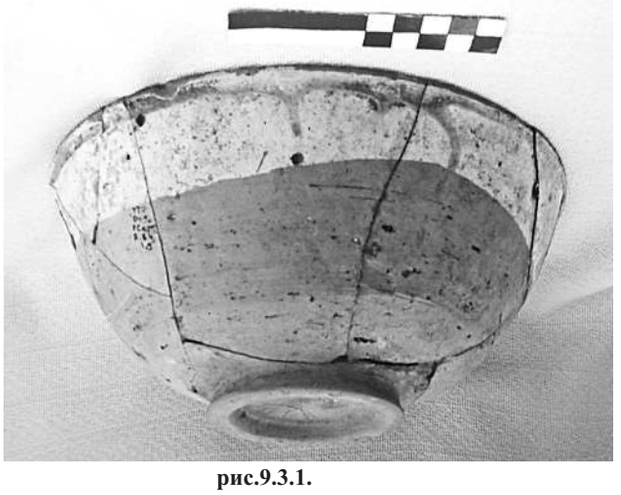

рис.9.3.1.

рис.9.3.2.

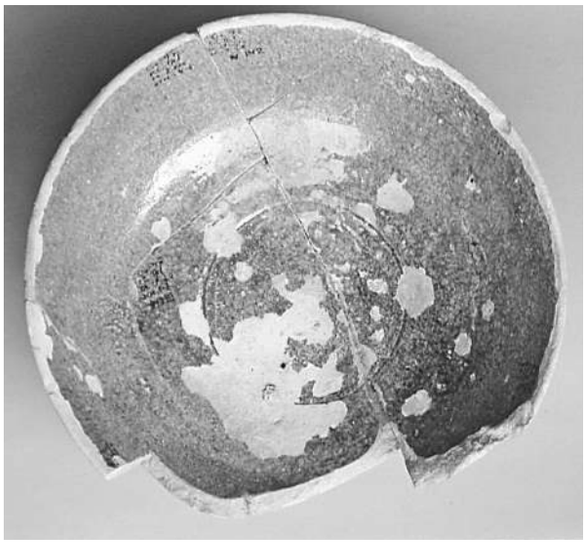

рис.9.4.1.

рис.9.4.2.

Фортеця Дашів (?) в Очакові. Під час розкопок нашій експедиції в Очакові на ділянці, яка за планом, на якому суміщено розташування фортеці Очаків по відношенню до планування вулиць сучасного міста (рис. 5) на території Старої фортеці була виявлена стратиграфія, об'єкти та знахідки, які вже на той час змусили нас поставити питання про більш ранній час існування міста, що було засвідчено у відповідних Звітах та публікаціях. Але на той час питання фортифікації Великого князівства Литовського і Руського та більш розгалуженого вивчення керамічних комплексів Криму, Білгороду, й нарешті Тягинського комплексу. Із новими результатами, здобутими дослідниками наприкінці XX-и перші десятиліття XXI ст. постало питання про повернення до попередніх матеріалів та їх аналізу із урахуванням результатів останніх років, зокрема архітектурно-археологічних досліджень вищезгаданих пам'яток. Це дало можливість отримати такі дані відносно Дашіва-Очакова.

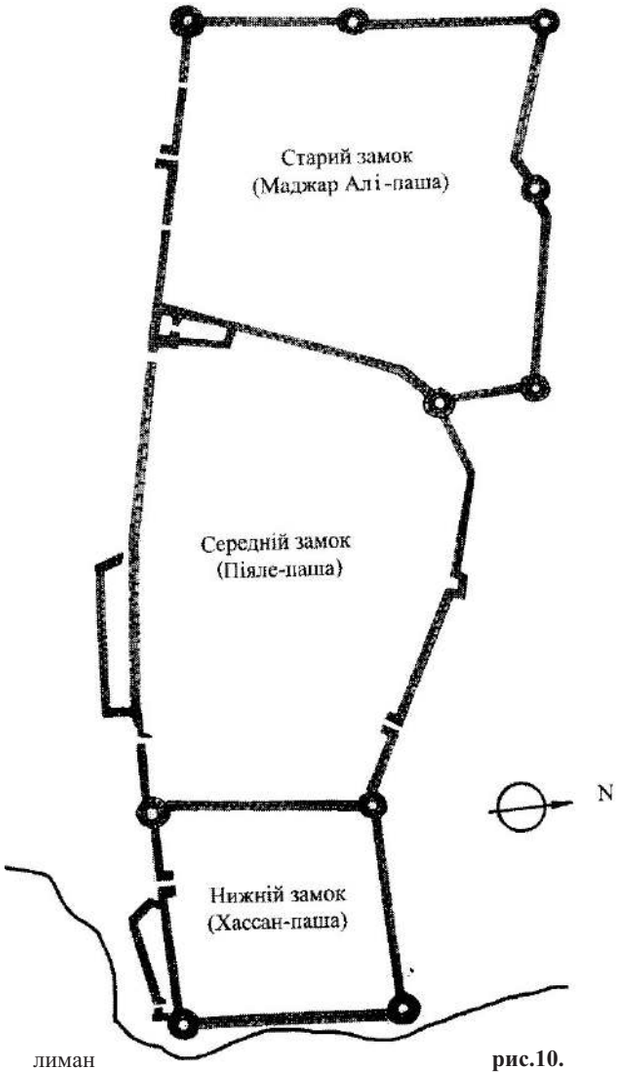

рис.10.

В розкопі Синагога на глибині від 1,5м до материка на відмітці 2,0-2,1м, та на 1,85-2,10м in situ під шаром османського часу та горизонтом (0,64-0,9м), де виявлені залишки будівель, що передують османському культурному шару (рис.6) зафіксована кладка стіни. що розташована по одній прямій (рис. 7). Стіна має наступні основні параметри:

1. Кладку побудовано з частково оброблених каменів ракушняку та вапняку на вапняково-піщаному розчині. Загальна довжина лінії. на який зберіглася кладка складає понад 10м з місцями руйнації. Максимальна довжина ділянки кладки що зберіглася 2, 5м.

2. Залишки кладки засвідчують орфостатну систему із забутовкою всередині.

3. Кладка завширшки складає 1,0 м . Вона знаходяться на материку на глибині до 2 м. Надзвичайно важливе і те, що саме на рівні материку на глибині 1, 9-2,0 м у заглибленні (ям № 4) на глибині 2,25 м in situ знайдений посуд сграфіто XV ст. (рис. 9). За стратиграфічними спостереженнями будівля більш пізнього часу перерізає яму 4 або заглиблення, яке фіксується на глибині 1, 9-2,0 м до глибини 2,25 м. Тут на материку знайдені фрагменти кераміки сграфіто, які відносяться до зразків XIV-XV ст. Архітектурні залишки співвідносяться з знахідками кераміки сграфіто, які мають аналогії насамперед у кераміці Криму, а саме у пам'ятках XIV-XVст. Мангупу [4, с.257- 287], Алустона [8, с. 324-348 та інших синхронних пам'яток або нашарувань [9, с. 7- 83]. Крім того, на розкопі Синагога знайдені й інші керамічні вироби, які мають аналогії у кераміці Криму, зокрема на цитаделі Мангупу. Особливо близькі аналогії чаші з ями № 4 розкопу Синагога (рис. 10, 1) та чаші з жовто-коричневою поверхнею (рис.10,2), які саме починаються, на думку авторів, з XVст., що знайдені на цитаделі Мангупу [4, с. 275, рис. 11; с. 285,рис.21, 1,2]. Аналогії керамічним виробам знаходимо на городищі та фортеці Тягинь, де близька кольорова гама прикрашає миски, що відносять до XIV-XVст.

На іншому розкопі Левада знайдено кераміку сграфіто, що відрізняється від кераміки, що зафіксована разом із кладкою на розкопі Синагога, за аналогіями з розкопок у Криму, Білгороді та Егейському басейні вона швидше за все відно-

ситься до XVI ст. [11, p. 142-145]. До того ж тут, подібно Білгороду, зустрічається мілетська кераміка та ізнікська кінця XV- початку XVI ст.

Питання локалізації фортеці Дашів тривалий час залишалося дискусійним у наукової літературі. Відзначимо, що інколи її локалізацію пов'язували із фортецею античного часу Алектор, інколи взагалі із іншими населеними пунктами (як наприклад Петухівка). Проте, і знайдені археологічні матеріали і писемні джерела цілком конкретно вказують на одне і теж місце розташування укріплень литовського часу: територію Старої фортеці (рис. 11). Згадаємо, що у 1492 р. Менглі Гірей будує свою фортецю в Очакові на Старому городищі про що він вказує у листі до Івана III (3, с. 178). У відповідь на це литовці стали проти будівництва та «наряжоне на Дніпрі місто взяли» (7, с.340), і що ця фортеця була Очаків, яку було заснована «на якісь-то давніх руїнах» (7, с. 341). Мова іде про відомий похід Богдана Глинського, провідника козацьких загонів та Черкаського намісника у 1488-1495рр, який двічі зруйнував новостворене містечко Менглі Гірея (у 1493 та 1494 рр.).

Назва Стара фортеця та її місце розташування залишилося в історичної топографії Очакова і згадується і у наступних письмових повідомленнях. Саме до неї прибудовують Середній замок та Новий замок османи. Ці укріплення у комплексі із Старою фортецею вже відомі у XVI- першій третині XVII ст. (5, с. 118).

Висновки. Запропоновані вище методичні підходи, фактологічні обґрунтування є першою пропозицією наукового підходу з врахуванням змін та нових результатів у вивченні проблематики Північного Причорномор'я, які були отримані українською наукою останніх десятиліть. Сподіваюсь, що продовження досліджень дозволить розширити джерельну та доказову базу досліджень. Але, на наш погляд, не варто було б ігнорувати і вже набуті факти. Цілком логічною, на наш погляд, є спроба запропонувати їх аналіз, поставити питання про можливе просування у питанні визначення оборонної лінії Вітовта та розвиток Очакова на ранніх етапах його історії середньовічного періоду.

Список використаних джерел і літератури

1.Біляєва С.О. Словянські та тюркські світи в Україні / С.О.Біляєва- Київ: Університет Україна, 2012, - 524с.
2.Брун Ф.К. Путешествие Гильбера Де-Ланнуа по Южной России / Ф.К.Брун. – Одесса, 1852- 39с.
3,Брун Ф.К. Судьбы местности занимаемой Одессой / Ф.К.Брун // Черноморье. Ч. I , 1879 – С.160-188.
4.Герцен А.Г., Науменко В.Е. Поливная керамика из раскопок цитадели Мангупа / А.Г. Герцен, В.Е. Науменко// Поливная керамика Средиземноморья и Причерноморья X-XVIIIвв.- Киев: издательский дом «Стилос» - 2005.- С.257- 287.
5. Красножон А.В. Фортеці та міста Північно-Західного Причорномор'я/ А.В.Красножон – Одеса: Видавництво Чорномор'я, 2018- 311с.
6. Молчановский Н. Очерк известий о Подольской земле до 1434 г./ Н.Молчановский.- Киев, 1885.- 388с.
7. Смирнов В.Д. Крымское ханство/ В.Д.Смирнов.- СПб – 1887 - 774с.
8. Тесленко И.Б. Производство поливной керамики в крепости Алустон (Крым)/ И.Б. Тесленко // Поливная керамика Средиземноморья и Причерноморья X-XVIIIвв.- Киев: издательский дом «Стилос»- 2005.- С. 324-348.
9. Тесленко И.Б. Виробництво поливяного посуду в Криму за часів Улуг Улусу/ И.Б. Тесленко.//Археологія і давня історія України. Вип.4 (29)- Київ, 2018. - С.7- 83.
10. Шлапак М.О. Белгород-Днестровская крепость/ М.О.Шлапак. Кишинев: издательство "ARC"- 2001.- 237 с.
11.Vroom I. Bizantine tomodern pottery in the Agean/ I. Vroom. Parnassus press. 2005, p. 142-145].

Перелік ілюстрацій

Рис.1. Розташування Тягинської фортеці.1.- острів Велике Городище; 2- план фортеці Тягин.
Рис.2. Білгородська фортеця. Рання стіна нижнього двору та фрагмент барбакану молдавського часу.
Рис.3. Фортеця Тягинь. 1. Кутова вежа; 2, 3. Фрагмент південної стіни.
Рис.4. Городище та фортеця Тягинь. 1,2. Кераміка сграффіто.
Рис.5. Очаків. План фортеці відповідно ділянки сучасного міста.
Рис.6. Очаків. Руїни споруд після литовського часу.
Рис.7.Очаків. Кладка стіни литовського часу (?). 1- загальний вигляд; 2- фрагмент кладки.
Рис.8 Яма 4. Кераміка сграфіто на рівні материку.
Рис. 9. 1-4. Очаків. Кераміка сграффіто. фрагменти та миски-чаші.
Рис.10. Очаків. План фортеці на серединуXVI-XVII ст. із відзначенням місцезнаходження Старого замку (за А.В.Красножоном).

Гребенников В.Б.
(м.Миколаїв)

ВНЕСОК АННИ СТАНІСЛАВІВНА РУСЯЄВОЇ В АНТИЧНУ АРХЕОЛОГІЮ МИКОЛАЇВЩИНИ

Ім'я Анни Станіславівни Русяєвої добре відоме антикознавцям світу. Ця вчена, доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник античного відділу ІА НАНУ присвятила все своє життя дослідженню античної культури Надчорномор'я. Її грунтовні дослідження торкалися археології, історії, духовної та матеріальної культури античних полісів нашого регіону, їх культурних та політичних зв'язків з давньогрецькими містами Середземномор'я, скіфськими, фракійськими та сарматськими племенами; історії Великої Грецької колонізації; пам'яток мистецтва, писемності, малої епіграфіки та святилищ Ольвійського поліса. Вона вперше здійснила фундаментальне дослідження релігійного світогляду, проаналізувала окремі культи божеств і міфологію північно-понтійських еллінів. Отже, ця дослідниця, безумовно, світового наукового рівня.

А.С. Русяєва (в дівоцтві Ася Башинська) народилася 1 лютого 1937 року в селі Буда-Голубієвичі Житомирської області в простій селянській родині [13] [5]. *Дитинство її проходило у важких умовах війни та післявоєнного лихоліття. В цей час в сільських школах було дуже складно отримувати повноцінну освіту. Як зазначає у своїх спогадах А. С. Русяєва: «До вступу на історичний фа-культет в своєму глухому, віддаленому від міських центрів поліському селі я мало що знала про археологію. Досить невиразне уявлення було в мене і щодо моєї майбутньої професії. Тільки вступна лекція Л. М. Славіна відкрила мені погляд на існування досі невідомого особливого світу — світу давно минулих тисячоліть, безлічі культур давніх народів з їх особливими керамічними виробами, знаряддями праці, пам'ятками мистецтва та релігійним світоглядом». Під його впливом вона захопилася давньогрецькою культурою* [2; 4, с. 237].

Після закінчення середньої школи А.С. Русяєва у 1958 р. вступила на історико-філософський факультет Київського державного університету. Навчалася на кафедрі археології і музеєзнавства, якою керував член-кореспондент АН України професор Л.М. Славін. Під впливом свого талановитого викладача А.С. Русяєва почала займатися археологією їздити на практику в Ольвійську експедицію ІА АН УРСР [11]. У 1962

[13] *З авторитетного джерела відомо, що батьки А.Башинської були з шляхетного католицького роду, але з відомих причин приховували це і жили в селі (авт.)*

Русяєва А.С.

р. вона із спеціальністю історик-археолог успішно закінчила навчання і поступила на роботу в Інститут археології АН УРСР в м. Києві. Де майже все своє свідоме життя пропрацювала у відділі античної археології, спочатку як старший лаборант (1963–1968), згодом, молодший науковий співробітник (1968–1980), потім старший (1980–1986), і вже на останньому етапі як провідний науковий співробітник до виходу у 2010 р. на пенсію [3]

На Миколаївщину А.С. Русяєва почала приїжджати ще у студентські роки. Тут вона проходила археологічну практику у складі Ольвійської експедиції ІА АН УРСР. З 1962 р. вона вже постійно працювала у штаті експедиції спочатку як лаборант, а з часом, як науковий співробітник. В Ольвії вона керувала розкопками на ділянці АГД (агора), де здійснила значні відкриття [13; с. 337]. І хоч після 1998 року Анна Станіславівна припинила вести самостійні польові дослідження, вона продовжувала приїжджати до Ольвії і займатися там науковою роботою. Зараз у свій поважний вік вона немає змоги виїжджати з Києва, але археологію вона не залишає і цікавиться всім, що відбувається на розкопках [1; с. 139].

Свою наукову діяльність вона почала, як багато інших археологів, з польових досліджень. А.С. Русяєва провадила розкопки, головним чином, в Ольвії та на її хорі (12). Здійснила розвідки на узбережжі Березанського лиману [6]. Розпочала вивчення відомих нині фахівцям поселень Бейкуш [8], Пітухівка І [7], Велика Чорноморка, Каборга (1965–1969), досліджувала Широку Балку (1980) [9] в Очаківському районі.

Протягом 1968–1998 рр. вивчала західний теменос у центральній частині Ольвії (на агорі), де вперше були відкриті чисельні святилища різних божеств (Аполлона Лікаря (Ієтроса), Матері Богів, Афродіти, Гермеса, Діоскурів тощо), унікальні залишки архаїчних храмів, вівтарів, архітектурних деталей, написів тощо [10;с.11-12]. Це було одним з найзначніших археологічних відкриттів А. С. Русяєвої, які можна порівняти тільки з дослідженнями Б.В. Фармаковського та А.Н. Карасьова. Також уперше були вивчені заглиблені в землю житла грецьких колоністів архаїчного часу. Зокрема, її розкопи завжди вирізнялися ретельністю, охайністю, впорядкованістю та осмисленістю. А.С. Русяєва суворо дотримувалася методи археологічних досліджень.

Шлях Анни Станіславівни у науку, її внесок і методу досліджень можна без перебільшення назвати «феноменом Русяєвої». Викликає подив, всеосяжне захоплення, глибоку пошану та щире бажання наслідувати цей яскравий життєвий приклад те, як дівчинка з маленького, захованого серед поліських боліт та пралісів села (безнадійно відстороненого від будь-яких пам'яток високої античної культури) через наполегливу, сумлінну, багаторічну працю і вірність обраній професії зросла в талановитого, глибокого знавця цієї культури найвищого рівня, заслужено визнаного вітчизняним, європейським і північно-американським науковим середовищем [1].

Ще під час польових робіт дослідницю все більше стало цікавити, історія, духовна та матеріальна культура античних полісів Північного Причорномор'я, культурні та політичні зв'язки їх з містами Середземномор'я, скіфськими та сарматськими племенами; пам'ятки мистецтва, писемності, малої епіграфіки та святилища Ольвійського поліса, як сакральні місця стародавніх греків. На підставі цих інтересів вона затверджує свої наукові теми. У 1975 р. А.С. Русяєва захистила кандидатську дисертацію за темою «Земледельческие культы в Ольвии догетского периода», а у 1990 р. — докторську «Духовная культура населения Ольвийского государства» [4, с. 237].

У цей період Анна Станіславівна стає визначним фахівцем, в першу чергу, з античної епіграфіки Північного Причорномор'я, також з античної історії, археології, культури, релігії, елліно-скіфських взаємовідносин тощо. Вона вперше здійснила фундаментальне дослідження релігійного світогляду, проаналізувала окремі культи божеств і міфологію понтійських еллінів. Вона автор і співавтор понад 300 опублікованих в Україні, Росії і країнах Західної Європи наукових праць, у тому числі кількох монографій. Серед них такі фундаментальні монографічні дослідження як: «Земледельческие культы в Ольвии догетского времени» (1979); «Античные терракоты Северо-Западного Причерноморья (VI—I вв. до н. э.)» (1982); «Религия и культы античной Ольвии» (1992); «Граффити Ольвии Понтийской» (2010). Також А.С. Русяєва одна із провідних авторів ряду колективних узагальнюючих видань: «Археологія Української РСР» (1986), «Культура населения Ольвии и ее округи в архаическое время» (1987), «Обряди и верования древнего населения Украины» (1990) та ін. [2; с.155]. *Названі книги увійшли до «золотого фонду» вітчизняної археологічної літератури. Без них важко одержати повноцінне уявлення про духовну культуру античних держав Північного Причорномор'я загалом, і Ольвії зокрема [3;с.110].*

Дослідниця неодноразово виступала на багатьох наукових конгресах, симпозіумах, нарадах та конференціях в Україні та ряді європейських країн з яскравими доповідями, де по-новому порушувалися актуальні проблеми Великої Грецької колонізації, матеріальної та духовної культури античних полісів Північного Причорномор'я, вирішувалися важливі питання їх історії та характеру стосунків з варварським світом. Ці доповіді, як правило, мали широкий науковий резонанс [4; с.237].

Як вірна служниця Кліо А.С. Русяєва ніколи не йшла проти істини, які б терени фізичної та розумової праці не охоплювала її різнобічна наукова діяльність — розвідки, розкопки, хронологія, класифікація, інтерпретація, узагальнення тощо. Працям Анни Станіславівни притаманні виваженість, ґрунтовність, всебічне знання предмета дослідження, вичерпна історіографічна база.

По стопам матері пішла донька М.В. Русяєва, яка є кандидатом мистецтвознавства і працює доцентом на кафедрі теорії та історії мистецтва Національної академії образотворчого мистецтва. Має понад 100 наукових праць в галузі античної історії та мистецтва.

Багатогранна наукова діяльність А. С. Русяєвої одержала міжнародне визнання. Вона обрана членом Міжнародної асоціації грецької та латинської епіграфіки (AIEGL) та Російської асоціації антикознавців. За видатний внесок в археологічну науку вона була нагороджена Почесною грамотою відділення історії РАН (1997) [2; с.155]. Також нагороджена Державною премією України в галузі науки і техніки 2002 року за двотомник «Давня історія України», премією імені М. І. Костомарова 1995 року за монографію «Религия и культы античной Ольвии», почесними грамотами НАН України та відзнаками інших країн. Анна Станіславівна

член Одеського археологічного товариства та Історико-філологічного товариства Андрія Білецького.

Своїм неабияким науковим досвідом та ґрунтовними знаннями А.С. Русяєва щедро ділиться з колегами, вченими інших країн, навчає та виховує наукову молодь. Під її керівництвом було підготовлено та захищено три кандидатські дисертації. Але на досягненому дослідниця не зупиняється та не зважаючи на свій поважний вік, продовжує працювати на науковій ниві й зараз. Про це свідчить її остання за виданням монографія, де подано вичерпну аналітичну оцінку понад 800 графіті VI—II ст. до н. е. з розкопок Ольвії (2010) [1; с.140].

Анна Станіславівна віддала праці на Миколаївщині понад 50 років. В цей час вона стала всесвітньовідомою вченою. Її наукові роботи з античної історії нашого регіону вивчають антикознавці Європи та Північної Америки. Вона зробила величезний внесок в давню історію Північного Причорномор'я, куди входить і Миколаївщина.

Список використаних джерел і літератури

1. Буйських С.Б. До 75-річчя Анни Станіславівни Русяєвої / С.Б. Буйських // Археологія. – 2012. - № 1. – С. 139—140.
2. До 60-річчя А. С. Русяєвої // Археологія. – 1997. - № 4. – С. 154-155.
3. До 70-річчя Анни Станіславівни Русяєвої // Археологія. – 2007. - № 1. – С. 110—111.
4. К 60-летию А. С. Русяевой // Вестник древній истории. – 1997. - № 2. – С. 237.
5. Колесникова В. А. Русяєва Анна Станіславівна / В.А. Колесникова // Енциклопедія історії України: у 10 т. – К., Наукова думка. – 2012. – Т. 9.
6. Русяева А.С. Разведки в районе Березанского лимана / А.С. Русяева // Археологические исследования на Украине в 1965-1966 гг. - Вып. 1. - К., 1967. - С. 141-145.
7. Русяєва А.С. Поселення Пітухівка І по-близу Ольвії/ А.С. Русяєва // Археологія. – 1968. - Т. 21. - С. 206—213.
8. Русяева А.С. Раскопки Бейкушского по-селения близ Ольвии / А.С. Русяева // Археологические исследования на Украине в 1967 г.— К., 1968.— Вып. 1.— С. 146—150.
9. Русяева А.С. Археологи-ческие исследования у Широкой Балки близ Ольвии / А.С. Русяєва, С. Н. Мазарати // Ольвия и ее округа.— К., 1986.— С. 47—58.
10. Русяева А.С. Исследования западного теменоса Ольвии / А.С. Русяева // Археологічні дослідження на Україні у 1990 р. - К., 1991. - С. 11-12.
11. Русяєва А.С. Л.М. Славін — визначний дослідник античної культури / А.С. Русяєва // Археологія. - 1997. - № 4. - С. 4–8.
12. Русяєва А.С. Ольвія — найвизначніша пам'ятка класичної демократії і культури на теренах України / А.С. Русяєва // Археологія. – 2001. - №4. - С. 68—83.
13. Русяева А.С. Раскопки Ольвии на участке АГД / А.С. Русяева, Г.И. Фармаковская // Археологические открытия 1973 года. - М., 1974. - С. 336-337.

II

ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА ІСТОРІОГРАФІЯ МИКОЛАЇВЩИНИ

Остапенко О.І.
(м.Миколаїв)

ЕПІСТОЛЯРНА СПАДЩИНА ВЕЛИКОГО ПРОСВІТИТЕЛЯ

Микола Миколайович Аркас є символом відродження української національної культури на початку XX століття. Він здійснив значну просвітянську, політичну, творчу місію. Щоденник Аркаса – цінна архівна знахідка, матеріали якої розкривають історію його життя. Записи у щоденнику датовані 1875 роком, нині зберігаються у Миколаївському обласному краєзнавчому музеї. Коли миколаївському просвітителю було 22 роки, він закінчив Новоросійський університет, почав служити у морському відомстві м. Миколаєва. У 23-річному віці Микола Аркас розпочинає писати хронологічну довідку, яка є головним, на думку авторки, автобіографічним документом з історії його життя. Цікаво, що на титульній сторінці діяріуша автор підписується не грецьким прізвищем Аркас, а суто українським - Аркасенко: як нам відомо, прізвища на -енко належать до одних з найпоширеніших українських прізвищ [4, с. 1]. Цей вияв означає, що вже з юного віку М. М. Аркас обрав свою стежку, шлях українського борця за справедливість.

Особливістю щоденних записів етнографа є те, що вони написані виключно українською мовою, хоча у 1875-1876 роках діяв Емський указ, який фактично не сприймав українську мову як самостійну. Вже 30 років Україна – незалежна, й головне – суверенна держава, але певна частка корінного населення країни вважає, що її національна мова не є самостійною, унікальною й має вторинний статус щодо польської або російської, або ж, що українська мова виникла внаслідок спольщення російської мови. У цьому й полягає проблематика дослідження – скорочується кількість україномовного населення через те, що на національну мову України навішують ярлики «запозиченої».

Через багато десятиліть забуття науковці та публіцисти продовжують вивчати культурну спадщину Миколи Аркаса. Одним з невисвітлених аспектів життя історика є його епістолярна й мемуарна спадщина.

Дослідниками епістолярії Аркаса можна вважати В. Андріяш, яка у своїй статті «Проблеми українського державотворення в епістолярній спадщині М. М. Аркаса» розглянула листи Миколи Миколайовича й проаналізувала його позиції у вирішенні різноманітних місцевих та національних питань. Т. Березовська у статті «Микола Аркас: сторінки юнацького щоденника» з точністю описала, що сторінки щоденника наповнені коханням, лірикою та літературними спробами. Також епістолярною спадщиною письменника цікавились І. Береза, В. Ульяновський, В. Сарбей, В. Шкварець.

Джерелознавча база роботи – щоденник Миколи Миколайовича Аркаса, датований 1875 роком.

На думку науковиці, діаріумологія – малодосліджений мемуарний жанр прози, тому метою дослідження було доведення того, що щоденник є вагомим та багатогранним джерелом інформації для вивчення істориками етнокультурних процесів. На прикладі видатного громадського діяча дослідниця показує, як людина доби українського Ренесансу ставилась до утисків української мови через призму хронологічних подій у своєму особистому щоденнику.

Не існує точної класифікації щоденних нотаток, але авторка класифікувала їх за диференційованими ознаками, мовним стилем та ідейним спрямуванням. Визначення цих рис допомогло зрозуміти мету та мотиви написання «аркасівської» автобіографії.

Щоденникознавець Г. Костюк виділяє 4 основні типи записів:

1. Перший різновид – щоденники, які пишуть з розрахунком на публікацію. Як правило, у таких матеріалах оминають дрібні деталі, акцентують увагу на питанні часу, визначаючи «своє місце в ньому» [1, с. 186]. Суто інтимні речі описані коротко.

2. Інший тип репрезентують як глибокі, особисті нотатки, «виповнені інтимними фактами, переживаннями, почуваннями, побутово-психологічними сценами» [1, с. 186].

3. Третя форма – докладні факти з коротким описом дати, часу й місця. Такі записи розраховані на себе, не містять художніх роздумів чи публіцистичних оцінок.

4. Четвертий жанровий різновид репрезентують як «нотатки щоденних спостережень, рідкісних вуличних висловів,

народних говорів, професійних висловів, випадкових ситуацій, схоплення характеристичних портретів, пейзажів» [1, с. 186]. Такі щоденники є джерелами для майбутніх літературних творів.

Проаналізувавши хронологічну довідку, можна сказати, що записи Аркаса підлягають другій, третій, четвертій формам. Автобіографія відповідає другій формі, тому що у щоденнику описуються особисті, навіть інтимні переживання Миколи Миколайовича: ««Боже чи вже не збудеться мое бажання невже і тут зла доля розірва мое счастя?!...», «Гласю голубонька моя! рибко моя золота! Ну що мені у світі робить?!» – нотатки наповнені особистими думками й переживаннями, не націлені на публікацію або розповсюдження [4, с. 2, 6].

Третій різновид, тому що іноді Микола Аркас зазначав лише дату, місце зустрічі й дрібні деталі події: «21 січня. Був у Старових. Мар. Венедикт хоче щоб я в неі харчувавсь. Неприходитсця якось. Дуже далеко», «28 січня. Цілий день нічого не робив», «30 січня. Цілий день нічого не робив, думав за Гласю, а у вечері був у Старових» - записи не мають публіцистичних або філософських роздумів, оцінок, містять лише конкретні, сухі факти. Репрезентація четвертої форми присутня у таких фрагментах: «Що не робитця, як там кажуть, то усе к лучшому», «А поки що треба кувати залізо поки гаряче…» – вуличні вислови та народні говори були щоденними спостереженнями Аркаса [4, с. 2, 5, 6, 8]. Отже, найбільше у діаріуші переважає друга, інтимна форма.

Читаючи щоденник, дослідниця неодноразово аналізувала на переживання Миколи Миколайовича з приводу весілля, його тяжкої долі: «Полюби мене моя рибко хоч трошки й я найщасливіший буду», «Нема вже, нема й кріхти надії, на серці наче камінь ліг та такий важкий…» [4, с. 4, 19].

За ідейним спрямуванням щоденникові записи поділяють на приватні та офіційні. У приватних нотатках автор описує події від свого імені, сприймає зовнішній світ крізь власне «Я». Офіційні щоденники мають публічні ознаки: звертання до читачів, відсутність риторичних запитань, конкретизація фактів. Авторка вважає, що хронологічний діарій Аркаса має риси обох стилів. З одного боку, просвітитель описував свої особисті переживання та події, які не торкаються суспільних громадських справ, з іншого – Микола Миколайович ділився спогадами про дитинство, кажучи, що «Може мое верзіння попадеця комусь, хай прочита. Не знаю чи згадувати свої мали годи?» [4, с. 8]. Автор припускав, що його записи можуть опинитися у публічному доступі.

Беручи за основу такі параметри як мовний стиль, дослідниця Н. Момот виокремлює фактографічний і белетризований типи щоденника: «фактографічний – документальний, точний; белетризований – відмінність умовного художнього образу від реального життєвого явища нівелюється, художній образ абсолютно або частково не дорівнює достовірним фактам» [3, с. 423]. Автобіографія М. Аркаса белетризована, свідченням цього є цитати з діяріуша: «Тепер Миколо роби що тобі серце скаже…», «Дивлюся а Ярина біліша сорочки стала...» [4, с. 2, 11].

«Аркасівський» щоденник за змістом є особисто-суспільним. Насамперед, автор писав його для себе, для вивільнення думок – це є особистим фактором, проте Микола Миколайович розумів, що колись його думки будуть «доступними» для інших – цей фактор є публічним. Класифікувавши щоденні записи Аркаса за їхньою типологічною приналежністю, ідейним спрямуванням, мовним стилем, можна зробити висновок, що за змістом мемуари просвітителя особисто-публічні. Головна мета їх написання – вивільнення своїх думок, переживань, фіксація особистих подій, суспільна користь відійшла на другий план.

Науковиця зауважує, що велику увагу у щоденнику Аркас приділяв козакам – це заслуга матері письменника, Софії Аркас (Богданович). Софія Петрівна походила з козацького роду Богдановичів, тому й прищеплювала синові любов до вольового українського народу. Як наслідок, через багато років Микола Миколайович неодноразово згадує українських козаків: «На панському, це б то батьківському дворі стоіть гайдамака для моіх малих брата і сестри...»; «Терпи козак, отаманом будеш. За терпіння Бог, кажуть, дае спасення» [4, с. 5, 8].

Авторка звертає увагу на малодосліджений твір М. М. Аркаса, який став новизною дослідження - історичну повість «Калниш», присвячену Петру Калнишевському, останньому кошовому отаману Запорозької Січі. Ця повість є найпершим прозовим твором у житті драматурга. У ній М. Аркас описує державний устрій козаків: «У тій церкви рано и вечір чорнець службу правив,...усі в дорогих жупанах, до церкви а попереду стае старшина, кошовий отаман, писар та судя…»; козацьке самоврядування: «Громада Запорозька звалася тоді Кошик и була в неі кошова старшина що орудувала усіми ділами кошовими. Був Кошовий отаман що усім кошем завідував, був кошовий писарь що діла та бомаги кошови доглядав був кошовий судя що судив козаків був ще й обозний що обоза, це б то волку з муницею та іжею, у походу ще були хорунжий що корогву у поході носив та бунчужний що бунчука носив»; адміністративно-територіальний устрій вільних вершників: «Увесь кош поділений був на куріні, як тепер московски повки на роти, и у кожному куріні був свій курінний отаман и свій писарь курінний, усіх оціх старшин запорозьці вибирали из себе…У січі Запорозівці жили по курінях як от тепер рибалки живуть чоловіка по 100 у куріні и усі ці куріні були постановляні круг майдану серед которого стояла церква» [4, с. 21-28].

Софія Петрівна не тільки прищепила синові любов до України, але й виховала у ньому український менталітет. Раніше українців розрізняли за їхніми естетичними цінностями: гармонія з природою, піднесення сакрального мистецтва й християнської віри, поширення української історії, козацької доби – цьому і навчила Софія Аркас свого сина. Із записів поета зрозуміло, що він любив спостерігати за станом природи: «У хаті тихо тікі вітер якось жалібно свище у димарі, та недогарок тріщить», «Тихо у степу, місяць сходить...», звертався до Бога: «Поможи мині Боже!», згадував козацьку добу: «По цих степах жили лицарі Запорозьці як вільне птаство носилися вони на своіх конях…», молився Богові: «Був сьогодні у соборі молився за неі и свічку поставив». За цими мотивами можна розрізнити етнічну приналежність людини. У даному випадку, Микола Аркас за етнічною приналежністю – свідомий українець, світоглядно – демократ [4, с. 7-22].

Гортаючи щоденник, увагу привертає не тільки підпис, але й календар, накреслений від руки. Микола Миколайович Аркас створив свій власний календар під назвою «365 день», в якому зазначено українські свята 1875 року:

1. Микола зимній (6 грудня), зараз День святого Миколая (19 грудня);

2. Різдво (26 грудня), зараз Різдво (7січня);

3. початок великого посту (23 лютого), зараз початок великого посту 2021 року (15 березня);

4. Великдень (13 березня), Великдень 2021 року (2 травня);

5. Микола теплий (9 квітня), зараз День Миколи Весняного (22 травня);

6. свято Маковія або пасівка (1 серпня), зараз свято Маковія або Пресвятої Богородиці (14 серпня) [4, с.1].

Інтерес викликають й назви місяців, таких як: березозіль (березень), ліпець (липень), студень (грудень). Місяці написані у такій формі, тому що українське населення у ті часи мало свій народний календар, і саме така форма написання місяців була найпоширеніша.

Великий обсяг нотаток займають роздуми про кохання. Першою в автобіографії М. М. Аркаса згадується Глафира Франкевич або Глася (так її називав юнак у своїх записах). Серйозність намірів Миколи Миколайовича щодо Глафири описують такі цитати: «Щось чудне зо мною робится! Ще з роду вік не любив я нікого так як цю дівчину; якесь щастя безмірне обхопить усю душу при одній думки за неї», «А якій би я був счасливий якби вона була моею жінкою!!», «18 січня. Получив письмо з дому і одвітив, питав батька що він дума за женіння, побачимо що одвіте». Проблемою було лише те, що Глася була майже заміжньою: « Тепер Миколо роби що тобі серце каже, не слухай нікого и може Бог дасть и сбудетця твое бажання, колиб тільки вона Олойку розлюбила, бо не стое він її», «Приїхав за рання сюди аж дивлюсь вже не тим пахне, заходилися вже Олойку вінчати, бачьте, гарбуза йому піднесла так вони узялися за Глафиру». Виявилось, що Глафира Франкевич не любила

свого майбутнього чоловіка: «Зараз був у Мишка. Балакали за Глафиру він каже що вона з рода з віку не любила Олойку». Попри все, Микола Аркас не полишав надії одружитися з коханою: «Сьогодні у половині 8-мої години наче що у спину мене штовхало: «иди та иди до Старовихь, перед очима зьявився твій чудовий образ», «3 лютого. Зайшов до мене Женька, розбалакались, він казав що візьметься засватати мене за Гласю. Господи! Як б добре було!». Достеменно невідомо, чи одружився Микола Аркас на Глафирі, але остання згадка про неї у щоденнику історика була така: «21 лютого. Нудно чогось. Бачів її карточку сидить голубонька така добра як янголяточко. Лялечко моя дорога, незабутня!» [4, с. 2-20].

Важливою жінкою в житті поета була сільська дівчина Ярина: «На 20-тім році полюбив я дівчину. Ще з малечку гралися ми з нею на вулиці у слободі», «Остався я та Ярина. Ми вже любилися з нею, тікі боялися сказати одне одному, ніяково якось було». В архівній знахідці описувався процес весілля Миколи з Яриною. Одна з частин традиційного весілля – це сватання, під час якого вирішується питання про шлюб. Сватати дівчину вирушали пізно ввечері: «Гайда у ночі, як пани поснуть до твого батька, треба діло оброблювати без сватів. Ніч як на злість була місячна, ясна, у степу тихо тихо». Потім кликали дівчину й прилюдно запитували її згоди на шлюб: « - Вона хвалити Бога в нас не маленька одмовила мати, свій розум мае спитай іі чи хоче вона...», « - Чи підеш доню за іого?». Відповідь нареченої була обов'язковою та вирішальною: «Атож. Одмовила вона глянувши на мене[4, с. 7-10]».

На запитання щодо благословення своєї доньки, батько Ярини заявив: «Ну сину ось тобі спетрик Яринчин бери іого та свій та ідь до попа, як знайдеш попа тоді й рушники подамо й поблогословлю…» - з цього фрагменту зрозуміло, що наступний етап весілля - вінчання, союз чоловіка та жінки, освячений церквою, який неможливий без батюшки, тому Микола Аркас на коні з села Богданівка прямує до іншої слободи: «Одчинив я вороття, вивів коня…», «Я поіхав до батюшки, привьязав коня до воріт, а сам увійшов у двір. З хати вийшов високий москаль з отставних, навіть причотних: подивився на мене:

«А откуда ты брать?

- Зь Богданівки – кажу… [4, с. 12-13]».

Після того, як вийшов надвір батюшка, Микола Миколайович відрекомендувався і показав документ, який посвідчував його особу: «Я устав уклонився підішов під благословенне, тай розказав чого приіхав и хто я; він одразу не повірив, бо я був у хохлоцькоі одежі, я іому метрику показав...» [4, с.14].

Для того, щоб обвінчатися, молодята повинні були заплатити попові декілька сотень карбованців, але не всі могли собі це дозволити, тому молодий Аркас намагався домовитися з 12 попами, але все марно: «А отчего и не так! дадите 200 р. перевінчаю. – Та де ж я іх візьму! Батюшка!, «обьіздив я за ці три дни верств 300 був у 12 попів...» [4, с. 14]».

У випадку з М. М. Аркасом, молодята не змогли одружитися, але пройшли декілька процесів передвесільного етапу. Сватання відбулось успішно, хоч і батька-адмірала не було попереджено: «Твій батько генерал! О!!! Чи ж схоче він мати за невістку просту дівку?», «Ну як іому приступити до батька, адже ж ти й сам гаразд знаеш який він у іого, хай хоть мати іого поблагословлять…». Оглядин та заручин не було, але був процес пошуку попа, який би міг поблагословити молодят. Все завершилося тим, що Ярина через декілька років одружилася з іншим чоловіком: «Рішив я подіждати, минув рік літом изнов из нею бачивсь рішили ще пождати [4, с. 11].

30-го відібрав я лист від побратима Семена що Ярина перевінчалася 24-го [4, с. 15]».

Привертає увагу читача й те, що молодий Микола Аркас вів облік своїх наречених, фіксував період, протягом якого був закоханий у дівчину:

«Любив я: 1 Ганнусю – з 1866 по 1869 рік – з 14 по 17 літ 3 р.

2 Ольга Кравчівна – 1871 - 1872 – 19 – 20 – 1 р.

3 Ярина – 1872 – 1875 – 20 – 23 – 3 р.

4 Глафира Франкевич – 1875 – 1875 (олівцем) – 23 – 23(олівцем) – ½ місяця» [4, с. 20].

Мало хто знає, що початок драматургічної творчості Аркаса лежить не в опері «Катерина», не в опублікованому музичному фольклорі, а в його щоденнику – архівній знахідці, яка повністю висвітлила творчий, патріотичний настрої 23-річного письменника. Саме у своїх записах Микола Миколайович Аркас згадав свій перший об'ємний ліричний вірш:

«Перепишу хоч стихи що скампанував колись.

Тихо у степу,

Місяц сходить,

Могила чорніе,

Поуз могили шлях широкий

А там тількі мріе» [4, с. 18].

У своїх нотатках Микола Миколайович не тільки писав свої віршовані та прозові твори, але й згадував тексти усної народної творчості: «Сьогодня нагадав пісню окурать до мене приходитця, ось вона:

Чи не гарний я вродився

Чи не в тебе вдався

Чи не люблю тебе щіро

А чи насміявся» [4, с. 5].

Із хронологічної довідки М. Аркаса довідуємось, що в юному віці він був справжнім романтиком. Одним з найважливіших аспектів літературного фольклору для молодого покоління є романтика – особливий стан душі автора, викликаний прагненням до ідеалу прекрасного. Доказом того, що Микола Миколайович був романтиком, знову ж таки, записи з мемуарів: «Я тільки й бачив іі чудовий облик бачив і глубоки сіри очі що так чудово любляче дивились на мене…», « Гласю голубонька моя! рибко моя золота! Ну що мені у світі робить?!» [4, с. 5-8].

Підбиваючи підсумки, авторка статті стверджує, що такий малодосліджений мемуарний документ як щоденник є вагомим джерелом для вивчення дослідниками етнокультурних процесів. У даному випадку діаріуш чи не найкраще розкриває внутрішній світ досліджуваної постаті. Багато нового, неопублікованого матеріалу знайдено у нотатках М. М. Аркаса.

Під час дослідження теми епістолярної та мемуарної спадщини просвітителя перед науковицею постала проблема: щоденникознавці досі не розробили єдину класифікацію щоденних записів, тому авторка класифікувала автобіографію Миколи Аркаса самостійно, спираючись на архівний матеріал. Доказовою базою роботи є щоденник Миколи Аркаса датований 1875 роком, який нині зберігається у Миколаївському обласному краєзнавчому музеї.

Розкривши увесь зміст джерела, дослідниця показала, наскільки різноплановою особистістю є Микола Миколайович і наскільки об'ємна його мемуарна спадщина.

Список використаних джерел і літератури

1. Костюк Г. О. Записники Володимира Винниченка. Володимир Винниченко та його доба. Дослідження. Критика. Полеміка. - Нью-Йорк, 1980. – 283 с.
2. Момот Н. М. Щоденник Т. Шевченка як творчо-психологічний та жанровий феномен: автореф. дис. канд. філол. наук: спец. 10.01.01 «Українська література». – Кіровоград, 2006. – С.8.
3. Сирко І. Актуальні парадигми сучасного щоденникознавства. Рідне слово в етнокультурному вимірі. - 2015. - 2015. - с. 421-423.
4. Щоденник М. М. Аркаса за 1875 рік//Фонди Миколаївського обласного краєзнавчого музею. - Д-8882. - 37с.

III

ІСТОРІЯ КРАЮ

Генчев В.В., Куценко С.В.
(м. Новий Буг)

РИНОК ЗЕМЛІ, ЗЕМЕЛЬНІ ВІДНОСИНИ ТА ШЛЯХИ ЇХ РОЗВИТКУ (НА ПРИКЛАДІ ТЕРИТОРІЇ ПОІНГУЛЛЯ В МЕЖАХ НОВОБУЗЬКОГО РАЙОНУ КІН. XVIII – В XIX СТ.)

В 2019 году исполняется 105 лет с момента начала Первой мировой войны (1914-1918). Ровно сто лет прошло с того момента, как человечество вошло в новый этап ведения войны, когда смерть была «поставлена на конвейер». Новейшие для того времени виды оружия беспощадно косили миллионы людей, и человек без особого труда уничтожал себе подобных. В прежние, советские времена, эта война, именуемая «империалистической», не была избалована вниманием историков. Советские историки рассматривали её как неизбежную патологию, вышедшую из последней стадии капитализма-империализма. И собственно, рассматривали её как пролог Гражданской войны. Именно этим в наше время и вызывает особый интерес эта война, ведь для наших дедов и прадедов она как-то незаметно перешла из «Второй Отечественной» (как её тогда именовали) в Гражданскую.

Многие военные конфликты, имевшие место на просторах бывшей Российской империи в 1918 году, можно рассматривать как эпизод Мировой войны, либо как Гражданской. Вообще, в 1918 году боевые действия на Восточном фронте не прекратились даже после подписания Брестского мира. Войска Четвертного союза несли большие потери, суммарно засчитывая их в общие потери, понесённые в период Первой мировой Войны. И только за первые шесть месяцев пребывания в Украине, войска Центральных держав потеряли несколько десятков тысяч солдат. Сюда входят потери, понесённые в боях с большевиками, анархистами Н. Махно и другими многочисленными повстанцами. Несколько тысяч оккупантов погибло при подавлении восстаний на юге Украины - в Николаеве и Херсоне, в марте 1918 года.

В советский период восстание николаевского пролетариата против оккупантов в марте 1918 года рассматривалось как борьба с интервентами в период Гражданской войны.

Сейчас, когда Советский Союз в прошлом, актуальность «однобокого» изучения тех событий отпадает, и теперь героическое восстание и бои в городе весной 1918 года можно рассмотреть как малоизвестную битву местного значения времён Первой мировой войны.

В первые годы войны Николаев (с населением чуть более 100 тысяч человек) являлся тихим, провинциальным и заштатным, будучи одним из городов обширной Херсонской губернии, находясь при этом далеко от линии фронта. И вообще, к моменту описываемых событий, к 1918 году, за всю свою предыдущую, 129-летнюю историю, Николаев не знал оккупации. Никогда до того времени сапог вражеского солдата не ступал на землю Николаевщины. И одна только мысль о том, что немцы когда-нибудь дойдут до Николаева, могла расцениваться среди горожан как упадничество духа и неверие в российскую императорскую армию. Но царская армия к весне 1918 года перестала существовать, а сама империя «крошилась». Одним из таких «осколков» империи и оказался Николаев, принявший в 1918 году удар и большевиков, и австро-немецких войск.

15 января 1918 года в Николаеве была объявлена советская власть. А начиная с 18 февраля, после подписания Брестского мира, между Украинской Народной Республикой и странами Четвертного союза (кстати, первый мир в той войне) немецкие и австро-венгерские части (более 230 тыс. чел.- 29 пехотных и 4,5 кавалерийских дивизий) стали переходить украинские участки Восточного фронта, продвигаясь вглубь Украины. Наступление велось по нескольким направлениям. В конце февраля, к Николаеву со стороны Одессы стали приближаться австро-германские войска. Однако большевики, находящиеся у власти в городе, пытались успокоить горожан, утверждая о приостановлении наступления австро - немецких войск. Из сообщения Николаевской газеты «Власть труда» №239 от 6 марта 1918 года: «Австро-украинские части продолжают наступление от Жмеринки на Юг, но очень медленно и притом, небольшими отрядами». [1, с.5].

Именно австро-украинские части, поскольку вместе с войсками Центральных держав продвигались и украинские

войска Центральной Рады, также в австрийской армии служили украинские сечевые стрельцы. Вопрос пребывания на Николаевщине сечевых стрельцов до сих пор остается малоисследованным.

2 (15- по новому стилю) марта 1918 Николаев был объявлен на военном положении. В эти дни в городе распространяются слухи о приближении войск Четвертного союза. Панические слухи большевики попытались опровергнуть в своём печатном органе, газете «Власть Труда»: «Злонамеренными лицами распространяются слухи, якобы Вознесенск занят австрийцами и т.п. Слухи эти лишены всякого основания. Город в полнейшей безопасности» [1, с.5].

14 марта в Николаеве стало известно, что Одессу заняли немецкие войска. Организацию обороны Николаева взяла на себя городская Дума. В этот же день состоялось заседание совета, на которое прибыли Х. Раковский и только что оставивший Одессу полковник М. А. Муравьёв, обещавший отстоять Николаев.

Участник общего собрания Красной Гвардии всех заводов города тов. Васильев впоследствии вспоминал: « После падения Одессы, пришло сообщение о том, что через день немцев надо ждать со стороны Варваровки» [2, с.1].

Общее собрание Красной Гвардии, прошедшее в Николаеве перед приходом немцев, в здании бывшей городской управы закончилось словами тов. Шмелёва: «Митинг, товарищи, нужно кончать, лучше быть мёртвым львом, чем живой собакой - за оружие и к Варваровскому мосту» [2, с.1].

Варваровский мост был разведён, на нём была организована оборона. Однако большевики уже плохо контролировали ситуацию в городе. Невозможность организовать умелую оборону, снабдить обороняющихся, собрать разведданные о вражеской силе, также отсутствие военной подготовки у обороняющихся - всё это способствовало быстрому отходу большевиков под натиском наступающих немцев. Также нужно отметить, что впереди немцев и быстрее них наступали панические слухи, никак не укрепляющие боевой дух красногвардейцев. После непродолжительного боя большевики отступили.

17 марта 1918 года Николаев был занят отрядом 52-го германского корпуса (32 грузовика мотопехоты и 6 бронеавтомобилей). Комендантом города стал полковник (по другим документам - генерал, генерал-майор) фон Закк-Гильгаузен, интендантом- генерал Мундт [7, с.101].

Из воспоминаний очевидца тех событий тов. Шибаева: « Ещё не успели уйти красногвардейские части из города, как на улицах появляется самоохрана из меньшевистского лагеря. На другой день мы уже видим немецких солдат, а ведь каждому

Зараз відбувається становлення ринкових відносин у земельній галузі. Часом виникають достатньо гострі суперечки з цього питання. Тому на порядку денному, на наш погляд, має стати юридично-правова освіта громадян, ознайомлення їх з тонкощами аграрного ринку, особливостями відносин суб'єктів господарювання. Важливою складовою в цьому відношенні є ознайомлення широкого загалу з історією розвитку земельних відносин в тому числі й на місцевому рівні. Це і спонукало нас спробувати розглянути це питання та зробити деякі зауваження та узагальнення. Робота має на меті розглянути процес розвитку земельних відносин в означений період на берегах Інгулу в межах РЛП «Приінгульський» та території колишнього Новобузького району

З цього питання написано чимало праць, що мають узагальнюючий характер. Автори ставлять перед собою різні завдання. Одні розглядають становлення земельних відносин в кінці XVIII ст. [10] Н. Полонська-Василенко розглядає питання господарського освоєння земель крізь призму колонізації Росією України, тобто дещо тенденційно та з точки зору сучасності, накладаючи певні ідеологічні погляди, що не зовсім відповідають тодішньому стану речей. До того ж, як зазначає А. Бойко, автор не завжди прискіпливо придивляється до цифр, порівнюючи різні періоди кінця XVIII ст.. В той же час це є «єдиною грунтовною роботою присвяченою дослідженню Атласу 1787 року».[2, с.15]

Від себе відзначимо, що це робота, присвячена аналізу лише зазначеного документу.

Іншою важливою працею з питання земельних відносин є робота Кабузан, В.М. [3] Її особливістю є класовий підхід до розгляду даної проблеми. До того ж головний об'єкт дослідження сáме соціальний склад народонаселення та до певної міри національний. В. Кабузан розглядає питання в динаміці, на відміну Н. Полонської-Василенко, що зосередилась на дослідженні одного документу.

Слід зазначити також дослідження Півовар А.В., що стосуються середини XIX ст.. Статистичні дані наведені тут були важливим джерелом для написання даної статті.[9]

Найбільш комплексно до розгляду питання освоєння земель та земельних відносин підійшов Бойко А.[2]

Аналіз джерел та розгляд власне самого питання розвитку земельних відносин робить цю працю найбільш ґрунтовною, але надто специфічною, і на наш погляд, складною для рядового читача.

Ми ж поставили собі за мету саме в доступній формі донести означені питання. За сучасної ситуації саме доступність до знань, та особливо до статистичних даних створити уявлення про земельні відносини,їх розвиток, допомогти зорієнтуватися в сучасних умовах, маючи перед очима приклади вирішення назрілих питань життя. Створення зведених статистичних таблиць дозволить зацікавленому читачу ближче ознайомитись з історією рідного краю, а можливо спонукає його до власних пошуків.

Давайте поглянемо, як зароджувалась система землеволодіння в Північному Причорномор'ї наприкінці 18 століття, коли тут почали заселятись землі осілим населенням. Ми знаємо, що відбулось декілька війн Росії з Туреччиною, внаслідок яких ці території ввійшли до складу Російської імперії. Причини воєн можна розглядати в декількох аспектах. З одного боку це прагнення імперії до розширення своїх кордонів. В світлі подій тогочасного світу це процес закономірний, адже в той самий час закріплювались на нових територіях такі колоніальні держави, як Велика Британія, Франція, інколи навіть «відбираючи» землі у захирілих на той час старих метрополій, таких, як Португалія та Іспанія.

Освоєння нових земель відбувалось і в межах молодих держав, приміром, США, Канаді, а в кінці 19 століття і Австралії. В Північній Америці стара англійська аристократія, що захопила величезні земельні ділянки, запровадила плантаційне з усіма атрибутами рабства стародавнього світу – ринками рабів, «фермами» для розведення рабів, заборона мати родини для них. Латифундистський шлях притаманний і для країн Латинської Америки, де стара іспанська та португальська аристократія захопила та юридично оформила за собою величезні ділянки землі у XVIII-XIX ст. [6]

На північних територіях США панівним став «фермерський» шлях, коли захоплювалась ділянка землі, така за розміром, що її могла обробити окрема родина. [1, с.6]Але обидва шляхи передбачали захоплення територій у місцевих жителів, індіанців.

Отже, у 18 столітті землі, на яких ми з вами проживаємо, ввійшли до складу Російської імперії. Добре це чи погано? Давайте згадаємо, якою тут була обстановка в попередній період. Вузька смуга вздовж Чорного моря належала кочівлям Ногайської орди, що була васалом Кримських татар, що своєю чергою були васалами Оттоманської Порти (Туреччини). Вони (ногайці) вели кочовий спосіб життя, випасаючи худобу, лише на березі Дністровської затоки, біля Акерману (сучасний Білгород-Дністровський) маючи осілі житла. Але основне заняття як ногайців, так і кримчаків – це людоловство та работоргівля, при чому в основному набіги здійснювались за рахунок сáме українських земель. Це стримувало розвиток господарства, торгівлі, змушувало утримувати значні військові сили козацтва для здійснення прикордонної охорони.[1, с.78]

Дуже невелика частка населення в Подунавві старовіриліповани, що впродовж 17-18 століть переселились сюди з Росії (тоді – Московського царства), заснувавши ряд поселень, що існують дотепер (Вілково, Орловка на Одесчині

тощо). Одержавши дозвіл на поселення від Туреччини вони займались сільським господарством, торгівлею, рибальством.

Взагалі, слід зазначити, що заселення Дикого поля на початковому етапі носило характер «займанщини». Тобто, якщо людина оселялась в певній місцевості і могла освоїти в господарському відношенні дану ділянку землі, вона де-факто ставала її власником. Переважно цією ситуацією скористались українські селяни, що в межах як Речі Посполитої, так і Російської імперії були безземельними і рушили на пошуки нових земель. Лише пізніше пішов процес юридичного оформлення земель.

Тому, з огляду на загрозу постійних набігів та намагаючись розширити свій вплив на Європу, розвивати торгівлю, імперія ставить собі за мету вихід до узбережжя Чорного моря, створення торговельних портів, військово-морських баз та досягнення вільного проходу крізь проливи до Середземного моря і розпочинаються війни з Туреччиною. Величезна імперія все-таки потребувала великої кількості людей як для завоювання даних територій, так і для їх господарського освоєння. Сюди було кинуто великі військові сили з центральних губерній та західного театру воєнних дій. До них приєдналась частина українського козацтва а також численні добровольці – греки, серби та чорногорці, болгари, що генетично ненавиділи турок, своїх поневолювачів.

Так, під час російсько-турецької війни 1768-1774 років царица Катерина ІІ видала указ із закликом до християн, уярмлених Османською імперією, закликаючи їх поступати на російську військову службу за винагороду.[15,с. 20-22]

Вихідці з Егейського моря, македонці, серби, болгари відгукнулися на цей заклик. З них було сформовано «Грецьке Військо», близько восьми тисяч чоловік. Через 10 років вони вирішили не повертатись на батьківщину, а залишитись, тому вони звернулись до графа Орлова, під егідою якого вони воювали, з таким проханням, яке й було вдовільнене. Цим переселенцям виділили 1,2 млн. десятин землі (по 30 десятин на родину). [2,с52-53] Приблизно в той самий час турки утворили з болгар, молдаван, біглих козаків та старовірів-некрасівців два арнаутські полки (арнаути – православні піддані Туреччини, звідсіля слово «арнаутка» - озима пшениця твердих сортів, що її брали з собою для приготування каші в похідних умовах) для війни з Росією.

Під час війни, зустрівшись з запорожцями, під впливом П.М.Скаржинського, арнаути перейшли на бік Росії та залишились у ній.[11] (П.М. Скаржинський – наказний отаман Бузького козачого війська. До речі, він був одружений з Уляною Булацель, представницею старшинського молдавського роду, що теж мав відношення до історії нашого краю). Вони так само одержали право оселитись на нових територіях та одержати ділянки землі для ведення господарства. Ці групи людей також одержали по 30 десятин землі на чоловіка, тобто кожна родина одержала в середньому по 100 десятин. Всього одержано на Надбужжі з умовою несення прикордонної служби 37407 десятині та 72000 десятин офіцери та старшина. Ці поселенці мали ряд пільг та переваг: на 6-16 років звільнялись від податків, мали право переходити в стан купців, торгувати, навіть одержували від держави допомогу грошима, інколи – будівельними матеріалами. Ділянка не підлягала парцелюванню (подрібненню). Один представник господарства мав постійно виконувати прикордонну службу у складі війська. [2,с. 52-53] Теж саме стосувалось козаків. Так само з центральних та північних губерній залучались державні селяни, що їх приваблювали пільги та привілеї.

З козаків та поселенних селян 1785 року був утворений кінний Бузький козачій полк, що базувався у Соколах (майбутній Вознесенськ).[4,с. 47-51]

Це одна категорія землевласників. Попри свою національну строкатість – українці, росіяни, молдавани, болгари, греки, серби, вони мали спільні риси: господарство було невеликим, на одну родину, вони виконували військовий обов'язок та, з часом, ввійшли до складу станів, що сплачували податки.

Другою категорією були поміщики-землевласники. Вони (як і старшинський прошарок попередньої категорії) одержали можливість отримати в користування до 48 ділянок, або до 1440 десятин землі. Умовою було, щоб на кожній ділянці було заселено своїм коштом щонайменш одну родину селянина на протязі трьох років. Правда, наприкінці 18 століття поміщикам збільшили цей термін до 10 років, а норма заселення зменшилась до однієї родини на сто десятин, з тимчасового користування земля перейшла в приватну власність. Крім цього, поміщики одержали право безмитної торгівлі товарами, на які існував великий попит. Дозволялось винокуріння, за умови насадження власником великих ділянок землі Вона, ця категорія, досить строката.

Великими землевласниками, в тому числі й з царського оточення (в наших умовах це І.О. де Вітт, що тільки в Ольгопольскому повіті одержав більше 5000 десятин землі між Громоклеєю та Інгулом; не менші за обсягом ділянки, в різних частинах Херсонської губернії одержала родина Кірьякових (основний массив землі в районі Ковалівки та Ташино, неподалік сучасної Березанки); достатньо великими були землеволодіння Булацелів, Баратових, що мали ділянки земель окрім Поїнгулля на території сучасних Харківської та Полтавської областей, та до речі, знаходяться в списках дворян саме там [2,с. 47].

Тодішня Антонівка – південна частина сучасної Баратівки, ізлучина Інгула в ті часи не була заселена (див. карту Російської імперії 1863 року, аркуш 28-11).

Таким чином, на первісному етапі утворення системи землеволодіння ми бачимо декілька категорій землевласників.

Державні селяни, особисто вільні, що переселились сюди з центральних російських губерній, українські козаки-займанці, солдати-іноземці, в основному вихідці з Балканського півострова а також молдавани, що воювали проти Туреччини вони були власниками 30-100 десятин землі.

Представники дворян, козацької старшини та привілейована частина арнаутів одержали середні та значні земельні ділянки. Розмір ділянок прямо залежав від статків, особистого знайомства з фаворитами Орловим, Потьомкіним, іншими представниками «сильних мира». Оскільки юридично земля була «безхозною» бо попередні власники втратили право на неї, то земля закріплювалась шляхом роздачі за вислугу на користь держави – звідсіля термін «дачі земель», це носило суб'єктивний характер та залежало від вищезгаданих факторів.

Існувала ще одна категорія поселенців – це німці,чехи, шведи, але безпосередньо в Поїнгуллі їх було обмаль, тому ми не будемо зосереджуватися на їх історії.

Середина та друга половина 19 століття.Якою ж була картина приватного землеволодіння в Поїнгуллі? Практично нічого не змінилось до скасування кріпосного права. Поміняліс деякі землевласники. Як і раніше, найбільшим землеволодінням було І.О. де Вітта, але воно в тридцяті роки перейшло в спадщину до його небоги,Софії Наришкіної, в заміжжі Шувалової, що зовсім не цікавилась своїм маєтком.[14]

Всі землі Баратових переходять до Гербелів, сусідів по їх полтавським маєткам, дворян німецького походження. Серед нових власників слід зазначити Ростислава Кудрявцева (Ульянівка), майора; полковника Морінц (сучасні Володимирівка та Марінцево), капітана Карачона (саме так), пізніше Карачун. В словнику Даля в перекладі з тюркських мов означає «довга ніч»;свято «карачон» досі відзначають в Угорщині. Слов'янське «карачун» означає теж саме, тобто пережити страшну довгу зимову ніч у хурделицю в полі. Автори натрапили також на інтерпретацію «чорний жеребець», навіть населений пункт з такою назвою є в Середній Азії. В Кривому Розі є водосховище Карачуни біля села (тепер передмістя) Юр'ївки. Більш за все, теж у минулому власність родини. Скоріш за все засновник роду мав тюркські корені, тим більше, що в топоніміці краю також зустрічаються відлуння татарського панування (наприклад,балка Каламурзова – від тюркського Кара мурза – Чорний мурза. Особливості транскрипції в слов'янських та грецькій мовах – заміна твердого «р» на м'яке «л»: трандафіра (шипшина) – трандафіл, болгарське прізвище Калаянов від грецького Кала Ян, що вийшло з турецького – Кара Ян: Чорний Ян.

Загальна таблиця землеволодінь на 1850 рік виглядає так:[9]

№ запису	Назва володіння та прізвище власника	Кількість дворів
53	Березняговатая помещика Фон Бистром	3
71	Владимировка, полковника Маринц	3
160	Любовичевка майора Любовича	15
175	Миролюбовка капитана Карачона	15
224	Ольгополь графини Шуваловой	82
272	Софиевка, графини Шуваловой	46

Наступний часовий репер, доступний нам в архівних документах -1856 рік. Дані наступної таблиці тим більш цікаві, що до певної міри характеризують соціально-економічний стан населених пунктів. До того ж ми бачимо, що пустош Сагайдак, перейшовши від Чернишева, жвавішає, утворюються населені пункти, причому для тих часів достатньо масштабні.[9]

№ запису	Власник	Назва	Кількість жителів	Кількість дворів
31	Ростислав Кудрявцев	м. Ульянівка	169	37
38	Михаил и Марфа Гербель	д. Братовка (вочевидь, помилка)	192	54
39	Наследного. Василия Булацель	д .Антоновка	378	133
43	София Шувалова	м. Ольгополь	257	94
		прс(приселок) Мичеславка		
	София Шувалова	д. Софіївка	158	59
44	Марфа Кабузанова	с. Розоновка д. Чернышевка	157	46

Ці сухі цифри досить красномовні. З одного боку – незупинне зростання населення, розвиток, вірогідно, інфраструктури, покладання на певні населені пункти адміністративних функцій, розташування на шляхах. Іще цікавий факт. Перенесення церкви Різдва Пресвятої Богородиці з Баратівки в Ульянівку теж свідчить про те, що нові господарі (лютерани за віросповіданням) вже не так піклуються про православний храм.

Змінювалась ситуація на ринку землі. Значно збільшилась кількість іноземців-колоністів – в основному німці, хоча були чехи, шведи. Ми про них не згадували, оскільки на Інгулі та в нашому районі таких було дуже мало. Утворюються єврейські колонії. 1861 року скасоване кріпосне право. Розвиваються капіталістичні відносини. Утворюється справжній ринок землі. Але ринок саме капіталістичний, з усіма його «принадами» у вигляді жорсткої конкуренції, відсутності соціального захисту, правом сильного, відкатами в державні органи тощо. Частина селян, що одержали ділянки землі, не користуються нею, а їдуть у міста або стають найманими сільгоспробітниками як на постійній, так і на сезонній основі. Взагалі, з'являється нова категорія селян – «бывшие помещичьи крестьяне». Але зі скасуванням кріпацтва не було усунено общинний уклад життя селян, який з одного боку згуртовував їх, створюючи своєрідну «подушку безпеки», з іншого – заважав розвитку капіталістичних відносин на селі. Але все ж-таки, селяни знаходили вихід, фіктивно скуповуючи ділянки у більш невдалих односельців, навить у заможних, але недуже вдатних до ведення господарства дворян. Саме збереження цієї риси було головною причиною загострення економічних протиріч та, як наслідок, вибуху революції 1905 року. З'являються саме товариства колишіх поміщицьких селян, вони так і виступають у юридичних документах – це селянські общини. Поряд з ними з'являються окремі, достатньо заможні селяни, що купляють або орендують ділянки як селян, так і великих землевласників.

З'являється ще одна категорія землевласників. Великі купці починають вкладати кошти в земельні ділянки. До того ж засновують на цих землях господарства «по-новому», з застосуванням у виробництві сучасних (для того часу, звичайно) технологій та знарядь праці. Виробництво сільгосппродукції в основному на продаж, тобто ринкове. Зернове господарство орієнтоване на експорт. Це завдяки розвитку інфраструктури в загальнодержавному масштабі. Будівництво залізниць, що дозволяли дістатись до морських портів з степового краю, побудова станції в Новому Бузі, порту в Миколаєві та удосконалення Одеського – все це сприяло розвитку зернового господарства. Поряд з ним зростало і товарне тваринництво, в основному м'ясного напрямку. Переважає… вівчарство. Це внаслідок природних умов та традицій в деяких родинах, наприклад Тропіних та Дуриліних.

Що стосується херсонського купця першої гільдії Тевеля Ліберовича Фельдзера, про якого згадують як великого землевласника, то в анотації Херсонського архіву про громадян міста написано таке:

«Тевель Либерович Фельдзер, был одним из крупнейших арендаторов в еврейских земледельческих колониях Херсонской губернии, гласным Херсонского губернского земского собрания (1875—1892) и почётным блюстителем херсонских казённых еврейских училищ 1-го разряда.» Перші ж єврейські колонії у нас з'являються після 1841 року. Т.Л.Фельдзер значиться в списках гласних Херсонської губернської думи від купців м. Херсон за 1875-1892 роки [12]

В Одеському архіві, в описі фондів Земельного банку є опис справи 205, що значиться як така, що зникла[8]:

~~205~~	Тоже землевладельца Елисаветградский уезда, I-й гильдии купца Тевеля Либерова Фельдзера при деревнях Миролюбовка и Любовичевке (05.08.1869-25.09.1897)

Тобто, тут він значится уже як землевласник, але в нашій місцевості лише сел Миролюбівка та Любовічевка (сучасна Кіровоградчина), і ці події стались в другій половині XIXст.

Саме поєднання таких факторів – поява ринку землі, розвиток товарного сільськогосподарського виробництва, близькість залізничної станції, що слугувала як зерновим «хабом», так і біржею найманої робочої сили, сприяло господарському розвиткові краю. В громадському житті з'являються нові

табл. 3

Название дачи	Площадь в верстах	Состав и геогр. положение	Форми землевладения
Столбово-балкская	13701 1103	Девять дач генерального межевания (3 ол. Ш, 24 Б, 3 ол. Н, 4 ол. Н, 5 ол. В, 30 ол. В, 31 ол. В, 33 ол. В, и 29 ол. В) лежат между рр. Громоклеей и Ингулом. С сев.- зап. на юго-восток перерезываются р. Столбовой Балкой и бал. Медвежьей.	Общества быв. пом. крестьян имеют участки: 4 мелкого и 5 среднего размера; из числа последних 1 общество имеет землю в настоящей даче, а усадьбы – за межею генерального межевания в соседней № 63 даче. Частного землевладения 84 участка, из них 2 крупного, 31 среднего и 51 мелкого размера. Из числа частного землевладения 2 участка среднего размера принадлежат товариществу немцев, 3 участка, такого же размера – товариществу крестьян и 1 смешаному товариществу. Кроме того из числа участков крупного размера 1 принадлежит товариществу крестьян.
63. Графская	36796 703	6 дач генерального межевания (3 ол. Л, 21 ол. В, 37 ол. В, 9 ол. Р, 24 ол. П) на правой стороне р. Ингула и по обе стороны р. Громоклеи.	Частное крупное землевладение (8 участков) занимает восточную и южную часть дачи. Среднего размера землевладения имеет 5 участко, мелкого – 26. Из числа землевладельцев среднего размера, в этой даче 1 принадлежит к крупнейшим землевладельцам уезда. Общества быв. пом. крестьян имеют участки: 4 мелкого, 4 среднего и 1 крупного размера. Кроме того, в даче имеется казенная земля, принадлежащая по размерам к числу крупных, разделенная на 3 участка, смежных между собой. Церковной земли – 1 участ. среднего размера.

риси. Я маю на увазі меценатство. Родини великих землевласників (і не тільки) виділяють чималі кошти на задоволення духовних потреб людей. Будуються храми, навчальні заклади, удосконалюється інфраструктура. З розвитком земств удосконалюється медичне обслуговування населення.

Навіть утворюється Земельний банк – найбільш характерний атрибут ринку землі (дивись вище приклад з Фельдзером).

Звернемо погляд на характеристику земельних дач № 63 та 64 [7]. (див. табл. 3)

Кардинально змінюються власники землі. Найбільш знаковою подією в нашій місцевості стає продаж землі Софією Шуваловою, що виїздіть за кордон. Землі придбаває катеринославський купець першої гільдії Ісидор Дурилін. Причому це не єдине придбання його в 60-ті роки. Він купляє масив землі в селі Дудчани, що на Херсонщині, на правому березі Дніпра, засновує залізоробний завод у Житомирі. Родина Дуріліних, особливо після смерті Пелагеї, дружини Ісідора, відзначається благодійністю. Багато про це повідомляв краєзнавець Володимир Швець. Від себе додамо, що на їх кошт у Житомирі було побудовано пологовий будиок, в Дудчанах – храм Александра Невского (син Олександр), в нашій місцевості – відомий на всю Україну Святомихайлівський храм зусиллями Михайла та Андрія. І лише Василь, збанкрутувавши, за безцінь продає свою долю землевласнику-німцю Куну. Михайло до кінця життя, крім цього, опікувався в'язнями на Житомирщині (очолював попечительський комитет). До речи. Незважаючи на свою благодійність, стосунки між селянами-орендарями та Дуріліними не завжди були райдужними. Так, в архіві Пелагеївського монастиря зберігається ксерокопія краєзнавчого дослідження школярів періоду 80-х років ХХст, де старожили села Дудчани згадують, що під час революції 1905 року селяни неодноразово «пускали півня» в маєтку Дуриліна. Мабуть було зо що...

Своєю чергою, виконуючи заповіт батька, Андрій з братом Михаїлом в 90-ті роки ХІХст. розпродують землю для будівництва храму в Пелагеївці. [5,с.10]

Взагалі, значна частина земель змінює власників. Нащадки Кірьякових продають свої землі нащадкам херсонського купця Степана Тропіна. Звернемось до документа, аби не бути голослівними:

4 стан - волости: Владимировская, Калужская, Николаевская Вторая и Ново-Бугская и еврейские колонии: Ново-Полтавка и Романовка. Становая квартира в м. Новом-Буге.

Ново-Бугская (волось)

Площадь 392,6 квадратных верст. Дворов 2170. Жителей обоего пола 14505. Стан 4. Земский участок 5. Адрес волостного правления - почтовое отделение Новый Буг Херсонскаго уезда.

Православные церкви в волости были в м. Новый Буг (три). *Православный молитвенный дом* в волости был в м. Новый Буг. *Еврейский молитвенный дом* в волости был в м. Новый Буг. *Римско-католический молитвенный дом* в волости был в нем. кол. Клейнендорф.

Волостной центр - м. Новый Буг - пруды, Колодцы и балка Куцая, дворов 1446, жителей 10157 (5148 муж., 5009 жен.), волостное правление, 3 православные церкви, православный молитвенный дом, еврейский молитвенный дом, квартира станового пристава, пчтово-телеграфное отделение и при нем сберегательная касса, ст. ж. д. в 5 верстах, земская почтовая станция, земская лечебница, врач и 2 фельдшера, аптека, аптекарский магазин, ветеринарный фельдшер, учительская семинария уч. 85 чел., двухклассное уч., уч. 175 (163 м., 12 д.), одноклассная школа при учительской семинарии уч. 45 (41 м., 4 д.), 3 церковно-приходские школы уч. 208 (174 м., 34 д.), метеорологическая станция, агентство страхового общества, паровая мукомольная мельница, 2 заведения шип. вод, 6 складов мешков, лесной склад, склад земледельческих орудий, 33 хлебных амбара, 2 оптовых склада вина и спирта, 44 лавки, 3 винных лавки, 4 пивных лавки, 3 корчмы, 2 ренских погреба, 2 ведерные лавки, винный погреб, 4 ярмарки, базары раз в неделю, уездный город в 120 верстах, станция ж.д. Новый Буг в 5 верстах. Пароходная пристань Николаев в 90 верстах.

Авдотьевка х. (Терноватый, Шефера), Александровка хх. (тов-ва крестьян: Гарбуза, Сидоренка, Стеценка и др.), Анастасьевка Первая д. (Настасьевка, Стекловских), Анастасьевка Вторая д. (Настасьевка, Мазаракия), Атреса х., Атреса Як. х., Варваровка пос. (Ивановка, Юнаковка, тов-ва крестьян: Щербака, Лебедика др.), Васильевка д., Демьяненка х., Добровольскаго х. (Гуссера), Дрентелев пос. (Висунская каз.обр. ст., уч. 2), Дедовец х. (Варваровка), Еленовка д., Еленовка х. (Пискорских), Кабузана х., Карабуты эк., Клейнендорф нем. кол., Клинки х. (Артеса П.), Ново-Березовский пос. (Ново-Бугская каз. обр. ст. № 2, уч. 2), Ново-Константиновский пос. (Ново-Бугская каз. обр. ст.

№№	Название	Дворы	Жит	Муж.	Жен.
	Ольгопольская волость				
2953	Березняговатый (Быстрова), хутор	15	44	20	24
2959	Владимировка (Маренца)	9	34	16	18
2960	Гааба при х. Быстрова	3	10	5	5
2961	Гамеля (при Софиевке)	2	8	4	4
2972	Котова,х. при х.Кудрявцева	5	13	7	6
2976	Кудрявцева,х., пруд,	13	48	25	23
2979	Маринцева (Кудрявцева),х.,	3	9	4	5
2982	Миролюбовка (Карачунова) д.,вод.мельн, корчма	28	127	62	65
2983	Ново-Гриорьевка(Вольфа, Деркачова) при д.Миролюбовке	13	53	26	27
2988	Пелагеевка, х.,при Софиевке	5	29	15	14
2990	Полохливой (Найгем)	14	53	27	26
2995	Софиевка,д, при Ингуле, лавка, винная лавка	101	485	240	245
2995	Степанова,х.,при д.Миролюбовке	3	9	4	5
2997	Фельдзера, экономия, при д.Миролюбовке (Камяне .В.Г.)	10	41	20	21
3002	Явкинцев,х.,при д. Софиевке	7	37	18	19
3304	Ярошенка,х., при д.Софиевке	2	7	4	3
	Антоновская волость				
4465	Анновка-2 д.иЛуговского эк., лавка,винная лавка	239	1246	625	621
4466	Антоновка д.,вол.пр.,земс.почт.ст., опт.скл.вина, вин.погреб,2лавки	162	1019	509	510
4467	Баратовка д., доб. Известняка	132	798	396	402
4468	Гербеля эк.,	1	7	3	4
4474	Майеровка (Михайловка, Кудрявцева)д., добыв известн., лавка,вин.лавка, вод.мельн.	120	463	235	228
4475	Мартына, х., при Майеровке	2	12	7	5
4476	Нейфельд нем.кол. (Ефремовка .осн. жит. Новополтавки, бапт. мол.дом, ц.пр.школа)	17	92	42	50
4478	Ново-Каменка х.,при д. Ульяновке	19	102	50	52
4479	Ново-Николаевка (Николаевка, Николаевский, Плоховая пустошь каз.обр. ст.уч.1)	90	462	247	215
4480	Новопетровка при д. Майеровке	61	566	298	268
4481	Овсянникова д.	30	205	110	95
4482	Овсянникова х.,при д. Овсянникова	10	30	14	16
4486	Ульяновка местечко, правосл. ц.,земск. шк., 4 лавки,корчма. вин.лавка	87	541	282	259
4487	Ульяновская (Кудрявцева) эк., при м.Ульяновке	1	13	6	7
4488	Утца (Кудрявцева)х.,при м. Ульяновке	2	14	8	6
101	Ново-Полтавка (Привольнянська волость) ж.д.станция, 3евр.молитв. дома, земск.шк., аптека,баня, лесн.скл.2,лавок13, 52 базарн.дня	62	1893	904	989
	Николаевская II волость				
5157	Ново-Дмитровка (Чебанская каз.обр.ст.,уч.1). 2лавки, колодцы	65	682	343	339
5159	Ново-Михайловка (Николаевская каз.обр.ст.уч2).	63	436	314	222
5164	Чабанка Лісничество Мин.Гос.Им., 2 метеостанц.	1	12	7	5

3 №1), Ново- Юрьевский пос. (Ново-Бугская каз. обр. ст. №2, уч. 1), Новый Буг м., Опыт д., Опыт эк. (Буксгевдена), Петровка хх. (тов-ва крестьян: Дрибницы, Неумываки, Стеценка и Сидоренка), Пешкова эк., Прохоровича х. (бывший Стекловских), Розановка д., Розановская эк. (Буксгевдена), Роопа пос. (Висунская каз.обр. ст., уч. 3), Семеновка д. (Добровольских), Семеновская эк. (Добровольскаго), Симоновский пос. (1/10 при м. Новый Буг), Скобелевский пос. (Висунская каз.обр. ст., уч. 4), Тропина х. (бывший Кирьякова, Теренина, Гончарова), Фельдмана х., Чернышевка д., Шнайдера х. (бывший Кабузана), Юдина х. (бывший Стекловских).[16, с. 448-451]

Щодо населених пунктів, що належали до Ольгопольського, Привольнянського, Ніколаєвського Второго та Антонівського повітів, можна навести такі дані (подано мовою оригіналу)[16,с. 262-263,444]:

Тобто ми бачимо, розмір земельних ділянок в основному середній, великих землевласників можна, як то кажуть, перерахувати на пальцях. Зберігається і державне землеволодіння (так звані казенно-оброчні статті). В основному це колишні військові поселення, де селяни виступали в ролі найманих робітників, тобто, щось подібне до колишніх радгоспів. Це не свідчить про економічну скруту селян. В матеріалі про розвиток освіти на цей період за щоденниками Н. Романовського видно, що, до прикладу, жителі Новоюр'ївки та Березівки мали можливість навіть своїм коштом утримувати школі.

Але основними виробниками товарної продукції являються великі землевласники, що мають можливість застосовувати більш сучасні прийоми роботи, дорогий ременант. В той же час дрібні сільгоспвиробники об'єднуються в «товариства» як для спільної обробки землі, так і для реалізації продукції, навіть первинної її обробки. Саме в ті часи кооперативний рух набирає сили по всій Європі, не є виключенням і тогочасна Росія. І саме земельний банк виступає інструментом кредитування селянських господарств, використовуючи механізм застави землі.

Список використаних джерел і літератури

1. Гильом Левассер де Боплан Описание Украины//М., Наука, 2004, 575 стр.
2. Джерела з історії Південної України. Т. 10 / Описи Степової України останньої чверті XVIII - початку XIX століття / Упорядник: А. Бойко / / — Запоріжжя, 2009. — 434 с.
3. Кабузан В.М. Заселение Новороссии (Екатеринославской и Херсонской губернии) в XVIII — первой половине XIX в. (1719- 1858 гг.)./ М.: Наука, 1976. 306 стор.
4. Казачество на Юге Украины. Конец XVIII - XIX века / Авторы-упор .: А.А. Бачинская, Л. Маленко, А.А. Пригарина, Р.И. Шиян. - Одесса: Печать, 2000. -282 стор.
5. Мокрицький, Георгій «Танго з минулим»,Житомир, "Волинь", 2014, 416с
6. Новая история стран Европы и Америки:Первый период: (Учеб. Для вузов по спец. «История»/ Г.Л. Арш, В.С. Бондарчук, Л.И.Гольман и др.); подред. А.В.Адо._М., Высш.шк.,1986,-622стр.
7. Обласна універсальна наукова бібліотека ім. Д.І. Чижевського, http//lidrari/ kr/ua/
8. ООДА фонд 249, опис1
9. Пивовар А. В. Поселения Херсонской губернии по уездным алфавитам 1856 года. /Киев, Наукова думка, 2009.
10. Полонська-Василенко Н. Південна Україна року 1787 (зо студій з історії колонізації-) // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. — Кн.XXIV. с.89-156
11. Регинальный информационный портал «Прибужье»
12. Роберт В. Римини. Краткая история США / М., ооо«Издательская Группа «Азбука-Аттикус», 2015, 162 стр.
13. Сайт ВГД
14. М. Тарасова. Похороните меня на мысе Фиолент. http://artkavun.kherson.ua
15. Скальковский А.А. Хронологическое обозрение Новороссийского края. Ч. 1. /Одесса, 1836. 349 стр,
16. Список населенных мест Херсонской губернии. Статистические данные о каждом поселении. /Издание Губернского статистического комитета. Херсон, Типография губерносого правления, 1896, 544стр

Перелік умовних скорочень

Вол.пр. – волостное правление
Д. – деревня
Земс.почт.ст. – земская почтовая станция
Земск.шк. – земская школа
Каз.обр.ст. – казенно-оброчная статья , колишні військові поселення
Х. – хутор
Эк. – экономия (сучасне бригада)

Вовчук Л.А., Тригуб О.П.
(м. Миколаїв)

МІСЦЯ ПАМ'ЯТІ МИКОЛАЄВА В ІСТОРІЇ ДИПЛОМАТІЇ ПЕРІОДУ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ 1917-1921 РР.

Однією з маловідомих сторінок історії національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. є дипломатична історія та діяльність дипломатичних представництв іноземних держав (як «старих», так і новоутворених на хвилі розпаду імперій). При цьому історіографія зазначеної проблеми обмежується поодинокими розробками, серед яких необхідно виділити праці І. Матяш, Л. Вовчук, І. Лимана та В. Константінової, В. Соловйової, І. Дацківа, О. Тригуба та О. Осипенка й ін. Натомість матеріал стосовно зазначеного вузького періоду та відносно саме Миколаєва ми можемо зустріти лише у роботах І. Матяш [16-17], Л. Вовчук [9-10, 18], О. Тригуба й О. Осипенка [4], Л. Левченко [15]. Наявність подібної «білої плями» у краєзнавчому розрізі спонукала авторів до консолідації спільних зусиль та упорядкуванні наявного матеріалу у запропонованій розвідці. Звісно, подане дослідження далеко не вичерпує піднятої теми, а тому у наших послідовників є значне поле для подальших наукових пошуків.

Як відомо, на початок 1917 р., тобто напередодні Лютневої революції та падіння монархії Романових, Російська імперія продовжувала брати активну участь у Першій світовій війні на боці Антанти. Це окреслило той ряд дипломатичних представників, який був представлений у Миколаєві на початку 1917 р. (союзники країн Антанти, або ж нейтральні

Рис. 1.1
Будинок, в якому упродовж 1917-1918 рр. знаходилося Консульство Великобританії.

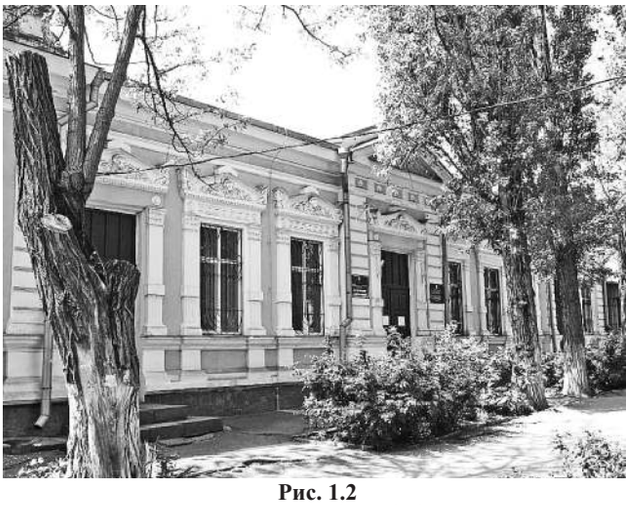

Рис. 1.2
Будинок, в якому упродовж 1917-1918 рр. знаходилося Консульство Великобританії.

країни): Великобританія, Греція, Бельгія, Франція, Бразилія, Португалія, Швеція.

Одним із найстаріших для Миколаєва дипломатичних представництв було *Консульство Великобританії*, яке було відкрите у 1866 р. та фактично діяло до середини 1918 р. Протягом 1917-1921 рр. посаду віце-консула займав Генрі Діксон Браун (у попередніх працях Л. Вовчук [10, с. 73; 9, с. 63-66; 18, с. 194] його було названо Генріх Джеймсович Браун, що було пов'язано з цитуванням листа отамана м. Миколаєва від 21 листопада 1918 р. [34, арк. 5-6], де саме так його було вказано). Генрі Д. Брауна було офіційно призначено на службу до Миколаєва 22 липня 1911 р. на посаду про-консула (pro-consul), хоча він періодично виконував обов'язки діючого віце-консула з 1910 р. Протягом 1915-1918 рр. – віце-консул (із збереженням звання про-консула) [2, p. 275].

На початку 1917 р. консул Г.Д. Браун мешкав у колишньому будинку купця та агента Російського страхового товариства, нештатного віце-консула Іспанії та Норвегії Франца Максиміліана Августа Фішера (виїхав з Російської імперії у серпні 1914 р.), що знаходився по вул. Спаська, 25-2 (сьогодні – вул. Спаська, 29, Департамент освіти і науки Миколаївської обласної державної адміністрації).

У липні 1918 р. консул Браун, на вимогу німецького командування, залишив територію України [21, с. 2], передавши захист інтересів Великобританії Нідерландському віце-консулу І. Торн-Лісону. Г.Д. Браун офіційно перебував на посаді у Миколаєві до 1922 р. (залишався в офіційних списках британських дипломатів в якості очільника віце-консульства у Миколаєві).

1 квітня 1922 р. направлений на роботу до Британської Ради у справах Блискучої Порти в Константинополі («British High Commission in Constantinople to the Sublime Porte (1918-1922)»), що займалася справами окупованої Туреччини [3, p. 179]. Подальша його доля невідома.

У 1917 – першій половині 1918 рр. сфера діяльності британського консульства зазнала певних трансформацій, що було пов'язано з революційними подіями у країні. Захист торгівельних інтересів збоку дипломатів був зведений нанівець, оскільки усі порти на півдні України практично припинили закордонну торгівлю, яка «обмежилася незначними привозами закордонних товарів винятково суходолом» [20, с. 23].

У вирії революційних подій діяльність консульства була зосереджена на двох напрямках: інформаційне забезпечення МЗС Великобританії про події у консульському окрузі та загалом в країні, захист інтересів підданих британської корони: видача їм документів, виконання нотаріальних функцій, допомога з виїздом, захист майнових прав тощо.

Продовжувало активно діяти і *Консульство Греції*, яке у Миколаєві було відкрито в 1876 р. та діяло до березня 1919 р. У 1902 р. на посаду віце-консула було призначено Івана Пантелеймоновича Зігомалу (Зігомалас), який захищав інтереси

Рис. 2
Фалеєвська, 31
(Приміщення Консульства Греції у 1917-1918 рр.)

Королівства Греція та її громадян до 1919 р. І.П. Зігомала (1850 – після 1919 р.), народився в Одесі у родині зерноторговця грецького походження (батько оселився у Миколаєві у 1864 р.). Отримавши освіту за кордоном, у 1873 р. повернувся до Миколаєва. Разом з братом Георгієм (1847-1902), який протягом 1877-1902 рр. був грецьким віце-консулом у Миколаєві, займався комерційними справами започаткованими батьком.

Протягом 1917 –липень 1918 рр. консульство розташовувалося за місцем мешкання консула адресою вул. Фалеєвська, 21 (сьогодні –Фалеєвська, 31) (рис. 2).

Початок 1917 р. виявився досить важким для грецького дипломатичного корпусу. У зв'язку з внутрішнім конфліктом у Греції (т. зв. «національний розкол» країни у 1916 р. між прихильниками короля Костянтина І і прем'єр-міністра Елевфтеріоса Венізелоса) і переорієнтацією короля на Четверний союз, незгодні із зовнішньополітичним курсом дипломати, до яких належав і Іван Зігомала, у кінці січня 1917 р. оголосив про «складання з себе повноважень». Після подолання національної кризи у червні 1917 р. віце-консул повернувся до своїх обов'язків [19; 16, с. 403].

Жовтневий переворот 1917 р. і подальший перший прихід революціонерів до влади в кінці січня 1918 р. привели до початку анархістського розгулу в найбільших містах, у тому числі у Миколаєві та Херсоні. Спільні зусилля грецької громади та віце-консула І. Зігомали увінчалися успіхом і місцевим грекам вдалося зберегти своє майно та статки від випадкових експропріацій і стихійної націоналізації [4, p. 159-162].

З початком німецько-австрійської окупації грецьке віце-консульство опинилося під загрозою закриття, а І. Зігомала 8 липня 1918 р. отримав розпорядження німецького командування залишити територію Української Держави [12, с. 4], що й було здійснено 19 липня.

На початку листопада 1918 р. Міністерством Закордонних Справ Української Держави всім консулам держав Антанти було проголошено, що «вони можуть зараз безперешкодно повернутися на Україну і продовжувати свою консульську діяльність, а з боку українського уряду буде зроблено все, що необхідно для того, щоб у подальшому діяльність консулів здійснювалася нормально у сприятливих обставинах» [23, с. 2].

У результаті Іван Зігомала у грудні 1918 р. повернувся до Миколаєва, але він змушений був змінити адресу консульства, яке переїхало на вулицю Католицьку, 56/2 (сьогодні – Адмірала Макарова, 62, Дитячий садочок № 128 «Сонечко»), де родина Зігомаласів мешкала до початку Першої світової війни. Це житловий будинок у стилі неоросійського історизму побудований у кінці XIX ст. Будівля належала купцю Дмитру Олексійовичу Чигринцеву, торговцю мануфактурою, гласному Миколаївської міської думи, заступнику директора Миколаївського міського Громадського банку [26].

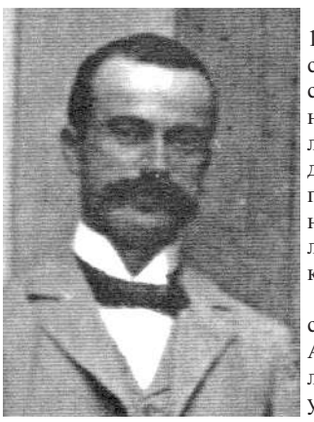
Рис. 3
Будинок, в якому у листопаді 1918 – березні 1919 рр. знаходилося Консульство Королівства Греція (вул. Адмірала Макарова, 62)

Консульство відразу поринуло у вирій поточних подій, пов'язаних з інтервенцією військ Антанти та «Українським походом» грецької армії 1919 р. 5 грудня 1918 р. у Миколаївський морський порт прибули англійські та французькі судна, які зустрічали представники місцевих громадських установ і місцевої влади, а також грецький та італійський консули.

9 березня 1919 р. у Миколаєві урочисто відзначили чергову річницю створення 7-го Афінського піхотного полку, у Грецькій церкві відслужили молебень, на який були запрошені всі члени миколаївської грецької колонії, а потім відбувся парад грецьких військ. Всі урочистості, як повідомляла миколаївська газета «Южное слово», проводилися при активній підтримці грецького консульства на чолі з віце-консулом І. Зігомалою [15].

Роботи грецькому віце-консулу додавало й те, що у кінці 1918 р. йому було доручено захист норвезьких, датських та італійських підданих.

Особливо напруженою стала діяльність консульства під час евакуації військ Антанти. Значна частина грецьких громад Миколаєва та Херсона вирішила повернутися на історичну батьківщину і, відповідно, зверталися до консульства за допомогою. Панічні настрої були пов'язані з поширенням серед містян чуток про те, що у Херсоні більшовики вирізали до 200 грецьких сімей (із запису в щоденнику Івана Буніна). До того ж заможні греки боялися «більшовицької помсти» за участь Греції в інтервенції. 14 березня 1919 р. (за новим стилем) назавжди залишив Миколаїв й віце-консул Іван Зігомала, передавши свої повноваження щодо захисту еллінських підданих у Миколаєві й Херсоні датському віце-консулу Віктору Генриховичу Ієнсену [4; 15; 18, с. 202].

Адольф Вадон
(частина сімейного фото початку XX ст.)

Звісно, що увесь цей час – 1917-1919 рр. грецьке консульство займалося і звичними справами подібної дипломатичної установи: видача віз, оформлення паспортів, захист майна, допомога біженцям грецького походження тощо, що було як ніколи актуально у вихорі революційних подій і громадянського протистояння.

Залишився на посаді і представник Бельгії та Франції Адольф Вадон. Останній очолював *Бельгійське консульство* у Миколаєві (вперше було відкрите у 1869 р.) та *Французьке консульство* (започатковане у 1876 р.). Обидва фактично діяли

Рис. 4
Будинок родини Вадонів (за визначенням авторів), в якому в 1917 р. розташовувалися консульські представництва Бельгії та Франції (вул. Спаська, 70)

до середини 1918 р. (до від'їзду з Миколаєва родини Вадонів). Посаду бельгійського нештатного консула А. Вадон зайняв у 1911 р., французьким консульством опікувався у ранзі консульського агента з 1905 р. У 1917 р. обидва дипломатичних представництва розташовувалися у власному будинку Вадонів за адресою: вулиця Спаська, 60-1 (сьогодні – Спаська, 70, рис. 4).

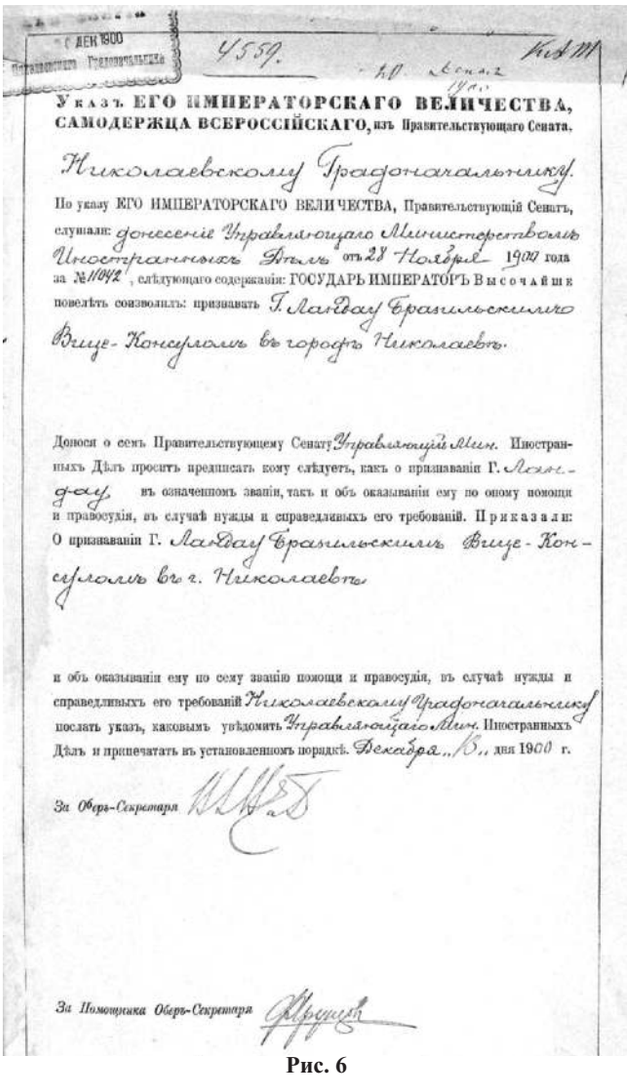
Адольф Олександрович Вадон (1867-1954) народився у Херсоні в сім'ї фінансиста та підприємця французького походження Олександра Жозефа Вадона. Отримав освіту у Франції (ліцей Мішлє, пригород Парижу та політехнічний університет). Після повернення до Херсона отримав запрошення зайняти адміністративну посаду на суднобудівному заводу у Миколаєві, що спричинило не тільки його переїзд, а й усієї сім'ї. Окрім суднобудівної галузі, займався підприємницькою діяльністю: відкрив низку лісопильних заводів і борошномельний млин.

У 1903 р. помер батько Олександр Вадон, який у Миколаєві займав посаду віце-консула Франції (1895-1903). У 1905 р. керівництво консульством перебрав на себе Адольф Вадон. У 1911 р. він паралельно зайняв посаду нештатного віце-консула Бельгії [13, арк. 8].

Необхідно зазначити, що роботи на дипломатичній ниві у А. Вадона вистачало. Франція та Бельгія займали досить серйозну нішу у зовнішньоторговельному обігу південноукраїнських портів, а за кількістю суден, що заходили до миколаївського та херсонського портів, входили до першої п'ятірки. Відповідно приходилося виступати захисником ін-

Рис. 5
Будинок, де проживала родина Вадонів у 1918 р. і де розташовувалися консульські представництва Бельгії та Франції (вул. Спаська, 71)

Указъ ЕГО ИМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА,
САМОДЕРЖЦА ВСЕРОССІЙСКАГО, изъ Правительствующаго Сената.

Николаевскому Градоначальнику.

По указу ЕГО ИМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА, Правительствующій Сенатъ, слушали: донесеніе Управляющаго Министерствомъ Иностранныхъ Дѣлъ отъ 28 Ноября 1900 года за №11042, слѣдующаго содержанія: ГОСУДАРЬ ИМПЕРАТОРЪ Высочайше повелѣть соизволилъ: признавать Г. Ландау Бразильскимъ Вице-Консуломъ въ городѣ Николаевѣ.

Донося о семъ Правительствующему Сенату, Управляющій Мин. Иностранныхъ Дѣлъ проситъ предписать кому слѣдуетъ, какъ о признаніи Г. Ландау въ означенномъ званіи, такъ и объ оказываніи ему по оному помощи и правосудія, въ случаѣ нужды и справедливыхъ его требованій. Приказали: О признаніи Г. Ландау Бразильскимъ Вице-Консуломъ въ г. Николаевѣ

и объ оказываніи ему по сему званію помощи и правосудія, въ случаѣ нужды и справедливыхъ его требованій Николаевскому Градоначальнику послать указъ, коимъ увѣдомить Управляющаго Мин. Иностранныхъ Дѣлъ и напечатать въ установленномъ порядкѣ. Декабря 5 дня 1900 г.

За Обер-Секретаря

За Помощника Обер-Секретаря

Рис. 6
Указ про призначення М. Ландау бразильським віце-консулом (13 грудня 1900 р. – ДАМО. Ф. 229. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 1)

тересів моряків і пересічних громадян перед державною владою, на митниці, адміністрацією торгівельного порту тощо.

Не дивлячись на різке падіння зовнішньоторговельного обігу під час Першої світової війни та революційних потрясінь, Бельгія та Франція продовжували, хоча й незначний, але певний товарообіг. Відповідно дипломатична посада була затребувана.

Жовтневий переворот 1917 р. та відхід більшовиків від Антанти призвели до поступового згортання діяльності консульств. Можливо саме економічні негаразди змусили родину перебратися до менших апартаментів, що знаходилися навпроти власного будинку по вул. Спаській, 65 (сьогодні – вул. Спаська, 71, рис. 5). На той час, це був житловий одноповерховий будинок другої половини XIX ст. з господарськими будівлями, кам'яний, критий залізом, з двома квартирами по 6,5 кімнат. Після декількох продаж з 1906 р. належав дружині капітана 2-го рангу Вірі Трифонівні Шумовській.

Подальша німецько-австрійська окупація УНР і наполегливі вимоги німецького командування до залишення території Української Держави дипломатичних представників Країн Співдружності змусили Адольфа Вадона разом з родиною у липні 1918 р. залишити Миколаїв (попередні твердження низки українських дослідників: І. Матяш, а за нею і Л. Вовчук [17, с. 29; 18, с. 194] про смерть А. Вадона не відповідають дійсності та не підтверджені документально[14]). Після його від'їзду захист інтересів французьких і бельгійських громадян на теренах Херсонського повіту взяв на себе віце-консул Нідерландів І. Торн-Лісон.

Рис. 7
Ліва частина будинку Ландау,
де розміщувалося Консульство Бразилії.

Дістатися Франції (уся родина зберегла французьке підданство) вдалося лише у 1919 р., оскільки в дорозі дипломата було схоплено німцями й інтерновано як члена дипломатичного корпусу Франції. Родина оселилася на окраїні Парижа, де колишній дипломат пропрацював бухгалтером на одному з невеликих заводів до виходу на пенсію [31].

Діяльність *Консульства Бразилії* тісно пов'язана з відомою у Миколаєві єврейською родиною Ландау. Протягом усього періоду діяльності консульства його беззмінним керівником у ранзі віце-консула був миколаївський купець Михайло Маркович Ландау (сер. XIX – після 1921 р.), якого було затверджено у ранзі віце-консула Бразилії в Миколаєві 13 грудня 1900 р. (рис. 6). М.М. Ландау походив з великої єврейської родини, яка займалася аптекарською справою, торгівлею, фінансовою та банківською сферою, страхуванням тощо. Сам М.М. Ландау був керуючим миколаївського відділення Одеського купецького банку, агентом-очільником Страхового товариства «Росія» у Миколаєві, агентом Бессарабсько-Таврійського земельного банку [24].

Відповідно консульство офіційно розташовувалося у житловому будинку (рис. 7), що належав родині Ландау за адресою: вул. Велика Морська, 50 (сучасна адреса – Велика Морська, 80, ліва частина будинку – «Центр перекладів», що належить Приватному підприємству «Центр іноземних мов», а права – житловий багатоквартирний будинок). Житловий будинок, побудований у кінці XIX ст., на початку 1920-х років радянською владою будинок було націоналізовано, а житловий фонд розділено серед безквартирних містян.

Відносно діяльності консульства, то як і більшість представництв Бразилії на теренах Російської імперії, воно практично не займалося дипломатичною роботою, опікувалося виняткова торгівельними відносинами та підкреслювало статус їх очільників, що мали російське підданство і належали до родин «великого капіталу» (при цьому забезпечуючи комерсантів дипломатичним імунітетом). Необхідно відзначити, що й торгівельний оборот бразильсько-російських відносин був мізерним й обмежувався імпортом (переважно через одеський торгівельний порт суднами судноплавного товариства «Добровольный флот») традиційних південноамериканських товарів – кава, какао, прянощі, цукор тощо.

Особливо цікавим є той факт, що з падінням царського режиму внаслідок Лютневої революції, будь-які відносини були зведені нанівець, а після Жовтневого перевороту взагалі розірвані (Бразилія підтримувала Антанту й була союзником Російської імперії у Першій світовій війні, а зближення більшовиків з Четверним Союзом і підписання Брестського миру спонукало до офіційного розірвання дипломатичних відносин і невизнання бразильським урядом т.зв. «Радянської Росії») [7]. Тому виникає досить цікаве питання: в якому правовому полі діяло протягом 1918-1920 рр.

[14] *Прізвище діючого консула Адольфа Вадона зустрічаємо у двох документах, які заслуговують довіри: Доповідна записка отамана Миколаєва зі списком дипломатів, що виїхали поза межі міста [34, арк. 5-6] та список французьких підданих на початок 1918 р., що проживали у місті Миколаєві [14, арк. 30]. Дивує те, що посилаючись на обидва документи, І. Матяш безпідставно робить висновок про те, що А. Вадон на той момент вже помер*

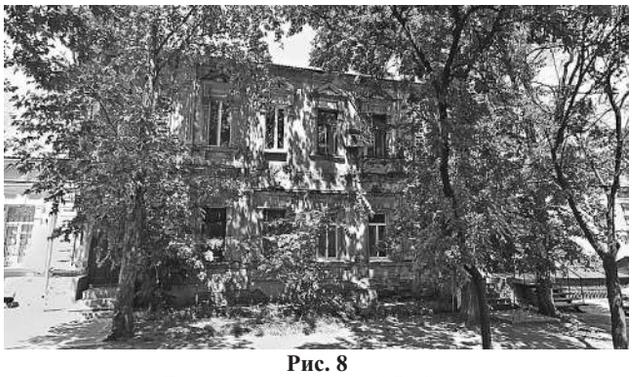

Рис. 8
Будинок, в якому у 1917-18 рр.
знаходилося Консульство Португалії.

бразильське консульство у Миколаєві на чолі з віце-консулом М.М. Ландау?

Увесь революційний період 1917-1920 рр. віце-консулу вдавалося залишатися у місті й, по крайній мірі, офіційно виконувати дипломатичні функції. Зі встановленням радянської влади у 1920 р. М.М. Ландау не скористався можливістю виїхати з міста, і навіть отримав посаду у радянських установах, продемонструвавши «доброзичливе і лояльне ставлення» до іноземного підвідділу Миколаївського губернського виконавчого комітету [17, с. 405-406].

До німецько-австрійської окупації 1918 р. по вул. Нікольській, 16/2 (сьогодні – Нікольська, 32, житлово-комерційне приміщення) продовжувало діяти *Консульство Португалії* (рис. 8). Це житловий будинок, побудований на межі XIX-XX ст., що належав відомій купецькій караїмській сім'ї Ходжаш, що займалася торгівлею зерном і сіллю (на 1916 р. будинок належав купцю та домовласнику Авраму Ельнатановичу Ходжашу).

Португальське консульство у Миколаєві було відкрито у 1897 р. Протягом 1916-1917 рр. посаду віце-консула займав Петро Спиридонович Калогерас (1887 р. – після 1918 р.).

П.С. Калогерас походив з відомої миколаївської купецької родини грецького походження. Його батько – почесний громадянин Миколаєва, член Еллінського благодійного товариства, купець 2-ї гільдії Спиридон Степанович Калогерас. Петро Калогерас отримав середню освіту, закінчивши у 1905 р. Миколаївську Олександрівську чоловічу гімназію. У 1916 р. МЗС Російської імперії погоджується на призначення П. Калогероса віце-консулом Португальської республіки у зв'язку зі смертю його попередника – Віктора Боссаліні (1860-1916).

Навряд чи діяльність даного консульства вирізнялася активністю та плідною роботою. Експортно-імпортні операції через чорноморсько-азовські порти з початком Першої світової війни були фактично згорнуті (та й у кращі часи російсько-португальські відносини, які зводилися винятково до торгового обміну, були на рівні усього 1,8% від загальноімперського зовнішньоторговельного обігу) [25]; португальські судна до миколаївського порту практично не заходили й уся роль віце-консула зводилася до захисту поодиноких моряків-португальців, що ходили на суднах інших країн. Звідси висновок: агреман від Португалії виступав здебільшого ширмою для вітчизняних підприємців, які прагнули дипломатичного статусу та недоторканості.

У 1917 р. діяльність консульства була згорнута, оскільки Португальська республіка, яка й так мала досить напружені відносини з Російською імперією, не сприйняла Лютневої революції, а Жовтневий переворот взагалі призвів до розірвання дипломатичних відносин з радянською Росією. Лише той факт, що УНР оголосила незалежність, продовжував залишати за португальськими консулами їх посади. Натомість, у липні 1918 р., на вимогу німецького командування, П. Калогерас залишив межі України [34, арк. 5], що й завершило недовгу історію португальського консульства у Миколаєві.

Продовжувало діяти у Миколаєві і *Консульство Швеції*, яке було відкрите у 1869 р. та діяло до кінця 1919 р. (офіційно було закрите лише у 1924 р.). Останній віце-консул – британський підданий Джеймс Реджинальд Мартін (1916-1924), до сфери діяльності якого відносилася території Херсонського повіту з портовими містами Миколаїв і Херсон, мав постійне місцеперебування в Одесі й у Миколаєві не проживав (але при цьому вважався віце-консулом у Миколаєві). Останнє можливо було пов'язано з тим, що Д.Р. Мартін досить часто виконував обов'язки консула в Одесі, заміняючи Оскара Осберга (про це зазначалося в «Адрес-календаре Одесского градоначальства» [5, с. 301; 6, с. 62]).

Рис. 9
Частина будинку Чихуна по вул. Наваринській, 1,
де у 1918 р. знаходилося Консульство Швеції

Рис. 10
Будинок, в якому упродовж червня 1918 р. – березня 1919 р.
знаходилося Консульство Німеччини
(з 2 вересня 1918 р. – Генеральне консульство) .

Оскільки революційні події та військові дії значно ускладнили користування транспортними комунікаціями, то Одеське консульство у 1918 р. призначило виконувати обов'язки віце-консула у Миколаєві Річарду Альбертовичу Дандерделю (ймовірніше усього прізвище в оригіналі звучало як de Dardel, що було досить поширеним у Швеції). Він оселився в одній із квартир великого будинку по вул. Наваринська, 1, де офіційно і розмістилося консульство (рис. 9). Це житловий будинок, побудований у другій половині XIX ст., що належав родині миколаївського купця Філіпа Григоровича Чихуна [33].

Восени 1918 р. Р.А. Дандердель виїхав з Миколаєва й виконувати захист шведських громадян було доручено нідерландському консулу Дохану (Дожану, Йохану) Торн-Лісону. На жаль, інших відомостей про шведських консулів Миколаєва та їх діяльність авторам знайти не вдалося.

Разом з приходом на територію Української Народної Республіки австро-німецької армії, а згодом і квітневим переворотом, який привів до влади гетьмана Скоропадського, Українська Держава встановила з Німеччиною дипломатичні відносини. У травні 1918 р. німецьке командування прийняло рішення про відновлення діяльності консульства у Миколаєві (вперше *Консульство Німеччини* у Миколаєві було відкрито

у 1878 р. та діяло до початку Першої світової війни – 1914 р.). Для цього представник Німецької імперії в Україні барон А. фон Мумм скерував до МЗС Української Держави в травні 1918 р. запит на отримання ним та іншими консулами, призначеними до українських міст, екзекватури. До Миколаєва було призначено професійного дипломата, доктора Георгія Стоббе (Штоббе), а керуючим канцелярії Курта Францевича Воленберга (у грудні 1918 – березні 1919 рр. – виконуючий обов'язки консула).

Г. Штоббе разом з помічником оселився у будинку по вул. Адміральська, 5-3 (сьогодні – вул. Адміральська, 17, житловий будинок, рис. 10), що належав міщанці Надії Василівні Сінкевич, яка стала його власницею у 1907 р. (за радянської влади будинок було націоналізовано).

Георг Отто Штоббе (Georg Otto Stobbe, 27.06.1872-6.05.1937) народився 27 червня 1872 р. у Лейпцигу в сім'ї доктора юриспруденції, історика права, професора Лейпцизького університету Отто Штоббе та Маргарет Еберті. У 1891 р. закінчив Лейпцизьку гімназію, а протягом 1891-94 рр. здобував юридичну освіту у Фрайбурзі, Берліні та Лейпцигу, й у 1895 р. отримав диплом юриста.

Кар'єру дипломата Г. Штоббе розпочав у 1902 р. з юридичного департаменту Міністерства закордонних справ. У 1904 р. отримав посаду віце-консула у Санкт-Петербурзькому генконсульстві. Протягом 1904-1914 рр. займав консульські посади у різних містах Російської імперії (Ковно (сучасний Каунас, Литва), Одеса, Москва, Владивосток). Під час Першої світової війни виконував консульські задачі у Нью-Йорку, Філадельфії, Стокгольмі.

15 травня 1918 р. Г. Штоббе був призначений на посаду голови відновленого консульства у Миколаєві (з 2 вересня 1918 р. – генеральне консульство). Консульський округ доктора Георгія Штоббе охоплював м. Миколаїв та частину Херсонської губернії на схід від Бугу і Таврію [17, с. 404], тобто південний регіон саме німецької окупаційної зони, оскільки територія на захід від Південного Бугу знаходилася у сфері контролю австрійського командування з центром в Одесі.

До виконання своїх обов'язків консул приступив 13 липня 1918 р. й офіційно знаходився на посаді до закриття консульства (16 березня 1919 р.) [1, s. 363-364].

Ключовим напрямком роботи новопризначеного консула стало вирішення майнових питань громадян Німецької імперії, насамперед тих, хто проживав на теренах Херсонської губернії до початку Першої світової війни. Це було пов'язано з тим, що у 1914-1915 рр. німецькопіддані були позбавлені нерухомості на підставі пунктів 19.18 і 19.19 «Положення про місцевості, оголошені на воєнному положенні» (18 червня 1892 р.) [29], а також і земельних володінь, які були вилучені на основі Положення Ради міністрів від 2 лютого 1915 р. [28] Колишні господарі вимагали повернення майна та відшкодування збитків.

Займалося консульство і поточними майновими справами. Показовим у цьому сенсі є випадок, що трапився у листопаді 1918 р. Консул Г. Штоббе звернувся з офіційним запитом до Ради солдатських депутатів Миколаєва з проханням посприяти відправці до Німеччини німецького майна, що зберігалося на складах Миколаївського торгового порту (товари, що були куплені німецькою окупаційною владою в Туреччині: 1,4 млн. кг тютюну, 1,3 млн. ящиків родзинок та інжиру, 12 тонн бавовни, 30 вагонів гуми, 100 тонн макухи масляної сировини, цукор на кілька мільйонів марок, велика кількість консервів та інших продуктів харчування загальною вартістю близько 200 млн. марок). У середині березня це питання виникло знову, але остаточно так і не було вирішене [30, с. 172].

Опікувалося німецьке консульство упорядкування й утриманням кладовища німецьких солдат, що було облаштоване у Миколаєві. Так німецький офіцер Вальтер Фест, що служив у Миколаєві, повідомляв: «Для подальшого догляду за кладовищем при виведенні військ німецькому консульству у Миколаєві надавалася грошова сума, з якої мали оплачуватися зростаючі витрати. Як тільки ця сума стане достатньою, всі дерев'яні хрести необхідно замінити на кам'яні (частина

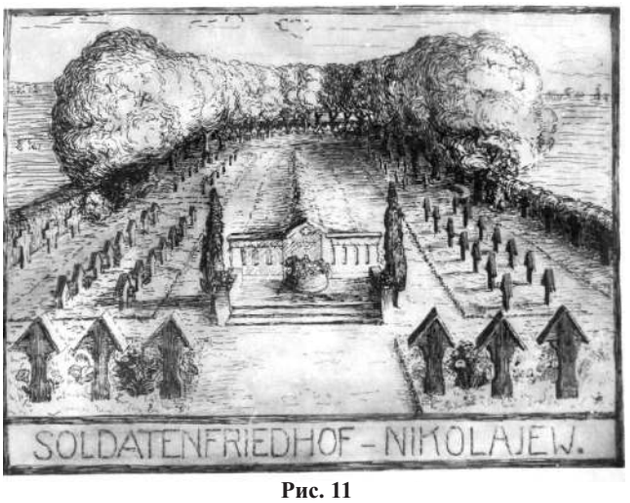

Рис. 11
Німецьке солдатське кладовище у Миколаєві (1918 р.). (Німецька фото-листівка 1918 року)

могил вже укомплектована кам'яними хрестами з висіченими іменами)» [30, с. 183].

Протягом листопада 1918 – березня 1919 р. консульство опікувалося евакуацією німецької армії з підконтрольної території. Окрім того, до дипломатичної установи зверталося безліч громадян німецького походження та німецькопідданих, які бажали залишити територію південноукраїнських губерній і повернутися до Фатерлянду. Цією роботою займався переважно канцлер Курт Воленберг, який виконував обов'язки консула на межі 1918-1919 рр. 16 березня 1919 р. консульство офіційно припинило своє існування.

Перебування К. Воленберга на посаді консулами було пов'язане з тим, що у грудні 1918 р. Г. Штоббе залишив Миколаїв разом з німецькими військами. Протягом квітня-червня 1919 р. перебував у таборі «Мікра» для інтернованих у Салоніках.

1 серпня 1919 р. Г. Штоббе зайняв посаду завідувача відділу зовнішньої торгівлі («російський» відділ) МЗС Веймарської республіки.

З 1920 р. дипломат повертається до консульської роботи: 1920-24 рр. – голова консульства у Познані (Польща), 1926-30 рр. – генеральний консул у Харбіні (Китай), 1930 р. – генеральний консул у Дайрені (Далянь, Китай).

У 1931-33 рр. Г. Штоббе займав посаду Голови Комісаріату у справах біженців при Міжнародному бюро Нансена у справах біженців у Берліні. 18 липня 1933 р. залишив дипломатичну службу й отримав персональну пенсію [1, s. 365-366].

У кінці 1918 р. відновило свою роботу у Миколаєві *Консульство Італії.* Оскільки до 1915 р. Італія підтримувала Блок Центральних Держав, то у другій половині 1914 р. її дипломатичне представництво у Миколаєві, яке діяло з 1868 р., було закрите. З відходом австро-німецької армії, Італія, як со-

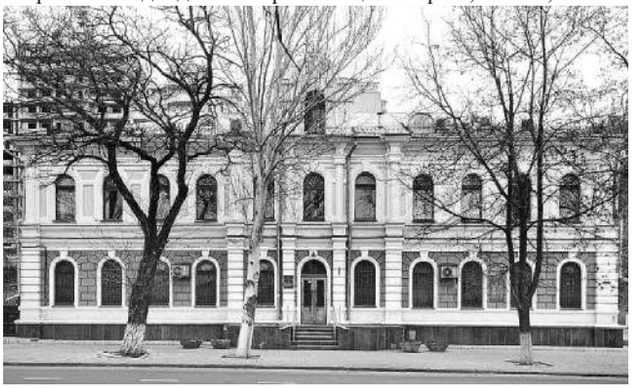

Рис. 12
Будинок, в якому упродовж 1918-1919 рр. знаходилося Консульство Італії.

юзниця Антанти, вирішила відновити свою присутність у Миколаєві та призначила віце-консулом Роберта Ісидоровича де-Кірико (1872 – після 1919 р.). Останній займав посаду директора Миколаївського відділення Одеського облікового банку і мав італійське підданство.

Офіційно консульство розмістилося за адресою банківської установи – вул. Нікольська, 50 (сьогодні – Нікольська, 68). Будівля банку була побудована у 1880-х роках у стилі псевдоренесансу. Головний вхід оформлений різолітом з колонами та пілястрами, а над ними височить аттик. Вікна з напівциркулярним верхом прикрашені виділеними замковими каменями. З приходом більшовиків до влади, у будинку розмістили трудову школу № 28, потім – піонерський клуб, а у післявоєнний час – районний виконком [32]. Нині приміщення займає Миколаївський обласний центр зайнятості.

Р.І. де-Кірико народився, ймовірно, в Одесі та походив з одеської гілки греко-італійського роду сицилійського баронського роду Kyriko, або Chirico (звідси додаток де до прізвища, що свідчить про дворянське походження її носія), зберігаючи італійське підданство. Проживав в Одесі, де був фінансистом – довірена особа та головний касир Одеського відділення Ліонського кредиту. Окрім цього був членом правління та співголовою («вице-председатель») ради правління Італійського благодійного товариства при Італійському генконсульстві в Одесі [11, с. 411, 549]. У серпні 1917 р. був призначений директором Миколаївського відділення Одеського облікового банку [14, арк. 31].

Станом на 1917 р. італійське консульство у Миколаєві не діяло, оскільки належність Італії до Троїстого союзу (з якого вона вийшла у 1915 р.) призвело до значного охолодження відносин і формального їх розриву (при цьому основні дипломатичні установи, у тому числі генконсульство в Одесі, не були закриті й продовжували свою діяльність). Після Лютневої революції Італія визнала Тимчасовий уряд, але більшовицький переворот не дав можливості налагодити відносини. У той же час на території України консульські установи продовжували офіційно діяти, хоча на час німецько-австрійської окупації їх очільники змушені були залишити межі Української Держави.

В кінці 1918 р. Генеральне консульство Італії в Одесі вирішило відновити діяльність віце-консульства у Миколаєві та запропонувало очолити його Роберту де-Кірику. Зазначене рішення, ймовірно, було пов'язане з необхідністю забезпечити італійським громадянам безперешкодний виїзд на батьківщину, захист їхніх інтересів і майнових прав.

Відновило свою роботу у 1918 р. і *Консульство Нідерландів*, яке розмістилося у квартирі № 10 доходного дому за адресою: вул. Нікольська, 11 (сьогодні – вул. Нікольська, 23, житловий будинок, рис. 13). Триповерховий доходний будинок у стилі модерн (модернізований неокласицизм) був побудований у 1910 р. У 1917-1919 р. будинок належав генералу у відставці Іларіону Осиповичу Замчалову (розстріляний більшовиками під час «червоного терору» 1919 р.) [27].

Рис. 13
Будинок, в одній з квартир якого упродовж 1918-1919 рр. знаходилося Консульство Нідерландів

Нідерландське консульство у Миколаєві було відкрито в 1875 р. і діяло до грудня 1919 р. Протягом 1918-1919 рр. посаду консула займав Лісон Дохан (Дожан, Джон, Іван) Торн-Лісон.

У 1919 р. Л.Д. Торн-Лісон також захищав інтереси громадян Англії, Франції, США, Бельгії та Швеції. У грудні 1919 р. він залишив посаду і «без згоди» відповідних консулів в Одесі передав обов'язки щодо захисту італійських і шведських громадян віце-консулу Бразилії в Миколаєві М.М. Ландау до призначення консульських агентів, а бельгійських підданих – Калагеоргію Алкалаєву до призначення нідерланського віце-консула.

Також упродовж 1918-1919 рр. у Миколаєві діяли Консульство Іспанії (відкрите на початку 1870-х років) та Консульство Туреччини (перша згадка датується 1880 роком), якими опікувався миколаївський підприємець, зерноторговець єврейського походження Соломон Якович Тепер [8, с. 16-17]. Він проживав у будинку за адресою Спаська, 14, який було зруйновано за часів радянсько-німецької війни 1941-45 рр.

Про діяльність консульств Нідерландів, Туреччини та Іспанії практично нічого не відомо. Вірогідно, що основним напрямком діяльності консульства був захист підданих зазначених держав, забезпечення їх виїзду за межі України, виконання нотаріальних дій і захист майнових прав.

Таким чином, можемо констатувати, що у складний період війн і революційних потрясінь Миколаїв не залишали дипломати різних країн, що опікувалися, насамперед, своїми громадянами. Загалом, за нашими підрахунками, протягом 1917-1921 років у місті діяли представництва 12 країн: Бразилії (1917-1920), Бельгії (1917-1918), Великобританії (1917-1919/1921), Греції (1917-1919), Іспанії (1918-1919), Італії (1918-1919), Нідерландів (1918-1919), Німеччини (1918-1919), Португалії (1917), Туреччини (1918-1919), Франції (1917-1918) та Швеції (1917-1919). Усе це зайвий раз підтверджує ту важливу роль, яку Миколаїв грав у зовнішньоекономічній структурі та етнокультурному середовищі не лише Півдня України, а й загалом Російської імперії.

Список використаних джерел і літератури

1. Keipert M., Grupp P. Biographisches Handbuch des deutschen Auswärtigen Dienstes, 1871-1945. Herausgegeben vom Auswärtigen Amt, Historischer Dienst. Band 4: S.F. Schöningh, Paderborn, 2012.
2. The Foreign Office List and Diplomatic and Consular Year Book for 1920. London: Harrison and Sons, 1920.
3. The Foreign Office List and Diplomatic and Consular Year Book for 1925. London: Harrison and Sons, 1925.
4. Trygub O.P., Osypenko O.V. South Ukraine Greek community under revolutionary upheavals and armed conflicts (1917-1920) // Rusin. 2021. № 63. P. 156-172.
5. Адрес-календарь Одесского градоначальства на 1916 год. Одесса: Издательство «Ведомостей Одесского градоначальства», 1916.
6. Адрес-календарь Одесского градоначальства на 1917 год. Одесса: Издательство «Ведомостей Одесского градоначальства», 1917.
7. Будаев А. К 200-летию учреждения российского генконсульства в Рио-де-Жанейро // Международная жизнь. 2011. № 8. URL: https://interaffairs.ru/jauthor/material/512
8. Весь Николаев в кармане. Справочник. 1919 год. Николаев: Издательство «Студент», 1919.
9. Вовчук Л.А. Британські консули у Миколаєві (60-ті рр. XIX ст. – поч. XX ст.) // «Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження»: збірник наукових матеріалів X Миколаївської обласної краєзнавчої конференції (Миколаїв, 20-21 жовтня 2016 р.). Миколаїв: Іліон, 2016. С. 63-66
10. Вовчук Л.А. Діяльність консулів іноземних держав у чорноморсько-азовських портах Російської імперії (кінець XVIII – початок XX ст.). Дис… к.і.н.: 07.00.02 – всесвітня історія. Миколаїв, 2013.
11. Вся Одесса. Адресная и справочная книга г. Одессы на 1911 г. Одесса: Издание Л.А. Лисянского, [1910].
12. Высылка консулов из Одессы // Одесская мысль. 1918. 9 июля (26 июня).
13. Державний архів Миколаївської області (ДАМО). Ф.229. Оп. 1. Спр. 1502.
14. ДАМО. Ф. 229. Оп. 4. Спр. 553.

15. Левченко Л.Л. Українська кампанія грецької армії 1919 р.: вплив на подальшу долю українських греків (на прикладі Миколаєва й Миколаївщини) // Сторінки історії. 2019. Вип. 49. С. 59-91.
16. Матяш І. Іноземні представництва в Україні (1917-1919 рр.): державна місія та повсякденність. Київ: Інститут історії України НАН України, 2019.
17. Матяш І.Б. Українська консульська служба 1917-1923 рр. як державний інститут: становлення, функціонування, персоналії. Київ: Інститут історії України НАН України, 2016.
18. Миколаївщина (нариси історії революції 1917-1921 рр.). Миколаїв: Іліон, 2017.
19. Отказ г. Зигомала греческого вице-консула в Николаеве // Трудовая газета (Николаев). 1917. 20 января (№ 2327).
20. Отчет Одесского комитета торговли и мануфактур за 1917 год. Одесса: Типография С.О. Розенштрауха, 1918.
21. Отъезд консулов держав согласия // Киевская мысль. 1918. 11 июля (28 июня). № 113.
22. Памятная книга Херсонской губернии за 1917 г. Херсон, 1917.
23. Повернення консулів на Україну // Нова Рада (Київ). 1918. 9 листопада (27 жовтня), № 209.
24. Пономарева Е.В. Ландау Михаил Маркович // Николаевцы. Энциклопедический словарь. Николаев: Возможности Киммерии, 1999. С. 197.
25. Посольство Российской Федерации в Португальской Республике. История отношений. URL: https://portugal.mid.ru/istoria-otnosenij
26. Ружинская Я., Васюков Е. Дом Чигринцева // Архитектура Николаева, 1789-2021. URL: http://archmykolaiv.com/makarova-62/
27. Ружинская Я., Васюков Е. Доходный дом Замчалова // Архитектура Николаева, 1789-2021. URL: http://archmykolaiv.com/nikolskaya-23/
28. Собрание Узаконений [Российской империи]. 1915. № 39, 3 февраля. Ст. 349.
29. Собрание узаконений и распоряжений правительства, издаваемое при Правительствующем Сенате. 1892. № 85, 25 августа. Ст. 925.
30. Фест В. Николаев – последний форпост немецких войск на Черном море. Николаев, 2016.
31. Хмель В. История семьи // Херсон – забытый югъ. Блог Виктора Хмеля. URL: http://book.kherson.ua/istoriya-semi
32. Христова Н. Старая синагога, баня-миква, школа-хедер, молитвенные дома. Это улица Черниговская // Вечерний Николаев. 2020. 18 сентября.
33. Христова Н. Улица Наваринская. «Идетъ от адмиральского дому, мимо дому начальника штаба и къ Сенной на Пескахъ»… // Вечерний Николаев. 2020. 12 апреля.
34. Центральний держархів вищих органів влади та управління України. Ф. 3696. Оп. 1. Спр. 59.

Мітковська Т.С.
(м. Миколаїв)

ЗАРОДЖЕННЯ ЛОЦМАНСЬКОГО ПРОМИСЛУ НА ДНІПРІ ТА ПІВНІЧНОМУ ПРИЧОРНОМОР`Ї

Досить цікавим і малодослідженим питанням історії України є формування і діяльність гідрографічних служб у Північному Причорномор'ї, зокрема лоцманського промислу. При цьому історіографія даного питання досить обмежена й представлена невеликою кількістю досліджень.

Лоцмани на Дніпрі з'явилися ще в період Київської Русі. Обравши територією розселення землі, де проходили водні артерії, що правили за торговельні та військові шляхи, так звані «бродники» (ті, що долають брід) забезпечували купцям безпечне судноплавство, виконували лоцманські обов'язки, брали участь у військових походах. Послугами бродників користувалися там, де не можна було обійтися без знання водних шляхів і навичок лоцмана [1, с. 111].

В епоху козацтва суднобудівники, як і майстри Київської Русі, при спорудженні суден враховували особливості гідрологічних систем тогочасної України, перш за все – Дніпровські пороги та мілини. Надзвичайно вигідне географічне положення Запорозької Січі – головної резиденції військово-політичної організації козаків, розташованої на історично виправданому Дніпровському водному торговельному шляху, сприяло розвитку транзитної торгівлі, започаткованої за часів Київської Русі. Опановуючи за допомогою суден водні артерії України, козаки змушені добре знати їх специфіку. Більшості річкових мисів та річковим косам Півдня України саме козаки присвоїли первинні назви. Їх перейменування (сучасні назви) відбулося вже у XIX ст. в Російській імперії [2].

З середини XVII ст. вирішення Російською імперією питань щодо розширення територій на Півдні багато в чому залежало від підтримки російського війська козацьким флотом. Досвідчені мореплавці, козаки були як вправними вояками, так і вмілими лоцманами

У письмових джерелах більш пізнього часу згадуються вже лоцмани-професіонали. Так укази Стародубської І полкової канцелярії, датовані 1738 р., свідчать про «набір каменярів та теслярів для будівництва у Петербурзі, лоцманів для роботи на Дніпрі, про очищення русла Дніпра та Десни, закупку волів для армії та інших питань» [3].

У 1787 р. Катерина II, під час подорожі на Південь імперії, пересвідчилась у вправності жителів поселення Кам'янка у переправі через дніпровські пороги та повеліла заснувати особливу общину дніпровських лоцманів, приєднавши для цього до Кам'янки поселення Старий Койдак та хутора Сурські та Широчанські. Наказом від 19 грудня того ж року за № 3499, князь Потьомкін-Таврійський повелів Катеринославській казенній палаті «виключити лоцманів від усіх повинностей та постачання рекрутів та здійснювати їм у рік плату по 25 руб.». У 1793 р., у зв'язку з закінченням російсько-турецької війни, виплату цих коштів призупинили, тому що припинилося проведення лоцманами через пороги казенних транспортів. З 1793 р. лоцмани общини перебували у підпорядкуванні Чорноморського Адміралтейства, пізніше – Головного управління шляхів сполучення [4, с. 254].

Джерела свідчать, що один із засновників міст Півдня України, вихідець із Кременчуга полковник М. Фалеєв став і першим керівником лоцманської служби у Північному Причорномор'ї: «Для супроводження суден та плотів через пороги, за повелінням покійного Світлішого Князя, лоцмани поселені мною у Кам'янці й Старих Койдаках, службовців 181 чоловік, яким платня по 24 рублі на рік із Катеринославської казенної палати, та провіант надається» [5, с. 242]. Лоцмани займалися не лише проводенням суден через пороги та мілководдя, а й вели промірні роботи.

В Державному архіві Миколаївської області зберігається «Рапорт поручика Покторацинова М. Л. Фалеєву про відправлення п'ятдесяти лоцманів 18 серпня 1788 р. під керівництвом лоцмана М. Селезня з Кременчуга через Дніпровські пороги» та «Іменний список казенних лоцманів», датований 24 серпня 1788 р. [6, арк. 110 – 111].

У третьому томі «Записок Одеського товариства історії й давнини» знаходимо статтю, передруковану з Наказу Головноуправляючого шляхами сполучення та публічних будівель №186, датованого 1816 р., що вміщує «достеменні подробиці про Дніпровські Пороги» [7, с. 571 – 586]. В ній відзначається роль Дніпра як «природного й головного шляху для доставляння виробленого у верхніх лісових та родючих губерніях, у наш край Новоросійський та в порти Чорного моря» [7, с. 571]. Зазначається, що Дніпром щорічно проходить до 1400 суден та 1200 плотів, цінністю на 1,5 мільйони сріблом. У зв'язку з вищезазначеним, окреслюється роль лоцманського товариства: «Для проведення суден через Дніпровські пороги є особливе Лоцманське товариство. Товариство перебуває у відомстві Головного Управління Шля-

хів Сполучення та Публічних Будівель. Запроваджено його в 1787 р. із середовища Запорозького війська виключно для проведення казенних транспортів через пороги» [7, с. 586]. На користь лоцманів з самого початку діяльності товариства запровадили лоцманський збір із приватних суден. Його встановлювали строком на три роки з кожного судна. У статті зазначається, що на 1816 р. Лоцманське товариство налічувало 1289 душ чоловічої статі, з яких здатних проводити судна через пороги 693 чоловіка. Воно володіло капіталом у сумі 13756 рублів 36 коп. сріблом. Крім проведення суден через пороги, лоцмани займалися хліборобством та скотарством. Товариство мало у своєму розпорядженні 10282 десятин землі. Господарство налічувало 5695 голів скота. «Взагалі лоцмани живуть заможно, в достатку й незрівнянно краще всіх навколишніх селян. Села їхні вельми обширні, проте будинки розкидані безладно», – згадується у вищезазначеній статті [7, с. 586].

Про увагу державних структур до професії лоцмана свідчать й архівні джерела. Так, відповідно до листування начальника третього відділення Десятого округу шляхів сполучення з Катеринославською палатою державного майна йдеться про складання планів з благоустрою лоцманських поселень та надання креслень будинків для лоцманів, (листування датоване квітнем 1847 – груднем 1853 рр.). Саме начальник третього відділу Десятого округу шляхів сполучення, резиденція якого розміщувалася у Кам'янці, здійснював безпосереднє керівництво лоцманською общиною. Справа «…про приведення лоцманських поселень до правильного та упорядкованого вигляду згідно наказу Пана Головноуправляючого (Головного управління шляхів сполучення – авт.) від 30 вересня 1847 р. № 186» вміщує 50 аркушів документації. У одному з листів звучить вимога «…надати проекти та фасади для лоцманських будинків» згідно «креслень, виданих на цей предмет Міністерством Державного Майна» [8]. Поступово складається система контролю за розвитком такого типу поселень. Так, відповідно до листа Міністерства шляхів сполучення Новоросійському та Бессарабському генерал-губернатору (1872 р.) подано характеристику згаданих лоцманських поселень: «У відомстві Міністерства шляхів сполучення перебувають так звані лоцмани Дніпровських порогів, оселені Катеринославської губернії та повіту, при початку порогів, у 4-х поселеннях: Кам'янці, Старих Койдаках, Ширмокшанах та Сурських хуторах. Поселення ці, в числі 1531 чоловічої та 1507 жіночої статі, складають до цього часу одне, не розділене лоцманське товариство, що володіє близько 11000 десятин землі та звільнене до теперішнього часу від всіляких платежів та повинностей, однак зобов'язане за плату за таксою проводити судна та плоти через Дніпровські пороги та за певну поденну плату здійснювати роботи по покращенню на порогах суднового ходу» [9]. Державний архів Одеської області зберігає документи про відрядження статського радника Клауса у Катеринославську губернію для «докладного опису нинішнього стану Дніпровських лоцманських оселень» [9]. Іншим джерелом з історії Дніпровського лоцманського товариства є стаття відомого історика О. Афанасьєва-Чужбинського «Поїздка на Дніпровські пороги й на Запоріжжя», вміщена у одному з «Морських збірників» 1856 р. Автор докладно описує побут та наводить статистичні дані про лоцманських поселенців Лоцманської Кам'янки, Старих Койдаків, хуторів Сурських та Широчанських станом на 1856 р.: 1322 – чоловічої статі, 1330 жіночої. Вони володіли 11181 десятиною землі. «Дніпровські лоцмани – прямі нащадки Запорожців, які переправляли судна через пороги, і лоцманське мистецтво, переходячи від батька до сина, складає головний їх обов'язок», – пише він. «Лоцман ще молодим парубком вступає на службу та продовжує її до тих пір, допоки дряхлість чи хвороба не стануть на заваді виконанню ремесла свого. Управляються лоцмани конторою, у якій головує старший отаман з членами. Зрозуміло, що жодне розпорядження не надається без схвалення начальника відділу» [4, с. 257]. Кошти, зароблені за період навігації, розподілялися наступним чином: половина зараховувалась на запасний рахунок товариства, з якого отримували проценти, частину відраховували на суспільні витрати, і лише невелику частину лоцмани отримували у вигляді заробітної плати. «…Частина, що видавалася на руки, вельми нікчемна, та й не всім випадає на долю» [4, с. 258]. Зародження лоцманського промислу на Чорному та Азовському морях відноситься до початку XIX ст. Фізико-географічні умови цих морів зумовили виникнення портів у гирлах річок, що впадають в моря, чи на акваторіях зі складними умовами плавання. Чорноморські та азовські лоцманські товариства були цивільними, добровільними, порівняно легко створювалися і розпадалися. Відповідно до джерел, організаційні форми об'єднання лоцманів та керівництво ними відрізнялися не лише на окремих водоймах, але й в різних портах одного й того ж моря. Початковими формами об'єднання лоцманів стали товариства та артілі з усними договорами та звичаями. Так, 26 січня 1834 р. «на користь Чорноморського купецького мореплавання велено заснувати у містах Олешки та Нікополі матроські товариства, у вигляді експерименту на 10 років, зі звільненням вступаючих від платні податків та від рекрутської повинності» [10, с. 41]. Вільні матроси – члени товариства, брали на себе обов'язок прослужити для набуття практичного досвіду у лоцманській справі п'ять років на суднах Чорноморського флоту та не раніше, ніж через десять років бути звільненими з товариства.

Перші лоцманські організації у Північному Причорномор'ї сформовано у середині XIX ст. В окремі періоди вони працювали в Одесі, Новоросійську, Бердянську, Маріуполі. Проте постійних організацій існувало дві: Товариство миколаївських та Товариство керч-єнікальських лоцманів. Правила, права та обов'язки, фінансова та інші сфери життєдіяльності лоцманських товариств регламентувалися статутом. У кінці XIX ст. введено єдину в країні організацію лоцманської служби з підпорядкуванням її Морському міністерству через Головне гідрографічне управління.

Список використаних джерел і літератури

1. Рижева Н.О. Історія суднобудування на теренах України (від давніх до новітніх часів). / Н.О. Рижева – К.: ПП Сергійчук М.І., 2008. – 476 с.
2. Томілов Р. Топографічний опис земель, здобутих за мирним трактатом від Оттоманської порти у власність Російської імперії, 1774 року // Записки Одеського товариства історії і старожитностей. – Одеса, 1868. – Т. VII. – С. 166 – 188.
3. ЦДІАК. – Ф. 64. Сотенні канцелярії полків Гетьманської України. Об'єднаний архівний фонд. – Оп. 1. – Спр. 748. Указы Стародубської І полкової канцелярії про набір каменярів та теслярів для будівництва у Петербурзі, лоцманів для роботи на Дніпрі, про очищення русла Дніпра та Десни, закупку волів для армії та інших питань. 15 січня – 19 грудня 1738 р. – 133 арк.
4. Афанасьєв-Чужбинський А.С. Подорож на Дніпровські пороги й на Запоріжжя. / А.С. Афанасьєв-Чужбинський. // Морський збірник. – 1857. – № 8. – С. 245 – 271. Частина неофіційна.
5. Папери князя Григорія Олександровича Потьомкіна-Таврійського, 1788 – 1789. Збірник воєнно-історичних матеріалів. – Вип. VII. – СПб: Вид-во воєнно-облікового Ком. Головн. штабу, 1894. – 396 с.
6. ДАМО. – Ф. 243 Канцелярія будівництва м. Миколаєва. – Оп. 1. – Спр. 2. Договори з купцями, рапорти спостерігаючих за побудовою суден та листування з ними про побудову у Кременчуці та про перегін через Дніпровські пороги в Херсон запорізьких човнів… 27 грудня 1787 р. – 8 грудня 1790 р. 447 арк. – Арк. 110 – 111, 437.
7. Описання річки Дніпра від м. Переволочного до Чорного моря. Дніпровські пороги. // Записки Імператорського Одеського товариства історії і старожитностей. – Одеса, 1853. – Т. 3. – С. 571 – 586. Різне.
8. ДАОО. – Ф.2. – Оп.1. – Спр. 629. Про заснування при Одеському порту лоцманського цеху. 19 грудня 1862 р. – 1 березня 1863 р. – 16 арк.
9. ДАОО. – Ф.1. – Оп.17. – Спр. 50. Про відрядження Статського Радника Клауса у Катеринославську губернію для докладного опису нинішнього стану Дніпровських лоцманських оселень. 14 серпня – 19 жовтня 1872 р. – 4 арк.
10. Коргуев Н. Русский флот в царствование Императора Николая I // Морской сборник. – 1896. Т. CCLXXIV. № 7. С. 35–42. Неофициальный отдел.

Коваль Г.П.
(м. Миколаїв)

МИКОЛАЇВСЬКА МІСЬКА ДУМА ТА ПОДІЇ В МІСТІ МИКОЛАЄВІ В 1918 РОЦІ*

Історія міста Миколаєва 1918 року є надзвичайно цікавою, героїчною та трагічною. Війна, руйнування господарських відносин, прибуття німецьких військ, революційні події, все це надзвичайно впливало на життя мешканців Миколаєва, діяльність Миколаївської міської думи. Тогочасну історію висвітлено в академічних радянських джерелах [1, 2] та працях істориків незалежної України [3, 4, 5]. Автором показано хроніку головних подій у Миколаєві 1918 року, активну діяльність миколаївської міської думи в різноманітних питаннях життєдіяльності міста, взаємовідносини з німецькими військами, стан суднобудівних заводів.

Подіям у Миколаєві було приділено велику увагу в Україні. 6 березня в Малій Раді Києва Чаплинський доповів про те, що відбувається у місті Миколаєві. Чорна сотня і буржуазія повели агітацію серед робітників і там піднялася знову бої. Доповідачем було запропоновано організувати негайно слідчу комісію і відправити її в Миколаїв для розслідування подій. Гівднес запропонував доручити цю справу Корчинському. Зборами одноголосно було ухвалено утворення комісії Корчинському [6].

26 березня до міністерства праці завітали представники міського самоврядування Миколаєва, які зняли питання про організацію громадської праці в Миколаєві. За словами делегатів в місті нараховувалось до десяти тисяч безробітних. Для їх працевлаштування дума вирішила зі свого боку зібрати 5 мільйонів карбованців. Делегати довели до відома, що при другому повстанні більшовиків у Миколаєві було знищено майна на 25 мільйонів, крім того, коли більшовики тікали, то захопили готівкою й цінними паперами 20 мільйонів крб. [6].

У Миколаєві 4 квітня було видано такий наказ: «Виїзд, як і в'їзд, з міста Миколаєва з якою б то то не було зброєю, а також і ввіз та вивіз різної літератури, як газет, журналів й прокламацій, суворо забороняється. Невиконання наказу строго каратиметься» [7].

6 квітня до Одеси повернувся з Миколаєва краєвий комісар Коморний. Ним було виявлено, що проти німців виступила частина більшовиків-фронтовиків. Коли повстання почалось, юрба числом близько кількох тисяч кинулась до міської думи та захопила зброю, яку було приготовано для міліції. Озброївшись, юрба стала стріляти по німцях. Внаслідок цього із юрби було вбито п'ятсот душ, а з боку німців - поранено кілька десятків. На посаду комісара Миколаєва Коморний телеграфом пропонував інженерові Брояківському, який іще в Києві, а до його згоди обовязки комісара виконує Штоха. 27 березня генерал Бем-Ермолі завітав до Коморного. В довгій бесіді були вияснені різні питання щодо взаємовідносин між державною владою й представниками центральних держав в Одесі. Вирішено, що представники міста та громадських організацій будуть мати зносини з німецькою владою тільки в питаннях, які будуть входити в компетенцію цієї влади, а ті питання, що виходять за межі діяльності цієї влади, будуть передаватися через краєвого комісара. Цими днями вийде «Вістник Одеса» українською мовою [6].

Прибувший до Києва комісар Миколаєва Чапківським розповів про становище в Миколаєві. "Я прибув до Миколаїва, – сказав пан Чапківський 18 квітня. – Влада до того знаходилася в руках німецької комендатури, яка ввела стан облоги. Преса не виходила, все громадське життя завмерло, на вулицю можна було виходити тільки до 8 годин вечора. Після моїх переговорів з німецькою владою вчора видано наказ про дозвіл виходити з дому до 10 годин вечора, дозволені театр і кінематограф, а тепер, коли я повернувся, то переведу дозвіл виходу газет і привозу з інших міст, що було заборонено. Відношення з німцями добрі і я сподіваюся на скорі дальші полегкості.

Суднобудівні заводи зачиняються, маса безробітних. До цього спричинилося ще спадщина большевизму, а власне соціалізація флоту й підприємств. Я мушу посередничати між робітниками й підприємцями. Є надія, що прийдемо до згоди. Ніякої соціалізації підприємств, розуміється, не може бути. Ми стоїмо за 8-годинний робочий день і за забезпеченняч політико-правових здобутків революції. Комісар праці й я видали про це відозву.

Що до міської думи то парламентська анкетна слідча комісія розслідила справу повстання проти німецьких військ і вирішила притягти голову Костенка до суду по 341 статті, а управі повернути її права. Управа розпочала вже свою діяльність, але вже як господарчий орган міста. Адміністративно-політичний відділ відходить до комісаріату. Сподіваюся, що життя скоро увійде в нормальну колію" [8].

На розвиток господарства в різний час Миколаєва головну роль відігровала влада, її підходи до розвитку економіки, її функціонування. 14 червня повідомлено, що недовга діяльність колишньої соціалістичної думи довела міське господарство до повної руїни. Фінансове становище дуже скрутне. Дефіцит досяг 4 ½ мільйонів, особливо в харчовому відділі, де викрито зловживання, які звернули увагу слідчої влади. Цензова дума не бажаючи брати відповідальності за бездіяльність соціалістичної, звернулася до міністра внутрішніх просячи призначення державної ревізії, особливо харчового відділу [9].

В Миколаєві відбувалася активна боротьба з спекуляцією. 14 червня, щоб запобігти продажу зерна селянам по дуже високій ціні, хлібне бюро взяло на облік млини Миколаєва і району, відіслано зерно і борошно на місця, що найбільш його потребують. Помічена велика спекуляція зерном. Ціни страшенно підскакують, в деяких пунктах переходять тричі тверді. Вирішено вжити репресивних заходів в боротьбі з спекуляцією. Утворено комісію боротьби з спекуляцією [9].

В період неспокою в центрі увазі населення міста також знаходилися артилерійські склади. 16 червня підкреслено, що міський голова одержує багато прохань вжити заходів по перенесенню артилерійських складів із центру міста. Мешканці районів бояться провокації й повторення Київського нещастя. Міський голова порозумівся з губернатором. Вжито відповідних заходів [10].

В Миколаєві було дуже сильним протистояння різних політичних сил. 16 червня виконавчий комітет ради професійних союзів фабрично-заводських робітників видав відозву проти темних невідповідальних агітаторів, а також фанатиків, які штовхають робітників до озброєного виступу, в якій закликає проганяти від себе божевільних, щоб не допустити виступів робітників. В Миколаєві та Херсоні з подібною відозвою також звернулися цими днями до населення радянсько-депутатське та міське управління [10].

Водночас міське управління налаштовано було здійснити збільшення думи соціалістами. 22 червня у закритому двогодинному засіданні думи обміркували проект збільшення думи гласними соціалістами. Проект відкинуто [11].

* *Текст подано в авторській редакції.*

22 червня виїхав до Києва український комісар Шатоха, передавши посаду урядовцеві осібних доручень, колишньому виконуючому обов'язки міського голови соціалістичної думи Какізову, для вияснення питання про призначення в Миколаєві градоначальника, відношення цензової думи, та функціонування робітничих організацій у зв'язку з відкриттям заводів [11].

Самим головним для нормального життя в місті Миколаєві була робота заводів «Наваль» і «Руссуд». 15 червня представник німецького командування сповістив заводи Наваль і Русуд, що в Берліні затверджена інструкція про тимчасовий перехід заводів до акціонерного товариства Фюс Блюм, бо правління заводів у Петрограді не відгукнулось на пропозицію німців увійти з ними в зносини про відкриття заводів. Заводи почнуть працювати в найближчому часі. На чолі заводів, з огляду на відмову теперішнього директора Юренева, поставлено колишнього головного інженера «Наваля» Екерса. Робітничий день триває дев'ять з половиною годин. Платня – 12 карбованців. У виключних випадках можливо підвищення на 50 відсотків. Керівникам відділів потрібно знання німецької та англійської мови. Вирішено закінчити наполовину готові 310 комерційних пароплавів, сильно розвинути будівництво товарних вагонів. Щомісячно на заводах працювало 23 тисячі [12].

Заводи відкриються не коштами фірми Флос Блюм. Засоби дасть німецький уряд, який, складаючи справи перед рейхстагом, примушено вести контроль виданими коштами. Хоча розпочались переговори посланого в Петроград підпоручика, командування з метою досягнення порозуміння з правлінням заводів, вирішило командування, не очікуючи кінця, відкрити заводи, щоб дати роботу хоча б частині безробітних. В кращому випадку буде прийнято 3000 робітників, для такої кількості потрібно щодня 6000 пудів вугля. Вугілля гадають підвезти з Донецького басейну, в крайньому разі з Німеччини та Австрії; найматимуть фахівців. Можлива фільтрація, бо заводи підуть коштами Німеччини. Руські робітники не дістануть жодної переваги перед німецькими. Робітничий день визначається 9 з половиною годин. В першу чергу візьмуться за будівництво вагонів, пароплавів, будування малих комерційних пароплавів, перебудову десантних, пристосування плавання по ріках, будування дрібного каботажу. Можливо, руська адміністрація залишиться на чолі заводів [11].

Німецькі власті 24 серпня опублікували порядок праці на заводах «Наваль-Русуд», в якому говориться: щоб запобігти заколотові та сумнівам оголошено, що управління заводами перебуватиме у руках місцевих інженерів, службовців та комерсантів в порозумінні з представниками фірми Фльос-Блюм у Гамбурзі, але ми в жодному разі не можемо допустити, щоби робітники в формі окремих робітничих рад або заводських комітетів мали вплив на діяльність заводів, управління, або хід роботи.

При порушеннях уставу заводу або в інших випадках робітники будуть негайно звільнені без семиденної виплати.

Робітничий день десять з половиною годин, з одногодинною перервою на обід, недільним та святковим відпочинком. Особливо важливі наряди повинні виконуватись. Заробітна платня плюс 10 відсотків на дорожнечу. Губернатор встановляє тверді ціни на предмети першої потреби. Спритні та пильні робітники можуть збільшити заробіток зробленою роботою.

Вимагається справного та ретельного виконання розпоряджень начальників майстрів. За пияцтво, куріння, гру в карти - негайне звільнення. При вході та виході робітник має на перший заклик віддавати до огляду свій клунок, слухатись вимоги особистого огляду, під час праці та її скінчення.

На території заводу забороняються віча. Забороняється організовувати комісії в справі заробітку. Утворено мирові камери, щоб дати робітникам спромогу виявляти справедливі бажання та скарги. Кожний цех обирає двох представників, яким правління охоче надасть можливість переговорів з заводоуправлінням або уповноваженим перешкоди або завади тим, що бажають працювати з боку інакше думаючих товаришів або агітаторів гостро каратимуться. Страйк забороняється. Бунтарі каратимуться, а заводи будуть цілком закриті [11].

Німецька влада 25 червня опублікувала оголошення про відкриття прийому робітників на заводи «Наваль-Руссуд». Відкривалося 20 майстерень, робітники котрі записались до них повинні негайно стати до роботи, як тільки буде видано наказ про відкриття заводів. В районні громадські комітети з приводу усяких провокаційних чуток про озброєний виступ закликають населення до спокою та розважності, тих хто чутки поширює - оголошують ворогами народу. У місті спокійно [13].

4 вересня уповноважений член правління заводу Наваль – Кульман, який повернувся з Берліну, заявив: відомості про усунення акціонерів цілком не відповідають дійсності. Німці за відсутністю господарів взяли на себе лише охорону їх інтересів. Тепер завод передали нам. Німці у справи заводу не втручаються. В Берліні ми підписали з німецьким урядом угоду, що забезпечує завод великими замовленнями, сировиною й паливом. Правління найматиме робітників відповідно до кількості замовлень. Заводи відчиняться через півтора місяця. Залежить це від забезпечення заводу сировиною й паливом.

Тривалість робочого дня залежить од законів, які видає український уряд. Платня буде змішана – поштучна й годинна.

Велику кількість незакінченних замовлень радянського уряду останнім скасовано. З приводу їх український та радянський уряди ведуть переговори.

Крім німецьких замовлень заводи отримують замовлення українського уряду, який має намір забезпечити їх паливом [14].

Директор Наваля Юренів 9 вересня заявив, що завод буде платити робітникам по посвідченням лише тоді, коли раднарком заплатить правлінню, згідно обіцянок. Однак, до цього часу раднарком відмовився платити по протекціях робітників [15].

В Миколаїв 22 червня приїхав представник румунського уряду, який поставив управі вимогу повернути або заплатити за товари та продукти, які забрала продовольча управа з розпорядження колишньої міської управи з Миколаївського базисного складу румунського уряду. Вони були забрані, без відома Румунії, із за німців, підчас повстання в березні місяці. Частина майна згоріла, частина загадково зникла, частину продано людям. Управа відмовилась заплатити. Румунія хотіла подати позов на чотири мільйони [11].

Головною проблемою в житті міста Миколаєва була продовольча проблема, забезпечення продовольчими товарами населення міста. 25 червня Хлібне бюро з пропозиції Києва заборонило вільну продаж борошна; воно переписало запаси борошна на млинах та складах з приводу виробки млинами, з метою спекуляції, білого борошна, на шкоду правильному розподіленню збіжжя. Хлібне бюро вирішило зменшити кількість млинів у повіті, у місті лишити два великих млини, один менший [13]. Пильно слідкували в місті і за майбутніх врожаєм буряків. 25 червня повідомлено, що врожай буряків буде гірш за торішнього [13].

17 липня повідомлено, що в деяких місцях почали молотити й підвозити новий хліб на станції. Часті дощі понівечили дорогу, і тому підвозять дуже поволі. Через брак засобів перевозки хліба доставка хліба з станцій і навантаження до місць призначення дуже ускладнена [16]. Були величезні надії на новий врожай. 19 липня завідуючим хлібним бюро заявлено, що тяжке становище з хлібом для голодних областей тиратиме два тижні. Бюро думає заспокоїти велику потребу хліба новим врожаєм [17]. 31 липня на полях праця в повному разгарі, багато молотять. Хлібне бюро в найближчому тижні почне купувати та приймати новий хліб [18].

Дуже впливали на положення з продовольством зливи з градом 31 липня, 7, 9 та 10 серпня. Затоплено долішні вулиці, градом в будинках побито багато вікон [18, 19, 20]. В околицях потерпіли баштани та садки. Злива затримує сільсько-господарську працю [20].

15 серпня дощі в повіті знищили лугового метелика, який дуже шкодив рослинності. Баштани та городина, а головне картопля поправились і мабуть буде їх гарний врожай [21].

Наведемо інші заходи хлібного бюро: 26 липня передало продовольчій управі в продаж населенню по карточках ячмінних круп та пшона пів фунта на душу по твердих цінах [22], а 14 серпня зменшило на половину хлібний пайок через те, що запас борошна старого врожаю невеликий [23]. 16 серпня оголосило, що через підвищення твердих цін на збіжжя на 60 відсотків, відповідно підвищуються й ціни на випечений хліб. Розмір пайка збільшується, якість хліба поліпшується [24].

25 червня українського комісара телеграфно повідомлено, що в Миколаїв командувано представник міністерства внутрішніх справ князя Жебахова для розслідування справи про розпуск попередньої думи [13].

Німецька влада 9 липня видала наказ, щоб німецькі та австрійські офіцери обмінювались привітання з українськими офіцерами, віддаючи честь [25].

7 липня оголошено наказ німецької влади: для захисту од занесення холери, зроблено розпорядження, що прибуваючі кораблі всякого розміру, коли везуть пасажирів, та вантаж, повинні зупиниться в рейді. Час карантину буде встановлено губернаторством [26].

Міська управа 13 липня ухвалила проект голови міської управи про муніціпалізацію справи постачання міста хлібом, відкривши міські крамниці для продажу по карточкам [27].

23 липня страйк минув південні дороги, не дивлячись на телеграму страйк комітету про припинення руху. Поїзди нормально приходять й отходять на північ [28].

Група гласних 25 липня подала в думу доповідь про утворення в Миколаїві самостійного окружного суду [29].

Дума 28 липня відкинула вимоги домовласників про підвищення плати за помешкання 20 відсотків і доручила управі подати доповідь згідно районам та умовам життя [30].

1 серпня з відомостей німецького закупочного бюро в Миколаєві через прикордонні пункти в портові міста пройшло із Німеччини на Україну 2300 вагонів залізних виробів, сільськогосподарського знаряддя. Кількість вагонів, що прийшли із Австрії, не з'ясовано [31].

В Миколаївську думу 3 серпня поступив протест з приводу надзвичайного підвищення тарифу на електричну енергію, що великим тягарем лягло на людність, та підприємства. Встановлено, що дума порушила міський статут. Дума мала переробити питання [32].

Дуже насиченим було в Миколаєві 5 серпня: у військовому соборі відбулась присяга місцевої залоги на вірність Україні [32]; органами миколаївських місцевих есдеків, з приводу вбивства фельдмаршала Ейхгорна висловлено неприйняття терору, як способу політичної боротьби [32]. В місті збільшилися грабунки та великі крадіжки. Варта боролася з злочинністю облавами, всього затримано більш 200 непевних осіб [33].

Міська управа 8 серпня відрядила до Німеччини свого представника для закупки частини машин механічного приладдя для потреб електричної станції та інших міських підприємств. Представникові доручено закупити різні ліки для міських лікарень. Через переформування державних хлібних бюро Миколаївське перетворюється в агенство з підлеглістю губерніальному хліббюро в Одесі, район значно скорочено [34].

Міський голова Матвіїв 30 липня повідомив думу, що міністр праці та фінансистів ухвалили видати Миколаєву субсидію на громадські роботи в півтора мільйона, позичку в два з половиною мільйона на купівлю палива для міських безризикових підприємств людності [20].

Дума 11 серпня скасувала обов'язкову постанову попереднього засідання про ремонти у помешкання, збереження тепла, доручивши управі виробити мову, згідно з будівничим статутом та ухвалила дозволити 20-ти процентну надбавку до нормальної квартирної плати [20].

Дума за браком нафти й через неможливість її одержання 16 серпня постановила припинити відпуск енергії клубам, ресторанам, кафе, кондитерським та буфетам. Готелям до 11 години вечора, ілюзіонам, театрам – до десяти, освілення вулиць закінчується о 12 годин ночі, трамвайний рух скорочуватимуть на три чверті. Поволі перейдуть до використання "конки" [24].

В Миколаєві 21 серпня вийшов «Путь Соцыал-Демократа» орган місцевих есдеків» [35].

Миколаївська дума 30 серпня ухвалила просити уряд про позичку в чотири мільйони для покриття дефіциту з п'ятирічною виплатою [36].

Ревізійна комісія по розслідуванні діяльності колишньої думи 3 вересня зробила на засіданні думи доповідь про наслідки ревізії. Дума ухвалила передати доклад у юридичну комісію до повного виявлення провини думи [14].

17 вересня було дуже насиченим. Німецьке командування в Миколаєві скликало нараду різних установ в справі збільшення хлібної порції до одного фунта та про кращу якість хліба [37]. Думою постановлено збільшити ціну на печений хліб до 48 копійок за фунт, причому поставлено пекти тільки пшеничний хліб без усяких домішок [37]. Думою відведено ще площу землі під випробувальні городи народної школи хутора Погорілова для подальшого розведення озимого вівса [37].

25 вересня пошесть «іспанки» набрала масового характеру [38].

Через непорозуміння з думою на грунті ревізії продовольчого відділу міської управи 14 листопада подав у відставку міський голова Матвіїв [39]. В цей же день евакуація більшості австрійських воїнів закінчилась без ексцесів. Всіх австрійців обезброєно [39]. Дума асигнувала 20 листопада 25 тисяч місцевому комітетові добровольчої армії, та в розпорядження міського отамана сто тисяч для охорони міста [40]. Тоді ж при участі міського отамана Миколаєва та представників різних громадських професійних організацій відбулась нарада в звязку з приходом союзників. Утворено комісію для розроблення програму пишної зустрічі [40].

22 листопада у місті цілком спокійно. У німецького губернатора з участю Отамана, начальника залоги, відбулась нарада в справі з'ясування погляду німців про охорону міста. Вияснилась однодушність у справі охорони міста, регламентації взаємовідносин між українським військом, добровольчою дружиною, німецькими частинами [41].

Таким чином, ми бачимо, наскільки різноманітними, взаємопов'язаними були події, процеси, явища в Миколаєві в 1918 році. Відзначено, що Миколаївською міською думою було проведено величезну роботу в житті міста, взаємовідносинах з німецькими військами, спробами відновити діяльність суднобудівних заводів, налагодити нормальне продовольче постачання населення та інші питання.

Список використаних джерел і літератури

1.Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Миколаївська область / Ред. кол. тому: Васильєв В. О. (гол. редкол.), Агєєв Ю. М., Антоненко В. Й., Бородатий В. П., Бриль К. М., Гостєв І. О., Гусєва А. Й., Журавель А. Л., Кравченко М. В., Куляс П. П., Курносов Ю. О., Людковський Ш. С., Мущинський П. Д., Нем'ятий В. М. (заст. гол. редкол.), Сірош А. І., Шараєв Л. Г., Шарафанов М. Г., Яркін М. П. (відп. секр. редкол.). АН УРСР. Інститут історії. – К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1971. – 798 с.
2.История городов и сёл Украинской ССР: Николаевская область. — Ин-т истории АН УССР. — К.: Глав. ред. Украинской Сов. Энциклопедии, 1981.
3. Шкварець В.П., Мельник М.Ф. Миколаївщина: Погляд крізь століття. Миколаїв, 1994
4.Миколаївщина: нариси історії революції 1917-1921 років / Л. Л. Левченко, Л. А. Вовчук, 0. В. Волос та ін. – Миколаїв:

Іліон. 2017. – 280 с. – (Серія «Миколаївщина. 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років»).
5. Історія рідного краю: Миколаївщина. Шитюк та інші. Видавництво: Іліон, 2015. – 628 с.
6. Нова Рада. Київ. Газета політична, економічна й літературна. – 1918. – № 53, 9 квітня (27 березня).
7. Там само. – № 60, 17 (4) квітня.
8. Там само. – № 69, 27 (14) квітня.
9. Там само. – № 101, 16 (3) червня.
10. Там само. – № 103, 19 (6) червня.
11. Там само. – № 108, 26 (13) червня.
12. Там само. – № 102, 18 (5) червня.
13. Там само. – № 109, 27 (14) червня.
14. Там само. – № 158, 6 вересня (24 серпня).
15. Там само. – № 162, 11 вересня (29 серпня).
16. Там само. – № 118, 19 (6) липня.
17. Там само. – № 120, 21 (8) липня.
18. Там само. – № 130, 2 серпня (20 липня).
19. Там само. – № 136, 9 серпня (27 липня).
20. Там само. – № 139, 13 серпня (31 липня).
21. Там само. – № 143, 17 (4) серпня.
22. Там само. – № 126, 28 (15) липня.
23. Там само. – № 142, 16 (3) серпня.
24. Там само. – № 144, 18 (5) серпня.
25. Там само. – № 110, 10 липня (27 червня).
26. Там само. – № 111, 11 липня (28 червня).
27. Там само. – № 115, 16 (3) липня.
28. Там само. – № 122, 24 (11) липня.
29. Там само. – № 124, 26 (13) липня.
30. Там само. – № 127, 30 (17) липня.
31. Там само. – № 131, 3 серпня (21 липня).
32. Там само. – № 133, 6 серпня (24 липня).
33. Там само. – № 134, 7 серпня (25 липня).
34. Там само. – № 137, 10 серпня (28 липня).
35. Там само. – № 147, 23 (10) серпня.
36. Там само. – № 154, 1 вересня (19 серпня).
37. Там само. – № 168, 19(6) вересня.
38. Там само. – № 174, 27 (14) вересня.
39. Там само. – № 215, 16 (3) листопада.
40. Там само. – № 219, 22 (9) листопада.
41. Там само. – № 221, 24 (11) листопада

Котляр Ю.В.
(м. Миколаїв)

ПЕРШИЙ ЗИМОВИЙ ПОХІД АРМІЇ УНР НА ТЕРИТОРІЇ МИКОЛАЇВЩИНИ

Постановка проблеми. Події Української революції 1917–1921 рр. справили значний вплив на історію Миколаївщини. Проте, Перший Зимовий похід Армії УНР не знайшов належного висвітлення в сучасних публікаціях.

Огляд літератури. Серед істориків, які вивчають повстанський рух в контексті Української революції слід виділити здобуток В. Шкварця, який почав вивчати перебіг революційних подій на Миколаївщині ще в середині 90-х рр. ХХ ст., а у 2007 р. видав навчальний посібник «Українська національно-демократична революція і боротьба за незалежність Миколаївщини: 1917–1921 рр.» [17]. Т. Швидченко досліджує події Першого Зимового походу Армії УНР і приділяє увагу бою за Вознесенськ [15; 16]. Л. Левченко на підставі вивчення маловідомих архівних документів висвітлено історію Миколаєва за доби Української Центральної Ради, діяльність Миколаївської Ради об'єднаних українських організацій [8; 9]. Важливими з точки зору відновлення правди про революційні події на селі стали праці Ю. Котляра, який досліджує повстанський рух на Миколаївщині в його класифікації та окремих проявах, зокрема історію Врадіївської, Висунської та Баштанської республік [5; 6; 7]. Спільна стаття Ю. Котляра і Л. Левченко «Регіональний зріз Української революції 1917–1921 рр.: Миколаївщина» [4] дала змогу зіставити події Української революції на всеукраїнському та регіональному рівнях, допомогла установити відмінності між датуванням подій у Києві та Миколаєві, надала можливість об'єднати та узагальнити вже виявлені історичні факти й визначити особливості революційних подій на Миколаївщині. У 2017–2020 рр. в серії ««Миколаївщина. 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років» колективом миколаївських авторів під керівництвом Л. Левченко було видано монографію «Миколаївщина (нариси історії революції 1917–1921 рр.)» [12] та збірники документів «Миколаївщина у вирі революційних подій: березень 1917 р. – квітень 1918 р.: Документи та матеріали» [10], «Миколаївщина у вирі революційних подій: травень 1918 р. – квітень 1919 р.: Документи та матеріали» [11], в яких розглядаються державотворчі процеси на Миколаївщині за доби Української революції.

Метою статті є спроба розглянути події Першого Зимового походу Армії УНР на території Миколаївщини.

Виклад основного матеріалу. В березні – квітні 1920 р. на Миколаївщині відбулися події, пов'язані з Першим Зимовим походом Армії УНР. Головні бої відбулися при зайнятті Ольвіополя, в районі Кривого Озера, переправ через річки Південний Буг і Синюху.

Великдень для Армії УНР у Зимовому поході пройшов у сутичках з більшовиками. В цих боях Армія УНР втратила значну частина набоїв, з огляду на практично повну відсутність зброї, М. Омелянович-Павленко вирішив взяти штурмом Вознесенськ, щоб захопити його арсенал з гарматною базою. Наступ запланували провести в ніч з 15 на 16 квітня, а тим часом на ст. Новий Буг прибуло біля тисячі червоноармійців для ліквідації повстанського руху та обеззброєння населення [2, арк. 90].

13 квітня, маневруючи, відділи Армії УНР підійшли до Вознесенська, де за попередніми даними розвідки, крім місцевої охорони, інших військ не було. На станції стояв червоний бронепотяг. 14 квітня М. Омелянович-Павленко провів нараду з командирами дивізій, на якій склали план взяття Вознесенська. З огляду на відсутність повної інформації про кількість ворога, значну перевтому війська та погане орієнтування в даній місцевості, вирішили проводити наступ о третій ночі. Пересування армії в напрямку Вознесенська відбувалося окремо розведеними дивізіями.

За планом Волинська дивізія мала захопити залізничну станцію Трикрати, поблизу стратегічного міста, і попередити наступ ворожих бронепотягів та панцерників. Київська дивізія мала атакувати північно-східну частину міста й захопити залізничний вузол та переправитися по дерев'яному мосту через Буг. Запорозька дивізія, до якої приєднали 3-й кінний полк мала захопити місто зі сходу та з південного сходу та захопити залізничний міст із засобами переправи [14, с. 137–139].

Окреме завдання було у 2-го Запорозького кінного полку на чолі з полковником Литвиненком – знешкодити залізничну лінію між Одесою та Вознесенським, щоб з того напрямку не було більшовицької підмоги. Штаб армії з обозами мав зосередитися зі східного напрямку в селі Воронівка. Для розрізнення своїх, частини мали тримати при собі розпущені національні прапори. Розпізнавальним знаком мало стати підняття догори рушниць, спеціально для цього

попередженими козаками. Також на три дні, з 15 по 17 квітня, дивізії отримали окремий таємний клич-пароль [2, арк. 292].

15 квітня Волинська дивізія виконала своє завдання і вже о восьмій годині вечора ст. Трикрати була під їхнім контролем. В той час у Вознесенську відбувався комуністичний з'їзд, учасники якого були поспішно озброєні, обороною міста керував генерал Урсов. За агентурними відомостями Армії УНР, більшовики чекали на підмогу з Одеси, але повної інформації про чисельність ворожих військ не було. За попередніми даними командири дивізій Армії УНР мали відомості про кілька тисяч чоловік піхоти, ескадрон кавалерії, декількох гармат і восьми-гарматного бронепотяга. Сили були нерівними, але за цей бій мав вирішити долю існування українського війська в Зимовому поході. Тому чіткого плану дій на випадок невдачі складено не було, вихід був тільки один – або захопити склади зі зброєю, або загинути від переважаючих сил ворога.

16 квітня біля третьої години ранку Запорозька дивізія розпочала свій наступ. За 400 метрів від міста, більшовицькі частини відкрили вогонь, в багатьох спогадах учасників бою зустрічається свідчення про те, що піхота Запорозького полку наступала без набоїв, гучно ляскаючи в долоні [13, с. 75]. Але, зрештою, українські піші частини не витримавши натиску червоних, відступили. Кіннота отамана А. Гулого-Гуленка також почала відступати, намагаючись повернутися на попередні позиції. Цей момент М. Омелянович-Павленко назвав вирішальним в ході бою, через те, що червоні спонтанно залишили свої укриття та почали безсистемне переслідування українських відділів, в результаті – це й надало тактичну перевагу Армії УНР [14, с. 342].

Бій за Вознесенськ був відчайдушним, знищено 648 червоних, з боку Армії УНР було втрачено дві людини, поранено п'ятьох (за іншими даними більшовиків було вбито біля 200–300 чоловік, козаків – 1, поранено трьох) [2, арк. 294]. Судячи з усього, вказані відомості про втрати бойового складу суттєво міфологізовано, тому вони потребують ретельної верифікації [4, с. 141].

Відділами УНР було захоплено значні трофеї – набої, рушниці, гармати та інше військове майно, якого так потребувала українська армія. Спогади сотника Б. Монкевича яскраво ілюструють потребу української армії в озброєнні: «Козаки, дорвавшись до вагонів з набоями, викидали з перекидних торбинок навіть білизну, а пакували набої, клали їх за пазуху, за халяви і скрізь, куди тільки можна. В цей час козаки мов переродились, бо такої певності досі ще не було» [13, с. 62]. Трофеї складали 2 млн. рушничних набоїв і 32 тис. гарматних, 2 важкі та 18 легких гармат, 8 середніх гармат і 12 мітральєз, 5 тис. рушниць, 48 кулеметів, 4 ешелони різного військового майна, 4 тис. возів ворожого обозу, 10 млн. радянських карбованців та цінне господарче і технічне майно, продавши яке населенню, армія виручила суму грошей, якою забезпечила своє існування на 2–3 тижні [15, с. 80–83].

17 квітня 1920 р. останні частини Армії УНР залишили Вознесенськ і вирушили на південь.

Професор В. Шкварець вважає, що «Зимовий рейд армії УНР охопив територію 9-ти з 19 районів сучасної Миколаївської області. Армія УНР здолала шлях з боями її територією по тилах червоних і денікінців, близько 300 кілометрів, від Казанки, Нового Бугу, Баштанки, через Вознесенськ, Веселинове, Врадіївку і Криве Озеро та далі на Одещину і Вінниччину. Частина цієї Армії УНР одночасно рейдувала з-під Умані на Тишківку, потім – Первомайщина і Братський район, затим – вихід на Вознесенськ, згодом відхід через північно-західні райони Миколаївщини, Одещину і Кіровоградщину та об'єднання на Вінниччині (Тульчин – Крижопіль – Томашпіль – Ямпіль) з основними силами Республіканської армії Головного отамана С. Петлюри в його поході разом із польським військом Ю. Пілсудського на Київ» [17, с. 74–75].

Виконуючи наказ Головного Отамана, армія УНР Зимового походу 5 травня 1920 р. була передислокована у напрямку Ямполя для прориву і негайного об'єднання з фронтом Головного Отамана військ УНР. Вислані кінні відділи зустрілися з частинами полковника О. Удовиченка. Учасники Зимового походу 6 травня 1920 р. об'єдналися з іншими українськими частинами, які у союзі з поляками прямували на Київ [3, с. 117]. Бойовий склад Дієвої армії УНР Зимового походу на 6 травня 1920 р. налічував 2100 багнетів та 580 шабель. Керівництво в ній складали 2 генерали, 21 начальник окремих частин, 44 сотники, 121 молодших старшин та 20 урядовців [1, арк. 478].

Висновки. За оцінками воєнних істориків перший Зимовий похід Армії УНР є найгероїчнішою сторінкою воєнного мистецтва періоду Української національної революції 1917–1921 рр., під час якого українська армія вперше вдало застосувала партизанські методи боротьби з численними ворогами. За весь рейд було пройдено 2500 км., проведено більше 50-ти успішних боїв. Певна частина цього героїчного походу відбулася на Миколаївщині. Це були останні регулярні українські війська на Миколаївщині періоду Української революції 1917–1921 рр.

Список використаних джерел і літератури

1. Галузевий державний архів Служби зовнішньої розвідки України (далі – ГДА СЗР України), ф. 11012, т. 18.
2. ГДА СЗР України, ф. 11012, т. 23.
3. Доценко О. Зимовий похід (6.XII.1919 – 6.V.1920). К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2001. 375 с.
4. Котляр Ю., Левченко Л. Регіональний зріз Української революції 1917–1921 рр.: Миколаївщина // Український історичний журнал. К.: Ін-т історії України НАН України, 2019. № 5. С. 122–146.
5. Котляр Ю.В. Висунська і Баштанська республіки (до 90-ї річниці проголошення). Миколаїв: Вид-во ЧДУ імені Петра Могили, 2010. Історична бібліотека ЧДУ. Кн. 3. 92 с.
6. Котляр Ю.В. Врадіївська Хліборобська республіка // Чорноморський літопис: Науковий журнал. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. Випуск 5. С. 50–53.
7. Котляр Ю.В. Повстанство. Селянський рух на Півдні України (1917–1925). Миколаїв–Одеса: ТОВ ВіД, 2003. 196 с.
8. Левченко Л.Л. Миколаїв за доби Української Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918) // Наукові праці: науково-методичний журнал. Випуск 280. Т. 292. Історія. Миколаїв: Вид-во ЧНУ імені Петра Могили, 2017. С. 88–107.
9. Левченко Л.Л. Миколаївська Рада об'єднаних українських організацій в 1917–1919 роках // Наукові праці: науково-методичний журнал. Випуск 321. Т. 309. Історія. Миколаїв: Вид-во ЧНУ імені Петра Могили, 2019. С. 56–73.
10. Миколаївщина у вирі революційних подій: березень 1917 р. – квітень 1918 р.: Документи та матеріали / упорядник Л. Л. Левченко. Миколаїв: Іліон, 2019. 744 с.
11. Миколаївщина у вирі революційних подій: травень 1918 р. – квітень 1919 р.: Документи та матеріали / упорядники Л. Л. Левченко, В. В. Щукін. Миколаїв: Іліон, 2020. 704 с.
12. Миколаївщина: нариси історії революції 1917–1921 років / Л.Л. Левченко (кер. авт. кол.). Миколаїв: Іліон, 2017. 280 с.
13. Монкевич Б.Г. Зимовий похід й остання кампанія Чорних Запорожців. Львів: Добра книжка, 1929. 162 с.
14. Омелянович-Павленко М. Спогади командарма (1917–1920): документально-художнє видання. К.: Темпора, 2007. 608 с.
15. Швидченко Т.М. Армія УНР у бою за Вознесенськ 16 квітня 1920 року // Гілея: науковий вісник. 2013. Випуск 5. С. 80–83.
16. Швидченко Т.М. Значення Першого Зимового походу армії УНР 1919–1920 рр. // Гілея: науковий вісник. 2015. Випуск 97. С. 7–11.
17. Шкварець В.П. Українська національно-демократична революція і боротьба за незалежність на Миколаївщині 1917–1921 рр. Навчальний посібник. Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2007. 120 с.

Крикалова І.В.
(м. Миколаїв)

ЧИСТКА ПАРТІЇ НА МИКОЛАЇВЩИНІ В 1929 РОЦІ

Чистки в ВКП(б) («чистка партийных рядов») – сукупність організаційних заходів з перевірки відповідності членів комуністичної партії пред'явленим до них вимогам. Практикувалися в ВКП (б) в 1920-1930-ті роки.

Практика, як і назва «чистка партії», була запозичена більшовиками у якобінців, котрі практикували подібне під час перебування у владі 1793-1794 рр. у роки Великої французької революції.

Перша чистка партії на Україні відбулася у 1921 році, коли партія розрослася завдяки безлічі членів, сумнівних з точки зору старих більшовиків. У наступні роки проводилися місцеві чистки, насамперед, у організаціях, де виявлялися випадки корупції та морального розкладання: у 1924 році була перевірка радянських осередків, у 1926 році перевірка частини сільських осередків [1, арк. 67].

1929 року розпочалася підготовка до нової партійної чистки. У бюлетені ЦКК КП(б)У – НК РСІ УСРР (березень 1929 р. № 3) «Про підготовку до чистки партії» відзначалося: «…всі парторганізації одностайно ухвалили рішення листопадового пленуму ЦК ВКП(б) про необхідність чистки партії від непридатних елементів та поповнення її рядів свіжими пролетарськими силами» [2, арк. 5].

1929-1930 рр. за рішенням XVI всесоюзної партійної конференції, що відбулася у квітні 1929 р., пройшла друга (перша сталінська) загальнопартійна («генеральна») чистка.

Для проведення чистки на Миколаївщини були створені Миколаївська окружна контрольна комісія (ОКК) та Миколаївська окружна перевірочна комісія (ОПК). Для формування перевірочних трійок ОКК був підібраний склад кількістю у 60 осіб та 14 партійних слідчих, кандидатури котрих обговорювалися на відкритих зборах осередків парторганізацій. Таким чином, було організовано 15 парттрійок, залучено до роботи 14 партслідчих та 20 технічних секретарів. Після відбору складу трійок та затвердження їх голів був організований п'ятиденний семінар, де відпрацьовувалися практичні питання чистки [3, арк. 26]. Також президією ОКК було залучено ще 41 особу для роботи у трійках без обговорення їх кандидатур у осередках. У більшості голів парттрійок партійний стаж становив 8-12 років, лише двоє мали стаж більш ніж 12 років, за соціальним походженням з 33 голів парттрійок нараховувалося: робітників – 30, селян – 2, службовців – 1 [4, арк. 110].

Центральною контрольною комісією до всіх окружних контрольних комісій були надіслані листи щодо розгорнення ідейно-організаційної підготовки парторганізацій до майбутньої чистки партії, а саме: роз'яснення задач та методів чистки, донести до відома, що генеральна чистка партії є «гігантські важливим завданням», члени парторганізацій повинні були усвідомити, що основним завданням генеральної чистки та перевірки партійних рядів було очищення їх від соціально чужих, бюрократичних елементів, котрі використовували перебування у партії для своїх корисних та кар'єристських цілей, елементів буржуазно-міщанського походження. Відповідно до роз'яснень передбачалося, що осередки перед чисткою мали підготувати перевірочним комісіям доповіді про стан роботи, надати характеристику кожного свого члена щодо його партійної відданості, активності, проведення лінії партії у роботі, зв'язку з масами, ідеологічної стійкості тощо [5, арк. 8].

На 01 квітня 1929 р. у Миколаївському округу налічувалося 174 партійних осередків з загальною кількістю членів 5424 (з них членів партії – 3995, кандидатів у члени партії – 1429), а саме: виробничих осередків – 50 (членів партії – 2373, кандидатів – 875), у радянських установах – 22 (членів партії – 634, кандидатів – 89), у навчальних закладах – 4 (членів партії – 297, кандидатів – 54), сільських осередків у 10 районах округу – 98 (кандидатів – 691, членів – 411). При кожному партійному осередку Миколаївщини були організовані гуртки з вивчення матеріалів XVI всесоюзної партійної конференції. Слід зазначити, що не всі члени партії вважали необхідним проведення чистки, а навпаки, визнавали її як бюрократичну. У звіті «Підготовка Миколаївської парторганізації до чистки партії» від 23 травня 1929 р. керівництво Миколаївської партійної організації з обуренням цитувало характерні висловлювання деяких членів партії – робітників заводу ім. А.Марті: «Бюрократизм насаджується владою і партією. Чистити треба тих, хто їздить в автомобілях і має швейцарів», «У 1905 р. чистка була генеральною, а зараз штучною», «Навіщо нам чистити в порядку компанії, чи не краще чистити в порядку повсякденної роботи» тощо [6, арк. 19, 43].

Газетами «Красный Николаев» та «Червоний плугар» було розміщено 100 статей та кореспонденцій щодо проведення чистки партії, треті сторінки газет були цілком присвячені цьому питанню.

За планом чистка на Миколаївщині мала відбутися: з 10 червня по 10 липня 1929 р. у 10 районах Миколаївського округу, 10 липня – 01 серпня 1929 р. – у радянських осередках у м. Миколаїв, 20 серпня – 15 вересня 1929 р. – у невеликих виробничих осередках, 15 вересня – 01 листопада 1929 р. – у крупних виробничих підприємствах [7, арк. 11].

Роботу з перевірки та чистки у районах Миколаївського округу трійки розпочали 10 червня та закінчили 06 липня 1929 р. У кожному з 10 районів працювала окрема перевірочна трійка. Було перевірено 102 осередки [8, арк. 71]. Незважаючи на то, що чистка проходила під час польових робіт, членами трійок було відзначено зацікавленість з боку безпартійних мас. Наприклад, у 10 районах на відкритих партзборах були присутні: безпартійні – 28673 особи, комсомольців – 2187, з них багато жінок. Водночас трійками відзначалися випадки використання чистки партії куркульськими та іншими антирадянськими групами для підриву авторитету партосередків та дискредитації окремих членів партії (Карл-Лібкнехтівський, Вознесенський райони). В процесі чистки партії були виявлені загальні для сільської парторганізації недоліки у роботі, а саме: ідеологічна нестійкість (зв'язок з куркульством, викривлення класової лінії), пияцтво, наявність релігійних та побутових забобонів тощо. Загальне число членів партії та кандидатів у сільських парторганізаціях становило 1387 осіб, з котрих у 10 районах було перевірено 1243 особи, що становило 89,6 відсотків до загальної кількості. Не пройшло чистки 144 (10,4 відсотків). З 1243 осіб, які пройшли чистку, членів партії –

843 (67,5 відсотків), кандидатів – 400 (32,5 відсотків), з загальної кількості осіб, які пройшли чистку жінок – 130 (10,4 відсотків). За соціальним складом сільська парторганізація складалася: з робітників – 350 (28,2 відсотків), батраків – 180 (14,4 відсотків), бідняків – 458 (36,9 відсотків), середняків – 106 (8,5 відсотків), службовців – 149 (12 відсотків). Пройшли чистку за партстажем: члени партії, котрі вступили до партії у 1917-1920 рр. – 135 (10,9 відсотків), у 1921-1923 рр. – 28 (2,2 відсотків), у 1924-1929 рр. – 1079 (86,9 відсотків). Виходячи з цих показників, членами трійок був зроблений висновок, що члени сільських партосередків в основному мають маленький партійний стаж, через що найбільш схильні до ідеологічного коливання, про що й свідчив характер виключення під час чистки. Наприклад, виключення за викривлення класової лінії складало 31,8 відсотків, за пияцтво, розтрату, розкладання – 39 відсотків. Виключення за мотивами членів сільських партосередків становило таку чисельність: за зв'язок з опозицією – 1 (0,6 відсотків), служба у білих – 10 (6,3 відсотків), відрив від партії – 29 (29,4 відсотків), викривлення класової лінії – 50 (31,8 відсотків), релігійність – 5 (3,1 відсотків), особи, які «примазалися» та «розклалися» – 36 (22,7 відсотків) [9, арк. 27, 28, 29].

На IV пленумі ОПК, який відбувся 06-08 липня 1929 р. зазначалося, що відсоток членів та кандидатів, які не пройшли чистку сільської парторганізації був об'єктивним. Лише показник чистки партії та виключення з членів партії по Карл-Лібкнехтівському району Миколаївського округу був перебільшений та склав 30,5 відсотків, серед виключених значна частина була віднесена до групи «баласт», хоча серед них були батраки, бідняки та особи, котрі служили у Червоній Армії [10, арк. 60].

Водночас чистка проводилась й у військових організаціях, де була завершена 18 серпня 1929 р. Було перевірено 62 осередки у військових частинах з загальним числом членів партії та кандидатів у члени 787 (виключено 11 осіб, що становило 1,4 відсотків), у морських частинах було перевірено 7 осередків (163 особи, виключено – 4, що становило 2,4 відсотків) [11, арк. 11].

На початку липня 1929 р. розпочалася чистка радянських партійних осередків, у жовтні – листопаді 1929 р. – осередків вищих навчальних закладів та виробничих підприємств, з 06 грудня 1929 р. – заводу ім. А. Марті [12, арк. 105].

У 20 партійних осередках радянських установ було перевірено 532 члена партії та кандидатів, виключено – 29 (27 членів партії та 2 кандидати), що склало 5,5 відсотків до загальної кількості, причини виключення – зв'язок з приватниками, викривлення класової лінії, розтрата та пияцтво. З числа перевірених 70 осіб (13,5 відсотків) отримали партійні стягнення. Всього на чистках в установах було присутніх 3128 членів партії, кандидатів, комсомольців, безпартійних [13, арк. 75, 76].

На 01 січня 1930 р. було перевірено 25 осередків установ з загальною кількістю 780 членів партії (676 членів ВКП(б) та 104 кандидатів), виключено з членів партії – 34 (30 членів партії та 4 кандидатів) також було перевірено 4 навчальних закладів загальною кількістю 376 членів партії та кандидатів у члени партії, виключено – 8 осіб [14, арк. 4, 5].

На початок чистки 1929 р. партійна організація заводу ім. А. Марті налічувала 32 осередки (2100 членів партії та кандидатів). З 06 грудня 1929 р. по 01 лютого 1930 р. було перевірено 20 партосередків – 1074 членів партії та кандидатів. На зборах були присутні 9386 членів партії та кандидатів, членів ЛКСМ – 2966, безпартійних – 18326. З числа 1074 перевірених було зроблено зауважень 52 особам, оголошено доган – 122 особам, виключено з партії – 112 членів (найбільше число виключених становило: через порушення партійної дисципліни – 38 осіб, приховування соціального походження – 19, пияцтво – 9). Таким чином, партійні стягнення отримали 286 членів партії та кандидатів, відсоток склав 26,6, а відсоток виключених становив більш ніж 10 відсотків [15, арк. 23, 24, 33].

Слід зазначити, що чистка була проведена не тільки у низових партійних осередках Миколаївщини, перевірка пройшла й серед керуючих окружних партійних працівників. Всього комісією ЦКК було перевірено 116 членів ОПК, ОКК та ревізійних комісій. Безумовно, серед цих членів партії не знайшлося ідеологічно незрілих, звинувачених у викривленні класової лінії або виключених через відрив від партії, пияцтво тощо. Навпаки, перевірка показала їх «ідеологічну зрілість та здатність здійснювати генеральну лінію партії».

На 01 січня 1930 р. на Миколаївщині під час партійної чистки 1929 р. було перевірено 146 партійних осередків загальною кількістю 4085 членів (у тому числі 861 членів військових осередків). Відсоток виключених до загальної чисельності членів організацій склав: у виробничих партійних осередках – 5,73, у сільських – 12,36, у радянських – 4,4, у навчальних – 2,1, у військових – 1,1 (у середньому по Миколаївщині – 5,8 відсотків), всього було виключено 244 особи (з них членів партії – 148, кандидатів – 96), отримали догану 219 членів партії та кандидатів [16, арк. 107, 112].

Третя «генеральна чистка» була розпочата 1933 р. відповідно до постанови об'єднаного пленуму ЦК та ЦКК ВКП(б) від 12 січня 1933 р. Головні завдання, шляхи та методи проведення чистки були сформульовані в постанові ЦК та ЦКК ВКП(б) від 24 квітня 1933 р. «Про чистку партії».

Безумовно, «сталінські» чистки партії проводилися не для виявлення контрреволюціонерів або чужих елементів, вони були потрібні для посилення серед членів партії атмосфери невпевненості та страху, для заохочення системи доносу, усвідомлення повної залежності від керівництва та не мали нічого спільного з впровадженням внутріпартійної демократії.

Фактично новою чисткою стала кампанія з «перевірки та обміну партійних білетів» 1935-1936 рр., яка тісно змикалася з «великим терором» 1937-1938 рр.

Офіційно практику «чистки партійних рядів» було скасовано на XVIII з'їзді партії у 1939 р.

Список використаних джерел і літератури

1. Державний архів Миколаївської області, ф. П-2, оп. 1, спр. 12.
2. Там саме, спр. 11.
3. Там саме, спр. 6.
4. Там саме, спр. 20.
5. Там саме, спр. 11.
6. Там саме, спр. 12.
7. Там саме, спр. 16.
8. Там саме, спр. 20.
9. Там саме, спр. 6.
10. Там саме, спр. 12.
11. Там саме, спр. 16.
12. Там саме, спр. 20.
13. Там саме, спр. 12.
14. Там саме, спр. 26.
15. Там саме, спр. 16.
16. Там саме, спр. 20.

Мельник М.О.
(м. Миколаїв)

ДІЯЛЬНІСТЬ ЧАСТИН ОСОБЛИВОГО ПРИЗНАЧЕННЯ НА МИКОЛАЇВЩИНІ

Частини особливого призначення (ЧОП, частини ОП) – «комуністичні дружини», «воєнно-партійні загони», створені на підставі постанови ЦК РКП(б) від 17 квітня 1919 року для «надання допомоги органам радвлади у боротьбі з контрреволюцією, несення караульної служби біля найбільш важливих об'єктів» тощо. Діяли при заводських партійних осередках, міських, повітових, районних та губернських комітетах компартії у тісному контакті з загонами Надзвичайної Комісії (НК), частинами ВОХР та ВНУС, формувались із членів і кандидатів у члени КП(б)У, комсомольців. Основними одиницями частин ОП були батальйони і роти. За малої кількості членів партосередків (комітетів) виділяли взводи та відділення. Особовий склад ЧОП поділявся на кадровий та міліційний (перемінний).

Діяльність ЧОП змінювалась упродовж їх існування у 1919-1924 рр.:

- з квітня по листопад 1919 р. відбулося їх повсюдне формування;

- з листопада 1919 р. по березень 1921 р. вони функціонували у системі Всеобучу (воєнна підготовка комунарів потребувала підвищення якості);

- період з березня по серпень 1921 р. характеризується виділенням ЧОП з системи Всеобучу та пошуком нових форм їх організації (крім того, приводом для реформування стало скорочення Червоної Армії та перехід до територіально-міліційного принципу збудування збройних сил);

- з серпня 1921 р. по 1924 р. частини особливого призначення функціонували в якості самостійних бойових одиниць, будучи також і суб'єктом оперативно-розшукової роботи, і були остаточно розформовані 1924 року, до останнього залишаючись надійними бойовими силами партії за умови мінімальних матеріальних витрат.

Залежно від оперативного стану, соціально-економічних та геополітичних факторів діяльність більшовицьких загонів різнилася відповідно до специфіки кожної окремої території. Об'єднувало їх те, що задіювали частини ОП головним чином для придушення народних повстань (що виникали, як правило, під час проведення продподаткових кампаній) та реагування на прояви бандитизму.

Здійснення воєнної підготовки комунарів ЧОП також відносилося до основних функцій. Всі комунари були поділені на три черги призову і на розряди військової підготовки та проходили відповідні курси занять з «ліквідації воєннеписемності». 1922 року для перевірки теоретичних і практичних знань було створено атестаційні комісії у складі командира ЧОП відділу та двох спеціалістів, під час «іспитів» в атестуємих з'ясовували рівень знань зі стройової та адміністративно-господарської служби Червоної Армії, а також організації та служби ЧОП.

У державному архіві Миколаївської області зберігаються три фонди ЧОП: «Штаб частин особового призначення Миколаївської губернії і підлеглих йому частин» (ф. Р-901, 28 од. зб., 1921–1923 рр.), «Штаб 15-го окремого батальйону особливого призначення» (ф. Р-2856, 4 од. зб., 1923–1924 рр.», «8-ма окрема рота особливого призначення» (ф. Р-2855, 4 од. зб., 1921–1923 рр.). Це накази і розпорядження по військовим частинам та установам Миколаївського губкомісаріату, штабу частин особливого призначення Миколаївської губернії і штабів підпорядкованих йому частин, штабу Одеської окремої бригади особливого призначення (1921) про скорочення армії та створення загонів особливого призначення, про порядок демобілізації, грошове та майнове забезпечення червоноармійців (1922); протоколи засідань Миколаївської губернської та Вознесенської повітової військових нарад ЧОП і загальних зборів червоноармійців ЧОП, доповіді про хід формування окремих частин особливого призначення та організацію політнавчання; акти обстеження роботи 15-го Миколаївського окремого батальйону особливого призначення; щоденники 1-го та 15-го окремих Миколаївських батальйонів ЧОП, 8-ї окремої Вознесенської роти особливого призначення (1923), накази про призначення червоноармійців на посади, іменні списки командного та адміністративно-господарського складу штабу ЧОП Миколаївської губернії, атестати, послужні списки військовослужбовців.

1921 р. був створений штаб частин особливого призначення Миколаївської губернії, якому були підпорядковані частини, розміщені в окремих населених пунктах губернії. Наприкінці 1922 р. з ліквідацією Миколаївської губернії штаб ЧОП був ліквідований, а частини особливого призначення передані у відання штабу ЧОП Одеської губернії.

Згідно доповіді командувача ЧОП та 1-го окремого батальйону (м. Миколаїв) від 25 червня 1921 року у батальйоні ЧОП покращилася ситуація з канцелярським приладдям, переглянуто штати: розформований кавескадрон, окремі 2-а і 3-я роти, окремий взвод, сформовані 5-а окрема рота, переформована 3-я лінійна рота, три роти змінили дислокацію, частину штату після реорганізації було звільнено, частину – відправлено у відпустку та резерв; налагоджено «живий» зв'язок з іншими частинами, придбано снасті для риболовлі. Сформовано майстерні для задоволення кадрового складу: чоботарську та кравецьку, облаштовано дитячий будинок комунарів на 65 дітей від 4 до 12 років (найменовано «Дитячою комуною 1-го окремого батальйону ЧОП, розташовувався у Миколаєві по вул. Миколаївській, 12): придбані меблі, постільна білизна, бібліотека, ігри для дітей тощо. При батальйоні організовано духовий оркестр з колишніх моряків та українську трупу, обрано культкомісію з трьох осіб, котра налагодила зв'язок із клубом моряків ім. Леніна «для об'єднаної та спільної роботи на культурно-просвітницькому полі» [1, арк.6, 6 зв.].

30 квітня 1922 року особовий склад штабу частин особливого призначення Миколаївської губернії склав та підписав Урочисту обіцянку щодо прийняття звання «воїна робітничої та селянської армії» для того, щоб «вивчити військову справу, охороняти народне та воєнне майно від псування та розкрадання, дотримуватись революційної дисципліни», а також зобов'язався «за першим покликом робітничого та селянського уряду виступити на захист радянської республіки від усіляких загроз та посягань з боку її ворогів». У списку командного, адміністративно-господарського складу, червоноармійців та співробітників штабу ЧОП Миколаївської губернії – 40 осіб: командувач Михайло Карпов, начальник штабу Олександр Дмитрієв, інспектор Василь Вишневський, ад'ютант Яків Каннабіх, начальник оперативно-стройового відділу Василь Карханін, його помічник Костянтин Станкевич, начальник навчально-мобілізаційного відділу Олександр Комардінов та його помічник Іван Карпушкін, начальник постачання Ілларіон Степанов та його помічник Клавдій Ясинський, комендант Микола Артем'єв, завідувач складом Амберт Єгерь, а також 9 діловодів, 6 переписувачів, 4 телефоністи, 2 каптенармуси, мотоцикліст, 2 їздових, 2 коневоди та 2 прибиральники [2, арк.53, 53].

15 вересня 1922 року тимчасовим виконувачем обов'язків командувача частинами особливого призначення Миколаївської губернії був Григорій Наумович Марков [2, арк. 51], 26 серпня того ж року тимчасовим виконувачем обов'язків начальника штабу ЧОП Миколаївської губернії – Василь Миколайович Карханін [2, арк. 31].

Згідно доповіді командира 3-ї окремої роти ЧОП у м-ку Новий Буг від 6 травня 1922 року формування роти було завершено, у 1-му взводі комуністів – 43, кандидатів у члени партії – 1, комсомольців –14, гвинтівок – 41, револьверів – 12; у 2-му взводі комуністів – 11, кандидатів – 6, комсомольців – 16, гвинтів – 8, револьверів – 1; у 3-му взводі комуністів – 37, кандидатів – 14, комсомольців – 24, гвинтівок – 34, револьверів – 22. Відсутні засоби пересування, заняття не проводились – комунари були зайняті посівною кампанією. Сформовано команди кулеметників та зв'язку. Постачання продовольства погане, вимушені власними силами й коштом доставляти з Миколаєва до Нового Бугу [1, арк.3, 3 зв.].

Командир 5-ї окремої роти ЧОП Миколаївського повіту у доповіді від 7 липня 1922 року так виклав стан свого підрозділу: рота розташована у 75-ти верствах від Очакова, зв'язок між 2-м і 3-м взводами відсутній (немає коней), немає опалення та освітлення, є нестача комплектів взуття та одягу, багато червоноармійців босі й при відправленні у відрядження або караул вимушені надягати чуже взуття, через відсутність постільних приналежностей сплять на голих нарах. Командир роти звертався до начальника відділу постачання ЧОП Миколаївської губернії з проханням сприяти у зміненні ситуації, котра склалася, інакше вимушений буде «скласти з себе усіляку відповідальність» [1, арк.10].

У серпні 1922 року у списку командного та адміністративно-господарського складу окремої легкої батареї частин особливого призначення Миколаївської губернії означились 6 осіб: командир батареї І.П. Креслін, командир взводу Ф.Р. вер'янов, завгосп М.П. Красніков, діловод І.Я. исьменний, молодший артилерист-технік М.С. Спольніков, ветфельдшер К.П. Боккій [3, арк.2]; у списку командного та адміністративно-господарського складу 2-ї окремої роти особливого призначення Херсонського повіту: командир 1-го взводу О.С. Калиновський, командир 2-го взводу Б.С. Карпачевський, командир 3-го взводу З.П. Видріган, командир кулеметного взводу С.Д. Сидорчук, діловоди П.О. Шафрановський та М.А. Конаржевський. [3, арк.4].

У Миколаївській окружній раді ЧОП у лютому 1923 року значились: начальник ДПУ Павло Іванович Тимофєєв, окрвоєнком Павло Миколайович Хрящов, секретарі Петро Адріанович Забудкін та Еммануїл Борисович Лучезарський, командир окружного ЧОП Федір Дмитрович Солодов [4, арк.16].

Згідно з протоколом засідання Миколаївської окружної ради ЧОП від 16 червня 1923 року № 3 було прийнято рішення про проведення табірних зборів для комунарів та другої черги призову у липні – першій половині серпня біля с. Богоявленське. Збори проводили для груп по 100-150 осіб, термін навчання – 8-10 днів [4, арк.53].

Серед документів штабу частин особового призначення Миколаївської губернії і підлеглих йому частин є обіжник комЧОПповіткомбату від 14 січня 1923 року, згідно котрому «кожен командир... має неухильно прагнути удосконалення у воєнній справі та цікавитися як теорією воєнної науки, так і усіма більш пізніми вдосконаленнями в цій області, а також винаходами військової техніки та вивченням армій сусідніх імперіалістичних держав». Тому при батальйоні було відкрито «воєнно-науковий гурток», засідання котрого відбувалися раз на тиждень. Його мали відвідувати міліцейський командирський склад та комунари [5, арк.6].

Згідно Інструкції з ведення журналів-щоденників у штабах губернських ЧОП та окремих частинах (не датована, 1923 рік) журнали-щоденники мали полегшити завдання зі збору, вивчення та розробки матеріалів щодо інформаційної звітності та всебічного висвітлення життя: а) військовий стан: боротьба з бандитизмом, контрреволюційними виступами, повстаннями, дезертирством; б) розвідувальна діяльність; в) навчання; г) навчально-мобілізаційна робота; д) діяльність рад ЧОП; е) постачання; ж) стан озброєння; з) воєнне кооперативне будівництво; і) допомога інвалідам, голодуючим Поволжя, комунарам тощо; к) кадрова робота; а також проведення свят, популяризація ЧОП, робота воєнкорів та ін. [5, арк.7, 7].

Станом на 11 серпня 1923 року частини особливого призначення Одеської губернії пройшли табірні збори, у тому числі: Миколаївський окремий батальйон – 64 комунари, 3 групи Миколаївського повіту – 320 комунарів, 2 групи Первомайського повіту – 173 комунари [6, арк.13].

18 січня 1924 року на засіданні ради ЧОП Миколаївського округу від 18 січня 1924 року заслухали доповідь про стан 15-ї роти Миколаївського батальйону особливого призначення: батальйон складався з трьох рот та одного кулеметного взводу, двох у місті Миколаїв та одного на периферії зі штабом у м. Вознесенськ. Укомплектований головним чином комуністами та членами КСМ від 17 до 45 років. До першої черги призову було зараховано осіб фізично здорових, що могли на вимогу стати до зброї, до другої черги – більш слабких фізично і тих, яких не можна було «відірвати від роботи». За штатом у батальйоні мало бути 650 осіб, у наявності – 1250, через що було створено при основному батальйоні (800 осіб) безкадровий батальйон. Було розпочато роботу з організації розвідувальної діяльності як у місті, так і в районі: виявлення взаємовідносин населення, боротьба з бандитизмом, виявлення поглядів населення на радянську владу. Батальйон мав два гарних приміщення (одне – під штаб та гуртожиток, інше – для навчальних зборів комунарів). Забезпечення постільними приналежностями у гуртожиткові було більшменш задовільним. На озброєнні було 408 гвинтівок, 4 кулемети. Основне навчання проводили з липня по жовтень під час табірних та навчальних зборів, діяли також кілька гуртків [7, арк.3, 4].

У березні 1924 року комісією у складі окрвоєнкома та членів ЧОП було проведено обстеження 15-го Миколаївського окремого батальйону особливого призначення: приміщення штабу світле, просторе, утримується у порядку та чистоті, освітлення електричне, опалюється. На подвір'ї – флігель для проведення навчальних зборів фахівців на 60 осіб (дах потребував ремонту). 20 березня 1924 року на обліку перебували 1-го розряду військової підготовки – 1241 особа, 2-го розряду – 161, 3-го розряду – 131 особа. Обмундируванням батальйон був забезпечений на 50%, продовольством для кадрового складу та фуражем для коней – повністю, грошове постачання забезпечував Одеський губвоєнкомат. Особовий склад штату батальйону складався з 13 осіб, з них 8 – члени партії та 5 безпартійних. За рахунок шефських коштів утримувались машиністка та прибиральниця [7, арк.12].

В «Історії 15-го Миколаївського окремого батальйону особливого призначення» є такі відомості про його життя:

- 1923 рік: 1 січня червоноармійці і комсклад зустрічали Новий рік спільно з частинами 15-ї Сиваської дивізії у театрі дивізії. Для святкування шефом батальйону – Миколаївським повіткомом – було виділено 20 місць на вечір в повіткомі, 30 місць – до клубу Свердлова, а також було запрошення від 44-го полку Сиваської дивізії; 2 січня відбулося перше засідання новоствореного воєнно-наукового гуртка; 9 січня інструктором комкурсів Голубовим було пожертвувано для історичного музею батальйону 12 предметів воєнного побуту та зброї [8, арк.3];

- 1924 рік: 1 січня у штаті батальйону було 12 осіб: командир Солодов Ф.Д., завгосп Резніков М.І., ад'ютант Кудішкін С.М., командир 1-ї роти Фейгель З.М., командир 3-ї роти Дємєнт'єв І.І., командир кулеметного віводу Іванченко Д.Н., командири взводів Слободянюк Н.Л., Дворкін П.Н., Кременський К., Тєлєгін П., старший переписувач Шинкаренко М., їздовий Герцберг М. [8, арк.6 зв.].

У протоколі засідання Вознесенської повітової воєнної наради від 29 серпня 1921 року є рішення про залучення до роботи жінок в якості санітарок, телефоністок та контррозвідниць [9, арк.15]. У протоколі засідання комісії з проведення «Тижня надбання червоноармійця» при

Вознесенському повітпарткомі (документ не датований, не раніше 22 грудня 1922 року) є рішення про мобілізацію з жінвідділу 15 жінок для ремонту одягу червоноармійців [9, арк.36].

21 лютого 1922 року на засіданні наради ЧОП Вознесенського повіту прийнято рішення про облаштування гуртожитку для комскладу при партшколі (1 кімната на 10 ліжок) [9, арк.42].

У протоколі засідання наради ЧОП Вознесенського повіту від 15 червня 1922 року є відомості про встановлення трьох черг призову комунарів: перша – здорові й мало зайняті, друга – більш зайняті, третя – міліція і політвідділ ОДПУ. На озброєнні батальйону було 5 кулеметів, штат недоукомплектований. У трьох ротах батальйону відбулися навчальні стрільби, заплановано проведення занять щодо боротьби з партизанськими загонами [9, арк.54].

На засіданні воєнної наради ЧОП Вознесенського повіту від 9 жовтня 1922 року є відомості про результати проведення табірних зборів. В них взяли участь 226 комунарів (85% від загальної кількості). За підсумками зборів переведено до 1-го розряду 194 особи, до 2-го розряду – 25, до 3-го розряду – 7 осіб [9, арк.63].

На засіданні наради ЧОП Вознесенського повіту 9 листопада 1922 року оголошено про місця дислокації Вознесенської окремої роти і підпорядкованих їй взводів: м. Вознесенськ, с. Мостове, с. Веселинове, с. Братське, с. Єланець, с. Щербані, с. Арбузинка, с. Новокрасне, с. Костянтинівка, м. Березівка, с. Демидове, с. Ландау, с. Покровське, с. Раснопіль [9, арк.78].

3 січня 1923 року до командування Вознесенського ЧОП приступив Володимир Іванович Смоленський. На підставі наказу по Вознесенській окремій роті ЧОП від 30 січня 1923 року частини особливого призначення бури реорганізовані відповідно до нового штату: до складу Вознесенської окремої роти особливого призначення увійшли 7 осіб, літерні взводи були розформовані [10, арк.1 зв.].

Згідно зі щоденником реєстрації проявів бандитизму у селах Вознесенського району в ніч на 9 січня 1922 року у м-ку Єланець було викрадено 40 пудів борошна, арештовано 5 нальотчиків – всі міліціонери Миколаївської губернії; у ніч на 1 лютого у зв'язку з проведенням продподаткової кампанії у с. Сергіївка селяни підняли бунт, туди було відправлено 120 стрілків та кулеметна команда 129-го полку; 8 травня у с. Солоне під час вилучення церковних цінностей повстали селяни, закрили уповноважених у церкві й хотіли побити їх, але загін ЧОН з 12 комсомольців арештував чотирьох жінок-призвідниць й відправив їх до Вознесенська, а цінності були вилучені [11, арк.2, 2 зв., 4, 4 зв.].

У 1924-1925 рр. частини особливого призначення були розформовані на підставі наказу по військах України та Криму від 7 липня 1924 р.

Список використаних джерел та літератури

1. Державний архів Миколаївської області, ф. Р-901, оп. 1, спр. 7.
2. Там саме, спр. 10, арк. 53, 53 зв.
3. Там саме, ф.Р-901, оп. 1, спр. 14, арк. 2.
4. Там саме, ф.Р-901, оп. 1, спр. 15, арк. 16.
5. Там саме, ф.Р-901, оп. 1, спр. 8, арк. 6.
6. Там саме, ф.Р-2856, оп. 1, спр. 1, арк. 13.
7. Там саме, ф.Р-2856, оп. 1, спр. 3, арк. 3, 4.
8. Там саме, ф.Р-2856, оп. 1, спр. 4, арк. 3.
9. Там саме, ф.Р-2855, оп. 1, спр. 1, арк. 15.
10. Там саме, ф.Р-2855, оп. 1, спр. 3, арк. 1 зв.
11. Там саме, ф.Р-2855, оп. 1, спр. 4, арк. 2, 2 зв., 4, 4 зв

Дудник П.О., Сосюкіна О.О.
(м. Миколаїв)

НЕВИДИМОЇ АРМІЇ ДОБРОВОЛЬЦІ

Друга світова війна кардинально повернула життя всієї країни. Її подих ще й сьогодні холодить кров у жилах тих, хто був свідком цих жорстоких подій. Війна залишила в своєму полум'ї мільйони людських життів, принесла страждання і горе, які гостро і скорботно хвилюють пам'ять.

Погрози, розстріли, концтабори не зламали жителів Миколаївщини. В роки нацистської окупації на території області діяло 110 підпільних груп і організацій, 2 партизанські загони. Однією з перших заявила про себе диверсійна група розвідника В. О. Лягіна. На рахунку групи п'ять вдалих диверсій в місті.

Вже в перший рік окупації діяли підпільні групи на заводі імені 61 комунара (керівник Г. А. Степанов) та на Чорноморському суднобудівному заводі (керівник М. Т. Гончаров). З 1942 року на Чорноморському суднобудівному заводі активно діє організація «Патріот Батьківщини» під керівництвом І. В. Козодьорова. Підпільники займались агітацією серед населення, організовували саботажі на виробництві, диверсії.

В Миколаєві існувала антинацистська організація В. В. Бондаренка, яка розповсюджувала листівки із зверненнями до жителів міста. Із її допомогою була створена підпільна група на сантехзаводі, яку очолив В. І. Соколов. В морському порту підпілля очолив Н. Є. Ненно, на елеваторі – С. П. Дмитрієв, в селищі Водопій – Ф. М. Мілєв, в селі Нова Одеса – В. Т. Завадський. В Херсоні очолив підпільну групу Ф. О. Воробйов.

Із травня 1942 року в Миколаєві почала діяти група В. І. Андреєва (А. В. Палагнюка), до складу якої увійшли Шура Кобер та Віктор Хоменко. У липні 1942 року хлопців відправляють із завданням за лінію фронту з важливим донесенням А. В. Палагнюка. Збирали в дорогу підлітків на квартирі А. К. Лободи на вулиці Плотничній, 21, а останню ніч вони провели в квартирі Фролушкіної-Титової по вулиці Херсонській, 53.

З невеликою бамбуковою палицею, всередині якої знаходились секретні зашифровані документи, вони прямували до Москви маршрутом Миколаїв – Луганськ – Ростов – Лінія фронту.

В штабі партизанського руху в Москві вони доповіли обстановку і розповіли про те, що спостерігали на шляху від Миколаєва до Москви. В Москві закінчили короткотермінові курси для розвідників. Повернувшись до Миколаєва, привезли радянським підпільникам радіоприймач, зброю, вибухівку. 24 листопада 1942 року були заарештовані гестапо. 5 грудня 1942 року Віктор Хоменко разом з Шурою Кобером був страчений на Базарній площі в Миколаєві.

А. В. Палагнюк на початку червня 1942 року зумів організувати широку мережу явочних квартир. Характерно, що це були квартири жінок-патріоток, що забезпечували надійну конспірацію. Велику допомогу в збереженні радіостанцій, зброї, листівок надали: А. К. Лобода, Н. П. Андрющенко, А. В. Рябоконь, В. Ф. Фіалковська, А. В. Зелена, Н. С. Нікулочкіна та інші господині явочних квартир. Господарі конспіративних квартир ризикували власним життям і життям своїх близьких. Вони здійснювали справжній подвиг і ставали героями.

Головна конспіративна кватира А. В. Палагнюка була на вулиці Плотничній 21 (господарі А. К. Лобода та В. Н. Ло-

бода). У вересні 1942 року на квартирі Григорія Горлая (вулиця 5-та Військова 35), двічі збирались підпільники з питань об'єднання. Друга нарада відбулась 30 вересня 1942 року: було вибрано керівний комітет підпільної організації «Миколаївський центр» у складі 5-ти чоловік: голова – П. Я. Защук, заступники – В. В. Бондаренко та Ф. А. Комков, члени – Ф. А. Воробйов і В. І. Соколов. Організація об'єднала 25 груп Миколаєва та Миколаївської області.

За завданням комітету була створена підпільна типографія, яка розташувалась в будинку Леоніда Кияна (вулиця 6 Слобідська 47), перший тираж листівок було випущено в жовтні 1942 року в кількості 180 штук. Це були листівки-звернення, які закликали до активної боротьби з окупантами.

Як виростають герої? Вони ганяють м'яча та бувають розбивають шибки у вікнах. Вони ловлять бичків у прибережник камінцях розігрітих сонцем, пірнають з обриву в Інгул. Жують для втіхи солодкуваті грона акації. А потім приходить час і вони стають героями, тому що в них була справжня дружба, мрія і любов до Батьківщини.

Список використаних джерел і літератури

1. Крамаренко М.В. Етапи будівництва військового містечка №72 у м. Миколаєві. // Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження. Звіра наукових матеріалів XI Миколаївської обласної краєзнавчої конференції 24-25 жовтня 2019р. Миколаїв: Іліон, 2019. с 65
2. Крючков Ю. Панорама Николаева // История улиц Николаева: топонимический путеводитель по городу и окрестностям. — Николаев: Возможности Киммерии, 1997. — 160 с.
3. Спогади Грицуняк Ганни Юріївни записаних Крамаренко М.В. 19.07.2021р. // Архів відділу стаціонарних та пересувних виставок МОКМ запис.
4. Спогади Грицуняк Валерія Михайловича записаних Крамаренко М.В. 19.07.2021 р. // Архів відділу стаціонарних та пересувних виставок МОКМ запис.
5. Спогади Масленікова К.Є. записаних Крамаренко М.В. 29.08.2021 р. // Архів відділу стаціонарних та пересувних виставок МОКМ запис.
6. Спогади Філіпова Д.Ф. записаних Крамаренко М.В. 19.08.2021 р. // Архів відділу стаціонарних та пересувних виставок МОКМ запис.
7. Участь Збройних сил України у програмі «Партнерство заради миру» [Електронний ресурс] : Участь Збройних сил України у програмі «Партнерство заради миру» – Режим доступу: http://www.ji.lviv.ua/n77texts/Uchast_zbrojnyh_syl_Ukrainy.htm

Крамаренко М.В.
(м. Миколаїв)

НАВЧАЛЬНІ ЦЕНТРИ МИКОЛАЇВЩИНИ У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Мікрорайон Соляні в І пол. XX ст. являв собою мало забудовану частину міста Миколаєва та складався зі складських приміщень та селища «Темвод», побудованого у 1930-41 рр. для працівників заводу ім. 61 Комунара. Тільки після війни, з переведенням в Миколаїв військових частин, мікрорайон почав активно забудовуватися.

Після закінчення Другої світової війни 92-та Гвардійська стрілецька Червоного прапору Криворізька дивізія, яка входила до 150-го гвардійського окружного навчального Криворізького центру, була переведена до Миколаєва. Дивізія була сформована у 1943 році з бійців 149-ї та 12-ї гвардійської стрілецьких бригад, які брали участь у Сталінградській битві, доповнена випускниками військово-піхотних і артилерійських училищ РСЧА. У складі 3-го Українського фронту брала участь у звільненні Молдови, Румунії, бойовий шлях закінчила у Болгарії. У 1946 р. була переведена до Одеського військового й реорганізована в 34-ту гвардійську механізовану дивізію. Для потреб дивізії 1952 р. в селищі Соляні вздовж Київського шосе, яке у 1982 р. було перейменоване у проспект Героїв Сталінграду, а з 2016 р. – у проспект Героїв України, було побудоване військове містечко № 72. На території сучасного 72-го військового містечка з 1952 р. розташовувалась 92-га Гвардійська мотострілецька Червоного Прапора Криворізька дивізія. У її склад входили: в/ч 21559 – штаб дивізії, в/ч 26489 – 332 навчальний мотострілецький полк, в/ч 28821 – 335 навчальний мотострілецький полк, в/ч 75531 – 274 навчальний танковий полк, в/ч 65130 – 54 окремий навчальний автомобільний батальйон, в/ч 28542 – 340 мотострілецький кадрований полк, в/ч 15712 - навчальний ремонтно-відновлювальний батальйон. 14 вересня 1987 року дивізія була реорганізована у 150-й гвардійський окружний навчальний центр. З 1995 р. на більшій частині території військового містечка № 72 дислокується в/ч А0224 (40 окрема аеромобільна бригада). В 1999 році вона переформована в 79-й окремий аеромобільний полк і переведена з селища Велика Кореніха.

1 липня 2007 р. шляхом об'єднання 79 аеромобільного полку з 11-м полком армійської авіації (дислокується в Херсонській області) була створена експериментальна 79-та окрема аеромобільна бригада. [1,2]

Одним з найважливіших сегментів існування будь-якої військової частини, а особливо навчальної, є військові полігони. Для потреб 92-ї гвардійської мотострілецької Криворізької дивізії у 60-х роках XX ст. були виділені дві незабудовані ділянки: одна недалеко від поселення міського типу Тернівка, а друга, на відстані 40 км від м.Миколаєва, поряд із селом Михайлівка, на місці колишнього німецького поселення Зульц. На ділянках побудовані два полігони: Тернівський і Широколанівський (тепер - військовий полігон біля с.Михайлівка).

У літній період всі військові частини, що розміщувалися на території військового містечка № 72, виходили літнім табором на майданчик за «Солянськими хуторами», біля другого підйому помпової станції на р. Інгул. В той самий час на полігонах Тернівському та Широколанівському навчальному центрі проводилися навчання: у стрільбі з різних типів зброї та керуванні військовою технікою. У цей час проводилися ремонтні роботи в приміщеннях та казармах. З часом необхідність майданчику за «Солянськими хуторами» відпала й там почали працювати літні дитячі піонерські табори. Один від міністерства оборони під назвою «Зірка», другий від заводу ім. 61 Комунара. Дитячий табір «Зірка» був наметовій, дитячий табір від заводу мав стаціонарні споруди. На території таборів були прокладені асфальтовані доріжки, висаджений сад й працював кінотеатр. На сьогодні територія колишніх дитячих таборів частково забудована, проте більша частина - пустир. Подекуди там й досі можна побачити фрагменти асфальту й декілька плодових дерев. [3]

Ближнім полігоном був – Тернівський. Поряд з ним знаходився танкодром, де проходили навчання з керування військової техніки особового складу полків (курсанти, які проходили навчання на базі дивізії; підрозділи забезпечення: РМЗ, ремонтна рота та батальйон управління бойової військової техніки (УБВТ).

Після реорганізації зборених сил України у 1995 р. Тернівський полігон став одним з підрозділів в/ч А0224. Саме

на «Тернівському» полігоні здійснюється виконання щорічної програми десантування й щоденних навчальних програм для військовослужбовців 79 окрема аеромобільна бригада. Широколанівський загальновійськовий полігон першої категорії, був заснований наказом від 12 червня 1952 року [3,5]. За спогадами заступника командира навчального центру в/ч А 1890 підполковника Філіппова Дмитра Філіповича, який проходив службу на полігоні 1883-1985 рр., на Широколанівському загальновійськовому полігоні щомісячно проводили навчальні сладження багато частин колишнього СРСР, а надалі Південного оперативного командування. В обов'язки начальника штабу частини входило: забезпечення заходів безпеки під час навчальних стрільб; інструктаж особового складу військових частин, у яких проходили навчальні стрільби; інструктаж особового складу військовослужбовців, як задіяні в наряді по охорони периметру (на блокпостах, на кожному посту вартовий), інструктаж начальника, операторів та вартових під час навчальних стрільб, забезпечення зв'язку під час навчань.

В обов'язки підполковника Філіппова Д. Ф. входило забезпечування заходів безпеки, перевірка несіння служби особовим складом, заняття з бойової та політичної підготовки, облік особового складу, заняття з офіцерським та особовим складом, мобілізаційна робота, з частинами, яких проходили навчання на полігоні. Одним з обов'язків було прокладання третьої доріжки мішеній для стрільб. Найважчим було те, що у короткий термін треба було прокласти рухливі мішені, яки при влученні опускались та автоматично підіймалась, а також рухались по прокладеній траєкторії (по спеціальнім коліям).

Здебільшого навчання на території полігону проводила 92 мотострілецька навчальна дивізія, проте під час окружних навчань, були залучені сили всіх військових частин Одеського військового округу. Відбувалися перевірки боєздатності військових частин півдня України. Перевірку здійснювала комісія, що складалась з офіцерів генерального штабу. Особливо ретельно перевіряли те, як проходять навчання особового складу дивізії, дивізіонні навчання та навчання з керівним складом дивізій. На той час, коли на полігоні проходив службу підполковник Філіппов Д.Ф., особовий склад частини складався з 5 офіцерів та 10 солдатів. Вони й забезпечували функціонування всього полігону. [6]. У сучасних реаліях Широколанівський полігон є одним з двох найбільших в Україні (разом з Яворівським полігоном), доступних для проведення міжнародних військових навчань у рамках програми «Партнерство заради миру». Першим міжнародним навчанням, що відбулося у 1995 р., був «Козацький степ». Навчання проходили з 1995 по вересень 1997 р. У 1997 р. - вперше на нашій території відбулась зустріч британських, польських та українських військ. Польські війська перетнули кордон наземним чином. Британські війська здійснили десант з висадкою на території полігону «Широкий Лан». Під час проведення навчань, був сформований Британо-польський міжнародний батальйон, основу якого складали офіцери та військовослужбовці за контрактом, з української сторони, окрім офіцерів, були також солдати строкової служби, що служили у 40 десантно-штурмовій бригаді. За час проведення навчань, українські військовослужбовці та солдати строкової служби показали себе як професіонали своєї справи, незважаючи на те, що проходили службу лише рік. Саме цей факт викликав повагу до українських військових, адже англійські та польські військові були професійними військовослужбовцями. Учасник навчань, старший прапорщик Грицуняк В.М. згадує: «Під час навчань була задіяна 4-та рота 40-вої десантно - штурмової бригади (понад 100 осіб). Згідно з запланованим сценарієм навчань «висадка – напад» здійснювались українськими військовими у кількості 50 осіб із літаків ІЛ-76ТД та двох гвинтокрилів МІ-8 у тил супротивника, напроти 4-5 ПУР («Вододром»). На захисті території був здійснений десант у наступній послідовності: британські війська з літака «Геркулес», польські з АН-26, також десантування техніки в кількості 2 одиниці БМД та роти українського десанту – 78 осіб. Навчання закінчились в 17 вересня, на наступний день всі учасники навчань прибули до військового містечка 72 у місті Миколаєві, де відбулися спортивні змагання між підрозділами учасниками навчань (перетягування канату, армреслінг, триборство, рукопашний бій)».

У наступні роки навчання проходили на територіях країн – засновниць та учасниць по черзі. На даний час, якщо навчання проходять на території України його проводять на «Яворівському полігоні».

Неодноразово полігон «Широкий Лан» використовувався як місце проведення наземної фази міжнародних військово морських навчань «Сі Бриз» з наземною частиною на території полігону. Метою навчань є покращення співпраці й координації між країнами чорноморського регіону, окрім РФ, відпрацювання маневрів в морі та на суходолі. За домовленістю, Україна надає військову і цивільну інфраструктуру чорноморського узбережжя, а США підтримують навчання фінансово, надають поміч в техніці та обладнанні. Навчання не проводяться виключно з країнами-членами НАТО — участь в них беруть, як члени блоку, так і інші країни. Вперше міжнародні навчання «Сі Бриз» відбулись 25-31 серпня 1997 р. Навчання проводились поблизу Донузлаву та на полігоні «Широкий Лан». Морська фаза проводилася у північно-західній частині Чорного моря. У командно-штабних навчаннях взяли участь 6 країн. ВМС України представляли дві бригади надводних кораблів і рота морської піхоти. [4,5,7]. «Сі Бриз» є щорічними навчаннями з залученням країн, учасниць програми «Партнерство заради миру».

Одним з видовищних були ювілейні навчання «Сі Бриз» у 2007 р., в яких брали участь військовослужбовці 11 країн: Азербайджану, Грузії, Греції Канади, Вірменії, Латвії, Македонії, Молдови, Німеччини, Румунії та Туреччини. Сухопутна частина міжнародних військово-морських навчань «Сі Бриз — 2007» проходила на території Одеської й Миколаївської областей.

Від ЗС України до навчань було залучено 10 кораблів і суден, три літаки, 8 гвинтокрилів, команда водолазів, рятувальна парашутно-десантна команда, посилена рота морської піхоти. Навчання «Сі Бриз — 2007» проходили у чотири етапи. В ході першого етапу (7-9 липня) відбувалось прибуття сил країн-учасниць навчань, формування тактичних груп, початок роботи багатонаціонального штабу навчання, розбиття табору й підготовка навчальних місць підрозділів морської піхоти. Під час другого етапу (9-14 липня) відбувалась базова підготовка кораблів. Третій етап маневрів (15-19 липня) — практичний етап навчання. Протягом п'яти діб у морі та на узбережжі відбувались спільні тренування та навчання Сил миротворчих операцій. На четвертому етапі (20-22 липня) відбувалось згортання сил та підбиття підсумків навчання. Керівником навчань «Сі Бриз — 2007» було призначено віце-адмірала Віктора Максимова, на той час першого заступника командувача Військово-Морських Сил ЗС України. Сценарії навчань «Козацький степ» та «Сі Бриз» передбачають проведення практичного тренування військових сил на морі, на суші та в повітрі. Участь в них підрозділів від країн, членів НАТО, дозволяє безпосередньо, шляхом спілкування віч-на-віч, обмінюватися досвідом між військовослужбовцями різних країн, щодо виконання миротворчих завдань.

На сьогодні військові щорічні міжнародні навчання продовжуються. «Козацький стер» проходить на Яворівському полігоні або на території країн учасниць навчання. Що до «Сі Бризу», то його наземною частиною є й досі навчальний полігон «Широкий Лан». Також територію полігону активно задіяно для реорганізації військових частин після виконання бойових завдань на території ООС. [3,4,5,7]. Таким чином, Миколаївські навчальні центри відіграють значну роль у практичному засвоєнні знань особовим складом ЗСУ. Значно розширилася діяльність полігонів, як бази для проведення міжнародних військових навчань і обміну досвідом, що призводить до зміцнення обороноздатності нашої країни.

Список використаних джерел і літератури

1. Крамаренко М.В. Етапи будівництва військового містечка №72 у м. Миколаєві. // Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження. Звіра наукових матеріалів XI Миколаївської обласної краєзнавчої конференції 24-25 жовтня 2019р. Миколаїв: Іліон, 2019. с 65
2. Крючков Ю. Панорама Николаева // История улиц Николаева: топонимический путеводитель по городу и окрестностям. — Николаев: Возможности Киммерии, 1997. — 160 с.
3. Спогади Грицуняк Ганни Юріївни записаних Крамаренко М.В. 19.07.2021р. // Архів відділу стаціонарних та пересувних виставок МОКМ запис.
4. Спогади Грицуняк Валерія Михайловича записаних Крамаренко М.В. 19.07.2021 р. // Архів відділу стаціонарних та пересувних виставок МОКМ запис.
5. Спогади Масленікова К.Є. записаних Крамаренко М.В. 29.08.2021 р. // Архів відділу стаціонарних та пересувних виставок МОКМ запис.
6. Спогади Філіпова Д.Ф. записаних Крамаренко М.В. 19.08.2021 р. // Архів відділу стаціонарних та пересувних виставок МОКМ запис.
7. Участь Збройних сил України у програмі «Партнерство заради миру» [Електронний ресурс] : Участь Збройних сил України у програмі «Партнерство заради миру» – Режим доступу: http://www.ji.lviv.ua/n77texts/Uchast_zbrojnyh_syl_Ukrainy.htm

Пархоменко В.А
(м. Миколаїв)

МИКОЛАЇВ ПІД ВЛАДОЮ ДОБРОВОЛЬЧОЇ АРМІЇ У 1919 Р.: ЗА СПОГАДАМИ СУЧАСНИКІВ

Буремною віхою в історії Миколаївщини стала доба Української революції 1917-1921 рр. Важливим джерелом з її історії, є спогади активних учасників тих визначальних подій. Безумовно, ці твори не позбавлені суб'єктивності, адже відображають особисті погляди авторів, їх політичні, світоглядні уподобання. Особливо це характерно для доби збройного протистояння в роки революції та Громадянської війни. Тому автори, невипадково, перетворили свої праці на інструмент продовження політичної боротьби з подальшим викриттям своїх опонентів та вибілюванням власних дій. Однак саме цей суб'єктивізм, у свою чергу, й створює додаткове тло для кращого розуміння та аналізу тих подій. Доба денікінської влади на Миколаївщині (серпень 1919 – січень 1920 рр.) представлена переважно спогадами представників із радянського табору: учасників підпілля, які перебували в Миколаєві в період здобуття міста Добровольчою армією генерала А. Денікіна. Це мемуари підпільників М. Бінштока [1], С. Інгулова [2], М. Ленау [3]; в'язня денікінської контррозвідки Н. Мілюкова [4]; спогади одного із «61 комунарів», якому вдалося врятуватися Д. Щербини [5]; керманича Баштанської селянської республіки П. Тура [6]. Свідчення М. Ленау та С. Інгулова опубліковано в журналі «Літопис революції» – друкованому органу Істпарту в 1926 р. Інші мемуари представлено у збірці «Сторінки боротьби», що побачила світ у Миколаєві в 1923 р. Жорсткі рамки радянської ідеології обмежували оприлюдненн мемуарної спадщини. Лише у 1920-х рр., коли ідеологічний тиск у радянській Україні не був доведений до крайньої межі, була можливість із відповідними купюрами та коментарями, більш-менш правдиво, оприлюднювати спогади. Показовими у цьому відношенні є свідчення більшовика М. Ленау, який за денікінської влади був кореспондентом газети «Южная речь», що видавалася місцевим «Освагом» (рос. Осведомительное Агенство) – інформаційно-пропагандистським відділом білогвардійської армії. Так, його спогади, що оприлюднені у 1926 році мали не зовсім вдалу назву «Денікінське підпілля в Миколаєві». Проте воно було якраз протиденікінським. І у 1975 р. мемуари подані в іншій редакції під назвою «Миколаїв. 1919 рік» [7]. Тут вже прибрано особисті авторські характеристики деяких учасників підпілля, вилучено низку епізодів. Наприклад, напередодні вступу денікінців до Миколаєва, більшовицький штаб, втікаючи з міста, забув зняти охорону готелю «Лондонський» – китайців-«інтернаціоналістів». Ті, не маючи наказу відступати, до останнього відстрілювались від денікінської кінноти [3, с.53]. Або епізод про партійне завдання: «кохання» автора спогадів із донькою поліцейського пристава (підпільники спочатку думали, що її батько служить у білогвардійській контррозвідці і це знайомство буде вкрай для них корисним) [3, с.55].

Менш інформаційними є свідчення представників білогвардійськоготабору, події в Миколаєві згадуються побіжно. Переважна більшість цихспогадів опублікована в часопису «Военная Быль», що видавався у Парижі в 1952-1974 рр. і призначався для колишніх військових російської армії – учасників Першої світової війни, розкиданих долею по усьому світу. Цеспогади П. Варнека, у 1919 р. – матроса есмінця «Поспешный»; В. Бекеча –інженера-механіка 3-го танкового загону; історико-мемуарна праця М. Кадеснікова – лейтенанта канонерського човна «Терец» та ін. Частина цих спогадів перевидана у 2002 році. Наприкінці липня 1919 р., більшовики втрачали контроль над Україною. Із заходу на Київському та Одеському напрямах наступала Дієва армія Директорії УНР. Зі сходу на цих же напрямах швидко просувалася Добровольча армія А. Денікіна. Головний отаман військ УНР С. Петлюра до останнього сподівався на можливість порозуміння з денікінською армією на ґрунті боротьби зі спільним ворогом – більшовиками. Однак політичні реалії були іншими: у вересні розпочалися військові дії на новому українсько білогвардійському фронті. На початку серпня з херсонського напряму на Миколаїв розпочала наступ 4-та піхотна дивізія (командир генерал-майор Я. Слащов) 3-го армійського корпусу (командир генерал-лейтенант М. Шиллінг) Добровольчої армії. У боях з більшовиками відзначився Сімферопольський офіцерський полк: 5 серпня 1-й батальйон цього полку здобув Нову Одесу, а 2-й – Гур'ївку. 3-й батальйон полку, з іншими частинами увійшов, 18 серпня до Миколаєва і перебував там до 3 вересня, після чого його перекинуто на фронт проти військ Директорії УНР під Бірзулу. Здобуття Миколаєва денікінцями полегшено висадкою десанту у Варварівці, що дезорганізувало оборону більшовиків. Операція здійснена білогвардійським Кінбурнським загоном у складі канонерських човнів «Терец», «Грозный», міноносця «Жаркий», пароплава «Граф Игнатьев» та допоміжних суден [8, с.22]. Радянські мемуаристи у 1920-х рр. визнавали, що до приходу денікінців, Миколаївська більшовицька організація майже не підготувалася до підпільної роботи. Не було заздалегідь підготовлено конспіративних квартир, документів, друкарні. Настрій робітників спочатку був розгубленим, серед них значний вплив мали меншовики, які пішли на співпрацю з денікінською адміністрацією. На суднобудівному заводі «Руссуд» перед робітниками виступив генерал М. Шиллінг, він запевнив, що ціни на продовольство будуть нижчі ніж за радянського режиму, а усі політичні питання повинні вирішати Установчі збори після остаточної перемоги над більшовизмом [3, с.59]. На селах політичні симпатії постійно коливались. У 1918 р. селянство повстало проти Гетьманату та німецько-австрійських військ і вітало прихід

радянської влади. Проте більшовицька політика продрозкладки викликала вже через пару місяців хвилю протирадянських повстань. Селяни казали: «Пусть идет Деникин. У него хорошо: люди ученые… студенты, учителя, гимназисты. Они дадут России полный порядок» [6, с.210]. Але вже у вересні проти денікінського режиму постануть Баштанська та Висунська республіки. За свідченнями радянського мемуариста, наступного дня після здобуття міста, 19 серпня, на Сінній площі денікінці стратили двох чоловіків та жінку. Розквітло мародерство. Через тиждень радянське підпілля спромоглося скоординувати свою роботу з більшовиками Одеси та Кривого Рогу, а пізніше із керівництвом Баштанської та Висунської республік. До складу бюро підпільного комітету увійшли С. Інгулов, М. Бінштok, П. Атваш [1, с.196]. Завданнями підпілля були: збір інформації, радянська пропаганда, підготовка збройного повстання. Збір інформації здійснював М. Ленау, який за його ж свідченнями, зміг втертися у довіру до «балакучого» начальника порту контр-адмірала М. Римського-Корсакова та помічника начальника «Освагу» поручика Ромодановського, одержуючи від них корисну інформацію [3, с.57, 63]. Центральне місце у радянській мемуаристиці посідає розстріл денікінцями 61-ї особи, в ніч на 20 листопада 1919 р., на площі Комунарів (до березня 1919 р. – Адміралтейська площа). М. Ленау, який за дорученням губернського комітету партії більшовиків у 1921 р. з'ясовував обставини цієї трагедії, у спогадах виклав своє бачення подій. Учасник комсомольського підпілля Г. Хазанов дав розклеювати листівки 10- річному хлопцю, а той був схоплений. На допиту він розповів, хто дав йому прокламації. На квартирі, Г. Хазанова денікінці не застали, сусіди розповіли, що той пішов до знайомої Т. Мальт. Там обох підпільників із наявними листівками заарештовано. Начальник контррозвідки доповів генералу Я. Слащову про арешт більшовиків і дав список на 61 особу, яких генерал наказав розстріляти. Заарештованих із в'язниці привозили на вантажівках, виводили на площу по 8 осіб, де у стіни заводу «Руссуд» їх розстрілювали козаки. В цей же день автор спогадів зустрівся із полковником Дубяго, який від імені генерала Слащова зробив заяву про повну ліквідацію більшовицького підпілля. Однак, вказує мемуарист, жоден із членів комітету, жоден із активних працівників партії не був заарештований. Це засвідчує про те, що далеко не всі із страчених належали до підпілля. Коли мемуарист прочитав список розстріляних у газеті, то побачив лише 5 знайомих йому прізвищ, серед них були Хазанов і Мальт [3, с.61-62]. Ленау вказує, що розстріляно 58 осіб, а пораненим Д. Щербині, М. Полякову та ще одному пощастило врятуватися. У мемуарах інший радянський підпільник С. Інгулов зазначає, що генерал Слащов наказав негайно покінчити з підпіллям. У в'язниці було 37 осіб, а інших 24 схоплено на вулицях, театрі, кінематографах. І під виглядом більшовиків розстріляно. Примітно, що через два роки після цієї події до автора спогадів у Харків приїхав один із тих, кому пощастило врятуватися: робітник заводу «Руссуд» М. Поляков. У нього на очах розстріляли сина, а сам він у ту ніч одержав декілька поранень. Поляков був розгублений звісткою, що Слащову дозволили повернутися в радянську Росію. У розмові він сказав, що спочатку навіть хотів помститися йому за усіх загиблих, але потім вирішив, що колишній генерал вже не становить загрози для радянської влади [2, с.50-51].

М. Бінштok вказує, що контррозвідка заарештувала не хлопчика з листівками, а комсомольця-підпільника, який після тортур видав Г. Хазанова та Т. Мальт, адже більше він нікого не знав. Причому за годину до арешту Мальт, на її квартирі відбулося засідання комітету партії і якби воно випадково затягнулося, тоді дійсно увесь актив було б заарештовано денікінцями [1, с.198].

Д. Щербина, якому пощастило врятуватися, у спогадах розповів, що коли з партією заарештованих його привели на площу, він побачивши розстріляних, вдарив конвоїра в обличчя і побіг. Пролунали постріли. Його поранено в ногу, він впав, потім повз, але його не переслідували [5, с.206]. Так описано у спогадах події 20 листопада 1919 р.

У грудні в місті серед денікінців поширилися панічні настрої. Із півночі червоні війська наближалися до Миколаєва. Розповідаючи про відступ із міста, білогвардійський мемуарист відзначив, що завдяки криголаму та буксирам вдалося вивести з Миколаєва до Одеси недобудований крейсер «Адмирал Нахимов», міноносці «Цериго» та «Занте», два підводних човни,транспорти «Дон» та «Баку». Затонуло у Дніпро-Бузькому лимані лишепосильне судно «Джалита» [9, с.11]. Ця публікація знайшла відгук. Доредакції часопису «Военная Быль» звернувся учасник цього походулейтенант Нелавицький який уточнив, що судно «Джалита» затонуло раніше, а під час переходу втрачено у лимані землечерпалку «Лисовский» [10, с.47].Про евакуацію 3-го танкового загону на транспорті «Дон» із Миколаєва до Одеси залишили цікаві спогади інженер-механік танка «Генерал Скобелев» В. Бекеч та поручик цього загону О. Трембовельський. За даними дослідника М. Коломійця, у листопаді 1919 р. цей загін мав на озброєнні 4 танки [11, с.42]. Під тиском червоних військ, загін на потязі із району Катеринослава, прибув напередодні Різдва до Миколаєва [12, с.44]. Для евакуації танків обрано транспорт «Дон», але судно вимагало негайного ремонту. Після його завершення, 31 грудня 1919 р., на транспорт крім танків завантажили дві цистерни бензину та два вагони боєзапасів. Усі робітники та вантажники порту залишились задоволеними – з ними напередодні Нового року командування розрахувалися горілкою [13, с.320]. У 1920 році із Одеси танковий загін перевезено до Криму, де він брав участь у наступі військ генерала П. Врангеля. 31 січня 1920 р. частини радянської 41-ї стрілецької дивізії увійшли до Миколаєва. Доба «денікінщини» завершилася.Таким чином, мемуарна література дозволяє висвітлити такі аспекти проблеми, що не містять інші види джерел, у першу чергу, документальні. Адже для всебічного вивчення минулого потрібно не лише знати послідовність історичних подій, а й бачити їхню рецепцію у свідомості сучасників цієї епохи.

Список використаних джерел і літератури

1.Бинштok М. Николаевская организация в период Деникинщины // Страницы борьбы: сборник материалов по истории революционного движения в Николаеве. – Николаев: Николаевское бюро Истпарта, 1923. – С. 195-200.

2.Ингулов С. Под пятой // Летопись революции. – 1926. – № 3-4. – С. 21-51.

3.Ленау М. Деникинское подполье в Николаеве в 1919 году // Летопись революции. – 1926. – № 3-4. – С. 52-65.

4.Милюков Н. В деникинском застенке // Страницы борьбы: сборник материалов по истории революционного движения в Николаеве. – Николаев: Николаевское бюро Истпарта, 1923. – С. 200-203.

5.Щербина Д. Расстрел 61 // Страницы борьбы: сборник материалов по истории революционного движения в Николаеве. – Николаев: Николаевское бюро Истпарта, 1923 – С. 203-206.

6.Баштанская республика (По воспоминаниям П. Тура) // Страницы борьбы: сборник материалов по истории революционного движения в Николаеве. – Николаев:Николаевское бюро Истпарта, 1923 – С. 207-214.

7.Ленау М.Н. Николаев. 1919 год // Героическое подполье. В тылу деникинской армии.Воспоминания. – М.: Политиздат, 1975. – С. 300-312.

8.Кадесников Н. Краткий очерк белой борьбы под Андреевским флагом на суше, морях,озерах и реках России в 1917-1922 годах // Флот в Белой борьбе. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2002. – С. 9-71.

9.Варнек П.А. Эвакуация Одессы Добровольческой армией в 1920 г. // Военная Быль. – 1970. – № 106. – С.9-17.

10.Нелавицкий. Письмо в редакцию // Военная Быль. – 1971. – № 108. – С.47.

11.Коломиец М. Танки в Гражданской войне. – М.: Яуза, Эксмо, 2014. – 144 с.

12.Бекеч В.А. На транспорте «Дон» // Военная Быль. – 1971. – № 113. – С.44-45.

13.Трембовельский А. Эпизоды из жизни 3-го отряда танков // Последние бои Вооруженных сил Юга России. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2004. – С. 317-332.

Демьяненко Ю. Н., Гаврилов И.В.
(г. Николаев)

ЗАМОЩЕНИЕ ГОРОДА НИКОЛАЕВА. РОЛЬ Г.Н. ГЕ И ЕГО ПРЕДШЕСТВЕННИКОВ В ЭТОМ ПРОЦЕССЕ

Целью статьи является рассмотрение вопроса о приведении внешнего вида города корабелов в надлежащий вид, о замощении города, о деятельности Г.Н. Ге и роли его предшественников Курчатова И.И., Расторгуева Е.П., Самокишина А.Д. Цель статьи указана в конце публикации. В одной из статей исследователь Ю.Н. Демьяненко уже рассматривал роль Е.П. Расторгуева в благоустройстве города в 1860-х гг. как один из аспектов его биографии [10].

Николаев с его прямыми улицами, всем обликом своим был подчинен делу судостроения. При губернаторе М. П. Лазареве в 1841 г. Николаевская городская дума (НГД) приняла решение, запрещающее любое строительство, которое перекрывает уличную перспективу для извоза и пешеходов. Центральные улицы и тротуары были частично замощены плитами известняка, добывавшегося в каменоломнях. Этот камень быстро изнашивался под колесами экипажей и телег. Не лучше дело обстояло с тротуарами. И если центр города мог еще рассчитывать на относительно респектабельный вид, то районы улиц Военных и Слободок каждую весну и осень утопали в грязи. Даже подъезды к пристани и порту находились в бедственном положении. Только в последней четверти XIX в., после введения нового налога, шедшего, в основном, на замощение, ситуация изменилась к лучшему. Подать была наложена на торговцев, выразилась она в сборе ½ копейки с каждого пуда товаров, ввозимых в город. Значительную роль в принятии этого решения сыграл городской секретарь Г. Н. Ге. Это же решение способствовало обострению его личного конфликта с купцами, торговцами зерном, представителями крупных экспортных домов, вынужденными тратиться на приведение городских улиц в порядок. В то же время, нельзя согласиться с распространенным в среде николаевских краеведов мнении, что именно Г. Н. Ге был инициатором замощения основных улиц города. Начало конфликта было положено в 1880 г., когда в первый год своей 1-й каденции гласного НГД, Г. Н. Ге предотвратил попытку гласных урезать финансирование двухклассных народных школ, основанных женой одного из предыдущих военных губернаторов Б. А. фон Глазенапа, Эмилией фон Глазенап. Школы находились в беднейших кварталах Слободки. 1200 учащихся и 59 учителей не были выброшены на улицу. Депутаты (гласные) предлагали сократить финансирование образования за счет уменьшения средств на содержание помещений и зарплаты преподавателям. Кулуарно гласные НГД Зарубин, Мартиросов, Нечаев, лица их поддерживающие, предлагали из 20 школ оставить 10, уволить лишних учителей, уплотнить учащихся, а освобожденные помещения отдать в прибыльную аренду с целью получения максимальной «коммерческой прибыли». И хотя в конце 19 в. Херсонская губ. не оказывалась, в отличие от Николаевской области за 2021 г. на последнем месте по результатам знаний учащихся, а держалась среди прочих на позициях средних или немного ниже средних, что тогда, что сейчас многие гласные (депутаты) буквально бредили сверхприбылями.

В газете «Южанин» Г. Н. Ге выступил со статьей, где пояснил простым обывателям, что уменьшение финансирования образования для бедных напрямую мотивировано депутатами-лоббистами, желавшими разместить в освободившихся строениях свои салотопные заводы и шорные мастерские. В течение 1880-1884 гг. Г. Н. Ге сорвал выделение дополнительного участка городской земли на квартале между улицами Херсонской и Севастопольской для расширения механических мастерских братьев Луки и Андрона Донских с целью строительства общежития и бани для рабочих под предлогом, что эти строения перекроют свободный проезд, т. е. нарушат положение от 1841 г. Наконец, принятие решения о сборе в ½ коп. в 1887 г. привело к его выходу из состава НГД после того, как его кандидатура на должность городского секретаря была не получила нужного количества голосов. Эффектное обращение в прессе к городской общине, опубликованное в газете «Южанин» от 19.05.1887 г., в котором Г. Н. Ге заявил, что «…Вполне выяснилось, что не ко двору пришелся я у вас. Все, что считаю в себе лучшим, – все это оказалось у вас ненужным именно на поле служения общим интересам; все это поругано в кругу николаевского представительства. Я везде был и желаю до гроба быть идеалистом» стало действенным ходом для его триумфального возвращения в городскую власть. Находясь в Петербурге, 11.07.1888 г. Г. Н. Ге выразил согласие баллотироваться на пост городского секретаря, а 7.09.1888 г. был избран на этот пост и успешно занимал его до 1906 г. В чем же состоит секрет его успеха. По-видимому, в том, что он нашел средства воздействия на местное финансовое лобби за счет предоставления определенных преференций еще более крупным столичным или иностранным финансистам и купцам, да и административные факторы воздействия имперского Санкт-Петербурга сбрасывать со счетов не стоит. Вспомним, сколько было сломано копий по поводу принятия проекта, а затем строительства николаевского водопровода в 1890-е – 1900-е гг. Сам Г. Н. Ге не был, по его же словам, «идеалистом до гроба». Он вполне успешно занимался бизнесом, а его основной компаньон в 1880-е гг., г-н Лигензевич, был напрямую связан с замощением городских улиц. Так что нельзя согласиться с мнением журналиста С. Гаврилова об исключительно альтруистических мотивах в поступках Г. Н. Ге, который не был лично заинтересован в успешном замощении подъездных дорог [6]. Газета «Николаевский листок объявлений» так характеризует деятельность господ Лигензевича и Ге в январе 1884 г.: «поставщик гранита г-н Лигензевич требует надбавки ему цены на поставку им гранита с 50 до 60 руб. за куб. сажень. Он обещал город до 150 куб. саж. в мес., а фактически поставил не более 15 куб. саж. Кроме того, Ге (Ге Григорий Николаевич, гласный НГД в 1879-1887 гг.) и Лигензевич клеветали на ж/д правление <о задержке поставок>. Вопрос уже ставился перед НГД, которая 3.05.1883 г. приняла решение доплачивать с мая 1883 г. дополнительные 50 коп. за куб. саж. За июнь вместо 400 было поставлено 30, август – 127, сент. – 102,5, окт. – 113,5, нояб. – 44, дек. – 38,25 куб. саж. 28.07.1883 г. – НГД призвала к выполнению контракта». Налицо факт задержки поставок гранита для получения еще большей прибыли. Лигензевич и Ге успешно вели свой бизнес по замощению города, но другие гласные также хотели участвовать в прибыльном бизнесе. Возник конфликт интересов.

По мнению авторов, успех деятельности Г. Н. Ге и его бизнес-компаньона Лигензевича связан с резким увеличением хлебного экспорта, проходимого через город. В своей работе, посвященной 100-летию города Г. Н. Ге отмечал «весь портовый город есть торговый путь» [7, с. 66]. Если в

1862 г. отпуск зернового хлеба доходил до 19 тыс. четвертей, перед открытием Харьковско-Николаевской ж/д – до 1 млн. четвертей, а после ее открытия, на середину 1880-х гг. – 3,5 млн. четвертей [10, с. 137-140; 15, с.120-121].

Попытки привести улицы города и дороги ведущие в город в порядок предпринимались и раньше. К сожалению, данных о предшественниках Г. Н. Ге нет и в объемных краеведческих работах по истории XIX в. [14; 17]. Научная ценность работы состоит в поиске и дополнении сведений об этих общественных деятелях. В середине XIX в. одним из первых, если не первым на этом поприще выступил гласный НГД А. Д. Самокишин. В 1850-е – 1860-е гг. он содержал Николаевскую и Водопойскую почтовые станции и был крайне заинтересован в своевременной доставке корреспонденции, следовательно – в своевременном замощении и ремонте транзитных городских и выходящих из города дорог. Иной раз А. Д. Самокишин вынужден был приводить дороги в порядок на собственные средства, что не улучшало его материального положения. 4.09.1862 г. он подал прошение Николаевскому военному губернатору Б. А. фон Глазенапу прошение об освобождении от выборной должности городового магистрата по причине «безпромежуточного состояния по службе … все время с 1850 г. … по случаю разстройства моих обществ (дел), последовавших от неудачных коммерческих предприятий … вынужден находиться в приискании для себя частной службы». Б.А. Глазенап удовлетворил просьбу 15.09.1862 г. [4, лл. 1-2]. Одним из инициаторов приведения в порядок улиц возле своего магазина выступил еще один николаевский купец – Иван Иванович Курчатов, владелец дома и лавки по адресу: ул. Спасская, 42. Он сам за свои средства замостил тротуар возле своего коммерческого предприятия, но его призыв не нашел широкого отклика среди основной массы городских торговцев. Следует также не забыть деятельности ратмана Николаевской городской полиции Евдокима Павловича Расторгуева, который в период 1858-1866 гг. избирался гласным НГД, казначеем НГД, исполнял должность Николаевского городского головы в течение месяца. В 1862 г. был представлен во время визита в Николаев Великого Князя Константина Николаевича Романова, получил благодарность за исправность Одесского моста, замощение Спасского шоссе и разумное ведение городского хозяйства. В 1863 г. был избран в состав делегации по организации визита и встрече императора Александра II. По время монаршего визита был представлен ему и получил еще несколько благодарностей [3, лл. 1-6]. В бытность свою ратманом Ник. гор. полиции Е.П. Расторгуев навел порядок в замощении города, прежде всего улиц, ведущих в пристани и порту, другим стратегическим объектам. Устранение Расторгуева и его помощников от замощения города привело, выражаясь современным языком, к «теневой коммерциализации этого доходного дела», «появлению откатов», на которых наживались нечистые на руку дельцы. Газетная заметка за 1884 г. свидетельствует о том состоянии, в котором пребывало это важное для городского хозяйства дело в середине 1880-х гг.

Поэтому, не умаляя заслуг в замощении города Николаева Г. Н. Ге, о котором написаны книги и статьи, следует помнить о его предшественниках в этом деле: А. Д. Самокишине, И. И. Курчатове, Е. П. Расторгуеве. И если первые двое хотя бы удостоились скупых слов благодарности от немногих горожан, которые помнили об их реальной роли в жизни города в XIX в., в виде посмертных некрологов, то третий был совершенно позабыт. В восстановление исторической справедливости по отношению ко всем трем и состоит основная цель статьи, а их краткие биографии в виде справок приводится после основного текста.

Биографические справки

Самокишин Андрей Демьянович (10.08.1820 – 27.01.1891, Николаев, похоронен 29.01.1891, Ник. гор. клбд.). Православного вероисповедания. Происхождением из елисаветградских 3-й гильдии купеческих сыновей. В 1855 г. причислен к николаевским 3-й гильдии купцам, после 1858 г. – к купцам 2-й гильдии. В общественной службе – с 1850 г. Был женат на дочери николаевского купца 2-й гильдии Елисавете Ивановне Асетровой. Их приемный сын Павел умер молодым, в 1870-е гг. Владел каменным домом на ул. Большой морской, угол ул. Рождественской. Был долгое время прихожанином Рождество-Богородичного (Старо-купеческого собора), много заботился о благолепии храма. Умер от рака и был отпет в Старо-купеческом соборе. Исповедовал его священник Григорий Семененко. Хоронил причт собора в составе: протоиерей Иоанн Воскресенский, священник Григорий Семененко с диаконами Кассианом Еровенко и Николаем Воробьевым. В некрологе, напечатанном в газете «Южанин» 22.02.1891 г. о его деятель 22.02.1891 г. о его деятельности на благо городской общины сказано так: «Недавно умерший гласный НГД Андрей Демьянович Самокишин представлял собою редко встречающийся в настоящее время тип человека, который всего себя посвятил деятельности на пользу своего общества. Службу свою покойный начал гласным дореформенной думы в 1850 г. В 1855 г., кроме обязанности гласного по избранию общества, исполнял обязанности эконома городской больницы и богадельни, а также состоял членом холерного комитета и в этом звании оказал больнице (Николаевскому морскому госпиталю – Д. Ю. Н., Г. И. В.) громадную услугу поставлением на свои средства лекарств больным, улучшением и ремонтом помещения для холерных больных тоже за свой счет. 27 октября того же года получил от главнокомандующего 2-й армией генерал-адъютанта Лидерса благодарность за содержание и лечение 14 ратников. В 1856 г. был избран кандидатом ратмана городового магистрата, а в 1859 г. в ратманы на трехлетие с 1860 по 1863 г. Назначенный 2 января 1860 г. в комиссию по проверке денежных оборотов городового комитета с 1821 по 1861 гг., дела которого были очень запутанны, он, по засвидетельствованию генерал-майор Кузнецова, в течение 2,5 лет непрерывным трудом и усердием совместно с членом комиссии Сизовым не только привел дело в полный порядок, но также улучшил формы счетоводства по правилам двойной бухгалтерии – и ко всему этому отказался от награды, считая свой труд обязательным долгом чести и службы. В продолжение Крымской войны 1853-1856 гг., когда Николаеву угрожала опасность, гласный Самокишин являлся незаменимым подспорьем для своего общества. В 1855 г. за принятие войск при следовании их чрез г. Николаев получил благодарность от Его Императорского Величества Государя-Императора за безвозмездную поставку подвод для войска за свой счет раненым на Бельбек сахару, чаю, перевязочного материалу и корпии. В 1871 г. при введении городового положения избран гласным, а в 1872 г. – директором исполнительного комитета о тюрьмах, в 1874 г. – избран председателем третейского суда и до последних дней жизни состоял по выборам городской думы. … Приносил пользу свои согражданам, всегда откликался на нужды страдающего брата. … Своей непреклонной энергией и силой производил впечатление человека, который не требуя наград, тихо и скромно совершал свое дело. Такие люди в наше время, когда личные интересы поглощают все … очень редки, единичны, с них нужно брать примеры любви к ближним и посильного служения на общественное благо. Мир твоему праху, честный труженик» [11].

Курчатов Иван Иванович (1827 – 30.10.1895, Николаев, похоронен 1.11.1895, Ник. гор. клдб.). Единоверческого вероисповедания. Происходил из мещан. В 1851 г. причислен в николаевские 3-й гильдии купцы. В общественной службе состоял с 1857 г., неоднократно избирался гласным НГД, с 1857 по 1860 г. исправлял должность николаевского городского старосты, с 1860 по 1863 г. был ратманом городового магистрата, с 1863 по 1865 г. служил депутатом и казначеем квартирной комиссии. С 1866 по 1869 г. вновь был избран ратманом и занимал эту должность

по день упразднения магистрата. С 1869 по 1872 г. был кандидатом в гласные НГД. В 1866-1872 гг. был кандидатом в старосты Рождество-Богородичной единоверческой церкви. За пожертвования на украшение храма получили благословение святейшего синода. 13.09.1867 г. – был награжден серебрянной медалью с надписью «За усердную службу» для ношения на шее на Станиславской ленте. Был женат на дочери николаевского купца 2-й гильдии Анастасии Степановне Кореневой. В семье дети: Ольга (1862, Николаев – 26.11.1865, Николаев, 28.11.1865, пох. на Ник. гор. клдб.), Мария (род. 18.07.1863 г., Николаев), Иван (род. 1.07.1864 г., Николаев), Лев (15.02.1866, Николаев – 9.02.1870, Николаев, 11.02.1870 пох. на Ник. гор. клдб.), Георгий (род. 22.04.1867, Николаев), Петр (род. 23.06.1868, Николаев). В конце жизни проживал по адресу: ул. Никольская, 39. 30.10.1895 г. в 17:30 кончался после тяжелой и продолжительной болезни и был отпет в Рождество-Богородичной Единоверческой церкви священников Лаврентием Толстовым, диаконом Матвеем Довбушевым, псаломщиком Петров Кузововым. В некрологе о нем сказано: «Жизнь И. И. Курчатова довольно поучительна. Г-н Курчатов доказал, что во всякой сфере можно трудом, честностью, энергией добиться солидного положения. Начал приказчиком и закончил видным купцом, владельцем лучшего и богатого магазина в Николаеве. Г-н Курчатов был чужд современных коммерческих приемов, он постепенно поднимался по лестнице, не делая никаких скачков. Г-н Курчатов пользовался репутацией честного человека и всегда окружающие относились к нему с полным уважением. Он всюду имел неограниченное доверие. До введения городового положения г-н Курчатов состоял близко к общественной жизни, занимал разные почетные должности» [12; 13].

Расторгуев Евдоким Павлович (ок. 1827 – 1.06.1896, Николаев, 3.06.1896 пох. на Ник. клдб.) [10, лл. 86об-87]. Православного вероисповедания. Родился в семье мещанина. В 1859 г. – числился Ник. купцом 3-й гильдии в списке лиц, получивших торговые свидетельства. В период 1858-1866 гг. неоднократно был избран жителями города гласным НГД, депутатом квартирной комиссии, казначеем НГД, ратманом Ник. гор. полиции, и. д. НГГ в течение месяца. За период 1858-1870 гг. на городской службе использовал только одинарный 28-ми дневный отпуск. За время губернаторства вице-адмирала Б.А. фон Глазенапа (1860-1870 гг.), Е.П. Расторгуев принимал участие в строительстве пристани на Поповой балке, расчистил спуски к пристани, замостил булыжником дорогу к ней, открывал вместе с Б.А. Глазенапом коммерческий порт, исполнял множество поручений по улучшению благоустройства города. Также выполнял поручения различных городских комиссий и служб. Общественная служба отнимала практически все время, его не оставалось на ведение собственных торговых дел. До середины 1870-х гг. купец Е.П. Расторгуев владел тремя мануфактурными торговлями, но из-за обмана приказчиков, конфликта с зерноторговцами и поджогов к времени войны 1877-1878 гг. все мануфактуры Е.П. Расторгуева полностью разорились и он сам был вынужден наниматься приказчиком, доставляя пропитание семье личным заработком. В 1884 г. заболел тифом и был уволен работодателем. В конце 1884 г. Е.П. Расторгуев обращается в НГД с прошением о денежной помощи. Городской голова В.А. Даценко распорядился выдать единовременное вспоможение в 100 р. и назначить пожизненную пенсию в размере 120 р. в год, которую Расторгуев получал до к. 1888 г. [8, лл. 2-2об]. При переизбрании НГД в 1889 гг. гласные принимают решение об урезании его малой пенсии до мизерных 60 р. в год. При повторном переизбрании НГД в 1893 г., новый состав гласных на заседании 19.12.1893 г. снова отклонил ходатайство Расторгуева [8, л. 12об]. Неоднократно опротестовывал это решение, но успеха не добился. Е.П. Расторгуев был женат; один из его сыновей, Василий, умер младенцем (20.02.1859, Николаев – 5.07.1859, Николаев, 6.07.1859, пох. на Ник. гор. клдб.). К 1896 г., из близких родных купца 2-й гильдии Е.П. Расторгуева, по предположению авторов, уже никого не было в живых; он умер в приюте и был отпет во Всесвятской церкви при приюте Ник. благотворительного общества.

Список использованных источников и литературы

1. Государственный архив Николаевской области (ГАНО). Ф. 222 «Николаевская городская дума». – Оп. 1. – Д. 632 «Объявление купцами г. Ник. капиталов на 1860 г.». – 25.10.1859 г. – 28.12.1860 г. – 229 лл.
2. ГАНО Ф. 230 «Николаевский военный губернатор». – Оп. 1. – Д. 4061 «Прошение купца Самокишина об освобождении его от выборной должности городового магистра». – 4.09.1862 г. – 15.09.1862 г. – 2 лл. Государственный архив Николаевской области (ГАНО).
3. ГАНО Ф. 230 «Николаевский военный губернатор». – Оп. 1. – Д. 13389 «Переписка с Ник. гор. полицией по ходатайству бывшего купца Расторгуева Е.П. о выдаче ему пенсии за службу в управе». – 15.11.1893 г. – 7.05.1894 г. – 22 лл.
4. ГАНО Ф. 484 – «Сводный каталог метрических книг». – Оп. 1. – Д. 1175 «МК Приютской церкви. 1896 г.» – 76 лл.
5. ГАНО Ф. 484 – «Сводный каталог метрических книг». – Оп. 1. – Д. 1246 «МК Старо-Купеческой церкви. 1889-1891 гг.» – 147 лл.
6. Гаврилов Сергей. Неудобный секретарь. / С. Гаврилов. – Указ. статья. – Сайт «MK.MK.UA». – Раздел «История». – Назв. с экрана. – [Эл. документ]. – Режим доступа: http://www.mk.mk.ua/rubric/articles/2013/05/01/10518/
7. Ге Г. Н. Исторический очерк столетнего существования города Николаева при устье Ингула. 1790-1890 / Г. Н. Ге. – Николаев: Русская типо-литография, 1890. – 122 с.
8. [Господа Ге и Лигензевич и мощение города] // Николаевский листок объявлений. – 1884. – 19 янв. - № 15. – С. 2.
9. Демьяненко Ю. Н. – Личный архив автора.
10. Демьяненко Ю. Н. Неизвестный Николаевский городской голова XIX в. – Евдоким Павлович Расторгуев / Ю. Н. Демьяненко. – XI Миколаївська обласна краєзнавча конференція: Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження: збірник наукових матеріалів / ред. рада: М.Ф. Димитров (голова), В.А. Михайлов, В.В. Чернявський, В.В. Животовська. – Миколаїв: Іліон, 2019. – 163 с. – С. 137-140.
11. [Местная хроника. Андрей Демьянович Самокишин] / Южанин. – 1891. – 22 февр. – № 44. – С. 2.
12. [Местная хроника. Иван Иванович Курчатов] Южанин. – 1895. – 3 нояб. – № 243. – С. 2.
13. [Некролог. Иван Иванович Курчатов] / Южанин. – 1895. – 1 нояб. – № 241. – С. 1.
14. Николаевцы. Энциклопедический словарь (2000 персоналий, 1500 портретов и иллюстраций) гл. редактор В. А. Карнаух. – Николаев: Возможности Киммерии. – 1999. – 376 с., илл.
15. Пономарева Е. В. В.Н. Печковский – «пионер казенного железнодорожного строительства» / Е. В. Пономарева. – XI Миколаївська обласна краєзнавча конференція: Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження: збірник наукових матеріалів / ред. рада: М.Ф. Димитров (голова), В.А. Михайлов, В.В. Чернявський, В.В. Животовська. – Миколаїв: Іліон, 2019. – 163 с. – С. 120-121
16. [Фельетон.Отголоски.Биржа] / Южанин. – 1895. – 5 нояб. – № 245. – С. 2.
17. Шитюк М. М. Слава і гордість Миколаївщини: [Навчальний посібник.] / М. М. Шитюк, Є. Г. Горбуров, К. Є. Горбуров. – Миколаїв: Видавництво Шамрай П. М., 2012. – 276 с

Чернявский В.В.
(г. Николаев)

РАБОЧИЙ МИКРОРАЙОН ТЕМВОД ЗАВОДА ИМ. 61-ГО КОММУНАРА 1930-1986 ГГ.: КАРТИНА ПОВСЕДНЕВНОСТИ И ТРАНСФОРМАЦИЯ ГОРОДСКОГО ПРОСТРАНСТВА

Очередной подъём николаевского судостроения начался во время сталинской модернизации. В начале 1930-х гг. спрос на дешевую рабочею силу возрос многократно. Поставщиками тружеников стали окрестные сёла Воскресенск, Калиновка, Матвеевка и так далее. Переселение из села в город рассматривалось как «счастливый» билет, возможность многократно повысить свой уровень жизни. Вот только жилого фонда, способного разместить этих граждан, не было. Проблема решалась форсированными методами в духе первых пятилеток. На территории бывшего Трубочного и электромеханического завода, что в годы Первой мировой войны должен был стать базой производства запальных трубок и гальванических взрывателей, началось строительство рабочего посёлка. Природа появления термина «Тэмвод» банальна. Изначально, это всего-навсего телеграфный адрес выше упомянутого предприятия, слово, по которому идентифицировалась компания или организация в конкретном городе. Сейчас крайне сложно установить существовала ли эта абривиатура в просторечье? С большой долей вероятности в 1915-1918 г. было именно так. О широком разговорном применении этого термина говорит постепенная замена буквы «э» на «е». В итоги Темводом стал называться целый посёлок. Стройка тут не прекращалась аж до 1941 г. За, без малого, 11 лет возвели 6 одноэтажных и 29 двухэтажных общежитий барачного типа, количество комнат в одном корпусе достигало 49 при средней площади апартаментов 14 квадратных метров. Формально всё это хозяйство принадлежало четырем организациям - общежитиям № 3 и № 4, домоуправлению № 21 и, конечно же, самому заводу им. 61-го коммунара [1].

В микрорайоне проживало около 3000 человек, имелся стадион, клуб, несколько столовых и магазин. В нашем современном понимании удобств, как таковых, не было. Женская и мужская уборные находились на первом этаже, отопление имелось только печное. Прилагающая к блокам территория представляла собой нагромождение дров, угля, бытовок, что тоже не лучшим образом влияло на уровень жизни, как и чаши для слива жидких отходов, стоявшие возле бараков. Не смотря на вот такую картину «коммунального ада», она казалась хорошей альтернативой голодающему селу. Не смотря на очевидную нищету устройства посёлка, нужно учитывать и то обстоятельство, что описанные события были чуть ли не первой массовой стройкой жилья в истории советского Николаева.

16 августа 1941 г. войска Вермахта заняли Николаев. В районе села Грейгово в плен попало большое количество красноармейцев 18-й и 9-й армий. Для их содержания нацисты решили выселить оставшихся жителей микрорайона «Темвод», на базе которого создали лагерь для военнопленных «Шталаг-364». О нём уже много написано, поэтому, мы не станем подробно останавливаться на этом вопросе, который подробно изложен в книге Людмилы Ташлай и Татьяны Даниленко «За колючей проволокой: Шталаг-364 лагерь смерти» [2]. Выбор нацистов был продиктован наличием необходимой инфраструктуры для удерживания большого количества человек, а именно бараков и адмиралтейской стены, построенной ещё по приказу М.П. Лазарева. Всего за годы оккупации через этот лагерь прошло более 70 тысяч человек, из которых 30 тысяч погибли. Так Темвод становиться местом массовых убийств и захоронений, как красноармейцев, так и гражданского населения. После освобождения прикладное назначение этой местности осталось прежним. Поменялись военнопленные – советских солдат заменили их коллеги из Вермахта. Начался этот процесс 30 апреля 1944 г., когда согласно указу наркома внутренних дел СРСР С. Круглова произошла передислокация Шандринского лагеря НКВД для военнопленных (изначально находился в Курганской РСФСР). Таким образом, весь персонал, имущество и 12500 военнопленных оказались на территории бывшего посёлка Темвод [3]. Логика проста, в Николаеве существовала колоссальная потребность в дешевой рабочей силе, своего восстановления требовали верфи города, к тому же, тут уже имелось всё необходимое для удержания военнопленных. Жилось немцам, тоже не просто, среди контингента наблюдалась чрезвычайно высокая смертность, особенно зимой 1944-1945 гг. Например, в январе 1945 года умерло 533 человека и ещё 373 человека в феврале, и это всё при общей численности 8998 пленных. После падения Третьего рейха количество военнопленных стремительно возросло, однако сразу же начало сокращаться из-за процесса репатриации. 9 ноября 1948 г. лагерь № 126 был ликвидирован [3]. За четыре с лишним года немецкие граждане успели поработать на строительстве жилых домов, коммуникаций, восстановлении заводов и училища им. С. Леваневского.

Реконструкция Темвода, как жилого посёлка, началось в 1947 г. Из-за катастрофической нехватки жилого фонда бараки ремонтировались в авральном режиме и заселялись рабочими завода имени 61-го коммунара. Очень часто в них даже не успевали оборудовать межкомнатные перегородки, которые уже позже достраивались самими жильцами. Параллельно с этим велось строительство вполне достойного жилья. Работы на участке № 1 «Темвод» выполнялись рабочими ОСМУ-2 под руководством инженера И. Ицковского, которому удалось выполнить план с существенным опережением графика [4]. Получилось шесть однотипных двухэтажных зданий, в каждом из которых имелось по три подъезда, достаточно просторные квартиры с 1-й и 2-я комнатами, большие подвали, некоторые здания имели бомбоубежища. Они располагались вдоль заводской стены и имели нумерацию с 27-о по 33-й номер. В этом же 1947 г. свою комнату в таком доме получил участник Второй мировой войны Григорий Кузьмич Кривонос, его дочь Алла всё своё детство и юность проведёт на Темводе, но так как по воле случая ей судьба отмерила жить в полноценной квартире-сталинке, тяготы посёлочного быта её не коснутся. Напротив, Алла Григорьевна вспоминала как впервые оказавшись в гостях у своих одноклассниц и была шокирована условиями их жизни [5].

В начале 1950-х годов в микрорайоне обитало 1320 семей. При этом коммунальные условия в коридорных блоках особо не изменились. Часть корпусов перепрофилировали в молодёжные общежития, обитание в которых рассматривалось временным. По мере ветшания бараков, их жильцов переселяли в полноценные квартиры всего с 1949 по 1980 годы, судьба улыбнулась 1500 семьям.

Не смотря на то, что в микрорайоне Темвод было всё нужное для жизни: продуктовый и хозяйственный магазины, школа № 40, два детских сада, аптека, парикмахерская, ателье, дом культуры, библиотека, ПТУ № 12, где готовили швей и даже небольшая парковая зона, жильцы писали жалобы в различные инстанции с просьбой предоставить жильё. Содержание их обращений даёт достаточно полное

представление о повседневной жизни поселка. Всего за пять лет с 1975 г. по 1980 г. жители Темвода порядка 9 раз обращались с просьбой содействия в решении их бытовых проблем в такие инстанции: редакции газет «Труд» и «Комсомольская правда», ЦК ВЛКСМ, председателю комитета советских женщин и самому генеральному секретарю ЦК КПСС Л.И. Брежневу [6]. Причиной активизации заводчан стало как невозможность больше терпеть своё положение, так и разочарование в политике самого завода имени 61-го коммунара. 4 сентября 1974 г. в заводской газете «Коммунаровец» была опубликована статья «Рост материального благосостояния трудящихся», где речь шла о сносе старого Темвода и строительства на его месте современного комфортабельного микрорайона на 340 квартир и 300 мест в общежитии со всей необходимой инфраструктурой. На этот прожект выделялось 6 миллионов рублей [7]. Как мы уже знаем, с высоты нашего времени никаких движений в этом направлении не последовало. Давайте теперь разберёмся, что конкретно возмущало жителей Темвода:

1. Катастрофическая нехватка жилой площади. Большинство корпусов строились как временное жильё в условиях послевоенного кризиса. Его главным обитателем должен был стать молодой выходец из деревни со своей семьей. Для таких граждан квадратура комнаты могла колебаться от 11 до 16 квадратных метров [6]. На этой площади каким-то совершенно немыслимым образом ютилась семья в 4-5 человек. Так же следует учесть, что поначалу часть площади «съедала» печь, в конце 1960-х начале 1970-х годов от этого атавизма отказались в пользу централизированого отопления. Разуметься, что при такой плотности не о какой комфортной жизни говорить не приходиться. В коллективном обращении к председателю комитета советских женщин жительницы посёлка отмечают две самые большие проблемы: отсутствие условий для детей-школьников и нарушение личной жизни их родителей. С чем связывали как низкую рождаемость, так и появлением проблем с алкоголизмом и супружеской неверностью [6].

2. Огромная скученность. Представьте себе 50-метровый двухэтажный корпус, в котором сразу проживает 49 семей. Если взять во внимание, что средняя численность оной - 4 человека, получаем 196 граждан на крайне малое жилое пространство. В силу ничтожных размеров апартаментов темводци были вынуждены выносить все основные бытовые операции в 50-метровый коридор. Возле каждой двери находился столик с электроплиткой или примусом, здесь же и стирали. Эта проблема усугублялась и тем, что жильцы были тесно связаны с заводскими ритмами. В одно время выходили на работу и возвращались с неё. Соответственно, приготовление еды у всех приходилось на одно и тоже время. Из-за этого в коридорах постоянно стояла дымка из испарений и гари, всё это усугублялось плохим освещением, так как на такой огромный коридор приходилось только одно окно.

3. Медленное продвижение очереди на жильё. Действительно, завод имени 61-го коммунара очень медленно строил жильё для своих рабочих. Особенно контрастно это выглядело на фоне ЧСЗ и завода «Океан». Эту проблему очень хорошо иллюстрирует письмо Надежды Шиповой в редакцию газеты «Труд», где она описывает опыт своего мужа рабочего завода имени 61-го коммунара. Состоянием на май 1978 р. в очереди на квартиру он занимал 925-ю позицию и это спустя 9 лет ожидания, при этом ежегодно среди счастливчиков оказывалось не более 20 заводчан. Естественно, такая динамика делала абсурдом любые ожидания. Нельзя сказать, что завод совсем игнорировал плачевное положение жителей Темвода, напротив, квартиры они получали интенсивней других, беда была в том, что опустевшие комнаты часто заселялись вновь и как всегда в общей очереди находились те, кого почему-то в упор не замечали. Эти люди хорошо помнили и 1947 г., и соседство с немецкими военнопленными. В письмах упоминается некая «возрастная женщина» – жена коммуниста, которая вот уже и дождалась своей очереди на улучшение жилищных условий, но внезапная смерть супруга сделала 16 квадратов жилой площади вполне удовлетворительными [6].

4. Отсутствие ремонта. Как минимум половина действующих корпусов были довоенной постройки. Отсюда такие проблемы как протекание крыши, разрушение столярных деталей, проржавевшие трубы. Завод ремонтировал всё это хозяйство неохотно, так как выселение выглядело куда более логичной альтернативой, что естественно вызывало недовольство со стороны жителей посёлка.

5. Неблагоустроенность придомовых территорий. Интерьер часто определяет экстерьер. Коммунальные проблемы жителей Темвода сказывались на всём внешнем виде посёлка. Большая часть пространства между корпусами занимала хаотическая застройка самих жильцов, большая часть строений являлась жилыми времянками, также было много бытовок для хранения угля и дров. В силу того, что жилища заводчан не имели индивидуальных стоков, все жидкие отходы приходилось сливать в специальные чаны, что периодически вывозились. Их присутствие создавало весьма удручающую картину, особенно в летний период.

6. Психологическое напряжение. На фоне основных проблем жителей Темвода осознание того, что они живут на территории бывшего нацистского лагеря, месте массовых казней и захоронений, даже не занимало почётное последние место в списке проблем. Мало того, основная масса жителей и не догадывалась о таком непростом соседстве. Алла Григорьевна Кривонос (Тарнавская) вспоминает, что впервые слово «концлагерь», она услышала в 7 классе. Тогда, в средине 1970-х годов, посёлок переходил на централизованное отопление. Во время прокладки труб было обнаружено массовое захоронение замученных нацистами военнопленных. Это событие совпало с появлением на посту директора школы № 40 Буденка Виталия Николаевича, при нём начались первые попытки увековечивания памяти жертв Шталага-364. Он искал по всему Советскому Союзу бывших заключенных, приглашал их в школу и создал музей в одном из подвалов на территории ПТУ. Даже когда тёмное прошлое окружающей местности стало общеизвестным, это обстоятельство особо не тревожило жильцов. Например, в их переписке с официальными структурами мы видим, что все отсылки к «Шталагу 364» носят чисто практический характер. Условия жизни обитателей поселка часто сопоставляются с бытом военнопленных бойцов РККА, либо используется другой приём, адресант возмущается, мол как это так, спустя 40 лет после Великой победы над нацизмом советские граждане до сих пор живут в бывшем нацистском лагере. При этом, пассажи в духе: «Наши дети играя, находят человеческие останки», - просто отсутствуют. Соседство с условным Танатосом не так ранило, как соседство с другой более комфортной жизнью советского обывателя, которая начиналась в каких-то 400 метрах от черты Темвода, а ощущение забитости, брошености и безразличия со стороны администрации порождали куда больше негативных эмоций.

На протежении почти 20 лет вопросы посёлка Темвод решали по мере поступления проблем. Например, в 1967 г. пришёл в негодность корпус № 6а и его жильцов оперативно отселили. Спустя 9 лет аналогичная судьба постигла корпуса №1-3, в новые квартиры въехало 66 семей. В интервале между 1976 и 1979 гг. разрушаются такие корпуса: № 4, № 13а, № 12, в связи с чем отселили 102 семьи [6]. Со второй половины XX века на микрорайон начинают наступать цеха завода имени 61-го коммунара, в средине 1950-х годов такая участь постигла старый стадион Темвода.

Решение своих проблем поселяне видели в «ударной стройке», а для удовлетворения потребностей считали достаточным 10 9-этажных домов [6]. Именно для этого они всячески стремились привлечь внимание властей и средств массовой информации. В итоге их «хождения по мукам» закончились счастливым финалом – каждой семье досталось по квартире. Сама проблема разрешилась в силу банальной логики развития завода имени 61-го коммунара. Предприятие остро нуждалось в новых стапельных площадках, на которых планировалось апробировать и внедрить новую технологию

спуска кораблей. Дело в том, что прежний «наклонный» способ мало поменялся с начала XX века. Главный инженер завода имени 61-го коммунара Г.М. Балобаев предложил перейти на горизонтальные стапельные площадки, с высокой степенью механизации и перевалочным доком. Смысла в старых объектах не было, а всю инфраструктуру приходилось налаживать с нуля, новые стапеля должны были расположиться вдоль северного берега реки Ингул, за ними сразу начинались цеха, где полагалось производить устройства, необходимые для спуска кораблей. Для реализации проекта требовалось отселение большей части посёлка. План технологической реорганизации завода утвердили в конце 1970-х годов. Несмотря на то, что уже в 1980-м году 751 семьи получили новые квартиры. В Темводе проживало очень много людей, из них состоянием на 1981-й год только 57 семей обитало в самозастроенных жилых сараях. Раиса Дементьевна Бавыкина – человек, который в последствии занимался вопросом отселения поселян в 1971 г. за 650 рублей стала владельцем такой недвижимости [10]. Это отдельная интересная тема. Дело в том, что в те годы получение комнаты на Темводе считалось большой удачей. Далеко не каждый мог себе позволить покорно ждать своей очереди. Именно для них существовал подобный компромисс, когда сотрудникам завода разрешалось возводить на территории посёлка жилые бытовки. Городские власти не могли препятствовать самозастрою, а администрация предприятия имела всё это ввиду. Раиса Бавикина описывает свои апартаменты как трёхкомнатную квартиру с удобствами на улице. Все такие сооружения были электрифицированны и считались менее престижным жильём, чем комната в корпусе. Поэтому, когда самозастройщики дожидались своей очереди бытовка продавалась. Так что в 1960-1970-х годах Темвод был единственным местом в Николаеве, где существовал свой собственный «рынок недвижимости». Разумеется, что сделки такого рода были незаконными и заключались под честное слово.

В том же 1981 г. во всех жилых корпусах продолжало оставаться 1117 семей [6]. В это же время начался небывалый ранее строительный бум. Завод им. 61-го коммунара начал активно вводить в эксплуатацию новые жилые площади для своих рабочих. Под давлением необходимости технологической реконструкции с 1980 по 1988 в эксплуатацию ввели более 88 тысяч квадратных метров жилья [8]. Именно в те годы в окрестностях современного «Плавбассейна» появился новый микрорайон.

Тем не менее, проблему Темвода решали поэтапно и не спеша. Только в 1982 г. начинает действовать запрет на подселение новых жильцов. Тогда же был решен вопрос с самозастройкой. Из корпусов № 25 и № 26 людей переселяют в новые квартиры, на их места приходят владельцы выше упомянутых бытовок, что сразу пошли на слом. Согласно воспоминаний начальника ЖКХ завода им. 61-го коммунара А.Л. Михельсона, сам процесс демонтажа посёлка происходил на глазах его жителей, а снос корпусов по мере их отселения сопровождался конфликтными ситуациями [9]. Весь этот процесс растянулся и считался оконченным только в 1987 г. Нужно отметить, что далеко не все здания Темвода пали под гусеницами бульдозеров. Сохранилось ПТУ, школу № 40, общественную баню и ДК им. Бондаренко, который работал почти до конца 1980-х, и ещё одно нежилое здание.

За очень короткий в исторической перспективе отрезок времени местность на северном берегу Ингула между главным корпусом НКУ им. С.О. Макарова и Парком победы несколько раз кардинальным образом поменяла своё назначение. При этом очень стойко закрепился сам топоним «Темвод», сначала это был завод, затем рабочий посёлок, на смену которому пришел лагерь военнопленных, которых сменили новые труженики-корабелы. Темвод должен был снова стать единым заводским цехом, но в итоге превратился в пустошь.

Список использованных источников и литературы

1. Темвод, Тэмвод. Режим доступа: http://history.mk.ua/temvod-temvod.htm
2. Ташлай Л.Б., Даниленко Т.И. За колючей проволокой: «Шталаг-364» – лагерь смерти. – Николаев: Издательство Ирины Гудым, 2011. – 144 с.
3. Потильчак О.В. Стаціонарні виробничі установи НКВС (МВС) СРСР для військовополонених на території Миколаєва та області (1944 – 1949 рр.): організація та структура/О.В. Потильчак// IX Миколаївська обласна краєзнавча конференція: Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження. – 2015 – С.77
4. Работать как на строительном участке №2// Бугская зоря. – 1947. - №7. – 8 августа
5. Воспоминания А.Г. Тарнавской.
6. Справка о рабочем посёлке Темвод завода имени 61-го коммунара. Из фондов НОКМ (в процессе обработки)
7. Рост материального благосостояния трудящихся // Коммунаровец. – 1974.- №114. – 4 сентября
8. Малярчук А.А. Верфь на Ингуле/ А.А. Малятчук. – Л.: Судостроение, 1989 .- С.338
9. Воспоминания А.Л. Михельсона
10. Воспоминая Р.Бавыкиной

Животовская В.В.
(г. Николаев)

УЗНИКИ-ЖЕРТВЫ НАЦИЗМА ГОРОДА НИКОЛАЕВА: КОЛИЧЕСТВО, СОСТОЯНИЕ И СТРУКТУРА ПОТРЕБНОСТЕЙ

К категории узников-жертв нацизма, или жертв нацистских преследований, относятся бывшие советские граждане, которые в годы Второй мировой войны подверглись преследованию со стороны политического руководства Третьего рейха по политическим, национальным и религиозным мотивам, были депортированы на принудительные работы в Германию, где подверглись заключению и эксплуатации в нацистских трудовых, концентрационных лагерях. Только с одной Украины такая судьба постигла 2,3 млн. человек, которых впоследствии назвали восточными рабочими или остарбайтерами. В возрастном отношении это достаточно не однородный контингент. Действительно, нацистская администрация при наборе рабочей силы ориентировались на молодежь 1921-1927 годов рождения, но во время насильственной эвакуации в марте 1944 г. угону подвергались абсолютно все, а женщины с детьми на руках были вынуждены брать их с собой. Также нельзя откидывать и действие поздних нацистских программ, согласно которых производился угон советских подростков 1929-1931 годов рождения, что в последствии направлялись в специальные училища и должны были стать высококвалифицированными рабочими [1]. К тому же многие родились уже непосредственно на территории Третьего рейха. Учитывая это обстоятельство, необходимо понимать, что упоминая эту категорию речь идёт прежде всего об очень широкой возрастной группе в диапазоне от 1900 до 1945 годов рождения. Разумеется в силу естественных обстоятельств, далее речь пойдёт об младших представителях категории.

Согласно данным Государственного архива Николаевской области, в 1941-1944 гг. нацисты депортировали из областного центра 5000 человек [2]. Если сравнивать с соседними крупными городами это относительно не много. В

Херсоне это 15 000, а в Одессе 18000 человек соответственно [3]. Однако, уже в советские годы за счёт внутренних миграций этот показатель составил совсем другую цифру и состоянием на 1993 г. в Николаеве насчитывалось около 7500 бывших остарбайтеров и малолетних узников. Со временем эта категория только сокращалась в силу естественной убыли. В 2000 г. их насчитывалось 5500 человек, в 2011 уже 1193, в 2016 только 472, в 2020 всего-навсего 205 человек [4]. Согласно предварительных данных Николаевской областной организации бывших узников-жертв нацизма, состоянием на конец 2021 г. в Николаеве проживают всего 187 представителей этой категории (среди них трое узников нацистских концлагерей). В этой тенденции нет ничего ужасного, это естественный ход вещей, проблема заключается в другом - эта группа населения, пережив все ужасы нацизма, вернулась на Родину, где тоже всё сложилось неоднозначно. Они, бывшие остарбайтеры, военнопленные РККА, узники концентрационных лагерей были подвергнуты забвению. Они просто не вписывались в концепт «Великой победы», ратного и трудового подвига советского народа. После распада СССР о них тоже говорили неохотно, только выплата компенсаций правительством ФРГ и представителями крупного немецкого капитала обратили на них фокус общественного внимания. Увы, это ощущается и на официальном уровне, особенно на фоне той юридической коллизии, что сложилась с получением льгот. До 2015 г. обозначенная категория граждан имела весь пакет преференций, предусмотренный Законами о статусе ветеранов войны, гарантии их социальной защиты (1993) и законом о жертвах нацистских преследований (2000) [5,6]. Однако, после изменений, внесённых в упомянутые акты, комплекс льгот был упразднен. В 2017 г. их заменили на субсидию по ЖКХ, которую значительная часть представителей категории так и не получила из-за недостаточно плохого имущественного состояния.

Средний возраст представителей данной категории по г. Николаеву составляет 86 лет. Из 187 человек 55 не мобильны, то есть не могут самостоятельно передвигаться, 82 частично мобильны, могут передвигаться в пределах собственных жилищ и с посторонней помощью на улице. Только 50 бывших узников являются полностью мобильными и ведут относительно активную социальную жизнь. В Николаеве действует Николаевская областная организация Украинского союза узников-жертв нацизма, на сегодняшний день её возглавляет Николай Васильевич Прядко.

Так сложилось, что мы с вами застали фактический уход в вечность поколения, пережившего все ужасы Второй мировой войны. В большинстве своём - это состоявшиеся люди, которые прожили длинную и насыщенную жизнь. А. Гитлер и функционеры НСДАП лишили их юности, заставив очень быстро повзрослеть. По возвращению на Родину, об этой категории граждан молчали, они не вписывались в концепцию «Великой победы», так как не сражались на фронте и не ковали оружие победы в тылу. Но они научились с этим жить, они оказались сильней и в целом даже не так сильно нуждаются в нашей помощи, как может показаться с первого взгляда.

В целом структура потребностей бывших узников-жертв нацизма типична для всех возрастных людей, которые ежедневно сталкиваются с не совсем благоустроенной украинской повседневностью. Во всём, кроме одного, они испытывают страх забвения, поэтому, в рамках данной публикации мы бы хотели рассмотреть возможную стратегию мемориализации данной категории.

1. Замена мемориальной таблички на здании Николаевского ликероводочного завода (бывшего спиртзавода). В годы оккупации это сооружение использовалось в качестве сборно-пересыльного пункта, куда нацисты доставляли молодежь со всей Николаевской области. Здесь они проходили медосмотр и содержались для отправки на принудительные работы в Германию. На фасаде здания имеется мемориальная табличка, где сказано о 25 884 уроженцах Николаевщины, что в 1942-1944 гг. были насильственно угнаны в Германию. На момент установки такая цифра действительно была в научном обороте, она отражает данные «Чрезвычайной государственной комиссии по расследованию злодеяний фашистских оккупантов» состоянием на начало 1945 г. Как показали исследования В.В. Чернявского, в действительности депортированных в рейх было гораздо больше, по меньшей мери 45 507 человек. Эти данные нужно учесть и произвести замену надлежащей мемориальной доски [7, с.115].

2. Установка мемориального знака в честь николаевцев-остарбайтеров, узников концентрационных лагерей, военнопленных и прочих жертв нацизма. Увы, но наш город является единственным областным центром Украины, муниципальное пространство которого попросту лишено такого элемента. Установка мемориального знака в виде скульптурной миниатюры не просто решит вопрос мемориализации обозначенной категории, она улучшит эстетический облик города и будет способствовать развитию туризма, так как объект может быть включен в туристический маршрут. Наиболее подходящим местом является район привокзальной площади, что возле станции «Николаев-грузовой». Именно оттуда в 1942-1944 гг. было депортировано подавляющее большинство николаевцев.

3.Организация доступа и благоустройство мемориала на месте лагеря военнопленных «Шталаг-364». В 1941-1944 гг. в Николаеве на территории микрорайона Темвод находился лагерь для солдат РККА. Его инфраструктура также использовалась нацистами для расправы над евреями, а также в феврале-марте 1944 г. для транзита принудительно эвакуированных граждан, что позже оказались в трудовых лагерях рейха. В конце 1980-х годов микрорайон подвергли сносу для расширения завода имени 61-го коммунара. Здание бывшего ПТУ, во дворе которого сохранились лагерные ворота и мемориальный знак, уцелели. Сегодня эта территория арендуется частными лицами под конюшни, из-за чего доступ горожан к мемориалу ограничен.

4. Установка мемориальной доски на доме по адресу ул. Гражданская, 42 в честь А.Г. Балутина (1926-2013) - организатора общественного движения бывших узников-жертв нацизма в Николаевской области, учредителя многих общественных организаций. В 1995-2013 гг. возглавлял Николаевское областное отделение украинского союза узников-жертв нацизма. Внёс огромный вклад в увековечивание памяти данной категории и улучшение её уровня жизни. Награждён орденами: Трудового Красного Знамени, Дружбы народов и «За заслуги» III степени.

5. Создание досуговых площадок для бывших узников-жертв нацизма на базе городских учреждений культуры. Существенно важно, чтоб в николаевских библиотеках и домах культуры в планы работы были включены тематические образовательные и досуговые мероприятия для бывших узников-жертв нацизма, хронологически их можна приурочить к следующим датам: 11 апреля (день освобождения нацистских лагерей), 9 мая (День Победы), второе воскресенье сентября (День памяти жертв нацизма), 28 октября (День освобождения Украины).

Всё это в первую очередь необходимо не столько бывшим узникам нацизма, а молодому поколению, которое в силу относительно спокойных обстаятельств своего существования уже совершенно забыло ценность мирного неба и свободы воли каждого конкретно взятого человека. Время - самый безжалостный судья, и, к сожалению, с каждым днём этого ресурса всё меньше.

Список использованных источников и литературы

1. Деларю Ж. История гестапо/Ж. Деларю. - Смоленск : Русич, 1994. - 480 с.
2. Чернявський В. В. Качественный и количественный состав населения, вывезенного на принудительные работы в Третий рейх в 1941-1945 годах (на материалах Николаевской области) / В. В. Чернявський //Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої іс-

торії. Наукові записки РДГУ. - 2010 - Вип. 20. - С.225-229.
3.Черних Г. Г. Угон і репатріація радянської молоді в роки Другої світової війни/Г.Г. Черних//Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження. II Миколаївська обласна краєзнавча конференція. - 1997. - Т.2. - С. 84-87.
4. Архив Николаевской областной организации Украинского общества узников-жертв нацизма.
5. Закон України про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text
6. Закон України про жертв нацистських переслідувань. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text
7. Чернявский В.В. Под знаком "ОСТ": остарбайтеры с юга Украины в Третьем рейхе и Румынии (1941-1956) [Текст]: монография/В.В. Чернявский. – Николаев : Илион, 2016. – 270 с.

IV

МАТЕРІАЛЬНА ТА ДУХОВНА КУЛЬТУРА МИКОЛАЇВЩИНИ

Кравченко Т.П.
(м. Миколаїв)

МОЛОДІЖНИЙ СЛЕНГ ЯК НОВА СУБКУЛЬТУРА НА МИКОЛАЇВЩИНІ

Лексичний склад української мови, як і будь-якої іншої мови у світі дуже різноманітний та має велику кількість слів. У той час, коли наша мова перебувала під впливом тоталітарної системи, був визнаний один стандарт літературної мови. Однак існування різних діалектизмів, сленгізмів тощо доводить, що мова залишається динамічною системою, яка постійно живе і розвивається.

Останнім часом стало поширеним використання жаргонізмів для теле- та радіопрограм, газет, журналів тощо. Це пов'язано з тим, що автор намагається наблизитись до аудиторії (читачів), надаючи нотку юнацької розкутості. Це підтверджує величезний вплив сленгу як прояву молодіжної культури на людей різного віку.

Але жаргон зростає не лише у ЗМІ та музиці, а й захоплює інші сфери нашого життя. Таке значне поширення сленгу можна віднести до наслідків так званого "сленгового вибуху".

Ця стаття є першою спробою дослідити особливості молодіжного сленгу на Миколаївщині як нову сучасну субкультуру. Сленг – розмовний варіант професіонального мовлення; жаргон; а також жаргонні слова або вирази, характерні для мовлення людей певних професій або соціальних прошарків, які, проникаючи в літературну мову, набувають помітного емоційно-експресивного забарвлення [2, с. 350].

Метою статті є визначення лінгвістичних та екстралінгвістичних факторів формування українського сленгу на Миколаївщині. Матеріалом дослідження слугувало живе мовлення студентів та учнів старших класів Півдня України, а також словники та довідкова література.

Увага філологів до нелітературних форм нової мови виникла в 90-х роках XX століття в результаті мовних змін у політичній, економічній та соціальній сферах. Так можна зазначити діяльність Л. О. Ставицької, яка спрямована на вивчення української жаргонної мови та сленгів. Деяким частинам функціонування сленгової лексики приділяли увагу Ю. Л. Мосенкіс та О. С. Фурса. С. А. Мартос досліджував херсонську молодіжну мову, український комп'ютерний сленг вивчав І. І. Щур. Однак, попри велику кількість заходів, сучасний рівень дослідження сленгової мови знаходиться на досить низькому рівні.

Мова дуже чутлива до змін у політиці, ідеології, науці та духовній культурі, тому сленг як одна із її складових змінюється дуже швидко. Поєднання формування загального сленгу зі змінами, що відбуваються в суспільстві, дозволяє думати про це явище в контексті найважливіших проблем сучасної соціолінгвістики. Деякі вчені вважають жаргон «особливою зоною небезпеки», що характеризується збідненим словниковим запасом, безграмотною будовою фраз та нечіткими формулюваннями.

Сленгові слова та фрази, наприклад:«втикати фільм», «шарити в музиці», «базарити» – це не приклад мовного зубожіння, а потяг сучасної української мови до технократії та антропоцентризму, своєю чергою, про тенденцію до демократизації суспільства та мови загалом.

Досі не існує єдиного та всебічного визначення сленгу. Неодноразові спроби розрізнити сленг від загальновживаної лексики зазнали невдачі. Таким чином, ми можемо знайти багато визначень сленгу в різних словниках та посібниках.

Можна зазначити що, терміни «жаргон», «професіоналізм», «сленг», «арго», «вульгаризм» є словами-синонімами, але з різними відтінками у значеннях.

Класифікація сленгу буває різна залежно від ознаки або сфери застосування. Наприклад, за стилістичними ознаками сленг можна класифікувати на загальний, тобто нейтральний та грубий (нецензурна лексика). Важливим фактором утворення сленгових лексем є взаємозв'язок інтересів людей, що складають унікальну структуру цього неформального утворення. Виходячи з цього, лексичні компоненти молодіжного сленгу можна розділити на такі: шкільний, студентський, музичний, армійський, комп'ютерний, професійний тощо. Швидкий розвиток науки і техніки та поширення комп'ютерів змусили молодих людей активно застосовувати техноло-

гічну термінологію та навчати комп'ютерному сленгу. Під час роботи з комп'ютерною технікою деякі слова почали укорінюватись у звичну українську лексику.

Головна особливість сленгу – суперечити словам літературної мови. Друга особливість – це групове написання слів: сленгова одиниця у свідомості носія мови знаходиться під впливом певної культури і пов'язана з певною соціальною групою. Таким чином, можна сказати, що молодіжний сленг – це сукупність часто змінених слів, який використовується в спілкуванні між молодими людьми в дружніх та сімейних відносинах і виступає як внутрішній механізм спілкування групи.

Сленгова молодіжна лексика представляє собою зазвичай неологізми, які з'являються разом із суспільними змінами. Сленгові лексеми утворюються під впливом різноманітних факторів, серед яких особливо виділяються: кримінальний жаргон, інтержаргон, власна інтерпретація серед молоді деяких термінів, зокрема медичних, тощо [2, с. 123].

Розглянемо тенденції, що виявляються в особливостях позначень шкільного приладдя, назв процесій, лексика шкільної та студентської буденності.

Велика кількість сленгу походить від скорочень великих слів, наприклад: АБІТУРНИК, -а, ч.; студ. Абітурієнт. Під час вступних іспитів між однією абітурієнткою та прискіпливою викрадачкою відбувся досить цікавий діалог, слухаючи який, я, такий самий переляканий «абітурник», зробив певні висновки стосовно того, як треба відповідати на питання екзаменаційного білета (УС, 2001, ч. 7) (УЖ – 2005, с. 31)

ВИШКА, -и, ж,студ. Вища математика. Вишку здав?(УЖ – 2005, с. 84)

ГУРТАК, - гуртожиток: кого доля занесла в гуртак, для того навчання – щоденний подвиг(ПСУМС, с. 17)

ДИРЯ, -і, ч.; шк.; жарт.-ірон. Директор школи. Тебе диря просив зайти(УЖ – 2005, с. 122).

ЛАБА, -и, ж. 1. мол. Музика. У цього нового гурту непогана лаба, але слабі тексти 2. студ., шк. Лабораторна робота (УЖ – 2005, с. 197).

ЛІТРА, -и, ж.; шк. Література (УЖ – 2005, с. 203).

МАТРА, -и, ж.; шк. Математика (УЖ – 2005, с. 214)

НЕЗАРАХ, -у, ч.; студ. Не зараховано. Ним виявився відрахований за прогули і «букет незарахів» другокурсник музично-педагогічного факультету(УЖ – 2005, с. 235).

УКРАША, -і, ж.; мол., шк. Вчителька української мови та літератури. Украша, тобто вчителька української, просто смішила, бо очі заводила під лоба і лопотіла: «ну що за діти, не учаться, а все зволікають і зволікають!» (Книжник 2001, № 22) (УЖ – 2005, с. 332).

УНІВЕР, -у, ч.; студ. Університет. Вона вперше не пошкодувала, що провалилася до універу (Б. Жолдак, Бог буває) (УЖ – 2005, с. 333).

ФІЗРА, -и, ж.; ст., шк. Фізкультура (УЖ – 2005, с. 340).

ШПОРА, -и, студ. Шпаргалка. <…>її сірі очі взагалі ніколи не зосереджувалися на близьких предметах, це він точно підмітив. Коли тягнув «шпору» (Б. Жолдак, Спокуси)(УЖ – 2005, с. 381).

Походження деяких слів також легко зрозуміти. Наприклад, не важко пояснити такі слова, як ЗУБР (людина, яка витрачає багато часу на вивчення), це слово, очевидно, походить від дієслова зубрити (запам'ятовувати, вчити);подібна ситуація у словах ПАРОХІД (той, хто відвідує пари) та ПАРОГУЛЬ(який пропускає заняття), що складається з двох слів параі ходити (у першому випадку) та прогулювати (у другому).[8, с. 47]

Також існує сленгова лексика яка походить з інших мов, наприклад англійська ТІЧЕРКА, -и, ж.; мол. (Від англ. Teacher) Вчителька (УЖ – 2005, с. 321) , чи німецька ЦВАЙКА, -и, ж.; шк. Двійка, незадовільна оцінка. Цвайка тобі на екзамені гарантована(УЖ – 2005, с. 359).

Лексеми базуються на впливі різноманітних факторів, серед яких виділяються: кримінальний жаргон, інтержаргон, скорочення слів, власна інтерпретація серед молоді тощо. Так утворилися слова МЕД, -у, ч.; студ., жрм. Медичний університет. Вона закінчує мед (УЖ – 2005, с. 215).

ПЕД, -у, ч.; студ., мол., жрм. Педагогічний інститут (університет). Поступити в пед. Навчатися в педі(УЖ – 2005, с. 251).

ТЕХНАР, -я, ч.; мол., студ. Технічний навчальний заклад (УЖ – 2005, с. 320).

За словами доктора філологічних наук Лесі Ставицької «Сучасний молодіжний сленг є ніби посередником між інтержаргоном та мовною практикою народу, розмовно-побутовою мовою широких верств населення, яка послуговувалась і завжди послуговуватиметься здатністю української мови до продукування стилістично знижених, іронічних, гротескних лексичних засобів, що в сучасних умовах демократизації стилів спілкування і виявляються адекватними жаргонними і сленговими номінаціями» .

Таким чином виникають нові слова в школі та в учнівському середовищі.

АВТОМАТЧИК, -а, ч.; студ. Людина, яка отримує залік або іспит автоматом (УЖ – 2005, с. 32).

АЛГЕБРОЇД, -у, ч.; шк.; жарт.-ірон. Учитель алгебри та геометрії (УЖ – 2005, с. 34).

БАР, -у, ч.; студ.; жарт. Читальний зал у вищому навчальному закладі (УЖ – 2005, с. 47).

ВІКНО, -а, с. 1. студ., шк., викл. Велика перерва в заняттях, коли відміняється або не передбачена розкладом певна лекція, урок. <…> під час «вікон» він практично не вилазив із комп'ютера <…>(Л. Дереш, Культ) (УЖ – 2005, с. 90).

ЕНКА, -и, ж.; студ. Позначка в журналі про відсутність студента на занятті. Зайшовши до аудиторії, він дізнається, що переклички не робили, і, значить, йому не поставлять енки(УЖ – 2005, с. 134).

КАМЧАТКА, -и, ж. 1. шк. Остання парта в класі, за якою звичайно сидять погані учні. 2. жрм, жарт. Останні ряди в театрі, концертній залі і под. <…>заможні «сім'ї» в партері, «середняк» на «Камчатці» та «балконна» інтелігенція завжди і задоволенням в вдячністю слухають всіх, кого їм запропонують(УЖ – 2005, с. 165).

КОНДУЇТ, -у, ч шкільний журнал: сусід по парті нахапався двійок, украв в учительській кондуїт і спалив(УЖ – 2005, с. 183).

НУЛЬОВИЙ, -а, -е. 1. мол.; несхвальн. або жарт.-ірон. Людина без грошей. Я сьогодні нульовий. 2. мол. Абсолютно новий. Нульовий відек. 3. студ. Який нічого не знає. Прийшов на іспит нульовим(УЖ – 2005, с. 238).

ПЕНСІЯ, -ії, ж.; студ.; жарт. Стипендія (УЖ – 2005, с. 252).

ТВІКС, -а, ч.; шк. Незадовільна оцінка, двійка. Твікс — двійка(УЖ – 2005, с. 319).

ТИЧИНКА, -и, ж.; шк.; жарт. Український поет П.Г. Тичина. По залу роздавалися невеличкі оголошення: УОНТЕД: Тичина Павло Григорович («Тичинка») (Л. Дереш, Культ) (УЖ – 2005, с. 320).

ТОРБА, 1. у знач. безос.-пред.; кому, з чим; мол. Безвихідна ситуація: крах, кінець. — Передай, що йому торба, сказав чоловік (А. Стасюк, Дев'ять); Потрапити в торбу. Мати великі неприємності; потрапити в безвихідну ситуацію. 2. -и, ж.; студ. Сесія. Торба — сесія (УЖ – 2005, с. 321).

ХАКАТИ, -аю, -аєш, недок. 1. комп. Зламувати, змінювати програму. Хакати — зламувати програми, сайти. 2. студ., шк. Списувати. Він постійно хакає у мене (Запис 2002 р.). 3. кого; мол. Обдурювати кого-небудь (УЖ – 2005, с. 348).

ХВІСТ, студ. Академічна заборгованість (УЖ – 2005, с. 353).

ЧУКОТКА, -и, ж.; шк. Задня парта у класі (УЖ – 2005, с. 368).

ШЕФ, -а, ч. 1. жрм. Начальник, бос. Шеф до себе викликає. 2. шк. Директор школи. 3. студ. Керівник курсової або дипломної роботи. 4. жрм. Водій таксі або іншої машини, яку зупиняють для того, щоб доїхати кудись за плату. — Здачі не треба, шеф!(УЖ – 2005, с. 373)

ШКОЛА, -и, ж.; студ. Будь-який вищий навчальний заклад (УЖ – 2005, с. 377).

Сленг у середовищі людей, що мають справу з комп'ютерами. Черговий «бум» нових слів і виразів настав після 1995 року, коли в продаж надійшла операційна система Windows. Завдяки своїй винятковій простоті, він привів до «напливу» користувачів, які виконували подвійну функцію: по-перше, вони принесли нові концепції в комп'ютерний сленг, а по-друге, вони сприяли проникненню останнього в загальнонародну мову Врешті-решт комп'ютерний жаргон виражає навіть певні емоції, які в сухій та лаконічній реальній мережі відтворити майже неможливо. Комп'ютерний жаргон – це віртуозна гра для людей, яким тісно в межах нормованої літературної мови.

Як згадувалося вище, молодіжний комп'ютерний словник містить безліч англійських слів, часто перероблених або навмисно спотворених. Так, у даній сфері можна почути слова: апгрейд (поліпшення, модернізація комп'ютера), батони (клавіші), масдай (скрайній ступінь невдоволення), сидюк (дисковод та диски CD-ROM), юзер (користувач).

Звертаючись до словника жаргонної лексики української мови можна виділити такі комп'ютерні сленги:

АВІК, -а, ч.; комп. Файл із розширенням. AVI (відеофайл для Windows) (УЖ – 2005, с. 32).

АВТОГАД, -а, ч.; комп. Система проєктування AutoCad (УЖ – 2005, с. 32).

АДМІН, -у, ч.; комп. Системний адміністратор (УЖ – 2005, с. 33).

АЙДІ, невідм., ж.; комп. (Від англ. ID, identification) Ідентифікація (УЖ – 2005, с. 33).

АПДЕЙТ, -у, ч.; комп (Від англ. Update) 1. Оновлення програмного забезпечення. 2. Нова версія програми, що розповсюджується тільки для користувачів попередніх версій (УЖ – 2005, с. 36).

АРЖОВАНИЙ, -а, -е; комп.(Від назви архіватора ARJ) Заархівований, як правило, архіватором ARJ (про файл) (УЖ – 2005, с. 37).

АСТМА, -и, ж.; комп.; жарт. Мова програмування Ассемблер (Assambler). Програми на астмі важать найменше(УЖ – 2005, с. 38).

АСЬКА, -и, ж.; комп.; жарт. Програма ICQ. І був у мене, звісно, комп'ютер і стояла на ньому «аська»(УЖ – 2005, с. 38).

АУТГЛЮК, -а, ч.; комп. 1. Програма Microsoft Outlook. 2. Зависання програми Microsoft Outlook (УЖ – 2005, с. 40).

БАҐ, -у, v.; БАҐА, -и, ж.; комп. Помилка, збій у програмі. Треба відловити всі баґи. Від англ. Bug (УЖ – 2005, с. 42).

БАТНИК, -а, ч.; комп.; жарт. Файл комп'ютерних команд (bat-файл) (УЖ – 2005, с. 49).

БАЦИЛА, -и, ж. комп. Комп'ютерний вірус (УЖ – 2005, с. 50).

БЕД, -у, ч.; комп. Пошкоджена ділянка поверхні твердого диску (УЖ – 2005, с. 51).

БЕЕМПЕШКА, -и, ж.; комп. Графічний файл bmp (УЖ – 2005, с. 51).

БЕЕСДЯ, -і, ж.; комп. Операційна система типу BSD (Berkeley System Distribution: OpenBSD, FreeBSD) (УЖ – 2005, с. 51).

БЕЙСИК, -а, ч.; комп., мол. Людина, яка професійно розуміється на обчислювальній техніці (УЖ – 2005, с. 52).

БЕТАСТАЗИ, -ів, мн.; комп. Збій у роботі beta-версій (УЖ – 2005, с. 53).

БИТИЙ, -а, -е, комп. Пошкоджений, неробочий Бита дискета. Битий архів (УЖ – 2005, с. 55).

БЛАСТЕР, -а, ч.; комп. Звукова плата. CreativeLabs Sound Blaster (УЖ – 2005, с. 58).

БЛЯМБА або ЖАБКА, -и, ж.; комп. Значок (символ) @ (УЖ – 2005, с. 60).

БОРДА, -и, ж.; комп. (з англ.: board — (монтажна) плата) Материнська плата комп'ютера (УЖ – 2005, с. 65).

БРАУЗЕР, -а, ч.; комп. (від англ. Browser) Програма для роботи в інтернеті (для перегляду веб-сторінок типу Internet Explorer, Opera, Netscape Navigator) (УЖ – 2005, с. 68).

БРЕЙКАТИ, -аю, -аєш, недок.; комп. Переривати роботу програми за допомогою Ctrl-C або Ctrl-Break (УЖ – 2005, с. 68).

БРОДИЛКА, -и, ж.; комп. Комп'ютерна гра, в якій треба ходити, шукати вихід і виконувати різні дії (УЖ – 2005, с. 69).

БУКА, -и, ж.; комп. (від англ. notebook) Портативний комп'ютер (ноутбук) (УЖ – 2005, с. 70).

ВАГА, -и, ж.; комп. Розмір файла (в метрах). Авік вагою сімсот метрів(УЖ – 2005, с. 74).

ВАГОН2, -а, ч.; комп. 1. Стандарт VGA (Video Graphic Array, відеографічна матриця). 2. Відеоадаптер VGA (УЖ – 2005, с. 74).

ВАРЕЗ, -а, ч.; комп. (від англ. Warez) Піратське програмне забезпечення, переважно свіже. Мені тут диски з варезом принесли(УЖ – 2005, с. 76).

ВАСІК, -а, ч.; комп.; жарт. Мова програмування Basic (Beginner's All-purpose Symbolic Instruction Code) (УЖ – 2005, с. 76).

ВІНДА, -и, ж.; комп. Операційна система WINDOWS (УЖ – 2005, с. 90).

ВІДЮХА (ВІДЯХА) -и, ж.; комп. Відеокарта, відеоадаптер. Розігнав відяху, тепер глюкавить(УЖ – 2005, с. 89).

ВІНДЕЦЬ, -ця, ч.; комп.; жарт. Аварійне завершення роботи програми, що призводить до зависання операційної системи WINDOWS (УЖ – 2005, с. 90).

ВІР, -у, ч.; комп. Комп'ютерний вірус (УЖ – 2005, с. 90).

ВІРМЕЙКЕР, -а, ч.; комп. (від англ. virmaker) Той, хто займається створенням комп'ютерних вірусів (УЖ – 2005, с. 90).

В'ЮВЕР, -а, ч.; комп. Програма перегляду графічних файлів без можливости їх редагування (УЖ – 2005, с. 98).

ГЛЮЧИТИ, -чить, недок., комп. (від англ. glitch — збій; давати збої.) Працювати з перебоями (про програму). Взяти хоча б цю антологію, вражену бацилою постмодерності: для поданих у ній текстів створено цілу ОС (операційну систему), яка глючить набагато помітніше, ніж Windows 2000 (Книжник, 2001, № 8) (УЖ – 2005, с. 105).

ГЕЙМЕР - гравець, знавець віртуальних ігор

ДУЛЯ, -і, ж. 1. комп.; жарт. Вихід з програми трьома пальцями — Ctrl — Alt — Del. Комбінація з трьох пальців. Так фахівці називають операцію перезавантаження комп'ютера. 2. муз. Партія з трьох нот, яку грають однією рукою (УЖ – 2005, с. 130).

ЗАВИСНУТИ, -ну, -неш, док. 1. мол. Залишитися десь протягом певного часу. «Зависнути на каві» те саме, що й «заскочити на каву. Затриматися десь. 2. комп. Дати збій (про комп'ютер, програму). 3. мол. Заборгувати комусь гроші. 4. Дуже захопитися кимсь, чимось. Зависнути на однокурсниці. Зависнути на навчанні (УЖ – 2005, с. 141).

КЛАВА, -и, ж.; мол., комп. Комп'ютерна клавіатура (УЖ – 2005, с. 175).

КОМП, -а, ч.; комп., мол. Персональний комп'ютер. <… > гордо почесала прямо до відчинених дверей вагона, сіла й поклала комп на коліна(С. Пиркало, Зелена Маргарита) (УЖ – 2005, с. 182).

МАМА, -и, ж. 1. мол. Красива молода жінка з дитиною. 2. комп.; жарт. Материнська плата комп'ютера (УЖ – 2005, с. 211).

МЕТР, -а, ч., комп., жарт. Мегабайт, одиниця виміру кількости інформації (УЖ – 2005, с. 217).

СЕРФІНГ, -у, ч.; комп.; жарт. Шукання в інтернеті різноманітної інформації без конкретної мети. <…> через Інтернет можна дізнатися про останні наукові розробки космічного агентства НАСА, програму телепередач на завтра і рецепт улюбленого пирога з яблуками. Цими сайтами можна гуляти цілий день і такі прогулянки називаються «серфінгом»(УЖ – 2005, с. 297)

СТРАТЕГІЯ, -ії, ж.; комп. Комп'ютерна гра, в якій треба керувати арміями, країнами, поселеннями, популяціями. «СТРІЛЯЛКИ», «БРОДИЛОВКИ» і «СТРАТЕГІЇ» — види комп'ютерних іграшок (УЖ – 2005, с. 312).

Мовний процес кінця XX – початку XXI століть характеризується зростанням ролі неформальних та нелітературних елементів у мовленні. Це відображається не лише у відсутності стандартизації розмовної мови, а й у розповсюд-

женні сленгу. Виникнення сучасних сленгових слів та фраз – це об'єктивована реальність, яку не можна й не варто зупиняти.

З одного боку, сленг збіднює мову, гальмуючи інтелектуальний та творчий розвиток особистості, а з іншого боку, він відображає тенденції, важливі для сучасної мови в цілому, і без ретельного вивчення мов сучасна українська мова залишатиметься дефіцитною. Тому сленг слід вивчати не лише як мовне явище, а й як соціальне, особливо зараз, коли велика увага приділяється духовно-моральному вихованню молоді. Школі доводиться частіше говорити про мовні проблеми, необхідно проаналізувати "живу" мову молоді, мову реклами та молодіжні видання, щоб виробити відповідальне ставлення до рідної мови.

Сленг був, є і буде в молодіжній лексиці. Добре це чи погано? Питання, очевидно, без відповіді. Сленг не можна заборонити, не скасувати. Він змінюється із часом, одні слова вмирають, інші – виникають точно так само, як і в інших мовах.

Список умовних скорочень

УЖ – 2005 - Ставицька, Леся. Український жарґон / Леся Ставицька; Укр. наук. ін-т Гарвард. ун-ту, Ін-т критики, НАН України, Ін-т укр. мови. – Київ: Критика, 2005. – 496 с.

ПСУМС – Перший словник українського молодіжного сленгу. Світлана Пиркало, 1997 РОКУ

УС — Газета «Українське слово».

викл. — з мови викладачів

жарт. — жартівливе

жарт.-ірон. — жартівливо-іронічне

жрм — жаргонізована розмовна мова

комп. — з мови програмістів та користувачів персональних комп'ютерів

мол. — із загальномолодіжного жарґону

студ. — з мови студентів

шк. — з мови школярів

Список використаних джерел і літератури

1. Ставицька, Леся. Український жарґон = A Dictionary of Ukrainian Slang : словник : містить близько 4070 слів і понад 700 стійких словосполучень / Леся Ставицька; Укр. наук. ін-т Гарвард. ун-ту, Ін-т критики, НАН України, Ін-т укр. мови. – Київ: Критика, 2005. – 496 с.
2. Христенко О.С. Фактори впливу на становлення та розвиток молодіжної лексики/ О.С. Христенко// Східнослов'янська філологія: зб. наук. праць.- Горлівка: Вид-во ГДПУ, 2006.- вип.11. Мовознавство. - С.123 -128.
3. Пиркало С. Перший словник українського молодіжного сленгу.1997, [Електронний ресурс]. URL: https://web.archive.org/web/20140210141305/http://shron.chtyvo.org.ua/Pyrkalo_Svitlana/Pershyi_slovnyk_ukrainskoho_molodizhnoho_slenhu.pdf

Сапак Н.В.
(м. Миколаїв)

КАФЕДРА ДИЗАЙНУ ВП МФ КНУКІМ У ФОРМУВАННІ СУЧАСНОЇ МИСТЕЦЬКО-ДИЗАЙНЕРСЬКОЇ ОСВІТИ. МИНУЛЕ І СЬОГОДЕННЯ

Художній напрям у Миколаївській філії Київського державного інституту культури ім. О.Корнійчука було започатковано 1991 навчального року відкриттям кафедри «Декоративно-прикладне мистецтво» і співпало із створенням незалежної України. Нова спеціальність перші два роки існувала у складі кафедри культурно-освітньої роботи і художньої творчості, яку очолював професор А.Г.Михайлик. Він же максимально сприяв відкриттю художнього напряму при активній підтримці Київського головного ЗВО і Обласного управління культури. Ця важлива подія сталася завдяки реалізації Державної програми відродження й поширення народних художніх промислів і декоративно-прикладного мистецтва України. Майбутня кафедра стала єдиною на півдні що готувала фахівців вищої освіти з ужиткового мистецтва.

Вибір спеціалізацій нового для філії напряму підготовки фахівців був обумовлений головними видами народного мистецтва, а завданнями – відродження традицій народного мистецтва півдня та формування південного декоративного стилю, який би спирався на історичні та етнокультурні традиції. Означені завдання дозволили чітко організувати роботу викладачів і студентів згідно навчальних планів. В перші п'ять років до викладання було залучено фахівців з багатим досвідом творчої і викладацької роботи і молодих художників: М.Т.Ковалевського, І.Г.Черкесову, В.І.Каплю, С.Б.Тюпо, Е.П.Зайцева, Л.І.Лащенкову, Н.Є.Гіссу О.Є.Грунського, В.Тарнавського, Д.В.Портнова.

1993 року художній напрям відокремився в кафедру декоративно-прикладного мистецтва з напрямами підготовки: «Художня обробка тканини», «Художня обробка дерева». Очолювали кафедру дизайнер О.Є Грунський (1994-1995), кандидат мистецтвознавства С.М.Росляков (1995-1997). Приміщення кафедри, лекційні аудиторії, майстерні було розміщено в студентському гуртожитку, придбано обладнання, матеріали для заняття живописом, малюнком, скульптурою, деревообробкою, ткацтвом. Була створена теоретична і практична база для формування всебічно розвиненої творчої особистості.

Професійно-орієнтовані дисципліни напряму «Український декоративний текстиль» викладали заслужений діяч мистецтв України, професор І.Г.Черкесова, заслужений майстер народної творчості України Т.М.Базилевська-Барташевич, спеціаліст-технолог Л.І.Лащенкова. За роки навчання студенти поступово оволодівали знаннями з історії головних видів ткацтва і вишивки, історією і композиційною побудовою орнаментів, їх семантикою і кольором, опановували композицію і моделювання народного одягу. Під керівництвом І.Г.Черкесової виконувалось найскладніше завдання – перенесення на площинну основу сюжетів і образів з металевих виробів «скіфського звіриного стилю» або античних рельєфів, традиційно властивих мистецтву пластики. Паралельно студенти опановували та перекладали на мову ткацтва образи дохристиянської міфології Русі. Результатом навчальних експериментів стали курсові і дипломні роботи, які експонувались на виставках в університеті, за його межами та за ствердженням фахівців свідчили про створення власної за тематикою і технологією південноукраїнської школи ткацтва.

На напряму «Художня обробка дерева» недовгий час викладав майстер народної творчості, професор М.Т.Ковалевський. 1993 року на кафедру прийшов заслужений майстер народної творчості України Є.П.Зайцев. Досконале володіння мистецтвом обробки дерева, вміння розкрити його багатогранні можливості поєдналося в творчості майстра з виразною образною тематикою, вдумливим використанням народних традицій. Своє світобачення в поєднанні з досконалою технікою він передавав студентам. Активним його помічником з 1994 року стала молодий викладач Н.Ю.Гісса. Їх викладацький дует сприяв високопрофесійній підготовці майбутніх спеціалістів. Технічний і тематичний діапазон кур-

сових і дипломних робіт вражає різноплановістю. Від предметів побутового вжитку, меблів до оформлення інтер'єрів. Від плоского рельєфу до об'ємних скульптурних форм. Від рослинних і геометричних орнаментів до виразних народних персонажів в скульптурі. Дипломні роботи студентів цього напряму й досі можна бачити на другому поверсі головного корпусу філії.

Навчальні плани підготовки були насиченими від загально гуманітарних дисциплін до спец предметів за вибором студентів. Базові дисципліни «Живопис», «Малюнок», «Композиція» викладали художники В.І.Капля, С.Б.Тюпо, М.М.Сопільняк, члени Національної спілки художників України Д.В.Портнов, О.В.Маркитан. Член НСХУ Г.О.Ковальчук викладала «Скульптуру», ювелірне мистецтво – В.Тарнавський, «Історію образотворчого мистецтва» – мистецтвознавці С.М.Росляков, Н.В.Сапак. За ініціативи дизайнера О.Є.Грунського було розпочато підготовку майстрів з кераміки. На спеціальність прийшли викладати художники Л.М.Смаглюк, М.М.Климчук. Керівництвом філії було придбано керамічну піч, матеріали. Роботи студентів з кераміки прикрашають інтер'єр головного корпусу. Але, на жаль, цьому напряму за різними обставинами не судилося здійснитися. В цей час викладацький склад поповнився Р.Ю.Вронською, В.І.Туровським – випускниками першого набору студентів.

1997 рік – новий етап в житті кафедри. Він прийшовся на час керівництва нею кандидата пед. наук, професора Л.С.Єнтіс. В стратегії розвитку кафедри підтверджено підготовку спеціалістів з художньої обробки дерева, художньої обробки тканини. Але, з урахуванням потреб часу, максимальним поєднанням прикладних видів мистецтва з новими технологіями і матеріалами було зроблено акцент на використання традицій національного орнаменту в сучасному одязі, на створення сценічного костюму з використанням національних мотивів і технік, на створення сучасного гобелена, на створення виробів з дерева для сучасних інтер'єрів. Таким чином було закладено підґрунтя для розвитку дизайну.

В навчальні плани було введено дисципліни технологічного спрямування. Особливо це стосувалося «художньої обробки тканини». В цей час під керівництвом модельєра-технолога Л.І.Лащенкової студенти розробляють моделі одягу, а в навчальних планах з'явились предмети «Матеріалознавство та конфекціювання швейних виробів», «Конструювання та моделювання», «Технологія швейних виробів». До викладання залучаються технологи Л.А.Сабельникова, згодом О.Б. Жидких. На спеціальність прийшла викладати заслужений діяч мистецтв України Л.І.Іваницька, яка запропонувала поряд з традиційними техніками ткацтва та вишивки нову техніку клаптевого шитва «печворк» у створенні декоративних панно і декоруванні одягу.

До викладання базових художніх дисциплін були запрошені народні художники України живописець М.О.Ряснянський та скульптор Ю.А.Макушин, члени спілки художників В.О.Бахтов, В.Ю.Макушин, Є.І.Мірзоєв. Неодноразово читав лекції викладач Львівської академії мистецтв професор Я.О.Кравченко. Випускників орієнтували не тільки на творчу роботу. Важливою складовою була підготовка викладачів художніх шкіл, шкіл мистецтв, гуртків і самодіяльних колективів. Тому в навчальні плани входили дисципліни з методики і педагогіки, які читала заступник зав. кафедри Л.А.Северіна. Викладацький склад поповнився випускниками: В.М.Рахманіна Т.М.Корінь, Г.В.Мироненко, К.В.Пономарьова, О.Л.Тригуб. А Ю.В.Одробінський учень Є.П.Зайцева після його смерті (2001) став провідним викладачем напряму «художня обробка дерева».

Викладачі разом із студентами займалися науковими дослідженнями з народного мистецтва півдня України, брали участь у науково-практичних конференціях філії, головного ЗВО, провідних вишів країни. Виїжджали в споріднені провідні навчальні заклади з метою знайомства з методикою навчання. М.М.Сопільняк, Ю.В.Одробінський захистили дисертації на наукове звання кандидата наук. В.Рахманіна, Т.М.Корінь, Г.В.Мироненко, О.Л.Тригуб навчались в аспірантурі, провідні спеціалісти Ю.А.Макушин, І.Г.Черкесова, Л.С.Єнтіс, М.М.Сопільняк здобули вчені і почесні звання доцента, професора, заслуженого діяча мистецтв України.

Паралельно з навчальним процесом йшла активна творча робота. Викладачі і студенти щороку брали участь у обласних і республіканських виставках, фестивалях, конкурсах. Результатом такої участі були дипломи «Гран-прі», перші і призові місця. Авторитет кафедри за роки її діяльності як центру з підготовки художників прикладного мистецтва на півдні виріс. Багато випускників працюють за фахом в місті та за його межами.

Накопичений теоретичний і практичний досвід з підготовки фахівців декоративно-прикладного мистецтва заклав підґрунтя для розвитку дизайну. Тому логічним стало створення 2001 року в Миколаївській філії КНУКіМ кафедру реставрації і графічного дизайну. Відкриття кафедри було викликано потребами часу, перспективами розвитку художньої культури незалежної України, спрямованої на поширення нових напрямів у сфері мистецтва, а також відродження, збереження та дослідження пам'яток мистецтва і старовини. Ініціаторами її створення виступили голова Миколаївської обласної організації національної спілки художників України, заслужений діяч мистецтв України О.К.Приходько та ректор Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури, народний художник України, академік А.В.Чебикін. За підтримки ректора Київського національного університету культури і мистецтв професора М.М.Поплавського, в Миколаївській філії були створені умови для навчання майбутніх художників.

Кафедра об'єднала три спеціалізації: реставрацію творів олійного і темперного живопису, графічний дизайн і мистецтвознавство. Відкриття спеціальностей, підготовку яких здійснювали виші головних культурних центрів підняло престиж Миколаєва як творчого центру регіону. Навчання на всіх спеціальностях здійснювалось за академічними програмами, на творчих – зі значною кількістю годин на базові дисципліни «Живопис», «Рисунок», що обумовило високий рівень художньої підготовки і можливість по закінченню навчання, особливо реставраторам, працювати творчо як живописцям.

Кафедру очолив відомий художник О.К.Приходько. До її складу ввійшли члени Національної спілки художників України скульптор Ю.А.Макушин, графіки Ю.К.Корнюков, О.В.Лебідь, художник-реставратор Д.Л.Боляков, дизайнери Т.В.Шевченко, С.В.Шевченко, а також дизайнер-практик С.В.Лук'яненко, мистецтвознавець Н.В.Сапак, архітектор Т.О.Пшеничникова. Вихованці відомих художніх закладів Києва, Харкова, Санкт-Петербургу, Львова заклали міцну основу професійних знань та навичок майбутніх спеціалістів в галузі теорії і практики художньої творчості.

Базові дисципліни «Рисунок», «Живопис», «Скульптура» викладали відомі і досвідчені майстри народний художник України професор Ю.А.Макушин і заслужений діяч мистецтв України О.К.Приходько. Ю.А.Макушин навчав основам академічного рисунку і адаптував його до вимог майбутніх професій реставраторів і дизайнерів. Значну увагу він приділяв виконанню самостійних начерків за спостереженням і по пам'яті. В об'ємній пластиці робив акцент на поєднання академічних засад з індивідуальним сприйняттям. О.К.Приходько вимагав відповідальної роботи над аудиторними постановками з живопису. Обов'язковим було створення етюдів і композицій на вільну тему, а на спеціальності «реставрація» - копіювання творів старих майстрів, що давало розуміння техніки й технології живопису. Практика з пленерного живопису під керівництвом О.К.Приходько, відбувалася у мальовничих природних куточках Миколаївської області і стимулювала студентів на опанування методики роботи на відкритому просторі.

Провідний викладач на «реставрації» Д.Л.Боляков – живописець-реставратор з академічною освітою, скрупульозно передавав студентам знання і навички і обов'язково поєднував теорію з виконанням практичних завдань. За роки на-

вчання (філія готувала бакалаврів) студенти освоїли головні види реставраційної роботи. На практиці під керівництвом Д.Л.Болякова реставрували твори живопису з фондів місцевих музеїв. Особливою відповідальною й пам'ятною подією стало реставрування (під керівництвом професора НАОМА М.Ф.Титова) відомої картини І.К.Айвазовського «О.Пушкін на березі Чорного моря» зі збірки художнього музею ім. В.Верещагіна.

По закінченні чотирьохрічного курсу, за узгодженням з Національною академією образотворчого мистецтва і архітектури, кращі випускники продовжили навчання в НАОМА і здобули ступінь «спеціаліста» і «магістра». За роки існування спеціальності було здійснено п'ять випусків бакалаврів. Сьогодні випускники реставратори працюють за фахом, викладають у ЗВО країни, займаються творчістю і беруть участь у виставках. 2010 року вони організували виставку під назвою «Айванабугу», яка дала поштовх для щорічного влаштування вернісажів під такою ж назвою і стало візиткою їх творчої співдружності.

На спеціальності «Мистецтвознавство» було здійснено два випуски денної і два випуски заочної форми навчання. Викладачі: кандидати мистецтвознавства, доценти Н.В.Сапак, С.М.Росляков (директор художнього музею ім. В.Верещагіна), мистецтвознавець Н.О.Кухар-Онишко, директор краєзнавчого музею Л.Д.Хлопінська, кандидат історичних наук І.О.Смірнов, доцент Одеського політехнічного університету О.В.Королькова. Головним в стратегії розвитку спеціальності було дослідження мистецтва південного регіону. Курсові і дипломні роботи теоретиків присвячено творчості художників Миколаєва, Одеси, Херсона, історії планування, забудови і архітектурі міст, скульптурним пам'ятникам. Теоретичні і практичні заняття проходили в музеях, виставкових залах. Під час практики викладачі і студенти здійснювали подорожі по країні з метою знайомства з національним мистецтвом і архітектурою. Студенти брали участь у республіканських олімпіадах і отримували дипломи. Сьогодні випускники працюють за фахом, головним чином, на викладацькій ниві.

На спеціальності «графічний дизайн» викладали провідні майстри: відомі графіки Ю.К.Корнюков, О.В.Лебідь, дизайнери С.В.Лук'яненко, Ю.В.Золотухін, Т.В.Шевченко, С.В.Шевченко, випускниця М.В.Шульська. Недовгий час працювали дизайнери О.Є.Грунський, М.С.Кузьміних, В.Д.Пустильник. Завдяки ним в студентських проектах здобули розвиток всі види графічного дизайну: театральний і кіно плакат, реклама закладів культури, торгівлі, приватних фірм, державних підприємств, промислова графіка. Студенти розробляли логотипи, фірмові стилі. Деякі знайшли себе в книжковій та журнальній графіці. Дипломні роботи відмічені широким спектром тем і новиною авторських рішень. Тут знайшли відображення проблемні теми збереження архітектури старого міста, природного оточення, боротьби за здоровий спосіб життя. Роботи дизайнерів експонуються в головному корпусі філії. Кращі дипломні проекти були удостоєні перших премій на конкурсах з дизайну.

За ініціативи завідувача кафедри О.К.Приходька в філії була відкрита галерея «Імена». Студенти мали змогу знайомитись з творчістю провідних українських художників. Тут експонували свої твори ректор НАОМА народний художник України, академік А.В.Чебикін, професори Академії народний художник України М.Є.Гуйда, заслужений діяч мистецтв України М.І.Компанець, відомі одеські, херсонські, миколаївські художники, викладачі кафедри. В практику кафедри ввійшло організація виставок дипломних робіт і їх прилюдний захист.

Наступний етап розвитку художнього напряму пов'язаний з відкриттям 2006 року кафедри дизайну середовища. Викладацький склад канд. мистецтвознавства Н.В.Сапак (зав. кафедри), дизайнер Ю.В.Золотухін, архітектор Т.О.Пшеничникова. Роком після кафедру дизайну середовища і кафедру реставрації і графічного дизайну об'єднано в кафедру дизайну з потужним складом викладачів однодумців. На чолі її призначено кандидата мистецтвознавства, доцента Н.В.Сапак. А об'єднаний викладацький колектив поповнився кандидатом наук В.В.Туляєвим. В концепції розвитку кафедри визнано підготовку фахівців згідно вимог сучасної дизайн освіти, орієнтація на досягнення світового і вітчизняного досвіду, максимальне наближення навчального процесу і практики, розвиток самостійного творчого мислення студентів.

З метою активізації молоді у справі збереження пам'яток старовини і формуванні обліку сучасного міста протягом всіх років навчання здійснюється розробка дизайнерських проектів реставрації архітектурних споруд, кварталів старого міста, благоустрою паркових зон, зон відпочинку в мікрорайонах. Всі випускні, дипломні проекти виконуються на конкретних об'єктах. Новації світового дизайну використовуються в проектах сучасних житлових і громадських інтер'єрів, благоустрої присадибних ділянок. Дипломні роботи отримують високу оцінку державної екзаменаційної комісії.

2010 року кафедру декоративно-прикладного мистецтва орієнтовано на підготовку дизайнерів і створено кафедру дизайну одягу. Навчання забезпечується фахівцями: зав. кафедри канд. пед. наук професор Л.С.Єнтіс, канд. мистецтвознавства Ю.А.Шестопалова, ст. викладачі О.Л.Тригуб, О.Б.Жидких. Особлива увага в навчальному процесі приділяється створенню графічних ескізів моделей одягу, технічному моделюванню, технікам ручної обробки тканини (вишивка, батик, аплікація, печворк).

Студенти приймають участь у конкурсах і фестивалях. Високий професійний рівень їх підготовки неодноразово був відмічений дипломами та грамотами.

2011 року всі спеціалізації дизайну об'єднано в одну кафедру, яка готує бакалаврів і спеціалістів з графічного дизайну, дизайну інтер'єру, дизайну одягу. Завідувачі кафедри кандидати мистецтвознавства доценти Н.В.Сапак, з 2013 року Ю.В.Одробінський. Підготовку фахівців трьох спеціалізацій забезпечує потужний викладацький колектив в складі якого три професора, чотири доцента, магістр з дизайну, члени національної спілки художників і національної спілки дизайнерів України, ведучий інженер технолог. Тут працюють представники трьох поколінь, що свідчить про стійкий потужний розвиток напряму, про продовження традицій і взаємозв'язок поколінь. Викладачі кафедри є дослідниками мистецтва південного регіону України. Загально-кафедральна наукова тема «Дизайн: теорія і практика в умовах кроскультурних взаємодій на Півдні України». Фахівці розробили та впроваджують в систему викладання дисциплін нові сучасні методики навчання та результати своїх власних досліджень.

Базові дисципліни викладають представники старшого покоління: народний художник України, професор Ю.А.Макушин, який розробив власну методику викладання основ рисунку та спец рисунку, а в межах дисципліни «Скульптура» під його керівництвом студентами виконані скульптури для алеї муз подвір'я філії; заслужений діяч мистецтв України кандидат наук, доцент М.М.Сопільняк, який володіє значним діапазоном художніх засобів і формує у студентів широкі творчі практичні навички в живописі; кандидат мистецтвознавства, доцент Н.В.Сапак, яка знайомить з історією світового образотворчого мистецтва і дизайну, значну увагу приділяє історії мистецтва півдня України, яку досліджує протягом багатьох років і керує науковими пошуками і темами студентів.

Особливе значення має діяльність провідного викладача напряму «Графічний дизайн», члена національної спілки художників України, відомого художника графіка Ю.К.Корнюкова, який вільно володіє усіма видами станкової графіки та різними комп'ютерними графічними редакторами й передає свій багатий досвід студентам. Він керує курсовими і дипломними проектами напряму.

Суттєвий внесок у розвиток спеціалізації «Графічний дизайн» внесла й професорка І.Г.Черкесова. Під її керівництвом з 2015 по 2019 роки працював науково-творчий гурток «Мистецтво шрифтової графіки», результатом роботи якого

стала активна участь і перемоги студентів у різних визнаних конкурсах України з леттерінгу.

Сьогодні значна роль у викладанні профільно-орієнтованих дисциплін відводиться новітнім ІТ-технологіям. Член кафедри В.В.Атланов магістр з дизайну, провідний спеціаліст з комп'ютерного дизайн-проектування. Під його керівництвом студенти опановують «3-д моделювання» та інші дисципліни, що пов'язані з ІТ-технологіями.

Багато років працює в дизайні випускник кафедри декоративно-прикладного мистецтва – кандидат мистецтвознавства, доцент Ю.В.Одробінський. Він член Національної спілки художників України, член спілки дизайнерів України (секція: дизайн освіти), соорганізатор творчого проекту «Південь-Style». Під його керівництвом, студенти брали участь у міжнародних, всеукраїнських і міських конкурсах, виконали велику кількість проектів з благоустрою та озеленення території міських парків та скверів, дизайну фасадів та інтер'єрів багатьох об'єктів міста Миколаєва та області, а також Одещини, Херсонщини і Кіровоградщини.

Професійно потужний педагогічний склад спеціалізації «Дизайн одягу» представлено заслуженим діячем культури України, канд. пед. наук, професором Л.С.Єнтіс, випускницею кафедри ДПМ членом Національної спілки художників України, членом спілки дизайнерів України старшим викладачем О.Л.Тригуб і інженером-технологом старшим викладачем О.Б.Жидких. Завдяки дружньому творчому тандему у складі О.Л.Тригуб і О.Б.Жидких започатковано поетапне оволодіння студентами методикою створення моделей сучасного одягу та трансформацією історичного, національного костюму, опанування різними техніками художнього декорування тканини. Цей напрям продовжує підготовчу практику закладену на кафедрі декоративно-прикладного мистецтва. Саме це перетворення дало можливість по-новому розкрити закладений раніше потенціал, створивши новий поштовх розвитку спеціалізації. Студенти напряму щорічно демонструють свою майстерність на міжнародних, всеукраїнських і обласних конкурсах, фестивалях й незмінно отримують високу оцінку журі.

Керівництво кафедри постійно залучало і залучає до викладання випускників, які бажають спробувати себе на педагогічній ниві. Багато років успішно працює випускниця КНУКіМ фахівець з дизайну зачіски О.В.Булгурджу (Ярош). Її творчий і практичний досвід, спец предмети з програми підготовки дизайнерів одягу, які вона викладає й постійно удосконалює значно сприяють в загальній системі підготовки бакалаврів і спеціалістів напряму. Багато років викладала на спеціалізації «Графічний дизайн» та «Дизайн середовища» М.В.Шульська – креативний педагог-новатор, яка розробляла наукову тему «Особливості організації та формування дизайну дошкільних дитячих закладів на Україні». В останні роки на об'єднаній кафедрі викладали її випускники М.О.Кривошей, А.О.Куценко (Колос), А.С.Ігнатьєва.

За тридцять років існування кафедра підготувала багато художників прикладного мистецтва, дизайнерів-графіків, дизайнерів середовища, дизайнерів одягу, а також художників-реставраторів і мистецтвознавців, здобула авторитет серед споріднених ЗВО. Викладацький колектив – художники, дизайнери, теоретики відомі своїми творчими й науковими досягненнями. Науково-педагогічне надбання та етапи розвитку кафедри свідчать про її важливе значення в культурно-мистецькому житті Півдня України кінця XX - початку XXI століття, де поступово сформований осередок дизайну за різними напрямками, що дає прогнозування його подальшого майбутнього.

Список використаних джерел і літератури

1. Макушин, Ю.А. Рисунок і час [Текст]: навчальний посібник / Ю.А. Макушин. – Миколаїв: Видавництво НУК, 2008, - 288с., іл.
2. Макушин, Ю.А. Рисунок у просторі й часі [Текст]: навчальний посібник / Ю.А. Макушин. – Миколаїв: Видавництво НУК, 2008. – 428 с., 215 репрод.: іл.
3. Одробінський, Ю.В. Сучасний дизайн меблів в Україні: новації, перспективи, художні особливості [Текст] / Ю. В. Одробінський // Інновації в суднобудуванні та океанотехниці: Матеріали міжнародної науково-технічної конференції 5-7 жовтня 2011 р.: — Миколаїв: НУК, 2011. — С. 670-673.
4. Сапак Н. В. Художественное образование в Николаеве / Н. В. Сапак // Шлях до визнання : науково-публіцистичний альманах, присвячений 40-річчю Миколаївської філії Київського національного університету культури і мистецтв / гол. ред. О. Іванов. – Миколаїв : МФ КНУКіМ, 2011. – С. 38-44.
5. Сапак, Н.В.Становлення дизайн освіти Миколаєві. Історія і сучасність // Дизайнерська освіта Україні у світовому контексті [Текст] / Н.В. Сапак //Зб. матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Харків: ХДАДМ, 2011. – С.171-173.
6. Сапак Н. В. До питання становлення та розвитку дизайну в Миколаєві / Н. В. Сапак // Стан та перспективи розвитку культурологічної науки в Україні : зб. тез доповідей Всеукр. наук.-практ. конф. / [редкол.: Н. В. Федотова (гол. ред.) та ін.]. – Миколаїв : МФ КНУКіМ, 2015. – Ч. 1. – С. 17-21.
7. Сопільняк М. М. Сучасний стан художньо-дизайнерської освіти в Україні: тенденції, проблеми, перспективи розвитку / М. М. Сопільняк // Стан та перспективи розвитку культурологічної науки в Україні : зб. тез доповідей Всеукр. наук.-практ. конф. / [редкол.: Н. В. Федотова (гол. ред.) та ін.]. – Миколаїв : МФ КНУКіМ, 2015. – Ч. 1. – С. 155-157.
8. Сопільняк М. М. Теоретичні засади формування особистості художника-дизайнера засобами кольору та призначення живопису як виду зображувального мистецтва / М. М. Сопільняк // Стан та перспективи розвитку культурологічної науки в Україні : зб. тез доповідей ІІ Всеукр. наук.-практ. конф. / [редкол.: Н. В. Федотова (гол. ред.) та ін.]. – Миколаїв : МФ КНУКіМ, 2016. – Ч. 1. – С. 221-229.

Серебрякова Т.В.
(м. Миколаїв)

WEB-LIBRARY «АРКАСІВСЬКА СПАДЩИНА» - КОМПЛЕКСНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ РЕСУРС ДЛЯ ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ РЕГІОНУ

На сучасному етапі спостерігається тенденція збільшення інтересу населення до краєзнавства. Слід також відмітити, що в наш час з метою пошуку інформації люди все частіше звертаються до електронних джерел. Тому бібліотеки, музеї та архіви, що є головними зберігачами історичної пам'яті певного регіону, у своїй діяльності активно використовують нові інформаційні технології, створюють власні електронні ресурси та розміщують їх у глобальній інформаційній мережі. На сьогоднішній день електронні краєзнавчі ресурси – це найбільш перспективна форма збереження локальної історії та розповсюдження у соціумі комплексної і достовірної інформації про минуле регіону. Вони акумулюють великі обсяги інформації, дозволяють використовувати краєзнавчі інформаційні ресурси з найбільшою повнотою, здійснювати доступ до краєзнавчої інформації великого числа абонентів, не обмежуючись жителями окремої території.

Необхідність і актуальність створення власних електронних ресурсів постійно констатується фахівцями бібліотечної галузі у низці статей. Неодноразово дане питання порушува-

лося на науково-практичних конференціях [6], сторінках наукових збірників [7, 8], а також у монографіях [3].

Застосовуючи новітні комп'ютерні технології, Миколаївська обласна універсальна наукова бібліотека також реалізовує проєкти зі створення власних електронних ресурсів. На особливу увагу заслуговують проєкти з оцифровування рідкісних видань XVIII – поч. XX ст., що зберігаються у фонді бібліотеки. Вони є пам'ятками книгодрукування, бібліографічною рідкістю і мають величезну історико-культурну цінність. Оцифровування надає можливість зберегти оригінали видань та водночас зробити доступною для широкого кола читачів інформацію, надруковану на їхніх сторінках.

Процес переведення рідкісних видань в електронну форму в обласній бібліотеці здійснюється з 2015 р. У першу чергу було вирішено оцифровувати краєзнавчі видання XIX – поч. XX ст., оскільки на їхніх сторінках міститься унікальна інформація регіонального значення. На першому етапі для сканування були відібрані найстаріші краєзнавчі книги, видані у першій Миколаївській друкарні протягом 1826-1854 рр.

У 2017 р. сканування місцевих видань XIX – поч. XX ст. було продовжене у рамках проєкту «Культура України», ініціатором якого є Національна бібліотека України ім. Ярослава Мудрого. Щорічно Миколаївська ОУНБ передає для поповнення вебресурсу «Культура України» [5] електронні копії краєзнавчих видань. Оцифровування видань здійснюється на базі двох структурних підрозділів – відділу науково-дослідної роботи з рідкісними і цінними виданнями та відділу документів і наукових розвідок з питань краєзнавства. На сьогодні в електронній бібліотеці «Культура України» розміщено понад 100 видань (загальним обсягом понад 14000 сторінок), наданих Миколаївською ОУНБ.

З 2018 р. на базі відділу науково-дослідної роботи з рідкісними і цінними виданнями реалізовується проєкт «Цифрові колекції раритетів», у рамках якого в електронну форму переводяться книги з приватних зібрань відомих миколаївців. На сьогодні БД «Цифрові колекції раритетів» містить повнотекстові електронні копії видань з особистих бібліотек миколаївського міського голови М. П. Паризо-де-ла-Валетта, адмірала М. П. Манганарі, юриста М. І. Пескера, відомої родини Аркасів. Доступ до БД здійснюється з автоматизованого робочого місця у читальному залі відділу науково-дослідної роботи з рідкісними і цінними виданнями. Робота з оцифровування книжкових зібрань та поповнення БД триває.

У 2020 р. Миколаївська обласна універсальна наукова бібліотека разом із Державним архівом Миколаївської області, Миколаївським обласним краєзнавчим музеєм, Першою українською гімназією ім. Миколи Аркаса, громадською організацією «Українське товариство «Просвіта» Миколаївщини» створила електронний ресурс web-library «Аркасівська спадщина» (https://arkasfamily.mk.ua/) [1]. Втілити у життя даний проєкт стало можливим завдяки грантовій підтримці Українського культурного фонду.

У рамках проєкту нам вдалося оцифрувати та розмістити на окремому вебресурсі бібліографічні, фактографічні, повнотекстові, образотворчі, відео- та аудіоматеріали, що пов'язані з представниками родини Аркасів, які понад сто років проживали у місті Миколаєві, що обумовило наявність тут значної кількості рідкісних документів з фамільного архіву та видань з родинної книжкової бібліотеки.

Усі блоки та розділи вебресурсу увінчує величний герб родини Аркасів. Фоном для головної сторінки став проєкт будинку Аркасів, оригінал якого зберігається у фонді Миколаївського обласного краєзнавчого музею. Цей будинок розташовувався на розі вулиць Адміральської та Соборної навпроти міської управи і Адміралтейського собору. Він був побудований у 1878 р. і саме в ньому родина Аркасів мешкала до 1919 р. Нажаль, зараз від будинку Аркасів не залишилося нічого, окрім левів, які перебували перед парадним входом з боку вулиці Адміральської. Сьогодні вони прикрашають головний вхід у Каштановий сквер.

Даний вебресурс має розгалужену структуру, складається з шести контентних блоків, кожен з яких має низку підрозділів.

У першому блоці подана загальна інформація про проєкт, події, що відбуваються у рамках реалізації проєкту, короткі відомості про партнерів проєкту, а також контактні дані Миколаївської обласної універсальної наукової бібліотеки.

У блоці «Родина Аркасів» можна ознайомитися з історією родини, біографіями її членів, побачити повну схему-родовід і фотографії найвідоміших представників роду. Також у цьому блоці подана інформація про пам'ятні місця на Півдні України, пов'язані з родиною Аркасів.

Особливий інтерес становить блок «Цифрова бібліотека». Він складається з розділів «Видання з приватної колекції», «Архівні та музейні матеріали», «Відеогалерея» та «Аудіогалерея». На сьогоднішній день у ньому розміщено понад 300 оцифрованих матеріалів, серед них – офіційні та приватні листи, книги, рукописи художніх та наукових творів, унікальні світлини, мапи. Слід зазначити, що більша частина матеріалів ніколи не публікувалася у друкованих та електронних джерелах.

Зокрема, у розділі «Видання з приватної колекції» розміщені повнотекстові електронні варіанти видань з приватної книжкової колекції родини Аркасів, що дбайливо зберігаються у фонді Миколаївської обласної універсальної наукової бібліотеки. Їх у 1919 р. передала до бібліотеки вдова М. М. Аркаса О.І. Аркас. На їхніх сторінках містяться дарчі написи авторів, адресовані Аркасам; власноруч зроблені Аркасами автографи чи написи; вензелі, тиснення на палітурках та інші маргінальні позначки. У багатьох виданнях знайдено помітки та виправлення, зроблені Аркасами.

Розділ «Архівні та музейні матеріали» поділяється на підрозділи, що отримали назву за місцем знаходження документів: «Державний архів Миколаївської області», «Миколаївський обласний краєзнавчий музей», «Перша українська гімназія ім. Миколи Аркаса». Історичну, наукову та культурну цінність становлять представлені на вебресурсі документи з фонду Державного архіву Миколаївської області, серед яких – документи приватного користування, офіційні документи, листування. У підрозділі «Миколаївський обласний краєзнавчий музей» матеріали музею поділяються наступним чином: «Родоводи Аркасів», «Офіційні документи», «Документи приватного користування», «Листування», «Спогади та увічнення пам'яті М.М. Аркаса», «Останні представники роду», «Творчі здобутки Аркасів», «Фотоматеріали», «Музейні експонати». У фондах Миколаївського обласного краєзнавчого музею та Державного архіву Миколаївської області відсутні листи М.М. Аркаса приватного характеру. Дану обставину можна пояснити тим, що епістолярну спадщину Миколи Миколайовича передавала його дружина О.І. Аркас, яка вилучила особисте сімейне листування.

У підрозділі «Перша українська гімназія ім. Миколи Аркаса» експонати з музею історії гімназії складаються з творчих здобутків М.М. Аркаса, листів, програм «Аркасівських читань», збірників та робіт учнів. Тут до уваги користувачів клавір опери М.М. Аркаса «Катерина», програми Аркасівських читань, що проводяться у гімназії з 1994 р., деякі наукові роботи учнів. Становить інтерес лист М.М. Аркаса до писаря «Просвіти» Ю.Т. Литвина, написаний 6 червня 1906 р., де автор розповідає про підготовку до друку праці «Історія України-Русі».

У розділах «Відеогалерея» та «Аудіогалерея» розміщені відео сюжети, присвячені Миколі Аркасу, та уривки з опери «Катерина».

Наступний блок вебресурсу – «Дослідження», де представлені результати вивчення рідкісних документів, що знайшли відображення на сторінках довідкових, бібліографічних, історико-краєзнавчих збірників, журналів та газет. Цей блок складається з розділів «Бібліографічні матеріали» і «Статті та дослідження». У розділі «Бібліографічні матеріали» можна ознайомитися з електронним варіантом каталогу «Аркасівська спадщина у фонді Миколаївської

обласної універсальної наукової бібліотеки» [2], що був підготовлений співробітниками бібліотеки, він містить інформацію про книги з приватного зібрання родини Аркасів. Також у даному розділі подано «Каталог документів і фотоматеріалів родини Аркасів з фондів Миколаївського обласного краєзнавчого музею» [4], що був складений співробітниками музею у 2002 р.

Суттєво розширили і збагатили інформаційний контент вебресурсу тексти наукових статей та монографій щодо родини Аркасів, написаних членами Громадської організації «Українське товариство «Просвіта» Миколаївщини» та іншими краєзнавцями, з якими можна ознайомитися у розділі «Статті та дослідження».

У мережі Інтернет є багато електронних ресурсів, що містять інформацію про членів родини Аркасів. Тому у блоці «Зовнішні посилання» розміщені посилання на електронні документи, бази даних, портали, сайти, вебсторінки, форуми та інші ресурси, зміст яких пов'язаний зі славетною родиною. Перелік посилань буде постійно доповнюватися.

У блоці «Вшанування пам'яті» міститься інформація про архітектурно-скульптурні твори малої форми (пам'ятні знаки та меморіальні дошки), відображення імені М.М. Аркаса у топонімах, назвах установ та організацій України, а також про наукові та соціокультурні заходи (конференції, читання, круглі столи, літературно-музичні вечори тощо), що проводяться у закладах культури та освіти з метою популяризації життя та діяльності членів родини.

Таким чином, ресурс об'єднав разом велику частину матеріалів, що стосуються роду Аркасів. Сподіваємося, що краєзнавці та історики зможуть використовувати ці матеріали у своїх дослідженнях. Робота над наповненням вебсайту триватиме і надалі. Ми будемо виявляти та розміщувати матеріали про життя і діяльність членів відомого роду, інформацію про різноманітні заходи, що стосуються Аркасів.

Даний проєкт відкритий для усіх зацікавлених у збереженні аркасівського спадку, тому обласна бібліотека запрошує до співпраці миколаївських краєзнавців і дослідників, а також партнерів з інших регіонів України.

Видання з приватної бібліотеки родини Аркасів представлені як окрема колекція у циклі відеосюжетів «Подорож у Музей книги», що підготовлений до 140-річчя заснування Миколаївської ОУНБ. Даний медіаресурс доступний для перегляду у фейсбуці та ютуб-каналі.

Таким чином, інформація, що зберігається у бібліотеці, давно вийшла за її стіни і стала частиною світових інформаційних ресурсів. Представляючи її в глобальній мережі Інтернет або на локальних носіях, бібліотека забезпечує доступність створюваної інформації та поширює знання про наш регіон.

Список використаних джерел та літератури

1. Аркасівська спадщина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://arkasfamily.mk.ua/, вільний (дата звернення: 05.08.2021). – Назва з екрана.
2. Аркасівська спадщина у фонді Миколаївської обласної універсальної наукової бібліотеки : каталог / упоряд.: Т. Серебрякова, Л. Красильнікова ; ред. кол.: В. Агаркова, Л. Голубенко, Н. Моісеєва, Л. Трегуб ; Миколаїв. обл. універс. наук. б-ка. – Миколаїв, 2020. – 32, [1] с.
3. Електронні інформаційні ресурси бібліотек у піднесенні інтелектуального і духовного потенціалу українського суспільства / О. С. Онищенко [та ін.]. – Київ : НБУВ, 2011. – 235 с.
4. Каталог документів і фотоматеріалів родини Аркасів з фондів Миколаївського обласного краєзнавчого музею / упоряд. Т. В. Березовська ; відп. ред. Л. Д. Хлопинська. – Миколаїв : Ред.-вид. від. ПСІ КСУ, 2002. – 20 с.
5. Культура України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://elib.nlu.org.ua/, вільний (дата звернення: 05.08.2021). – Назва з екрана.
6. Передерій, І. Г. Електронні ресурси вітчизняних університетських бібліотек у сучасному інформаційно-освітньому та науковому просторі: завдання та перспективи / І. Г. Передерій // Міжнародна науково-практична конференція «Бібліотеки вищих навчальних закладів: досвід та перспективи», 11-13 жовт. 2016 р. – Київ, 2016. – С. 75-79.
7. Федюшина, Л. В. Інновації в електронних ресурсах та шляхи їх популяризації / Л. В. Федюшина // Бібліотека: культурний простір та інноваційний поступ : зб. вибр. ст. : 2012-2018 рр. : до 55-річчя наукової бібліотеки КНУКіМ / уклад.: Ю. І. Горбань [та ін.] ; за заг. ред. Ю. І. Горбаня. – Київ, 2018. – С. 119-120.
8. Шемаєва, Г. Регіональні бібліотечні електронні ресурси: аналіз стану та планування розвитку / Г. Шемаєва, Н. Капустіна // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Київ, 2007. – Вип. 19. – С. 58-69.

Шарата Н.Г.
(м. Миколаїв)

УКРАЇНСЬКА МОВА ЯК ІДЕЙНИЙ І ХУДОЖНІЙ ЧИННИК У ДІЯЛЬНОСТІ М.М. АРКАСА

Серед різновидів культурницької діяльності М.М. Аркаса чільне місце займає широка популяризація та пропагування української мови. Саме мову М.М.Аркас вважав важливою ознакою нації. На його думку, найкращий виразник духовної культури будь-якого народу це і є його мова. Миколаївське товариство «Просвіта» стало тим осередком, де генерувалися ідеї щодо її розповсюдження і впровадження в міське середовище. Тоді, в

10-х роках ХХ ст., українська мова була значно ширшим поняттям, ніж просто мовна культура або предметом української культури. Українська мова як спосіб спілкування в певному середовищі набувала рис політичного забарвлення.

Разом з тим, слід зазначити, що мовна політика царської адміністрації дореволюційної Росії виглядає досить поміркованою у порівнянні з комуністичними «чистками» української мови радянської доби. Царський уряд обмежувався заходами зовнішнього тиску: заборонялося вживання української мови прилюдно, цілковито або частково; російська мова накидалася через освітню систему; українці зваблювалися російською культурою і можливістю кар'єри, їх переселяли на неукраїнські території, а українські землі заселялися членами панівної нації тощо.

Ця теза дозволяє нам зробити висновок про відносну свободу культурницького вибору українською інтелігенцією. Національно налаштовані кола свідомо почали листуватися і говорити «мужичою» мовою, вбиратися в українські вишиті сорочки, на музичних вечорах виконувати українські пісні. Особливо під нові віяння підпала молодь. Слід зазначити, що тема мовної політики залишається надзвичайно актуальною, проблема ж «аркасової мови» досліджена досить слабо і ще чекає своїх науковців, які зроблять вагомий внесок в її розробку.

М.М.Аркас з болем пише в своїй «Історії України-Русі» про ті часи, коли її народ, особливо панство, відцуралися від рідного слова, коли в школах стали глузувати з батьківської,

дідівської мови, соромилися її. А «від того виходить неповага до всього рідного, та знущання над ним» [1, с.168].

М.М. Аркас ще під час навчання в Новоросійському університеті в першій половині 70-х років XIX ст. вів щоденник українською мовою і ототожнював себе саме з українським народом і українською культурою. Чого лише варте його зауваження щодо блискучого виступу українських кобзарів у Петербурзі: «знай наших!» [2, с.113]. Той факт, що син сановної особи, генерал-ад'ютант і особистого приятеля імператора, розглядає себе як частку не титульної нації, говорить про певний статус української культури. До того ж слід згадати, що в період, який розглядається українська культура перебувала на злеті, що дало підстави дослідникам говорити про широку і потужну хвилю українського національного відродження. Мова стала головним чинником відродження нації і головною зброєю М.М. Аркаса спочатку для відвоювання права на власний світогляд, а потім для більш широких задач загальнонаціонального характеру створення української держави [4, с.43].

Хоча М.М. Аркас дуже рідко виїжджав з Миколаєва, але підтримував листування з багатьма українськими діячами-письменниками, вченими, видавцями. Він мав можливість познайомитися з ними на знаковому заході-урочистостях з нагоди відкриття в Полтаві в 1903 р. пам'ятника Івану Котляревському, де було яскраво продемонстровано єдність діячів українського національного руху по обидва боки російсько-австрійського кордону: адже у святкуванні взяли участь також і делегати з Галичини та Буковини.

Представники австрійської України на урочистих зборах робили доповіді українською мовою, що їм дозволили робити як іноземцям. На М.М. Аркаса це справило дуже велике враження, він познайомився з Гнатом Хоткевичем, письменником та громадським діячем зі Львова. Між ними зав'язалося листування. Саме Гнат Хоткевич в подальшому сприяв створенню професійного гурту редакторів для редагування другого видання аркасової «Історії України-Русі».

М.М. Аркас був впевнений і переконував інших, що прийдуть часи, коли в Миколаєві залунає українська мова. Як приклад він приводив Галичину, де колись «польська мова вживалася, як єдина пристойна освіченій людині, рідної ж своєї, української соромилися, а тепер наша мова в Галичині вживається скрізь по університетах, гімназіях, школах і в житті» [6, с.34].

З метою популяризації українського друкованого слова при товаристві «Просвіта» було влаштовано книгарню, книгозбірню та читальню на її адресу приходили передплачені журнали «Літературно-науковий вісник», «Рада», «Рідний край», «Світова зірниця», «Слово», «Громадський голос» (Львів), «Свобода» (США). «Просвіта» виписувала багато книжок українських авторів, а продаж у крамниці «Босфор» на Соборній. Ціни були заниженими. Це робилося навмисно, щоб залучити до національної культури і мови якомога ширші кола миколаївців [5, с.112].

Сам М.М. Аркас і всі свої твори, листування вів українською мовою. В приватному родинному житті мовою спілкування була як російська, так і українська. Онука Миколу взагалі до семи років виховували тільки в полі однієї української мови. М.М. Аркас неодноразово звертався до своїх київських друзів, щоб допомогли йому знайти гарного свідомого вчителя-українця. Власне, заради нього він розпочав роботу над книжкою з історії України, яка невдовзі перетворилася в перше українське популярне ілюстроване видання «Історія України-Русі». Спеціалісти вважають, що на основі аналізу фонетичних особливостей діалектичної лексики твору і фонетичної системи сучасної української мови можна виділити специфічні риси фонем говірки Миколаївської області. Документ своєї епохи, «Історія України-Русі» М.М. Аркаса доводить, що на території Миколаївщини не було якогось протодіалекту, «наріччя російської мови», який би протиставлявся українській мові в цілому. Діалектна лексики Миколаївщини виникла на ґрунті українського мовотворення. Відхилення у фонетичній структурі пояснюються прагненням автора писати живою народною мовою, відсутністю на той час єдиних норм в орфографічному відтворенні і деяких фонетичних явищ української літературної мови. В цілому мова твору М.М. Аркаса наближається до нестримного нормативного процесу фонетичної системи, загальновизнаних фонетичних елементів, які утверджували мовно-літературну норму.

Заслуговує на безумовну увагу поетична мова творчості М.М. Аркаса, зокрема його епічна поезія «На убивство Шмідта». Перш за все впадає в очі лексично-змістовний наголос в самій назві поезії. Це слово «убивство», не «смерть», не «розстріл», не «страта», а саме «убивство». Крім того, що цим словом автор з самого початку висловив своє ставлення до страшної події, він ще створив для нас своєрідний поетичний документ доби. Бо через слово «убивство» передано соціальний настрій і духовний стан мислячої частини суспільства.

Твір М.М. Аркаса скоріше скидається на народну баладну пісню. Вже перша строфа нагадує українську думу:

Край чорного моря є острів безлюдний.
На ньому ніхто споконвіку не жив,
Самі тільки хвилі іздавна рокочуть
Та вітер по скелях жалібно свистів.

Далі автор продовжує змальовувати чорноморський пейзаж, поступово напружуючи увагу читача:

Буває, що чайка на ньому спочине,
Буває, летячи повз нього скиглить.
І знову все тихо, і знову пустеля,
І знову одне тільки море шумить.

Монументальність картини не порушує навіть схід сонця, хоча автор і вдається до суто народних пестливих слів «зіроньки», «вітерець», «ласкаве море». Навпаки Микола Аркас намагається протиставити красу природи жорстокості людських учинків.

Підходить катер із «злочинцями». Вони ступають на острів. Попереду йде священик із хрестом:

З цим символом любові й правди,
Що нам Христосом Ісусом дан,
За ним м йде той, що повірив
У правду божу та любов,
Що пущу дав святому ділу,
За котре оддає і кров.

Це про Шмідта. Разом із ним три товариша. Заторохтіли барабани, солдати взяли рушниці на караул, оголосили смертний вирок.

В останнє слово Шмідта Аркас вкладає програмний зміст. В цій промові ідейно-художня кульмінація твору. Вона написана тим самим розміром, що і ранні поезії Аркаса, присвячені служінню Україні і відчуттю свого призначення працювати на ниві української культури. У промові Шмідта присутній трагізм. Бо одна справа абстрактно говорити про можливість віддати життя з а Батьківщину і зовсім інша віддавати його в реальному житті:

Прощайте браття! Я зараз умираю,
Усіх прощаю і вітаю,
Не буде Шмідта, але є
Багато Шмідтів в рідним краю.

Далі Аркас знов звертається до опису природи, щоб підкреслити безглуздість і жахливість людського зла. Сонце зайшло за хмари, щоб не бачити вбивства, бо суттєвість сонечка – чиста на відміну від людської природи. Чайка, яку можна вважати повноцінною діючою особою вірша,

«плаче і кигичить
неначе ненька голосить
над рідним трупом»

Страчених ховають в одній могилі, а там, де пролилася кров, виросла квітка «і голівонькою киває вона чайкам-свідкам».

Так Микола Аркас закінчив свою поезію, написану під емоційним впливом страти лейтенанта Шмідта, свідком якої він був.

Образність і метафорійність наведених текстів може зрівнятися з найкращими зразками української поезії. І, звичайно, поезії Т.Г. Шевченка. Аркас знав напам'ять багато віршів з «Кобзаря». Немає нічого дивного в тому, що він наслідував поетичні прийоми великого поета, а тим більш ідейні засади.

Отже, мовні студії мали велике значення у творчості М.М. Аркаса. Їх визначали два чинники: ідейно-політичний та художній. Вони тісно переплетені і обумовлюють один одного. Уважний аналіз виявляє постійний взаємозв'язок, додатковість цих мовно-смислових понять.

Список використаних джерел і літератури

1. Аркас М.М. Історія України-Русі / М.М.Аркас. –К.:Вища школа,1993. –415с.
2. Аркас М.М. На убивство Шмідта. –Фонди Миколаївського обласного краєзнавчого музею. –Д –3559. –3 арк.
3. Березовська Т.В. Історичний портрет роду Аркасів / Т.В.Березовська. –Миколаїв: Вид. МДАУ, 2005. –216с.
4. Сарбей В.Г. Національне відродження України. України крізь віки. – К.: Видавничий дім „Альтернативи", 1999 р. – Т. 9 – с. 79.
5. Шкварець В.П. Микола Миколайович Аркас. Життя, творчість , діяльність / В.П.Шкварець. –Миколаїв; Одеса, 2002. –252.
6. Якименко С.І. Педагогічні погляди та громадсько-просвітницька діяльність М.Аркаса / С.І.Якименко, Н.Г.Шарата. –К.: Слово, 2014. –228с.

Губська Т.М.
(м. Миколаїв)

ЮВІЛЕЇ, ЗНАХІДКИ, ВІДКРИТТЯ: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ СВЯТО-МИКОЛАЇВСЬКОЇ ЦЕРКВИ С. МІШКОВО-ПОГОРІЛОВО

2021 рік став ювілейним для двох відомих в м. Миколаєві церков – римо-католицького костелу в ім'я Св. Йосипа (1896 р.) та православної церкви в ім'я Святих та Праведних Захарія та Єлізавети (1886 р.). А поза урочистих подій залишилась історія Свято-Миколаївської церкви с. Мішково-Погоріловка сучасного Вітовського району м. Миколаєва, яка теж відзначає ювілейну дату – 125 років з дня її заснування.

За архівними даними станом на 1906 рік церкву побудували в 1898 році за кошти Миколаївської міщанської громади та завдяки добровільним перерахуванням. Була й вагома причина цієї події – вінчання імператора Миколи II (1868 – 1918 рр.) з імператрицею Олександрою Федірівною (1872-1918 рр.), яке відбулося 14 (26) листопада 1894 р.

Під час закладки першого каменю до фундаменту майбутньої церкви на хуторі Мешкова 275 господарств входили до складу парафії, а кількість парафіян складала 1101 чоловік та 1105 жінок. Капітал церкви складав 3,5 тисячі карбованців, а штатний розклад – 2 посади (священик та псаломщик) [1]. Через рік після освячення церкви, в 1899 р. на посаду священика прибув Карп Стефанович Малицький (1867-1919 рр.). До цього призначення він обіймав посаду псаломщика (1888 р.) та диякона (1899 р.). Забігаючи наперед, треба сказати, що церква села Мішково стала останнім місцем служіння о. Карпа: 19 липня 1919 р. він був розстріляний за «контреволюційні виступи з церковного …» [2] Але все це буде пізніше.

Відомо, що о. К.С. Малицький навчався в Новобузькій учительській семінарії, а потім склав екзамен «по предметам богословських наук при Одеській духовній семінарії» [3]. Першим місцем його служіння можна вважати Свято-миколаївську церкву (Грецьку) в м. Миколаєві. На це вказує один із документів: «Резолюцією його Високопреосвященства Високопреосвященнішого Іустина, архієпископа Херсонського та Одеського диякон миколаївської церкви м. Миколаєва Карп Малицький, згідно проханню, визначен на священницьке місце в передмісті м. Миколаєва Мішкові Хутори» [4]. Вже через рік о. Карп отримав першу церковну нагороду – набедреник (грец. – «єпігонатій»). За церковним звичаєм нагороду вручає правлячий архієрей [5].

Одразу після свого призначення о. Карп, окрім служби в храмі, займається викладацькою та громадською діяльністю. Про це свідчать сторінки газет: в 1904 р. він викладає Закон Божий в притулку Товариства трудової допомоги, де лютого 1904 р. провів молебен про перемогу під час російсько-японської війни [6]; 26 червня 1911 р. в приміщенні міського кредитного Товариства зачитав доповідь відносно стану коштів Товариства трудової допомоги за 1909-1910 рр., будучи головою цього Товариства [7]; під час першої Світової війни – член дільничного піклування для обстеження на місцях стану матеріальної нужденності родин, запасних м. Миколаєва та хуторів [8]. Справжнє свято влаштували напередодні нового 1904 року благодійники та викладачі для дітей землеробської колонії Товариства трудової допомоги на Полігоні (передмістя сучасного м. Миколаєва). Серед присутніх був й о. Карп: іграшки, ласощі, співи прикрасили дитяче свято [9].

Останній раз можна зустріти прізвище о. Карпа Малицького на сторінках «Адрес-календаря Николаевского градоначальства» за 1916 рік, де він згадується як настоятель церкви хут. Мішково [10]. А далі – ще одна публікація із вищезгаданої преси під назвою «Нищення контреволюції»: «Миколаївською надзвичайною комісією потрохи виловлюються представники контрреволюції та розбишацьких банд. Цими днями розстріляні за «гарні» вчинки Йосипів, Микола Михайлів, Яким Зоброда, Ісак Павловський. А декілька часу назад розстріляний піп з с. Мішково Карп Малицький за контрреволюційні виступи з церковного амвону» [11]. Відомо, що після загибелі о. Карпа в церкві правив службу священик Семен Семенович Андрієвський, а 7 серпня 1922 року сюди прибув призначений протоієрей Діомид Маєвський [12].

На початку 90-х років XX ст. автору статті пощастило спілкуватися з мешканцями с. Мішково-Погорілове, які розповіли історію загибелі о. Карпа Малицького. Згідно з їх спогадами настоятеля вбили біля церкви, а коли до нього наблизився староста, його теж було вбито. Мешканці навіть показали два хрести над могилами вбитих. Автор вже тоді мав основу для сумнівів, оскільки за типологією хрести більш нагадували надмогильні ознаки кінця XIX ст. Будь-які сумніви відносно поховання о. Карпа зникли, коли 2 квітня 2009 р. старший науковий співробітник Миколаївського обласного краєзнавчого музею І.В. Гаврилов показав автору статті його могилу на території старого християнського цвинтаря м. Миколаєва [13]. О. Карп Малицький похований в огорожі, біля нього – його син священик Георгій Карпович Малицький (1903 -60-ті рр. XX ст.), а навпроти – могила дружини о. Карпа та маленької онучки. Не вистачало фотографій та зовнішнього вигляду церкви, яку зруйнували в 30-ті роки XX ст. (на початку 90-х років XX ст. служби проходили в колишньому будинку священика, який переобладнали під церкву). В 2001 р. миколаївський краєзнавець, археолог В.І. Нікітін подарував автору статті знайдену ним посеред вулиці старовинну фотографію з зображенням хлопчика. На зворотній стороні зберігся напис «Жора Малицький» (фото 1). У о. Карпа був син 1903 року народження [14]. З великою долею вірогідності можна припустити, що зображений на фотографії хлопчик може бути сином о. Карпа. В 2013 році доля подарувала ще одну фотокартку із зображенням двох чоловіків, один з яких (на фото праворуч) з хрестом на грудях. Дякуючи

напису на зворотньому боці, стало відомо, що зображений священик - о. Карп Малицький (фото 2). Наводимо текст напису повністю: «Глубокопочитаемой нашей благотворительнице Елизавете Пудовне во всегдашнее молитвенное воспоминание. Священник Карп Малицкий и Церковный староста … (не вичитується)» [15].

Виходячи з даних «Картотеки персоналі й» можна припустити, що поруч з о. Карпом – староста Св.-Миколаївської церкви Іван Васильович Саламатін.

Пошук тривав і в руках автора статті опинилася мідно-бронзова табличка, яка могла бути закладною під час будівництва церкви в с. Мішково-Погорілове. Напис було вичищено і хоча декілька слів з'їла іржа, текст зберігся добре [16]. Наводимо його мовою оригіналу: «Во имя Отца и Сіна и Святого Духа сия церков в честь и пам'ять Святителя и Чудотворца Николая 9 мая при державе Благочестивейшаго Самодержавнейшаго Великаго Государя Императора Николая II Александровича, Супруге Его Благочестивейшей Государыне Императрице Александре Федоровне, в память Их бракосочетания 14 ноября 1894 г. и матери Его Благочестивейшей Государыне Императрице Марии Федоровне… Государе Цесаревиче и Великом Князе Георгие александровиче При Святительстве Высокопреосвященнейшего Иустина, Архиепископа Херсонского и Одесского, при Николаевском Военном Губернаторе Вице-адмирале Николае Васильевиче Копытове, испр. долж. Военного Губернатора Контр-адмирале Александре Васильевиче Федотове, при Николаевском городском Голове Василии Андреевиче Даценко … церквей Священнике Игнатие Зубове и Савве Чеховиче, и при Старосте Мещанского Общества и Председателе Строительного Емельяне Антоновиче Кисенко, членах Мещанской Управы Константине Федоровиче Елесине и Андриане Григорьевиче Попове, товарище Председателя Строительного Комитета Григорие Дмитриевича Моисеенко, членах Комитета Илье Андреевиче Конотопове, Александре Михаловиче Ревенко, Митрофане Никитиче Сидорове, Аврааме Емельяне Антоновиче Кисенко, членах Мещанской Управы Константине Федоровиче Елесине и Андриане Григорьевиче Попове, товарище Председателя Строительного Комитета Григорие Дмитриевича Моисеенко, членах Комитета Илье Андреевиче Конотопове, Александре Михаловиче Ревенко, Митрофане Никитиче Сидорове, Аврааме Никитеевиче Лазареве, Иване Федотовиче Письменном, Тимофее Семеновиче Ворчакове, Андрее Ильиче Галеве, Михаиле Акимовиче Прокофьеве, Кузьме Дмитриевиче Моисеенко, Федоре Кузьмиче Грасюшенко, Александре Феодоровиче Савицком, Семене Наумовиче Романько.

Можна було б ставити крапку, але залишалося найголовніше – знайти зображення церкви в кресленні або на фотографії. Пошук тривав майже півтора десятиліття, доки в травні 2020 року мету було досягнуто: серед справ Херсонського архіву виявилося кольорове креслення «Молитовного будинку» (Свято-Миколаївського) в Мішковці. Є на кресленні дата: 18.07.1896 р. Вказано прізвище архітектора - «Я. Никулин». Нижче напис (мовою оригіналу): «Утверждается к исполнению. С.- Петербург. 18 июля 1896». Підпис міністра внутрішніх справ «Товариш Нехлюдов». Там же напис: «Проэкт на постройку молитвенного дома Николаевским Мещанским Обществом на хуторе Мешкова в память бракосочетания Их Императорских Величиств».

Таким чином, завдяки копіткій праці та багаторічного пошуку, історія нашого міста поповнилась ще одним прізвищем мученика за віру Христову – о. карпа Стефановича Малицького, а фонди музею – цінними експонатами.

Список використаних джерел і літератури

1. Справочная книга Херсонской епархии. - Одесса, 1906. – с. 120-121.
2. Газета «Революційна боротьба». - № 19. – 13.08.1919 р. – с. 2.
3. Справочная книга Херсонской епархии. - Одесса, 1906. – с. 121.
4. Херсонские епархиальные ведомости. – 1899. - № 2. – 15.01.99. – с. 35.
5. «Новая скрижаль или Объяснение о Церкви, о Литургии и о всех службах и утварях церковних». – Т.1. – Репринт. – М.: Русский духовный центр». – 1992. – с. 137.
6. Газета «Южная Россия». – 1904. – 08.02. – с. 3.
7. «Николаевская газета». – 1911. – 26.06. - с. 3.
8. «Николаевская газета». – 1914. – 22.07. - с. 4.
9. Газета «Южная Россия». – 1904. – 03.01. – с. 3.
10. Адреса-календарь Николаевского градоначальства на 1916 год. – Николаев. – 1915. – с. 54.
11. Газета «Революційна боротьба». - № 19. – 13.08.1919 р. – с. 2.
12. Картотека персоналій священо та церковнослужителів Херсонської єпархії (кінець XVIII – XX ст.). Власність автора.
13. Губская Т.Н. Город мраморных ангелов. – Николаев: Издательство И. Гудым.- 2012. – с. 100-103.
14. Справочная книга Херсонской епархии. - Одесса, 1906. – с. 121.
15. Губская Т.Н. Соль земли. Священники и храмы Николаевщины. – Николаев: Издательство И. Гудым. – 2013.
16. ДАХО, ф. Р. – 4101.

Сарафонова Л.Г.
(м. Миколаїв)

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ДУХОВНОЇ (ЦЕРКОВНОЇ) МУЗИКИ. МИКОЛАЇВ, ДРУГА ПОЛ. XIX – ПОЧ. XX СТ.

Музична культура Миколаєва наприкінці XIX – на початку XX століть була невід'ємною частиною культури Російської імперії та мала усі риси загальносвітових музичних тенденцій. Інтенсивний процес розвитку освіти поміж достатньо широких прошарків населення призводить до зрозуміння необхідності музичної освіти в плані професійної підготовки. Зростають вимоги до виконавства, з'являються нові музичні жанри, активізується концертна діяльність. Велике значення для подальшого розвитку музичної культури мало відкриття у 1891 році Миколаївського відділення Імператорського Російського Музичного Товариства та музичних класів при ньому (в майбутньому музичного училища). Музичне мистецтво поступово починало займати важливе місце у суспільному житті.

Одним з найдоступніших музичних жанрів для всіх верств населення була духовна (церковна) музика. У XIX столітті цей культовий жанр значно трансформувався під впливом прогресивних віянь з боку світського мистецтва – опери та класичного інструментального стилю [9, с. 24].

Новими відкритими емоційними інтонаціями насичується церковний спів, що відрізняється сильним впливом на людську психіку, звеличує її дух. У другій половині 19 століття в нашому місті функціонувало 8 громадських православних церков, католицький та лютеранський храми, 3 домових православних церкви, 5 молитовних православних домів та каплиця, 2 єврейські синагоги та 5 молитовних домів, магометанська мечеть [4, арк. 15].

У кожній церкві був свій хор співочих, яким керував регент. Окремо слід відзначити хор одного із найстаріших храмів міста – Адміралтейського собору (регент А.С. Словачевський). Існувала практика об'єднання хорів та створення єдиного змішаного хору для участі в особливо

урочистих службах. Так, наприклад, це було зроблено при святкуванні «Дня Священного Коронования Его Императорского Величества Государя Императора Николая II». Голова Миколаївського відділення Херсонської єпархіальної училищної Ради і благочинний церков Миколаєва священик Зубов 24 квітня 1896 року підписав постанову про залучення співочих з усіх приходських церков до участі у молебстві на Адміралтейській площі. Формування змішаного хору було доручено Г. Оглобинському. У «Божественній ході» на молебство із Соборної площі на Адміралтейську приймали участь хори співочих Грецької, Симіонівської, Старокупецької церков та Адміралтейського собору. Міська казна виділила 50 карбованців нагородження 50 кращих співаків.

Задля участі у святкуванні був організований і великий змішаний хор учнів церковно-приходських шкіл міста. Хор зібрали 15 травня в приміщенні Скорбященської церковно-приходської школи для «молебства, співу народного гімну та інших патріотичних співів». У складі учнів було 288 хлопчиків і 135 дівчат. Церковний спів був для них одним з основних обов'язкових предметів навчання. Воно проводилося в суворо «релігійно-православному дусі». Учні вчилися співати, як молебства та панахиди, так і патріотичні гімни й канти [3, арк. 2].

Однією з найважливіших особливостей церковного хорового співу стає вихід за межі «службової» культової музики. Так, у Миколаєві було створено «Хор любителів церковного співу» під керівництвом вчителя співів Миколаївського Олександрівського реального училища М.В. Давидова. Хор виступав публічно. Традиційними стали концерти під час постів. Виручені кошти йшли на потреби храмів. Наприклад, на прохання Голови Ради Церковного Братства при Миколаївському Адміралтейському соборі Л. Коршнера «на четвертому тижні Великого Посту» (березень 1900 року) відбувся концерт хору, прибуток від якого пішов «на посилення недостатніх коштів Церковного Братства», аби видати допомогу бідним прихожанам собору «до великого свята Світлого Христового Воскресіння» [2, арк. 13].

Широке поширення та популярність отримують так звані «духовні концерти», до програми яких входили не лише церковні співи, але й музичні твори безпосередньо не пов'язані з канонічними традиціями церковного застосування. Такі концерти давали церковні, учнівські, військові музичні колективи. Наприклад, 14 лютого 1893 року в залі Зимового Морського Зібрання, із першого на другий тиждень Великого Посту, пройшов концерт на користь Благодійного товариства, в якому виступили «співочі та музиканти Миколаївського портового хору» (завідуючий хором капітан II рангу М.В. Озеров). 14 березня, з п'ятого на шостий тиждень Великого Посту відбувся другий концерт, збір від якого пішов «в особисту користь». Подібні виступи військових музичних колективів організовувались з дозволу Головного командира ЧФ і портів [5, арк. 8].

7 квітня 1899 року в приміщенні Міського Зібрання в «духовному концерті» виступив чоловічий хор учнів Олександрівської гімназії під керівництвом В.А. Терюхова [1, арк. 5].

Великою подією для мешканців міста став приїзд до Миколаєва Петербурзької хорової капели під керівництвом відомого композитора А.А. Архангельського. Виступ цього колективу відбувся в приміщенні Міського Зібрання 31 березня 1899 року. Виконувались майже цілковито церковні твори.

До програми «духовних концертів» часто включалися хорові музичні твори «a cappeIIa» видатних майстрів хорового жанру. Так, хор співочих, організований регентом Різдвяно-Богородичного (Старокупецького) собору Г. Васильєвим дав два «духовних концерти» 11 березня 1902 року в залі Міського Зібрання. Увесь збір пішов на користь Товариства Трудової Допомоги. До програми духовних і церковних співів увійшли наступні твори:

1. «Господи, услышь молитву мою» (муз. Архангельського);
2. «Блажение любви» (муз. Бортнянського);
3. «Отче наш» (муз. Грибовича)
4. «Скажи мне, Господи, кончину мою» (муз. Веделя);
5. «О тебе радуется» (муз. Бортнянського);
6. «Херувимная песнь» (муз. Архангельського);
7. «Славословие великое» (муз. Кольцова);
8. «Был у Христа младенца сад» (муз. Чайковського) [9, с. 17].

Популярністю у миколаївців користувалися духовні концерти органної музики, що відбувалися в Римсько-Католицькому костьолі (органісти М. Ріденгер, К. Єгер) та Євангелічно-Лютеранській кірсі (органіст Раудкел). Урочисте й могутнє звучання органу якнайкраще підходило до архітектури соборів з націленими догори лініями та високими зводами.

Одним із найбільших був виступ 15 вересня 1896 року під час урочистої меси, присвяченої відкриттю нової будівлі костьолу. Окрім органу звучали співи у виконанні хору учнів римсько-католицької церковно-приходської школи. Багато чудових творів було написано для органу різними композиторами і в першу чергу Бахом. Окрім культової церковної музики писали й світську. Наприклад, в одному з духовних концертів органіста М. Гольца та співачки Е. Шреппе з Одеси прозвучали твори композиторів Й. Рейнбергера, О. Гильмана, Л. Кребаса, Й. Гіллера, Ф. Мендельсона та інших [8, с. 71].

Своєрідним явищем у духовно-церковній музиці можна вважати церковний дзвін. Його значення в богослужінні дуже велике. Звук дзвону по канонам призваний нести «силу благодаті Господній», посилювати у «благочесті та вірі» того, хто його почує. Церковний дзвін багатий та багатогранний. Унікальною особливістю дзвонів є здатність видавати не один тон, а декілька за рахунок оригінальної форми та товстих стінок. Багато залежало від вміння дзвонаря. Через те, що у дзвініці музична виразність досягається не за рахунок самої мелодії, а завдяки ритму і тембру, дзвонар мав володіти добрим почуттям ритму та музичним слухом, який дозволяв вловлювати окрім основного тону ще й від 6 до 28 обертонів.

Статус дзвонаря визначався в Церковному уставі, там же надавалися загальні рекомендації, що залишали місце для імпровізації. Ось тоді дзвонар фактично являвся музикантом на дзвініці. Ритм задавав великий дзвін, до звуку якого підключалися альтові (середні) та «зазвонні» (малі) дзвони . Вага дзвонів була неабиякою. За приклад може служити вага дзвонів Адміралтейського собору: (вага надається у мірах того часу – пуд - 16,38 кг., 1 фунт – 409,5 г.):

1. Великий – 332 пуда, 5 фунтів (на ньому напис: «1791 года во второе лето от начатия города Николаева висит сей колокол по повелению светлейшего князя Григория Александровича Потемкина Таврического к церкви Григория Великия Армении. Лит сей колокол в г. Херсоне…, лил мастер Михаил Крюков».
2. Полієлейний - 178 пудів, 14 фунтів;
3. Суботній - 108 пудів, 38 фунтів;
4. Повсякденний - 60 пудів, 30 фунтів;
5. Малий - 12 пудів, 38 фунтів;
6. Малий - 6 пудів, 32 фунта;
7. Малий - 2 пуда, 35 фунтів. [7, арк. 19].

Гармонія та емоційний вплив на людину музичних звуків дзвініці багато в чому залежали від ваги (розміру) великого дзвону. Так, у Миколаєві славилась кам'яна дзвіниця Різдвяно-Богородичного собору висотою 18 сажень (1 сажень – 2,1336 м.), на якій було розташовано 7 дзвонів і серед них – самий великий за розміром дзвін міста вагою 513 пудів 35 фунтів (близько 8 тон) [6, арк. 21].

Таким чином, у культурному житті міста наприкінці XIX - початку XX століть відзначалась все більш зростаюча зацікавленість у музиці усіх верств населення. Навіть у дворянських колах, де ще зберігався погляд на музику, як на «усладження слуху», поступово музичне мистецтво завойовувало своє місце. Серед музичних жанрів духовна і церковна музика виявилась однією із найважливіших складових культурного процесу, і зайняла визначне місце в музичному житті Миколаєва. Важко переоцінити її вплив на духовний

світ людини, на кристалізацію добра й віри, людяності та співчуття.

Невід'ємною часткою повсякденного життя мешканців міста була музика дзвіниць церков. Вона супроводжувала людину, починаючи з дитинства й до старості незалежно від віку, соціального положення, статі. З нею раділи та сумували, набували віри та втіхи, вона допомагала у складні хвилини життя.

Список використаних джерел і літератури

1. Державний архів Миколаївської області (ДАМО). – Ф.-123, оп. 1, од. зб. 36.
2. ДАМО. – Ф.-168, оп.1, од. зб. 207.
3. ДАМО. – Ф.-204, оп. 1, од. зб. 1.
4. ДАМО. – Ф. 216, оп. 1, од. зб. 1971.
5. ДАМО. – Ф.-216, оп. 1, од. зб. 2856.
6. ДАМО. – Ф.-239, оп. 1, од. зб. 36.
7. Записки Императорского Одесского общества истории и древностей. – Одесса, 1883. – т. 13. – 190 с.
8. Ковалева О.Ф., Чистов В.П. Очерки истории культури Южного Прибужья. Книга третья. – Николаев: «Тетра», 2002. – 267 с.
9. Сарафонова Л.Г. З історії розвитку музичної культури Миколаєва (кін. 18 – поч. 19 ст.) //110 років на музичному Олімпі. – Миколаїв: «Можливості Кіммерії», 2010. – 268 с.

Требух О.О.
(м. Баштанка)

ТОДОР ГАВРИЛЕНКО ТА ЮРІЙ СЕРБУЛ, ЇХ ЕТНОГРАФІЧНІ СТУДІЇ В ПОЛУДНЕВІЙ УКРАЇНІ НА БАШТАНЩИНІ В 20-Х РОКАХ XX СТОЛІТТЯ

Завдяки наполегливій пошуковій роботі провідного наукового співробітника Інституту історії України Національної академії наук України Оксани Віталіївни Юркової ім'я Тодора Гавриленка – українського історика, етнографа, учня академіка Михайла Грушевського, нашого земляка повернулося до нас із забуття. Разом з ним згадалося й ім'я іншого молодого вченого, – історика, етнографа Юрія Сербула.

Народився Тодор (Федір) Гавриленко 8 червня 1899 року в с. Новопавлівка Полтавської волості Херсонського повіту Херсонської губернії, в селянській сім'ї Матвія Степановича та Устимії Карпівни. Напевне, закінчив Новобузьку вчительську семінарію. В роки революції вчителював у своєму рідному селі Ново-Павлівка, потім згадується його вчителювання у І-й Полтавській (Баштанській) трудовій школі в 1920-1921 роках [9]. У газеті «Нова рада» від 21 червня 1917 року ми знаходимо згадку про з'їзд делегатів від учительських семінарій Одеської Шкільної Округи в м. Новий Буг на Херсонщині де головуючим з'їзду був Тодор Гавриленко. Тоді на з'їзді постановили: «з огляду на те, що округа не вживає ніяких засобів для українізації семінарії, домагатись негайного проведення в життя українізації семінарії, свою постанову довести до відому Округи, Міністерства Народної Освіти й Української Центральної Ради» [8]. В 1924-1928 роках навчається в Київському інституту народної освіти, де 1925 року був одним з організаторів і керівником гуртка культури українського слова. Наступного року організовує етнографічну секцію краєзнавчого гуртка при інституті і до 1930 року керував нею. З 1925 по 1928 рік - кандидат в аспіранти, а з 1928 по 1930 рік - аспірант Науково-дослідної кафедри історії України (НДКІУ) при ВУАН (Всеукраїнська академія наук). Так згадує про Гавриленка один з його колег: «Це була одна високоосвічена людина, що знала кілька мов, був працьовитим ініціативним працівником і володів оригінальністю думки». За свідченнями інших сучасників він був «одним з найближчих співробітників академіка Грушевського».

Близько 1926 року Тодор одружився на Смолінській Євгенії Сергіївні, з якою він познайомився під час роботи гуртка в Київському інституті народної освіти. Завдяки своєму чоловіку вона потрапляє на Науково-дослідну кафедру історії України, з 1928 по 1930 рік стає аспіранткою цієї кафедри, проводить наукові польові розвідки, стає представником «школи» Грушевського. У 1930 році почала працювати в Інституті мовознавства ВУАН. У шлюбі молодих перспективних науковців росло двоє дітей Ждан та Дія.

З 1927 по 1930 рік М.Т. Гавриленко брав участь в етнографічних експедиціях (на той час їх називали екскурсіями) територією Миколаївщини та Запоріжжя. На той час була введена нова форма обстеження – комплексного опису окремих населених пунктів. Так, Тодор Гавриленко разом зі своїм двоюрідним братом Юрієм Тимофійовичем Сербулом обирають рідні місця в якості стаціонарного дослідного пункту - с. Баштанку (до 1928 року Полтавка), разом із сусідніми селами Ново-Павлівкою та Булгаковим (нині с. Ново-Георгіївка).

У цих селах під час досліджень вони фіксували пережитки обрядовості, фольклор, особливості економічного життя, зокрема - розташування двору, організації господарства, розклад щоденної і річної праці; збирали історичні пісні, робили світлини та інше [2, с.213].

Завдяки науковим розвідкам, які ще розпочалися з власної ініціативи Тодора Гавриленка з 1918 року згадані вище поселення Ново-Павлівка, Баштанка і Булгакове (Ново-Георгіївка) стали пунктом монографічного комплексного етнографічного обслідування. Перше з них було заселене вихідцями з Поділля, друге – з Київщини й Полтавщини, останнє – з Чернігівщини. Тут йому вдалося простежити різні особливості, що збереглися в мові і в матеріальному побуті. Впродовж чотирьох років – з 1918 до 1921 р. - зібрав цінний фольклорний матеріал (самі тексти): замови (29 записів), колядки (23), щедрівки (17), на новий рік (5), веснянки (20), купальські пісні (11), весільні (148), голосіння (8), колискові (40); пісні: вуличні, про родинне життя, чумацькі, солдатські, жартівливі (310), Пресвятої Діви Сон, молитви за панщини (5), псалми (3), легенди (9), казки (59), анекдоти (49), забавки дітям (5), примівки, приповідки (427), загадки (102), різні прикмети (53), сучасні пісні (36) – й дитячий репертуар – записи від дітей 8-10 літнього віку. Крім цього, було зроблено і опис говірок цих сіл. Починаючи з 1926 року, зроблено додаткові етнографічні обстеження цього району: записи про обряд шуліки, пострижини, виїзд у дорогу, скотарство, весільну обрядовість (в описі на 100 сторінках), парубоцькі й дівоцькі громади, поділ праці між чоловіком і жінкою, жіночу магію, чабанський побут і пісенність. На початку 1929 року Юрієм Сербулом зроблено доповідь на засіданні збирацького семінару про результати своєї роботи в Баштанці на основі своїх кількалітніх спостережень і нових записів про план і топографію села, кутки, селянський двір і хату, реманент, організацію праці і робочі пісні, торгівлю, професії на селі [5, с.170-171].

Після реорганізації 1930 року науково-дослідної кафедри Тодор Матвійович спочатку працював науковим співробітником на кафедрі передісторії України академіка Д.І. Яворницького, яку в свою чергу 1934 року було передано до новоствореного Інституту історії матеріальної культури. Тут, будучи її співробітником, написав працю «Начерк з історії первісного рабства», яка у 1935 року отримала схвальний відгук академіка Б.Д. Грекова. Та на початку 1936 року Т.М. Гавриленка з інституту було звільнено через «невиконання виробничого плану 1935 року і протягування у друкованій продукції антимарксистських концепцій». Деякий час науковець працював в Архіві давніх актів, але у січні 1937 року був звільнений, формально за скороченням штатів, а по суті «за контрреволюційні, націоналістичні вияви,

що мали місце в його наукових працях. Незважаючи на ці звільнення і формулювання, Т.М. Гавриленку пощастило влаштуватися вчителем однієї з київських шкіл, плануючи в подальшому на запрошення академіка Бориса Грекова переїхати на роботу в Москву до Інституту історії. Але не встиг, - 12 червня 1937 року він був заарештований і засуджений до 5 років позбавлення волі в концтаборах. Цікаво, що Т.М. Гавриленка згадували в матеріалах справи «Спілки визволення України» (СВУ) 1929 року як націоналіста, одного з учасників СВУ. Але арешт дивом його оминув [7, с.214].

Помер Т.Гавриленко 23 березня 1939 року під час відбування покарання у «Сиблагу» НКВС біля м.Маріїнськ Новосибірської області. Про смерть свого чоловіка дружина не знала до 1945 року, вірила, що він живий, що сім'я возз'єднається після страшних поневірянь. Тодор Матвійович був реабілітований посмертно 31 січня 1964 року.

Трагічно склалася доля і у Юрія Сербула - сподвижника Тодора Гавриленка.

Сербул Юрій Тимофійович народився 1908 року в с. Баштанка, в родині селянина-середняка. У 1927-1930-х роках він - кандидат Науково-дослідної кафедри історії України. У 1930-х роках викладав історію у київських школах і медичному робітфаку. У 1932-1933 роках він, рятуючи від голоду двох своїх сестер та матір, що жили в Баштанці, забрав їх до себе у Київ. Його брат помер від голоду.

1 листопада 1937 року Ю.Т. Сербул був заарештований начебто за участь у контрреволюційній націоналістичній організації. Йому інкримінували те, що він був сином кулака-орендаря, а також і те, що він «з 1928 року був особисто зв'язаний з керівниками організації - Грушевським, Савченком і Гавриленком», за завданням яких «брав участь у збиранні контрреволюційного фольклору, частівок, контрреволюційних анекдотів». За постановою Трійки при Київському Облуправлінні НКВС УРСР його засуджено до вищої міри покарання з конфіскацією майна. Розстріляний 27 листопада 1937 року. Реабілітований 28 липня 1962 року [7, с.252].

На сьогодні актуальним постає питання про виявлення, опрацювання та видання матеріалів історико - етнографічних розвідок, здійснених упродовж 1918-1930 років у селах Баштанщини Тодором Гавриленком та Юрієм Сербулом. Їх збиральницький доробок виступає ледь не єдиним джерелом матеріальної та нематеріальної культурної спадщини українських поселян степової Миколаївщини другої половини XIX - початку XX століття.

Тези конференції підготовлені за матеріалами досліджень пані Оксани Юркової, матеріалів нащадків Т.Гавриленка – родини Вакуленко, фондів Миколаївського обласного державного архіву, наукової бібліотеки Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України, наукової бібліотеки Інституту археології НАН України, фондів Баштанського краєзнавчого музею.

Список використаних джерел і літератури

1. Гавриленко Т., Сербул Ю. Етнографічна секція крайознавчого гуртка Київського Інституту Народньої Освіти // Україна. – 1927. – Кн. 6. - С.199-201
2. Гавриленко Т. Етнографічна секція краєзнавчого гуртка при київському ІНО // Україна. – 1928. – Кн.6. – С.212-213.
3. Гавриленко Т. З краєзнавчого руху в Полудневій Україні // Україна. – 1929. – Кн.35. – С.172-173.
4. Гавриленко Т. З екскурсійних занять Кабінету Примітивної Культури // Україна. – 1929. – Кн.36. - С.169-170
5. Гавриленко Т. З нових етнографічних обслідувань Полудневої України // Україна. – 1929. – Кн.12. – С.169-171.
6. Требух О.О. Невідомий Тодор Гавриленко. До 120-ліття Т.М. Гавриленка // Голос Баштанщини. - 2019. - 22 серпня (№86-87) - С.5.
7. Юркова О.В. Діяльність Науково-дослідної кафедри історії України М.С. Грушевського (1924-1930 рр.). – Київ, 1999. – 433с.
8. Учительські семінарії // Нова рада. – 1917. – 21 червня (№69).
9. ДАМО. – ф.Р-228, оп.1, спр.108, арк.179-180

Требух Г.М.
(м. Баштанка)

ОСОБЛИВОСТІ ВИГОТОВЛЕННЯ ВЕСІЛЬНОЇ ВИПІЧКИ НА БАШТАНЩИНІ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПОПЕРЕДНЬОЇ ЕТНОГРАФІЧНОЇ РОЗВІДКИ 2019-2020 РОКІВ)

Український народ здавна шанував хліб і надавав йому великого значення як на свята та й у щоденному вжитку. Найбільшої символічності хліб набув у весільній обрядовості, адже шлюб — один із найважливіших етапів у житті людини. Традиція випікання весільного хліба сягає ще XI ст.,жодна весільна трапеза на Русі не відбувалася без весільного хліба. На пишних царських та князівських весіллях існувала традиція дарування короваю. У XVI-XVII ст. з'явився звичай обдаровувати молодих, який називався «на коровай покласти» – гості та родичі давали молодятам подарунки за шматок весільного хліба. Цей звичай зберігся і до нашого часу, але форми весільної випічки дещо розширилися, їх варіанти ми розглянемо на прикладі декількох населених пунктів Баштанської ТГ (м.Баштанка, с.Новосергіївка, с.Христофорівка) Баштанського району Миколаївської області.

Як розповідають місцеві коровайниці хлібів має бути 2-3, а ще «дівування», «парубкування» та «шишки».

До виготовлення весільної випічки ставилися дуже відповідально, це був цілий ритуал, до цього дійства ні в якому разі не допускали вдовиць, розведених і бездітних жінок та обов'язково повинна була панувати атмосфера доброзичливості й тепла, адже вважалося що ця аура передається хлібу, а відповідно і молодятам.Приміщення повинно було чисто прибраним, учасниці охайно вбрані та з зав'язаним волоссям, господиня мала роздати всім хустки та фартушки, які учасниці дійства залишали потім собі.

Замішувала тісто на любу весільну випічку тільки жінка яка щасливо жила в шлюбі.

Першим на Баштанщині випікалося «дівування», потрібно відзначити, що порівняно з іншими районами області тут воно має досить оригінальний рецепт та зовнішній вигляд. Починалося все в неділю за тиждень до весілля. Процес відбувався в домі молодої або на кухні місця громадського харчування(їдальня, кафе, ресторан) де проходило весілля, на допомогу збиралося від 10-15 жінок з родини, сусіди. Особливого сакрального значення чому саме неділя, не мало, а пояснювалося тим, що процес був довгим і займав майже цілий день, а 50-60 років тому це був єдиний вихідний. Керувала коровайниця яка знала рецепт та технологію виготовлення.

Розповідає потомственна баштанська коровайниця Волонтирець О.В. (1959 р. н.):

«Рецепт «дівування» передався ще від моєї бабусі Лисиці Варвари для його приготування брали: 1л. сметани, 3л. молока 20 жовтків, 3 кг. цукру, 20 пакетів ванільного цукру, мука скільки вбере, але не дуже круто. Тісто мало бути не дуже солодким, щоб не получилося тугим та вже готова випічка не ламалася» [1].

Цей рецепт для м. Баштанка вважається класичним але в кожної коровайниці були свої секрети та спостереження відносно варіантів та кількості інгредієнтів.

Розповідає Жукова М.В.(1955 р.н.):

«З 1984року проживаю в м. Баштанка, мене запрошували на випікання дівування, а з 90-х років ХХ ст. спробувала виготовлятиі його сама. Місили тісто на 2 літра сметани, 3 літра молока, 3 кг. цукру, 2 кг маргарину, 30-ти яєць 25 пачок ванільного цукру, мука скільки вбере приблизно 10 кг., тісто мало бути тугим та годину постояти, щоб себе полюбило. Під час замішуванні обов'язково зв'язували двох жінок по поясу тканиною або рушником, щоб молоді були в парі». [2].

Як бачимо, цей рецепт дещо осучаснений, з'являється новий інгредієнт у вигляді маргарину, який став доступним вже 80-ті рр. ХХ ст.

Розповідає Левицька Л.Г.(1956 р.н.), займається весільною випічкою з 1977 року):

«Дівування» випікали гуртом приходила родина молодої на чолі з матір'ю. Замішувала тісто обов'язково жінка яка щасливо жила в шлюбі. Під час виготовлення співали пісень, але це могли бути просто популярні естрадні та народні пісні. Рецепт «дівування» використовую такий який побутує в Баштанці , але за роки виготовлення кількість продуктів та спостереження вже свої. Наприклад сметани кладу менше щоб тісто не було крихке і не ламалося, кладу в тісто 30 жовтків, а не яєць, 30 пачок ванільного цукру та багато молока щоб тісто було біле, по цій же причині сіль в тісто не кладу, щоб не було темне. «Парубкування» печу на розлогій гільці фруктового дерева(як на Черкащині, де проживала деякий час). Крім різних фігурок на «дівування» випікала два чобота із тіста, які вішалися біля рамки з іменами». [3].

Далі тісто тонко розкачувалося та різалося тонкими смужками, шириною 1-1,5 см.(для розрізання використовується фігурний ножик з коліщатком) з яких формувалися різні фігурки (вісімки, бантики, сердечка, квітки) все має бути заокругленої форми з отвором, для легшого розвішування. Також зі смужок трохи ширших випікалися імена наречених в рамці та пару голубів. Випікалося все при не високій температурі, щоб печиво не пригоріло, воно мало бути білосніжним, тим самим символізуючи ніжність та чистоту нареченої.

Родина молодого замовляла«парубкування», яке виготовлялося також з солодкого тіста, його тонко розкачували, різали на смужки по 3 см. по одній стороні робився надріз в 1 см. далі намотували на рівну палицю, яку брали з фруктового дерева, та запікали. Таких палиць була непарна кількість 3-5. Зустрічаються варіанти, коли «парубкування» робилося на розлогій гілці вишні. День виготовлення був довільним це могла бути і середа і четвер або навіть п'ятниця перед весіллям. Перед встановленням його так само прикрашали як і «дівування», стрічками, паперовими квітами та ін.

За день до весілля, збиралася молодь та починала збирати «дівування»готове печиво розвішували на спеціальну конструкцію яка складалася з металевих кругів які з'єднувалися між собою металевими прутами. За формою вона нагадувала діжку, говорили щоб життя у молодих було як повна «діжа», тому намагалися зробити дівування побільше на «достаток». Круги передавали в родині один від одного або могли позичати на час свята у сусідів.

В центр цієї конструкції ставився коровай з «парубкуванням» в 70 рр. ХХ ст. з'являється ще й традиція ставити в центр короваю пляшку з шампанським на яку прив'язувалися дві ложки. Металеві деталі декорувалися фольгою, серветками, стрічками, дощиком. На всю висоту конструкції(а іноді вона сягала 2-х м)протягувалося декілька ниток і на них зверху розвішували імена молодих та голубів, а далі донизу різноманітні фігурки. Бували випадки коли коровай з «парубкуванням» та конструкція з «дівуванням» просто стояли поряд на столі молодят.

Розподіл та роздача як короваю так і «парубкування» з «дівуванням» відбувалося на другий день весілля, молода з дружкую зрізали ножицями печиво та роздавали в першу чергу молоді, а потім всім іншим гостям. Вірили також в магічні властивості цього весільного печива, дівчина щоб побачити у вісні свого майбутнього чоловіка повинна була покласти «парубкування» на ніч під подушку, а хлопець «дівування».

Дещо іншого зовнішнього вигляду мало «дівування» в с.Христофорівка.

Розповідає Позіхайло Л.В. (1958 р.н.):

«За тиждень до весілля збиралися парубки та дівчата, вони готували, обчищали, рівні палки для парубкування та «кучеряві» для дівування. Основу брали з віниччяабо з вишні.

Тісто на дівування замішувала жінка, яка щаслива в шлюбі, їй допомагали заміжні жінки. Рецепт був таким: 10- яєць, 700гр.- цукру, 0,5л – сметани, 300гр. – маргарину, 350гр. – молока (кип'яченого), 0,5ч/ложки – соди, 0,5 ст./ложки – оцту, 10пачок – ванільного цукру, щепотка солі. Муки скільки візьме. Замішували круте тісто. Розкачували та різали тісто молоді дівчата. Перед початком роботи старші жінки пов'язували собі хустки і всім присутнім при цьому співали пісні, однією з яких була пісня «Горіла сосна палала». Малі діти, здебільшого дівчатка тримали палицю для дівування чи парубкування (її встромляли у відро з пшеницею), а дівчата накручували тісто. Тісто різали смужками 3 – 3.5 см., робили на 1.5 см. надрізи по одній стороні. Намотане дівування складали під піччю. Поки старші випікали, молодь вирізала з цього ж тіста літери для імен жениха та нареченої, різні кружальця, вісімки і головне голубів та горобців. Їх садили в піч на при кінці. Кінчики спеченого дівування змазували збитим білком з цукром(на 1 білок 1 склянка цукру). Коли була вся випічка готова, господиня садила всіх до столу на обід. Обов'язковим був борщ.

Для встановлювання дівування чи парубкування були спеціальні каркаси(два обручі, один вгорі інший внизу з'єднанні між собою трьома вертикальними прутами.) В нижній обруч ставили коровай в отворі якого була пляшка з шампанським (раніше, простим вином) на горловину прив'язували червоною стрічкою дві ложки навхрест(символ достатку). Цю пляшку відкривали на день народження первістка. В коровай, по колу, встромляли непарну кількість палиць дівування. До каркасу прив'язували кільця, вісімки, горобців… Вкрашали, ще до 80-х років різнокольоровими паперовими, тканевими квітами. Згодом почали більш ніжно вкрашати. Дівування тільки в білі кольори, а парубкування в блакитні або сині. Якщо весілля спільне робили, то ставили і дівування і парубкування, а якщо окремо, то наречена дівування, а жених парубкування. Прикрашенням дівування та і самого приміщення займалися дівчата». [4].

Алеголовним хлібом на весіллі все ж таки був коровай, адже його відсутність раніше означала неповноцінність обряду, а людина ,яка з бідності чи сирітства чи якихось інших причин була позбавлена короваю, взагалі одержувала прізвисько або навіть прізвище Безкоровайний. Вей саме по тому як він вдасться пророкували майбутнє сімейне життя.

На баштанських весіллях їх має бути 2-3, 1-й головний по формі нагадував калач з діркою посередині, ставився в центр металевої конструкції з дівуванням. А далі в нього вставлялося «парубкування», але бували випадки коли під парубкування випікався окремий 2-й коровай, він був суцільним і ставився поряд з дівуванням, якщо весілля було спільним, якщо окремо то це була головна окраса столу в будинку молодого.

Випікалася також хлібина для зустрічі молодих батьками після шлюбу «хліб-сіль».

Як розповідає пані Олена Волонтирець

«Короваї та інший весільний хліб (шишки, «хліб-сіль») пекли в четвер чи п'ятницю перед весіллям. Для випікання короваю готую здобне тісто без опари». [5].

Тут також у кожної коровайниці свої секрети та рецепти, хтось робив на опарі залишаючи на 1-1,5 години «поки не провалиться», після того як тісто підходило формували коровай обов'язково перед цим туди клали жовту монету або декілька, які кип'ятили у солоній воді, а на весіллі коли роз-

різали і роздавали коровай, той кому дістався шматок з монетою, давав «відкуп» кухарям.

Прикрашали на Баштанщині коровай тільки візерунками з тіста якими вони були залежало від фантазії корованийниці, це могли бути і квіти, і ягоди, і пташки. Для «хліб-солі» обов'язково формувалася на хлібині солянка з тіста, куди потім насипалася сіль.

Що стосується ритуалів та прикмет пов'язаних з випіканням опитані коровайниці якихось цікавих особливостей не пам'ятають, але розказують, що дотримувалися тих же правил що й при випіканні «дівування», також обов'язково спостерігали яким вдасться коровай.

Розповідає Левицька Л.Г.:

«Замовили коровай а він тріснув, то вони й через півроку розійшлися, а буває нашвидкуруч замішується і пишні короваї виходять». [6]

Розповідає Славінська Л.П. (1952 р.н.):

«Якось пекла сусідам для сина ну таке пишне тісто зійшло що аж з миски вилазило, а короваї пишні в духовку не поміщалися, той і живе цей чоловік дійсно пишно в достатку». [7]

Весільні «шишки» – обрядове весільне печиво, яке не одне сторіччя використовується в весільній церемонії.У різні часи традиції їх використання в весільній церемонії дещо змінювалися.

На початку XIX ст.«шишки» виготовлялись за декілька днів до весілля родичами молодят і служили «запрошенням» на весілля. Якщо сьогодні на весілля запрошують листівками, то раніше з «шишками» ходили запрошувати навіть коровайниць на бгання короваю, а наречена з подругами ходила по селу і запрошувала гостей на весілля. Якщо людині вручали «шишку», вона просто не могла відмовити.

Розповідають Славінська Л.П. та Бондаренко Є.І. (1937 р.н.): *«Пригадуємо мабуть ще на початку 70-х рр. XX ст. на весілля запрошували обов'язково з «шишкою».* [8]

З часом почали пекти „шишки" одночасно з короваєм. І застосування їх дещо змінилось, зараз вкоренилась традиція роздавати цю випічку на весіллі. Шишок випікалося по кількості запрошених гостей і молодята роздають їх присутнім у момент обдаровування. Вважається, що під час цього ритуалу наречений з нареченою передають гостю частинку свого щастя і любові.

Тісто на «шишки» робилося за рецептом як і на коровай, завивала кожна коровайниця по своєму.

Розповідає Левицька Л.Г.:*«Обов'язково замовляли шишки по кількості гостей на весіллі, тісто місю туге, розкатую невеликий валик з однієї сторони роблю плоским, потім по довжині з одного край роблю надрізи і закручую по спіралі, плоскою стороною під низ».* [9]

Розповідає Волонтирець О.В.:*«Шишку роблю з тіста, що й на коровай, невеликий валик скручую як «равлик», потім тільки роблю надрізи по краю, під час випікання воно розпускається».* [10]

Нажаль останнім часом традиції, випікання весільного печива починають відмирати. Короваї почали замінювати дво - триярусними тортами, або ж міняють форму виготовлення, яка не є традиційною для регіону. Від «дівування» та «парубкування» взагалі відмовляються.

Оригінальне баштанське «дівування» взагалі знаходиться на грані зникнення. Із-за великою трудоємності процесу коровайниці відмовляються його випікати, а традицію виготовлення його гуртом просто перестали дотримуватися.

Тези конференції підготовлені за матеріалами попередньої етнографічної розвідки 2019-2020 років, проведеної співробітниками КУ «Башатнський краєзнавчий музей».

Список використаних джерел і літератури

1. За матеріалами попередньої етнографічної розвідки КУ «Баштанський краєзнавчий музей», записали Требух О.О. Требух Г.М. в 2019 році.
2. За матеріалами попередньої етнографічної розвідки КУ «Баштанський краєзнавчий музей», записала Попель Р.В. в 2019 році.
3. За матеріалами попередньої етнографічної розвідки КУ «Баштанський краєзнавчий музей», записали Требух Г.М., Требух О.О. в 2020 році.
4. За матеріалами попередньої етнографічної розвідки КУ «Баштанський краєзнавчий музей», записала Цимбалюк Т.В. в 2019 році
5. За матеріалами попередньої етнографічної розвідки КУ «Баштанський краєзнавчий музей», записали Требух О.О. Требух Г.М. в 2019 році.»
6. За матеріалами попередньої етнографічної розвідки КУ «Баштанський краєзнавчий музей», записали Требух О.О. та Требух Г.М. в 2019 році.
7. За матеріалами попередньої етнографічної розвідки КУ «Баштанський краєзнавчий музей»,записали Требух О.О. та Требух Г.М. в 2019 році.
8. За матеріалами попередньої етнографічної розвідки КУ «Баштанський краєзнавчий музей»,записали Требух О.О. та Требух Г.М. в 2019 році.
9. За матеріалами попередньої етнографічної розвідки КУ «Баштанський краєзнавчий музей»,записали Требух О.О. та Требух Г.М. в 2019 році.
10. За матеріалами попередньої етнографічної розвідки КУ «Баштанський краєзнавчий музей»,записали Требух О.О. та Требух Г.М. в 2019 році.

V

ВИДАТНІ ПОСТАТІ КРАЮ

Іванова Г.А.
(м. Миколаїв)

МИКОЛАЇВСЬКИЙ КРАЄЗНАВЕЦЬ ДМИТРО ІВАНОВИЧ ЗАКОВОРОТНІЙ (ЗА ДОКУМЕНТАМИ ОСОБОВОГО ФОНДУ)

Відомий миколаївський краєзнавець та письменник Заковоротній Дмитро Іванович народився у Миколаєві 29 травня 1923 року (дата народження – так у документі) [1, арк. 42-42 зв.]. Батьки краєзнавця – Заковоротній Іван Якович, котрий народився 24 лютого 1887 року, за професією кондуктор, та Слабко Олександра Іванівна, котра народилася 18 травня 1898 року, домогосподарка, обидва православного віросповідання, українці, письменні та мешканці Миколаєва – уклали шлюб 21 липня 1920 року [2, арк. 122].

На зберіганні у держархіві Миколаївської області знаходиться особовий фонд Заковоротнього Дмитра Івановича (фонд 6008, документи надійшли на зберігання від фондоутворювача), де окремою справою зберігаються документи біографічного характеру. Так, з автобіографії краєзнавця, яка була написана у 1997 році, відомо, що він народився 28 травня 1923 року у Миколаєві в родині робітника-залізничника Івана Яковича Заковоротнього. Після закінчення у 1938 році неповної середньої школи, продовжив навчання у школі фабрично-заводського учнівства при заводі ім. А. Марті, де освоїв професію модельника. Працював на заводі з 1940 року по серпень 1941 року.

Після евакуації брав участь у бойових діях на Сталінградському, Північно-Західному, Брянському, Степному та 2-му Українському фронтах, у боях за визволення України, починаючи з Харкова і до кордону з Молдовою, а також у Румунії, Угорщині та Чехословаччині. Після демобілізації у 1946 році повернувся до Миколаєва, де працював модельником на ремонтно-механічному заводі будівельного тресту № 44. У подальшому був обраний головою комітету профспілки тресту, у 1952 році – головою комітету профспілки БМУ № 14 «Укрводбуду» у м. Снігурівка, у 1954 році – головою об'єднаного комітету профспілки головного управління з будівництва Південно-Українського та Північно-Кримського каналів (м. Запоріжжя та м. Каховка), а у 1956 році – головою Миколаївського обласного комітету профспілки працівників сільського господарства і заготовок.

З січня 1962 року перебував на господарській роботі, працював начальником відділу капітального будівництва обласного управління сільського господарства та заступником голови Миколаївського облмежколгоспбуду. У 1968-1975 роках був директором Миколаївського виробничого об'єднання будматеріалів, у 1975-1984 роках – генеральний директор Миколаївського обласного об'єднання будматеріалів. З виходом на пенсію у 1984 році продовжив трудову діяльність на посаді начальника штабу громадянської оборони Варварівського заводу будматеріалів до 1988 року.

Дмитро Іванович закінчив Миколаївський будівельний технікум та Московську вищу школу профспілкового руху за спеціальністю технік-будівельник та економіст з праці. Був нагороджений урядовими нагородами СРСР: орденами Трудового Червоного Прапора, Червоної Зірки, Вітчизняної Війни 1-го ступеня, Знаком Пошани, двома медалями «За бойові заслуги», а також медалями «За трудову доблесть», «За трудову відзнаку», «За оборону Сталінграду», «За взяття Будапешта», «За взяття Відня», «За перемогу над Німеччиною» та ювілейними медалями.

Одружився у 1946 році: дружина – Анастасія Михайлівна, сини – Олександр, 1950 року народження, та Сергій, 1955 року народження [3, арк. 1-1 зв.].

До особового фонду Заковоротього Дмитра Івановича також входять наступні рукописи та машинописні нариси про історію заводів будівельних матеріалів і документи до них:

– «Миколаївське заводоуправління будівельних матеріалів (1788-1990 роки)» [4, арк. 1-94];

– «Петровський завод будівельних матеріалів (черепично-цегляний завод «Петрівка», 1900-1990 роки)» [5, арк. 1-36];

– «Миколаївське обласне виробниче об'єднання будівельних матеріалів (1789-1990 роки)» [6, арк. 1-137];

– «Касперівський завод будівельних матеріалів (1788-1990 роки)», де є відомості про розвиток виробництва кам'яних стінових будівельних матеріалів у Миколаївській області [7, арк. 1-116];

– «Варварівський завод будівельних матеріалів (1788-1990 роки)», де є відомості про розвиток виробництва вапна у Миколаївській області, [8, арк. 1-75];

– «Про розвиток виробництва цегли, черепиці та інших гончарних виробів у м. Первомайськ та районі (1790-1990 роки)», [9, арк. 1-71].

Також особовий фонд містить рукописи наступних книг краєзнавця та документів до них:

– «Храми Миколаєва» (справа містить рецензії, відгуки спеціалістів держархіву Миколаївської області, Миколаївського краєзнавчого музею, Миколаївської обласної бібліотеки та копії архівних документів (1997-2000 роки) [10, арк. 1-88];

– «Відважна льотчиця» (2000 рік) [11, арк. 1-64];

– «Місто Миколаїв – хутір Водопій» (2000-2002 роки) [12, арк. 1-80].

Цінність особового фонду Заковоротнього Дмитра Івановича полягає у тому, що в ньому зібрані свідчення людей, котрі були свідками тих чи інших подій. Наприклад, записані краєзнавцем спогади Чорногода Данила Тимофійовича про повернення книг Миколаївської обласної бібліотеки, які були вивезені нацистами в період окупації Миколаєва у 1941-1944 роках [13, арк. 1-7], та свідчення мешканців Богоявленська – очевидців подій про знищення нацистами 19 березня 1944 року двох місцевих церков і кількох десятків будинків жителів села [14, арк. 11].

До особового фонду Заковоротнього Дмитра Івановича також входять справи з його індивідуальними, груповими фотографіями, грамотами і подяками (1952-2002 роки) [15, арк. 1-18], а також з вирізками статей із газет та їх перелік (1996-2003 роки) [16, арк. 1-45].

Дмитро Іванович помер 16 листопада 2012 року на 90-му році життя, залишивши по собі більше десятка історично-публіцистичних книг.

Список використаних джерел і літератури

1. Державний архів Миколаївської області, ф. Р-5950, оп. 1, спр. 51.
2. Там саме, ф. Р-5950, оп. 1, спр. 6.
3. Там саме, ф. 6008, оп. 1, спр. 1.
4. Там саме, ф. 6008, оп. 1, спр. 10.
5. Там саме, ф. 6008, оп. 1, спр. 12.
6. Там саме, ф. 6008, оп. 1, спр. 7.
7. Там саме, ф. 6008, оп. 1, спр. 10.
8. Там саме, ф. 6008, оп. 1, спр. 8.
9. Там саме, ф. 6008, оп. 1, спр. 9.
10. Там саме, ф. 6008, оп. 1, спр. 2.
11. Там саме, ф. 6008, оп. 1, спр. 4.
12. Там саме, ф. 6008, оп. 1, спр. 5.
13. Там саме, ф. 6008, оп. 1, спр. 13.
14. Там саме, ф. 6008, оп. 1, спр. 3.
15. Там саме, ф. 6008, оп. 1, спр. 18.
16. Там саме, ф. 6008, оп. 1, спр. 15.

Подима В.В. (о. Варсонофий)
(г. Николаев)

АПОСТОЛ КАМЧАТКИ – ВЛАДЫКА НИКОЛАЕВЩИНЫ (О МИТРОПОЛИТЕ НЕСТОРЕ (АНИСИМОВЕ)

Основной целью этого доклада познакомить слушателей и читателей с выдающимся деятелем Церкви XX века митрополитом Нестором (Анисимовым), который в свои последние годы жизни был управляющим Кировоградской и Николаевской епархией. Этот человек известен прежде всего своей миссионерской деятельностью среди аборигенов Камчатки, который написал книгу «Моя Камчатка» [4]. Был он и исповедником ВЕРЫ, пострадавшим от безбожной власти.

Митрополит Нестор был владыкой Николаевщины с 1959 по 1962 годы, и жители нашей области, кому за 80 лет, ещё помнят этого архипастыря, отличающегося и великой любовью, и добротой, и строгостью к вверенным ему священникам. Так, например, он требовал крестить людей только полным погружением, допуская обливание только в исключительных случаях.

«Была у этого человека необъяснимая притягательная сила, он словно излучал добро и чистоту души, души, которая вся без остатка была посвящена служению Богу. Но мало, кто знает, что жизнь этого человека похожа на подвиг»[7].

Родился будущий святитель и подвижник в день образа Божьей Матери «Скоропослушница» 9 ноября 1885 года, в Вятке (Россия), в семье военного чиновника Свияжского полка Александра Александровича Анисимова. Его маму звали Антонина Евлампиевна. Она была дочерью протоиерея и настоятеля Вятской кладбищенской церкви. Его крестили с именем «Николай» [1]. С детства он отличался горячей набожностью, его восхищало церковное богослужения, особенно архиерейская служба. Владыка вспоминал: «Стоя в детской комнате на коленях перед образом, озарённым светом лампады, я молился вслух так: «Боженька, сделай меня архиереем... Дай здоровье маме, папе, братику и собачке Ландышке». Конечно же, Господь принял эту чистую и наивную молитву. «Будучи совсем маленьким мальчиком, я завидовал подросткам, которые прислуживали в алтаре. Однажды во время богослужения мне удалось пробраться в алтарь. Там я завладел кадилом и с благоговением подал его священнику. Это был один из счастливейших дней моего детства» [4].

Будущий владыка-страстотерпец получил светское образование в реальном училище. Потом он становится послушником Казанского Спасо-Преображенского монастыря, учится на миссионерском монголо-калмыцком отделении Казанской Духовной академии, где будущий миссионер усиленно с молитвой изучал восточные языки [2].

В 1907 году Николай Анисимов принимает монашеский постриг с именем Нестор в честь преподобного Нестора Летописца Киево-Печерского. В этом же году 6 мая его рукополагают в иеродиаконы, а спустя 3 дня – в иеромонахи.

В июне 1907 года, по благословению будущего святого Иоанна Кронштадского отец Нестор едет на миссионерскую деятельность в далёкую и холодную Камчатку. Свидетельства очевидцев и книга о. Нестора «Моя Камчатка» дают представление о нелёгком труде иеромонаха Нестора, где он добросовестно исполняет свой пастырский долг среди тысячи язычников-камчадалов, часто с риском для жизни [5].

Отца Нестора отличает глубокое уважение к местным людям. Он изучает и чтит местные языки, традиции и обы-

чаи. Он оказывает помощь больным и немощным. Глубокая любовь и доверие к о. Нестору усиливается во всех уголках огромного Камчатского края. Миссионер просвещает оседлых и кочующих «доверчивых детей»: тунгусов, чукчей, коряков, алеутов и др.

В суровом краю появляются школы. Будущий владыка начинает посильную борьбу против обдирания и спаивания местных жителей хищниками-торговцами из России, Америки и Японии.

В начале 1910 года о. Нестор отправляется в Санкт-Петербург с докладом о создании Камчатской Духовной миссии и Камчатском Православном братстве, где сталкивается с чёрствостью, равнодушием и даже враждебностью со стороны Синода и его обер-прокурора.

Прилагая невероятные усилия и пользуясь поддержкой со стороны императора Николая, его супруги Александры Фёдоровны и вдовствующей императрицы Марии Фёдоровны, отцу Нестору удаётся создать Благотворительное Камчатское Братство. Существенно и деятельно помогали Братству будущие святые Николай (Касаткин) архиепископ Японский, Владимир (Богоявленский) митрополит Киевский и Галицкий, царская семья.

В 1910-1917 году на средства Братства на Камчатке были построены десятки храмов, школ, приютов, больниц и лепрозориев. Любопытный и назидательный факт, который заставит задуматься современных священнослужителей о силе ВЕРЫ, которые в условиях пандемии коронавируса причащают прихожан одноразовыми ложками или лжицу опускают в спирт. Отец Нестор много раз причащал больных проказой в лепрозориях одной, как положено, лжицей, а потом потреблял с другими диаконами и священниками Святые Дары той же лжицей. НИКТО НЕ ЗАРАЗИЛСЯ. Благодать Тела и Крови Иисуса Христа уничтожает всякую заразу лучше спирта! [5].

Камчатская Духовная миссия занимается не только просвещением. Отец Нестор организовал походные аптеки, общину сестёр милосердия для колоний прокажённых. Он же переводит на тунгусский и корякские языки Божественную литургию, часть Евангелия, 10 заповедей Моисея и 9 заповедей Блаженств из Нагорной проповеди Господа, составляет словарь [4].

За проделанную работу о. Нестор в 1913 году получает сан игумена. В 1914 году, в начале войны, он организовал и лично возглавил отряд «Первая помощь под огнём». Часто он лично выносил раненных с поля боя, перевязывал их и утешал, организовывал отправку их в лазарет. В кавалерии лейб-гвардии Драгунского полка он верхом на коне бросался в атаку, личным примером мужества вдохновляя весь эскадрон. Он был награждён рядом боевых орденов.

В конце 1915 года его отозвали с фронта для продолжения пасторской миссии на Камчатке, возведя в сан архимандрита. На 31 году жизни, 16 октября 1916 года о. Нестор был хиротонисан в епископа Камчатского и Петропавловского в городе Владивостоке.

В 1917-1918 годах владыка Нестор на Поместном соборе участвует в выборах будущего святого патриарха Тихона. Изучив с комиссией повреждения Кремля в Москве после переворота 1917 года, он пишет книгу «Расстрел Московского Кремля», за которую его арестовали большевики [3].

После месяца ареста епископ Нестор с большим трудом добирается до Камчатки продолжать там своё дело (пришлось ехать через Украину, Египет, Индию и Китай), но большевики его оттуда изгоняют.

В 1919-1922 годах владыка – особо доверенное лицо патриарха Тихона. В Сибири он выполняет ряд его поручений. В Харбине (Маньчжурия) он открывает Камчатское подворье, Дом милосердия и трудолюбия, приют для детей-сирот русской и китайской национальностей, приюты для стариков, слепых, глухих, наркоманов, дом для душевнобольных. Открывает школы различных искусств и рукоделия: живописи, иконописи, кройки и шитья, различных ремёсел; бесплатную столовую для бедноты, бесплатную амбулаторию и зубоврачебный кабинет.

В 1933 году епископ Нестор был возведён в сан архиепископа. В 1938-ом едет в Индию по приглашению Индусского Католикоса и патриарха Василиуса для миссионерской работы. Владыка Нестор проповедует и в Китае. 600 000 христиан-яковитов (ариане) присоединяются к Православию. Архиепископ Нестор привёз им правила Вселенских соборов на английском языке.

В 1939 году владыка, будучи на Цейлоне, тяжко заболел воспалением почек и слёг в больницу. К нему в больницу пришёл ксёнз-католик, узнавший из газет о лечении на острове Цейлон знаменитого миссионера. Посоветовавшись со своей паствой, католический священник передал в дар свой костёл с усадьбой и садами, со всеми постройками и имуществом.

По благословению Ватикана католики из Португалии основали на Цейлоне миссию, открыли 18 приходов. Однако, иезуиты жестокими приёмами пытались отнять всё у португальцев. Тогда последние объявили себя «независимыми от папы католиками». После чего иезуитами были убиты разными способами португальские «независимые» священники. Остался в живых только этот престарелый ксёнз по имени Василий, да и того иезуиты неоднократно пытались отравить. «Устал я от этих преступников-иезуитов», - сказал католик владыке Нестору. Поэтому костёл и был передан в дар Православию.

В 1945 году владыка Нестор встречал в Харбине Советскую Армию. В 1946 году был возведён в сан митрополита Харбинского и Маньчжурского, Экзарха Восточной Азии.

В 1948 году митрополита Нестора советский суд приговорил к 8 годам лишения свободы. Владыке припомнили и книгу 1922 года «Расстрел Московского Кремля», и то, что он принимал участие в перенесении в Иерусалим мощей святых Преподобных мучениц Елизаветы и Варвары, брошенных большевиками в шахту в 1918 году, и многое другое. До 1956 года митрополит Нестор отбывал срок в концлагере посёлка Явас в Мордовии.

После освобождения владыка назначается митрополитом Новосибирским и Барнаульским, а в последние годы жизни он управлял Кировоградской и Николаевской епархией. Уже в почтенном возрасте и с подорванным в заключении здоровьем владыка продолжает нести свой архипастырский крест, все оставшиеся силы направляет на борьбу против закрытия и ликвидации храмов во время хрущёвского наступления на Православие. Постоянно владыка ездит по епархии, совершает богослужения, проповедует Слово Божье. Продолжает замечательный святитель и писательскую деятельность, оставив после себя богатейшее эпистолярное наследие по литургике, нравственному богословию, миссионерству, политике и многое другое.

В последние годы владыка неоднократно совершал паломничество в свою любимую Киево-Печерскую лавру. Не случайно его в монашестве нарекли в честь святого Нестора Летописца. Лавра в Киеве пользовалась у владыки особым почитанием. В начале 60-х митрополит Нестор ездил туда не только, чтобы помолиться и поклониться святыням, а и утешить наместника и братию во время хрущёвского гонения, укрепить в них уверенность в неизбежности победы ВЕРЫ Христовой [6].

Скончался митрополит Нестор 4 ноября 1962 года в день Казанского образа Божьей Матери. Похоронен в ограде храма Подворья Троице-Сергиевой лавры. В последний земной путь проводить владыку собрались много духовенства и мирян, в том числе и из Николаева.

Вот таким был владыка Нестор, до конца оставаясь деятельным и энергичным человеком, сохраняя свою редкую доброту, простоту и живой ум. Упокой, Господи, его душу.

Список использованных источников и литературы

1. Вернувшийся домой. Жизнеописание и сборник трудов митрополита Нестора (Анисимова). Москва. - 2005.
2. Караулов А.К. Митрополит Нестор. – Камчатский миссионер. - Петроповловск-Камчатский. - 2000.

3. Митрополит Нестор (Анисимов). Расстрел Московского Кремля. Москва. - 1995.
4. Митрополит Нестор (Анисимов). Моя Камчатка. Записки православного миссионера. Москва. - 1995.
5. Подыма Варсонофий. Митрополит Нестор – миссионер и страстотерпец. /В. В. Подыма// Православная Таврия (газета). – 1999. - №6.
6. Рожнёва О.Л. На страже ВЕРЫ. Митрополит Нестор (Анисимов) /О.Л. Рожнёва // Москва. - 2016.
7. Чудинович Н. Жизнь не праздник, жизнь есть подвиг /Н. О. Чудинович // Новая Николаевская Газета. – 1999. - №3.

Александренко І.І.
(м.Миколаїв)

СПІВЕЦЬ І ДОСЛІДНИК РІДНОГО КРАЮ

На початку травня 2021 року серед ювілейних і пам'ятних дат Миколаївщини ми відзначили 80-річчя від дня народження відомого земляка - українського поета, перекладача, публіциста, краєзнавця, педагога і громадського діяча - Валерія Петровича Бойченка.

Із 1975 року він жив у нашому місті Миколаєві. Тут у 1976 році став членом Спілки письменників СРСР (України). Двічі Валерій Петрович обирався головою Миколаївської письменницької організації (1986-1991). Сім років очолював одне з найстаріших в Україні літературних об'єднань "Стапель" Чорноморського суднобудівного заводу (1977-1984). Саме В. Бойченку належить пріоритет відродження за часів незалежності славнозвісного товариства "Просвіта", започаткованого у Миколаєві істориком і композитором Миколою Аркасом, яке поет очолював у 1989-1998 рр.

За свою просвітницьку діяльність В. Бойченко одним із перших став лауреатом миколаївської обласної премії імені М. Аркаса (1997). Спілка письменників України відзначила миколаївця Всеукраїнськими літературними преміями: 2003 р.- ім. Павла Тичини, 2008 р. - ім. Олександра Олеся [1].

"Залюблений у свій край", співець і дослідник історії Північного Причорномор'я, Валерій Петрович Бойченко був другом Миколаївського обласного краєзнавчого музею. До біографії і творчості поета музей неодноразово звертався у своїх виставках, тематичних заходах і екскурсіях. Частина матеріалів, переданих ним до фондів нашого закладу, представлена в основній експозиції періоду новітньої історії України.

У музейних фондах зберігаються колекції фотографій, книг, документів, відзнак, сувенірів, особистих і пам'ятних речей видатного краянина, що допомагають розповісти про його творчу і громадську діяльність [2]. А біографія поета була багата на події, людей і дати.

В.П. Бойченко народився на Миколаївщині, у селищі (тепер місто) Снігурівка, в родині колгоспників. Це сталося за 1,5 місяця до початку Другої Світової війни 1941 р. (факт, що не міг не позначитися на творчості поета). Він писав: "У Снігурівці знов хлопчиськом стою на березі крутім. Тут світла сонячного бризки. А там, в заріччі, перший грім. Тут у саду росте травиця і чисто яблуня цвіте. А там - залізні блискавиці корчують хмарище густе. Тут босоного скаче літо, а в серці грає сум'яття: Гей, що там, у прийдешнім світі? Невже це ти, моє життя[3]?" Осмислення минулої війни, яка "обпалила" дитинство, із болем звучить у його поезії:

"Вже скоро куватиме віща зозуля.
Безсмертя від неї потайки ти ждеш.
Як добре упасти в траву не від кулі,
Від щастя, що ти на планеті живеш"[4].

Початкову освіту хлопець здобув у глухому селищі Михайлівка. Аби дати дитині середню освіту, родина мала переїхати до міста Херсону, де Валерій закінчив середню школу № 7. Свою трудову діяльність він розпочав слюсарем на суднобудівному, згодом - комбайновому заводах у Херсоні. Протягом 1960 - 1965 рр. поет-початківець навчався на факультеті іноземних мов Львівського університету імені Івана Франка. За направленням працював викладачем англійської мови в далекому Таджикістані - школі-інтернаті міста Душанбе.

Повернувшись до Херсону, Валерій працював у морехідному училищі, технологічному інституті. З 1975 року Бойченко - у Миколаєві. Тут він навчав студентів Педагогічного інституту (нині Миколаївського Національного Університету імені В .Сухомлинського), викладав у Миколаївській філії НУ "КМА", в Інституті післядипломної педагогічної освіти.

Перші публікації Валерія Бойченка з'явились ще у 1960-их роках. Дебютував земляк як перекладач великого американського поета XX ст. Роберта Фроста, улюбленого автора президента Дж. Кеннеді [5]. Колеги - письменники розповідали, що Валерій Петрович за життя знав близько 10 мов і писав українською, польською, німецькою - і не тільки художні твори, а й наукові трактати.

Перша книжечка "Іскри" побачила світ у столичному виданні "Молодь" (1972). Відтоді вийшло близько 2-х десятків поетичних збірок і книжок автора: "Сонячні кола"(1975), "Поліття" (1977), "Багряні колони"(1978), "Широти" (1980), "Світлі ріки" (1984), "Доброта" (1987), "Птахи над полум'ям" (1989)…

На цей час припадає моє знайомство із поетом. Молодь музею влаштовувала творчі зустрічі, на які запрошувались миколаївські письменники, поети і художники. Публікації В.П. Бойченка допомагали у проведенні уроків з літературного краєзнавства. Згодом ми зустрілись під час підготовки збірки "Лауреати обласної премії імені Миколи Аркаса", до якої увійшла інформація про В. Бойченка[6]. Поет передав до музею нові матеріали. Співпраця з ним продовжилась під час краєзнавчих досліджень теми "Тарас Шевченко і Миколаївщина". 2016 р. документи голови миколаївської "Просвіти" стали складовою виставки з історії державотворення "Предтечі вольності святої", створеної у музеї до 25-річчя Незалежності України.

"Правий берег" - вибране, була останньою книгою В. Бойченка, надрукованою в країні "СРСР"(1991).

2001 року у видавництві МФ КМА вийшла поетична збірка Валерія Петровича "Не повториться мить". Публікація була здійснена за підтримки українського Фонду ім. Тараса Попеля у США і товариства української мови у Чикаго. Книга про велике і справжнє кохання сподобалась і критикам, і землякам за кордоном. У фондах музею зберігається автограф поезії В. Бойченка, яка звучить як його особисте кредо:

"Нехай кипить - пульсує в кожнім слові,
мов чистий сік у пружному зелі:
Ні жити, ані вмерти без любові
не маєш права на своїй землі."

2003 року за книгу "Не повториться мить" В.П. Бойченко отримав премію Національної Спілки письменників ім. Павла Тичини.

"Любов - єдина творча сила, здатна врятувати людство і всесвіт, сплавивши своєю животворною снагою й кохання

між людьми, й материнсько-батьківське почуття, й священну любов до Вітчизни" - писав поет у передмові до ліричної драми "Книга Леля"[7]. А чого варта назва останньої збірки В. Бойченка - "Хай Вам засяє любов" (2010)!

Миколаївський письменник Емиль Январьов якось сказав, що завжди цікаво перевірити на слух улюблений вірш, знаний в оригіналі: чи не втратив він чогось суттєвого у перекладі? Він захоплено відгукнувся на переклад Валерієм Бойченком відомої пісні з кінофільму "Службовий роман" на слова О. Кочетова:

"З коханими не розлучайтесь!
Хай спільно ваша кров кипить,
Але щораз навік прощайтесь,
Коли йдете хоча б на мить…"

В. Бойченко мав талант і до віршів для дітей: "Який широкий світ!" (1989). Для них він переклав дві збірки англійської і американської поезій "У мене курочка була" (1973) та "Зроду ще такого я не бачив!" (1975). Письменник видав переклади повісті американського письменника Віля Джемса "Димок" (1980) та роману англійського письменника Р.-Л. Стівенсона "Корабельна катастрофа" (виходила двома виданнями у 1984 і 1996 рр.).

У поціновувачів творчості В. Бойченка поет залишився пронизливим ліриком, і в той же час - трибуном.

Мало хто пам'ятає про те, що у 1970-х роках наш відомий український класик поет Дмитро Кремінь працював у редакції комсомольської газети і за вимогою тодішніх радянських ідеологів був активістом комсомольського агітпоїзду, а Валерій Петрович (як того вимагала посада) - був членом КПРС. Та з початком політики "гласності" і відродження незалежності України у 90-х роках Бойченко отримує ярлик "націоналіста", який у своїх громадських віршах рекомендується словами патріота Олега Ольжича: "Я камінь з Божої пращі!"

Поет-громадянин В. Бойченко стає одним із фундаторів перших неформальних організацій на Миколаївщині: членом правління Миколаївського відділення Українського Фонду культури, Києво-Могилянського братства, співголовою товариства "Зелений світ". Він брав участь у заснуванні Народного руху України, товариства "Меморіал", Конгресу української інтелігенції та Товариства української мови імені Тараса Шевченка (яке перетворилося на "Просвіту").

Голова миколаївської "Просвіти" був серед організаторів численних мітингів, збору підписів та звернень до Верховної Ради України з вимогами надати українській мові статусу державної. У фондах музею - газета з текстом Закону про мови в Україні, вимпели, значки члена НРУ В. Бойченка. (8) Мовне питання біллю віддавалося у серці поета: "А ми з тобою так і не жили, о слово наше, - не жили привільно. Все до висот тягли, немов воли, карету сталінської божевільні!"

В.П. Бойченко був членом комісії Миколаївської обласної державної адміністрації з виконання Закону України "Про мови". Він видав навчальний посібник "З історії словесності Південного Прибужжя"(2005, 2006), хрестоматію "Миколаївщина в історії України" (у 2-х частинах, 2009)[9].

Запрошення, мандати, квитки засвідчують його участь у Всеукраїнських письменницьких з'їздах, конференціях, святах і заходах з нагоди річниць референдумів, урочистостей до Днів Незалежності, Всесвітнього форуму українців, Шевченківських свят… Бувало він долав півтисячі верст до столиці, аби засвідчити свою громадянську позицію[10].

Одним із перших серед колег поет звернувся до теми "Тарас Шевченко і Миколаївщина". У "поетичній скарбничці" В. Бойченка: "Зустріч із поетом" (1982); "Тарасів край"(1983); "Над Кобзарем"(1987); "Шевченко над Бугом" (1989); "Дещо про заповіти" (1989)… У 1987 р. він переклав з осетинської вірша "Тарасові Шевченку" Темболата Балаєва[11].

Творчість нашого земляка, присвячена національному генію Тарасові Шевченку, стала значним внеском у пробудження національної гордості і патріотизму українців, а його громадська діяльність сприяла розбудові незалежної держави, про козацьку славу якої нагадував поет:

"На Буг! На Миколаїв! На Одесу!
На той Лиман, лиманам всім - Лиман…
На чорноморські чорнохвилі креси,
Де шабля предка впала на тюрбан.
На той Лиман, козацьку переправу,
Де тінь Очакова, як віко на труні,
Де по-імперському Потьомкін правив,
Й звідтоді пам'ять - втоптана в багні.
Туди! Там ще сліди, й вони глибокі.
На спинах наших там лежать порти.
І ходять італійки чорноокі,
Що малював їх у Брюллова ти…"[12]

В. Бойченко - автор сценарію фільму "Думи мої" , що отримав 2-у премію обласного конкурсу до 200-річчя Миколаєва. Наш поет був учасником кількох Всесоюзних та Міжнародних Шевченківських свят і Міжнародного Шевченківського форуму "Від серця Європи - до серця України" (1989). Він організовував вшанування пам'яті Т. Шевченка у Миколаєві біля пам'ятника Кобзареві, у сквері Шевченка.

Окрім численних публікацій на шевченківську тематику, Валерій Бойченко став автором першого в області краєзнавчого книжкового видання, присвяченого Кобзареві, - "Сторінки шевченкіани Миколаївщини"[13]. Зусиллями Валерія Петровича починався і "Шевченківський енциклопедичний словник Миколаївщини", виданий його наступником у "Просвіті" Ігорем Богдановичем Марцінковським [14].

Громадські організації України нагородили поета В.П. Бойченка почесними знаками: "За подвижництво у культурі" (УФК); "Будівничий України" (ВТ "Просвіта"); "Почесний член "Просвіти" (НСП України)...

Нажаль, митець не дожив місяця до свого 70-річчя та уся миколаївська громада (як у тому його перекладі напису з ольвійського каменя) "почесть безсмертну дарує йому - найвищий з дарів".

Список використаних джерел і літератури

1. Березовська Т. Увійдуть до експозиції // Южная правда. – 1984.
2. Бойченко В. Шевченко над Бугом. Любовь, нечаянная радость. До 30-річчя Миколаївської організації НСП України // Южная правда. – 2004.
3. Бойченко В. Сторінки шевченкіани Миколаївщини: есе, статті, поезії. – Миколаїв: МОІППО, 2010. – 228 с.
4. Бойченко В. Шевченківський енциклопедичний словник Миколаївщини. Упорядник І. Марцінковський. – Миколаїв: НУК, 2014.
5. Бойченко В. Книга Леля. Лірична драма. – Миколаїв: Іліон, 2006.
6. Бойченко В.П. Особиста картка. Картотека персоналій науково-експозиційного відділу Миколаївського обласного краєзнавчого музею; Валерій Бойченко. – Живлюща сила Ємигії: літературна антологія Миколаївщини. – Миколаїв: Іліон, 2014. – 83 с.
7. Козлов В. Жити довіку, жити душі // Южная правда. – 2001.
8. Кремінь Д. Золота ріка над синім овидом // Рідне Прибужжя. – 2003.
9. Крила нашої весни. Збірка віршів миколаївських і осетинських поетів. Упорядник В. Бойченко. – Одеса: Маяк, 1985.
10. Лауреати обласної премії ім. М.Аркаса. Альманах. Укладач І. І. Александренко. – Миколаїв: «Можливості Кіммерії», 2006.
11. Маляров А. Неугомонный пан Валерий // Вечерний Николаев. – 2004.
12. Ростіянов Ю. Душа гартується в роботі // Южная правда. – 1996.
13. Фонди Миколаївського обласного краєзнавчого музею. – Д-26310; Д-26313; Д-27510.
14. Шкварець В. Поет із душею історика. – З історії словесності Південного Прибужжя: Навчальний посібник. – Миколаїв: ТОВ ВіД, 2005.

Александренко І.І.
(м.Миколаїв)

ВИДАТНА ПОСТАТЬ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА - О.П.БЕРДНИК

2021 рік став справді ювілейним для України: 30 років Незалежності нашої держави, річниці народження - відомих істориків і громадських діячів Михайла Грушевського, Михайла Драгоманова, велетнів української літератури Івана Франка, наших земляків Спиридона Черкасенка, Дніпрової Чайки, Олеся Бердника. Це були справжні патріоти України, які силою свого духу пробуджували народ. Цеглинку до цеглинки додаючи до справи відродження української державності, вони ставали прикладом для наступників.

Першою ретроспективою національно-визвольних змагань на території краю була виставка в обласному музеї «Предтечі Вольності Святої», яка нагадала відвідувачам, що боротьба за незалежність мала як збройну, так і культурологічну компоненту. І саме просвітники, літератори виховували свідомих і непримиренних борців за вільну Україну.

Після 10-річного спротиву у Радянському Союзі була придушена боротьба ОУН-УПА за «самостійність», і одночасно, саме тоді, наприкінці 50-60-х років зародився рух «шестидесятників». Значною мірою на півдні України це були вихідці зі студентського середовища, лави яких поповнювали вчителі, науковці, письменники. Із часом, коли протидія системі індивідуалізувалась, «инакомыслящих» стали називати «дисидентами». В Україні, де тривала асиміляція народу, де було ліквідовано обов'язкове вивчення української мови у школах з російською мовою навчання, частина інтелігенції піддалась тиску тоталітарної системи, а частина – стала шукати можливостей хоч якось висловлювати свої думки, і тільки найсміливіші – стали на шлях боротьби із системою.

У фондах музею зберігаються матеріали про земляків - шестидесятників Миколу Вінграновського, Олександра Сизоненка, Леоніда Вишеславського, які 1984 року (відразу троє!) здобули звання лауреатів Державної премії УРСР ім. Т.Г.Шевченка. Освічена молодь у той час зачитувалась їх творами, а ще - поезією Ліни Костенко, «Собором» Олеся Гончара, фантастикою Олеся Бердника…

Його фото, книги, значки, пам'ятні дрібнички, друкарська машинка нагадують, яке творчо насичене і нелегке життя випало на долю дисидента – правозахисника Олеся Павловича Бердника, українського письменника – фантаста, поета, публіциста, футуролога.

Народився Олександр Павлович на Снігурівщині – у селищі Вавилове, в селянській родині. Його батько був одним з перших механізаторів у колгоспі. Розбіжність у датах дійсного народження і реєстрації – 27 листопада 1926 р. і 25 грудня 1927 р.- під час окупації врятувала хлопця від угону до Німеччини. Школу Олесь закінчив на Київщині, куди родина переїхала 1930 року, рятуючись від голоду. У 1943 р. юнак добровольцем пішов на фронт. Був поранений. Після демобілізації, у 1945-1949 рр. О. Бердник продовжив навчання - у студії при Київському театрі ім. І. Франка. Деякий час працював журналістом, займався акторством, жив у багатьох містах України, на Далекій Півночі і в степах Казахстану[1].

У 1949 році, на відкритих партійних зборах у театрі, Олесь Павлович відкрито виступив із критикою репресивної політики Кагановича. Це було названо «зрадою Батьківщини», і 24 жовтня 1949 року Бердника було заарештовано й звинувачено у «систематичній контрреволюційній пропаганді та агітації, спрямованих на повалення соціалістичного ладу» [2]. «Ворог народу» отримав вирок – 10 років позбавлення волі у концтаборі та 5 років заслання на Крайню Північ та Казахстан.

Вже у таборі, 1953 року О. Бердник отримав новий строк – додаткові 10 років позбавлення волі. Тільки після смерті Сталіна, у 1955 р. вигнанець повернувся в Україну.

Перша книжка, писана ще у карцері табору, з'явилась 1956 року – «Поза часом і простором». За неї автора було прийнято 1958 р. до лав Спілки письменників України. Протягом наступних 15 років (до 1972 р.) вийшло ще понад 20 фантастичних романів і повістей. А роман О. Бердника «Зоряний корсар» (1971 р.) став культовою книгою молоді і був перекладений 30-ма мовами світу. Хтось сприймає як анекдот історію, в якій компартійний діяч прочитав книгу фантаста і обурився: «Уявляєте, у Бердника і через 200 років ще є Україна й українці!» Та було б смішно, якби не так трагічно…

Олесь Павлович Бердник був одним з найактивніших шестидесятників, кумиром молоді. У 1976 р. – організатором і головою (з 1977 р.) Української Гельсинської Групи для боротьби за демократію та національні права народу[3].

Підписаний 1975 року акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі передбачав дотримання СРСР міжнародних стандартів у галузі прав людини. Скориставшись з цієї ситуації, дисиденти створили групи сприяння виконанню Гельсинських угод. 9 листопада 1976 р. була утворена УГГ, до складу якої увійшли: О. Бердник, П. Григоренко, Л. Лук'яненко, Н. Строката, М. Руденко та інші.

КДБ неодноразово проводило обшуки на квартирі дисидента, вилучала «націоналістичні» заборонені твори, рукописи, друкарські машинки. Бердник протестував, оголошував голодування, складав десятки листів, звернень, Меморандумів на захист засуджених борців за права людини. Тоді його виключили зі СПУ (1973 р.), а твори вилучили з бібліотек.

У 1979 р. Олесь Бердник звернувся до народу Росії з промовою «Терновий вінець України», в якій закликав «великого брата» відмовитися від колоніального володіння Україною. Письменник звертався й до інших керівників держав світу, і в Організацію Об'єднаних Націй, і до Папи Римського, і був знову засуджений у 1979 р. на 6 років таборів і 3 роки заслання. Карався у Пермській зоні особливого режиму, «перевиховувався» під час «профілактичних» заходів у 1981-1983 роках.

Серед головних джерел своєї творчості український письменник - філософ називав «Слово Шевченка і думку Сковороди». Не даремно автори Шевченківського енциклопедичного словника Миколаївщини, виданого до 200-річчя народження Кобзаря, помістили в ньому інформацію й про Олеся (Олександра) Павловича Бердника [4].

Вийшовши на волю у 1984 році, наш земляк організував Товариство українців світу за відродження - Українську громадську духовну республіку. Ця діяльність поставила вихідця з Миколаївщини в ряд найвидатніших громадських і культурних діячів українського суспільства епохи 80-90-х рр.

За підрахунками канадських дослідників, засновник жанру фантастики в Україні О. Бердник сьогодні входить до першої десятки східноєвропейських авторів, яких найбільш перекладають у світі англійською, французькою та іншими іноземними мовами.

Письменник – правозахисник пішов із життя 18 березня 2003 року. Похований він у с. Гребені Кагарлицького р-ну Київської області.

До 30-річчя створення Української Гельсинської Спілки 2006 р. за громадянську мужність, самовідданість у боротьбі

за утвердження ідеалів свободи і демократії Олеся Бердника посмертно було нагороджено орденом «За мужність» І ст.

Список використаних джерел і літератури

11. Бойченко В. З історії словесності південного Прибужжя. Миколаїв; ВіД, 2005, с.53
2. Жадько В. Узбереги Божої ріки. Історичний календар Миколаївщини.1703-2003. Київ; вид. В.О.Жадько; 2003, с.723
3. Українська Гельсинська Спілка у світлинах і документах. 1988-1990. Київ: Смолоскип, 2009, с. 5
4. Шевченківський енциклопедичний словник Миколаївщини. 200-літтю від дня народження Тараса Шевченка.

Веденеєва Г.К.
(м.Миколаїв)

ОЛЕКСАНДР АЛОЇЗОВИЧ ЯНАТА ТА УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ НАЗВИ РОСЛИН
(матеріали з фондів Миколаївського обласного краєзнавчого музею)

У процесі історичного розвитку людини відбувалось формування її мовної поведінки, одним із результатів якого були визначення та фіксація назв рослин. Так, назви різних рослин дозволяють визначати особливості їх будови, місць зростання, використання їх у побуті, як джерело продуктів харчування, текстильних матеріалів, декорування інтер'єру, тощо.

Для створення назв рослин людина часто використовувала знання як наукового характеру (географічні, ботанічні, лікарські тощо), так і відомості з пісень, казок, міфів, легенд. Тому у народних назвах рослин відслідковуються спостережливість, дотепність, мудрість, вірування наших предків, їх глибокі знання про зілля (у народі лікарські рослини здавна називали словом «зілля», що означає засіб, який може зілляти, тобто знищити хворобу). «У народних назвах трав - і поезія, і гумор, і тиха печаль: нечуй - вітер, сон-трава, зозулині черевички, плакун - трава, трава - мурава, розмай - зілля, чорнобривці та ін.» [1].

Особливо вагомий вклад у формування народної ботанічної номенклатури внесли наш земляк О.А.Яната з дружиною Н.Т. Осадчою-Янатою, які разом з іншими вченими країни розробляли українську ботанічну номенклатуру.

Саме у Миколаєві Олександр Алоїзович почав збирати українські назви рослин, записував народні звичаї та повір'я, що пов'язані з ними, навіть збирав рецепти народної медицини.

Ще у юнацькі роки під час канікул з гербарною папкою та сачком ходив він навколишніми селами, розмовляв із подорожніми, випитуючи, як і чому у народі називається та чи інша рослина. Пізніше він напише: «...Український народ встиг створити величезну самобутню наменклатуру, охрестивши майже всі рослини, які його оточували. У народних назвах привертає увагу їхня дивовижна точність. Та воно й зрозуміло, бо народна назва — це не продукт свавілля, фантазії одного автора, а те, що було піддане добору найбільше, отже, вдале, життєве».[3].

Наприклад, на сторінках журналу «Природа» Олександр Алоїзович так пояснює походження назв окремих рослин: «https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D1%81%D0%B0%D0%B4%D1%87%D0%B0-%D0%AF%D0%BD%D0%B0%D1%82%D0%B0_%D0%9D%D0%B0%D1%82%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%8F_%D0%A2%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BD%D1%96%D0%B2%D0%BD%D0%B0шерстке зілля/марина», що у ботанічній літературі називають Lithospermum arvense L. (буглосоідес польовий, б. полевой): «стебли его шершавые, как и листья, от коротких, сидящих на бородавках, волосков, поэтому-то и сложилось в Украине название «шерстке зілля»»; реп'яшок яйцевидний, р. яйцевидный (Ceratocephalus orthoceras Dc.): «репяшком он называется потому, что его мелкие плоды (семянки) тесно собраны продолговатой шишечкою, колючей со всех сторон от заостренных столбиков». В «Программе ботанических экскурсий в окрестностях г.Николаева. Весна, март, апрель (продолжение)» про сон-траву О.А.Яната пише так: «украинский народ называет его просто «Сон» или «Сон-зілля». Название такое произошло, по - видимому, от немного одурманивающего свойства запаха этой травы, отчего выработался обычай класть траву детям под голову для лучшего сна. Помимо едкого запаха, вызывающего истечение слез, особенно при растирании травы, она обладает также жгучим вкусом. Народом применяется как лечебное при параличном состоянии глаз…». «Дикий барбарис», называемый народом в Украине просто кислицей», - це барбарис звичайний, Berberis vulgaris L.; зірочки, гусиный лук, Gagea Salisb. - «небольшие луковичные растения с желтыми цветами – в народе они носят довольно меткое название «зірочка», а местами - гусинець, гусятник, благодаря тому, что их луковички охотно поедаются гусями»; хориспору ніжну, х. нежную, Chorispora tenella DC. «…кое-где у нас называют вдовушкой»; веснянку весняну, в. весеннюю, Draba verna L. «называют кашкой»; незабудку дрібноквіткову, н. мелкоцветковую, Myosotis arenaria Schrad. «местами в Украине называют польовий льонок»;: «название шипшина, /Rosa canina L./ произошло от того, что раньше кору корня шиповника употребляли в медицине от укушения бешеной собакой», «…а меткое народное внимание окрестило этот кустарник названием шипшина за то, что ветви его покрыты крепкими, немного вниз согнутыми шипами»; «звездчатка, мокрица, мокрець, Stellaria L. – из-за приспособления для защиты от чрезмерного увлажнения: дождевая вода не стекает по стеблю к корням, а сводится прямо со стебелька на землю, сейчас же, как только упадет на него». Дуже поширена в Україні рослина пижмо звичайне (Tanacetum vulgare L.), назва походить з грецької мови і означає «довго жити». У гербарних зборах Янати О.А. він позначений як «жовтий деревій, піжма». Щодо народної назви роговика круглолистого, ясколка круглолистная, (Cerastium semidecandrum L.p.g.), котрий був знайдений під час весняної екскурсії у Спаськ та Ліски, Олександр Алоїзович підкреслює, що «… народное название его еще неизвестно», відносно перстача піскового, Potentilla cinerea auct.p.p автор зазначає те саме; талабан произанолистий, ярутку пронзеннолистную «називають заячою крівцею» [6;7]...

Ось такі постійні пошуки та знахідки нових даних щодо місцевих українських народних назв рослин дозволили Олександру Алоїзовичу використати їх і для оформлення гербарію.

У відділі фондів МОКМ зберігається гербарій Янати О.А. та членів Миколаївського Товариства Любителів природи. Серед них є такі, що містять в

- раннік, подорожнік - Plantago major L. – подорожник великий;

- братки польові, чебрець лісовий (в етикетці – браткі полеви) -

Teucrium chamaedrys L. – самосил гайовий;

- васильки, польова м'ята, медунки - Ajuga genevensis L. – горлянка женевська;

- чистець - Stachys recta L. – чистець прямий;
- глуха кропива - Leonurus cardiaca L. – собача кропива звичайна;
- підбіл - Petasites tomentosus DC. – кремена несправжня;
- чернобіль, забудьки - Artemisia vulgaris L. – полин звичайний;
- жовтий деревій, піжма - Tanacetum vulgare L. – пижмо звичайне;
- ромен, рум'янка - Matricaria chammomila – хамоміла Цвельова;
- деревій, кравник, серпоріз - Achillea nobilis L., Achillea millefolium L. – деревій майже звичайний;
- бабки, польові нагідки - Anthemis tinctoria L. – роман Зефірова;
- остючки, причепа, стрілки - Bidens tripartita L. – череда три роздільна;
- колючки, курай, будьяк, святе зілля, холера - Xanthium spinosum L. – нетреба звичайна;
- пожаркі - Inula britannica L. – оман британський;
- стрілки - Inula salicina L. – оман верболистий;
- різак, солодке зілля (в етикетці: солодкое зеллэ) - Inula oculus-christi L. – оман очний;
- майнік, оман - Inula helenium L. – оман високий;
- сухоцвіт, жовтушки, сварка, жовтоголовник, цмінь, безсмертні цвітки

Gnaphalium arenarium L. – цмин пісковий;
- білий полинець, горлянка - Filago arvensis L. – жабник польовий;
- пушняк, котик - Erigeron canadensis L. – злинка канадська;
- золотуха, золотушнік - Solidago virgaurea L. – золотушник звичайний;
- сідач, сидаш - Eupatorium cannabinum L. – сідач конопляний;
- адамове ребро, вонючка, козіолки, бедринець - Valeriana officinalis – валеріана лікарська;
- ліпчиця, мокрець, цап-царап, дереза - Galium aparine L. – підмаренник чіпкий;
- бузина, бузок, наська бузина - Sambucus nigra L. – бузина чорна;
- блекота, буглав, свістуня, бутлів - Conium maculatum L. – болиголов плямистий;
- борщовнік - Heracleum sibiricum L. – борщівник сибірський;
- бедрінець, коглікі - Pimpinella saxifraga L. – бедринець ломикаменевий;
- ласкавці - Bupleurum rotundifolium L. – ласкавець круглолистий і т.д. [8].

Велика група рослин отримала свої назви відповідно до місця типового поширення виду; більшість таких назв утворена словосполученням, у якому прикметник вказує, де можна знайти ту чи іншу рослину. Так, в народних назвах «нагідок польових, м'яти польової, братків польових, чебрецю лісового, підліска, полівої рутки» визначені місця їх зростання; «остючки, причепа, колючка, цап – царап, ліпниця, свістуня» – нагадують про особливості рослин та їх насіння; а назви «воробьяча кашка, псача гречка, кінські копитки, кіньський часник, змієва трава, гадючник, гусячі лапки», вірогідно, чимось нагадують цих тварин або є поживою для них; такі назви, як «раннік, чистець (чістець), чистуха, бородавник, блощичник, чистуха, прозорнік, золотушнік, вонючка» - вказують на їхні лікарські властивості, тощо. Незвичайну народну назву за схожістю квіток мають сокирки польові (Consolida regalis S.F.Gray) – «зозуліни черевички, козелкі, полеві сокирки». [8].

Місцеві, народні, українські назви у визначниках не вказані, - «вони для чистої ботаніки звичайно і не так важливі, але якщо ми захочемо наблизити нашу науку до народу, до життя, якщо захочемо узнати його мудрість, то ми повинні з ними говорити на їх мові. Для цього нам і потрібні місцеві, народні назви. Якщо у нас буде можливість, то ми і самі через селян, а особливо через бабок та знахарів зможемо взнати, для чого вживаються народом ті чи інші рослини, від яких хвороб і як які рослини застосовуються для фарбування або для чогось іншого; цікаво також узнати, які повір'я пов'язані з тією або іншою рослиною», - писав О.А.Яната. [4].

На сторінках журналу «Природа» №3/1910р, (в авторефераті доповіді від 3.10.1910р) О.А.Яната наголошує: «Весь процес народної ботанічної творчості відображається в народній, ботанічній номенклатурі. Свої знання тих чи інших властивостей рослин народ зберігає тими назвами, котрі надавав оточуючим його рослинам. В них же відбивається почасти і історичне життя народу, його прикрості та радості… . Сучасні ботаніки та популяризатори науки йдуть мимо багатств народної творчості та переводять латинські назви та навіть просто переписують їх «російськими» буквами. У теперішній час, під час відродження української школи, науки, культури, - питання про збирання та систематизацію народної номенклатури і термінології особливо нагальне». [5].

Олександр Алоїзович був упевнений, що і створене за його ініціативи Миколаївське Товариство Любителів природи теж зможе долучитися до цієї справи: «…Для Товариства можливим є збирання народної ботанічної номенклатури (а також і зоологічної і т.д.) в… Херсонській губернії, завдячуючи співчуттям співробітників, кореспондентів, що мешкають в глухих кутках і безпосередньо дослухаються до народного життя та його мови». [5].

Олександр Алоїзович, як член Термінологічної комісії, звертається до читачів з проханням: «збирати народні назви. Адже комісія у майбутньому планує видати ряд словників з різних галузей знань». [5]. Від його імені – ще одне звернення: «Комиссия по разработке научной украинской терминологии при кружке натуралистов Киевского политехникума обращается с просьбой собирать народные названия. Комиссия в ближайшем будущем предполагает издать ряд словарей по отраслям знания. Из них ближе всех к осуществлению составление «Украинского ботанического словаря» [6].

Під час так званої «українізації» при Українському науковому товаристві у Києві було утворено термінологічну комісію, а згодом окрему ботанічну підкомісію, котра з 1921 року увійшла до складу Інституту української наукової мови як «ботанічна секція». [2]. З 1918р.очолював цю секцію О.А.Яната - він був натхненним ініціатором розгортання термінологічної роботи Українським науковим товариством. У 1921-1925рр. він був головою ботанічної секції ІУНМ, яка працювала над укладанням «Словника ботанічної номенклатури» [2].

За час свого існування (10 років) цей інститут видав низку так дуже потрібних словників. Біологи та любителі природи, які працювали на той час в Україні, численна армія інтелігентів звернули увагу на заклик Термінологічної комісії: «Дослухайтеся мови й життя народу!», у якому звучало прохання записувати назви рослин та все, що ті назви пояснює і є вказівкою на значення довкілля у житті людини. Величезна пошукова робота із збирання наукового матеріалу була розгорнута на території усієї України... Але за життя Яната О.А. не зміг надрукувати словник народних назв рослин в Україні (у 1930-х роках Інститут було ліквідовано, укладачів ботанічної номенклатури, у тому числі і Янату О.А., репресували).

Його дружина після арешту чоловіка, незважаючи на безперспективність майбутніх публікацій в Україні, продовжувала збирати народні фітоніми. І лише, перебуваючи в еміграції у США, змогла видати велику монографію «Українські народні назви рослин» з майже 2 тисячами зібраних нею та Олександром Алоїзовичем фітонімів із зазначенням їх поширення. У передмові до своєї монографії Наталя Яната - Осадча розмістила зворушливу присвяту: «Присвячую цю роботу пам'яті мого чоловіка Олександра Янати, одного з основоположників української ботанічної номенклатури».

Список використаних джерел і літератури

1. Войтович В.М. Українська міфологія/Войтович В.М.//Журнал Україна. –1988.- №51.- С.11-12.

2. Кобів Ю.Й., Малиновський К.А. Українська ботанічна номенклатура: історія, стан та перспективи/Ю.Й. Кобів, К.А. Малиновський//УБЖ.-1995.- №2.- т.52.- С.242-249.
3. Околітенко Н. Рослини «промовляють» українською? Наукова спадщина репресованого радвладою видатного ботаніка й мовознавця Олександра Янати чекає на перевидання в Україні//Україна молода. – 2015. -№13. – С.8.
4.Яната А.А. Программа ботанических экскурсий в окрестностях г.Николаева. Весна-Март-Апрель/А.А.Яната//«Природа» .-1910.- №1.- С.11-28
5.Яната А.А. Народное творчество в чистой прикладной ботанике (автореферат доклада, читаного 3.10.1910) /А.А.Яната//«Природа».-1910 - №3.- С.300 - 302.
6.Яната А.А. Программа ботанических экскурсий в окрестностях г.Николаева. Весна. Март.Апрель (продолжение)/А.А.Яната/ /«Природа».-1911- №1.- С.5-6.
7.Яната А.А. Программа ботанических экскурсий в окрестностях г.Николаева. Весна. Март.Апрель(продолжение) /А.А.Яната// «Природа».-1911- №2.- С.51-58.

Гаркуша Н.М.
(г. Николаев)

ЁЛКИН МИХАИЛ ВАСИЛЬЕВИЧ: ЖИЗНЬ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

9 августа 2021 г. исполнилось 155 лет со дня рождения известного в Николаеве гласного городской думы, военнослужащего Михаила Васильевича Ёлкина. К этому событию приурочена предлагаемая читателям статья. Актуальность темы состоит в необходимости введения в научный оборот сведений о его жизни и деятельности. Рассматриваются разные аспекты: военная карьера, семейные события, общественная работа в Николаеве. Особое внимание уделяется роли М.В. Ёлкина в процессе создания и начале функционирования Николаевского городского естественно-исторического музея. Источниковой базой послужили документы из фондов областного краеведческого музея [9, №18 – 19; 11; 16]. Материалы из метрических книг Адмиралтейского собора предоставлены старшим научным сотрудником краеведческого музея И.В. Гавриловым [15].

Из интернет ресурсов взяты сведения о казачьих полках, Новочеркасском юнкерском казачьем училище. Также использованы труды по военной истории авторов С. В. Волкова, И. Т. Кострюкова, В. М. Шабанова [5, с. 352; 12, с. 97 – 98; 18].

Ёлкин Михаил Васильевич происходил из казаков станицы Новочеркасской Черкасского округа Земли Всевеликого Войска Донского. Родился 9 августа (по старому стилю) 1866 г [10, с. 1-2]. Первоначальное образование получил в Новочеркасском четырёхклассном реальном училище. Затем поступил в Новочеркасское юнкерское казачье училище. Это учебное заведение было открыто в 1869-м году. В период с 1879-го по 1885-й годы имело приготовительный класс и два курса основного обучения. Принимали казаков в возрасте 17 – 27 лет. С 1880 г. училище готовило офицеров только для Донского казачьего войска, содержалось за счёт донского войскового капитала. Программа приготовительного курса приравнивалась к выпускным классам гимназии, учащиеся знакомились с военным строем и уставами. На следующий год обучали военным наукам, проводили практические строевые и полевые занятия. Со второго курса становились хорунжими. Успеваемость оценивалась по 12 бальной системе. Получившие девять и более баллов выпускались по первому разряду [15, с. 1-3].

Карьерный рост М.В. Ёлкина проследим по материалам его послужного списка. В период с 1 сентября 1883 г. по 2 октября 1884 г. он был приписан к 8-му Донскому казачьему полку, затем до 3 октября 1886 г. к 12-му Донскому казачьему полку. Дальнейшая его служба проходила в 7-ом Донском казачьем полку. Полк существовал с 26 мая 1835 г. по 1918 г. Участвовал в Кавказской войне (обобщающее название военных действий на Кавказе с 1817-го по 21 мая 1864 г.), Крымской войне, Первой мировой войне. Периодически полк созывался в строй и распускался на льготу. Кроме номера в названии полка значилось имя текущего командира. В 1873 г. с Дона на внешнюю службу был вызван очередной донской казачий полк, 27 июля 1870 г. он получил седьмой номер. Формировался из казаков Грушевской, Ольгинской, Хомутовской, Новочеркасской и ещё 7-и станиц. Стал первоочередным и на льготу не отпускался. 26 августа 1904 г. вечным шефом полка был назначен войсковой атаман Денисов, и его имя приписали к названию полка. Полк относился к Одесскому военному округу. В 1881 г. из Одессы он был переведён в Николаев, его казармы находились на улице Садовой. Командиром с 30 января 1913 г. по 20 февраля 1917 г. был полковник Иван Андреевич Васильев [17; с. 9].

Возвратимся к послужному списку М.В. Ёлкина: с 4 января 1887 г. – он хорунжий 7-го Донского казачьего полка, с 3 октября 1890 г. – сотник, с 15 апреля 1893 г. — подъесаул, через 10 лет произведён в есаулы, 26 августа 1912 г. — в войсковые старшины.

К этому времени у него многодетная семья. Михаил Васильевич был женат на жительнице Херсонской губернии, дочери отставного капитана второго ранга Красовской Марионилле Евгеньевне. Дети: Михаил (14 февраля 1891 г. – ?). В метрической книге Адмиралтейского собора записано: "1 марта 1893г. у Михаила Васильевича Ёлкина и его жены Мариониллы Евгеньевны родился сын, крещен при восприемниках: командире полка Николае Ивановиче Дудкине и торгового казака Общества Войска Донского жене Пелагее Васильевне Ёлкиной." Назвали сына Василием. Дата его смерти 18 июня 1919 г., был старшим лейтенантом флота. В семье Михаила Васильевича Ёлкина также родились две дочери – Марионилла (4 октября 1896 г. – 7 марта 1908 г.) и Ксения (25 декабря 1901 – ?) [14, рукопись].Семья проживала в доме по улице Никольской, 48 [1, с. 43].

7-ой Донской казачий полк вместе с 58-ым пехотным Прагским полком был основой Николаевского военного гарнизона. Полковые офицеры принимали участие в жизни городской общины. М.В. Ёлкин был гласным городской думы, он активно работал в составе комиссий: о пользах и нуждах города, по замощению улиц, военной [1, с. 43, 44, 60].

На заседании думы 20 февраля 1913 г. из состава гласных была избрана новая комиссия — музейная. Поводом послужило переданное на рассмотрение управой заявление наследников владельца уникальной природоведческой коллекции Эмануила Петровича Францова. Выполняя волю умершего родственника, они предлагали городу безвозмездную передачу коллекции, как основу Николаевского городского естественно-исторического музея. Тайным голосованием в состав музейной комиссии избрали двух юристов В.Л. Кузнецова и С.И. Гайдученко (председатель), педагога, директора среднего механико-технического учи-

[15] *Светлой памяти коллеги посвящаю настоящую публикацию. Игорь Владимирович Гаврилов (1961 - 2021) был инициатором изучения истории краеведческого музея, биографий людей, стоявших у его истоков. Нам неоднократно доводилось работать в соавторстве.*

лища И.С. Некрасова, художника Л.В. Инглези и войскового старшину 7-го Донского казачьего полка М.В. Ёлкина [9; №18 – 19].

В 1913 г. прошло семь заседаний комиссии, рассматривались текущие проблемы: выбор подходящего помещения, приобретение мебели и оборудования, перевозка коллекции Э.П. Францова. Днём 18 марта вместе с другими членами комиссии М.В. Ёлкин осмотрел особняк на пересечении улиц Большой и Малой морских, дом № 11 с целью арендовать его под музей, тогда же приняли смету расходов на текущий год. В протоколе от 8 июня 1913 г. записано, что М. В. Ёлкин поддержал предложение коллег — благодарить через городскую прессу всех граждан, пожелавших дарить музею предметы естествознания и старины [16, с. 17].

К началу декабря музейное здание было подключено к городской электросети, обеспечена ночная наружная охрана, завершены работы по созданию первой экспозиции. 15 декабря 1913 г. состоялось торжественное открытие нового музея.

В 1914 г. комиссия собиралась шесть раз. В протоколе от 16 января перечислены дарители, среди них командир 7-го Донского казачьего полка Иван Андреевич Васильев, который по просьбе М.В. Ёлкина подарил музею две старинные казачьи пики [16, с. 57]. Михаил Васильевич тоже делал музею подарки, «Николаевская газета» в номере от 28 января 1914 г. перечисляя дарителей, называет Ёлкина, он передал коллекции минералов Криворожья, китайскую курительную трубочку и оттиск печати казачьего Донского войска образца 1709 г [7, с. 4; 11, с. 17]. В следующем выпуске газеты читаем что он пожертвовал музею 8 жетонов и 30 различных старинных монет [8, с. 3]. 12 ноября 1914 г. в заметке «Дары музею» упоминается очередной подарок М.В. Ёлкина – кисет XVIII века, принадлежавший крымской татарке [3, с. 4].

На заседании 5 февраля Михаил Васильевич предложил откорректировать режим работы музея: для уборки и проветривания помещений, сверки экспонатов музей закрывать не только в понедельник, но и в пятницу [16, с. 73]. По его же инициативе летом с 17 июля по 1 августа музей не обслуживал посетителей — служащие занимались чисткой и дезинфекцией природоведческих материалов.

Первое заседание музейной комиссии в 1915-м году состоялась 21 января, в протоколе записано: «1. Имущество застраховано на сумму 20 000 руб. 2. Вишневский. И.Я. подарил музею каменную бабу — редкий экземпляр. 3. Необходимо обратиться к жене градоначальника А. И. Мязговского, чтобы за небольшую сумму купить для музея старинные вещи, попавшие в качестве пожертвований в период сбора средств в помощь семьям участников начавшейся войны. 4. М.В. Ёлкин предложил направить в Одесское окружное управление ходатайство о передаче музею оружия и снаряжения для экспозиционного отражения темы войны [16, с. 81].

Война, безусловно, повлияла на дальнейшую жизнь Михаила Ёлкина — военнослужащего. 7-й Донской казачий полк покинул Николаев, как место постоянной дислокации. Перед отъездом Михаил Васильевич подарил музею свои книги — «Донские казаки в войну 1812 г. (краткий исторический очерк)», Николаев, типография «Трудовой газеты», 1912 г. — В настоящее время представлена в экспозиции музея и «Памятка денисовцев. Краткий исторический очерк 7-го Донского казачьего полка войскового атамана Денисова (1800 — 1913-й)», Николаев, 1913 г. [11, с. 27].

Казацкие сотни принимали участие в боевых действиях погибая, получая ранения, контузии и награды. "Николаевская газета" от 12 декабря 1915 г. сообщала: "войсковой старшина 7-го Донского казачьего полка Михаил Ёлкин получил орден Святого Георгия 4 степени за то, что в бою 30 апреля 1915 г. у деревни Ноу-Мамаешты с тремя сотнями в конном строю атаковали и разбили батальон австрийской пехоты с пулемётами, более 200 австрийцев погибло, утонуло в реках Прут и Савица, 6 офицеров и 187 нижних чинов были взяты в плен ". Тут же написано что Михаил Васильевич находился в Николаеве "на излечении вследствие контузии, 15 октября 1915 г. возвратился в часть " [2, с. 116; 5, с. 372; 18]. Теперь в Николаеве он бывал эпизодически, при этом не забывая о своих обязанностях гласного думы. Продолжал участвовать в заседаниях музейной комиссии и выполнял отдельные поручения. 29 декабря 1916 г. в протоколе заседания значится, что Ёлкин помог доставить в музей крест с могилы запорожского казака Гаркуши, который был найден на берегу Ингула вблизи Мешковской школы. Следовало также позаботиться о передаче музею крестов из готовящейся к разрушению старой церкви села Матвеевка. Поэтому С.И. Гайдученко и М.В. Ёлкин должны были поехать в Одессу на прием к Высокопреосвященству архиепископу Назарию с целью получить разрешение на перевозку означенных крестов [16, с. 87].

15 января 1917 г. в рубрике «Городская Дума» "Николаевская газета " сообщала, что был избран новый состав музейной комиссии: С.И. Гайдученко, Л.В. Инглези, М.В. Ёлкин, И.С. Некрасов, П.Н. Авраамов и два члена семьи Францовых [6, с. 4]. К сожалению, не во всех протоколах 1917 г. перечислены участники заседания, поэтому проследить работу Михаила Ёлкина достаточно сложно. Пресса, однако не забывает информировать горожан о дарителях, 17 февраля упоминается М. В. Ёлкин, передавший в музей книги — "Результат бурения в Николаеве в 1895-м году ", «Основы антропологии» Э. Петри, изданные в Петербурге в 1890-м году, «Исторический очерк столетнего существования города Николаева при устье Ингула (1790 — 1890) Григория Николаевича Ге, а также подзорную трубу и альбом монет России [11, с. 32].

30 сентября на заседании музейной комиссии Михаил Васильевич предложил доставить фотографию памятника матросу Игнатию Шевченко (участник Крымской войны), который был увезён в Севастополь. Доказательством пребывания М.В. Ёлкина в Николаеве в октябре 1917 г. является его изображение на групповой фотографии основателей и сотрудников музея.

Фамилия Ёлкина в протоколах 1918 г. не встречается, лишь 8 июля записано что он находится в Новочеркасске, прислал письмо, в котором просит музейную комиссию переслать «воззвание на пожертвование музею предметов старины». В столь тяжёлое время, вдали от Николаева М.В. Ёлкин продолжал заботиться о нуждах городского естественно-исторического музея.

Сведения о дальнейшей судьбе М.В. Ёлкина крайне скудны. Известно, что он принимал участие в Общедонском восстании. В 1918 г. вступил в ряды Донской армии, 28 июля был произведён в генерал-майоры. В декабре 1918 – январе 1919 г. был генерал-губернатором Воронежской губернии. Дата смерти не выяснена [10, с. 2].

Изученные документальные материалы позволяют утверждать, что Михаил Васильевич Ёлкин — человек долга и воинской чести, добрый семьянин, активный общественный деятель. Он, безусловно, сыграл важную роль в деле создания в Николаеве городского естественно-исторического, в настоящее время областного краеведческого музея.

Список использованных источников и литературы

1. Адрес–календарь Николаевского градоначальства на 1915 г., Николаев, 1914; с. 43 — 44, 60.
2. Алфавитный список кавалеров ордена Святого Георгия и Георгиевского оружия, награждённых за отличия в период Первой мировой войны (1914 – 1918) http://cavalier.rusarchives.ru
3. В городском музее. // Николаевская газета, № 2627 от 12 ноября 1914 г.
4. В городском музее. // Николаевская газета № 3289 от 17 февраля 1917 г.
5. Волков С. В. Офицеры флота и морского ведомства: опыт мартиролога. // Волков, М., 2004. – 721 с.
6. Городская Дума. // Николаевская газета № 3263 от 15 января 1917 г.
7. Дары музею. // Николаевская газета № 2392 от 28 января 1914 г .

8. Дары городскому музею. // Николаевская газета № 2393 от 29 января 1914 г.
9. Дело Николаевского общественного управления с перепиской о принесении в дар городу родственниками покойного. Э.П. Францова естественно-исторического музея, НОКМ, Д–23209 (18 – 19).
10. Ёлкин Михаил Васильевич. https://ru.wikipedia.org/wiki/Елкин,_Михаил_Васильевич
11. Книга поступлений экспонатов Николаевского городского музея, НОКМ, Д–24917, 192.
12. Кострюков И. Т. Новочеркасское казачье юнкерское училище: Краткая историческая записка: 1869 – 1910, Новочеркасск. // Кострюков, приказы по ВВД – 1918.
13. Корягин С. В. Генеалогия и семейные истории Донского казачества, // Корягин, Захаровы, вып. 59, Москва, 2006, с. 267 – 268.
14. Материалы метрических книг Адмиралтейского собора — из рукописи И. В. Гаврилова.
15. Новочеркасское юнкерское казачье училище. https://ru.wikipedia.org/wiki/Новочеркасское_казачье_училище
16. Протоколы заседаний комиссии по принятию естественно-исторического музея от наследников. Э. П. Францова, НОКМ Д–24028.
17. 7-й Донской казачий полк https://ru.wikipedia.org/wiki/Донской_7-й_казачий_полк
18. Шабанов В. М. Военный орден Святого Великомученика и Победоносца Георгия. Именные списки; 1769 — 1920 (библиографический справочник); Шабанов, Москва, 2004, 922 с.

Гармашов И.В.
(г. Николаев)

КРЫЛАТЫЙ БЕЛОРУС ИЗ НИКОЛАЕВЩИНЫ

Именно так, пожалуй, можно с полным основанием назвать военного летчика-штурмовика, Героя Советского Союза Павлова Ивана Михайловича (1918 - 1981). Он – единственный из этнических белорусов, Героев Советского Союза, уроженец Николаевской области.

Родился Иван Михайлович 18 июня 1918 года в селе Явкино Баштанского района, в семье крестьянина, очевидно, переселенца из Могилевской губернии (ныне – область) на самом востоке соседней Беларуси. Дом родителей Павловых, по имеющимся сведениям, стоял на окраине села, на улице, где жили многие люди с такой фамилией. Свое раннее детство будущий летчик-ас провел в родном селе. Затем окончил среднюю школу № 22 в Одессе (спецшколу ВВС, где готовили будущих кандидатов в авиаторы, лётчики). В 18-летнем возрасте Иван Павлов уехал в город Енакиево Донецкой области, где окончил местное ПТУ и учился в аэроклубе. Затем электрослесарь коксохимического завода поступил в Ворошиловградскую (Луганскую) школу пилотов, которую окончил в 1941 году (годичную в Советской Армии – с 1940 г.). После этого Иван Павлов продолжил образование – в 1942 г. окончил ускоренный годичный курс Краснодарского военного авиационного училища (Россия, Северный Кавказ). Участник Второй мировой войны с мая 1943 г. Командир звена 210-го штурмового авиаполка в составе 9-го смешанного авиакорпуса 17-й воздушной армии 3-го Украинского фронта, лейтенант И.М. Павлов уже к марту 1944 г. совершил 110 боевых вылетов на бомбардировку и штурмовку живой силы и техники немецко-фашистских захватчиков и их союзников, нанеся врагу значительный урон. Хотя И.М. Павлов считался «сухопутным» авиатором, ему приходилось активно действовать и на морских театрах войны. Ещё в своих первых боях на Северном Кавказе, он также получил боевое крещение в составе отдельной Приморской Армии. Ведя в бой свои четверки знаменитых штурмовиков Ил-2, Иван Михайлович громил и топил вражеские корабли, объекты врага практически на всём берегу Чёрного и Азовского морей. Так, в паре с младшим лейтенантом Н.К. Мельниковым Иван Павлов выполнял боевые задания по уничтожению плавсредств врага в Керченском проливе. Здесь они обнаружили фашистский корабль. А когда интенсивным зенитным огнём самолёт Н. Мельникова был подбит, И. Павлов в одиночку, под беспрерывным огнём, штурмовал корабль. Только после его повреждения и поджога лётчик вернулся на свою базу.

Особенно памятны были для Ивана Михайловича его боевые вылеты 11-12 апреля 1944 года. Враг поспешно отступал из Крыма, Керченского полуострова, спасая свои силы для следующих боёв. В эти дни И. Павлов сделал шесть одиночных вылетов на штурмовку тяжёлых эшелонов, техники, обозов врага, громя их на бреющем полёте. Только за два дня боёв над Керченским проливом и полуостровом Иван Михайлович уничтожил 1 эшелон, 8 автомобилей, другую технику, свыше 50-и солдат и офицеров противника.

За мужество и героизм в период Второй мировой войны Указом Президиума Верховного Совета СССР от 23 февраля 1945 года Ивану Михайловичу Павлову было присвоено высокое звание Героя Советского Союза. И.М. Павлову вручена медаль «Золотая Звезда» № 4894. В 1944 г. он вступил в ряды КПСС.

После освобождения Советского Союза от врага Иван Михайлович продолжил свой ратный путь в Румынии, Болгарии, Венгрии и Югославии, а закончил войну в Австрии.

За успехи Павлов И.М. был награждён двумя орденами Красной Звезды, орденом Отечественной войны I степени, а также орденом Ленина, двумя орденами Красного Знамени, медалями СССР и одним иностранным орденом.

До 1960 г. майор Иван Михайлович Павлов служил в авиации. После войны в 1945 году окончил Высшие лётно-тактические курсы усовершенствования офицерского состава. А его однополчанин и боевой друг Н. Мельников тоже в июле 1944 года стал Героем Советского Союза.

После ухода в запас Иван Михайлович Павлов жил и работал в г. Умань Черкасской области слесарем на местном опытном заводе сельскохозяйственного машиностроения «Уманьсельмаш». В 1969 году И.М. Павлов избран почётным гражданином города Умани. За свой мирный труд Иван Михайлович отмечен орденом Октябрьской Революции и дипломом ВДНХ Советского Союза.

30 мая 1981 года Ивана Михайловича Павлова не стало. Он умер и похоронен в Умани, где жил после войны в течение 21 года.

В память о нашем славном земляке в селе Явкино на фасаде местной школы 28 сентября 2010 года была открыта мемориальная доска. В Енакиево, где И.М. Павлов жил и трудился до войны, начал свой путь в авиацию, на аллее Героев установлена памятная стела И. Павлову.

Список использованных источников и литературы

1. Авраменко Л. Явкінці шанують своїх славних героїв // Голос Баштанщини. – 2010. – 7 жовтня. – С. 1-2.

2. Акинина Р.Р. Белорусы на Николаевщине//Миколаївщина багатонаціональна: з історії етнічних спільнот регіону. – Миколаїв, 2012. – С. 211-212.
3. Білик Б.І. Іван Михайлович Павлов / Б.І. Білик, Т.В. Гриненко// Баштанському роду нема переводу: Кн. 2. – Миколаїв, 2014. – С. 29-31.
4. Бундюков А. Т. В небе Причерноморья//Бундюков А.Т. Сыновняя верность Отчизне: очерки о Героях Советского Союза – уроженцах Николаевской области / А.Т. Бундюков, М.В. Кравченко. – Одесса, 1982. – С. 208-210.
5. Герои Советского Союза : [крат. биогр. словарь]. – Москва, 1988. – С. 220-221.
6. Павлов Иван Михайлович [Электронный ресурс] : Биография на сайте «Герои страны». – Режим доступа: https://bit.ly/3BD54R3, свободный. – Загол. с экрана.
7. История городов и сел Украинской ССР: в 26 т. Николаевская область / ред.: П. Т. Тронько, В. А. Васильев. – Киев: Главная редакция Украинской советской энциклопедии, 1981. – С.193.
8. Мемориальная доска // Южная правда. – 2010. – 14 октября. – С. 5.
9. Павлов Иван Михайлович [Электронный ресурс] : Биография на сайте «Википедия». – Режим доступа: https://bit.ly/3BEgsfz, свободный. – Загол. с экрана.

Пономарева Е.В.
(г. Николаев)

ЛИШИНЫ: РОЛЬ ОТДЕЛЬНЫХ ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ РОДА В РЕГИОНАЛЬНОЙ ИСТОРИИ (ХЕРСОНСКАЯ И ТАВРИЧЕСКАЯ ГУБЕРНИИ)

Константин Иванович Константинов, крупный ученый в области боевой ракетной техники и артиллерии, руководил строительством николаевского ракетного завода, предназначенного для изготовления боевых, сигнальных и спасательных ракет. Основные работы завершились к июню 1871 г., но К. И. Константинов не дожил до его открытия несколько месяцев. В ночь на 12 января 50-летний ученый умер "от органического изменения сердца". Отпет в Свято-Николаевской (Греческой) церкви священником Николаем Лисневским и дьяконом Трофимом. 14 января, в один час пополудни, жители Николаева провели тело покойного до Бугского моста, и после долга, отданного войсками и артиллерией, в цинковом гробу, в сопровождении Констанции Ивановны Константиновой-Лишиной тело ее брата отправлено в с. Нивное Черниговской губернии [14, с.31]. В имении Лишиных Константинов был лишь наездами, но похоронен именно здесь. Генерал-лейтенант не имел недвижимости - в Санкт-Петербурге и Николаеве проживал в наемных квартирах. Упокоение после смерти нашел в семейном склепе мужа сестры Андрея Федоровича Лишина, происходившего из рода реестровых казаков Гетманщины Лишеней (казацкое прозвище Лишень со временем трансформировалось в фамилию Лишины), получивших многочисленные имения в Мглинском уезде Черниговской губернии за военную службу в Российской империи. Но жизнь и деятельность многих представителей рода Лишиных была связана с югом империи, и, непосредственно, с Николаевом.

Констанция Ивановна Константинова вышла замуж за Андрея Федоровича Лишина (1801-1898). Воспитывался он в Московском университетском благородном пансионе. В 1818 г. вступил в службу портупей-юнкером в 49-й егерский полк. В 1821 г. своей ловкостью и знанием фронтовой службы обратил на себя внимание императора Александра I, возвращавшегося с Веронского конгресса, и тот назначил его своим ординарцем, а в 1827 г. подпоручик Лишин был переведен в Варшаву и назначен адъютантом начальника главного штаба. С 1832 г. - командир роты в школе гвардейских подпрапорщиков и кавалерийских юнкеров. С 1849 по 1874 - директор строительного училища Министерства внутренних дел [10, с.332-344].

У А. Ф. и К. И. Лишиных было 10 детей. Все сыновья сделали карьеру на военном поприще. Константин (1833-1906) - выпускник Школы гвардейских подпрапорщиков и кавалерийских юнкеров, в 1867 г. назначен для поручений к командующему войсками Одесского округа. Александр (1834-1909) - выпускник Михайловского артиллерийского училища, автор многотомной "Истории Войска Донского". Иван (1835-1892) учился в Школе гвардейских подпрапорщиков и кавалерийских юнкеров, участник обороны Севастополя в 1856 г. В 1877 г. изобрел военно-походную кухню, которую на Парижской всемирной выставке отметили серебряной медалью. Андрей (1836-1898) получил образование в Институте путей сообщения. Принимал участие в постройке нескольких железных дорог, устройстве Одесского порта. Изобретатель (центробежная отливка металлов, железнодорожные рессорные колеса особой системы) активно занимался вопросами спасения на водах: им предложены непотопляемые суда, паромы и много мелких спасательных приспособлений. Автор труда "Динамическая крепость боевых судов". Жил и умер в Севастополе [16]. Михаил (1840-1919) по окончании Института инженеров путей сообщения направлен в Одессу инженером-архитектором. В 1865 г. поступил в распоряжение генерал-губернатора Херсонской губернии. Занимался строительством коммерческого порта в Новороссийске. В 1868 г. инженер-поручик М. А. Лишин прикомандирован в ведомство строительного комитета по производству работ при градоначальнике Одессы. С 1874 г. - штабс-капитан корпуса инженеров, действительный член Российского технического общества. В 1877 г. титулярный советник М. А. Лишин принимал живое участие в создании Одесского управления общества Красного Креста и был его первым председателем. Участвовал в проектировании и постройке в Одессе глазной клиники (1876), амбулаторной лечебницы на Драгунских плантациях, одесской конторы Государственного банка (1880) [1]. В 1890 г. генерал-майор М. А. Лишин назначен главным инженером Новороссийских коммерческих портов. 20.08.1904 г. - председательствовал на заседании комитета при рассмотрении вопроса о замощении подъездных путей к коммерческому порту в Николаеве в качестве председателя комитета по портовым делам и временно исполняющего обязанности товарища главноуправляющего торговым мореплаванием и портами [5, л.6]. В 1905 г. Михаила Андреевича назначили председателем технического совета отделения торговых портов Российской империи. В 1918 г. он с женой Еленой Орестовной (урожденной Резвой) уехал в Одессу, где след их обрывается. С ним пропала большая часть семейного архива Лишиных [11]. Николай (1843-1905) - инженер путей сообщения, строитель, архитектор, товарищ секретаря одесского отделения Российского технического общества, участвовал во всех проектах своего брата Михаила, гласный одесской городской думы. По просьбе отца возводил церковь Рождества Богородицы в с. Нивное. Его сын также продолжил семейную военную традицию. Николай (1876-1914) окончил Владимирский кадетский корпус (Киев), Константиновское артиллерийское училище (СПб). Был адъютантом командующего Одесского военного округа, заместителем начальника жандармского управления. Убит в Адрианополе в 1914 г., похоронен в Одессе. Борис (1879-1937) - выпускник Одесского реального училища, Королевской сак-

сонской горной академии Фрейберга в Германии (1903). В 1904 г. молодой инженер принял участие в первой русской горной экспедиции в Абиссинию. Вернувшись в Одессу, работал на машиностроительном заводе Гепа, неоднократно избирался гласным городской думы [10, с. 352-355]. Ольга Николаевна Лишина вышла замуж за графа Ф. И. Ростовцева (1902). Сестрой милосердия от Касперовской общины принимала активное участие в русско-японской и Первой мировой войнах. И лишь последний сын А. Ф. и К. И. Лишиных Григорий (1854-1888) нарушил семейную традицию - стал известным композитором, аккомпаниатором, мелодекламатором, творившим под псевдонимом Нивнянский [7].

Непосредственно с Николаевом связаны представители другой ветви генеалогического древа Лишиных, происходившие от Федора Тимофеевича Лишеня (ок.1710 - до 1794), который в качестве Стародубского полкового комиссара был в походе под Очаков в турецкую кампанию (1737). Его правнук Григорий Яковлевич Лишин (13.11.1812 - 19.02.1901) воспитывался во Втором кадетском корпусе. В составе Охотского егерского полка участвовал в подавлении Венгерского восстания (1849), находился в сражении при Фельшо-Зольца. 22 октября 1854 г. полк прибыл в Севастополь и через два дня уже принял участие в Инкерманском сражении. В этот день несколько раз атаковали английскую батарею и захватывали орудия в рукопашном бою. Только наступление французского корпуса Боске вынудило Охотский полк отступить и уйти в Севастополь. В этом сражении кроме майора Г. Я. Лишина принимал участие его дядя генерал-майор Петр Стапанович Лишин (1792-1858). В Севастополе Охотский егерский полк находился при отражении штурмов 26 мая, 6 июня, 27 августа. В 1856 г. батальонам полка пожалованы Георгиевские знамена. Григорий Яковлевич Лишин 26 ноября 1855 г. награжден орденом Святого Георгия 4 ст. В Инкерманском сражении был ранен штуцерною пулею навылет в правое бедро. Впоследствии принимал участие в русско-турецкой войне 1877-1878 гг. [18, с.51]. В 1884 г. Г. Я. Лишин переведен в запас и уволен со службы с пенсией. Переехал в Николаев, где жил в собственном доме жены Каролины Иосифовны (урожденной Тарасевич, по первому мужу Крестьяновой) по адресу ул. Католическая, 10 [4, №16]. Их дети Степан и Михаил родились в Николаеве.

Степан Григорьевич Лишин (1840 - ?) служил в Николаеве делопроизводителем Гидрографической части и дирекции Черноморских маяков в чине титулярного советника. Его первая жена Наталья Венедиктовна умерла 3 ноября 1884 г. Дети: Вера (1870), Анна (1872), Николай (1873), Наталья (1875), Елена (1878) крещены в Свято-Николаевской (Греческой) церкви, восприемником приглашался Григорий Яковлевич Лишин. Старшие девочки были помещены в "один из императорских институтов на счет двора", в связи с чем Степан Григорьевич просит николаевского губернатора выдать ему свидетельство "об имущественной несостоятельности: состояния бедного и недвижимого имущества не имеет"[6, л.22]. В 1893 г. в чине коллежского советника переведен в Севастополь, где служил правителем канцелярии севастопольского градоначальства, с 1900 г. - секретарем особого по городским делам присутствия. Занимался цензурированием севастопольской прессы. Его вторая жена Лидия Александровна, выпускница Мариинского саратовского института, журналистка, имела свою типографию, в которой печаталась ежедневная, политическая, общественная, литературная и научная газета " Крымский вестник" (1888-1918). Издание имело постоянных корреспондентов в Николаеве, Бердянске, Евпатории, Керчи, Симферополе, Феодосии и других городах региона. В мае 1908 г. Лидия Александровна попыталась издать свою собственную газету. Вышел один номер "Вестника Крыма" [17,с.682-683]. Дочь Вера Степановна Лишина была замужем за штабс-капитаном Очаковской крепостной артиллерии Константином Федоровичем Гринбергом. В Николаеве родились дети. Воспреемником при крещении сына Федора (1896) в Адмиралтейском соборе был Степан Григорьевич Лишин и его дочь Анна. Дочерей близнецов Наталью и Марию (1895) крестили при воспреемниках Григории Яковлевиче Лишине, Степане Григорьевиче Лишине с дочерьми Анной и Еленой (*сведения автору предоставлены И. В. Гавриловым).

Николай Степанович Лишин (12.10.1873 - 25.09.1907), родился в Николаеве, окончил Владимирский кадетский корпус (Киев, 1893), Николаевское инженерное училище (СПб, 1895), откуда выпущен подпоручиком и направлен в Севастопольскую крепостную минную роту. В 1904 г. в чине штабс-капитана переведен добровольцем в Восточно-Сибирскую минную роту. Участвовал в русско-японской войне, заведовал мастерской по изготовлению ручных гранат в Мукдене, а затем в Харбине. Ручная граната была собственного изобретения, в историю так и вошла под названием "системы штабс-капитана Лишина". Это первая в России ручная граната осколочного действия, впервые применена под Мукденом. Длина 10 см (без рукояти), вес 450 г, дальность метания 35-40 м, радиус сплошного поражения 9 м, количество осколков 1200 шт. Посмертно был удостоен премии инженерного комитета Главного инженерного управления (1908). После войны, в марте 1906 г., служил старшим офицером Севастопольской крепостной минной роты. В последние дни жизни работал над изобретением минного замыкателя. О нем вспоминал командир крепостной роты подполковник Михаил Григорьевич Гусевич-Нечай: "Николай Степанович был идеал офицера, честный, энергичный, любящий службу и за нее положивший жизнь. Отличный стрелок, прекрасный гимнаст, сильный, крепкий, образцовый строевик и превосходный товарищ…25 сентября 1907 г. Н. С. Лишин отправился после обеда в казармы, простившись с женой Лидией Дмитриевной и сыном Борисом. Сам Николай Степанович в последние дни жизни часто задумывался над смертью, что доказывает найденное в его бумагах стихотворение "В ожидании смерти". Настали сумерки, Лишин, окончив занятия, пошел домой. Невдалеке от казарм его встретили два человека, которые выпустили 5 пуль в голову и грудь…предполагается, что убийцами были рядовые минной роты". Записан в памятную книгу "Русской скорби", документально-литературный сборник, посвященный памяти жертв революционного террора (1908-1914)[13].

Лишины находились в матримониальных и родственных связях не только с Константиновыми. Они часто роднились с соседями по имениям, с сослуживцами. Среди них Капнисты, Эрдели, Косачи.

Ольга Константиновна Лишина (13.07.1881 - 10.03.1961), дочь действительного статского советника, дипломата, министра-резидента Российской империи в Эфиопии Константина Николаевича Лишина (1851-1906) и Матильды Ивановны Пердикарис, дочери греческого негоцианта. Лишин работал в Эфиопии во время преобразований негуса (императора) Менелика II. Способствовал созданию регулярной армии страны, много сделал для ее объединения. По воспоминаниям современника Константин Николаевич с императором был напорист, мог сердиться и бить кулаком по столу, но одновременно проявлял приязнь и лояльность. Император называл резидента "отцом" и вставал ему навстречу - почесть, которая больше никому не оказывалась. Лишин был известен как крупный коллекционер-нумизмат, собрал уникальную коллекцию фракийских монет. В год открытия института Археологии, как член Русского археологического общества, подарил ему реплики предметов своего собрания. После его смерти дочь Ольга продала Эрмитажу 480 греческих и 97 римских монет, всю фракийскую коллекцию, получив за нее 10 тысяч рублей. Константин Николаевич Лишин умер в Эфиопии от сердечного приступа, похоронен в парке русской миссии, над его могилой возведен обелиск [18,с.82-83]. Во время его работы в Эфиопии семья оставалась в Риме. Здесь Ольга познакомилась с графом Алексеем Павловичем Капнистом. 17 мая 1904 г. в вечном городе состоялось бракосочетание двух представителей известных родов. А. П. Капнист (17.05.1871 - 18.10.1918) окончил Морской корпус (1891), Артиллерийский офицерский класс (1901). Участвовал в войне с Китаем (1900-1901). Военно-морской агент в Австро-Венгрии и Италии (1903-1906). Служил в должности старшего офицера в чине

капитана 2 ранга на линейных кораблях Черноморского флота "Иоанн Златоуст" и "Три Святителя". С началом Первой мировой войны помощник начальника морского генерального штаба, с января 1916 г. - офицер для поручений в ставке Верховного Главнокомандующего, затем в июле назначен начальником управления Беломорско-Мурманским районом при морском министре. После Февральской революции был начальником морского генерального штаба, первым помощником морского министра. Контр-адмирал Капнист убит в ночь на 31 октября 1918 г. в числе других офицеров высшего командного состава в Пятигорске. Похоронен в общей могиле под горой Машук [3, с.24]. Ольга Константиновна, несмотря на то, что Капнисты воспитывали 5 детей, не замыкалась на семейных проблемах. В качестве сестры милосердия участвовала в русско-японской войне и в 1905 г. была награждена серебряной медалью с надписью "За храбрость" для ношения на груди на Георгиевской ленте. Как отмечали в приказе, "она собирала раненых, оборудовала санитарные поезда, перевязывала раненых под неприятельскими выстрелами, подвергая свою жизнь опасности в боях под Мукденом". После начала Первой мировой войны Ольга Капнист вступила в Сестричество Кауфманских сестер милосердия, работала в военном лазарете Петрограда. После гибели мужа семья эвакуировалась в Константинополь, потом переехала в Италию, Францию. Работала медсестрой, компаньонкой. После Второй мировой войны Ольга Константиновна жила в русском монастыре под Парижем, стала инокиней Ольгой, посещала русских больных в госпиталях. В 1959 г. переехала в Палестину (Израиль), поселилась в женском монастыре на горе Елеонской, где и умерла [8].

Антонина Николаевна Эрдели (01.03.1836 - до 1886) вышла замуж за Григория Николаевича Лишина. Антонина была дочерью Николая Яковлевича Эрдели (1798 - ?), который начинал службу юнкером 1-ой учебной роты лейб-гвардии артиллерийской бригады; прапорщиком переведен в 8-ю артиллерийскую бригаду (1816); за отличие по службе произведен в поручики (1826), и назначен старшим адъютантом в штаб генерал-фельдцейхместера великого князя Михаила Петровича (1828); в 1833 г. за болезнью вышел в отставку [18, с.226]. Н. Я. Эрдели, землевладелец Елисаветградского уезда Херсонской губернии, занялся делами гражданскими. "Помещик Эрдели Н. Я. купил в 1836 г. близ Елисаветграда участок земли в 880 десятин с сельцом на Ингуле, лежащим среди песков, болот и скал, и в течение 16 лет превращал его в нечто истинно прекрасное. Болота были засыпаны, пески удобрены, река широко запружена отличными плотинами и мостом, и все удобное пространство засажено густой роскошной зеленью лесов и цветников. Сады Эрдели занимали до 25 десятин и имели более 200 сортов фруктовых деревьев" [9]. Антонина Яковлевна Эрдели родилась 1 марта 1836 г. и была крещена в Покровской церкви г. Елисаветграда. Воспреемником был ее родной дядя Владимир Яковлевич Эрдели, крупный землевладелец Ананьевского уезда (с. Мостовое) Херсонской губернии, подполковник, участник войны 1812 года, член Императорского союза сельских хозяев юга России, предводитель дворянства губернии, по его инициативе село Мостовое получило статус местечка [2,с.11-12]. В 1853 г. Антонина Николаевна Эрдели вышла замуж за Григория Николаевича Лишина (28.09.1818 - 20.10.1898), уроженца Елисаветграда, полковника (1869) председателя Попечительного совета ремесленного грамотного училища и Благотворительного общества Елисаветграда (1873), генерал-лейтенанта (1886) [16].

Российская служба представителей боснийского рода Косачей началась с Петра, городничего (1690-1705) и значкового товарища (1723-1735) Стародубского полка. Его правнучка Прасковья Степановна Косач, дочь стародубского есаула вышла замуж за Петра Федоровича Лишеня, который также занимал должность стародубского есаула (1757-1763) и полкового судьи (1765-1766). Анна Васильевна Лишина, дочь Василия Петровича, землевладельца Мглинского уезда, была замужем за Павлом Григорьевичем Косачем (1825). Дети и внуки его брата Антона (и Марии Степановны Черняевской) стали известными деятелями культуры Украины. Жена Петра Антоновича Косача Ольга Петровна (урожденная Драгоманова) творила под псевдонимом Олена Пчілка, писательница, публицистка, этнограф, член-корреспондент Всеукраинской Академии наук (с 1925). Автор книги "Украинский народный орнамент. Вышивки, ткани, писанки" (1876, Киев). С 1883 г. начала печатать стихи и рассказы во львовском журнале "Зоря". Их дети: Михаил (Обачный) - ученый-метеоролог, писатель; Николай - инженер-агроном, общественный деятель; Ольга (в замужестве Кривинюк) - переводчица, автор сборника "Українські народні взори из Київщини, Полтавщини і Катеринославщини", книги "Леся Українка: хронологія життя і творчості"; Оксана (в замужестве Шимановская) - музыкант, преподаватель французкого языка, переводчица; Исидора - публицистка, член-кореспондент Украинской свободной Академии наук в США, почетный член Союза украинок Америки; Лариса (Леся Українка) - поетесса, писательница, переводчица.

В двух фундаментальних работах по истории Константиновых - Лишиных [10;18] не освещена деятельность представителей рода Лишиных в г. Николаеве. Этот пробел хоть и в незначительной мере удалось заполнить благодаря документам, хранящимся в фондах Государственного архива Николаевской области. В статье автор попытался выделить тех Лишиных, жизнь и деятельность которых оказалась тесно связанной с региональной историей (Николаев, Одесса, Елисаветград, Севастополь). Многочисленные матримониальные отношения связывали представителей рода Лишиных со многими известными фамилиями. Автор статьи выделил три: Капнисты, среди которых были и участники русско-турецких войн, известные украинские литераторы, знакомые и друзья А. Н. Раевского, А. С. Пушкина, М. Л. Кропивницкого, военные деятели; Эрдели, землевладельцы и общественные деятели Елисаветградского уезда Херсонской губернии; Косачи, многие представители этой фамилии стали национальной гордостью и символами Украины.

Список использованных источников и литературы

1. Адрес-календарь Одесского градоначальства на 1901 год. - Одесса: Типография штаба Одесского округа, 1900.- [Электронный ресурс]. - Режим доступа: biblioteka.od.ua
2. А.М. Эрдели Н. В. Некролог // Записки Одесского общества истории и древностей. - т. XXIV - Одесса, 1902.
3. Видатні земляки: рід Капністів. - Харків: ТОВ "Золоті сторінки" . - 60 с.
4. Государственный архив Николаевской области (ГАНО), ф. 143 оп. 1, д. 16.
5. ГАНО, ф. 216, оп. 1, д. 2073.
6. ГАНО, ф. 230, оп. 1, д. 10724.
7. Давыдов В. Н. Рассказ о прошлом. Театральные мемуары /В. Н. Давыдов - Ленинград-Москва: Искусство, 1962. -260 с.
8. Жизнь и судьба графа Алексея Капниста и Ольги Лишиной [Электронный ресурс]. - Режим доступа: old.mglin-krai.ru
9. Калиновский В. Род Эрдели / Владимир Калиновский. -[Электронный ресурс]. - Режим доступа: rodovoyegnezdo.narod.ru
10. Качур П. И. Главный ракетчик Российской империи / П. И. Качур - Москва: Издательский дом "Оружие и технология", 2013. - 384 с.
11. М. А. Лишин [Электронный ресурс]. - Режим доступа: mglin - krai.narod.ru / Imena
12. Мінченко А. Ф. Рід Єрделі в освоєнні півдня України / А. Ф. Мінченко // VIII Миколаївська обласна краєзнавча конференція - Миколаїв: Можливості Кіммерії, 2010.- 400 с.
13. Н. С. Лишин [Электронный ресурс]. - Режим доступа: ru.m.vikipedia.org
14. Пономарева Е. В. Легендарные имена. Константин Иванович Константинов / Е. В. Пономарева - Николаев: Издательство Ирины Гудым, 2009. - 40 с.
15. Пушкар Н. Чому вона звалася Пчілкою/ Голос України/ Наталія Пушкар - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: golos.com.ua
16. Родословная дворянского рода Лишиных. Составитель В. Ф. Вебер - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: mglin - krai.narod.ru
17. Русская периодическая печать. 1702- 1894. Справочник. - Москва: Государственное издательство политической литературы, 1969.- 387 с.
18. Шпунтов А. В. Лишины. История рода / А. В. Шпунтов - Москва: АП "Столица", 2018. - 436 с.

Морозова О.С.
(м. Миколаїв)

АДМІРАЛ СЕМЕН АФАНАСІЙОВИЧ ПУСТОШКІН (21.07.1759 - 19.04.1846): БІОГРАФІЧНИЙ НАРИС

Пустошкіни – новгородський дворянський род, коріння якого сягають кінця XV ст. Рід внесений до VI частини родословних книг Новгородської та Санкт-Петербурзької губерній (Гербовник, VI, 39) [4]. Яскравий представник роду - Семен Афанасійович Пустошкін: флотоводець, адмірал, сенатор.

Семен Афанасійович Пустошкін народився в селі Чернецове Новгородської губернії 21 липня (1 серпня) 1759 р., в родині корабельного майстра Афанасія Пустошкіна. По досягненні підліткового віку, хлопець вступив до Морського кадетського шляхетського корпусу в Кронштадті 14 травня 1773 р. й усе своє подальше життя присвятив морю. У 1776 р. Семен був зведений в гардемарини. У цьому ж році здійснив свою першу кампанію на кораблі «Ростислав» під командою капітана 1 ранга Акилея. На наступний рік Семен Пустошкін здійснив другу кампанію на кораблі «Ієзекіль» під командою капітана 1-го ранга М. фон Дезина. А в 1778 р. він був у третій морській кампанії на бомбардирському кораблі «Марс» під командою лейтенанта (пізніше – адмірала) Ушакова. По закінченні цієї кампанії, 1 вересня, був зведений у мічмани.

З 1781 р. С. Пустошкін був переведений на фрегат «Григорій». Корабельну практику проходив на Балтиці. У 1782 р. молодий моряк отримав звання лейтенанта. Брав участь в морських кампаніях на Чорному та Середземному морях [3, с. 5-6]. У 1786 році, під час командування фрегатом «Бджола», Семен Опанасович, на кораблі, замаскованому під купецьке судно, провів розвідку середземноморських турецьких портів. За успішне виконання завдання був проведений в капітан-лейтенанти. Під час російсько-турецької війни С. Пустошкін брав участь у відбитті адміралом Мордвіновим нападу турків біля м. Очаків [3, с. 12-13].

Наприкінці XVIII ст. військово-морський флот Російської імперії відігравав велику роль. Флот був необхідним атрибутом повноправної держави, яка має інтереси на море. Можливість постійно підтримувати свою перевагу на водах, наявність відповідного бойового флоту й володіння берегами було для російського уряду показником зміцнення держави, доказом її першокласності [2, с.6].

Перебуваючи в Херсоні, Семен Афанасійович брав активну участь у боротьбі з чумою, що наприкінці XVIII ст. лютувала світом. Детальні відомості про міри захисту Чорноморських портів Російської імперії від розповсюдження хвороби, засоби боротьби з нею, заснування воєнних карантинів, відомості про хворих на чуму тощо містить фонд 230 Державного архіву Миколаївської області [1].

У 1788 році Семена Пустошкіна було відряджено в містечко Кричев, Могильовської губернії, де він на канатній фабриці вивчав виробництво; згодом, без відкликання з цього відрядження, він був підвищений до звання капітана 2-го рангу (1791). 9 січня 1788 р. С. А. Пустошкін одружився на дочці полковника О.Є. Зернигаузена Софії Федорівні й пробув в Кричеві понад шість років [3, с. 15]. П. Савваітов подає такі дані щодо характеристики С. Пустошкіна й подробиці його сімейного життя: «Будучи верным исполнителем служебных обязанностей, он требовал того же и от своих подчинённых, которыми был любим как начальник, и как отец и друг…В семейном быту он был нежным, заботливым мужем в продолжении пятидесяти лет счастливого супружества, - добрым и попечительным отцом до последних дней

своей прекрасной жизни» [3, с.63].

У 1794 р. Семен Афанасійович був направлений до Херсону для облаштування в цьому місті канатної фабрики по типу Кричевської. По облаштуванні фабрики, С. Пустошкін був назначений начальником флотської команди в Херсоні. За успішну організацію затребуваного канатного виробництва був підвищений до звання капітана (1796) і тут же направлений до В'ятської губернії, - на камські залізоробні заводи. Молодому капітанові доручили дослідити якість тамтешнього заліза і організувати виробництво якорів та іншого залізного оснащення для кораблів Чорноморського флоту. У зв'язку з чим в наступному році його призначають «капітаном над севастопольським портом», а трохи пізніше - «флотським начальником в Севастополі» (1798) [3, с.15-16].

У 1799 р. С. Пустошкін направився до Миколаєва й прийняв начальство над ескадрою, що складалася з 13-ти воєнних суден, назначених для доставки в гвардію Неаполітанського короля трьох гренадерських батальйонів під командою генерал-майора Бороздіна*****. З приводу «старан-

**Внаслідок особового договору з королем обох Сицилій, імператор Павло I обіцяв надіслати декілька Російських батальйонів до південної Італії для захисту Неаполя*

ного й швидкого виконання щодо доставки на ескадрі, ввіреної йому, відправлених із Корфу військ», а також за «справну доставку військ з Одеси до Корфу на судах не надто благонадійних» отримав похвалу й подяку від адмірала Ушакова [3, с. 17].

5 квітня, за наказом адмірала Ушакова, С.А. Пустошкін вийшов із своєю ескадрою з Корфу, 1 червня прибув на рейд Очакова й, після витримки карантину, 29 числа ввів всі судна до гавані Миколаєва. С. Пустошкін командував загоном суден у складі фрегата «Олександр Невський» (зі знятими гарматами), 32-гарматного фрегата «Іоанн Златоуст», бригантин «Олексій» і «Іларіон», невеликих суден «Майлет», «Благовіщення», «Цар Костянтин», «Ісидор», «Кічкаси» і здійснив перехід з Одеси в Середземне море для посилення ескадри Ф.Ф. Ушакова. Потім спільно із загонами Лагоца в Італії діяв проти французів.

14 березня 1801 р. Семен Опанасович отримав чин контр-адмірала. У жовтні 1801 р. - керував проведенням з Очаківського лиману в Севастополь 110-гарм. корабля «Ягудіїл» і 66-гарм. корабля «Варахаіл». У 1802-1805 роках командував ескадрами гребного флоту [3, с. 18]. У 1804 році був презусом* в призовий комісії й асесором генеральним кригсрехті**. У січні 1806 року «за відмінні заслуги, старанність та справність у здійсненні служби» удостоївся монаршого благовоління.

У 1806 р. на чолі гребного флоту забезпечував штурм фортеці Акерман. Залякані раптовою появою російського флоту, турки 24 листопада віддали фортецю без супротиву [3, с. 19]. За успішний провід до Дністра канонерських човнів та сприяння скорому взяттю Аккермана російськими військами, С.А. Пустошкін 2 лютого 1807 р. був нагороджений орденом св. Анни першого ступеня. Після заняття Аккерману, С.Пустошкін відправився з флотом до гирла Дунаю, фортеці Кілії, й 12 березня фортеця була підкорена майже без жодного пострілу.

29 квітня 1807 р. команда під керівництвом С. Пустошкіна опанувала Анапу. Взяття Анапи було для росіян доволі важливою подією, бо розривався зв'язок між Константинополем та народами Кавказу, які підтримували турків. За успішні бойові дії при взятті Анапи С.Пустошкін був вшанований нагородами.

31 травня 1807 р., о 6 годині ранку, С.А. Пустошкін, разом із ввіреною йому ескадрою, вийшов в море для взяття Трапезонта [3, с. 40]. Після запеклих боїв із турками фортеця була взята і Семен Афанасійович 10 липня з ввіреною йому ескадрою та п'ятьма полоненими суднами повернувся до Севастопольського рейду. 12 грудня 1807 р. С. А. Пустошкін отримав звання віце-адмірала.

У січні 1808 р. С. Пустошкін відправився до Миколаєва, де отримав посаду флотського начальника, а згодом, 10 грудня 1808 року, - був призначений директором Чорноморського штурманського училища в Миколаєві. Пізніше Семен Афанасійович став членом адміралтейської колегії та адміралтейської ради.

Протягом 1809-1811 рр. С. Пустошкін був флотським начальником в Херсоні, а з 11 липня 1811 р. - переведений до Балтійського флоту. Був нагороджений орденом Св. Георгія 4-го ступеня «за сумлінну вислугу 25 років в офіцерських чинах»; орденом Св. Володимира 4-го ступеня «за сумлінну вислугу 35 років в офіцерських чинах» [3, с. 54-55].

У 1825-1826 рр. Семен Афанасійович головував в особливій Комісії для приведення в порядок справ і книг по казначейської експедиції, одночасно будучи членом Комітету для освіти флотів і членом особливої Комісії з огляду всіх команд в Кронштадті. Був призначений сенатором з 30 серпня 1827 года.

У 1829 році С. Пустошкін був обраний членом Комітету для складання розрахунків по стягненням за упущення скарбниці по Кронштадтському канатному заводу. 19 квітня 1831 - отримав чин адмірала. У 1832 році Семена Опанасовича призначили членом ради Адміралтейства. С. Пустошкін був також членом Вільного економічного суспільства. А в 1840 р. він був нагороджений орденом Білого орла.

За життя Семен Опанасович отримав такі нагороди:

- Орден Святої Анни 1-го ступеня (2 лютого 1807)
- Орден Святого Георгія 4-го класу («за сумлінну вислугу 25 років в офіцерських чинах») (26 листопада 1816).
- Орден Святого Володимира 4-го ступеня («за сумлінну вислугу 35 років в офіцерських чинах») (12 листопада 1817)
- Орден Святого Володимира 2-го ступеня (22 серпня 1826).
- Орден Білого орла (1840)
- Бронзова медаль «В пам'ять Вітчизняної війни 1812 року»
- Відзнака за LX років бездоганну службу
- Відзнака за LXV років бездоганну службу

За наказом імператора, родина С.Пустошкіна, у разі його смерті, мусила отримати державне забезпечення. Після одруження доньки, С. Пустошкіну було виділено з державної казни 5000 рублів. А після одруження сина - 10 000 руб. У липні 1843 р. С.Пустошкіну було видана єдиноразова винагорода у розмірі 2000 рублів сріблом [3, с. 57-61].

Помер Семен Афанасійович 19 квітня (1 травня) 1846 року і був похований в церкві Спаса Нерукотворного Образа Волковського православного кладовища в Петербурзі. На погребінні С. Пустошкіна була волковський протоієрей та кавалер Ніколай Ільїнський виголосив таку промову: «Ні відоме походження, ні велич та багатство роду, ні захист та заступництво сильних звели його на вищий ступінь його звання; але постійна увага до власних обов'язків, точне їх виконання, непохитна вірність престолу, полум'яна любов до Батьківщині, справжні заслуги і похвальні подвиги - от шлях, яким досяг він вищих та відомих почестей…і сама смерть його була подібна до прекрасного заходу сонця після прекрасного дня?» [3, с. 95-96].

Так завершив своє життя Семен Афанасійович Пустошкін - герой своєї епохи, що віддано боровся за свою вітчизну та її ідеали.

Список використаних джерел і літератури

1. Державний архів Миколаївської області. - Ф. 230. - Оп. 1. - Спр. 1. - 18 арк.
2. Российский императорский флот. - СПб. : Типография А. Бенке, 1913. - 256 с.
3. Савваитов П.И. Адмирал, сенатор Семён Афанасьевич Пустошкин. - СПб. : тип. Я. Трея, 1853. - 97 с.
4. Пустошкины. URL : http://www.rulex.ru/01160732.htm (доступ: 17.08.2021)

**до військової реформи 1867 р. - голова військового суду*

***за Військовим уставом Петра I 1716 р. «військовий суд», що складався з генерального та полкового судів.*

Веденеєва Г.К., Саказли Г.Д.
(м. Миколаїв)

АКІНІНА РИММА РОМАНІВНА (1943 – 2021) - КРАЄЗНАВЕЦЬ, МУЗЕЄЗНАВЕЦЬ, ПРИРОДОЛЮБ

З 16 грудня 1994 року розпочала свою роботу у відділі фондів Миколаївського обласного краєзнавчого музею АКІНІНА РИММА РОМАНІВНА (02.06.1943 – 04.05.2021). Вона вела групу зберігання «Природа», яка нараховує більш, ніж 15 тисяч музейних предметів.

Протягом 1995 – 1996 рр. за її участі проведена звірка і передача (їй же) на матеріально-відповідальне зберігання усіх предметів групи. А у травні 1995 року її перевели на посаду старшого наукового співробітника. Вона швидко увійшла у курс справи, розібравшись у досить заплутаному обліку групи «Природа», змогла провести атрибуцію багатьох музейних предметів, які тривалий час вважалися не знайденими.

На основі матеріалів вивчення музейної колекції, обласного державного архіву Миколаївської області, наукової бібліотеки ім. О.Гмирьова Римма Романівна написала статті на Миколаївські обласні краєзнавчі конференції: «Гейст Ф.К. – природовед, общественный деятель», «Образцов Н.С. - известный лепидоптеролог, советский и американский ученый», «Горбов В.Г. – природовед, сотрудник музея, педагог, краевед», «Белорусский след в истории Николаева», «Історія Миколаївського бюро подорожей та екскурсій»;

- допомагала ентомологу Озерянову В.В. оформити статті - «Энтомофауна Николаевщины», «Лепидоптерофауна Николаевщины (мелкие бабочки)»;

- спільно з науковим співробітником регіонального ландшафтного парку «Кінбурнська коса» орнітологом Рединовим К.О. написала статтю «Раритетна орнітофауна Миколаївської області»;

- ряд статей Акініної Р.Р - в енциклопедичному словнику «Николаевцы»: про Малого М.С., Ігнатенко А.В., Громашевського Л.В.;

- стаття «Белорусы Николаевщины» -у книзі «Миколаївщина багатонаціональна»

- стаття «Белорусы на Николаевщине» - у краєзнавчому альманасі (№1, 2012);

- стаття «История музея природы 1920 - 1950» - для книги з історії Миколаївського обласного краєзнавчого музею.

Нею зібрано багато матеріалів про уродженців та дослідників природи нашого краю, прорецензовано тексти лекцій, екскурсій співробітників, вона надавала консультації студентам, учням шкіл, учасникам обласних олімпіад.

Результатом дослідження гербарних зборів фондів МОКМ стала анкета гербарію Миколаївського обласного краєзнавчого музею для Інституту ботаніки ім. Холодного (Київ), списки гербарних зборів музею заповідних місць Миколаївщини.

Римма Романівна систематично проводила атрибуцію та інвентаризацію музейних предметів групи зберігання «Природа» (геологія, палеонтологія, зоологія, членистоногі, ентомологія, корали, молюски, ботаніка, допоміжні предмети), допомагала науковим співробітникам музею у підборі матеріалів для експонування під час створення виставок у музеї та за його межами, надавала методичну допомогу щодо освоєння екскурсії залами музею (вона була взірцем для всіх у проведенні музейних екскурсій).

Акініна Р.Р. неодноразово виступала з науковими доповідями на науково – практичних конференціях у м. Миколаєві, м. Сімферополі, м. Херсоні, м. Києві. У 2019 році брала участь у роботі V Міжнародної конференції «Природничі музеї в Україні», присвяченої 100-річчю заснування Зоологічного музею УАН (доповідь «З історії музею природи міста Миколаєва»). Римма Романівна – учасник наукових природничих читань пам'яті Сергія Таращука та щорічних Миколаївських міських екологічних читань «Збережемо для нащадків».

Результативними кожного разу були щорічні експедиції з вивчення особливостей природи околиць м. Миколаєва, заповідних місць краю, тощо, у яких брала участь Римма Романівна разом зі співробітниками відділу природи МОКМ: поповнювалися фонди новими матеріалами, збагачувалася музейна фототека, тощо.

Римма Романівна – краєзнавець, музеєзнавець, природолюб, природознавець - народилася у м. Горки (Білорусь) 2.06.1943р.. Після закінчення школи у 1960 році стала студенткою педагогічного факультету Білоруської сільськогосподарської академії. Як дипломований спеціаліст, свою трудову діяльність розпочала у Брестській школі, – викладала біологію та хімію, а у 1969 році переїхала до м. Миколаєва, навчала дітей у школі №28.

Закінчивши курси екскурсоводів, з вересня 1971 року, більш, ніж 20 років, працювала екскурсоводом та методистом Миколаївського обласного бюро мандрівок та екскурсій. У грудні 1990 року екскурсійно-методичний відділ ТЕПВ «Миколаївтурист» було ліквідовано, звільнили 24 співробітників, у тому числі і Акініну Р.Р. Тому з червня 1992 року Римма Романівна працювала науковим співробітником сільськогосподарського інституту, а з квітня 1994 року – бібліотекарем бібліотеки для юнацтва у м. Миколаєві.

А найяскравіше її таланти методиста, організатора, науковця, екскурсовода, мудрої, досвідченої людини проявилися у краєзнавчому музеї …

Щоб здійснити ще одну свою багаторічну мрію – займатися танцями, - вона стала студенткою «Інституту третього віку» у Миколаєві: намагалася щотижня відвідувати заняття, а крім цього ще треба було підтримати співочий настрій членів Товариства білорусів: тут можна було і поспівати, і потанцювати, допомогти землякам, розділити горе та радість з друзями, поспілкуватися. ..

Енергійна, доброзичлива, шанована…

Такою ми її пам'ятаємо …

Список використаних джерел і літератури

1. Архів МОКМ.
2. Архів родини Акініної Р.Р.
3. Матеріали відділу кадрів МОКМ.

Веденєєва Г.К., Саказли Г.Д.
(м. Миколаїв)

ПАМ'ЯТІ ТОРГАНА ВІТАЛІЯ ФЕДОРОВИЧА (1952-2020) - ПРИРОДОЗНАВЦЯ, КРАЄЗНАВЦЯ

Торган В.Ф. (1.08.1952 - 8.09.2020) народився у м. Миколаєві.

У 1967 році поступив у Миколаївський технікум залізничного транспорту, котрий закінчив у 1971 році з дипломом техніка-механіка.

У травні 1971 року його призвали до лав Радянської армії – служив у військовій частині на території НДР. Після звільнення у запас у 1973 року почав свою трудову діяльність на заводі «Дормашина» слюсарем. З листопада 1973року до жовтня 1977 року працював у Миколаївському виробничому об'єднанні «Гідроапаратура» по випуску мастильного обладнання на посаді інженера-технолога.

Щоденна мандрівка містом – з дому на роботу – дозволяла йому спостерігати цікаве та загадкове життя природи вулиць рідного міста. Він дуже добре підмічав те, на що його колеги інколи зовсім не звертали увагу: коли у місто з вирію прилітають перші птахи, де і коли зацвітає верба, яка рослина коли і як квітує… Відвідуючи своїх родичів у Баштанському районі, він ще в юності запримітив територію, яка потребує заповідного статусу, це - Громоклійська круча…

У 1973 році поступив до Одеського державного університету ім. І.І.Мечникова на кафедру «Зоологія» біологічного факультету. Диплом про закінчення навчального закладу отримав у 1979 році.

А вивчати природу він вирішив за покликом душі: його цікавив тваринний, рослинний світ краю, корисні копалини, ріки, озера, ставки та їх мешканці, тощо.

Любов до природи, прагнення вивчати її таємниці, бажання ділитися своїми знаннями з іншими привели його на роботу до Миколаївського обласного краєзнавчого музею (з 24.10.1977р) науковим співробітником відділу природи, а з березня 1979року він уже керував роботою відділу природи.

Завідуючих відділів природи, а пізніше і наукових співробітників відділів природи музеїв України щороку запрошували на тематичні семінари – щоразу в одному із краєзнавчих музеїв обласного центру України - з метою підвищення кваліфікації. Це були дуже цікаві і вкрай необхідні зустрічі, під час яких можна було дізнатися про нові методи подачі інформації в музеях, про нові можливості придбання цікавих експонатів для експозицій музею, тощо. Так, завдячуючи цим зустрічам, у нас з'явилися адреси щодо пошуку матеріалів відносно дослідника природи краю Пачоського К.Е.; єдиного на той час у СРСР майстра по виготовленню моделів грибів Манаєва А. Ф.(нині вироби цього художника прикрашають нашу експозицію), адреси таксидермістів, ентомологів і т.д..

За час роботи у Миколаївському краєзнавчому музеї він відвідав Херсонський, Житомирський, Луцький, Вінницький, Черкаський, Донецький, Луганський та інші музеї України, Росії та Балтії.

Протягом багатьох років роботи у музеї він займався науково-дослідною роботою за темами: «Тваринний світ області», «Заповідні об'єкти краю», «Екзотичні види тварин у фондах МОКМ». Зарекомендував себе справжнім експозиціонером, пошуковцем, створив виставки «По дну тропічного моря», «За сторінками Червоної книги України», «Врятуймо Чорне море», «Сезонні явища у природі», до 90 – річчя МОКМ «Так починався наш музей», тощо.

Багато років праці та спостереження за природою рідного краю дали можливість об'єднати знання Віталія Федоровича в екскурсіях, лекціях («Рідкісні види тварин Миколаївщини», «Риби Миколаївщини, їх охорона», «Природа, природні багатства Миколаївщини», «Природа області та її охорона», «Розвиток органічного світу», «Бережіть плазунів – вони корисні», «Багатства Чорного моря», тощо).

Торган В.Ф. постійно підтримував зв'язки з фахівцями та відповідними природоохоронними організаціями міста, області, країни.

Протягом тривалого часу визначав, науково опрацьовував експонати з фондів МОКМ (раковини молюсків; морські зірки та їжаки; метелики та інші комахи; корали; губки, ссавці, тощо), формував предметний та інвентарний каталоги;

декілька років працював над створенням наукової концепції, розширеної тематичної структури окремого музею Природи, експозицію якого планували розмістити у приміщенні колишнього художнього музею на вул. Спаській, 22. Розпочався ремонт будівлі, була оформлена документація щодо проведення усіх необхідних робіт. У тісному контакті співпрацював Віталій Федорович з художниками щодо розробки проєкту експозиції.

Він творчо підходив до вирішення будь-якої проблеми; планів, цікавих ідей було дуже багато.

Співробітники відділу природи разом з Торганом В.Ф. знову повернулися у приміщення по вул. Декабристів, 32, щоб там продовжити роботу по створенню майбутньої експозиції, але уже у приміщенні Старофлотських казарм, що на вул. Набережній, 29.

Роботу свою він дуже любив. Постійно працював над удосконаленням своїх професійних навичок з природничої та історичної тематики, цікаво проводив екскурсії, читав лекції. Як завідувач відділу, він був вимогливим, до виконання завдань підходив відповідально.

Активно брав участь у суспільному житті колективу, мав авторитет, серед колег користувався повагою. За характером він був доброзичливий, чуйний, безвідмовний у виконанні різних робіт у музеї в моменти виробничої необхідності.

Торган В.Ф. дуже любив та знав рідний край – м. Миколаїв, Миколаївську область, Україну. Багато років він був позаштатним екскурсоводом Миколаївського бюра мандрівок та екскурсій…

Найяскравішим результатом його роботи став розділ експозиції Миколаївського обласного краєзнавчого музею – «Природа» («З колекції Францова Е.П.» та «Природа краю»), за що йому було присуджено премію ім. М. М. Аркаса.

Багато експонатів, зібраних ним, в очікуванні експонування - зберігаються у фондах Миколаївського обласного краєзнавчого музею.

Список використаних джерел і літератури

1. Архів МОКМ.
2. Архів родини Торгана В.Ф.

VI

МУЗЕЙНА СПРАВА

Бабенко Л.О.
(м. Миколаїв)

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ МУЗЕАЛІЗАЦІЇ ТА АТРИБУЦІЇ МУЗЕЙНИХ ПРЕДМЕТІВ (на прикладі порцелянової статуетки «Дівчина біля дерева»)

Метою даного дослідження є визначення значення музеалізації та атрибуції в роботі сучасних музеїв, як вагомих важелів науково-дослідної діяльності. Розкрити поняття атрибуції як наукової галузі та комплексу досліджень. Проблеми музеалізації та атрибуції досліджені науковцями у нечисленних працях та наукових виданнях. Теоретичне обґрунтування поняття «вивчення музейних предметів» стало складатися у вітчизняному музеєзнавстві в 1960-і рр. Складаючи основу роботи по комплектуванню фондів, їх обліку, зберігання і використання, вивчення музейних предметів має і самостійне значення. Воно є одним з найважливіших напрямів науково-дослідницької діяльності музею, що ставить собі за мету визначити музейну цінність предмета.

Відомо, що в українському музеєзнавстві немає однозначного розуміння значення та змісту науково-дослідної та атрибуційної роботи. Так, автори одного із сучасних українських підручників з музеєзнавства П. Горішевський та М. Ковалів (2005) взагалі оминають такий важливий напрямок музейної діяльності як науково-дослідна робота, не згадують і про атрибуцію музейних предметів [4]. У іншому підручнику (2008) в розділі «Основні напрями роботи музеїв» науково-дослідна робота окремо не виділена, а лише побіжно згадана при розгляді такого напряму діяльності музею як фондова робота [1, с.95]. Науково-дослідна діяльність, як випливає з тексту підручника, полягає лише в «обробці та уведенні у науковий та загальнокультурний обіг матеріальних і нематеріальних об'єктів музейної спадщини» [інші напрями не вказані. — О. П.] [1, с. 95]. Автори вказаного підручника плутають завдання атрибуції та каталогізації музейних предметів: вважають, наприклад, що «спробувати знайти відповідь на запитання, хто міг бути автором цього твору» потрібно на етапі каталогізації музейних творів [1, с. 93]. Але ж, як відомо, питання про авторство виникає уже на етапі атрибуції. Без попередньо проведеної атрибуції пам'яток каталогізація музейних зібрань не має сенсу.

В українському музеєзнавстві питання атрибуційної роботи ще недостатньо розроблене, немає узгодженості в тому, до якого виду роботи віднести атрибуцію. Одні вважають її видом науково-дослідної роботи [2, с. 5], інші — науково-фондової [3, с. 59].

Музейні предмети вивчаються за допомогою методик, що застосовуються профільними музею дисциплінами: для творів мистецтва використовуються методи мистецтвознавства, для археологічних матеріалів – археології, для природничо-наукових об'єктів – природних наук. Але музеєзнавці вивчають предмет не тільки як джерело знань, а й як культурну цінність, джерело емоцій, тому беруть до уваги і атрактивні властивості предмета. Вивчення музейних предметів складається з трьох послідовних етапів – атрибуції предметів, їх класифікації та систематизації, а потім інтерпретації.

Атрибуція, або визначення ставить своїм завданням виявити притаманні предмету ознаки – фізичні властивості, функціональне призначення, історію походження та побутування. Для цього встановлюється матеріал і спосіб виготовлення предмета (ручний, механічний, кування, карбування, лиття, живопис, гравюра, літографія, лист, друк та ін.), Колір, форма, розмір, вага (у випадку з предметами нумізматики і предметами з дорогоцінних металів), пристрій, авторство, стилістичні особливості, час і місце створення і побутування предмета, його соціальна, етнічна, меморіальна приналежність. Для образотворчих, письмових, фонічних, фото- і кіноісточників визначаються також тема і сюжет. В ході атрибуції розшифровуються написи, клейма, марки та інші, нанесені на предмет знаки, визначається ступінь його збереження і описуються наявні на ньому пошкодження. У процесі визначення музейного предмета проводиться зіставлення всіх притаманних йому ознак, він порівнюється з іншими аналогічними і спорідненими йому предметами. У цій роботі велику допомогу надає наукова і довідкова література – монографії, довідники, каталоги, путівники. Існують також видання, спеціально призначені для допомоги у визначенні предметів – визначники. Вони являють собою ілюстровані видання, в яких виділені і описані ознаки, властиві тій чи іншій групі споріднених предметів. Одні визначники описують предмети, родинні за матеріалом, інші описують

ознаки предметів, споріднених за призначенням або середовищі побутування. Дані, отримані в результаті визначення предмета, фіксуються в облікових документах і науково-довідковому апараті музейних фондів.

Наступний етап вивчення музейних предметів **класифікація і систематизація**. Покликаний встановити взаємозв'язки предметів. Класифікація полягає в розподілі на групи за ознаками спорідненості та відмінності усього обсягу, потрібних музею предметів. Вона здійснюється за класифікаційними схемами, розробленими самим музеєм, і охоплює не тільки наявні в музеї предмети, а й ті, які повинні в ньому бути. Тим самим вона виявляє існуючі прогалини в музейній збірці.

Метою класифікації може бути поступальний розподіл предметів на групи у відповідності з усіма істотними ознаками (загальна класифікація) або по одному з них (приватна класифікація). Залежно від обраного принципу це буде хронологічна (за часом створення або побутування предметів) або географічна (за місцем створення або побутування предметів), авторська або іменна (об'єднує предмети, що відносяться до однієї особи), тематична (встановлює відношення до тем профільної дисципліни) або предметна (групує предмети за призначенням або сюжету) класифікація.

На основі прийнятих музеєм класифікацій здійснюється систематизація, тобто угруповання реально існуючих в музейній збірці предметів за допомогою карток або сучасних електронних засобів систематизації та зберігання наукової інформації. Створюється система каталогів, відповідних класифікаційної схемою.

Завершальний етап вивчення музейних предметів – критичний аналіз і **інтерпретація** (тлумачення) їх як джерел знань і емоцій. В його основі лежить синтез результатів атрибуції і систематизації, при цьому встановлюються справжність, достовірність, репрезентативність предмета, обсяг міститься в ньому інформації, його атрактивні, експресивні і комунікативні якості, приналежність до типових або унікальним предметів і нарешті - музейна цінність.

Таким чином, наукове визначення атрибуційної діяльності музеїв потребує доопрацювання, і тому робить дане дослідження актуальним.

Наукова новизна даного долідження полягає у розширенні уявлень про сутність музейної атрибуції та музеалізації в цілому. Виокремлюється сталий інтерес учених і науковців до вивчення цього питання, його сутності та взаємозв'язків, а особливо впливів на практичну музейну діяльність.

Колекція будь-якого музею складається з окремих творів, що надають певну неповторність усій збірці. Витончена та оригінальна збірка фарфорових виробів з фонду Миколаївського обласного художнього музею ім. В.В. Верещагіна вимагає особливої уваги.

У колекції Миколаївського обласного художнього музею ім. В.В. Верещагіна групи зберігання «Декоративно-ужиткове мистецтво» розділ «Порцеляна» знаходиться експонат з наступними обліковими даними:

Ф-366
КН-7882
«Дівчина біля дерева»
Фарфор, відливання, розпис; 14,5х12,7х5,8 см.
Документи надходження:
– Протокол ФЗК №8 від 23.06.1994 р.
– Акт приймання №20 від 20.12.1994 р.

Порцелянова статуетка «Дівчинка у дерева» надійшла до музейної збірки у 1994 р. від Кондратьєвої Ганни Олексіївни разом з іншими експонатами. У тісті музейного предмета продряпана марка та номер 21291 GERMAN. Марка вказує на приналежність музейного експоната до заводу Unger, Schneider & Co., Grafenthal у Німеччині.

Під час вивчення колекції музею та підготовки матеріалів для інтернет-проекту «Музейна скарбниця», який було започатковано до 105-річниці від дня заснування музею, було проведено поглиблене вивчення предмету.

У кожному музеї є своє унікальні експонати, що привертають увагу не лише мистецтвознавців, а й відвідувачів. На перший погляд звичайна фарфорова статуетка з зображенням маленької дівчинки та котів з собакою розкрила історію відомої фабрики Unger, Schneider & Co., Grafenthal у Німеччині.

Фабрика по виготовленню порцеляни Unger, Schneider & Co., Grafenthal, (Тюрінгія) була заснована у 1859 році підприємцем Карлом Шнайдером, художником Карлом Унгером та бізнесменом Германом Хоченройтером. На початку діяльності на фабриці виготовляли посуд, кухонне знаряддя, дитячий мініатюрний посуд для гри. Основою посуду було оформлення кольором синій кобальт, іноді з елементами позолоти. Виробництво посилено генерувало нові ідеї та форми виробів, за що отримало свою першу нагороду у 1875 році. Пізніше, у 1882 Карл Унгер разом зі своїм приятелем Бернхардом Шилде організують інше виробництво, відоме як Porzellanfabrik Unger & Schilde. Після смерті Карла Шнайдера його місце займає син Павел і виробництво починає працювати під новим керівництвом. Після смерті Павла Шнайдера у 1912 році, виробництвом керував Вільгельм Ведель, який доєднався до підприємства у 1889 році. Йому вдалося структурувати підприємство. У 1951 році підприємство було націоналізовано і увійшло до складу V.E.B. Porzellanfiguren Gräfenthal, об'єднавшись з Carl Scheidig K.G. завод почав випускати порцелянові фігури, ляльки. V.E.B. Porzellanfiguren Gräfenthal було розпущено, а сам завод Carl Scheidig K.G. було повністю закрито у 1973 році (бюлетень «I Библиотека любителей старины. Фарфор и Фаянс. Указатель марок», выпуски № 1 и 2).

За роки існування фабрики по виготовленню порцеляни Unger, Schneider & Co., Grafenthal, (Тюрінгія) марка на виробах змінювалася декілька разів.

В обліково-фондових документах досліджуваного предмета не була вказана дата відливу. Враховуючи, що марка на предметі відповідає марці, яку використовували у 1875-1879 роках на фабриці, пропоную встановити їх роками виготовлення музейного предмета.

Досліджуючи предмет, зверталася до інтернетних ресурсів, де на сайті магазину старовинностей [5] розміщено аналогічно статуетку під назвою «Не ображай чорного кота». Досліджуючи ймовірну назву предмета, зв'язалася з адміністратором інтернет-магазину. За результатами діалогу з'ясувати джерела назви та власника самого предмета не вдалося. Інформація виявилася закритою.

Продовжуючи дослідження музейного предмета, вийшла на зв'язок з Іриною Антонець, науковим співробітником Музею образотворчих мистецтв ім. О. Білого (м. Чорноморськ, Одеської області). Пані Ірина, надала допомогу в пошуках аналогічного предмета, в результаті яких назва «Не ображай чорного кота» не підтвердилась. На іншому сайті [6] виставлена подібна статуетка, проте різниця у варіантах у кольорі кота, який викарабкався на дерево. У 3-му варіанті кіт – білого кольору.

Враховуючи вище вказані матеріали ми можемо стверджувати приналежність музейного експоната до німецької фабрики Unger, Schneider & Co., Grafenthal, таким чином відкриваючи секрет одного предмета з зібрання музею.

Список використаних джерел і літератури

1. Довжук І. В. Основи музеєзнавства: Навч. посіб. / Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. — Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2008. — 164 с.
2. Музей як науково-дослідна установа / Мін-во культури України; Нац. музей історії України. Наук.-метод. відділ музеєзнавства; Авт.-уклад.: О. Л. Кагарлицький, С. Я. Івахно. — Київ, 2005. — 10 с.
3 Рутинський М. Й., Стецюк О. В. Музеєзнавство: Навч. посіб. — Київ: Знання, 2008. — 428 с.
4. Основи музеєзнавства, маркетингу та рекламно-інформаційної діяльності музеїв / Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника; Авт.: П. Горішевський, М. Ковалів, В. Мельник, С. Оришко; Під ред. В. Великочого, Н. Гасюк. — Івано-Франківськ: Плай, 2005. — 64 с.: іл.
5. https://miesperanza.ru/
6.https://www.etsy.com

Березовська Т.В.
(м. Миколаїв)

РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ МУЗЕЙНОЇ ПЕДАГОГІКИ В СИСТЕМІ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

Виховання і виховна робота в реаліях сьогодення, попри всю тотальну технократичність і вихолощування духовної складової навчального процесу, набуває значення фундаментальної науково-педагогічної проблеми.

Справа в тому, що в XXI ст. вузькопрофесійна підготовка вже не відповідає вимогам часу. Важливим компонентом професійної освіти стає особиста культура випускника. Вища освіта перестає бути лише професійною, вона стає елементом загальної культури людини.

Моделюючи цілісний образ випускника вищого навчального закладу -„інтелігента", - вчені висловлюють одностайну думку проте, що людина культури-це вільна, духовна особистість, орієнтована на цілісність світової і національної культури, здатна до творчої самореалізації та адаптації в мінливому соціокультурному середовищі [4,с.23; 5,с.27; 8, с.6].

Загальновідомо, що зміст освіти є відображенням певної доби. В той же час існуюча система вищої освіти багато в чому побудована на культурних домінантах минулого-раціональному погляді на світ, інтелектуалізмі, утилітарності. Відповідна проекція цих принципів на зміст освіти відсуває на другий план знання про цілісний світ людини і досвід цілісної діяльності. Цивілізаційна однобічність змісту освіти чітко виявляється в її технократичному перевантаженні, трансляції знань відчужено, у формі, позбавленій індивідуальності, у насичуванні змісту знаннями при відсутності суті [11,с.29].

Цивілізаційна однобічність змісту освіти має в своїм підґрунті філософське положення про сучасне зміщення понять „ культури" і „цивілізації", причому друге претендує на поглинання першого. Між тим, зведення культури до цивілізації має негативні наслідки не лише для майбутнього людства в цілому (в чому ми сьогодні маємо змогу переконатися), але й для педагогічної науки і освіти, зокрема. Головна небезпека полягає в тому, що саме технократизм, що виступає як світогляд і спосіб мислення, за словами філософа М.О.Бердяєва, вбиває душу [2,с.176].

Культура є внутрішнім духовним змістом цивілізації, тоді як цивілізація лише матеріальна оболонка культури. В змісті освіти культура знаходить своє відображення в смислах, духовних цінностях, досягненнях філософії, творах мистецтва; цивілізація-в рівнях технологічного, господарського, соціально-політичного розвитку суспільства.

Аналіз сучасних тенденцій і проблем розвитку вищої освіти показав, що і вітчизняна, і зарубіжна вища школа приділяє особливу увагу вихованню як складової змісту освіти. Високі вимоги пред'являються не лише до професійної виучки спеціаліста практично кожного профілю, але й до його духовно-морального обличчя, ставлення до колег, суспільства та оточуючого середовища [11,с.130].

Під вихованням ми розуміємо діяльність з метою передачі новим поколінням суспільно-історичного досвіду: планомірний і цілеспрямований вплив на свідомість і поведінку людини з метою формування відповідних установок, понять, принципів, ціннісних орієнтацій, що забезпечують необхідні умови для її розвитку, підготовки до суспільного життя, трудової діяльності, високої моральності та духовної розвиненості.

Важливим фактором, що сприяє вирішенню виховної мети виступає така інституція, як музей. В силу самої своєї природи музеї здатні відігравати велику роль в морально-естетичній, історико-патріотичній та екологічній освіті, а також долучати молодь до різноманітних форм соціокультурної творчості.

Отже, завданням даної статті виступає аналіз діяльності та взаємозв'язку музеїв і вищих навчальних закладів, в їх співпраці по освіті і вихованню студентства, а також визначення ролі і місця музейної педагогіки в цьому процесі.

Музеї являють собою поліструктурну конструкцію. Вони інтегрують декілька напрямків людських знань: історію, культуру, мистецтво, соціологію, політологію, економіку та ін. Все це розкриває широкий простір для розширення форм і методів музейної педагогіки. Адже музеї доповнюють і поглиблюють роботу навчальних закладів. Суб'єкт-суб'єктні відносини екскурсовода і відвідувача реалізують навчально-виховні можливості музеїв за допомогою засобів педагогіки на основі взаємотворчості .

Фахова література приділяє достатню увагу музейній педагогіці. Здебільшого це статті загальнотеоретичного напрямку, що розкривають основні засади музейної педагогіки [8; 14,с.14]. Питому вагу в розкритті основних проблем цього напрямку становлять дослідження присвячені музейному вихованню дітей молодшого шкільного віку [1;10;12]. В останнє десятиліття слід відзначити появу статей, присвячених впровадженню музейної педагогіки у вищих навчальних закладах [9].

Наше бачення майбутнього педагогіки полягає в здатності розробити і реалізувати інтегральну систему освіти і виховання людини. Вона повинна органічно поєднувати в собі все конструктивне, що напрацьовано в системі освіти, і в соціально-культурній діяльності, забезпечити задоволення і подальше збагачення духовних інтересів і потреб людини, стимулювати розвиток її творчого потенціалу, включити її в процес засвоєння і відтворення духовних і матеріальних цінностей.

Значна роль в рішенні цього завдання повинна належати музейній педагогіці. Вищий навчальний заклад, спираючись на Державні освітні стандарти, розвиває основи наукового сприйняття оточуючого середовища. Музей, як і інші соціальні інститути, дозволяє закріпити і поглибити наявні знання, перетворити їх у відповідні переконання. Цьому сприяє два принципово важливих фактора.

По-перше, в центрі музейного педагогічного процесу завжди знаходиться оригінал історії і культури. По-друге, тут знаходить втілення феномен єдності інформаційно-логічного та емоційно-образного впливу на розум і почуття відвідувачів. В музеї інформація набуває наочності, образності. Вона активізує візуальне мислення, стає ефективним засобом спадкоємності поколінь і передачі соціального досвіду [5, с.21].

Сучасний світ володіє величезним потенціалом культури. Проте внаслідок нерозривності соціальних механізмів доручення людей до світу прекрасного і недостатньої кількості ефективних методик формування вмінь і навичок жити за законами краси у достатньої кількості людей немає відповідних морально-естетичних орієнтацій і потреб наслідувати культурні традиції.

Кожний музей в своїх стінах здійснює просвітницьку і освітянську функції. Проте, якщо не враховувати діючі на його базі пошуково-творчі об'єднання, гуртки, лекторії та інші стабільні форми залучення різних груп населення, і в першу чергу

молоді, до соціально-культурної діяльності, цей процес загалом носить фрагментарний характер і залишає у відвідувачів музею лише загальне уявлення про побачене. Подолати це протиріччя допомагає музейна педагогіка, що включає людину або соціальну спільноту до педагогічно доцільно організованого процесу комплексного сприйняття цінностей історії і культури, в ході якого відбувається духовний розвиток особи.

Вказуючи на загальні закономірності музейно-педагогічної діяльності, теоретик і практик музейної педагогіки Б.А. Столяров разом з тим підкреслює, що в рамках єдиних принципів музейної педагогіки слід відрізняти методику впливу на відвідувачів різного віку, різного ступеню підготовленості до засвоєння цінностей історії і культури, а головне специфіку музеїв різних типів [12,с.58]. Сприйняття зразків природничого середовища в геологічному музеї, програмних документів різноманітних партій в історичному музеї або живописних творів в художньому музеї будуються за різними законами психології, і це визначає необхідність поруч з урахуванням загально педагогічної складової і принципу міждисциплінарності диференціювати музейно-педагогічну діяльність по профільній специфіці музеїв.

Становлення системи навчально-виховної діяльності та її прагнення вийти за межі навчального закладу , і розвиток музейної педагогіки призвели до інтеграції традиційно-екскурсійних та інноваційно-інтегративних форм осягнення цінностей історії і культури. Утвердив себе поліхудожній, міждисциплінарний характер доручення молодих відвідувачів до світу культури і соціально-культурної творчості.

Цілком природно, що музейне середовище будується з урахуванням особливостей сучасного музею, в якому створюється унікальна предметно-просторове середовище, проводиться постійний діалог з безцінними шедеврами минулого і сьогодення, де забезпечується максимальна відкритість, доступність і свобода вибору змісту і форми спілкування з цінностями історії і культури.

Музейна педагогіка йде за загальнолюдськими закономірностями і реалізує їх в умовах музею. Проте не можна не побачити її принципових відмінностей від дидактики та інших розділів сучасної педагогіки.

Музейна педагогіка-це педагогіка відкритого середовища. Вона не обмежена стінами музею і найбільш ефективно виявляє себе в умовах співдружності навчального закладу і музею, єдності культурно-дозвільних і навчальних закладів, створення педагогічно доцільно організованого культурного простору.

Державна національна програма „Освіта” визначила стратегію розвитку освіти в Україні, пріоритетні напрямки та шляхи „створення життєздатної системи безперервного навчання і виховання для досягнення високих освітніх рівнів, забезпечення можливостей постійного духовного самовдосконалення особистості, формування інтелектуального та культурного потенціалу як найвищої цінності нації [6,45].

Якщо розглядати це положення не під декларативним, а під суто емпіричним кутом зору, то ми побачимо, що для вирішення поставленої мети, звернення до музейної педагогіки є не лише важливим, але й необхідним компонентом її досягнення. Таким чином, роль і значення музейної педагогіки в навчально-виховному процесі неодмінно зростає. Бо саме музей зберігає культурне багатство, яке має особливу властивість: вступаючи у взаємодію з сьогоднішнім людським світом, воно надає духовних сил, збагачує та насичує життєві інтереси і помисли різних груп населення, сприяє появі нової мотивації соціально значимої діяльності.

Як вже зазначалося, сьогодні важливо якомога повніше використовувати культурний потенціал музею у справі виховання молоді. Звичайно, скептики можуть заперечити, адже молодь має змогу отримати будь-яку інформацію в лічені секунди. Проте здоровий глузд підказує, що все це повинно мати альтернативу, тобто не віртуальну реальність, а цілком реальну. Молода особа на сенсорному рівні повинна мати змогу взаємодіяти з артефактами, відчувати їхню енергетику. І при цьому отримувати необхідну інформацію. Тут і стає в пригоді музейна педагогіка.

Розглянемо проблему взаємодії вищого навчального закладу і музею. Мова йде про взаємодоповнення зазначених інститутів. Загальновідомим приводом для критики сучасної освіти є ізольованість змісту окремих предметів, відсутність між предметної інтеграції. В найближчому майбутньому навряд чи відмовляться від предметного навчання. Між тим, при відвіданні музею, людина потрапляє в особливий цілісний світ, присвячений певній події. Музейні експонати були створені багатьма творцями, і кожний з них зробив свій внесок, реалізуючі при цьому певну ідею. Адже ще видатний російський філософ М.Ф.Федоров вважав, що головний зміст перебування в музеї полягає у сприйнятті зниклих, але залишивши після себе слід душ творців, в зіткненні з ними і створенні особливої соборності [13, с.111].

Таким чином, потрапивши до музею відвідувач може вступити до діалогу, емоційного контакту з різними, паралельно існуючими в одному просторі світами. Це світ самої ідеї музею та її цілісного втілення, світи-мікрокосми його творців, світи матеріалів, що лягли в основу експозицій, світи окремих музейних предметів (їх ідеї, історії, створення, автори). На відміну від предметних курсів вищої школи, де оточуючий світ подається студентам „препарованим” і поділеним на окремі предмети, музей являє собою особливу цілісність, що розкриває певну ідею [3,с.12].

Проте важко розкрити ідею цілісної картини світу протягом одного, єдиного відвідування музею. До деякої міри музей-це втілення цілісного результату диференційованого на окремі предмети навчання. І в навчанні є сенс розкривати цю ідею послідовно, на прикладі одного або кількох музеїв. Це можна робити систематизовано, при вивченні як гуманітарних, так і фахових предметів у вищих навчальних закладах, зокрема у вищому аграрному навчальному закладі.

Транслюючи накопичений людством за багато століть свого існування духовний досвід, музей визнає за кожною добою право на власне бачення світу, право на діалог з сучасною культурою. Культурне середовище сучасного музею-це не лише світоглядний простір, де людина виступає у ролі спостерігача моральних та інших колізій минулого, але й живий , мінливий простір, що має велику силу інформаційного та емоційного впливу.

З одного боку, музей виступає як засіб адаптації людини до культурного середовища, як психологічний притулок в швидко мінливому світі, як фактор стабільності і збереження вічних цінностей історії і культури. З другого-це місце духовно насиченого спілкування з культурним середовищем, що стимулює моральний та естетичний розвиток особистості.

Отже, музей і музейна педагогіка здатні збагатити будь-яку вербальну інформацію педагога, зробити сам процес освіти предметним, наочним, відчутним. Музей здатен наповнити духовним змістом особистість, бо володіє потужним виховним потенціалом.. Тож, роль і значення музейної педагогіки в системі навчально-виховної діяльності у вищому навчальному закладі є не лише важливою, але й такою, що потребує свого застосування, а також подальшої розробки і дослідження.

Список використаних джерел і літератури

1.Артемов Е.Г. Музейно-педагогическая технология / Е.Г.Артемов. –СПб.,1999. –230с.
2. Бердяев Н.А. Смысл творчества / Н.А.Бердяев - М.:Изд»:Правда»,1989. –290с.
3. Березовська Т.В. Постмодерніські методи дослідження в сучасному музеї / Т.В.Березовська // Музей в ХХ1 сторіччі. Збірник наукових праць. –Херсон,2000. –С.24-26.
4. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання. Науково-методичний посібник / І.Д.Бех – К.:ІЗМН,1998.
5. Борисенко П.О. Педагогічна майстерність / П.О.Борисенко. –К.: Вища школа. –350с.
6. Закон України „Про освіту”//Виховна робота в закладах освіти України: Збірник нормативних документів та методичних рекомендацій.-Вип.2.-К.:ІЗМН,1998.

7. Курс лекцій та практичних занять «Філософія для життя» // www.yotube.com/ watch?v=drhs
8. Музейна педагогіка в науковій освіті // https // academia.gov.ua//uplods>2020/12>
9. Музейна педагогіка–проблеми, сьогодення, перспективи // pmu.in.ua/museum_pedagogik/
10. Нагорский Н.В. Музей как открытая педагогическая система / Н.В.Нагорский // Педагогика.-2005.-№4. –С.45-49.
11. Роганова М.В. Культурологічні основи педагогічної освіти / М.В.Роганова // Духовність особистості:методологія, теорія і практика. – 2018. –№ 6 (87) –С.127-132.
12. Столяров Б.А. Музей в контексте модернизации отечественного образования /Б.А.Столяров // Вестник Северо-Западного отделения РАО.-Вып.8. –СПб.,2003. –С.45-49.
13. Федоров Н.Ф. Философия общего дела / Н.Ф.Федоров-М.: «Современник»,1989. –Т.2. –320с.
14. Юренева Т.Ю. Музей в мировой культуре /Т.Ю.Юренева. – М.:Юнит,2003.-120 с.

Гайдай О.М.
(м. Миколаїв)

АУДІВІЗУАЛЬНА ТА ЦИФРОВА РЕВОЛЮЦІЇ В МУЗЕЄЗНАВСТВІ

Поширення COVID-19 завдало серйозного удару по туристичній галузі, сфері мистецтва та розваг. Не стали винятком музеї, галереї та виставкові комплекси. В умовах, коли люди будуть з острахом ставитися до відвідування громадських місць, виникає питання про перспективи музейної галузі. Однак на допомогу можуть прийти сучасні технології.

Серед них – мобільні пристрої: сьогодні мобільним телефоном користуються 5,22 мільярда осіб - 66,6% світового населення. Із січня 2020 роки кількість унікальних мобільних користувачів виросло на 1,8% (93 мільйони), в той час як загальна кількість мобільних підключень збільшилася на 72 мільйони (0,9%) і досягла 8,02 мільярда до початку 2021 року.

Станом на початок 2021 року інтернетом користуються 4,66 мільярда людей у всьому світі, що на 316 мільйонів (7,3%) більше, ніж в минулому році. Рівень проникнення становить 59,5%. Однак COVID-19 значно вплинув на збір даних про кількість користувачів інтернету, тому фактичні цифри можуть бути вище.

Ще одним напрямком розвитку музеїв є соціальні мережі. У світі налічується 4,20 мільярда активних користувачів. За останні 12 місяців ця цифра зросла на 490 мільйонів, що означає зростання більш ніж на 13% щороку. У 2021 році ними користується 53,6% населення світу; за рік зареєструвалося майже півмільярда нових користувачів [3].

Інформаційні технології широко використовуються в усіх сферах діяльності музею (обліково-фондовій, науковій, експозиційно-виставковій, реставраційній, видавничій). Сучасні технології при роботі з колекціями дозволяють уникнути багаторазового дублювання однакової інформації, спотворення інформації, складності внесення змін, неефективного пошуку, малу доступність для користувачів, складність здійснення міжмузейного обміну колекціями, складність інтеграції.

Перераховані вище недоліки принципово непереборні в рамках традиційної технології, що склалася ще в кінці XIX століття і базується на принципах німецької школи, тобто на ручній обробці паперових документів – книг, журналів, карток. Основною метою використання ІТ в музеї є вдосконалення управління його діяльністю. Ретроконверсія – це спеціальна промислова технологія перетворення в електронний вигляд даних з різних документів. Її суть у тому, що вихідні дані (книги надходження, картки, наукові паспорта, списки тощо), скануються і переводяться в електронний вигляд і надалі зберігаються у вигляді файлів. Потім до роботи приступають оператори-професіонали, які за спеціальними методиками переводять дані з електронних копій в запису полів стандартного опису спеціалізованої бази даних.

Використання баз даних, що містять тільки текст, давно вже не задовольняє користувачів музейних АІС. Електронне (або по-іншому – цифрове) зображення (далі – ЦЗ) музейного предмета на екрані монітора стало необхідною приналежністю інформаційної системи про музейні колекції. Електронні зображення на відміну від вербального опису дають зоровий образ об'єкта і тому можуть бути досить ефективно використані практично у всіх сферах музейної діяльності:

1. Обліково-депозитарна робота. У музейних фахівців з'являється можливість не тільки працювати з текстами, а й оперативно переглядати зображення окремих предметів або відеоряд з метою отримання загального уявлення про нього. Це може знадобитися при ідентифікації предмета, при передачі його на виставку або в інший музей, а також в екстремальних ситуаціях (наприклад, у разі викрадення). Створення так званих «охоронних банків даних» базується на використанні електронних зображень. З їх допомогою можна змінити і спростити процес проведених музеєм експертиз і забезпечити накопичення образотворчого матеріалу, одержуваного при експертизі. Використання електронних зображень дозволить також мати реальне уявлення про процеси старіння і всі зміни, що відбуваються з кожним конкретним пам'ятником, документуючи їх.

2. Наукова робота фондових відділів, реставраційних підрозділів музею. ЦЗ можуть бути корисні при проведенні різних досліджень, які потребують перегляду і аналізу зображень (наприклад, аналіз відеоряду, що відображає стану предмета на різних стадіях його реставрації, зіставлення рентгенограм, знімків у інфрачервоному випромінюванні та ін.).

3. Використання ЦЗ значно розширює можливості ведення реставраційної документації за рахунок збільшення зорової інформативності, робить більш простим і впорядкованим сам процес зберігання матеріалу, забезпечує практично миттєвий доступ до структурованих архівів цифрових зображень.

4. Експозиційно-виставкова діяльність. Цифрове зображення широко використовуються при попередньому виборі образотворчого матеріалу для експозицій і виставок, моделювання експозиційних приміщень і «розвішування» експонатів та ін.

5. Сфери популяризації та освіти, рекламної та комерційної діяльності. Застосування ЦЗ дозволяє створювати навчальні, науково-популярні, розважальні програми для використання в лекційній роботі, роботі з дитячими гуртками і групами, для індивідуальних користувачів[4, с. 135].

Перераховані приклади аж ніяк не охоплюють усіх можливих сфер застосування електронних зображень і носять ілюстративний характер.

Для отримання цифрового зображення в музеях використовуються сканери (планшетний, слайд-сканер, планетарний, протяжний, ручний, барабанний) і цифрові фотокамери (початкового рівня, аматорські, напівпрофесійні і професійні). Тут важливо, що музейний працівник хоче отримати: картинку для подання в Інтернет, віньєтку розміром 3х5 см, репродукцію в каталозі або альбомі, банер розміром 2х3 м або зображення, що відображають послідовність реставра-

ційних операцій, де можна було б спостерігати дрібні елементи.

Особливе місце в Інтернеті займає специфічний клас музейних сайтів – віртуальні музеї. У мережі Інтернет поняття «віртуальний музей» визначається як колекція цифрових зображень, звукових файлів, текстових документів та інших даних історичної, наукової чи культурної цінності, які є доступними через електронні медіа. MuseumTech є новим напрямком у розвитку музейної справи. Він має на увазі впровадження цифрових технологій у виставкових залах і галереях [1]. Сьогодні робота по використанню IT рухається в декількох напрямках.

Перш за все мова йде про створення інтерактивних експозицій на основі AR-технологій, гейміфікація і віртуальних схем. Гейміфікація - це застосування підходів, характерних для ігор, в неігрових процесах і програмних додатках (які згодом називаються гейміфікованими продуктами).

Перспективною тенденцією є застосування інтерактивного і мультимедійного обладнання – сенсорних столів, технологій доповненої (AR) і віртуальної (VR) реальностей, проекторів, відеостін і великих екранів. Наприклад, ці технології застосовуються в Галереї Тейт в Лондоні (Великобританія), яка до 2018 року перетворилася на найпопулярніший музей британської столиці. Співробітники галереї постійно впроваджують цікаві проекти. Так, у 2017 році вони створили VR-версію майстерні Амедео Модільяні - італійського художника, який жив у XIX-XX ст.

Важливою є також робота зі створення спеціалізованих програм для планшетів і смартфонів. Перспективними виглядають ідеї щодо використання роботів у виставковому просторі. У музейній галузі усвідомлюють переваги, які дає цифровізація виставкових комплексів, залів і галерей. У зв'язку із цим, у нашій країні і за кордоном з'являється все більше втілених на практиці проектів. Вітчизняна музейна галузь поки відстає від зарубіжних країн. Наприклад, мова йде про застосування цифрових технологій при реставрації старих експонатів. В Україні поки немає аналогів з додатком Articheck, розробленим для полегшення роботи співробітників музеїв і галерей. Програма дозволяє створювати швидкі фотозвіти про фактичний стан творів мистецтва, що важливо при транспортуванні або реставрації.

Ще одним таким продуктом є програма Artomatix, призначена для створення тривимірних моделей із використанням високошвидкісного штучного інтелекту. Вона вміє аналізувати приклади, що подаються художниками, і на основі накопиченого досвіду генерувати контент в тривимірному форматі. Розробники програми підрахували, що моделювання із застосуванням Artomatix прискорюється в п'ять разів, також скорочуються трудовитрати на створення 3D-об'єктів[2].

Із віртуальними музеями України та світу ви можете ознайомитися на порталі https://museum-portal.com/ua/index. Віртуальний тур українськими музеями просто неба пропонують відвідати на порталі https:// museums.authenticukraine.com.ua/ua/. Усім віртуальним відвідувачам музеїв прийде на допомогу вебліографічний список http://art-school.ks.ua, який пропонує перелік адрес електронних ресурсів відомих музеїв України.

Пропонуємо вашій увазі короткий перелік віртуальних музеїв України та світу: Музейний портал https://museum-portal.com/, Музеї онлайн http://incognita.day.kiev.ua/exposition/, віртуальні екскурсії музеями України http://zolotapalanka.blogspot.com/2012/09/blog-post_26.html, Національний заповідник „Софія Київська» https://st-sophia.org.ua/uk/golovna/, Музей Гетьманства (Київ) http://www.getman-museum.kiev.ua/, віртуальний музей ГУЛАГа http://www.gulag-museum.org.ua/, Національний музей історії України в Другій світовій війні https://www.warmuseum.kiev.ua/ , Національний музей історії України https://www.nmiu.com.ua/, Національний музей народного мистецтва Гуцульщини і Покуття http://hutsul.museum/exposition/virtual/, Музей Писанка (Коломия) http://hutsul.museum/pysanka/exposition/virtual/, Національний заповідник «Хортиця» http://ostriv.org/, Національний музей Чорнобиль http://chornobylmuseum.kiev.ua/index.php?lang=uk, віртуальний музей української фалеристики http:// ycc.milua.org/badges/uss.html, Музей мистецтв ім. Ханенко http://khanenkomuseum.kiev.ua/, Музей Івана Гончара (Київ) https://honchar.org.ua/ , Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник http://kplavra.kiev.ua/, Національний музей медицини України http://nmmu.org/, Національний музей Тараса Шевченка http://museumshevchenko.org.ua/page.php?id=18, Національний художній музей http://namu.kiev.ua/ua.html, Музей грошей НБУ https://bank.gov.ua/3dtour/, Музей космонавтики ім. С. Королева http://cosmosmuseum.info/, Історія розвитку інформаційних технологій в Україні http://www.icfcst.kiev.ua/MUSEUM/museum-map_u.html, віртуальна екскурсія Ватиканом http://www.vatican.va/ various/basiliche/san_giovanni/vr_tour/index-en.html, Лувр https://www.louvre.fr/, Музей д'Орсе (Париж) https://www.musee-orsay.fr/en/accueil.html, віртуальний музей Білого дому (США) http://whitehousemuseum.org, Метрополитен (Нью-Йорк, США) http://www.metmuseum.org/, Музей фігур із воску мадам Тюссо http://www.sphericalimages.com/tussauds/, Галерея Альбертіна (Відень, замок ерцгерцога Альбрехта) https://www.albertina.at/, Музей истории искусств (Вена, Австрия) http://www.khm.at/, Музей современного искусства (Вена, Австрия) https://www.mumok.at/, Немецкий исторический музей (Берлин) https://www.dhm.de/, Музей бароко (Зальцбург, Австрія) http://www.salzburgmuseum.at/index.php?id=1330, Британський музей (Лондон) https://www.britishmuseum.org/, Національна галерея Лондона https://www.nationalgallery.org.uk/, Британська галерея Тейт (Лондон) https://www.tate.org.uk/, Національна портретна галерея (Лондон) https://www.npg.org.uk/index.php, Віртуальна екскурсія музеєм Гаррі Потерра в Лондоні http://www.lifeguide.com.ua /muzej-garri-pottera/, Національна галерея Шотландії (Единбург) https:// www.national-galleries.org/, Музей Прадо (Мадрид, Іспанія) https://www.museodelprado.es/, Музей Пікассо (Барселона, Іспанія) http://www.museupicasso.bcn.cat/, Національний музей історії (Софія, Болгарія) https://historymuseum.org/, Королевская художественная галерея (Нидерланды) https://www.mauritshuis.nl/nl-nl/, Національний музей Швеції https:/ /www.nationalmuseum.se/, Художній музей в Базелі (Швейцарія) https://kunstmuseumbasel.ch/, Національна галерея (Афіни, Греція) http://www.nationalgallery.gr/en/.

Вочевидь, інтерес до застосування новітніх технологій будуть проявляти все більше музейних закладів. У найближчому майбутньому розвиток музеїв буде прямо залежати від прогресу в області VR-технологій. Отже, віртуальний музей – це сукупність консолідованої інформації про віртуальні галереї, експозиції, кімнати, експонати, яка зберігається та опрацьовується у сховищі даних.

Музей як інститут збереження і трансляції людської пам'яті сьогодні бере активну участь у житті суспільства. Він перестав бути «місцем для обраних» і відкрив свої колекції для широкої публіки: відбувається оцифровка колекцій, створюються мобільні додатки для доступу до цифрових архівів, повсюдно використовуються соціальні мережі. Мільйони людей відвідують музеї та знайомляться з колекціями як в реальності, так і в Інтернеті. І саме завдяки такому величезному інтересу до своєї діяльності музеї сьогодні можуть взяти на себе відповідальність за осмислення подальшого розвитку інформаційного суспільства.

Список використаних джерел і літератури

1. MUSEUMTECH. Режим доступу: https://www.4martech.com/solutions/marketing-technology-service/museumtech/
2. Unity Technologies Acquires Artomatix. Режим доступу: https://unity.com/ru/our-company/newsroom/unity-technologies-acquires-artomatix
3. Вся статистика интернета и соцсетей на 2021 год. Режим доступу: https://www.web-canape.ru/business/vsya-statistika-interneta-i-socsetej-na-2021-god-cifry-i-trendy-v-mire-i-v-rossii/

4. Опейда Л. М. Використання віртуальних екскурсій у навчальному процесі (на прикладі проекту «Віртуальний Луцьк») // Науковий парк та інноваційна інфраструктура університету як основа розвитку освіти та науки : зб. наук. пр. Міжнар. наук.-практ. конф., 4–5 жовт. 2013 р. / М-во освіти і науки України, Волин. обл. держ. адмін., Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки; [ред.: В. Є. Сикора та ін.]. Луцьк, 2013. С. 135–136.

Доскаленко О.В.
(м. Миколаїв)

БІБЛІОТЕЧНИЙ «ЛІТЕРАТУРНИЙ МУЗЕЙ НА ПОТЬОМКІНСЬКІЙ»: ЗБЕРІГАЄМО ЛІТЕРАТУРНУ ІСТОРІЮ КРАЮ

Понад чверть віку у бібліотечному світі відбувається «музейний бум». Ще з кінця ХХ століття в бібліотечному просторі різних країн світу почали створювати музеї, мономузеї, окремі експозиції (меморіальні, краєзнавчі, тематичні). Безумовно, такі музеї відрізняються від класичних, створених за унормованою традиційною схемою, мають більш вільну організацію фондів та й самих виставкових зон. Ідея відкриття музеїв в бібліотеках, зазвичай, належить ентузіастам – читачам, громадськості, бібліотекарям, а шляхи надходження експонатів надзвичайно різні – від одиничних дарунків, до передачі в дар цілих колекцій. Тобто в основі появи і діяльності бібліотечних музеїв лежить ідея про те, що будь-яка особистість може створити музей [1], а музеєтворчість не є діяльністю суто професійною, характерною для музейників.

Світові тенденції до змін в організації діяльності бібліотек не залишились поза увагою Центральної міської бібліотеки імені М.Л. Кропивницького, де уже вісім років поспіль функціонує єдиний у місті літературний музей – бібліотечний «Літературний музей на Потьомкінській». Мета його створення – збирання і збереження матеріалів про літературне життя краю, ознайомлення відвідувачів з літературною історією Миколаївщини, популяризація творчості місцевих авторів.

Офіційно рік створення «Літературного музею на Потьомкінській» – 2013, але передумови для його відкриття виникли раніше, адже під час презентацій книг, зустрічей з письменниками автори часто дарували не лише свої книги, але й рукописи, сигнальні примірники, фотографії та ілюстративні матеріали до них тощо. Найперші експонати, які поклали початок колекції, подарував науковець, доктор технічних наук, професор, заслужений працівник культури України, письменник, краєзнавець, почесний громадянин Миколаєва Юрій Крючков. На жаль, у 2015 році Юрій Семенович пішов з кола живих, але рукописи його книг з історії Миколаєва, календарі із зображеннями вітрильників зберігаються у фонді музею.

За минулі роки в музеї зібрано понад тисячу триста експонатів, переважна більшість з яких – це письмові джерела: книги, рукописи, сигнальні екземпляри книг, афіші, публікації в періодичній пресі, календарі, грамоти, похвальні листи. Музейний фонд постійно поповнюється новими експонатами. Матеріали про літераторів краю дарують рідні і друзі письменників, самі письменники, видавці і просто небайдужі містяни.

Цікавим розділом збереження фонду є епістолярій, який складають понад 100 листів відомих миколаївських митців слова, зокрема Валерія Бойченка, Віктора Жадька, Олександра Зими, Дмитра Креміня, Марка Лисянського. Ці музейні експонати особливо цінні ще й тому, що епістолярна спадщина письменників ХХ – поч. ХХІ ст. стає унікальним літературно-критичним та біографічним джерелом, адже епістола зараз як засіб спілкування майже не функціонує. Також музей пишається фотоархівом, який нараховує близько 500 тематичних і портретних світлин, більшість з яких зроблені у 70-80-х роках минулого століття. Серед експонатів є і особисті речі письменників: друкарські машинки Івана Григурка, Адріана Топорова, Станіслава Соловйова, годинник В'ячеслава Качуріна, записники Анатолія Малярова та Віктора Жадька, глобус В'ячеслава Астрова-Чубенка, головний убір Аркадія Сурова, студентські конспекти Івана Григурка тощо.

На основі зібраних матеріалів створена основна музейна експозиція, матеріали якої розповідають про письменників Миколаєва, чиї життя і творчість припали на період починаючи із середини ХХ століття по сьогодення. Матеріали меморіального розділу експозиції зберігають пам'ять про поетів, прозаїків, драматургів, які пішли з життя: Валерія Бойченка, Альберта Вербеця, Івана Григурка, Дмитра Креміня, Володимира Пучкова, Адріана Топорова, Станіслава Соловйова, Валер'яна Юр'єва, Еміля Январьова.

Більшість експонатів розповідають про миколаївських митців сьогодення. Своїми матеріалами з музеєм поділилися знані літератори нашого міста: Галина Запорожченко, В'ячеслав Качурін, Анатолій Маляров, Віра Марущак, Геннадій Молчанов, Леонід Ржепецький, Аркадій Суров, Людмила Чижова, Людмила Щетініна та інші. Багато цікавих матеріалів надійшли до музею з Києва від письменника, педагога, видавця Віктора Жадька, із Ванкувера (Канада) від поетеси Світлани Іщенко. Завдячуючи дарувальникам, музей у своєму фонді має і унікальні експонати – це перше видання книги Миколи Аркаса «Історія України-Русі» (1908), старовинна «Біблія» (приблизно середина XIX століття), кишенькове видання комедії Марка Кропивницького «Пошились у дурні», яке пройшло через Другу світову війну; копія посмертної маски Олександра Пушкіна, автентичні записи поета Еміля Январьова у шкільному альбомі вечірньої школи для молоді № 5, посвідчення про членство в Головній раді Товариства української мови поета, громадського діяча Валерія Бойченка, диплом та медаль лауреата Республіканської комсомольської премії імені Миколи Островського Івана Григурка, його посвідчення про членство в Спілці письменників України.

У бібліотечному літературному музеї формується і власна колекція творів образотворчого мистецтва, яка на сьогодні налічує близько 150 графічних та живописних творів миколаївських художників. Серед них – малюнок «Мати» Андрія Антонюка, портрет Валер'яна Юр'єва, намальований Дмитром Кремінем, графічні та живописні портрети Альберта Вербеця, Світлани Іщенко, Дмитра Креміня, Геннадія Молчанова, Володимира Пучкова, а також картини намальовані та подаровані самими письменниками Світланою Іщенко та Геннадієм Молчановим. Зберігається і понад 100 малюнків та начерків художника-графіка Володимира Ольшанського, миколаївські краєвиди художника Вадима Пустильника та його інсталяція «Життя після 16:30» за однойменною книгою Олександра Терещенка тощо.

Під час відзначення першого 5-річного ювілею у 2018 році у музеї з'явився новий розділ збереження – «скульптура». Відома далеко за межами Миколаєва творча родина скульпторів Макушиних подарувала 8 бюстів – портретів відомих миколаївців, чиї імена пов'язані з літературотворчістю: письменників Ісаака Бабеля, Юрія Крючкова, Марка Лисянського, Еміля Январьова, журналістів Бориса Арова та

Агнеси Виноградової, засновника миколаївської «Просвіти» Миколи Аркаса та книговидавця Валерія Карнауха.

«Ефективність використання музейних фондів залежить від ступеня їх наукової обробки. Щоб зробити музейні фонди доступними для дослідників, для використання в експозиції, на виставках і в усіх інших видах науково-освітньої і виховної роботи, необхідно виробити в кожному музеї такі форми ознайомлення відвідувачів з колекціями, які давали б найбільший ефект. У цьому контексті чи не найефективнішою є така форма науково-фондової роботи, як створення каталогів» [2, с.6]. Можливості автоматизації бібліотечних процесів, складовою якої є каталогізація фонду бібліотеки, використано і для наукової обробки фонду бібліотечного «Літературного музею». Максимально повний опис кожного експонату розміщено в окремі й електронній базі даних «Літмузей», якою може скористатися будь-який читач бібліотеки за попереднім запитом. Очевидно, що така ретельна каталогізація стане в нагоді дослідникам-науковцям (літературознавцям, біографам, історикам тощо). Зараз ведеться робота з оцифровування листів миколаївських письменників з подальшим розміщенням електронних версій у музейній база даних. На сьогодні уже можна ознайомитися з повними текстами кількох листів Валерія Бойченка.

Будь-який музей без відвідувачів мертвий, тому просвітницька робота для «Літературного музею на Потьомкінській» є першочерговою. Зі створенням музею основною формою роботи з відвідувачами стали екскурсії. Групами з попереднім записом і поодинці приходять відвідувачі, серед яких учні шкіл, студенти, науковці і просто містяни та гості міста, які цікавляться літературою Миколаївщини. За час існування музею його відвідало близько 5 тисяч миколаївців та гостей міста.

Під час проведення зустрічей з письменниками, презентацій книг, літературних годин активно використовується предметний і інформаційний потенціал музею. Адже бібліотечний музей більш наближений до відвідувача, ніж класичний. У нас є більше можливостей для інтерактивності і менше діє формула «руками не торкатись». Кожен предмет музейного фонду активно працює на читача, тобто це не просто експонати, а особлива частина фонду бібліотеки. Експонати використовуються і при підготовці книжкових виставок, присвячених творчості письменників-краян. Щороку у музеї оформлюються книжково-ілюстративні виставки «Закладкою пам'яті відмічені» (про письменників-краян, які пішли з життя) та «Віват, ювіляри!» (виставка, що розповідає про ювілярів року). До ювілеїв письменників на основі літератури з фонду бібліотеки та експонатів музею готуються документальні виставки.

Головне завдання бібліотек в області літературного краєзнавства полягає в тому, щоб творчість письменників-земляків, які жили в різний час на миколаївській землі, не була забута. Саме для того, щоб ланцюг духовності народу не переривався, бібліотечний «Літературний музей на Потьомкінській» зберігає і популяризує літературну історію краю, відроджуючи найдорожче – слово письменників-земляків.

Список використаних джерел і літератури

1. Гачева, А. Музей при библиотеке: традиции и перспективы // Университетская книга. Информационно-аналитический журнал. – [Ел. ресурс] – Режим доступу :http://www.unkniga.ru/biblioteki/bibdelo/4419-muzey-pri-biblioteke-traditsii-i-perspektivy.htm l – Назва з екрану.
2. Пушкар Н.Ю. Науково-фондова робота в музеї: Методичні рекомендації. - Луцьк, 2010. - 28 с.

Одегова Л.І.
(м. Миколаїв)

ГРАФІЧНІ ОБРАЗИ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА У ТВОРАХ, ПРЕДСТАВЛЕНИХ У ПОСТІЙНІЙ ЕКСПОЗИЦІЇ МИКОЛАЇВСЬКОГО ОБЛАСНОГО ХУДОЖНЬОГО МУЗЕЮ ІМ. В.В. ВЕРЕЩАГІНА

Скарбниця української образотворчості вщерть наповнена виразними колоритними живописними, скульптурними та графічними творами на тему українського козацтва, створеними митцями упродовж багатьох віків.

Загалом образи козацтва в образотворчому мистецтві досліджували багато науковців: Ю. Белічко, Г. Бєлікова, П. Білецький, П. Жолтовський, З. Лашкул, Л. Попова, Д. Степовик, Л. Членова та ін. На ряду з дослідженням живописних полотен, вони приділяли увагу розгляду графічних творів видатних митців Т. Шевченка, І. Рєпіна, М. Дерегуса, С. Васильківського, М. Пимоненка, Л. Жемчужникова, Ф. Красицького, А. Манастирського та ін.

Перші спроби ґрунтовного наукового дослідження художніх творів, присвячених козацтву науковими співробітниками МОХМ ім. В. В. Верещагіна на матеріалах музейної колекції почалися 2019 р. Авторка даної розвідки зверталася до спорідненої теми дослідження: «Живописні образи українського козацтва у творах із колекції МОХМ ім. В. В. Верещагіна».

Особливістю цього дослідження є його вузька тематична направленість на конкретний предмет вивчення, а саме на твори графіки. Дана наукова розвідка – «Графічні образи українського козацтва у творах, представлених у постійній експозиції Миколаївського обласного художнього музею ім. В. В. Верещагіна» – це виявлення та дослідження графічних робіт, присвячених українському козацтву, які будучи частиною великої музейної збірки творів, представлені в постійній експозиції музею для огляду широким загалом. Основне завдання даної роботи – розкриття естетичних основ конкретних графічних робіт, їх локальних та жанрових різновидностей, зв'язків з культурою своєї епохи в різних її проявах.

2018 року постійна експозиція Миколаївського обласного художнього музею ім. В. В. Верещагіна поповнилась рядом творів на тему українського козацтва. Це роботи українських, західноєвропейських та російських художників XVIII – XX ст.: офортний «Портрет К. І. Розумовського» Георга Шмідта (1712 – 1775) (зала №2), рисунок тушшю пером «Гайдамака» (1889) та офорт «Запорожець за Дунаєм» Іллі Рєпіна (1884 – 1930), офорт «Селяни слухають кобзаря» Лева Жемчужникова (1828 – 1912), виконаний на папері пером тушшю рисунок «Запорожці» Миколи Каразіна (1842 – 1908), акварель «Гопак» Степана Чуприненка (1870 – 1939), ілюстрація до повісті Миколи Гоголя «Пропала грамота» (літографія) Костянтина Трутовського (1826 – 1893), офорт «Запорожці» (з оригіналу І. Рєпіна) Леоніда Овсянникова (1881 – 1970) (зала №3). Ці твори – лише невеличка частина багатої та розмаїтої графічної колекції робіт, присвячених козацтву. Кожна з музейних робіт має свою історію створення та побутування.

Офорт Георга-Фрідріха Шмідта «Портрет К. І. Розумовського» поповнив збірку МОХМ ім. В. В. Верещагіна у 1987 р. (надійшов із Державного Російського музею, РФ). Графічний портрет Розумовського, в якому Шмідт майстерно

відтворив реалістичний образ Кирила Розумовського (1728–1803) українського військового, політичного і державного діяча, останнього гетьмана Війська Запорозького (1750–1764) має велике художнє історичне значення. Граф Розумовський багато зробив і для розвитку науки, культури і мистецтва. У 18-річному віці він став п'ятим президентом Імператорської Академії наук, яку він розділив на Академію та університет. Врешті-решт у Петербурзі в 1757 р. був створений новий науковий і навчальний заклад Імператорська академія мистецтв (петербурзька Академія мистецтв), яка запрошувала іноземних художників, серед яких були Токке та Шмідт.

Один з кращих європейських граверів Шмідт виконав графічний «Портрет К. І. Розумовського» з живописного оригіналу французького художника Л. Токке, який перебуваючи в Росії написав портрети імператриці Єлизавети Петрівни, графа Кирила Розумовського та інших вельмож.

«Шмідт, Георг-Фрідріх. Нар. 1712 р. – 1775 р. Гравер на міді. Учитель російських граверів. 1757 р. прибув до Петербурга і був призначений майстром портретів при Академії Наук. Викладач гравірування в Академіях Наук і Художеств з 1759 по 1762 р., коли поїхав із Росії. 1759 р. при Академії Художеств був заснований гравірувальний клас, і Шмідт був першим у ньому викладачем з титулом «обер-гравера». [3, с. 444].

Робота Шмідта «Портрет К. І. Розумовського» свідчить, що автор вільно, легко і з тонким артистизмом володів технікою офорту поєднуючи її з різцем. З витонченою грацією, на тлі прекрасно вирішеної декоративної композиції фону, постає шляхетний та реалістично виразний образ Кирила Розумовського. У цій роботі Шмідт користувався розмаїттям офортних штрихів (довгі паралельні лінії, і введені між ними зигзагоподібні дрібні штрихи, і короткі удари штихеля – різноманітні, аж до найменших крапок).

У вітрині зали № 3 постійної експозиції музею представлені два графічні твори Іллі Рєпіна, присвячені темі українського козацтва та гайдамаччини: рисунок тушшю і пером «Гайдамака» (23 х 30), створений у 1889 р., та недатований офорт «Запорожець за Дунаєм» (27,4 х 31,1). Українська тематика проходить через усю творчість Іллі Рєпіна, починаючи ще з напівдитячої акварелі 1859 р. «Бандурист» (автору 15 років) і кінчаючи останньою в житті художника картиною «Гопак». Тема гайдамаків дуже пов'язана з темою українського козацтва. Гайдамакам Рєпін присвятив ряд живописних творів: «Чорноморська вольниця», «Гайдамаки» «Роздача зброї гайдамакам» та ін. Окрім численних живописних творів Ілля Рєпін залишив світові неповторні і безкінечно різні зразки рисунків. Художник часто виконував рисунки пером, бо перо є відмінною школою для виховання руки і очей.

Рисунок Іллі Рєпіна «Гайдамака» (23 х 30) виконаний на папері чорною тушшю та пером. Цей твір має точну дату створення. Рукою Рєпіна написана дата «1889», а також назва роботи «Гайдамака». Робота надійшла до збірки музею у 1966 р. із колекції Г. П. Юри. Використовуючи в малюнку «Гайдамака» різні техніки пером, художник досягає великої виразності зображення образу. Гайдамака є одночасно і смисловим, і композиційним центром твору. Рєпін дуже виразно відтворив образ чоловіка з характерними українськими рисами обличчя. Темні пишні вуса, люлька, смушкова шапка – підкреслюють типаж українця-гайдамаки. Легкий одяг (сорочка, шаровари) демонструють належність до сіроми (найбідніших козаків), які часто ставали гайдамаками. Окремі елементи пейзажу дають уяву про степовий простір місцевості, де вільно пасеться кінь – нерозлучний друг гайдамаки.

Офорт Іллі Рєпіна «Запорожець за Дунаєм» (27,4 х 31,1) поповнив збірку музею з Державного Російського музею (РФ) у 1987 р. На невеличкому за форматом графічному аркуші автор змальовує надзвичайно виразний образ запорожця в дуже не простий для України час, коли частина нескорених українських козаків опинилася на чужині. Напружена, скомбінована до центру, фігура козака виражає концентрацію фізичних сил та емоційних переживань героя. Використовуючи офортні лінії та штрихи різної довжини і форми, художник досягає яскравої психологічної виразності чоловічого обличчя та образу козака-запорожця в цілому.

Овіяна всесвітньою славою картина Іллі Рєпіна «Запорожці пишуть листа турецькому султанові» (1880 – 1891), була і залишається дуже популярною. У різні часи з неї робили і живописні копії, і відтворювали її в рисунках та гравюрах. В експозиції зали №3 представлено офорт Леоніда Овсянникова з оригінала Іллі Рєпіна «Запорожці». Графічний твір надійшов до колекції музею в 1987 р. із Державного Російського музею (РФ). Офорт Овсянникова з оригіналу Рєпіна «Запорожці» привертає до себе увагу і досить великими розмірами (70,6 х 85,4), і глибоким змістом. Твір знайомить з графічною творчістю одного з найвідоміших художників-графіків ХХ ст., випускника петербурзької Академії мистецтв, представника ленінградської графічної школи Леоніда Овсянникова (1881 – 1970). У 1920-ті рр. графічний факультет інституту ім. І. Ю. Рєпіна успадкував графічну справу від поліграфічного факультету Академії мистецтв, де Овсянников довгий час працював викладачем.

Творчий діапазон тем робіт художника дуже великий. Віддаючи дань радянській епосі, художник створював багато офортів, що ввійшли до граверної Ленініани. У той же час його цікавили твори відомих вітчизняних художників-класиків. Офорт Овсянникова з оригіналу Рєпіна «Запорожці» відноситься до глибокого способу друку. Зроблені голкою чи різцем штрихи, згущуючись чи перехрещуючись, створюють насичені світлом і повітрям плани, сріблясті поверхні або глибокі тіні, демонструють офорт як найживописнішу графічну техніку. В роботі «Запорожці» Овсянников показує себе талановитим гравером, який досконало володіє технікою офорта.

До теми України та українського козацтва активно звертався чудовий живописець, майстер побутового жанру, один з перших українських художників-реалістів, що працювали в галузі книжкової графіки – Костянтин Трутовський (1826 – 1893). Будучи за походженням українцем, Костянтин Трутовський був пов'язаний з Україною значною частиною свого життя і творчого доробку. Вихованець Імператорської академії мистецтв, К. Трутовський, довгі роки провів у глухому селі та в мандрівках Україною, збираючи запас вражень, які використовував у своїх роботах.

Відрадно, що з 2018 року в постійній експозиції музею експонується літографія К. Трутовського «Ілюстрація до повісті М. Гоголя «Пропала грамота»», виконана художником у 1874 р. Вона надійшла до музейної збірки у 1987 році із Державного Російського музею (РФ). Музейна робота має досить великий, як для графіки, розмір (48,5 х 65,3).

Дослідник творчості Трутовського Зінаїда Лашкул стверджує, що оригінал був зроблений автором сепією, а потім репродукований тонованою літографією. До ілюстрування творів геніального Гоголя К. Трутовський звертався декілька разів. Художник-графік ілюструє початок повісті Миколи Гоголя «Пропала грамота», де говориться: «Один раз, задумалось вельможному гетьману послать зачем-то к царице грамоту. Тогдашний полковой писарь … позвал к себе деда и сказал ему, что, вот наряжает его сам гетьман гонцом с грамотою к царице. … На другой день, ещё петух не кричал четвёртый раз, дед уже был в Конотопе. На ту пору там была ярмарка…» [2, с. 81].

Розгорнувши на графічному аркуші панораму ярмарку, Трутовський зупиняє увагу глядача на образі козака, який танцює гопака та на окремих жанрових сценах, бо, насамперед, митця приваблює висока краса народних характерів.

В експозиції зали №3 представлено дотичну до теми українського козацтва графічну роботу Льва Жемчужникова (1828 – 1912) «Селяни слухають кобзаря». Художник Жемчужников, росіянин за походженням назавжди пов'язав свою діяльність з українською культурою, і творчість його однаковою мірою належить українському і російському мистецтву. За життя Жемчужников з легкістю та безпосередністю спілкувався, в здавалося б, не сумісних колах: від вищої придворно-чиновницької аристократії до

селян-кріпаків. Художник був одружений з українською, яку звільнив з кріпацької неволі. Жемчужников здійснював декілька подорожей в Україну. 1852 р. він проїхав майже через всю Україну до Ковалівки, побувавши у Києві, Чернігові, Борзні, Батурині, Конотопі, Ромнах, Гадячі, Полтаві та ін. «Пробувши на Україні лише кілька місяців, Жемчужников палко полюбив її. «Ковалівка… Це те саме місце, в якому іскра, що тліла в моїй душі, розгорілася полум'ям любові до Малоросії, до її народу, пісні, історії – все мені стало рідним. Душа моя злилася з Україною в палкій любові… » [5, с. 14]. Мандрівки Україною протягом майже п'яти років (1852 – 1856), пісні кобзарів та бандуристів, оповідання панської челяді, кріпаків, чумаків – все це допомагало Жемчужникову краще зрозуміти характер українського народу, його думки та сподівання. Був серед добрих знайомих художника і сліпий кобзар Остап Вересай, талант якого став відомий далеко за межами Чернігівщини і Полтавщини. Неординарна постать Вересая могла спонукати художника до створення графічних творів, присвячених народним співцям-кобзарям.

Представлений в експозиції музею офорт Л. Жемчужникова «Селяни слухають кобзаря» – багатофігурна композиція, що відтворює доволі типову сцену з життя українського народу другої половини XIX ст., яку, перебуваючи в Україні, міг спостерігати і сам художник. В офорті Жемчужникова кобзар зображений спиною до глядачів, очевидно, цим художник підкреслює, що головне в зустрічі кобзаря з селянами не його зовнішній вигляд і навіть не вираз його обличчя, а зміст його історичних пісень про героїчне минуле, свободу, вільний козацький дух українського народу.

На графічному аркуші Миколи Каразіна «Запорожці» зображена сцена з життя українського козацтва, тісно пов'язаного з військовими діями. Головні герої твору – українські козаки, що організовують та здійснюють охорону рубежів, встановлюючи для цього сторожові вежі. У центрі композиції твору нерозлучний друг козака – осідланий кінь. Зліва – два козаки, що жваво розмовляють. Один з них енергійним жестом руки кудись вказує, можливо, у бік ворога. Справа – козак на коні уже мчить до своїх товаришів… Чіткими дрібними лініями Каразін виразно виписав обличчя героїв твору. В обрисах фігур художник майстерно використовує жирну лінію та пляму. Автор уміло та ретельно відтворив військові атрибути козацтва: зброю, обладунки, сторожові вежі та ін. Дія відбувається на тлі українського степового пейзажу, якому автор відводить чималу роль.

Каразін прекрасно володів доволі складною графічною технікою туші та пера, де помилка виключається апріорі. Саме в такій техніці виконана його робота «Запорожці». Художник уміло застосовував графічні засоби художньої виразності серед яких домінують основні – лінія, штрих, крапка, пляма і колір, значення якого обмежене.

Талановитий художник і письменник Микола Каразін (1942-1908) народився у дворянській родині, отримав гарну освіту. З 1862 по 1871 рік він перебував на військовій службі в Польщі, а потім у Середній Азії, 1874 р. брав участь у Амудар'їнській науковій експедиції. «Вийшов у відставку в чині штабс-капітана, а в 1865 р. вступив до Академії мистецтв вільним слухачем, навчався у Б. П. Віллевальде, але в 1867 р. покинув її. Беручи участь у Бухарському та інших походах відтворив побачене в рисунках та акварелях. Був одним із засновників Петербурзького товариства акварелістів. Автор декількох живописних батальних картин» [4, с. 254]. Художник обожнював акварель, часто працював тушшю, створюючи рисунки в реалістичному дусі. Популярною темою його графічних робіт були історичні та батальні сцени. 1907, за рік до смерті, Микола Каразін був обраний дійсним членом Академії мистецтв.

Тему українського козацтва своєрідно продовжує твір Степана Чуприненка «Гопак» – виконана на папері акварель, що закріплена на фанері. Графічна робота «Гопак» надійшла до збірки музею у 1986 р. Вона була придбана у колекціонера Кобусова. Розмір, витягнутої по горизонталі, акварелі невеликий – 15,5 х 31,5.

Степан Чуприненко (1870 – 1933) – український художник, графік, ілюстратор книг, реставратор фрескового живопису, педагог, наш земляк (народився у селянській родині в 1870 р. а с. Нечаянне Херсонської губернії (нині Миколаївська обл.) Відразу після закінчення Імператорської академії мистецтв Чуприненко звертається до української історії через твори Миколи Гоголя. «До повісті «Тарас Бульба» художник зробив 10 великих (на сторінку) ілюстрацій, які послідовно розкривають сюжет від зустрічі Тараса з синами, виступ у похід, життя і побут Запорозької Січі, війна з поляками, смерть Андрія, страта Остапа і до смерті Остапа Бульби. Всі ілюстрації Чуприненко виконує в техніці чорної акварелі з наступною доводкою пером» [1, с. 233].

Чуприненка жваво цікавила тема українського козацтва. На першій артистичній виставці в Києві (1911) експонувалася картина митця «Через пороги» (сучасна назва «Запорожці в човнах на Дніпровських порогах»).

На жаль, музейна робота Чуприненка «Гопак» не датована. Важко сказати чи ця акварель є самостійним твором, чи це – замальовка для більш широкої теми. Увагу Чуприненка привернув гопак, що був бойовим танцем українських козаків. Танок мужніх лицарів відбувається на тлі на площі, в оточенні щільного кола глядачів з козаків-побратимів, які у щирому захваті від запального танцю. Багатофігурна композиція акварелі Чуприненка «Гопак» сповнена непереможним козацьким духом, дихає силою та енергією. Твір яскраво демонструє графічний талант художника та його інтерес до української історії славного періоду козацької доби.

«Музей – це установа культури, установа, перед якою стоять завдання збереження, популяризації й передачі наступним поколінням нашої культурної спадщини» [6, с. 143]. Повне мистецтвознавче вивчення великої графічної колекції музею (присвяченої темі українського козацтва) ще попереду. Першим кроком на шляху її дослідження є визначення кількості та художньої якості, представлених у постійній експозиції музею графічних творів, що дають доволі цікаву мозаїчну картину розвитку теми українського козацтва в українському та російському мистецтві XVIII – XX ст. Сповнені яскравого національного забарвлення та життєстверджуючої сили творчі досягнення вітчизняних майстрів минулих століть мають велике значення для розвитку мистецтва наступних періодів. Результати вивчення графічних творів на тему козацтва у МОХМ ім. В. В. Верещагіна, що входять до постійної експозиції, активно використовуються у практичній роботі музею під час проведення оглядової та тематичних екскурсій.

Список використаних джерел і літератури

1. Бобела Е. А. С. Ф. Чуприненко – иллюстратор призведений Н. В. Гоголя. // Творческое наследие семьи Рерихов в свете мировой культуры. Материалы научно-практической конференции 1999 – 2004 гг. – Одесса, Астропринт, 2005. – С. 232.
2. Гоголь Н. В. Собрание сочинений в шести томах. Том первый. Вечера на хуторе близ Диканьки. – М.: Государственное издательство художественной литературы, 1950. – 327 с.
3. Кондаков С. Н. Императорская Санктпетербургская Академия Художеств. 1764 – 1914. Список русских художников къ юбилейному справочнику Императорской Академии Художеств. – 458 с.
4. Коновалов Э. Г. Новый полный биографический словарь русских художников. – М.: Эксмо, 2008. – 574 с.
5. Попова Л. Г. Лев Михайлович Жемчужников. – К.: 1961 Образотворче мистецтво і музична література УРСР. – 49 с.
6. Рутинський М. Й., Стецюк О. В. Музеєзнавство: Навч. посіб. – К.: Знання, 2008. – 428 с.

Твєрітінова Л.Є.
(м. Миколаїв)

ОСОБИСТІ РЕЧІ ХУДОЖНИКА – БАТАЛІСТА ВАСИЛЯ ВЕРЕЩАГІНА В КОЛЕКЦІЇ МИКОЛАЇВСЬКОГО ОБЛАСНОГО ХУДОЖНЬОГО МУЗЕЮ ІМ. В.В. ВЕРЕЩАГІНА. КАТАЛОГІЗАЦІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОБУТУВАННЯ

Здавалося про всесвітньо відомого художника – баталіста другої половини XIX століття - В.В. Верещагіна відомо багато, майже все. Але в останні роки у зв'язку зі 175-річчям від дня народження митця та масштабними ювілейними виставками, з'явилися нові цікаві та змістовні дослідження про художника, його життя, творчий доробок, побачили світ спогади баталіста про мандрівки світом. В найновіших каталогах Державної Третьяковської галереї [3] та Державного Російського музею [4] вміщено більш повні каталожні данні живописних та графічних робіт майстра. Цікавим є тематичне видання дослідника з Криму С.Т. Аксєнтьєва про зв'язок В.В. Верещагіна з півостровом та його перебування в Криму [1]. В Миколаєві видавцем Львом Трасповим надрукована книга «Невідомий В.В. Верещагін» [2].

Протягом багатьох років вивчалися твори баталіста з колекції Миколаївського обласного художнього музею ім. В.В. Верещагіна. Проте, історії надходження до збірки особистих речей художника та їх подальшій долі пильна увага не приділялася. Відсутнє ґрунтовне дослідження експонатів, або дай - будь яке їхнє вивчення. Не підлягало об'єктивній оцінки і їхнє значення.

Напередодні наступної круглої дати, в 2022 року відзначається 180-річчя від дня народження баталіста, вважаємо слушним проаналізувати появу особистих речей в зібранні, дослідити саме які з тих, що вважаються йому приналежними, дійсно знаходилися в майстерні в Нижніх Котлах під Москвою і були надіслані до Миколаєва при заснуванні музею. (в 1914 році).

Крім того, необхідно виправити помилки та огріхи, які існують в обліково – фондовій документації. Книги постійного зберігання та картки наукового опису складалися більше семи десятків років назад, одразу після завершення Другої світової війни (1939 - 1945 рр.). В них знаходимо невірні назви, відсутність або неправильні розміри речей. Не у всіх експонатів встановлені місце та час їх виготовлення або він є хибним.

Проблемою даної статті є перше зусилля та намагання, по – можливості, виправити допущені попередніми поколіннями музейних працівників, помилки. Надати більш точні та перевірені розміри предметів, оскільки в фондовій документації зустрічаються суттєві не відповідності.

В ході роботи також, по можливості, уточнюється матеріал та техніка виготовлення предметів. Однак, вважати цю працю завершеною, скоріш за все передчасно.

Передувало появленню предметів, які відносяться до групи збереження «декоративно-ужиткове мистецтво», а саме особистих речей Василя Верещагіна, підготовка до відкриття музею в Миколаєві. Існують відомості про те, що на початку двадцятого століття після формування думки про створення музею, Микола Гедройц домовляється із удовою В.В. Верещагіна про передачу колекції особистих речей баталіста з підмосковної майстерні.

Невдовзі, Лідія Василівна надсилає до Миколаєва ящики з речами митця з його майстерні в Нижніх Котлах. Що саме відправлялося до створюваного музею - списки (перелік) або опис цих експонатів відсутні. Взагалі, стикаємося з відсутністю музейної документації перших років існування установи. Знову ж таки в котре, констатуємо факт існування «Каталогу общества изящных искусств им. В.В. Верещагина» чи не єдиного друкованого музейного видання першого десятиліття[9]. Воно вагоме для розуміння формування музейної колекції, проте не вміщує навіть згадки про особисті речі баталіста, отримані Миколаєвом напередодні відкриття музею.

Через п'ятнадцять років, в 1929 році відомості про установу друкуються в Довідковій та адресній книзі на 1929 рік «Вся Миколаївщина» [6]. Адресна книга на сторінках 144-148 розповідає про побудову експозиції та основні експонати в ній представлені.

Згідно з цим виданням, предмети отримані від Лідії Василівни Верещагіної, розміщуються в другій залі постійної експозиції. Проте сюди крім них, додаються експонати декоративно - ужиткового мистецтва з націоналізованих колекцій та ті, які надійшли в перше десятиліття функціонування закладу від дарувальників та меценатів. Саме цей момент утруднює виокремлення із загальної кількості експонованого, саме особистих верещагінських речей.

В наступних десятиліттях у друкованій продукції в тому числі і періодичній, також не знаходимо та не зустрічаємо згадки або ґрунтовного опису, дослідження та оцінки речей з майстерні художника.

Звернемося до зорової пам'яті, щоб пригадати та відтворити експозицію колекції особистих речей художника-баталіста приблизно вже в 1975 - 1980-ті роки. На той час музей розташовувався в купецькій садибі, по вулиці Спаській, в будинку №22. В постійній експозиції творам Василя Верещагіна та його особистим речам відводилася зала №3.

Достеменно відомо, що крім художніх творів в залі експонувалися:

1. Індійське крісло;
2. Шафа для фарб;
3. Ваза з хризантеми; Японія; (бронза);
4. Ваза підлогова з лелеками, бійцівськими півнями та постаттю дракона; Японія; (бронза);
5. Круглий столик із краєвидом Країни сонця, яке сходить та її символом горою Фудзіямою; Японія; (дерево, чорний та червоний лак, золотіння);
6. Циліндр східний (мідь; рельєф, кування);
7. Тумба-підставка; (мідь; орнаментована)
8. Курильниця (?); (мідь);

9 - 11. Три східних столика прикрашені перламутром та різними за відтінками деревиною.

Пояснення з'явленню в колекції Василя Верещагіна деяких експонатів стає зрозумілим та обґрунтовується, якщо ретельно переглянути біографію митця та його багато чисельні мандрівки світом.

Подорож до Індії. Протягом двох років (з квітня 1874 по березень 1876 років) Верещагін з дружиною подорожував Індією. Поїздці передувала копітка та тривала підготовка. Складався маршрут, вивчалася література, купувалися речі в російському дусі, які згодом обмінювалися на індійські тканини, одяг тощо. В Індії митцю вдалося познайомитися з багатьма містами, серед них - Агра, Бомбей, Джайпур, Мадрас. Верещагіни двічі підіймалися в Гімалаї, відвідали Сиккім, Кашмір та Ладакх.

В Індії написано багато етюдів, які відправлялися на зберігання Володимиру Стасову в Росію. Одночасно, за вже укладеною традицією, купувалися екзотичні меблі, декоративно-ужиткові речі. Із предметів з майстерні за Серпуховською заставою, після загибелі баталіста надходить до

миколаївського музею індійське крісло. Його неодноразово можна побачити на світлинах інтер'єрів верещагінських майстерень.

Також зрозуміло, звідки могли потрапити до майстерні митця японські бронзові вази. Вони вказуються у переліку під номерами №3 - №4.

А от що стосується предметів зазначених в переліку під номерами №6 - №8, то документального підтвердження, приналежності В.В. Верещагіну цих експонатів не маємо (східний мідний циліндр, мідна орнаментована підставка, турецька курильниця).

Далі три східних столика (в переліку №9 - №11), які мали широке розповсюдження і могли бути привезеними навіть, наприклад, з Індії. Їх також можна урахувати, як ті, що належали баталісту. Знаходимо їхнє зображення, розглядаючи старі фотокартки майстерень митця і це дає право вважати столики особистими речами Василя Верещагіна.

Подорож Росією. Наприкінці дев'ятнадцятого століття, після довготривалого перебування за кордоном, в грудні 1897 року Верещагін повертається до Росії. Невдовзі він розпочинає подорож російськими містами, під час якої створює нові архітектурні етюди, і що важливо збирає речі декоративно ужиткового мистецтва, пише статті на захист пам'яток дерев'яної архітектури та монументального живопису.

Перед цим, ще влітку 1891 року художник за власним проектом будує дім-майстерню в російському стилі на околиці Москви за Серпуховською заставою, неподалеку від села Нижні Котли.

В 1893-1894 роках Верещагін один та з родиною відвідує рідні місця, подорожує на невеличкій барці Північною Двіною. Крім графічних та живописних творів, що стали результатом здійснених мандрівок, з'явилася книга «На Северной Двине. По деревянным церквам».

Однією з останніх в творчості художника-баталіста стала серія картин присвячена війні 1812 року. Готуючись до її створення та працюючи над нею він мандрує Росію, одночасно купуючи предмети російського виробництва.

В ці роки його етнографічна колекція збагачується новими унікальними експонатами російської старовини. До таких, перш за все відносяться шафа-скриня, дерев'яне крісло «Дуга, сокира та рукавиці» майстра Василя Петровича Шутова (1827-1887). В монографії про творчість баталіста, каталогах ювілейних виставок віднаходимо на світлинах майстерень їхнє зображення. Спочатку вони знаходилися та прикрашали помешкання митця, а потім, після його загибелі, надійшли до експозиції музею в Миколаєві:

12. Шафа-скриня (дерево, різьблення);

13. Російське дерев'яне крісло майстра Шутова. Підлокітники мають вигляд сокир, на сидінні лежать рукавиці.

14. Палітра В.В. Верещагіна (дерево);

15. Палітра В.В. Верещагіна (дерево);

Підіб'ємо попередні підсумки розташування меморій в експозиції зали художника-баталіста в 1975 - 1980-ті роки в музеї на Спаській 22 - в колекції нараховувалося та експонувалося п'ятнадцять особистих речей В.В. Верещагіна.

Деякі предмети, що мали незадовільний стан та були розібрані зберігалися в фондосховищах. Не експонувалася на той час і майолікова статуетка Наполеона. В.В. Верещагін використовував її при створенні картин про війну 1812 року (експонат знаходився в пошкодженому стані відсутня була свіча на столі).

Окремо, декількох слів заслуговує письмовий стіл В.В. Верещагіна. Про нього згадується в Довідковій книзі на 1929 рік «Вся Миколаївщина» [6, с.145]. Він вцілів після військових подій Другої світової війни (1939 - 1945 рр.), але за станом збереження, після відновлення роботи музею в 1944 році, до експозиції не залучався. Стіл також є одним з обов'язкових предметів, що зустрічається на світлинах, які публікують різні видання присвячені В.В. Верещагіну. (у обліково фондовій документації експонат має інвентарний номер №47. Висота 77(см), ширина 84(см), довжина 146(см). Виготовлений з тонованої деревини вкритий лаком, прикрашений різьбленням. Потребує реставрації).

Відкривався музей для перегляду на вулиці Спаській 22, фотопортретом В.В. Верещагіна встановленим на одному з мольбертів, який належав баталісту. На вміщених в друкованих виданнях, світлинах інтер'єрів посмертної виставки В.В. Верещагіна (1904) бачимо саме його. Згодом портрет надійшов до Миколаєва. В 1992 році музей видає друком каталог, під авторством О.В. Болдусєвої[8]. В ньому авторка припускається численних прикрих помилок. Вони зустрічаються як в розділі художніх творів так і у списку особистих речей художника, який за означенням автора публікується вперше. За підрахунками укладача, особистих речей В.В. Верещагіна нараховується аж 26 (двадцять шість). Вірогідною причиною прорахунку став подвійний підрахунок окремих експонатів. Уважно ще раз порахуємо особисті речі В.В. Верещагіна, що експонувалися у музеї в 1975 - 1980-ті роки 15 (п'ятнадцять). Фотопортрет шістнадцятий. (Без тих, що зберігалися в фондах мольберти, полички, статуетка Наполеона).

Одночасно з цим ще раз підкреслимо, що використані в монографіях та каталогах останніх років, світлини майстерень художника дають можливість розгледіти окремі предмети, які потім передадуть до миколаївського музею і достеменно стверджувати їх безумовну приналежність художнику-баталісту, мандрівнику, письменнику Василю Верещагіну.

В каталозі ювілейної виставки В.В. Верещагіна з нагоди 175-річчя від дня народження художника (Державна Третьяковська галерея, Москва, РФ) [3] на сторінці 29 вміщено світлину «Експозиція посмертної виставки В.В. Верещагіна в Санкт-Петербурзі» /фотокартка 1904 ОР ДТГ/. При ретельному та детальному її вивченні знаходимо в інтер'єрі експозиції речі, котрі, як можливо припустити були зі згодом направлені до миколаївського музею: індійське крісло, дерев'яне російське крісло, шафа скриня. Вони і сьогодні складають експозицію меморіально художніх залів та привертають увагу поціновувачів творчості художника.

У сфотографованій експозиції, крім предметів інтер'єру упізнаються деякі живописні картини, доля яких «закинула» до художнього музею ім. В.В.Верещагіна в «морському місті Миколаєві». Серед них, перша картина з «Шпитальної серії», «У шпиталі» (на світлині розміщена ліворуч біля двері в залу), «Шпигун» (після завершення Другої світової війни, з Києва передана до Львівської картинної галереї), «Людожер». Проглядається також фотопортрет баталіста, оформлений на момент експонування в овальну раму, і потім переданий до музею. (Стаття С.Л. Капириної «Василь Верещагін. Смертельно небезпечна мандрівка довжиною в життя») [3, с. 29].

В наступному, 2022 році відзначається ювілейна 180 річниця від дня народження всесвітньо відомого художника - баталіста Василя Верещагіна, чи будуть відбуватися великі та широкомасштабні заходи з цього приводу важко стверджувати та передбачати. Миколаївський обласний художній музей ім. В.В. Верещагіна на цьому етапі ставить собі за мету приділити увагу продовженню більш ґрунтовного вивчення історії колекції особистих речей митця в музеї. Сподіваємося на нові цікаві знахідки, які більш ґрунтовно відкриють місце та час створення, походження, а також техніку виконання верещагінських експонатів. Підсумком цих досліджень, в майбутньому, міг би стати друкований каталог або буклет.

Каталог особистих речей В.В. Верещагіна з колекції Миколаївського обласного художнього музею ім. В.В. Верещагіна.

Предмети з металу.

1. Ваза з лелеками. (Весільна). Японія. Середина XIX століття.

Бронза, литво горельєф;

висота 79,0(см); верхній діаметр 34,5(см); нижній діаметр 30,0 (см);

Документи надходження відсутні.

М-1

Ваза складається з трьох частин: горловини, тулуба та ніжки, які припаяні один до одного. Зверху, на горловині обідок, що розширюється. Зверху та знизу горловини два фриза з геометричним орнаментом. Між ними шість лелек, які летять з права наліво, а також стилізоване зображення хмар. На тулубі три японських бійцівських півня. Один з них сидить на гілці з листям. Під гілкою гори вкриті рослинністю. Зверху хмари. Внизу на ніжці дракон та стилізовані гори. Внизу, фриз з рослинним орнаментом.

Поверхня вази прикрашена лелеками, півнями, драконом, хмарами, рослинністю та горами виконаними в техніці лиття та чеканки. Птахи та дракон у техніці високого рельєфу, а голови, частина тулубів зроблені об'ємно, як кругла скульптура.

Дракон та бійцівські півні є символами подружньої вірності в Японії. Лелека головний ранг після імператора. Ваза - весільний дарунок.

Старий інв. № меб. 57.

2. Циліндр. Передня Азія. Кінець XIX - початок XX століття. Ручна шиїтська робота.

Мідь, рельєф, кування;

висота – 65,0(см); діаметр верхній - 23,0(см); діаметр нижній 30,0(см);

Документи надходження відсутні.

М-2

Циліндр порожнистий, прикрашений фризами, які повторюються. Вони зображають биків та чоловіків з бородами, що ідуть зліва направо. На головах чоловіків чалми, на плечах стоять тварини або птахи виконані стилізовано. Деякі вміщені в медальйони. Між медальйонами стилізоване зображення рослинного орнаменту. По середині циліндру напис арабською мовою. Нижче- фриз у медальйонах якого зображення бороданів у чалмах. На плечах вони тримають або двох тварин або двох людей. Нижній фриз зображає биків. Фризи розподілені стрічкою з п'ятьма стягами, що мають в центрі вертикальні насічки. Внизу до циліндру приклепана коротка ніжка прикрашена стилізованим рослинним орнаментом. Зверху циліндр також має фриз із прорізаним стилізованим рослинним орнаментом. Зображення виконані в техніці чеканки.

Старий інв. № меб. 58.

3. Курильниця. Іран. Кінець XIX - початок XX століття.

Мідь, литво;

висота - 98,0(см); діаметр зовнішній (нижній) - 91,0(см);

діаметр середній - 63,0(см); висота ковпака - 33(см); діаметр ковпака - 38,5(см);

Документи надходження відсутні.

М-3

Курильниця складається з круглої широкої підставки з гофрованими краями, ніжки, тулуба та кришки у вигляді дзвона. Ніжка гофрована, вузька зверху та розширюється донизу. На ній зверху фриз, що складається з граней із стилізованими квітами. Основою ніжки є квадрат зі зрізаними та закругленими всередину кутами. На підставці навколо основи квадрату гофрована стяга (штаба), що повторює його обрис. Тулуб курильниці гофрований, порожнистий. Зверху він розширений і завершується плоским бортом, із гофрованим краєм, який виступає. Край повторює форму нижньої підставки. На тулубі дві ручки у вигляді стилізованої гілочки з квітами. Зверху порожнистий отвір прикритий ковпаком з маленькими дірочками. Конструкція зверху завершена полу місяцем.

Старий інв. № меб. 59.

4. Тумба підставка. Передня Азія. Початок XX століття.

Мідь окислена, рельєф;

висота - 100,0 (см); діаметр верхній - 31,0(см); діаметр нижній - 36,0(см);

Документи надходження відсутні.

М-4

Тумба восьмигранна у вигляді колони з капітеллю та профільованою базою. Зверху, на капітелі у вставках рослинний орнамент, доповнений зверху та знизу плетеною тягою. На бокових сторонах (гранях) - геометричний орнамент. Внизу, на базі, у квадратах - стилізовані квіти.

Старий інв. № меб. 38.

5. Ваза з хризантемами. Японія. Кінець XIX століття.

Бронза, литво;

висота - 36,5(см); діаметр - 26,5(см); діаметр верхній - 21,5(см); діаметр нижній - 18,5(см);

Документи надходження відсутні.

М-5

Ваза складається з горловини, тулуба та ніжки. Поверхня предмету гофрована. Горловина розширюється доверху. До тулуба з обох боків за допомогою закріпок прикріплені ручки у вигляді гілочок з листочками, квіточкою та бутоном хризантеми. Тулуб опуклий, ніжка кільцевидна, розширюється донизу. Внизу вона закрита прикріпленим денцем.

Старий інв. № меб. 69.

Хризантема займає почесне місце в державній символіці Японії. Завдяки вибору імператорської родини є символом країни. Квітка схожа на сонце - один з тотемів Країни сонця, що сходить. Хризантему здавна використовують члени імператорського роду в якості камонов - своєрідних гербів. В перекладі з японського назва хризантеми означає «сонце», тому вона символізує це небесне тіло, котре дає життя всьому на планеті.

Предмети з деревини.

6. Стіл східний. XIX століття.

Дерево, перламутр, металева насічка, різьблення, інкрустація, лак;

висота 47,0 (см); діаметр верхній 39,0 (см); діаметр нижній 34,0 (см);

Документи надходження відсутні.

Меб.-6

Стільниця столика - становить правильний восьмигранник. По периметру стільниці утворені облавки, які вищі за центральну частину. В центрі її з перламутру викладено стилізовану восьмипелюсткову квітку. Від неї відходить стилізоване зображення гілок, потім восьмипелюстковий контур та знову стилізовані гілки. На облавках стільниці стилізовані гілки з листям та геометричний орнамент.

Нижня частина столика складається з восьми площин, які щільно прилягають одна до одної утворюючи ніжки предмету. По низу вони декоровані контурнім різьбленням. Крім того, площини інкрустовані у вигляді медальйонів та стилізованих гілок.

Старий інв. № меб. 6.

7. Стіл східний. XIX століття.

Дерево, перламутр, металева насічка, лак;

висота - 54,0 (см); діаметр верхній 27,0 (см);

Документи надходження відсутні.

Меб.-7

Столик на одній ніжці, яка становить собою складну конфігурацію і спирається на три короткі ніжки S - образної форми. Стільниця столика нерівна, у формі квітки. Виготовлена з деревини горіха світлого та темного відтінків. Інкрустована рослинним орнаментом викладеним з перламутру та металевою насічкою. Ніжка столика оздоблена в такій же техніці.

Старий інв. № меб. 7.

8. Крісло індійське. Індія. XIX століття.

Дерево, бамбук, плетення, різьблення;

висота 102,0 (см); довжина 187 (см); ширина 87,5 (см); розміри циновки довжина 140(см); ширина 58,0 (см);

Документи надходження відсутні.

Меб.-9

Крісло на чотирьох низеньких ніжках з різною царгою. На передніх ніжках попереду стилізоване листя. Спинка та підлокітники видовжені. Дерев'яні частини крісла оздоблені різьбленням у вигляді рослинного орнаменту. В якості сидіння та спинки крісла використана циновка з геометричним орнаментом сплетена з бамбуку.

Старий інв. № меб. 9.

9. Крісло «Дуга, сокира та рукавиці». За проектом В.П. Шутова (1827-1878). Росія. 1870-ті роки.

Дерево тоноване, різьблення, лак;

висота 95,0 (см); довжина 77,0 (см); ширина 55,0 (см);

Документи надходження відсутні.

Меб.-18

Крісло на чотирьох ніжках. Спинка крісла представляє собою дугу для кінської упряжі, що поступово переходить в дві передні ніжки, оздоблені геометричним орнаментом. Царги круглого профілю. По дузі виконаний різьблений напис «Тише едешь, дальше будешь». Підлокітники мають форму сокир. Сидіння трапецієвидної форми, середня частина трохи піднята. Сидіння покриває «шитий» рушник. Між ними та центральною частиною - геометричний орнамент. На задній частині сидіння розташовані дві об'ємні дерев'яні рукавиці, які лежать одна на одній.

Старий інв. № меб. 18.

Крісло «Дуга, сокири та рукавиці» майстра Василя Петровича Шутова (1827-1887) з атрибутами селянського побуту вперше було продемонстровано на Всеросійській промисловій виставці 1870-го році. Спинка його була вирішена як дуга (один з елементів кінської упряжі) на якій красувався напис, підлокітники у вигляді сокир, а сидіння «покривав» шитий рушник. На частині сидіння, яка виступала із – за спинки - дуги «лежалі» нібито залишені кимсь різьблені рукавиці.

В 1870 році на Всеросійській виставці в С-Петербурзі біли представлені столярні вироби майстра Шутова В.П. (1827 - 1887). Творіння отримали бронзову медаль.

10. Шафа - скриня. Росія. Кінець XIX століття.

Дерево тоноване, різьблення, лак;

висота 90,0 см; довжина - 139,0 см; ширина 58,0 см;

Документи надходження відсутні.

Меб.-31

Шафа прямокутної форми, темно коричневого кольору, з дверцятами, які відкриваються вперед. Ніжки низенькі. Передня та бокові сторони предмету орнаментовані рослинним орнаментом. Стільниця гладенька. Шафа має прорізану різьбленим орнаментом нижню частину.

Старий інв. № меб. 31.

11. Шафа. Росія. Кінець XIX століття.

Дерево тоноване; полірування, лак;

висота 72,0 (см); довжина - 57,0 (см); ширина 44,5 (см);

Документи надходження відсутні.

Меб.-33

Шафа прямокутної форми, чорного кольору, з двома висувними ящиками. Стільниця - гладенька.

Старий інв. № меб. 33.

12. Мольберт. Росія. Кінець XIX століття.

Дерево тоноване, різьблення, полірування, лак;

висота 179,0 (см); ширина між ніжками мольберту 72,0 (см); ширина у верхній частині мольберту 50,0 (см);

Документи надходження відсутні.

Меб.-40

Мольберт виготовлений з деревини тонованої в чорний колір, з тонкими стійками та перекладинами. Мольберт полірований, верхівка різьблена.

Старий інв. № меб. 46.

13. Мольберт. Росія. Кінець XIX століття.

Дерево тоноване, різьблення, лак;

висота 174,0 (см); ширина 60(см)

Документи надходження відсутні.

Меб.-41

Мольберт виготовлений з деревини тонованої коричневим кольором, з тонкими різьбленими стійками та перекладинами. Дві з них з'єднані металевим ланцюжком. Мольберт потребує реставрації, деякі деталі втрачені.

Старий інв. № меб. 47.(?)

14. Палітра. Росія. Кінець XIX століття.

Дерево тоноване;

60,0 х 40 (см)

Документи надходження відсутні.

Меб.-42

Палітра виготовлена з деревини, видовженої форми з отвором для пальця та кисті руки.

Старий інв. № меб. 49.

15. Палітра. Росія. Кінець XIX століття.

Дерево тоноване;

44,0х51,0 (см)

Документи надходження відсутні.

Меб.-43

Палітра виготовлена з деревини, кути округлені з отвором для пальця.

Старий інв. № меб. 49.

16. Столик. Японія. Кінець XIX початок - XX століття.

Дерево тоноване; чорний та червоний лак, золотіння, рельєф;

висота - 71,0 (см); діаметр стільниці - 59,0 (см);

Документи надходження відсутні. З Миколаївського історичного музею.

Меб.-44

Столик на одній ніжці, яка становить собою складну конфігурацію і спирається на три короткі ніжки. Стільниця - кругла. Поверхня предмету лакована чорним лаком. На стільниці зображено японський пейзаж. Дерева та береги річки нанесено червоним лаком, золотом зроблені будинки, замок, місток через річку. Внизу праворуч - постать жінки в кімоно. Завершує композицію рельєфне зображення гори Фудзіяма. Дерева, містки, будинки та постать японки мають рельєфне підвищення.

Старий інв. № меб. 50.

Символ Японії гора Фудзі. Це непогасний вулкан, візитка країни Сонця, що сходить. Вона розташована на узбережжі острова Хонсю та омивається Тихим океаном. Фудзіяма найвища гора в країні. Її видно з тринадцяти префектур острова, але найкращі краєвиди відкриваються зі сторони океану. Тут пролягає знаменитий шлях, який зв'язує Токіо з Кіото. Саме по ній мандрували в давні часи поети та художники, що уславили Фудзі на весь світ.

17. Стіл східний.

Дерево, перламутр, металева насічка, різьблення, інкрустація, лак;

висота 59,0(см); діаметр верхній 46,0 (см); діаметр нижній 38,0 (см);

Документи надходження відсутні.

Меб.-59

Стільниця столика - становить правильний десятигранник. По периметру стільниці утворені облавки, які вищі за центральну частину. В центрі, стільниці в інкрустованому перламутром колі, викладено тугра з чорного палісандру.

Нижня частина столика складається з десяти площин, які щільно прилягають одна до одної утворюючи ніжки предмету. По низу вони прорізані контурнім різьбленням. Крім того, стільниця та бокові площини інкрустовані перламутром у вигляді зірочок та трикутників.

Старий інв. № меб. 58.

Тугра персональний знак правителя (султана, халіфа, хана), що містить його ім'я та титул. Найбільше розповсюдження отримав в Османський імперії, де ставився на всіх державних документах. Оформлюється тугра у вигляді орна-

ментально прикрашеної арабської в'язі. Архівні документи свідчать про її використання аж до 1910-го року.

Акт №17 от7.12. 1964 года

Скульптура

18. Наполеон. Роза. (?) Кінець XIX століття.
Статуетка. Майоліка;
49,0х50,0х36,0 (см)
Позаду в центрі, між ніжками стільця: ROSE
Праворуч від центру - номери: 37 76
50
2

Далі прямокутник в якому не можливо причитати написи.

Документи надходження відсутні.

С-21

Фотопортрет В.В. Верещагіна в прямокутній рамі під склом. Розміри 85,0х67,5 (см) На звороті: у верхньому правому куті, на картоні, червоним олівцем УВЗ-425. На фото червоним олівцем УВЗ - 425. зберігається в групі зберігання науково-допоміжний фонд.

Список використаних джерел і літератури

1. Аксентьев С.Т. Верещагин в Крыму. Симферополь: Н. Оріадна, 2018. - 96 с., ил. (Серия «Листая прошлого страницы»).
2. Аксентьев С.Т., Гагауз Т.В., Росляков С.М., Северюхин Д.Я., Тверитинова Л.Е. Неизвестный Верещагин: Альбом. Николаев: Издатель Лев Траспов, 2014. - 160 с.
3. Василий Верещагин/Гос. Третьяковская галерея.- М., 2018. - 416 с.:ил.
4. Василий Верещагин. К 175-летию со дня рождения. Русский музей. Директор Русского музея Владимир Гусев. Научный руководитель Евгения Петрова. Авторы статей Катерина Шилова, Оксана Лысенко, Елена Карпова, Светдана Новаковская-Бухман. - 2017. - 215 с.:ил.
5. Василий Верещагин/Гос. Третьяковская галерея. - М., 2018. - 24 с.:ил. - (Семейный альбом художника).
6. Вся Николаевщина. Справочная и адресная книга на 1929 год. - Николаев, изд. «Красный Николаев»., 144-148 с.
7. Капырина С.Л. Василий Верещагин. - М.: Гос. Третьяковская галерея, 2018. - 48 с.: - ил. - (Художник в Третьяковской галерее).
8. Каталог произведений В.В. Верещагина в собрании Николаевского художественного музея им. В.В. Верещагина. - Отв. за выпуск А.П. Демьяненко., Составитель Е.В. Болдусева. - Николаев: РИО «Рионика», 1992. - 72 с.
9. Каталог Общества изящных искусств им. В.В. Верещагіна. Николаев, 1914. - 60 с.
10. Художник-баталіст Василій Васильович Верещагін в колекції Миколаївського обласного художнього музею імені В.В. Верещагіна. До 100-річчя музею. Каталог. /Укладач Л.Є Твєрітінова. - Миколаїв: Видавець Шамрай П.М., 2014. - 92 с. іл.

Яблуновська О.Л.
(м. Миколаїв)

ВИТОНЧЕНА ПОРЦЕЛЯНА МЕЙСЕНА У ЗІБРАННІ КОМУНАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ КУЛЬТУРИ «МИКОЛАЇВСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ХУДОЖНІЙ МУЗЕЙ ІМ. В.В. ВЕРЕЩАГІНА»

Старовинне німецьке місто Мейсен – перлина землі Саксонія. Його головною визначною пам'яткою і цінністю, визнаною у всьому світі, є Мейсенська порцелянова мануфактура (Porczellan-Manufaktur Meissen) – перша європейська порцелянова мануфактура, яка започаткувала славні традиції німецького фарфору.

Мейсенський фарфор (Meissen Porzellan) – одна з найстаріших і найпрестижніших марок у світі.

Вироби знаменитої Мейсенської мануфактури «Meissen» – це унікальні предмети мистецтва високого художнього рівня і королівського стилю, що мають світову популярність і колекційну цінність. Мейсенський фарфор є гордістю найвідоміших і найпрестижніших музеїв світу.

Велика увага в музейних колекціях приділяється вивченню, атрибутуванню і складанню каталогів фарфору – легенди мануфактури Meissen.

Однією з найбільш значної музейної колекції мейсенської порцеляни в світі є Ермітажне зібрання. У 1977 році був виданий друком каталог Мейсенська порцелянова пластика XVIII століття у зібранні Ермітажу. Колекція відрізняється винятковим багатством і різноманітністю. Предмети, що входять до її складу, знайомлять із розвитком порцелянової скульптури в Мейсене з моменту заснування мануфактури до початку XIX століття. Каталог включає докладний опис 379 творів фарфорової пластики з їх відтворенням.

Однією з найвидатніших постатей за всю історію існування німецької мануфактури Мейсен є Кендлер Йоганн Йоахім (1706–1775). За своє життя він створив неймовірну кількість робіт і проектів. Його таланту і креативності немає рівних. Він був дизайнером, скульптором, декоратором, який працював в стилі рококо і бароко. Його незлічена кількість фігур і обідніх сервізів продовжує вражати, дивувати, зачаровувати вже протягом 311 років. Дослідження его творчого шляху викладено у Радянській енциклопедії 1973 р.

У 1998 році побачила світ фундаментальна книга Борок В., Дулькина Т. «Марки Европейского фафора 1710-1950 гг.». Вперше російською мовою з'явився марочник, який не поступається більшості кращих марочників Європи і США. Книга викликала позитивні відгуки від фахівців, що працюють в найбільших музеях країни і десятиліттями займаються атрибуцією порцеляни. При цьому вони висказали побажання про видання марочника німецького фарфору, що охоплює період з початку XVIII століття по наш час.

Книга містить понад 1300 зображень марок фарфорових виробів, що випускалися в Німеччині з 1710 року по теперішній час. Маркам кожного фарфорового виробництва передує виклад його історії.

У колекції Миколаївського обласного художнього музею ім. В.В. Верещагіна зберігаються 22 фарфорових вироби мануфактури Мейсен.

Предметом нашого дослідження є порцелянові вироби Мейсена у зібранні Комунального закладу культури «Миколаївський обласний художній музей ім. В.В. Верещагіна»: дослідження існуючих на виробах марок, з метою встановлення їх часу створення, приналежності до певного періоду розвитку. Вивчення асортименту цих виробів, дослідження методів декорування, переважаючої кольорової гамми, надати оцінку їх художніх достоїнств.

Маркам кожного фарфорового виробництва передує виклад його історії.

Вперше виробництво порцеляни було освоєно у Китаї (VI ст.) задовго до того, як секрет його виготовлення став відомий Заходу. Таємниця виготовлення порцеляни ретельно оберігалась. Історія створення європейського фарфору но-

сить досить авантюрний характер. На самому початку XVIII століття алхімік Йоганн Фридріх Беттгер (1682–1719) зробив заяву про те, що йому вдалося створити золото з простих металів. Дізнавшись про це, Саксонський курфюрст Август Сильний взяв його під охорону, щоб той зробив для нього золото. Однак незабаром обман Беттгера був розкритий. У цей же самий час математик і вчений Еренфрід Вальтер фон Чірнхаус (1651 - 1708) проводив експерименти зі склом, намагаючись одночасно створити і фарфор. Беттгеру було доручено допомагати вченому, і в результаті численних дослідів фарфор був отриманий. Вчені першими у Європі відкрили таємницю виготовлення білого фарфору, доступну досі лише китайцям.

Після смерті Чірнхауса рецепт виробництва порцеляни був відомий лише Беттгеру, який разом з досвідченими голландськими гончарами удосконалив його формулу. Отриманий твердий саксонський фарфор був схожий за характеристиками з китайським, а його основними компонентами були каолін і польовий шпат. В результаті у 1709 році курфюрст заснував першу Мейсенську мануфактуру у замку Альбрехтсбург, а у 1710 році почалося офіційне виробництво порцеляни.

Перші порцелянові вироби мануфактури були білого кольору, покриті глазур'ю. Тематика розпису – трави, рідкісні птахи, дракони. Багато творів були оформлені чорною фарбою і золотом, повторюючи візерунки китайських майстрів. Крім того використовувалася ліпнина: бутони квітів і образи-маски тварин. Всі твори ручної роботи.

Секрет виробництва Мейсенської порцеляни ретельно оберігався. Навіть робочим мануфактури був невідомий весь процес виготовлення «білого золота», а лише та його частина, за яку вони відповідали. Таким чином, Мейсен довгий час тримав монополію на виготовлення твердого порцеляни в Європі.

Спочатку якість Мейсенської порцеляни превалювала над рівнем його художнього оформлення. Перших успіхів тут вдалося домогтися в області золочення предметів. Візерунки наносили вже на обпалені предмети, перш ніж піддатися вторинному випалу при більш низькій температурі. Яскраві поліхромні розписи стали застосовуватися в Мейсені її директором Йоганном Грегоріусом Херольдом (1696–1775) з 1723 року. З цього часу почався «Золотий вік» саксонського фарфору.

Для того щоб ідентифікувати оригінальну продукцію Мейсена, було розроблено спеціальне маркування, яке спочатку наносилося синьою фарбою на поверхню виробу, а пізніше було «заховане» під глазур'ю. Знамениті сині мечі з'явилися на порцеляні Мейсена далеко не відразу. Інспектор заводу Йоганн Штейнбрук придумав використовувати в якості розпізнавального знака для порцеляни схрещені мечі, які були присутні на гербі Саксонії. Завзята людина придумала настільки вдалу емблему, що з дня свого створення 8 листопада 1722 року вона проіснувала понад три сотні років. За всі роки роботи мануфактури зображення синіх схрещених мечів зазнавало деяких змін, але і до цього дня саме ця емблема використовується на заводі Мейсен.

На донцях музейних фарфорових виробів Мейсена є сині підглазурні марки – перехрещені мечі (без додаткових зображень, з точками або зірочками між ними). Відмінності в зображенні марок має цілком закономірне пояснення: діяльність мейсенської мануфактури поділяють на кілька періодів.

Кожен з періодів трьохсотрічної історії цікавий у своєму розвитку, наповнений важливими для мистецької спадщини подіями і яскравими відкриттями.

Беттгеровський період: 1709-1719 рр.

Марка: вдавлена у тісто або сині підглазурні символи чи букви.

Живописний період: 1720-1770 рр.

Марка: сині підглазурні символи чи букви, імітація китайських марок, «жезл Меркурія».

1733 - 1750-ті рр. Період І.І. Кендлера.

Марка: два сині підглазурні перехрещені між собою мечі.

1756 - 1774-ті рр. Період М.-В. Асьє.

Марка: два сині підглазурні перехрещені між собою мечі, між якими крапка.

1774 - 1814-ті рр. Період К. Марколіні.

Марка: два сині підглазурні перехрещені між собою мечі, між якими зірочка.

1815 - 1860-ті рр. Період І. Г. Кюна.

Марка: два сині підглазурні перехрещені між собою мечі у різних варіаціях.

У музейній колекції вироби мейсенської порцеляни починаються з періоду І.І. Кендлера, 1733 – 1750-ті рр. Цей період називається «Скульптурний», він пов'язаний з діяльністю керівника модельної майстерні Йоганна Іоганна Кендлера. При ньому домінуюче місце колишнього декоративного розпису на гладких поверхнях виробів зайняла скульптура і барельєф. На цей факт вказують марка, форма та декор виробів.

Прикрасою музейної колекції мейсенського фарфору цього періоду є два розкішних триярусних герідона для фруктів. На одному з них – витончені тарілки по бортику з прорізнім рельєфом та позолотою, у резервах та на дзеркалі – пасторальні сцени. Навершшя вінчає мініатюрна статуетка пастушки із чарівними квітами у фартуху.

Другий герідон декоровано знаменитим мейсенським «цибуляним» візерунком. «Цибуляний» декор мейсенської порцеляни набув поширення після того, як у 1739 році була освоєна технологія підглазурного кобальтового розпису.

Назва «цибуляний» може ввести в оману. Насправді цей візерунок виник у результаті помилкової інтерпритації китайських мотивів: півонія у європейців перетворилася на ромашку, а гранати і персики – на подобу цибулин. Можливо, причина у тому, що художники того часу просто ніколи не бачили дивовижних квітів і фруктів своїми очима. У наші дні «цибуляний» орнамент в Мейсені, як і раніше, наносять вручну.

На музейному герідоні на білому тлі кобальтовий витончений візерунок з пагонів та плодів гранатів – цибулин та квітів. Тарілки по бортику з прорізнім рельєфом прикрашені синіми дугами та лініями, у резервах рослинний орнамент. Навершшя вінчає мініатюрна статуетка кавалера у білому камзолі із синіми мініатюрними квітками. Додаток 1.

Яскравим зразком періоду І.І. Кендлера є ваза для варення з кришкою та блюдо-підставка під вазу для варення. Вони демонструють ідеальне поєднання промодельованої форми з накладним пластичним декором барельєфом – квітами, фруктами, листям. Додаток 2.

У декорі «Ваза з Ангелами» надзвичайно доцільно поєднанні барельєф із скульптурою. Додаток 3.

Особливий інтерес викликає статуетка Пагода (китайський Бовдур). Подібні фігурки випускалися на Саксонській мануфактурі Meissen починаючи з 1731 року. Йоганн Кендлер змоделював фігурку, на основі моделі «усміхненого Будди». Кендлер переробив її, зберігши головні риси: положення тіла, перехрещені ноги, широка посмішка, великі вуха.

Перші порцелянові фігурки, що випускалися мейсенською мануфактурою були створені у 1731-му році й мали умовну назву «Pagode» («Пагода»). Вибір назви був пов'язаний зі східною скульптурою Будди, аналогом якої і був європейський «Бовдур». Скульптуру Будди (пагоди) встановлювали на вході у культові споруди на багатоярусному стовпі. У китайській традиції це вільно трактований образ Будди в переродженій іпостасі – Мі Ло Фо або Хотей – це Будда з посмішкою на вустах, що символізує щастя, успіх і процвітання.

Мейсенські статуетки мають оригінальну металеву конструкцію, руки та голова фігурки закріплені на металевих стрижнях, і гойдаються, ніби погоджуючись з тим, що відбувається. За що в побуті за нею закріпилася назва «Китайський бовдур».

Фігурки випускалися різні за розміром та парами: чоловіки та жінки, але на цей факт не звертають увагу, іменуючи всі - бовдурами. У зібранні обласного художнього музею

ім. В.В. Верещагіна статуетка жінки: зібране пучком волосся, опуклі груди, одне плече оголене. Додаток 4.

Наступний період 1756-1774 рр., коли на зміну стилю рококо приходить класицизм. Головним упроваджувачем якого стає відомий паризький скульптор Мішель-Віктор Асьє, який працював у Німеччині в області дрібної пластики і вніс помітний вклад у розвиток саксонської порцеляни.

У цей період відбуваються зміни у нанесені марки: два сині підглазурні перехрещені між собою мечі, між якими крапка.

У колекції це дивовижні предмети посуду – лоток у вигляді листа, тарілки та пляшкова передача.

Після закінчення семирічної війни (Третя Сілезька війна) у 1763 році Саксонія дуже сильно здала свої позиції могутньої держави. Вона перестала відігравати значиму політичну роль у світі. Поширення ліберальних ідей, складна економічна ситуація, все це позначилося на стані мануфактури Meissen. Важливим кроком для мануфактури і у принципі для відродження мистецтва в Саксонії стало відновлення роботи Дрезденської Академії Мистецтв у 1764 році під директорством Крістіана Людвіга Хагедорна. Він же відкрив паралельно кілька художніх галерей і шкіл у Дрездені, Лейпцигу та Мейсені. Метою професорів, які працювали в художній школі при Meissen якраз і стало зберегти традиції ручного розпису та скульптурної майстерності, виховати нових художників на благо і майбутнє мануфактури.

Таким чином була створена міцна основа для наступного важливого етапу в розвитку порцеляни в Саксонії, який називають період Марколіні. В історії порцелянової мануфактури Meissen він пов'язаний з ім'ям графа Камілло Марколіні Феретті (1739–1814), який обіймав посаду прем'єр-міністра королівства Саксонії. Його вважали знаменитим діячем мистецтв свого часу. З 1774 року він стає директором порцелянової мануфактури і академії мистецтв при ній, прагнучи протягом усієї своєї діяльності відродити і зберегти позиції Meissen на належному рівні.

Завдяки саме графу Камілло Марколіні Феретті мануфактура Meissen вийшла з важкої кризи і конкурентної боротьби, не дивлячись на всі труднощі і фінансові проблеми.

Вироби цього періоду мають особливу марку: два сині підглазурні перехрещені між собою мечі, між якими зірочка.

Серед предметів музейної колекції порцеляни періоду Марколіні є чудова статуетка – куріпка. Скульптурне зображення птаха дуже детальне і натуралізоване. Розпис гармонійний, витончений колорит. Трава виконана засобом порцелянового мережива. Порцелянове мереживо на скульптурі з'явилося саме у період Марколіні. Додаток 5.

Доповнюють уявлення про фарфор цього періоду предмети посуду – блюдце та мініатюрні чашечки для кави.

Після смерти Марколіні у 1814 році, протягом усього XIX століття на мейсенській порцеляні повторювалися старі форми та візерунки, здебільшого використовувалися відливки зі старих моделей.

Проте виробництво продовжувало розширюватися, та було переведено у нове приміщення, розташоване у Трибішталі. Очолював мануфактуру І. Г. Кюн. У цей час велику увагу приділяли не тільки білизні порцеляни, а й ретельному її оздобленню. Головним же досягненням цього часу вважається винахід «рідкого золота» Генріхом Готлібом Кюном. Створена ним міцна глянцева емаль і удосконалений склад фарб оживили палітру мейсенських виробів. У декорі з'являється суцільне та фрагментальне криття позолотою. У колекції музею це предмети посуду– чашки, блюдця, тарілки, блюда.

Виходячи з вигляду нанесених марок та декору експонатів можна зробити наступні висновки: у музейній колекції представлені мейсенські порцелянові вироби наступних періодів:

1733 - 1750-ті рр. Період І.І. Кендлера.
1756 - 1774-ті рр. Період М.-В. Асьє.
1774 - 1814-ті рр. Період К. Марколіні.
1815 - 1860-ті рр. Період І. Г. Кюн.

На прикладі представлених у колекції порцелянових виробів можна простежити періоди розвитку шедеврів світового рівня знаменитої мануфактури «Meissen» протягом XVIII – XIX століть (з 1733-х до 1860-их років).

Список використаних джерел і літератури

1. Борок В., Дулькина Т. Марки Европейского фарфора 1710-1950 гг. Москва: Аксамит-Информ. – 1998. – 432 с.
2. Борок В., Дулькина Т. Марки немецкого фарфора». Москва: Аксамит-Информ. – 1999. – 223 с.
3. Бутлер К.С. Мейсенская фарфоровая пластикаXVIII века в собрании Эрмитажа. / Бутлер К.С. // Каталог. – Ленинград: Аврора. – 1977. – 194 с.
4. Кендлер Иоганн Иоахим / А. М. Прохоров. Москва: Советская энциклопедия (3-е изд.Т.12. Кварнер-Конгур) – 1973. — 624 с.
5. https://lermontovgallery.ru/spravochnik-antikvariata/farfor-manufaktury-meissen.
6. https://yacollectioner.ru/mejsenskij-farfor.
7.https://art-salon.eu/ru/istoriya-i-osobennosti-farforovogo-proizvodstva/the-marcolini-period-1774-1814.

Барбаянова К.С.
(м. Миколаїв)

ВІРТУАЛІЗАЦІЯ МУЗЕЙНОЇ СПРАВИ В КОНТЕКСТІ ЦИФРОВОЇ КУЛЬТУРИ СУЧАСНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Мобільний, віртуальний і цифровий – основні прикметники сьогодення. Сучасні мобільні і цифрові технології присутні в кожній сфері нашого життя. Економіка, освіта і, навіть, законодавство переходять у третьому тисячолітті на віртуальні рейки.

Важко заперечити, що ми з вами живемо у період постійних змін економічного, науково-технічного, соціально-культурного й інформаційного прогресу. Така стрімка мінливість світу вимагає від будь якого суспільства невпинного впровадження інновацій. Проте, у глобалізаційній гонитві не слід забувати і про внутрішні потреби українського суспільства. Зокрема культурні.

За таких умов питання впливу цифрової культури на розвиток музейної справи, модернізації та технологізації сучасного музею в реаліях сьогодення постає у новому актуальному світлі. За останні 10 років побачила світ числена низка публікацій, як вітчизняних, так і іноземних авторів, присвячених впливу нових технологій і нової цифрової культури на розвиток музейної справи. Серед робіт є як теоретичені і філософські матеріали про віртуалізацію культури, як фактора, що формує новий музейний простір (Кириллова В.О., Ляпустина П.А., Лєбедєв А.В., Нікішин Н.А., Курз Р., Шатер Р.), цифрову культуру як категорію і феномен (Гаврілова Л.Г., Воронова Н.С., Магомедов М.Н., Носкова Н.А.), так

і практичні дослідження реалізації нових медодів музейної роботи і трансформації музейного простору (Пілко І.С., Бардукова О., Драгіцевіч М., Багаріч А.). Однак не слід нехтувати і більш ранніми дослідженнями 70-х, 80-х та 90-х років, адже, явище цифрової культури зовсім не нове, як може здатися на перший погляд. Західні дослідники (Маклюен Г.М., Кресселл Г.) цікавляться впливом технологічного прогресу на суспільні і культурні трансформації вже близько 50-ти років.

Сьогодні, в часи все більш стрімкого технологічного прогресу і все більш швидких соціокультурних змін, актуальність питання впливу цифровізації і віртуалізації на розвиток таких класичних галузей культури і науки як музейна справа тільки збільшується і викликає у дослідників все більший інтерес.

Основна мета цієї статті це, перш за все, узагальнення розуміння феномену цифрової культури та переосмислення її впливу на зміст музейної справи в контексті сучасних глобалізаційних тенденцій та інформаційно-технічного прогресу за допомогою огляду світового і вітчизняного досвіду модернізації засобів і методів реалізації основних функцій сучасного музею. В статті поєднані деякі узагальнення з досліджень вітчизняних і світових авторів, а також аналіз останніх розробок і проектів, як музеїв світу, так і Миколаївського обласного краєзнавчого музею в галузі віртуалізації і модернізації музейного простору.

Проте, як вже зазначалось, технологічний прогрес не стоїть на місці і поглиблення, розширення і трансформація розуміння музею в світлі сучасної цифрової культури і віртуальної взаємодії буде продовжуватись.

Досліджуючи зміни в роботі сучасних музеїв, викликані технологічними соціокультурними трансформаціями культури сьогодення, перш за все, необхідно визначитись із розумінням самого феномену сучасної цифрової культури. Адже цифрові засоби комунікації, як то Інтернет і мобільний зв'язок, щільно увійшли в наше буденне життя і стали впливати на всі без винятку його галузі. Сьогодні цифровими можуть бути не тільки камери чи бази даних. Ми живемо в епоху «цифрової пам'яті», «цифрових стосунків» і, навіть «Цифрового Бога». В суспільній думці може існувати хибне враження, що цифровізація - віяння останніх років. Проте дослідження в напрямку діджиталізації різноманітних сфер життя людства проводились досить давно. В різні періоди пропонувались різноманітні базові дефініції, що виступали своєрідними «парасольками» для аналізу цифрових технологій і їх соціокультурного значення: «цифрові» чи «нові медіа», «кіберпростір» та «кіберкультура», «постkіберкультура», «цифрова культура» [18, с.6].

Постійна зміна і заміна категорії відображає дискусії, постійне уточнення дослідницької проблематики і змінення ракурсів поглядів на об'єкт дослідження. Багатозначність інтерпретації цих понять свідчить про те, що феномен цифрової культури складний для дослідження і досі знаходиться в постійному процесі становлення.

Наприклад термін «кіберпростір», як один із термінів, яким характеризують процеси об'єднані дослідниками у феномен «цифрова культура», використовувався ще у 80-ті – на початку 90х років і трактувався як особливе інтерактивне середовище, простір, що генерується чи опосередковується комп'ютерними технологіями [19, с.7-8]. Таке опосередкування, з рештою, викликало по собі цілу низку наслідків.

По-перше, завдяки появі і розвитку всесвітньої мережі Інтернет у тисячі разів збільшився обсяг доступної інформації і швидкість її отримання (згладився фактор географічної недосяжності) та зменшився певний соціальний психологічний стрес[19, с.24].

По-друге, значно розширився спектр способів подачі інформації. З одного боку в самих закладах культури, освіти і науки стало можливо застосовувати відео-матеріали, інтерактивні дошки, інформаційні кіоски, об'ємні проекції, доповнену реальність тощо. З іншого боку самі заклади культури, освіти і науки отримали змогу перейти у віртуальний простір і продублювати, і розширити свої послуги вже у віртуальному середовищі. Сайти бібліотек пропонують електронні видання; школи і інститути забезпечують освітній і науковий процес студентам і викладачам, які можуть бути скільки завгодно віддалені від самого навчального закладу; музеї і галереї цифрують свої колекції і створюють віртуальні тури. Обидва ці аспекти розширили і збільшили аудиторію закладів.

По-третє, тепер кожен не просто отримує інформацію, а може приймати активну участь у комунікативному процесі і формуванні цієї інформації: залишити свій коментар, відгук чи, навіть, власний оригінальний контент [13, с.55].

Враховуючи такі фактори сучасного освітньо-наукового процесу музейна справа також змінюється. Яскраві приклади адаптації музею до сучасного світу цифрової культури ми можемо побачити у практиці західних музеїв. У нову еру цифрових технологій провідні музеї світу в першу чергу скористались перевагами соціальних мереж.

Експерти агенції «Смислография» проаналізували сторінки найбільших музеїв світу в соціальних мережах Facebook и Instagram[1].

Найбільшою популярністю серед аудиторії Facebook користуються паризький Лувр (2,35 млн підписників), музей Ван Гога в Амстердамі (2,07 млн. підписників) і Музей сучасного мистецтва в Нью-Йорку (1,96 млн. підписників).

У Instagram картина інша. Той же Музей сучасного мистецтва в цій соцмережі має 3,6 млн. підписників. На другому місці за кількістю прихильників в Instagram - Метрополітен-музей (Нью-Йорк) із 2,4 млн. підписників, слідом - Тейт Модерн (Лондон) з 2,1 млн.

Цікаво, що у двох музеїв розмір віртуальної аудиторії перевершує кількість реальних відвідувачів. Це музей Ван Гога - 2,8 млн. у соцмережах проти 2,2 млн. офлайн-шанувальників, і Музей сучасного мистецтва в Нью-Йорку - 5,56 млн. проти 2,7 млн. відповідно[1].

Це, безумовно, яскравий наочний приклад успішного використаня сучаних он-лайн технологій. Такий визначний результат було досягнуто низкою зовсім не складних прийомів. Перш за все, це – багатомовність, реалізована у веденні сторінок англійською мовою, як найпопулярнішою на сьогодні мовою. По друге, це регулярні публікації і вихід за рамки стандартного контенту. В середньому насиченість постами майже всіх порівнюваних у дослідженні акаунтів музеїв однакова - 10-12 повідомлень на тиждень. Переважна більшість повідомлень присвячена експонатам музеїв, анонсам виставок і спеціальних заходів. Однак деякі музеї пішли трохи далі: вони відкривають двері своїх запасників, діляться секретами внутрішньої кухні і проводять культурологічний лікнеп для своїх передплатників. Особливо популярними стають пости, що викликають сильні емоції у аудиторії. Все це було просто не можливим у період доцифрових технологій.

Використання сучасних комунікаційних практик, технологій та інструментів - від модних і улюблених публікою колаборацій із відомими брендами і зйомками фільмів до віртуальних екскурсій, мобільних додатків, використання технологій доповненої реальності, live-трансляцій, власних відеоканалів.

Найпомітнішим постом (який отримав найбільшу кількість лайків і репоста) в 2017 році став пост Центру Помпіду (Париж), в якому був опублікований короткометражний фільм про мистецтво для дітей із серії «Mon œil!» («Не вірю очам своїм!»). Він набрав понад 82 тисячі лайків і понад 71 тисячу репостів.

Не варто нехтувати й перевагами сайту музею.Адже власний сайт музею надає потенційним відвідувачам і прихильникам змогу не тільки дізнатися про діючі виставки, заходи і переглянути деякі експонати, але й запропонувати віддаленим потенційним відвідувачам можливість подивитись експозицію повністю. Великої популярності набувають віртуальні екскурсії музеєм. Багато українських музеїв вже пропонують послугу віртуальної прогулянки музеєм: Цитаделлю Батуринської фортеці, Дубенським замком, Дніпровським історичним музеєм ім. Д.І. Яворницького, музеєм волинської ікони, Острозьким замком, літературно-методичним музеєм ім. Григорія Скороводи, Миколаївським обласним краєзнавчим музеєм та багатьма іншими.

Окрім віртуальних ресурсів технологічний прогрес дав музеям змогу трансформувати, модернізувати і приголомшливо видозмінювати фізичну експозицію. У Шведському Музеї Середземномор'я можна на власні очі побачити мумію що ожила, а також познайомитися із тим, що є всередині саркофагів. Інтерактивний стіл дає можливість відвідувачам музею детально вивчити кожен шар саркофага і, навіть, у деталях познайомитися з анатомією мумії.

У Національній портретній галереї Вашингтона раз і назавжди вирішене питання із забороною дотику до цінних експонатів. Завдяки 3D-технологіям співробітникам музею вдалося відтворити кілька експонатів. Тепер відвідувачі абсолютно безперешкодно можуть чіпати руками посмертну маску Авраама Лінкольна, перераховувати хребці скелета мамонта або торкатися фюзеляжу літака братів Райт.

У місті Тренто в Італії гостям музею природничих наук пропонують пролетіти над Альпами і спуститися по швидкісній трасі з гори. Ефект реальності створює спеціальний мультимедійний тунель. Тут же відвідувачам за допомогою спеціальної програми покажуть види Землі з космосу і докладним і реальним рухом атмосферних мас, видами та змінами океанів і морів, рухом островів і цілих континентів [21].

Безумовно Миколаївський обласний краєзнавчий музей теж намагається впроваджувати віртуальні технології у свою діяльність і продукт, що пропонується відвідувачам, як тим, що прийшли до музею, так і тим, які слідкують за життям музею віртуально.

Перш за все, це - сайт і соціальні сторінки у Facebook із постійним поповненням контенту і збільшенням кількості прихильників. Станом на вересень 2021 року сторінка Миколаївського обласного краєзнавчого музею має 5072 підписники.

Окрім того, на постійній основі діє підтримка як постійних так і потенційних відвідувачів за допомогою месенджерів (Facebook месенджер, Viber, Telegram).

У приміщенні самого музею для відвідувачів встановленні:

- відеоекрани в експозиційних залах для додаткових матеріалів про експонати та персоналії, розміщені в стаціонарній експозиції;

- сенсорні інформаційні кіоски для самостійного ознайомлення з додатковою інформацією про музей і експозицію;

- qr-коди на експонатах для отримання додаткової інформації;

- екскурсії з додатковим використанням цифрових технологічних рішень(qr-коди для проходження екскурсії самостійно, тематичні екскурсії з використанням окулярів віртуальної реальності);

Окрім того ведеться відцифровка експонатів за допомогою фотозйомки для подальшого розміщення на сайті та соціальних сторінках музею. Додатково на сайті музею доступна віртуальна 3-D екскурсія залами музею для інтерактивних відвідувачів.

Всі ці заходи покликані розширювати аудиторію музею, підвищувати доступність інформації для всіх верств населення незалежно від територіального розташування, і разом з тим надають музею можливість розширити способи, засоби й форми подачі інформації для виконання своїх основних функцій.

Отже, виходячи із загальної тенденції трансформації музейного простору відповідно до вимог нового цифрового інтерактивного суспільства, сформованого новою цифровою культурою, варто зауважити, що провідні та найпопулярніші музеї світу не нехтують новими технологічними засобами і способами популяризації своєї справи. Не пасе задніх у цьому аспекті і Миколаївський обласний краєзнавчий музей.

Запровадження розглянутих вище інтерактивних технологій, як у комплексі, так і окремо, здатне значно підвищує інтерес до музейної експозиції і здатне підтримувати його в тривалій перспективі, забезпечуючи тим самим стійкий додатковий приплив відвідувачів та сприяючи формуванню нового, інтерактивного сприйняття музею в контексті стрімкого розвитку інформаційних технологій і суспільства в цілому.

Список використаних джерел і літератури

1. Бардукова Е. Музейный SMM: как привлечь внимание пользователей соцсетей к высокому искусству? / Е. Бардукава // режим доступу: https://prexplore.ru/media/how-do-popular-world-museums-do-smm/
2. Ванеева О.В. Комплексное использование интерактивных технологий в рамках музейного пространства / О.В.Ванеева // Труды Санкт-Петербургского государственного института культуры. 2015.– № 212. – С. 189–196.
3. Василина Д.С. Виртуальный музей как феномен современной культуры / Д.С. Василина – Эйдос // Международный журнал исследований культуры. 2016. – № 3(24) – С.96-102
4. Волинець В. Новий зміст і потенціал віртуального музею / В. Волинець // Цифрова платформа: інформаційні технології в соціокультурній сфері. 2020. – том 3. – №2. – С.122-133.
5. Гаврілова Л.Г., Воронова Н.С. Цифрова культура як феномен сучасного інформаційно-комунікаційного педагогічного середовища / Л.Г. Гаврілова,
Н.С. Воронова // Засоби навчальної та науково-дослідної роботи. -– 2017. – вип. 48. – С.21-34.
6. Гук Д.Ю. QR-код Эрмитажа: статистика, посетители, факты / Д.Ю.Гук // Интернет и историческое значение: теория и практика. – С.43-51.
7. Даниленко А.Н. Цифровая культура XXI века: симулякр или новая реальность? / А.Н. Даниленко // Архонт. 2020. – №6 (21) . – С.114-120.
8. Дедов С.Г. Виртуализация музейного пространства / С.Г. Дедов, А.А. Фокин // Царскосельские чтения. – 2010. – № XIV. – С.322-325.
9. Кириллова Н.Б., Ляпустина П.А. Виртуализация культуры как фактор формирования нового музейного пространства / Н.Б. Кириллова, П.А. Ляпустина // Вестник культуры и искусств. – 2020. – № 3(63). – С.51-60.
10. Кудлай, В. О. (2015). Цифрова грамотність особистості в контексті розвитку інформаційного суспільства. Вісник Маріупольського державного університету. Серія: філософія, культурологія, соціологія. – 2015. – № 10. – С.97-104.
11. Лебедев, А.В. Виртуальные музеи и виртуализация музея / А.В. Лебедев // Мир музея. – 2010. – № 10. – С. 5–9
12. Магомедов М.Н., Носкова Н.А. Цифровая трансформация сферы культуры. Петербургский экономический журнал. – 2021. – №1. – С.27-36
13. Мешкова Л.Н. Цифровые технологии как фактор трансформации культуры / Л.Н. Мешкова // Вестник Буряткого государственного университета. Философия. – 2020. – Вып. 3. – С.53-60.
14. Національний інститут стратегічних досліджень. (2014). Аналітична записка «Питання розвитку цифрової культури українського соціуму». Отримано з http://www.niss.gov.ua/articles/1631/
15. Никишин Н.А. Музей и новые технологии // На пути к музею XXI века / Сост. и науч. ред. Н.А.Никишин. М.: Прогресс-Традиция. – 1999. – 216 с.
16. Ноль Л.Я. Информационные технологии в деятельности музея: учебное пособие. – М.: РГГУ. – 2007. – 204с.
17. Пилко И.С. Услуги музеев в электронной среде / И.С. Пилко // Вестник КемГУКИ 16. – 2011. – С.22-28
18. Соколова Н.Л. Цифровая культура в цифровую эпоху / Н.Л. Соколова // международный журнал исследований культуры. – 2012. – № 3(8). – С.6-10.
19. Чванова М.С., Анурьева М.С., Киселева И.А. Влияние интернета на социализацию молодежи // Вестник Тамбовского университета. Серия Гуманитарные науки. – 2017. – Т.22. Вып.5(169). – С.23-36
20. Шамликашвили В.А. Виртуальный туризм и виртуальное пространство музея: взаимосвязь явлений // Креативная экономика. — 2015. — Т.9. — № 5. — С.617-628. режим доступу: http://journals.creativeconomy.ru/index.php/ce/article/view/270/
21. 10 музеев, в которых активно используют современные технологии // режим доступу https://kulturologia.ru/blogs/220219/42305/
22. Dragicevic, Marija; Bagarić, Antonija (2019) : Virtual Technology in Museums and Art Galleries Business Practice – The Empirical Research, In: Tipurić, Darko Hruška, Domagoj (Ed.): 7th International OFEL Conference on Governance, Management and Entrepreneurship: Embracing Diversity in Organisations. April 5th - 6th, 2019, Dubrovnik, Croatia, Governance Research and Development Centre (CIRU), Zagreb, pp. 175-183
23. Kurz R. The culture industry in the 21st century. http://libcom.org/library/culture-industry-21st-century-robert-kruz/
24. Shuter R. The Centrality of Culture in the 20th and 21st centuries. – Routledge: Global Communication Reader, 2013, pp.48-57

Зайцева О.М.
(м. Миколаїв)

РОБОТИ ХУДОЖНИКА ОЛЬШАНСЬКОГО ВОЛОДИМИРА АРХИПОВИЧА В КОЛЕКЦІЇ МИКОЛАЇВСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

У 2021 році в Миколаївському обласному краєзнавчому музеї було відкрито ювілейну виставку «Він світ залишив на полотні» до 90-річчя з дня народження Володимира Архиповича Ольшанського, ім'я якого відоме не тільки в Україні, але й за її межами. Митець працював в області графіки, живопису, плаката, книжкової ілюстрації. Володів різними техніками: офорт, лінограверюра, вугілля, суха голка, пастель, олія, олівець.

У Миколаєві було відкрито багато виставок майстра, тому головною метою працівників музею: старшого наукового співробітника Зайцевої О.М. та завідуючого реставраційного відділу Шевченко С.В. було показати художника через його роботи, які зберігаються у фондах Миколаївського обласного краєзнавчого музею. Більшою частиною – це графічні роботи. В експозиції було представлено 20 робіт художника, його особисті речі, фотокартки, нагороди. Взагалі колекція МОКМ налічує біля 40 робіт майстра: графіки – 30, живопису – 10.

Про Володимира Архиповича Ольшанського писало багато миколаївських журналістів, місцевих діячів культури. Але статті були приурочені до якихось дат життя цієї людини. Повної біографії ніхто не написав. Тому були зібрані усі відомі, але розрізнені факти про художника, вибудовані в хронологічному порядку.

Народився митець 18 лютого 1931 року в місті Дніпропетровськ. Батько, Архип Георгійович – ветеран чотирьох воєн, працював вантажником на Дніпропетровському та Миколаївському млинових комбінатах. Робив усе можливе для того, щоб син долучився до прекрасного світу мистецтва. Виховував допитливість і здатність до подолання труднощів і негараздів життя. Ці риси характеру дуже допоможуть синові в майбутньому. Володя почав малювати з п'ятилітнього віку.

Мати, Раїса Адольфівна, працювала поварихою у робітничій їдальні. Під час Другої світової війни з двома дітьми – Оленою та Володею - евакуювалася на Північний Кавказ. Працювала в госпіталі, тому малюки побували і в Баку, і в Середній Азії, і в Бухарі. Батько тільки за допомогою військових архівів знайшов свою родину. Але й під час бойових дій він пам'ятав про захоплення сина: з визволеної Європи надсилав посилки з папером, олівцями, навіть раритетну книгу спогадів Павла Михайловича Третьякова «58 років у Третьяковській галереї». Після закінчення війни родина повертається до рідного міста.

Навчаючись у школі, Володя відвідував Палац піонерів, де займався улюбленим малюванням. Тому після закінчення семирічки він вступив до художнього училища, де керівником ізостудії був М.С. Голощапов, який допомагав та підтримував юного художника. На третьому та четвертому курсах студент Володимир Ольшанський серйозно займався графікою, живописом. Але на п'ятому курсі молодого хлопця призвали до армії, де він служив у Військово-Морському Флоті майже шість років. Кожну вільну хвилину хлопець приділяв улюбленій справі. Останні два роки служив при матроському клубі у місті Севастополі. Малював, оформлював стенди, плакати, навіть портрет Сталіна написав. Його талант помітили і запропонували приєднатись до художників з Москви, які працювали над реставрацією Севастопольської Панорами. Яскрава зовнішність Володимира дуже сподобалась завідуючому кафедрою живопису Московського художнього інституту імені Сурикова, Народному художнику, члену Академії мистецтв П.П. Соколову-Скелі. Тому на великому полотні, Володимир Архипович перетворився на одного з радянських матросів. Ольшанський настільки перейнявся військовою тематикою, що навіть його дипломна робота мала назву «Матрос Кошка приводить полоненого офіцера». Володимир у 1957 році закінчує училище і вступає до Київського державного художнього інституту, одного з кращих художніх вузів СРСР на графічний факультет, відвідує майстерню станкової графіки. Його вчителями були класики радянської графіки та живопису Василь Касіян, Микола Хмелько та Сергій Григор'єв, Олександр Софонович Пащенко - український графік, Народний художник СРСР, член-кореспондент академії мистецтв СРСР, Іван Михайлович Селіванов та Л.І. Чічкан.[29]. Перші полотна талановитої людини схвалила сама Тетяна Ни́лівна Яблóнська — українська художниця живописець, професор, академік Академії мистецтв СРСР, Народний художник СРСР, дійсний член Академії мистецтв України, лауреатка Державних премій СРСР та Національної премії України імені Тараса Шевченка.

У 1963 року Володимир закінчив інститут. Працював у Товаристві художників міста Вінниця, у редакціях видавництв «Веселка», «Радянська школа» – малював ілюстрації до казок, оповідань, статей. Однією з перших робіт була лінограверюра «Переможець. Гвардії рядовий», яка була створена у 1965 році до 20-річчя Перемоги. Саме ця робота принесла славу авторові. Вона була данню вдячності всім учасникам Другої світової війни, які врятували світ від фашистських загарбників. На полотні автор відобразив образ свого батька, світлу та мужню людину. Картина в числі інших потрапила на престижні київські та московські виставки.

Володимир Архипович разом з Анатолієм Денисовичем Прасковим створили проєкт гербу міста Вінниця, який було затверджено 21 лютого 1969 року. У 1969 році Володимир з дружиною та сином переїхав до Миколаєва. Щоб утримувати родину майбутньому митцю довелося попрацювати й офіціантом в одному з ресторанів нашого міста, де він і познайомився з художницею Серафімою Сенкевич, нині заслуженим діячем мистецтв України. Вона запросила його до своєї майстерні, і вже через деякий час В. Ольшанский вступив до когорти художників. У 1970 році став членом Спілки художників України. Неодноразово обирався членом правління обласної організації НСХУ, працював відповідальним секретарем, відповідав за виставкову діяльність. Багато років очолював творчу художню раду при виробничому комбінаті. Саме в цей період свого життя він пише: плакат «Кобзар 1814 - 1964 років» (1964); плакат «Ювілейний» (1964); полотна «Портрет «Дівчини-будівниці» (1964); «По першій кризі» (1967); триптих «Рік 1918 й» (1968), «Жовтень» (1969, лінограверюра) «Пам'ятники культури України» (1970, лінограверюра), «Рибалки» (1967, лінограверюра) та інші.

«Пиши, працюй, спостерігай» - це був девіз митця, з яким він пройшов все своє життя. Художник багато подорожував, за його малюнками і полотнами можна було вивчати історію нашої країни, нашої області.[8]. У фондах музею є колекції малюнків олівцем, на яких відбиті події, що відбувались на Миколаївщині того часу. А саме: початок будівництва Південно - Української АЕС [9], трикотажної фабрики [10], глиноземного заводу [11]. Художнику вдалося відобразити на своїх полотнах образи будівельників і селян, учених і атомників, моряків і льотчиків. Він показав красу, чарівність, при-

нади рідного краю, в якому ми живемо. Великий майстер зумів передати внутрішній світ своїх героїв, відчути їх психофізичний стан, перенести на полотно їх красу, силу і велич.

Йому завжди і все було цікаво. Спостерігав, робив начерки, малював все, що бачив. І у 1972 році в Миколаєві в музеї В. Верещагіна була відкрита персональна виставка Ольшанського, де були представлені роботи з серій: «Заради життя на землі» 1965-1970 роки; «Пам'ятники культури України» 1972 рік; «Земля Володимирська» 1972 рік та інші. В колекції музею зберігаються роботи із серії «Металурги Придніпров'я» 1963 рік: «Прокатники» (1963, офорт) [12], «Весна» (1963 р. офорт) [13], «Перекур» (1963 р. офорт) [14], «Оператори», (1963 р. офорт) [15], малюнок «Воли» [16].

У 1972, 1973 роках працював на всесоюзній творчій базі Спілки художників СРСР «Сенеж». В музеї зберігається малюнок «Зима» (пос. Сенеж), папір, олівець [17] .

У 1972-1973 роках художником була здійснена творча подорож містами, пам'ятниками давньоруської архітектури, по «Золотому колу Росії», після якої художник створив цикл гравюр з зображенням 33 храмів: «Ростов Великий. Борисоглебський монастир», «Володимир. Пам'ятники дерев'яного зодчества», «С. Холм Костромської обл. Церков собору Богородиці. 1553 рік», «Углич. Дзвіниця Спасо-Преображенського собору. 1730 р.», «Володимир. Дмитріївський собор», офорт «Суздаль. Церков Миколи» та інші.

У 1973 році Ольшанський був нагороджений медаллю «За трудову доблесть».

У 1978 році майстер перебував у творчому відрядженні до прикордонників Західного кордону, а також на Дунай. В оформленні музею суднобудування та флоту були використані картини В.О.Ольшанського «Портрет М.А. Аркаса», 1979 р., олія [18], «Портрет О.О. Попова» [18], «Портрет Мордвинова, адмірала», [18], «Єрмак у кригах» [18].

У 1980 році Ольшанський брав участь у фестивалі «Художники – флоту». Була здійснена творча поїздка у складі групи радянських художників на флот. У зібранні музею є роботи, створені у цей час: картина «Теплохід Шура Кобер. Карське море», [19] гравюра «В порту» [19].

У 1981 році була здійснена творча поїздка Північним шляхом. Він провів на кораблях Північного флоту багато часу. Бачив Діксон, Землю Франца -Іосифа, острів Врангеля. Лише в одному місті Тіксі майстер побував чотири рази. У межах творчої подорожі митець відвідав дитячу школу мистецтв, потоваришував зі школярами, навчав живопису, давав поради, показував свої роботи.[1]

Пізніше у виставковому залі Миколаївської Спілки художників була відкрита виставка полотен, присвячених Півночі. Своїми північно - сибірськими замальовками художник викликав справжній фурор у глядачів.

Все своє життя Володимир прагнув відобразити образи сучасників, пейзажі, історичні події. Свої картини художник писав, насолоджуючись процесом роботи. Його творчі відрядження вражають своїм переліком: Чукотка, Якутія, Кольський півострів, Карелія, річка Лєна, Мурманськ, Тіксі.[7]. За своїми творчими маршрутами Ольшанський склав карту «Мої подорожі». Він пише серію робіт: «Чукотка», «Північ», «У протоці Вилькицького», «Осінь у Заполяр'ї». У художній групі музею знаходиться колекція малюнків із серії «Заполяр'є» [20], картини «Кольський півострів. Пос. Гранитний» [20], «Кольський п-в. Бухта «Наша», [20], «Хата діда Кирила» [20], колекція малюнків і гравюр: «Полярний, Атомний підводний човен 4/4, Карське море»[20].

У 1982 році художник пише картину «На сторожі рідних рубежів» (портрет сина Володимира).

У 1984 році урочисто була відкрита обласна художня виставка, присвячена 40-річчю визволення Миколаївщини від німецько-фашистських загарбників, на якій представлені картини, на із зображенням працівників сільського господарства. В музеї є колекція малюнків «Бригадир Качалов», «Шевченко», «Доярка Шминська» [21].

У 1985 році було відкрито обласну художню виставку, присвячену 40-річчю Перемоги радянського народу в Другій світовій війні. Військова тематика завжди була дуже близька художнику. Він вирішує створити серію портретів наших воїнів, які виконували свій інтернаціональний обов'язок в Афганістані [27]. Автор створив 12 картин-портретів: «Капітан Андрій Погонец - кавалер орденів Червоної Зірки та Червоного Прапора» [22], «Володимир Бендарик. Командир військової машини», «Прапорщик Миколай Кузько», «Командир десантно-штурмової роти Казі-Могомед Джалілов», «Прапорщик Олександр Нагорний» [22], «Сержант В'ячеслав Гомелько», «Полковник Олександр Дем'яненко. Голова Миколаївської облради воїнів інтернаціоналістів», «Старший сержант Злидарев Володимир», «Анатолій Жачко», «Сержант Віктор Сухоставський», «Ігор Струц».

Це були молоді гарні хлопці, які пройшли справжнє пекло в чужій країні. Після війни деякі з них повернулися у рідний Миколаїв.

Бендарік Володимир Вікторович, термінова служба, в Афганістані з грудня 1979 по липень 1981 року, старший сержант, командир відділення розвідувальної роти мотострілецького полку (місце дислокації - Газні). Був поранений. Нагороджений медаллю «За відвагу». Нині проживає в місті Миколаєві. Був директором стадіону (штучне поле) Центру Громадського Здоров'я, членом виконкому Федерації футболу міста Миколаєва. Грав крайнім півзахисником в командах «Суднобудівник», «Комунаровець» та інших. Зараз підполковник поліції у відставці.

Джалілов Казі-Магомед Юсуфович (27.03.1957 р.) у Афганістані з 23 червня 1980 – 25 жовтня 1982 року. Прапорщик, командир десантно-штурмової роти військова частина (в/ч), польова пошта (пп.). 71176 (Кандагар). Нагороджений: орденом Червоної Зірки, трьома медалями «За відвагу». Нині проживає в місті Миколаєві. Працював в ДАІ, оперуповноваженим по боротьбі з кримінальною злочинністю. В наш час підполковник у відставці на пенсії.

Гомелько В'ячеслав Володимирович (09.08.1962р.), термінова служба, у Афганістані з травня 1981 – грудень 1982 року, командир відділення в/ч, пп 71205 (Шиндад). Нині проживає в місті Миколаєві.

Дем'яненко Олександр Миколайович (07.08.1948-26.08.2008) у Афганістані з 15 травня 1985 року по 04 січня 1987 року. Полковник. Заступник начальника політвідділу дивізії в/ч, пп. 51852 (Шиндад). Був нагороджений орденом «За службу Батьківщині у ЗС» III ступеня, орденом Червоної Зірки, орденом Республіки Афганістан «За хоробрість», орденом Богдана Хмельницького III ступеня, Почесною Грамотою Верховної Ради України. Проживав у місті Миколаєві, був багаторічним керівником обласної спілки воїнів-інтернаціоналістів та запасу.

Весь свій талант і життєві сили Олександр Миколайович віддав служінню Батьківщині і боротьбі за права і добробут воїнів-афганців Миколаївщини. Саме з його ініціативи багато воїнів-інтернаціоналістів отримали житло, народився відомий по всій Україні фестиваль «Афганістан звучить в моїй душі», була створена «Алея Слави» в парку Перемоги.

Злидарев Володимир Михайлович (10.02.1960 р.) у Афганістані з січня 1982 по квітень 1983 року, молодший лейтенант в/ч, пп. 69706 (Герат). Нагороджений орденом Червоної Зірки. Нині проживає в місті Миколаєві.

Сухоставський Віктор Дмитрович (1962 р.) у Афганістані з 15 квітня 1981 року по 13 липня 1982 р. Сержант, технік в/ч 2066 (Пяндж). Був поранений. Нагороджений орденом Червоної Зірки. Нині проживає в місті Миколаєві, в Інгульському районі. Став столяром, працював у різних столярних майстернях.

Струц Ігор Григорович (26.08.1963 р.) у Афганістані з 27 грудня 1982 по 29 січня 1984 року. Єфрейтор. Навідник гармати в\ч, пп. 39696 (Кундуз). Поранений 19 вересня 1984 року. Нагороджений медаллю «За відвагу» Нині проживає в місті Новий Буг.[1]

По - різному склалися долі хлопців в мирний час, але пам'ять про їх подвиг і досі бентежить серця людей. Кожного року 15 лютого збираються поважного віку люди біля пам'ятника воїнам інтернаціоналістам, згадують минулі часи, спілкуються. На жаль кожного року їх стає все менше і менше.

У 1985 року Володимир Архипович Ольшанський був нагороджений Грамотою Президії Верховної Ради України.

І знову невгамовний майстер у 1986 році відбуває у творчу поїздку в район ЧАЕС. Коли в країні сталася страшна Чорнобильська трагедія, легкий на підйом небайдужий художник на своєму автомобілі поїхав туди. Йому на зустріч «йшов» потік автомашин з наляканими людьми, яким довелося покинути свої домівки і рятуватися від несподіваного лиха. А він хотів встигнути побачити ці події своїми очима та написати портрети ліквідаторів цієї аварії, простих радянських людей, які стали на боротьбу з лихом.[3]

Художник мріяв про поїздку в Афганістан, бо розумів, який чудовий унікальний матеріал він зможе отримати. Але довгий час його не випускали з країни. Допоміг випадок. У Києві проходила виставка, де були представлені й портрети афганців, створених Володимиром Архиповичем. Ці витвори мистецтва дуже сподобались В.В. Щербицькому (першому секретарю ЦК КПУ). І майстер наважився попросити допомоги у здійсненні своєї мрії. Отримав згоду. Ось таким чином єдиний з миколаївських художників, Володимир Архипович Ольшанський, потрапляє до воюючого Афганістану в 1987 році не як солдат, а як художник, як графік - репортер [27]. За два місяці перебування в країні митець здобув стільки яскравих вражень, стільки зробив нарисів, що їх вистачило на довгий, тривалий час. В Інституті мистецтв Кабула він читав лекції молодим художникам, де відкрили студію. Майбутні митці вчились майстерству у закордонних графіків, живописців та скульпторів. Талановиті студенти довго згадували добрим словом свого наставника. Вони малювали етюди шматочками вугілля на клаптиках паперу навколішках - ось так проходило це навчання в бойових умовах. Майстер побував у повітряно - десантній дивізії, в танковому полку, в кабульському міжнародному аеропорту, де дислокувався авіаполк. Бачив самого президента Наджібуллу, зробив кілька замальовок за час його виступів. Був присутній на останньому з'їзді партії Аміна. Керівники руху "Лойя Джарчі" зібрали в Кабулі представників усіх союзних племен і народностей (казари, пашаї, сістані та інші), щоб обговорити головне питання: «Як облаштувати життя після того, коли російські війська підуть з країни». І Володимир Архипович, знаходячись у залі, навколішках, намалював 32 портрети олівцем (зберігаються у Спілці художників Миколаєва). На аркушах намальовані духовні лідери громад в президії, аксакали з незворушними обличчями, молоді вожді. Через два з половиною роки цих людей розстріляли таліби. З 130 делегатів з'їзду в живих залишиться 4 людини. Художник не міг знати про це, але кожен портрет змушує глядачів переживати і хвилюватися.[5] Портрет олівцем «Делегат Іосіф від «царандой» (афганська поліція) зберігається в фондах музею [23]. Митець привіз звідти і зовсім мирні спогади. Так з'явилися полотна «Вузькі вулочки Кабула», «Афганська мадонна» [23], «Жінки Кабула», «Вуличний перукар», «Брадобрей у цірюльні», «Портрет метродателя Сандара в Кабулі» [23], а на них: чоловіки в халатах, жінки в паранджах та інші. Серію портретів хлопців інтернаціоналістів замовив Володимиру Архиповичу музей історії Великої Вітчизняної війни в Києві.

У 1989-1990 роках брав участь у складі групи українських художників у подорожі на Північний Військово - Морський флот. Весь час він малював. 200 листків графіки – це був підсумок його роботи.

У облвиконкомі у 1991 році було відкрито виставку портретів миколаївських будівельників – ліквідаторів в районі ЧАЕС, присвячену 5-ти річчю Чорнобильській трагедії.

У 1992 – 1997 роках були здійснені творчі поїздки Кримом. Підсумком були роботи майстра «У берегів Криму»; «Сімеїз. Крим» [25], «Чеховський пляж. Гурзуф.» [25], малюнок «Севастополь. Херсонес. Володимирський собор». [25].

Володимир Архипович Ольшанський віддав себе мистецтву цілком і повністю, багато встиг зробити. Сотні картин, безліч нарисів, ліногравюри. Брав активну участь у різноманітних виставках: обласних, республіканських, всесоюзних, міжнародних. На рахунку – більше десяти персональних виставок в Миколаєві, Мурманську, Тіксі.[4] Мав великі плани на майбутнє, планував нові подорожі цікавими куточками рідної Батьківщини. Але доля піднесла дуже неприємний йому «подарунок», тяжке випробування - хворобу. Невтомний художник, мандрівник, майстер спорту зі стрільби, плавання та фехтування, працелюб, завжди енергійний, рухливий – раптом зрозумів, що ноги його не слухаються. Невиліковна хвороба, яка від 1998 року прикувала художника до інвалідного візка, тільки сконцентрувала надлюдську волю, примножила сили і надала художнику новий імпульс для творчого самовираження. Незламний майстер мужньо упорався з обставинами свого нового життя та не склав руки. [6]. Протягом 2003 – 2006 років брав участь у заходах, присвячених Дню інвалідів у Миколаєві, у всеукраїнських виставках творчості інвалідів у Києві. Конференція громадських організацій інвалідів України, в числі 100 перших, удостоїла його, особливої нагороди: «За незламність Духу», а Всеукраїнська асоціація працездатних інвалідів нагородила вищою відзнакою – «Людина – легенда. Людина – Творець». Праця художника була відзначена багатьма Грамотами Спілки художників СРСР та України. [28]

У 2006 році в музеї В.В.Верещагіна було урочисто відкрито персональну виставку Ольшанського, присвячену 75-річчю майстра. Були представлені глядачам такі роботи: «Перший сніг. Хмельник», 2005 р. [2]; портрети 1950-х років, виконаних в різноманітних техніках [2]; «Герой Алжиру - Віктор Андрущак». 1965 р. Папір, ліногравюра.[24]. А також роботи із серії «Українське Полісся», 1965 - 1969 рр.; «Пейзажі України», 1980-1990 рр.; «Літо в Арктиці», 2001 р.; «Заполярне село Ретинське», 2006 р.; декоративне панно, присвячене 8-му Березня, 2005 р. [2]; «Натюрморт осінній», 1997 р. [2]; «Миколаївський морський порт», 2003 р.; «Портрет Шурочки», 2004 р. [2]; «Мені вже чотирнадцять», 2001 р. [2], «Натюрморт до дня народження», 2005 р.; «Стара вуличка в Кабулі», 1995 р. [27]; «Кали», 2003 р.; «Портрет Юленьки»; «Портрет Жені»; «Портрет Моє сонечко» [2].

Писати портрети особливо було до душі художнику. Полотна, виконував в жанрі станкового живопису. Майстру вдавалося досягти головного в написанні портретів – це розкрити глибину характерів його героїв. Хвороба не змогла здолати цю людину, тільки сконцентрувала надлюдську волю, дала художнику новий імпульс для роботи, для творчого самовираження примножила сили. Не кожен зможе вистояти і не втратити надію та віру в найкраще. Митець до останнього дня продовжував працювати. Одна з останніх його робіт - 2-метрова картина із зображенням Суднобудівного заводу ім. 61 комунара - була написана, коли художник вже не виходив із спальні.

Чимало зробив Володимир Архипович для багатьох людей приємних сюрпризів та подарунків. Свої картини він віддавав у музеї рідного міста, художні школи. Роботи художника знаходяться в музеях Севастополя, Києва, Одеси, Дніпра, Вінниці, Миколаєва, Очакова, Харкова, Полтави. Більше ста робіт перебувають у приватних колекціях у Франції, Німеччині, Іспанії, Португалії, Нідерландів, Україні, Польщі, Італії, Росії, Білорусі, Ізраїлю, США, Великої Британії, Афганістану та інших.

Ось такий він, Володимир Архипович Ольшанський. Для кожного різний, у кожного свій. Але незабутній і улюблений.

Список використаних джерел і літератури

1. Афган, прописаний у серці. Миколаїв: «Миколаївська обласна друкарня».-2004.с.142-154
2. Архів родини Ольшанських
3. Виноградова, А. На межі радості і болі: штрихи до портрета художника Володимира Ольшанського // Імена. - 2006. - №3. - С. 30 - 31.
4. Володимир Ольшанський. Volodymir Olshansky // Сучасні миколаївські митці. - Миколаїв, 2000. - С. 86 - 87.
5. Гаврилов, С. Художник на війні// Наше місто. – 2008. – 19 лютого. - С.6

6. Дробишева, О. Володимир Ольшанський: тільки напрямок і мета.// Городянин. - 2008. - №2. - С. 50 - 51.
7. Костюк, Л. Жага до життя // Вечірній Миколаїв. - 2001. - 17 лют.
8. Коновальчук, Т. Білі острови Краса гармонії, краса вірності веде людей життям// Рідне Прибужжя. - 2006. - 11 лют. - С. 3.
9. Миколаївський обласний краєзнавчий музей (МОКМ), Г-2394/1-5
10. МОКМ, Г-2398/1-4
11. МОКМ ,Г-2395/1-3
12. МОКМ, Г-2391
13. МОКМ, Г-2388
14. МОКМ, Г-2389
15. МОКМ, Г-2390
16. МОКМ, Г-2402
17. МОКМ, Г-2750
18. МОКМ, Г-492, Г-495, Г-497, Г-779
19. МОКМ, Г-2747, Г-2403
20. МОКМ, Г-3124/1-9, Г-2748, Г-2753, Г-2754, Г-2742, Г-2396/1-3, Г-2397/1-3
21. МОКМ , Г-2393/1-5
22. МОКМ, Г-2713, Г-2399
23. МОКМ, Г-2755, Г-2761, Г-2986, Г-2986
24. МОКМ, Г- 2752
25. МОКМ, Г-2744, Г-2746, Г-2745
26. МОКМ, Г-2712
27. Мирошниченко, А. Володимир Ольшанський: «Хочу створити серію про Афганістан та подарувати їх посольству», Вечірній Миколаїв. - 2003. - 16 серпня. - С. 3.
28. Ольшанський Володимир Архипович: [біогр. довідка, репрод. карт.] // Художники Миколаївщини: 40 років на творчій ниві / Миколаївська обласна організація національної спілки художників України; [Упоряд. О. К. Приходько]. - Миколаїв: Видавець Шамрай П. М., 2013. - С. 32-33.
Христова, Н. Афганська сторінка// Вечірній Миколаїв. - 2008. - 28 березня. - С. 5.
29. Росляков, С. Три стержні художника Ольшанського// Рідне Прибужжя. - 2006. - 14 березня. - С. 3.

Стешак К.П.
(м. Миколаїв)

ІНКЛЮЗІЯ В МИКОЛАЇВСЬКОМУ ОБЛАСНОМУ КРАЄЗНАВЧОМУ МУЗЕЇ

Актуальність статті полягає в розвитку практик соціалізації дітей з інвалідністю музейними засобами, застосуванні методичних прийомів ведення екскурсії в доступних форматах для всіх категорій відвідувача, та вирішення завдань культурної інклюзії.

Станом на перше січня 2020 року в Україні налічується 2,7 мільйоні 703 тисячі людей з інвалідністю. Серед них – 163,9 тисяч дітей.

Миколаївський обласний краєзнавчий музей з 2012 року співпрацює з всеукраїнськими громадськими організаціями інвалідів (Миколаївська обласна організація «Українське товариство глухих», громадською організацією «Миколаївське міське об'єднання родин з особливими дітьми та інвалідівдитинства «Усмішка дитини»),дитячими реабілітаційними центрами міста і області (центр комплексної реабілітації для дітей з інвалідністю «Мрія»), школами інтернатами(школа-інтернат І-ІІІ ступенів –центр загальної і профільної освіти та комплексної реабілітації, Миколаївська спеціально загальноосвітня школа (діти з інтелектуальними порушеннями, діти з інвалідністю),(школа-інтернат І-ІІІ ступенів №6, школа-інтернат І-ІІІ ступенів №3, школа –інтернат І-ІІІ ступенів №4) тощо.

Поняття інклюзія було введено в Закон України «Про освіту» від 27 вересня 2017 року.

На сьогоднішній день тема інклюзії широко вивчається психологами і педагогами всього світу, написано багато теоретичних робіт. Враховуючи досвід зарубіжних і українських фахівців в області інклюзії наш музей розробляє і застосовує практики роботи для всіх категорій відвідувачів.. Акцентується увага на основні положення про інклюзивне навчання, інклюзивне освітнє середовище та освітній простір.

Інклюзивне навчання – система освітніх послуг, гарантованих державою, що базується на принципах недискримінації, врахування багатоманітності людини, ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників (розділ І, стаття І). [3, п.12].

Інклюзивне освітнє середовище – сукупність умов, способів і засобів їх реалізації для спільного навчання, виховання та розвитку здобувачів освіти з урахуванням їхніх потреб та можливостей (розділ І, стаття І) . [3, п.13].

. Міністерство освіти впроваджує таке поняття як новий освітній простір, яке включає в умовах музею технологічність створення архітектурній доступності та умови адаптації для людей з особливими потребами. Вхід на територію миколаївського обласного краєзнавчого музею обладнаний доступним для людей з інвалідністю елементом інформації про об'єкт (інформаційна стела з шрифтом Брайля) . У музеї було зроблено переоснащення приміщень першого поверху з метою створення додаткових експозиційних залів доступних для людей з вадами руху. У музеї є пандуси, ліфт та місце для відпочинку .Музейний простір забезпечений сучасними обладнаннями, мультимедійними системами, сенсорними кіосками розрахованими на різнопланову аудиторію. Відмінною рисою самого музейного простору є наочність і візуальна доступність. Принципи побудови експозиції сприяють тому, щоб інформація була зрозуміла і цікава кожному відвідувачу.

Що стосовно культурної інклюзії, то вона досягається подоланням психологічних бар'єрів з боку співробітників по відношенню до відвідувача, який відрізняється від інших в поданні середньостатистичної людини, створення доступних умов для відвідування, адаптацію і розробку програм. [9, с.45].

Миколаївський обласний краєзнавчий музей має багатий досвід роботи з різновікової аудиторією., але основний наш відвідувач - це діти. Для маленьких відвідувачів з особливими потребами розроблені програми :

-освітній програми для дітей с особливостями (групові та індивідуальні екскурсії.)

- практичні програми для дітей з особливостями (творчі заняття, музейна лабораторія, театралізовані екскурсії, екскурсія-гра, а так само включені практики арт-терапії та лялько терапії).

- заходи спрямовані на розвиток інклюзивних програм, інформування суспільства про аутизм (екскурсії, рекламні акції, флешмоби)

- виставкові проекти.

«Підготовка нової екскурсії – складний процес створення інноваційного екскурсійного продукту» [1, с.63].

Для проведення екскурсій розробляється маршрут екскурсії, відбираються об'єкти показу та музейні предмети. Вивчається фондова документація о предметах показу. Проводиться робота з літературою по даної темі. Готується текст та план екскурсій. Враховуються вікові особливості відвідувачів їх психологічні та фізичні особливості та можливості. Розробляються методичні прийоми .

Особливі методичні прийоми використовуються в екскурсії, для того щоб:

- допомогти екскурсантам краще засвоїти зміст матеріалу
- підвищити увагу і інтерес до екскурсії
- зробити екскурсію нестандартної і такою, щоб запам'яталася;

Адаптаційні задачі:

- дати можливість дітям вільно висловлювати свої почуття.
- розвинути самооцінку та самоконтроль і мотивацію до навчання в умовах музейного середовища.

Методичні прийоми проведення екскурсії поділяються на чотири частини. Перша - знайомство ,друга - експозиційна , третя- творча майстерня та четверта- завершення екскурсії.

Знайомство- важлива частина для роботи з дітьми.

- ритуал вітання (познайомити з усіма учасниками музейного заняття, надати настрій)
- інформація про те, що чекає відвідувача (для спокою відвідувача)
- правила поведінки в музеї(для гарантії безпеки).

Експозиційний прийоми:

- вербальні: історія, розповідь
- наочність: робота з експонатом, сприйняття, порівняння
- інтерактивні: ігри, загадки, квестові завдання
- терапевтичні: елементи музикотерапії, ляльки терапії.

Творча майстерня включає в себе:

- арт терапію - знайомство з кольором, формою, запахом.
- предметно-практична діяльність –робота з різними матеріалами техніками і прийомами.
- музико терапію - знайомство з ритмом та звуком.

Четверта частина фінальна – завершення,

- ритуал прощання (для закріплення приємних вражень про відвідування музею).

«Головний напрямок музейної - педагогічної діяльності – взаємодія з системою освіти. У музейної - педагогічної діяльності можна виділити наступні основні напрямки: інформування, навчання, розвиток творчих початків, спілкування, відпочинок» [8, с.131]. Активно впроваджуються в музейну практику нетрадиційні для музею форми – конкурси, вікторини, екскурсії-практикуми, народні свята [8, с.136] (Українські народні свята, свята ремесл та сучасні свята). «Святковість відбувається завдяки театралізації та гри, безпосередньому спілкуванню з персонажами святково дійства» [2, с.167]. Так, наприклад, у музеї були проведені наступні свята: «Ігри нашого дитинства» (до дня міста Миколаєва), осінні свята- «Покрова» (до дня Українського козацтва). Зимові свята: «Ми Святого Миколая у віконце виглядаєм», «Новорічна коляда», «Свято снігу», «Від стрітення до Масляної». Весняний цикл свят: « Сорок Святих», «Великдень», та літні свята: «Зелені свята» (до свята Трійці), « Івана Купала» та інші.

До кожного музейного заняття підключається музичний супровід. «Музика виступає і як засіб для відволікання від тяжких думок, і як засіб заспокоєння і навіть лікування. Велике значення відіграє музика як засіб боротьби з перевтомою» [7, с.456].

Науковий співробітник, відповідальний за проведення екскурсій, повинен пам'ятати «що у молодших школярів мимовільна пам'ять зберігає основне положення. Дітям важко зосередитись на одноманітній діяльності: навпаки, в процесі цікавої для них ігри увага може бути досить стійкою.» [6, с.9]. У більш старших школярів, у підлітків, увага є довільною. Але індивідуальні коливання уваги обумовлені індивідуально-психологічними особливостями (стомлюваністю, зниженням уваги після перенесених соматичних захворювань, черепно-мозкових травм), а так само зниженням інтересу до навчальної діяльності.[6 с.155, с.156]. Тому екскурсії повинні будуватися на інформаційному матеріалі та елементах гри.

Функція підтримання уваги та інтересу відвідувача пов'язана із природними спадами уваги, перший поріг якої психологи зазвичай визначають 25-30 хвилинами від початку лекції. Під час короткотривалої екскурсії можна розраховувати встигнути викласти матеріал у цьому інтервалі і не звертатися до прийомів підвищення інтересу. В іншому випадку екскурсовод має володіти арсеналом певних прийомів активації уваги [6, с.159]. це: повторення, смислове та асоціативне зв'язування матеріалу". [6, с.9].

Науковий співробітник «має враховувати особливості пересування екскурсанта у просторі музею, що може потребувати більш повільного темпу та особливої уваги до зручності доступу до експонату» [2, с.157].

У процесі проведення екскурсії акцент ставиться на необхідності залучити маленького відвідувача до освітнього процесу, «щоб не просто пасивно сприймав інформацію, а сам активно розбудовував свої знання». [2, с.171].

В ході практичної програми була розроблена екскурсія гра з етнографії «Весела плутанина». Вона служить доповненням до вивчення матеріалів навчальної програми. На цьому занятті є можливість дізнатися про українські традиції , обряди та побутове життя наших пращурів. Відвідувачам пропонується знайти в експозиції потрібний предмет побуту і виконати вправи: випрасувати рушник, приміряти коромисло, випрати сорочку і все це за допомогою старовинних предметів. Це не тільки захоплює наших гостей, а й допомагає працювати спільно. Така форма роботи сприяє підвищенню темпів загального розвитку дітей з обмеженими можливостями, формує пізнавальний процес сприяє налагодженню дружніх відносин, взаємодопомоги в колективі.-

Екскурсії з елементами лялькового театру «Вертеп», «Де козак – там і слава», «Маленький принц» є дуже ефективним засобом зближення і це важливий фактор в роботі з особливими дітьми. Такі програми допомагають розвивати мислення, уяву, мовну активність. Тим самим відвідувач стає більш комунікабельним і відкритим. Наприклад: лялька запитує дітей в залі :«Діти, де я опинилась?», « Діти, що мені робити?», « Куди мені йти?». І діти вголос відповідають ляльках. Після такої театралізованої екскурсії кожен глядач може познайомитися з лялькою, спробувати оживити її за допомогою своєї руки, подарувати казковому герою свій настрій.

При розробки музейного заняття треба пам`ятати, що кожна дитина з інвалідністю має свої сильні сторони і у кожного свій потенціал. Тому головне завдання наукового співробітника зосередиться на тому що діти можуть зробити та на їх здібностях.

Враховуючи той факт що «навчальний матеріал краще засвоюється за допомогою дотику.» [1,с.10]. використовується така форма як екскурсія з майстром класом - «Виготовлення оберегів» (лялька мотана, зерновушка, солом'яний павук, сорока та інші). Науковий співробітник пропонує нашим гостям виготовити оберіг з різного матеріалу: тісту, соломи, глини, тканини. Така творча праця розвиває дрібну моторику пальців рук тим самим забезпечує міжполушарну стимуляцію, сприяє налагодженню відносин між дітьми та підвищує самооцінку. Майстри класи розроблені під різну категорію відвідувача.

Музейне заняття «Лабораторія ніс» дає можливість відвідувачу потрапити в унікальний світ запахів. З зав'язаними очима потрібно визначити запах. чітко відчути інформацію про нього. Який аромат сигналізує про небезпеку, а який навпаки дарує нам спокій і затишок. Учасники цієї програми мають можливість не тільки порівнювати запахи але і тактильне вивчити ароматні речовини: стручок ванілі, зерна кави, апельсин, гілочку м'яти Таке заняття дає кожному відчути, як живуть незрячі, розвиває емпатію та дає можливість глибше пізнати світ і себе, зменшує рівень тривожності, сприяє розвитку мислення.

Програма екскурсій має бути скоригованою під потреби кожної дитини. Так наприклад інтерактивна екскурсія «Бабусина скриня» розроблена для дітей зі зниженим зором, але може застосовуватись до будь-якої категорії відвідувача. Розкривається тема на прикладі побуту IX ст. за допомогою: посуду, одягу, прикрас. Завдяки копіям відвідувачі можуть відчути матеріал, фактуру, форму предметів. «Бачити за до-

помогою рук» - такий прийом дозволяє розвинути уяву, сприяє відтворенню загальної картини минулого.

Модифіковані музейні програми не відокремлюють одних дітей від інших, а допомагають їм налагоджувати спільне отримання знань і вражень. Діти отримують досвід соціальної взаємодії в інклюзивному музейному середовищі.

Таким чином реалізація інклюзивної практики в музеї і спеціально організована робота сприяє більш успішній адаптації дітей з інвалідністю в суспільстві, а також допомагає розвинути у здорових дітей толерантність і почуття взаємодопомоги.

Висновок. Розв'язання розглянутої проблеми вимагає подальших комплексних розробок, що може бути реалізовано завдяки аналізу практичних аспектів соціалізації людей з інвалідністю музейними засобами.

Список використаних джерел і літератури

1. Бабарицька В.К., Короткова А.Я., Малиновська О.Ю. Екскурсознавство і музеєзнавство / В.К. Бабарицька, А.Я. Короткова, О.Ю. Малиновська // Київ: Альтерпрес, 2012 [10, 63], 444с.
2. За наукової редакції Гончарової О.М. Вступ до музеєзнавства та пам`яткознавства / Київ: Ліра –К, 2019 [157, 167, 171], -489с.
3. Закон України «Про освіту» [пункти 12,13], від 07 вер. 2021р. / Верховна Рада України. – Редакція від 02.10.2021, підстава -1709 – IX. – 2017, 38-39, ст.380.
4. Маньковська Р.В. Музеєзнавство в Україні / Р. В. Маньковська // К-:Ін-т історії України НАН України, 200, -140с.
5. Немов Р.С. Психология /Москва: Владос,2006, -631с.
6. Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога к.- I / Москва: Владос-Пресс, [9, 155, 156, 159] 2001, -383с.
7. Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога к.- II /Москва: Владос-Пресс, 2006, -477с.
8. Шляхтина Л.М. Основы музейного дела // Учебное пособие. Высшая школа / Москва, 2009 [131, 136], -183с.
9. Шевлягин А.А. Культурная инклюзия в музее /А.А. Шевлягин // Вестник Санкт-Петербургского государственного института культуры. 2019, -С.45-47.

Романенко С.В.
(м. Миколаїв)

СЕРІЯ ПОРТРЕТІВ М.О. РЯСНЯНСЬКОГО «ОДНОПОЛЧАНИ» У ВИСТАВКОВИХ ПРОЕКТАХ МУЗЕЮ

2021 року виповнилося 80 років від початку окупації України нацистськими загарбниками. Трагічна подія освітлювалася Миколаївським обласним краєзнавчим музеєм низкою заходів та виставок, серед яких окреме місце належить виставці портретів однополчан, створених видатним художником Михайлом Ряснянським.

Біографія Михайла Олексійовича добре відома та опублікована у багатьох художніх каталогах, енциклопедіях, наукових виданнях [9]. Але основні віхи життя вміщуються у декілька рядків. Художник народився 17 травня 1926 року в м. Таганрозі Ростовської області (Росія). У1943 р., 17 річним хлопцем, був призваний до лав Радянської армії, у складі 108-ї гвардійській Червонопрапорній ордена Суворова Миколаївській стрілецькій дивізії брав участь у Другій світовій війні, був поранений. Освіту отримав у Ростовському художньому училищі (1947) та Київському державному художньому інституті (1956). Працював у Ростовському відділенні художнього фонду (1948 – 1950), Черкаській обласній організації спілки художників України (1956 – 1957). Потім викладав у Кишинівському художньому училищі, з 1968 р. у Київському художньому інституті. В 1970 році запрошений до Миколаєва. Працював у обласній організації Національної Спілки художників України, брав участь в обласних, всеукраїнських, міжнародних художніх виставках. За плідну творчу діяльність у 1976 році Михайлу Олексійовичу було присвоєне звання «Заслужений художник України», а в 2001 році – «Народний художник України».

Михайло Олексійович Ряснянський знаний як майстер портрету. У 80-х роках XX ст. ним були створені дві великі портретні серії. У 1987-88 роках з-під пензля художником вийшла серія портретів відомих радянських письменників: О.Гончара, П.Глазового, П.Загребельного, Л.Куліша, І.Драча, М.Лукаша, Р.Самбука, О.Чорноуза тощо; всього 77 картин. Друга серія - «Однополчани» була написана раніше, в 1984 році, коли в області відзначали 40-річчя звільнення від нацистів. З усіх куточків СРСР до Миколаївщини приїхали колишні солдати й офіцери, які звільняли наш край. Серед них - однополчани Михайла Олексійовича по 108-ї гвардійській Червонопрапорній ордена Суворова Миколаївській стрілецькій дивізії. Саме їх портрети представив митець. Дивізія була сформована у липні 1943 року та брала участь у боях за визволення Кавказу, України, Молдови, Румунії, Болгарії, Угорщини, Югославії, Австрії. Особливо відзначилася дивізія під час звільнення Миколаєва. Тому в ознаменування здобутої перемоги й мужності, проявленої в боях при визволенні міста, їй було присвоєне почесне найменування «Миколаївська».

За ініціативи Михайла Олексійовича серія була передана 2 середній школі м. Миколаєва й на її основі створена галерея. У 2004 році, вже після смерті художника, його донька, Вікторія Михайлівна, передала 52 роботи на тимчасове зберігання до Миколаївського обласного краєзнавчого музею [3], де вже була його колекція з 30 картин.

За 15 років серія «Однополчани» експонувалася у Миколаївському обласному краєзнавчому музеї і різних установах міста (бібліотеках № 2, 3, 4, юридичному ліцеї, будівельному коледжі, ОНЦ ім. Мечникова, ЗОШ № 34, обласному палаці культури тощо). Але через брак приміщень, серія ніколи не виставлялася повністю.

Якщо про М.О. Ряснянського, його творчість ми знаємо чимало, то про людей, чиї портрети знаходяться у музейній колекції, інформації обмаль. Ці відомості дуже важливі й потрібні, як при побудові експозиції виставки, так і при проведенні екскурсій. Тому автором була поставлена мета: зібрати якомога більше даних про ветеранів та їхні долі. Кожний портрет на звороті має авторський підпис. Наприклад: «Наводчик 76 - мм пушек сержант Онищенко Петр Антонович 108 гв. стр. Николаевская краснознаменная ордена Суворова дивизия, 308 гв. стр. полк». З цих коротеньких даних починався пошук.

Важко зараз сказати, за яким принципом Михайло Олексійович відбирав тих, з кого писати портрети. В серії є люди, які відзначилися у боях та нагороджені вищими військовими нагородами, але є й звичайні солдати. Деякі картини писалися за спогадами та фото. Так вийшло з портретом гвардії полковника Сергія Іларіоновича Дунаєва (1903-1971) - командира 108-ої гвардійської стрілецької дивізії з липня 1943 року по березень 1945 року. На момент створення картини його вже не було в живих. Біографія Сергія Іларіоновича була тісно пов'язана з Півднем України. Він народився у Скадовську, після громадянської війни працював у Миколаївській та Одеській губерніях. У 1935 році закінчив Московську школу прикордонних військ, у 1941 р. - Військову Академію ім. Фрунзе, з липня 1941 р. знаходився у діючій

армії. У роки війни С.І. Дунаєв був високо оцінений командуванням, нагороджений двома орденами Леніна, трьома орденами Червоного Знамені, орденами Кутузова 2 ступеня, Вітчизняної війни 2 ступеня, Червоної Зірки; за вміле командування дивізією при форсуванні Дунаю у грудні 1944 року отримав звання Героя Радянського Союзу [1, т.1, 478]. Після війни продовжив служити в армії. У 1946 році закінчив прискорені курси Військової академії Генштабу. Працював у Військовій академії ім. М.В.Фрунзе (Москва). У 1955 році гвардії полковник Дунаєв пішов у відставку [2, 58-59].

Про комдива згадує начальник штабу, гвардії полковник Савельєв Василь Павлович, автор мемуарів про важкий шлях військового підрозділу до Перемоги, мужність і героїчні вчинки товаришів по службі [8]. Портрет Савельєва також представлений у серії. Василь Павлович народився в Ленінградській області 1917 року, в 21 рік пішов служити до РСЧА. У серпні 1942 року призначений помічником начальника оперативного відділу штабу 11-го гвардійського стрілецького корпусу, потім 108-ї гвардійської стрілецької дивізії. Був нагороджений багатьма орденами та медалями, у квітні 1944 р. був представлений до нагородження орденом Богдана Хмельницького 2 ступеня за звільнення Миколаєва. В нагородному аркуші говорилося: «Гвардії підполковник Савельєв, беручи безпосередню участь в розробці планів всіх бойових операцій .., значно сприяв успішному виконанню поставлених завдань. ... Переслідуючи відступаючого противника, дивізія за 55 днів боїв пройшла 300 км. від Дніпра до Південного Бугу, з боєм оволоділа 43 населеними пунктами і 27.03.1944 року, спільно з іншими з'єднаннями, в результаті проведеного штурму оволоділа м. Миколаєвом і перша форсувала Південний Буг» [10]. Потім будуть інші нагороди: ордени Червоної Зірки,Червоного Прапора, медалі, в тому числі іноземні.

Серед 22 героїв, яки отримали звання Героя Радянського Союзу, у 108-ій стрілецькій дивізії служив Ткачов Володимир Якович (1925-2021). На портреті М.Ряснянський зобразив його простим, усміхненим чоловіком, який щось жваво розповідає співрозмовнику, підглядаючи у зошит. Високе звання гвардії сержант Ткачов отримав під час звільнення міста Ерчі (Угорщина). В документі про нагородження відмічалася особиста мужність Володимира Яковича, який під час запеклих боїв, що вела дивізія на Дунаї, взяв на себе командування стрілецьким взводом. При форсуванні річки, під інтенсивним обстрілом ворога, він висадив взвод у воду не доходячи берега, чим зберіг особистий склад. Першим увірвавшись на берег, взвод Ткачова розпочав рукопашний бій з ворогом, знищивши до 50-ти німецько-угорських солдат, відбив 7 контратак противника. Розширюючи захоплений плацдарм, Ткачов особисто з протитанкової рушниці, спалив машину з боєприпасами і підбив бронетранспортер, який вів згубний вогонь по піхоті, разом із взводом захопив мінометну батарею 81- каліберних мінометів і три гармати [1, т.2, 561; 6]. Під час бою Володимир Якович був поранений, довгий час лікувався в госпіталі. У 1945 році Ткачов В.Я. демобілізувався,оселився в м. Невинномиську (Росія), працював майстром у лісопильному цеху, на будівництві Великого Невинномиського каналу. У 1961 р. закінчив Ставропільський будівельний технікум, 20 років обіймав посаду директора цегельного заводу.

Треба відмітити, що в дивізії служили військові різних національностей, що знайшло відображення у серії. Разом з росіянами, українцями, білорусами воював казах, молодший лейтенант Гадильшин Рафхат Зайнулович, осетин, молодший сержант Мурієв Мухарбек Заджімуссаевіч (1917-2003), єврей, гвардії капітан медслужби Осингольц Семен Львович (1920-2000). Останній народився на Київщині, у 1942 році закінчив Військово-Медичну Академію та був призваний до армії. Воювати почав на Кавказі солдатом, і тільки в 1943 році став проводити хірургічні операції. Нагороджений багатьма бойовими медалями та орденом «Червоної Зірки». В нагородному листі відмічалося, що старший лікар 311 стрілецького полку Осингольц С.Л. в боях за розширення плацдарму на правому березі р. Дніпро, відмінно організував санітарне забезпечення наступальних операцій полку. «У важких умовах бойової ситуації 95% всіх поранених отримували медичну допомогу в перші 30 хвилин після поранення. 80% поранених були евакуйовані й відправлені в пункти медичної допомоги в перші 3 години, інші до 6-8 годин після поранення» [4]. Відмічалися організаторські здібності Семена Львовича у налагодженні евакуації («використовував всілякі переправні засоби») та харчування поранених.

Восени 1945 року гвардії капітан Осингольц повернувся до Києва, працював на станції швидкої допомоги. Потім направлений на боротьбу зі спалахами епідемії до Азії, повернувся гвардії майором медичної служби. Працював хірургом у другій Печерській районній лікарні й викладав хірургію у медичному училищі. Проводив науково-дослідницьку роботу, захистив кандидатську дисертацію «Діагностика та хірургічне лікування гострих шлункових захворювань (панкреатит)», видав книгу.

Кажуть, що у війни не жіноче обличчя. Але у числі двох з половиною тисяч жінок, які стежили за ворогом крізь приціл снайперської гвинтівки, були Анна Петрівна Козак та Тамара Георгіївна Миколаєва, портрети яких написав Михайло Олексійович.

Про Ганну Петрівну Козак (у дівоцтві Лукіну) вдалося розшукати відомості. Вона народилася у с. Долженкове, Обоянського р-ну, Курської обл. у 1923 р. До лав Червоної армії потрапила у вересні 1942 року. У складі 3-го батальйону 305 гвардійського стрілецького полку звільняла Північний Кавказ, Кубань. «Працювала» на «Блакитної лінії» у станиці Кримській. У вересні 1943 році отримала медаль «За бойові заслуги», винищивши 7 фашистів біля населеного пункту Ворошилівка. Всього на рахунку Ганни Петрівни 28 знищених гітлерівців [7].

Вона брала участь у боях за Миколаїв і Одесу. Перемогу зустріла в Австрії, у званні старшого сержанта. Деякий час служила в Румунії, а потім, демобілізувавшись, переїхала до Кубані. Там вийшла заміж за свого командира. У 1955 році родина переїхала до м. Сочі, де Г.П. Козак працювала у санаторіях та готелях міста. Нагороджена Орденом Вітчизняної війни II ступеня, медалями «За бойові заслуги», «За оборону Кавказу», «За перемогу над Німеччиною». Померла 4 квітня 2020 року.

У серії є й портрети земляків М.О. Ряснянського. Так, Ситко Георгій Олександрович (1922-1997) до війни разом з батьками мешкав у Таганрозі. По закінченні ним 10 класів почалася війна й два роки Георгій провів у окупації. Після звільнення міста, призваний до армії і направлений служити в 108-у гвардійську стрілецьку дивізію. Спочатку служив у мінометному розрахунку, потім був переведений у полкову розвідку. В Болгарії, під час знищення великого угруповання ворога, гвардії рядовий Ситко отримав медаль «За відвагу». Проявивши мужність, він знищив 3 фашистів й 4 узяв у полон [5].

Демобілізувався Ситко Г.О. у травні 1946 р. у званні гвардії єфрейтора. Повернувшись до дому, вступив у студію при Таганрозькому драмтеатрі ім. А.П. Чехова, в якому й зіграв свої перші ролі. Потім працював в театрах Чити, Гомеля, Тули. Був актором Петрозаводського музично-драматичного театру. З 1961 року служив в Російському театрі Петрозаводська. Мав звання заслужений артист Карельської АРСР (1982), народний артист Республіки Карелія (1995).

Серед героїв серії - портрети гвардії підполковника, командира 305-го гвардійського стрілецького полку Єрмоленка Олександра Яковича, нагородженого орденами Леніна, Червоної Зірки, Червоного Прапора, Олександра Невського; гвардії підполковника Бориса Олександровича Комісарчіка, кавалера чотирьох орденів Червоної Зірки; гвардії старшого лейтенанта 305-го гвардійського стрілецького полку Кубецького Миколи Івановича, нагородженого орденом Червоної Зірки за звільнення м. Одеса; гвардії капітана Петра Георгійовича Борідка, нагородженого орденом Червоної Зірки та інших.

Серія портретів «Однополчани» М.О. Ряснянського, в першу чергу, це художні твори. Картини написані широкими

впевненими мазками, кольором досягається психологічна виразність картин. Портрети наповнені радісними емоціями, хоча ветерани зображені буденно. Перед глядачами постають образи героїв, але не в урочистій обстановці, не серед бурхливих оплесків, не з квітами в руках. Ні, це звичайні, поважного віку люди, зі своїми слабкими та сильними сторонами, звичками, вподобаннями. І лише за всеосяжним спокоєм, незламною міццю, особливим поглядом розумієш, що ці люди пройшли через горнило війни й вийшли з нього переможцями. Тому, під час експонування, розглядається виразність картин, художні засоби передачі характеру, настрою, емоцій. Це значно розширює сприйняття творів Михайла Олексійовича Ряснянського відвідувачами виставок і сприяє збереженню пам'яті про художника та його однополчан.

Список використаних джерел і літератури

1. Герои Советского Союза: Краткий биографический словарь / Пред. ред. коллегии И. Н. Шкадов. — М.: Воениздат, 1987-88. — Т. 1-2 .
2. Герои твои, Херсонщина. - Симферополь, 1980.
3. Миколаївський обласний краєзнавчий музей. Тимчасове зберігання - 1198/ 1-52.
4. Нагородний аркуш Осингольця С.Л.// ОБД «Пам'ять народу».
5. Нагородний аркуш Ситко Г.О.// ОБД «Пам'ять народу».
6. Нагородний аркуш Ткачова В.Я. // ОБД «Пам'ять народу».
7. Наказ про нагородження підрозділу №: 6/н від 17.12.1943 .// ОБД «Пам'ять народу».
8. Савельев В. П. Боевые будни штаба. — М.: Воениздат, 1986. — 224 с.; Савельев В.П. Попов Н.В. Гвардейская Николаевская. Боевой путь 108 гвардейской стрелковой Николаевской Краснознаменной, ордена Суворова дивизии. — М.: Воениздат, 1978. — 188 с.
9. Українська радянська енциклопедія : у 12 т. / гол. ред. М. П. Бажан - 2-ге вид. - К., 1974–1985; Словник художників України/за ред. М. П. Бажана - К. : Головна редакція Української Радянської Енциклопедії, 1973; Митці України : Енциклопедичний довідник/за ред. А. В. Кудрицького. - К. : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1992.
10. Фронтовий наказ №: 55/н від 2.04.1944// ОБД «Пам'ять народу».

Саганєвич Т.С.
(м. Миколаїв)

КОЛЕКЦІЯ МОРСЬКИХ ЗБІРНИКІВ У ФОНДАХ МУЗЕЮ СУДНОБУДУВАННЯ І ФЛОТУ

Музейні книжкові колекції – невід'ємна частина книжкової скарбниці України. Книжкова фондова колекція музею суднобудування і флоту представляє собою цінність, перш за все, як джерело інформації з історії Північного Причорномор'я, кораблебудування, моделювання кораблів, а також статті біографічного характеру з історії краю. Фонди Миколаївського музею суднобудування і флоту були засновані у 1994 р. На сьогоднішній день кількість музейних предметів, що зберігається в них, налічує понад 16 тис. одиниць. Безпосередньо книжкове зібрання складає значну частину фондової колекції музею та нараховує вже більше 1300 одиниць зберігання. Колекція книг, у тому числі і рідкісних, формувалась у відповідності з історико-технічним профілем музею впродовж більш, ніж 20 років.

Завдяки плідній праці наукових співробітників музею книжкова колекція постійно поповнюється новими унікальними виданнями, в тому числі і періодичними. Так, наприклад, вагому частину музейного книжкового фонду складає колекція Морських збірників, офіційного органу Морського міністерства Російської імперії (до 1917 року видання), що є важливим джерелом з історії суднобудування і флоту. Раритетні видання потрапляють до музею різними шляхами. Книги вже протягом багатьох років передають і дарують постійні відвідувачі, гості та друзі, поціновувачі нашого музею: науковці, колекціонери, краєзнавці, ветерани військово-морського флоту, корабели, пересічні громадяни та гості міста. Морські збірники містять надзвичайно важливі інформаційні джерела для вивчення історії суднобудування і флоту.

Вагомий внесок у формування музейного книжкового фонду музею суднобудування і флоту належить доктору технічних наук, професору Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова, одному з найкращих знавців історії міста Миколаєва, Крючкову Ю.С. Саме він передав музею перші зразки Морських збірників, тим самим започаткувавши їх колекцію у фондах музею. Значна частина книг надійшла, свого часу, від миколаївського краєзнавця Ліфанова В.Р. (адреси-календарі, Морські збірники, та інш.). Цілий ряд цікавих видань, серед яких і Морські збірники, передано і одним із засновників музею адмірала С.Й. Макарова при Національному університеті кораблебудування в Миколаєві, капітаном 2 рангу Мацкевичем В.В.

Журнал «Морський збірник» почав видаватися у 1848 році: «С Высочайшаго соизволения, от Морскаго Ученаго Комитета» в Морській Типографії С-Петербурга, призначення якого визначено «…в распространении полезных сведений, между служащими во флоте» [1]. Спочатку він виходив у формі записок один раз на місяць і вміщував від двох до трьох друкованих аркушів, а потім матеріал об'єднувався за півріччя та видавався. Головна мета Морського збірника «…знакомить читателей с современным состоянием морскаго искусства, по всем его отраслям…» [2].

Практично кожний дореволюційний примірник вміщує статті вчених, інженерів-суднобудівників, морських офіцерів країн світу з різних питань суднобудування та судноплавання. Матеріали Морського збірника відображали стан структур управління Морського міністерства та його установ на місцях. Періодично в них з'являлися матеріали дослідників з історії регіонального суднобудування та розвитку суднобудівних підприємств Північного Причорномор'я [3].

У фондах Музею суднобудування і флоту зберігається 22 примірники Морських збірників, видані у 1852-1914 рр., що вміщують в собі такі розділи: Офіційну і Неофіційну частини, Лоцманські замітки, Морську хроніку, Бібліографію, тощо.

На наявні збірники нами складено анотації. Перелік їх короткого змісту наведено нижче.

1852 р.

1. //Збірник морський № 1 , 1852 р. С.-Петербург: «В Типографии Морского Министерства, в Главном Адмиралтействе». 117 с. Вміщує уривки із записок севастопольського старожила, присвячені адміралу О.С. Грейгу, що датуються 1828 р. та статтю про прибуття Імператриці Катерини II у м. Севастополь у 1787 р. Також вміщені окремі розділи Статуту про службу на суднах французького військового флоту.

1859 р.

2. //Збірник морський за 1859 р. С.-Петербург: «В Типографии Морского Министерства, в Главном Адмиралтействе». 664 с. Додаток: таблиці і креслення.

Неофіційна частина містить статті: присвячені кораблю «Ретвизан»1854р. (автор Д. Григорович); огляду діяльності С-Петербурзького Товариства морських лікарів протягом 1858-1859 рр. (автор — секретар Товариства лікар Буш). Подані відомості про пароплави Російського Товариства Пароплавства і Торгівлі.

1880 р.

3. //Збірник морський № 9, 1880 р. С.-Петербург: «В Типографии Морского Министерства, в Главном Адмиралтействе». 241с.

Офіційна частина містить короткі замітки про затвердження нового проєкту положення, уставу і штату Миколаївської Портової Ремісничої школи (1880 р.); про зміни в програмах Миколаївських юнкерських класів (1870 р.)

Неофіційна частина містить статтю, присвячену обороні берегів мінами Уайтхеда та постановці мінних загороджувачів у портах Чорного моря.

В розділі Морська хроніка висвітлюється військове суднобудування за кордоном, іноземні флоти та вміщено список суден французького флоту у 1880 р.

1891р.

4. //Збірник морський № 11, 1891 р. С.-Петербург: «В Типографии Морского Министерства, в Главном Адмиралтействе». 203 с. Додаток: таблиці, креслення та малюнки.

Неофіційна частина містить відомості про побудову броненосця «Катерина II», спущеного на воду на Миколаївському адміралтействі у 1886 р.

1900 р.

5. //Збірник морський № 1, 1900 р. С.-Петербург: «В Типографии Морского Министерства, в Главном Адмиралтействе». 322 с. Додаток: таблиці та 7 складених креслень.

Неофіційна частина містить статтю, присвячену Чесменській битві (автор – В.Ф. Головачов); замітки з гідрографії та метеорології.

В розділі Морська хроніка містяться відомості про чисельність флоту за типами суден.

6. //Збірник морський № 2, 1900 р. С.-Петербург: «В Типографии Морского Министерства, в Главном Адмиралтействе». 266 с. Додаток: таблиці, списки, 2 мапи та 3 складених креслення.

Неофіційна частина містить короткі аналітичні статті: про основи організації морської сили (автор – лейтенант Н. Кладо); замітки з гідрографії та про спуск судна на воду (автор – корабельний інженер І. Бубнов).

7. //Збірник морський № 11, 1900 р. С.-Петербург: «В Типографии Морского Министерства, в Главном Адмиралтействе». 332с. Додаток: таблиці, списки, та 3 складених креслення.

Неофіційна частина містить статті, присвячені: діям Чорноморського флоту у період царювання Імператора Олександра I, з 1801 по 1826 рр. (автор — Н.М. Кумані); основам організації морської сили (автор — лейтенант Н. Кладо).

1901р.

8.//Збірник морський № 1, 1901 р. С.-Петербург: «В Типографии Морского Министерства, в Главном Адмиралтействе». 218 с. Додаток: таблиці та схеми.

Неофіційна частина містить статті, присвячені: підняттю з дна моря пароплавів, затоплених у Кримській війні 1853-1856 рр. (автор — лейтенант А. Бутаков) та практичним формулам, які відносяться до прямування судна (В. Афанас'єв).

1903 р.

9. //Збірник морський № 2, 1903 р. С.-Петербург: «В Типографии Морского Министерства, в Главном Адмиралтействе». 182 с. Додаток: таблиці, креслення та схеми.

Неофіційна частина містить наступні статті і нариси: «О морских реформах 50-х і 60-х гг». (автор — А. Буксгевден); військово-морські нариси і замітки (автор – Н. Кладо); зауваження у питанні незатоплення кораблів (автор — лейтенант Нехаєв).

В розділі Бібліографія подано історичний огляд розвитку і діяльності Морського Міністерства за 100 років його існування з 1802 по 1902 рр. (автор — С.О. Огородніков).

10. //Збірник морський № 3, 1903 р. С.-Петербург: «В Типографии Морского Министерства, в Главном Адмиралтействе». 166 с. Додаток: ілюстрації, таблиці, схеми та 8 креслень.

Офіційна частина включає список пароплавів Добровільного флоту на 1903 р.

В розділі Бібліографія вміщено анонс книги П.А. Бєлавєнца з історії фортеці Очаків, виданої у зв'язку зі спуском на воду крейсера Чорноморського флоту «Очаків» у 1901-1902 рр.

1905 р.

11. //Збірник морський № 4, 5, 6, 1905 р. С.-Петербург: «В Типографии Морского Министерства, в Главном Адмиралтействе». 750 с. Додаток: таблиці, креслення та схеми.

Офіційна частина вміщує відомості про височайші нагороди та нагородження ними особового складу по Миколаївському порту.

Неофіційна частина містить статті, присвячені підводним суднам (автор — І.К.); замітки з метеорології і гідрографії (автор — Е.М.); «Морські старожитності. Синопська битва». (автор — А. Кротков).

В розділі Морська хроніка містяться короткі відомості про чисельність стройового особового складу у флотах головних морських держав.

1908 р.

12. //Збірник морський № 9, 1908 р. С.-Петербург: «В Типографии Морского Министерства, в Главном Адмиралтействе». 188 с. Додаток: таблиці, ілюстрації та схеми.

Неофіційна частина містить статті: «Про флот» (автор – віце-адмірал П. Бурачек) та про іноземні суднобудівні заводи у зв'язку з питанням про переоснащення заводів Морського відомства у С.-Петербурзі (автори — М. Дмитрієв і В. Колпичев).

1909 р.

13. //Збірник морський № 1-6, 1909 р. С.-Петербург: «В Типографии Морского Министерства, в Главном Адмиралтействе». 1780 с. Додаток: таблиці, діаграми, плани, схеми, ілюстрації, малюнки, креслення.

Неофіційна частина вміщує статті, де висвітлено замітки про флот (автор – віце-адмірал П. Бурачек) та іноземні суднобудівні заводи, у зв'язку з питанням про перевлаштування заводів Морського відомства у С-Петербурзі (автор – М. Дмитрієв і В. Колпичев). Висвітлено загальні відомості про Миколаївське адміралтейство, діяльність "РТПіТ", розвиток суднобудівних заводів і підприємств, а також про будівництво двох 130-гарматних кораблів, спущених на воду у Миколаєві: "Цесаревичь"(29 жовтня 1857 р.) та "Синоп" (26 вересня 1858 р.).

В розділі Морська хроніка йдеться про військові судна, що будувалися і озброювалися у 1908 р.: вміщено таблицю, де надано інформацію про всі групи суден, що знаходилися протягом 1908 р. в процесі побудови або озброєння (в тому числі, і на Миколаївському адміралтействі).

1914 р.

14. //Збірник морський № 3, 4, 1914 р. С.-Петербург: «В Типографии Морского Министерства, в Главном Адмиралтействе». 567с. Додаток: плани, таблиці, креслення, схеми, малюнки, ілюстрації та одна складена мапа.

Неофіційна частина містить короткі замітки про новини техніки і суднобудування (автор — С. Яковлєв), де висвітлено інформацію про ескадрені міноносці миколаївської побудови. Також надано таблицю з переліком лінійних кораблів та легких крейсерів, що закладені протягом 1913 р. як за кордоном, так і на миколаївських верфях.

У статті «Летопись «Морского сборника за 1913 г.» надано короткі відомості про ескадрені міноносці "Безпокойный" і "Гневный", а також перший дредноут Чорноморського флоту "Императрица Мария", закладені та спущені на воду на верфях "Товариства Миколаївських заводів і верфей" та "Руссуд" в Миколаєві 18 і 19 жовтня 1913 р. та про зарахування їх у ранги.

Хотілося б зазначити, що на даний час нами складено анотації до каталогу вже на понад 145 рідкісних, дореволюційних видань, що зберігаються у фондах музею суднобудування і флоту. Серед них: колекція Морських збірників,

різноманітні раритетні видання з теорії і практики кораблебудування, колекція часопису «Русское судоходство торговое и промышленное, на реках, озерах и морях» (з 1902 р. «Российское судоходство»), що була передана із бібліотеки Миколаївського обласного краєзнавчого музею. Наразі робота по дослідженню та комплектуванню музейної книжкової колекції триває.

Список використаних джерел і літератури

1. «Коллекция раритетных, ценных и редких зданий по судостроению и мореплаванню из фонда библиотеки УГМТУ»: Бібліографічний покажчик /Скл.: Т.С. Панченко, Т.Д. Корольова. Миколаїв: УНМТУ, 2003. С. 6.
2. Там само. С. 6.
3. Рижева Н.О. Історія суднобудування на теренах України (від давніх до новітніх часів). Київ: ПП Сергійчук М.І., 2008. С. 52.
4. Морські збірники із фондів музею суднобудування і флоту за 1852, 1859, 1880, 1891, 1900, 1901, 1903, 1905, 1908, 1909, 1914 рр.

Сабалдашов В.В.
(м. Миколаїв)

НІМЕЦЬКІ ЛИСТІВКИ ПЕРІОДУ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ІЗ ФОНДІВ МОКМ: ІСТОРИЧНИЙ АНАЛІЗ

У ході будь-якої війни відбувається залучення усіх ресурсів на благо перемоги. Якщо до 1914 року результат протистояння у більшості випадків вирішувала мобілізація людей і засобів, то Перша світова війна наочно продемонструвала неспроможність такого підходу – знадобилася ще й мобілізація думок.

Найбільш ефективно цей процес відбувався за допомогою візуальних образів, головним джерелом яких, всупереч розхожій думці, виступали не плакати, а саме листівки. Вони зображали політичні новини в художній формі, апелюючи до емоційного сприйняття інформації широкими масами населення.

Актуальність даної проблеми визначається її міждисциплінарним характером, а також зростанням інтересу до історії Першої світової війни. У зв'язку зі своєю комплексністю, листівка в широкій перспективі може стати джерелом для дослідження різних сторін Першої світової війни. Наукова значимість цього джерела пов'язана також з тим, що вона є цінним об'єктом для застосування різних сучасних методологічних підходів – від візуальної історії до історичної антропології.

Листівка картелю «Фотографические репродукционные предприятия». 1911 р.

Автором дослідження поставлені наступні дослідницькі завдання:

• виявлення соціального місця і функцій листівки як комунікаційного і соціокультурного феномену на рубежі XIX-XX століть;

• вивчення специфіки виробництва та поширення листівок в роки війни, їх місця у структурі німецької польової пошти, питань цензури, а також інших функцій і практик, пов'язаних із листівкою;

• дослідження можливостей листівок як джерела із вивчення різних варіантів німецької національної самоідентифікації, еволюції їх змісту і функцій;

• вивчення і аналіз німецьких листівок періоду Першої світової війни із фондів МОКМ як історичного джерела;

Ступінь вивченості теми. Оскільки в якості історичного джерела листівка початку залучатися зовсім недавно, вона ще не стала в належній мірі об'єктом наукової систематизації та категоризації, і однією з найперших завдань є визначення її місця в системі джерелознавчого знання.

Виклад основного матеріалу. На рубежі XIX-XX століть листівка стала одним із найпопулярніших способів передачі та обміну інформацією. Це пов'язано із її практичністю і відповідністю потребам часу.

У цей період відбуваються процеси зростання чисельності населення, урбанізації, підвищення грамотності широких верств населення – все це збільшувало потребу в простому і дешевому засобі комунікації. Простота написання, дешевизна, швидкість доставки – ці якості листівки виявилися співзвучними суспільним змінам на зламі століть.

При цьому потрібно підкреслити, що листівка не знала соціальних кордонів. Вона стала популярною у небагатих та малоосвічених груп населення – малий письмовий простір полегшував завдання як для написання, так і для прочитання. Тим більше, витіснення поштового бланка ілюстрованою листівкою давало можливість підкреслити більш високий життєвий стандарт шляхом використання дорогих і художньо виконаних зразків.

Ілюстрована листівка володіла ще й привабливим естетичним оформленням. Результатом поєднання усіх цих якостей стало подальше зростання поштового обігу листівки. «Невзыскательная, быстро написанная, всегда приятная получателю открытка с картинкой являет стремление составить конкуренцию привычному письму и превратиться в главное средство сообщения нашего любящего скорость времени», - писав сучасник.

При всьому масштабі охоплення, найбільшого розвитку листівка досягнула саме в Німеччині. Ті загальні процеси становлення сучасного суспільства, які, в кінцевому рахунок, зумовили затребуваність листівки як нового комунікаційного медіума, у індустріальній Німеччині відчувалися найгостріше.

Вона певною мірою була відповіддю на дефіцит внутрішньої інтеграції у державі, яка виникла тільки сорок років тому. Тим більше, жодна європейська країна не пропонувала такого достатку національних і патріотичних сюжетів.

Еріх Людендорф

У 1891 р. співвідношення листа та листівки у Німеччині становило 2 до 1. Якщо в 1892 р. там налічувалося 18 компаній, що виробляли ілюстровані листівки, то в 1904 р. вже 280, причому близько половини їхньої продукції йшло на експорт. У 1901 р. тут вийшла ювілейна, мільярдна поштова листівка.

Із 1907 р. в Німеччині з'являються перші картелі за типами виробництва – хромолітографічне («Neue Chromopostkarten-Convention»), бромосрібне («Bromzilber-Convention»), фотографічне («AutochromConvention») та ін.

Створений у 1909 р. в Російській імперії бромосрібний картель «Фотографические репродукционные предприятия» нараховував 21 філію в Німеччині, Австро-Угорщині, Росії, Бельгії, Голландії та Румунії.

Нарешті, саме в Німеччині виникла найрозвиненіша культура колекціонування листівок, яка мала хорошу матеріальну базу та інфраструктуру. Уже в 1897 р. діяло 60 фабрик, що виробляли альбоми та інші аксесуари для колекціонування; існували спеціалізовані журнали, численні товариства і т.д. З точки зору колекціонування листівок показовий той факт, що в кінці XIX ст. всі три найбільших колекціонери листівок і марок в Російській імперії були німцями.

Крім того, Німеччина при практично стовідсотковій грамотності населення володіла і найбільш розвиненою поштовою інфраструктурою. На початку XX ст. тут діяло 45 623 тис. поштових відділень (одне на кожні 14,4 км², у Росії – на 1946,8 км²).

Бум попиту на листівки пов'язаний і з технічними нововведеннями в галузі друкарства, що дозволили перейти до масового і набагато швидшого виробництва ілюстрованих листівок. Якщо ще в середині 90-х рр. основним способом друку залишалася традиційна літографія, то на рубежі століть до неї додалися хромолітографія і різні фотомеханічні способи друку. Із 1897 року фотолистівка рішуче витіснила літографію.

На початку 1898 року сучасник констатував, що «за останній рік манія видавати і посилати листівки стала загальною, буквально у кожного села є тепер свої фірмові листівки».

Прогрес техніки друку дозволив відповідати подібному масовому попиту. Для виготовлення літографії потрібно було іноді до десяти тижнів, із одного зразка друкували зазвичай 1-2 тис. копій на годину. Продуктивність ротаційної машини із фотомеханічним принципом друку була набагато швидшою: на рулоні картону довжиною 4200 метрів друкувалося 5300 копій листівок за хвилину.

У підсумку, якщо пам'ятні листівки із зображенням Отто фон Бісмарка з'явилися наступного дня після трагічної події (при цьому, треба було додруковувати текст та обрамлення), то перші фотолистівки із зображенням весільної процесії прусської кронпринцеси Сесілії у 1905 р. з'явилися у продажі вже через годину після самої події.

Після початку Першої світової війни листівка стала однією із частин загальнонімецької пропаганди. Її загальне керівництво було покладено на 27 організацій. Так, у жовтні 1914 року було створено Центральне бюро при Міністерстві закордонних справ. Його очолив Альфонс Мумм фон Шварценштейн. Одночасно даною роботою займалося військове відомство і ряд інших структур. Найбільшим з них було Управління друку військового часу, створене в жовтні 1915 р. При штабах фронтів і армій були власні Управління друку.

Еріх Людендорф – військовий теоретик, автор концепції «тотальної війни» у своїх спогадах писав про необхідні особливості дієвої пропаганди: «Хорошо поставленная пропаганда должна далеко обгонять развитие политических событий. Она должна расчищать дорогу для политики и подготовлять общественное мнение незаметно для него самого. Прежде чем политические намерения превратятся в действия, надо убедить мир в их необходимости и моральной оправданности. Цель, поставленная пропагандой, должна явиться естественным психологическим выводом.

Устной пропаганде придавалось главное значение. Передача новостей от одного к другому – самое опасное, а потому и самое лучшее средство пропаганды. Мысль висит в воздухе, а откуда она – никто не знает.

Картина и фильмы, а также графическое изображение в форме плаката действуют настойчивее и резче, чем письменное слово, и потому сильнее влияют на массы».

Слід зазначити, що між військовими і цивільними чиновниками відбувалася негласна конкуренція і взаємні звинувачення у неефективності. У грудні 1915 року генерал Людендорф запропонував створити єдине Центральне бюро при канцлері Німеччини, щоб об'єднати зусилля військових і цивільних пропагандистів і виключити елемент суперництва між ними.

Разом із листівками, роботу із просвітлення мас вели також засоби масової інформації. У 1914 році в Німеччині випускалося 4221 газет із середнім тиражем 6 тис. примірників. Найпопулярнішими із них були «Deutsche Tageszeitung», «Post», «Tagliehe Rundschau». На інформаційному просторі монополістом залишалося телеграфне агентство WTB («Wolfsche Telegrafenburo». Вже у 1915 році у ворожих арміях почали з'являтися німецькі прокламації, газети і брошури на відповідні теми і відповідною мовою.

Із січня 1915 року почали розповсюджуватися звернення до російських солдатів: «Солдаты! В самые трудные минуты своей жизни обращается к вам, солдатам, ваш царь. Возникла сия несчастная война против воли моей: она вызвана интригами великого князя Николая Николаевича и его сторонников, желающего устранить меня, дабы ему самому занять престол. Ни под каким видом я не согласился бы на объявление войны, зная наперед ее печальный для матушки-России исход: но коварный мой родственник и вероломные генералы мешают мне в употреблении данной мне богом власти, и, опасаясь за свою жизнь, я принужден выполнить все то, что они требуют от меня.

Солдаты! Отказывайтесь повиноваться вашим вероломным генералам, обращайте оружие на всех, кто угрожает, жизни и свободе вашего царя, безопасности и прочности дорогой родины.

Несчастный ваш царь Николай».

Напротивагу цьому, друк антинімецьких матеріалів проводить і преса Рсійської імперії. У перші роки війни «Николаевская газета» (редактор-видавець С.А. Афанасьєв) починає масовий друк матеріалів антинімецького змісту.

Серед них можна виділити сатиру – різноманітні п'єси, вірші, короткі новели та ін. Так, у статті «Разоблачение подложного родства кайзера с Магометом», «…немцы усиленно распространяют в Сирии среди мусульманского населения

Г-2779 – «Abschied» («Прощання»)
«Як ти плачеш, як ти плачеш,
Про що я питати повинен.
Якби зараз пройшло кохання
Десь там багато дівчат.
Дорога, мила, я залишаюсь вірним».

Николаевская Газета.

Вторая Отечественная Война

(По телеграфу С.-Петербургского Агентства).

Заголовок про початок Першої світової війни на сторінках «Николаевской газеты»

поверье о происхождении императора Вильгельма будто от сестры пророка Магомета» [16].

Характерним зразком цього виду матеріалів є «Немецкий гимн ненависти», опублікований в «Николаевской газете» 5 лютого 1915 р., який, нібито, усі німецькі жителі виконують на рівні із національним гімном:

«Клянемся, не забудем злобы,
Мы не забудем никогда!
Ее мы донесем до гроба.
У немцев ненависть одна:
АНГЛИЯ!!!» [17] .

Прикладом винахідливості є стаття «Победа беловежских зубров над немцами». У ній передано перипетії бою між ротою німецьких солдатів та стадом диких зубрів, у якому перемогли останні. «Так лесные звери расправились с культурными зверями», – підсумовує автор [18] .

У 1917 р., коли ситуація на фронті почала ускладнюватися, влада Німеччини провела реформування пропагандистського апарату. Центральне бюро при Міністерстві закордонних справ було ліквідоване. Замість нього створено Бюро при військовому командуванні на чолі з Матіасом Ергцбергером – одним із лідерів партії католицького центру. Таке призначення не було випадковим, оскільки Берлін у своїй інформаційній війні проти Антанти постійно прагнув спиратися на підтримку католицької церкви Європи і Ватикану.

[16] *Николаевская газета. – 1915. – 28 января.*
[17] *Николаевская газета. – 1915. – 7 февраля.*
[18] *Николаевская газета. – 1915. – 31 октября.*

Г-2511 – «Stolzenfels am Rhein» («Штольценфельс на Рейні»).
«Гренадер у сільської місцевості
Одна дівчина біля нього
Він випустить зброю з рук
І лишить її у горі».

Г-2775 – «An der Weichsel» (На Віслі)

«На Віслі. На Віслі до сходу.
Стояв там солдат на посту».

Г-3481 / 1-3 – «Freues Gedemken» (Щаслива пам'ять)
«Усі вечори, коли я відпочиваю,
Я уявляю перед собою
Блаженство, коли знову
Я у тиші…»

Г-817 – «Das Faterland ruft»
(Вітчизна кличе)
«І вернешся ти знову, хоробрий герой
Коли-небудь із бою та битви
Тоді помахає нам обом світ,
Повний прекрасних насолод».

Приклад штампів поштових цензурних центрів

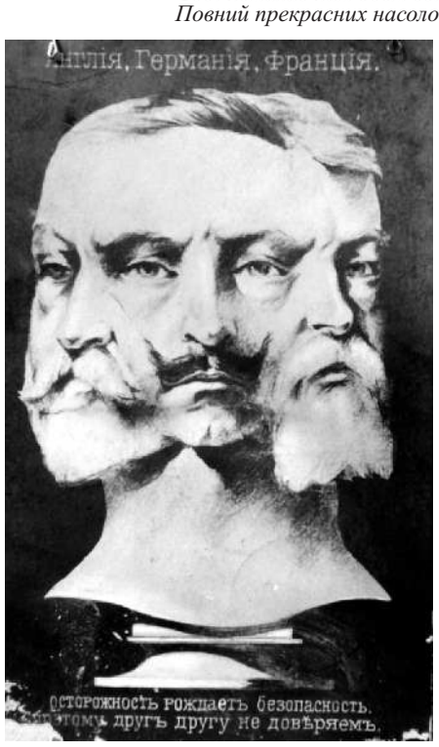
При Міністерстві було утворено Відділ військової пропаганди на чолі з полковником фон Гефтеном. Ось що про нього писав Е. Людендорф «Полковник фон Гефтен является человеком, стоящим духовно необычайно высоко и пламенно любящим родину; одушевляемый идеальными порывами, он во всякое дело вносит огромную энергию, обладает творческой способностью и уменьем увлекать за собой сотрудников. Все, что было сделано в области пропаганды, является, главным образом, результатом работы его и его помощников».

Автором статті досліджено 12 німецьких поштових листівок, які знаходяться у фондах Миколаївського обласного краєзнавчого музею, група «Художня».

Листівки перебувають на постійному зберіганні під інвентарними номерами: Г-817, Г-2511, Г-2512, Г-2514, Г-2516, Г-2518, Г-2775, Г-2779, Г-3481 / 1-3.

Розміри: 13,5×8,5 см.

Предмети створені за спільною візуальною та сюжетною структурою. Листівки двосторонні. На титульній частині нанесено портрети німецьких солдатів із жінками, загальні новорічні замальовки або роматичні сюжети. Поверх малюнків роблено написи німецькою мовою із заголовком та коротким віршем.

Г-2512 – «Frohe weihnachtsgrupe»
(Великі різдвяні привіти)
Грауденц. 22.12.14

Г-2516 – «Der Tane»

Г-2514 – «Berzinnigften»

Трое парней пошли на прогулку.
Я всегда тебя любил, я люблю тебя сейчас. Я буду любить тебя вечно!

«Как же я мог тебя забыть!
Я знаю, как много ты для меня значишь
Если даже мир забудет вскоре всю любовь
И все наилучшее»

На звороті кожної листівки стоять штампи поштових органів цензури, на деяких із них зроблені написи чорнилами із привітаннями або подякою за подарунок.

Походження листівок, їхній автор а також шлях до фондів музею невідомий. Інформація про ці деталі у паспортах відсутня. Тільки на предметі під номером Г-2518 відомо, що його у квітні 2017 р. передав до музею місцевий житель – Криницький Олександр Сергійович.

На листівці під номером Г-2775 вказано, що вона виготовлена на видавництві «Scherdtieger & Co».

Автор статті зробив переклад написів на титульній стороні листівок і систематизував їх за сюжетними характеристиками:

У результаті дослідження можна стверджувати, що листівки були частиною романтичної переписки між невідомими персонажами – Отто та Лельмахін (Лельмою) Піах із міста Цакенцим.

Уявлення про їхні стосунки дають написи на зворотній стороні деяких листівок:

Г-817

«Моя солодка, кохана! Я отримав твій милий лист, велике спасибі! У мене все поки що добре, завтра я напишу тобі докладний лист. Великий сердешний привіт тобі, моя кохана, привіт матусі. Твій Отто».

Г-2775

«Дорогий Отто! Я отримала твого листа. Велике спасибі. Я дуже рада, що у тебе все гаразд. Великий сердешний привіт від мами та від мене. Твоя Лельма».

Г-2511

«Моя солодка, дорога кохана. Великий, великий привіт та поцілунок. Твій Отто».

Г-2512

«Моя солодка, дорога, кохана! Сердешні Різдвяні привіти та поздоровлення тобі, моя кохана!».

Г-2779

«Моя солодка, дорога, кохана. Твій милий лист та листвку я отримав, за що велике спасибі, моя кохана. У мене все добре. Всього доброго та великий привіт та поцілунок, моя кохана. Твій Отто».

Г-3481 / 1-3

«Мій дорогий, милий! Вже довгий час я не отримувала від тебе вістей. Ти отримав мого листа та листівку? ... Великий сердешний привіт та поцілунок від мене, мій коханий. Твоя Лельма».

Практична затребуваність листівок і різноманіття її соціокультурних функцій показують, наскільки цей новий феномен відповідав запитам еволюції суспільства у всьому світі. Саме в Німеччині з її особливо швидкими темпами модернізації, промисловим і транспортним розвитком, загальною грамотністю населення листівка отримала найбільш яскраве вираження.

«Золотий вік» листівки виявився недовгим внаслідок тих же закономірностей, які її породили, а саме зміни комунікаційних потреб суспільства і технічного прогресу.

Уже в 20-і рр. XX ст. в якості простого і швидкого засобу комунікації листівка була витіснена телефоном, а масова ілюстрована преса підірвала її позиції як важливого постачальника візуальних образів.

Однак, перш ніж вступити в цей період занепаду, листівка досягла піку своєї затребуваності і популярності в роки Першої світової війни. Можна лише приєднатися до припущення, що на тлі ілюстративної бідності газет і відносного подорожчання журналів у Німеччині тих років саме листівки визначали загальний образ війни.

Разом з тим, із позицій комплексного джерелознавства листівка може трактуватися інтегрально в якості об'єднуючого в собі різні знакові системи джерельної комплексу.

Трое парней пошли на прогулку за Рейн,
Чтобы остаться у Миссис Виртин
(местная гостиница).

Список використаних джерел і літератури

1. Брусилов А. А. Мои воспоминания. М.: Воениздат, 1963. – 249 с.
2. Виппер Б. Р. Ведение в историческое изучение искусства / Б. Р. Виппер. – М. : АСТ-Пресс, 2004. – 257 с.
3. История уродства / под ред. У. Эко. – М. : Слово, 2008. – 456 с.
4. Ласвель Г. Техника пропаганды в мировой войне. – М.-Л., 1929. – 199 с.
5. Людендорф Э. Мои воспоминания о войне 1914-1918 гг. / Пер. с 5-го нем. изд. под ред. А. Свечина. – Петроград: Военная типография штаба РККА, 1924. – 316 с.
6. Николаевская газета. – 1915. – 28 января.
7. Николаевская газета. – 1915. – 7 февраля.
8. Николаевская газета. – 1915. – 31 октября.
9. Окороков А. В. Особый фронт: Немецкая пропаганда на Восточном фронте в годы Второй мировой войны. – М. : Русский путь, 2007. – 288 с.
10. Первая мировая война на почтовых открытках. В 4-х томах. Т. 4: Битва добра и зла / под ред. В. В. Крепостнова и А. С. Медякова. – Киров-Вятка : Крепостновъ, 2014. – 474 с.
11. Сабалдашов В. В. Історія колонії Ландау – села Широколанівка : Історичний нарис / Віктор Сабалдашов. – Миколаїв : Іліон, 2020. – 224 с.
12. Сабалдашов В. В. Публікації із «Німецького питання» на сторінках «Николаевской газеты» у 1914-1915 рр.: типологічний аналіз // Ольвійський форум–2020 : стратегії країн Причорноморського регіону в геополітичному просторі. – Миколаїв : Видво ЧНУ ім. Петра Могили, 2020. – С. 53-54.
13. Тендит, К. Н. История журналистики. – Комсомольск-на-Амуре: ФГБОУ ВПО «КнАГТУ», 2012. – 155 с.
14. Файнштейн Э. Б. В мире открытки. – М. : Планета, 1976. – 131 с.
15. Цыкалов Д. Е. Карикатура как орудие пропаганды в период Первой мировой войны // Вестник Волгоградского государственного университета. 2012. №1. – С. 85-90.

Камінська М.І.
(м. Миколаїв)

ВИСТАВКА «ЄВРЕЙСЬКИЙ МИКОЛАЇВ»

12 липня 2021 року у Миколаївському обласному краєзнавчому музеї відкрилась виставка «Єврейський Миколаїв». Виставку було створено до 30 – річчя незалежності України, з метою популяризації внеску єврейської національної меншини у розвиток м. Миколаєва.

Місто Миколаїв заснували в 1789 році і євреї були серед перших поселенців. Миколаївське єврейство, попри досить складні, часом драматичні обставини свого буття, активно сприяло процвітанню міста. Євреї зробили значний внесок в економіку, організацію охорони здоров'я, культуру, науку і мистецтва нашої країни.

Тема виставки була дуже розтягнута у часі – охоплювала період від початку створення міста до сьогодення, треба було шукати нові підходи для створення експозиції. Деякі періоди попри величезну кількість документальних свідоцтв, не мали предметного ряду. Період, який важко було представити експозиційним рядом, наприклад – кін. XVIII - поч. XIX ст. (внесок євреїв в розвиток кораблебудування), було надруковано на банері. Тему ремісництва та торгівлі було представлено експозиційним рядом, тому що в музейних фондах зберігаються багато речей шевців, кушнірів та інших ремісників. Світлини архітектурних споруд – лікарень, аптек, пам'ятники, родинні маєтки тощо, також було розміщено на інформаційних стендах. Макет Миколаївської хоральної синагоги, яку було зруйновано у 50-х рр. XX ст., зайняв центрове місце виставки для кругового огляду.

Основні експонати виставки «Єврейський Миколаїв» експонувались у чотирьох великих вітринах. В перших двох були розміщені культові предмети, та інструменти ремісників, а також особисті речі євреїв, які зробили значний внесок в організацію охорони здоров'я та сферу обслуговування жителів нашого міста.

Євреї жили пліч-о-пліч з українцями сотні років, але зберегли унікальний побут, релігійну і культурну самобутність. Так у першій вітрині були представлені наступні культові речі XIX – поч. XX ст.: сувій Тори, менора – свічник, бокал для кідуш - обряду освячення, талес з китицями - молитовне покривало, кіпа – єврейський головний убір, мазхор - книга релігійного змісту, шофар – предмет релігійного обряду, дворучна чаша – ритуальний посуд для омовіння рук.

У Миколаєві євреї займалася торгівлею, лихварством та різними ремеслами. «Адреса-календар Миколаївського градоначальства за 1902 р.» повідомляє, що в Миколаєві проживало близько 1050 ремісників, понад 50 % з них становили

євреї [1]. Експонати, які представляли ремісників та торгівців XIX – поч. XXст. на виставці, були наступні: арифмометр, інструмент цирульника, скалка для тіста, ваги «Безмін», фотокамера, склянки аптечні, інструменти чоботаря, колодки для пошиття чобіт, швейна машинка для пошиття взуття, чоботи зі шкіри.

Зі 140 шевців Миколаєва євреї становили - 72%, серед кравців - 70%, а серед шапкарів - 50% [1]. Так у вітринах представлені речі XIX – поч. XXст. майстрів: аршин, ножиці закрійні, сумка жіноча, капелюх «Шолом», колодка для пошиття шапок і капелюх, який пошив своєї дружині Соколовський Юхим Михайлович (28. 12. 1928 р., м. Миколаїв – 08. 01. 2021 р., м. Миколаїв) – кушнір, кравець, закрійник верхнього чоловічого одягу, заступник директору комбінату побутового обслуговування мкр. Варварівка м. Миколаєва [2].

Чудовим доповненням теми ремісництва стала лялька «Єврейський швець», яку створила єврейка Наталя Берестецька – відома миколаївська майстриня з виготовлення ляльок. Єврейська тема надихала не тільки майстрів єврейського походження. Так на виставці представлені роботи Заслуженого майстра народної творчості Євгена Петровича Зайцева – «Кравець», «Пророк», й «Давид» [3], картини Д.А. Антонюка «Муфусаїл» та «Годинникар Нома» і гобелен «Скрипаль» - дипломна робота студентів МФ КНУКіМ» за мотивами Марка Шагала.

Окремої уваги заслуговує колекція предметів Херсонського Леоніда Петровича (11. 12. 1897 р., м. Ржищів, Київська губернія – 02. 07. 1983 р., м. Миколаїв) – Заслуженого лікаря УРСР, отоларинголога, засновника лікарняної лор - служби м. Миколаєва. Його особисті документи - військовий квіток, а також медичні інструменти: лобовий рефлектор Симановського, шприци, затискачі тощо. Доповненням медичної теми є шприц для переливання крові, та саквояж, XIX ст.

До уваги відвідувачів, в скляну вітрину було розміщено колекцію святкового посуду (кін. XIX – поч. XX ст.), яким користувались єврейські родини, а саме: скляний посуд з зображенням зірки Давида, посуд зі сплаву мельхіору з написом «Миколаїв», таця для риби, виконана у техніці емалювання. І маца - виріб з борошна та води, який виготовляють на седер (святкову вечерю свята Песах), але їсти її можна цілий рік.

В третій вітрині були представлені експонати, пов'язані з подіями Німецько-радянської війни та Голокостом на Миколаївщині, а також євреям - учасникам бойових дій та родинам в евакуації. Речі, які належали представникам миколаївської єврейської громади, принесли на виставку їх діти та онуки.

У роки німецько - радянської війни євреї, як і всі громадяни, були призвані до лав Червоної армії та захищали Батьківщину на різних фронтах. Сотні євреїв загинули в роки війни, багато з них нагороджені за ратні подвиги орденами і медалями СРСР. Тисячі їх трудилися на військових заводах, колгоспах і радгоспах в тилу. На виставці тема війни розкрита наступними експонатами: медаль «За оборону Москви» та «За перемогу над Німеччиною», орден Вітчизняної війни та орденська планка, а також листи з фронту Каневського Бориса Лазаровича (1905 р., м. Миколаїв – 1.07.1979 р., м. Миколаїв) – слюсаря VII розряду по ремонту авто моторів у артілі «Металобитремонт», які він писав своїй родині та тітці - Вільховській Сурі Мейнахівні (01. 03. 1901 р., м. Рижанівка – 3. 06. 1992 р., м. Миколаїв) – лікарю – завідуючу відділенням обласного лікувально – санітарного управління м. Миколаєва (також є довідка про її бездоганну працю).

Особисті речі, а саме: підсклянник, годинник, запонки та світлини з фронту Штемберга Олександра Давидовича (09. 02. 1921, м. Миколаїв – 02. 05. 2005, м. Миколаїв) - лікаря вищої категорії урологічного відділення Миколаївської обласної лікарні.

Орден Вітчизняної війни та військовий квиток Генбома Абрама Вольковича (7. 10. 1924 р., єврейська колонія Сагайдак Устинівського р-ну - 1996 р., м. Миколаїв) - начальника бюро технологічної підготовки Миколаївського заводу ім. 61 Комунара.

Особисті речі Соколовської Рити Борисівни (28. 02. 1930 р., м. Миколаїв – 18. 02. 1997 р., м. Миколаїв) – вчителя хімії та біології ЗОШ № 2, батько якої Борис Цейтлін пішов на фронт. Є світлини великої родини Цейтлін, яка жила у власному будинку по вул. Херсонська (зараз пр. Центральний), а повернувшись з евакуації змушені були жити на кухні, бо всі кімнати були вже зайняті іншими людьми.

Також у вітрині є вишита в евакуації (в Курської області) картина Пятіної Марії Самуїловни – заступниці прокурора Курської області, учасниці з'їзду ДЕЕЛРО, яка вивезла в евакуацію свою зведену українську родину.

Доповненням до основних експонатів у вітрині є фото колажі «22 июня 1941 р.», «с. Доброе», «с. Богданівка», «9-й клас Добринської школи», «Семья Стирес», та німецькі прокламації «Осторога», «Українці…», «Жидам вхід заборонено!».

В центрі Миколаєва збереглися будинки, де жили численні єврейські родини. Зараз вони є прикрасою нашого міста. Але, на жаль не зберігалося будівлі Миколаївської хоральної синагоги, яка була центром єврейського релігійного життя з 1884 р. по 1928 р. Синагога була побудована на розі вулиць Великої Морської і Німецької (зараз Фалєївська) архітектором В. Є. Андрієвським. У 1929 - 1936 рр. її перетворили у єврейський робітничий клуб. 1944 р. будівля синагоги була майже зруйнована великою пожежею. 1951 р. на місті хоральної синагоги міська влада побудувала житловий будинок. [4]. Окрасою виставки «Єврейський Миколаїв» є макет з пластику Миколаївської хоральної синагоги.

Експонатами в останній вітрині виставки було представлено єврейське населення Миколаєва сер. XX – поч. XXI ст. : діячі культури, мистецтва, спорту та архітектури радянського періоду та відродження єврейського релігійного та культурного життя за роки незалежності України.

Після війни, повернувшись додому, люди стали працювати на заводах, у колгоспах, в лікарнях тощо. Завдяки праці багатьох, скромних трудівників єврейської національності, Миколаївщина швидше залікувала рани війни й почала успішно розвивати промисловість, освіту і культуру. Так на виставці є унікальний експонат - сувенір до 80 – річчя Заслуженому будівельнику України - Дашевському Овсію Яковичу (1899 р., м. Миколаїв – 1978 р., м. Миколаїв) – миколаївському архітектору, який брав участь у відбудові міста після війни, заступнику директора суднобудівного заводу ім. 61 комунара з капітального будівництва. [5].

Багато відомих людей єврейської національності жили і працювали у Миколаєві в радянські часи такі як відомий радянський поет Марк Лисянський, лауреат республіканської премії М. Ушакова поет Еміль Январьов; професор МКІ, лауреат Ленінської премії Яків Сорока; художній керівник танцювального колективу «Суднобудівник» Михайло Кізельман. Гордістю Миколаївщини є професор Миколаївського національного університету ім. Сухомлинського Ілля Стариков, заслужений тренер України (1971) та СРСР (1980) з кінного спорту, засновник Миколаївської школи кінного спорту Олександр Зозуля, заслужений тренер України з велоспорту Євген Штермер, спортивний журналіст Борис Аров.

На виставці представлені наступні експонати відомих миколаївців єврейського походження: скульптурний шарж М. Лисянського (автор Ю. Макушин), книга з автографом М. Лисянського «Навсегда», колекція платівок з піснями М. Лисянського, Е. Январьова про Миколаїв, книга Е. Январьова «Стихи мои младше меня», кулькова ручка та шайба хокейного матчу Чемпіонату Європи в Празі (1978 р.), де перемогла збірна СРСР Б. Арова, каталог творчих робіт художника зі світовим ім'ям Є. Кібрика [6].

Завершення радянського періоду в історії Миколаєва збіглося з часом відродження єврейського суспільного життя у місті. 1990 р. в Миколаєві було засновано товариство єврейської культури, у 1992 р. зареєстрована Миколаївська єврейська релігійна громада, було відкрито синагогу. У Миколаєві сьогодні діють єврейська середня школа і єврейський дитячий садочок. Зареєстровані та працюють у сфері благодійництва БФ «Пам'яті жертв Голокосту с. Богданівка», БФ «Хесед Реім», та ГО «Миколаївська обласна єврейська громада».

Експонати, яки представляють єврейські товариства Миколаєва та області наступні: книга «Ребе», книга «Ученье Ребе», серветка для хали на Шабат, кіпа, бокал для кідуш, мезуза - сувій пергаменту з молитвою, менора, тфілін, хустка з емблемою єврейської школи, таця для седеру, талес з китицями, свічники; запрошення на 25 - річчя, кіпа, футболка з емблемою «НОЕК» (Миколаївське товариство єврейської культури), художня композиція «Клезмер - бенд» (автор Н. Берестецька), єврейська витинанка (автор Л. Траспова).

Виставку доповнює галерея робіт миколаївського художника єврейського походження Махервакса Олександра Матвійовича (1927 р., Миколаїв – 2000 р., Хайфа) [7].

Загальна кількість експонатів представлених на виставці «Єврейський Миколаїв» становить понад 100 одиниць. В експозиції виставки були розміщені предмети з фондів Миколаївського обласного краєзнавчого музею й музею Миколаївського товариства єврейської культури, які належали єврейським родинам Миколаєва та області. А також культові речі які було надано Миколаївською єврейською релігійною громадою. Макет Миколаївської хоральної синагоги і 5 банерів з інформацією про розвиток Миколаївської єврейської громади від початку заснування міста і до наших часів передав музею БФ «Пам'яті жертв Голокосту с. Богданівка».

Вперше науковим співробітникам музею вдалося поєднати стаціонарну і пересувну виставку, кожна з яких може працювати окремо, а разом частини її доповнює одна одну. Так пересувну виставку, яка складається з макету та 5 банерів, можна експонувати в закладах освіти та культури, а також у національних товариствах м. Миколаєва та області, з метою формування міжетнічної толерантності серед містян.

Список використаних джерел і літератури

1. Адреса - календар Миколаївського градоначальства за 1902 р.- м. Миколаїв, с.215.
2. Фонди Миколаївського обласного краєзнавчого музею: МД - 6201.
3. Фонди МОКМ: Г- 3226, 3239/10, 3239/9.
4. Щукин В. В. Дорога к храму. Еврейские культовые сооружения и религиозные общины в г. Николаеве, Очерк истории / В.В. Щукин – Николаев: Издатель Шамрай П.Н., 2011 – 96 с.
5. Николаевцы. Энциклопедический словарь /Возможности Кимерии – Николаев, 1999 – 374 с.
6. Фонди МОКМ: Г - 2801, Пз - 326/1-6, К - 3617, К - 3618, Г - 592.
7. Фонди МОКМ: Г - 2068, 2098, 2108, 2111, 2112, 2129, 2130, 2131, 2132, 2099.

Запісочна Л.О.
(м. Миколаїв)

РОЗПИСНА УКРАЇНА - ВИДИ ТРАДИЦІЙНОГО ТА СУЧАСНОГО ДЕКОРАТИВНОГО РОЗПИСУ. РОЗВИТОК ТАВРІЙСЬКОГО (Причорноморського) РОЗПИСУ (на основі досвіду роботи Миколаївського обласного художнього музею ім. В.В.Верещагіна)

Миколаївський обласний художній музей ім. В.В. Верещагіна не лише зберігає твори декоративно-ужиткового мистецтва, а й організує заходи, спрямовані на дослідження та популяризацію цих творів.

Зараз у суспільстві відбувається новий сплеск активного інтересу до такого виду декоративно-ужиткового мистецтва як декоративний розпис.

«Художній розпис (від «писати») — мистецтво декорування фарбами поверхні. Мистецтво розпису відрізняють від живопису. Розпис функціонально і композиційно є частиною задуманого і організованого художником простору» [15].

Здавна кожна місцевість України відрізнялася регіональними особливостями народного мистецтва. У кожному селі та промисловому осередку були свої улюблені мотиви та прийоми розпису, оздоблення будинку та побутових речей. Орнаментальні візерунки розпису часто корелюють з місцевими взірцями вишивки, ткацтва, різьблення по дереву, писанкарства.

Але стаття «Художній розпис» у Вікіпедії виділяє лише 4 види і тільки керамічного розпису:

2 Український народний розпис
2.1 Косівський розпис
2.2 Васильківський розпис
2.3 Опішнянський розпис
2.4 Яворівський розпис.

Додатково є ще посилання: Див. також
Петриківський розпис
Яворівська іграшка [15].

Також є окрема стаття про Самчиківський розпис [14].

Більшість друкованих та інтернет-джерел частково повторюють думку Вікіпедії, деякі додають ще бубнівську кераміку. Досить активно почала розповсюджуватися інформація про самчиківський розпис, який за популярністю, та сферою охоплення різновидів вже починає конкурувати з петриківським, поширюючись територіально по всій Україні та за кордоном в українській діаспорі. Самчиківський, опішнянський та бубнівський розписи включено до Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України, [11], а петриківський та косівський – внесено до Репрезентативного списку нематеріальної спадщини людства[12].

Порівняно молодим є таврійський розпис, який теж зараз бурхливо розвивається та має значний потенціал. Відомості про інші територіальні осередки розпису необхідно наполегливо розшукувати, і дуже великий процент випадкових знахідок під час вільного пошуку.

На жаль, і в колекції Миколаївського обласного художнього музею ім. В.В. Верещагіна також представлені поки що лише косівська та опішнянська розписна кераміка і петриківський розпис. Оригінальний авторський декоративний розпис «Гуляють солов`ї навесні» М.О. Примаченко можна вважати типовим зразком поліського розпису, хоча її часто згадують серед засновників київського розпису. Ці твори активно експонуються під час різних заходів. Співробітники музею сподіваються, що в подальшому в музейному зібранні будуть більш повно представлені різні територіальні осередки розпису, зокрема наш місцевий таврійський.

Метою даного дослідження є простежити розвиток, зв'язок та взаємовплив різних видів декоративного розпису. Означити місце таврійського розпису серед інших видів розпису, простежити його історію та визначити перспективи подальшого розвитку. Проаналізувати та порівняти особливості прийомів та елементів візерунків, композиційної побудови, кольорової гамми. Показати залежність розвитку декоративного розпису від суспільно-політичних обставин, екомічно-промислового становища країни в ці-

лому, та етнографічних особливостей кожного осередку окремо.

Спираючись на опрацьовані джерела інформації вважаю за потрібне виділити наступні територіальні осередки розпису:

Розпис:

- v Петриківський
- v Подільський
- q Самчиківський
- v Київський
- v Поліський
- v Полтавський
- v Слобожанський (Старобільський)
- v Таврійський
- v Яворівський розпис на дерев'яних предметах та на папері

Кераміка:

- v Косівська
- v Опішнянська
- v Васильківська
- v Бубнівська

Осередки керамічного розпису виділено окремо в зв'язку з тим що технологічні особливості створення та декорування традиційних виробів з глини визначально впливають на їх зовнішній вигляд та практично мають небагато спільного з традиційними розписами на виробах з інших матеріалів та стінописі навіть в межах одного етнографічного регіону.

Інші види розпису здебільшого зберігають свої особливості при перенесенні на різні матеріали.

За основою, на яку наноситься розпис, можна визначити керамічні розписи, настінні, мальовки на папері, на дерев'яних виробах та інших матеріалах. Залежно від фізичних властивостей фарб та основи майстри розробляли оригінальні способи їх нанесення: ріжкування, фляндрівка в кераміці, перехідний мазок в петриківському розписі, використовували різні прийоми та інструменти: кошачка (пензлик з шерсті кота), штампування та інше.

З прадавніх часів, починаючи з малюнків на стінах печер, людина намагалась прикрасити своє житло, та речі, які вона створювала.

Ще у середині VI—III тисячоліття до н. ч. на теренах сучасної України панувала трипільська культура. Знайдені при археологічних розкопах ритуальні моделі трипільських хат свідчать про наявність декоративного розпису[6]. «Вироби з глини найрізноманітніших форм, призначень і орнаментів – це головна візитка Трипільської культури, яку часто називають ще «культурою мальованої кераміки» [9].

Декоративний розпис мав велике значення в образотворчому мистецтві Київської Русі та тих країн, що були розташовані на цій та сусідніх територіях.

На виробництво та декорування керамічного посуду та кахлів вирішальне значення мали географічні умови – наявність покладів якісної глини близько від селища. Фізичні властивості глини часто визначали форму предметів та малюнків на них, а кольори, які глина отримувала після випалу та наявність мінеральних добавок для зміни цих кольорів обумовлювали забарвлення готового предмету.

Декоративний розпис, як і інші види мистецтва, невпинно розвивається. Стародавні та сучасні розписи навіть в одній місцевості можуть сильно відрізнятися. Особливо виразно це можна простежити на прикладі петриківського розпису. Він виник в першу чергу як декорування стін української хати зовні та зсередини. Паралельно зі стінописом був розповсюджений розпис побутових виробів з деревини. За стильовими особливостями та технічними прийомами здебільшого можна відзначити тотожність зі стінописом

Місця розташування хатніх розписів: смуги під стріхою та над призьбою, біля вікон та дверей, оздоблення печі та сволоків, що підтримують стелю. Тобто, оздоблювались в першу чергу ті частини хати, що здавна мали сакральне значення. Це вказує на те, що спочатку орнаменти мали захисну, оберегову функцію, до якої поступово долучається декоративна роль, яка з часом стає домінуючою.

Щороку, а то й двічі на рік хати мазали, білили та поновлювали розписи. Господарок, які цього не робили, в селі не поважали. Хто сам не вмів гарно малювати, запрошували сусідок. Щоб пришвидшити роботу часто використовували штампи-печатки, які вирізали з картоплі або цибулі. Звідси і пішла відома петриківська квітка-«цибулька».

Популярність настінних розписів спонукає майстринь створювати малюнки на папері, які можна малювати протягом всього року, а не лише перед весняними та осінніми чи зимовими святами та продавати їх на ярмарках. Такі розписи на папері – «мальовки» спочатку наклеювали на стіни на ті ж місця, де робився розпис. А з часом ці мальовки набувають самостійного художнього значення, їх починають оформлювати як картини та демонструвати на виставках. З переходом розписів на папір поступово змінюються прийоми малювання. Малюнки стають витонченими, тендітнішими. Збільшується роль дрібних деталей. Художниці ретельно промальовують мініатюрні елементи.

Паралельно розвивається розпис побутових предметів, виготовлених з дерева. Важливе місце в світлиці займала дерев'яна скриня, яку часто прикрашали декоративним розписом. Більш мініатюрним та чепурним розписом оздоблювали невеличкі скриньки-шкатулки для дрібних речей та інші побутові предмети, дитячі іграшки. З часом такі розписні дерев'яні вироби стають дуже популярними як сувеніри.

Але з народними ремеслами починає конкурувати фабрична та заводська промисловість. Розвиток промисловості викликає занепад народних промислів. Машинне виробництво з одного боку більш продуктивне та дешевше за ручне, але його організація викликає уніфікацію виробів. Другим важливим чинником є суспільна думка, мода, селяни намагаються наслідувати мешканців міста, у селі стають популярними саме «речі з міста». Якщо раніше гарними господарями вважалися ті, хто міг власноруч зробити та прикрасити все, що потрібно для життя, то тепер починають більше поважати того, хто краще заробляє гроші та може купляти речі у міських крамницях та магазинах.

Цей регрес індивідуального та сімейного виробництва значно менше торкнувся осередків керамічних промислів. Гончарі здавна часто об'єднувалися для спільного випалу своїх виробів. І коли починають створюватися заводи та фабрики, до них переходять працювати майстри-кустарі. Також організовується і збут, оптовий продаж готової продукції. Але стандартизація виробництва керує роботою працівників. Навіть ручні розписи виконуються за затвердженими зразками. Лише окремі найкращі майстри мають можливість творчої роботи, створюючи такі зразки.

Зараз ми спостерігаємо зворотній процес, причому в усіх видах декоративно-ужиткового мистецтва. Зростання інтересу до оригінальних творів ручної роботи, мода на «hand made», популярність різних «хобі» та захоплень викликає цікавість і до вивчення технології, і до історії народного мистецтва. І тепер науково-технічний прогрес, навпаки, сприяє поверненню до індивідуального виробництва. Наприклад, в керамістів зараз є невеликі переносні гончарні кола, зручні для демонстрації на ярмарках та фестивалях. Для випалу можна придбати різних розмірів муфельні печі, що працюють як звичайні домашні прибори від побутової електромережі і які не потребують особливих умов для встановлення. Тобто, повноцінну, хоч і невелику, гончарну майстерню можливо обладнати навіть в сучасній квартирі. Розмаїття матеріалів, інструментів та нових видів творчості просто вражає. З іншого боку, в давнину більшість майстрів майже не витрачали кошти на закупівлю матеріалів та обладнання. Практично все робили власними руками з природних матеріалів.

Інтернет як інформаційна мережа надає можливість і знайомитися з історією розвитку різних видів декоративно-ужиткового мистецтва, і спілкуватися з майстрами, і самостійно вивчати технологію. І хоча тонкощі мистецтва краще опановувати під безпосереднім керівництвом досвідченого фахівця, але ж перші майстри розробляли ці технології на власному досвіді, шляхом спроб та помилок. І зараз, коли з'являються нові матеріали, кожен може спробувати себе в

ролі першовідкривача якогось нового виду мистецтва або розробити власні технологічні прийоми.

На початку ХХ сторіччя декоративний стінопис зникає практично повністю в більшості регіонів, в тому числі і в Петриківці. Але цьому селу поталанило, там вчасно знайшлися ентузіасти, що не допустили повного занепаду декоративного розпису. Зокрема, художник і мистецтвознавець Олександр Статива організував в Петриківці школу декоративного малювання та залучив до викладання тих жінок, які пам'ятали старий розпис своїх бабусь та і самі ще вміли малювати. Завдяки цій школі збереглися та розвивалися традиції народного розпису у Петриківці, відбувся перехід від побутового хатнього стінопису до створення виставкових «мальовок-картин».

Декілька учениць незабаром переїжджають до Києва. Вони продовжили навчання у Київській школі майстрів народного мистецтва. А потім працювали на Київській сувенірній фабриці ім. Т.Г. Шевченка та на Київському експериментальному кераміко-художньому заводі. Саме вони започаткували перенесення традиційного петриківського розпису на порцеляну. В самій Петриківці також було створено підприємства петриківського розпису: Експериментальний цех та фабрику «Дружба». Таким чином відбулося поєднання народного розпису та промислового виробництва.

Серед перших відомих майстринь петриківської школи була Марфа Ксенофонтівна Тимченко. Її декоративний розпис «Жіночий день 8 березня», написаний олійними фарбами поступив до колекції Миколаївського обласного художнього музею ім. В.В. Верещагіна у 1990 році та активно використовується в музейних заходах. Ця робота наочно демонструє перехід від суто декоративного розпису до художнього зображення краєвиду прийомами петриківського розпису. Майстриня одною з перших започаткувала новій напрям – так званий петриківський живопис. Творчість М. Тимченко та її родини показує наскільки може змінитися традиційний народний розпис під впливом особистості автора.

Взагалі, в історії розвитку декоративного розпису можна спостерігати боротьбу різних тенденцій. З одного боку, це намагання зберегти та підкреслити традиційні особливості певного осередку розпису, з іншого – проявити свій власний авторський стиль. Багато майстрів пробують сполучати прийоми різних видів розпису. Знайомство з творами професійних художників викликало в майстрів бажання створювати тематичні сюжетні зображення. Виникає народна наївна картина, яку автор може малювати традиційними прийомами декоративного розпису, або, навпаки, намагатись живописно передати реалістичність, чи поєднати ці напрями.

Спочатку петриківський розпис виконувався саморобними фарбами, здебільшого рослинного походження, які розмішували з яєчним жовтком, що давало яскравіші кольори. Пізніше з'являються фабричні «куповані» фарби: анілінові, акварельні, гуашеві, темперні, олійні, останнім часом надбали популярності акрілові. Це викликає поширення кольорової гами. Основні прийоми петриківки – це мазки зернятко, гребінець, горішок, перехідний мазок. Зображення було побудовано з квіткових мотивів, серед яких часто малювали пташок, рідше тварин та людей.

«Походження петриківського розпису пов'язують з козацтвом і заселенням Дніпровщини вихідцями з Полтавщини, Слобожанщини та Поділля у XVIII столітті та в першій половині XIX століття. Проте невідомо, де й коли саме розвинулися традиції, що лягли в основу цього напряму малярства… Немає детальних історичних згадок про петриківський розпис до початку ХХ століття, коли ним зацікавився етнограф Дмитро Яворницький з Катеринослава. За його дорученням молода (петербурзька [8]) художниця Євгенія Евенбах збирала та перемальовувала зразки народної творчості» [13]. «До Яворницького ніхто не звертав уваги ні на декоративний, ні на настінний розписи, ніхто їх не колекціонував.» [8].

З цієї причини дуже важко складно дослідити прослідкувати розвиток розписів до цього часу.

Вивчення історії розвитку інших територіальних осередків декоративного розпису, зокрема, самчиківського, київського, полтавського, слобожанського (старобільського), таврійського, показує, що спостерігається та ж тенденція: збереження та відродження розпису – це результат роботи поодиноких ентузіастів і досить часто на основі декількох зразків.

Особливо складна ситуація склалася з таврійським розписом. Тривалий час вважалося: якщо Північне Причорномор'я заселено порівняно недавно (2 сторіччя тому) вихідцями з різних областей, то ніяких місцевих особливостей в народному мистецтві немає, є лише суміш стилів. Відповідно, докладно їх і не вивчали. Першою, хто звернув увагу на своєрідність південних розписів, була миколаївська журналістка Євгенія Петрівна Бондаренко.

«Вона – автор ідеї про існування «таврійського орнаменту», тобто особливих закономірностей кольору, орнаментальних сюжетів, що притаманні Південній Україні». [10.] Є. Бондаренко зазначала, що під впливом своєрідних природніх умов, побуту та специфічних професій, пов'язаних з морем та рибальством, за 200 років у переселенців склався самобутній стиль декору навколишнього оточення [3,4].

В своїх телепередачах, дописах, статтях та книгах вона розповідає цікаві легенди та бувальщини нашого степового краю, надає описи побуту прилиманських сел [1,2]. Саме природні та побутові особливості обумовили самобутність місцевого розпису. Рибальство здавна було найважливішим промислом в нашій місцевості. Але ця робота, на відміну від інших галузей сільського господарства, не дає зимової перерви, триває практично цілий рік. І жінки беруть в цій роботі дуже важливу участь. Переробка риби та виготовлення і ремонт рибальських сіток майже повністю лягають на їхні плечі. Тому в них залишалося не так і багато часу на прикрашання своїх домівок. Оздоблення будинків мало в першу чергу обережну роль.

«За свідченнями Євгенії Бондаренко, ще в 1970-х роках на хатах Причорномор'я часто можна було побачити постать жінки (Берегині Маяківни) з червоною квіткою або ж жовтогарячим птахом у піднятих руках» [7]. Маяки вказували керманичам правильний та безпечний напрямок. Вітри різних напрямків в легендах та новелах, записаних та складених Євгенією Бондаренко, мають власні імена та характери, приносять різну погоду. Рибалки намагались захиститися від тих вітрів, що спричиняють шторми, та приманити ті, що прикликають гарну погоду. Тому своєрідним елементом розписів є «Роза вітрів» у вигляді блакитної квітки з чотирма або восьма легенько вигнутими пелюстками.

Посушливий клімат визначає необхідність обрядодій, що прикликають вологу. Блакитний журавлик в золотому відерці приносить дощі. Ластівки перед дощем літають над самою землею, тому орнаментальну смугу з цими пташками розташовували мало не над самою призьбою, яку підводили смолою, одягаючи будинок у чобітки. Білі стіни, освітлені яскравим сонцем засліплювали очі, тому у вапно для побілки додавали багато «синьки», надаючи їм кольору «сивого туману».

Як і в інших регіонах, «мазальниці» (так називали на півдні жінок, які вміли гарно побілити та розмалювати хату) використовували природні барвники, але не стільки рослинного походження, а більше мінеральні: вапно та крейда, так званий «голубець» робили з «синього каменю» (мідний купорос), що дає теплі відтінки морської хвилі, ультрамариновий барвник «синьку» використовували в розбілах та для «оживки», охристі та червоні глини, сажа.

В 90-ті роки, вже в зрілому віці, Є. Бондаренко почала малювати. Вона закінчила школу народного ремесла при Національній спілці майстрів народного мистецтва України, сама вступила до Миколаївського відділення цієї організації. Відбулося декілька виставок її картин.

В наш час особливо активно займається дослідженням та розвитком таврійського розпису викладач школи мистецтв у селі Куцуруб Очаківського району Миколаївщини Любов

Мирославівна Паранюк. Захопившись мрією про відродження народного мистецтва, типового саме для нашої місцевості, вона вказує, що кожен регіон має свою «родзинку», особливі види народного мистецтва та промислів, характерні саме для цієї місцевості. І нашим брендом може стати таврійський розпис.

Вона відзначає, що особлива складність при вивченні творчості Євгенії Бондаренко полягає в тому, що майстриня в своїх статтях хоча і виділила окремі типові елементи, прийоми та тематику таврійського розпису, але у власній художній творчості вона майже одразу перейшла до так званого декоративного живопису. Така живописність декоративного розпису часто спостерігається в творчості майстрів петриківки. Яскравим прикладом є наша музейна робота «Жіночий день 8 березня» М. Тимченко. Але у цієї майстрині, на відміну від Є. Бондаренко, є дуже багато і чисто декоративних традиційних розписів.

Професійний художник і педагог Л. Паранюк ретельно вивчала і публікації, і художні твори Є. Бондаренко для того, щоб розробити стрункy систему технологій саме таврійського розпису, вичленити прийоми декоративного розпису з картин Є. Бондаренко. Для того, щоб підкреслити відмінність «таврійки» від інших видів розпису, вона вважає за потрібне обмежити кольорову гамму, за прикладом характерних барв косівського та яворівського осередків, та відмовитися від змішування кольорів у перехідних мазках, щоб була відмінність від «петриківки».

Як слова набираються з літер абетки, а слова створюють текст, так і народний розпис складається з окремих мазків, які об'єднуються в прості та складніші елементи, з яких створюється композиція. В таврійському розписі це мазки: краплина, човник (хмаринка), хвилька, гачок, руки берегині. З них складаються елементи переважно морської тематики, квіти, птахи та інші, які мали своє сакральне значення.

На півдні більш розповсюджені інші рослини та тварини, ніж в других областях України. В народному мистецтві Північного Причорномор'я популярні зображення виноградних гронок, як символу багатства. Акацію називали матінкою-годувальницею, адже її суцвіття були місцевими «смаколиками» та рятували в голодні часи. Це невибагливе дерево не боїться посухи та захищає від суховіїв. Світове дерево та дерево буття в селах на Кінбурні часто зображували у вигляді акації. Пара лебедів захищала родину від лиха. Зображення «матули» – рибальсьської сітки було символом добробуту.

Нещодавно вийшов з друку методичний посібник з таврійського розпису. [5] Відбулася персональна виставка Л. Паранюк. А творча група Миколаївського обласного центру народної творчості та культурно-освітньої роботи отримала премію імені М. Аркаса. Урочисте нагородження відбулося у музичній вітальні Миколаївського обласного художнього музею ім. В.В. Верещагіна.

Співробітники музею ім. В.В. Верещагіна ведуть наполегливу працю з популяризації творів декоративно-ужиткового мистецтва, врахування у роботі сучасних тенденції. Розроблено екскурсію, яка на прикладі музейних творів та за допомогою електронної презентації дає уявлення про різноманітність декоративних розписів на Україні. Намічено заходи по впровадженню в музейній роботі таврійського розпису як елементу нематеріальної культурної спадщини Миколаївщини.

Список використаних джерел і літератури

1. Бондаренко Є.П. Стежки до Лиману: новели. – Миколаїв : Варт, 2010. – Ч. 2. – 64 с.
2. Бондаренко Є.П. Стежки до Лиману: новели. – Миколаїв : Іліон, 2007. – 88 с.
3. Бондаренко Є.П. Образи Таврії. Деякі аспекти народного образотворчого мистецтва Півдня України // Народне мистецтво. – 2002. – 2 – 3. – С.80-85
4. Бондаренко Є.П. Степові скарби. Деякі аспекти народного образотворчого мистецтва Півдня України // Народне мистецтво. – 2004. – 1 – 2. – С. 48-49
5. Паранюк Л., Божкова Г. Таврійський розпис. – Миколаїв, 2019. – 44 с.
6. Українське народознавство / Галина Лозко. – Вид. 5-те, зі змін. та допов. – Тернопіль: Мандрівець, 2011. – 512 с. : іл. //режим доступу : http://evolv.ho.ua/Ukraine_History_and_Culture/Ukraine_Kultura/Lozko/index.htm
7. https://ocnt.com.ua/tavrijskij-rozpis-divo-prichornomorya/
8. https://petrykivka.dp.ua/history/
9. https://www.radiosvoboda.org/a/trypilska-kultura-ukrayina/31078240.html?fbclid=IwAR3HwpyBP-j_MpL98jWkgzNFz3opRzWSpSQEZupm_s8_YDy6Ggv4wx0OvlU
10. http://www.reglibrary.mk.ua/index.php/novini/1624-presvitli-lebid-mikolajivshchini
11. https://uccs.org.ua/natsionalnyj-reiestr-obiektiv/
12. https://ukrainer.net/unesko-v-ukraini/
13. https://uk.wikipedia.org/wiki/Петриківський_розпис
14. https://uk.wikipedia.org/wiki/Самчиківський_розпис
15. https://uk.wikipedia.org/wiki/Художній_розпис

VII

ПРИРОДА КРАЮ

Дудник А.В.
(м. Миколаїв)

ЧИСЕЛЬНІСТЬ ПОПУЛЯЦІЇ КЛОПА-СОЛДАТИКА (PYRRHOCORIS APTERUS L.) ПІД ДІЄЮ ЕКОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ В УМОВАХ МІСТА МИКОЛАЄВА

Постановка проблеми. Спостереження за динамікою чисельності популяцій деяких представників ентомологічної фауни в умовах міста з метою виявлення чинників, що здатні впливати на їх поширення є досить актуальним, адже це може дозволити розширити кількість видів організмів, які є біоіндикаторами стану середовища існування людини. Крім того, залишаються невивченими деякі питання біологічних особливостей досить поширених видів організмів, зокрема комах.

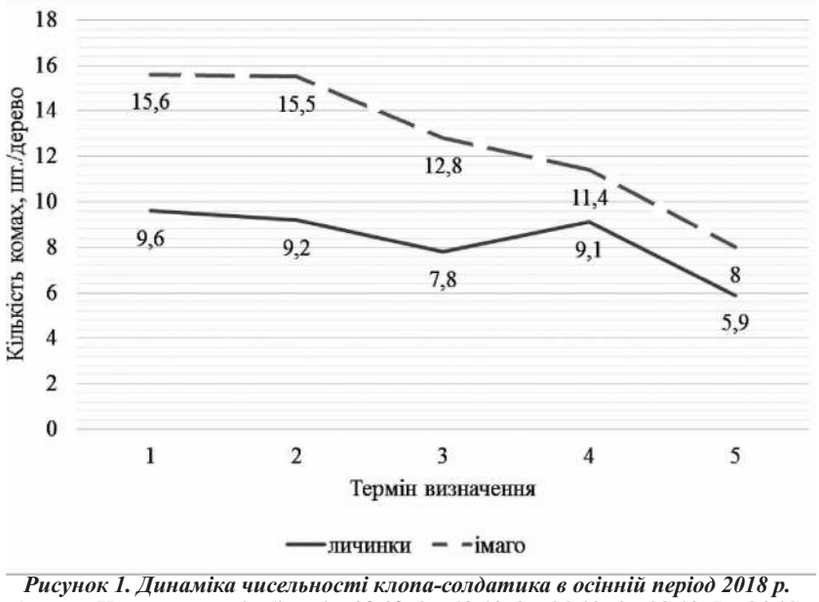

Рисунок 1. Динаміка чисельності клопа-солдатика в осінній період 2018 р. (вулиця Чкалова, акація біла, 1 – 29.09, 2 – 13.10, 3 – 21.10, 4 – 28.10, 5 – 04.11)

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Біоіндикація в даний час є популярним і економічно ефективним методом моніторингу навколишнього середовища. Одними з найбільш зручних об'єктів для моніторингу є комахи, так як відрізняються високим таксономическим багатством і чисельністю, займають різноманітні екологічні ніші, володіють життєвими циклами, тимчасові рамки яких підходять для досліджень різного рівня. Багато комах дуже чутливі до змін навколишнього середовища і можуть відгукуватися на них на різних рівнях своєї організації [1, 2, 3, 4, 5, 6].

Мета досліджень. В умовах міста Миколаєва, зокрема ділянок проспекту Центрального та вулиці Чкалова (від 6-ї до 3-ї Слобідської), провести моніторинг динаміки чисельності клопа-солдатика (Pyrrhocoris apterus L.); встановити залежність чисельності комах від викидів автотранспорту та таких абіотичних чинників як температура повітря; виявити харчові уподобання клопів щодо кормових рослин вказаної місцевості; уточнити особливості біології вказаного виду в умовах міста Миколаєва.

Основні результати дослідження. Нами було встановлено, що імаго і личинки клопа-солдатика (Pyrrhocoris apterus L.) віддають перевагу харчуванню на деревах липи серцелисної порівняно з акацією білою (рис. 1-2). Так, чисельність личинок та імаго солдатика на липі серцелисній знаходилася в межах 5,3-11,9 та 7,5-21,9 шт./дерево, а на акації білій 5,9-9,6 та 8,0-15,6 шт./дерево відповідно. Також було вивчено відсоток заселеність кожної кормої рослини – з 197 дерев липи серцелисної клопів (імаго та личинок) було виявлено на 4,1-

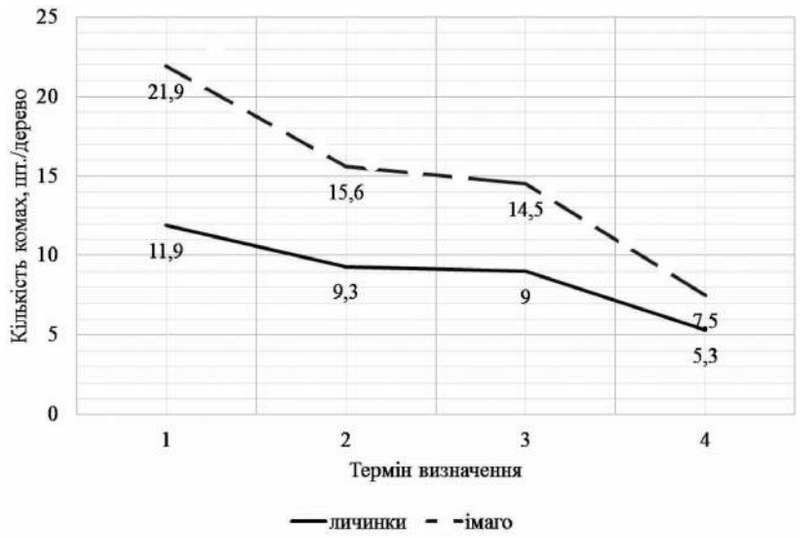

Рисунок 2. Динаміка чисельності клопа-солдатика в осінній період 2018 р. (проспект Центральний, липа, 1 – 13.10, 2 – 21.10, 3 – 28.10, 4 – 04.11)

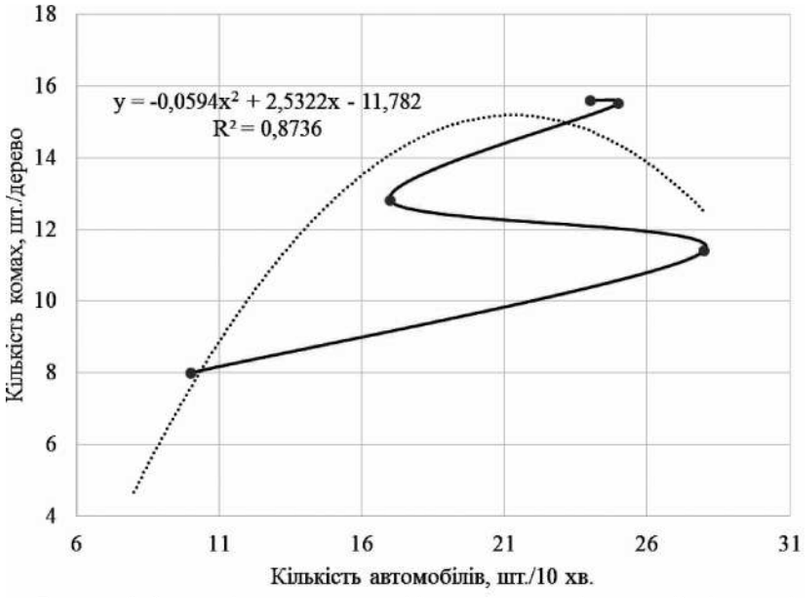

Рисунок 3. Залежність чисельності імаго клопа-солдатика від кількості автомобілів за одиницю часу (вулиця Чкалова)

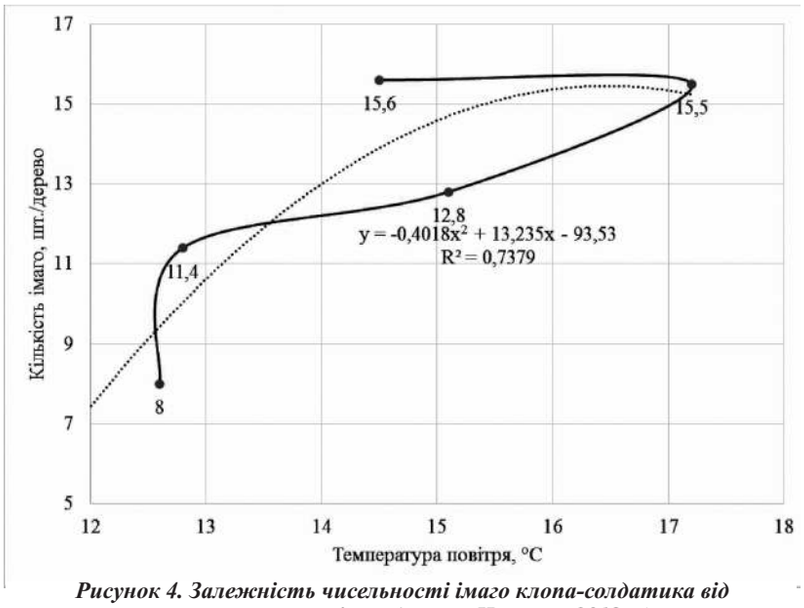

Рисунок 4. Залежність чисельності імаго клопа-солдатика від температури повітря (вулиця Чкалова, 2018 р.)

7,1% рослин, з 326 акацій солдатика виявлено на 1,5-4,3% дерев.

Дуже низький процент заселеності кормових рослин комахами пояснюється підготовкою їх до зимівлі та переходом до періоду спокою.

Викиди автомобільного транспорту, зокрема пил, продукти зносу шин, вихлопні гази, негативно впливають на навколишнє природне середовище – ця теза була підтверджена багато разів на різних обєктах живої природи і людині. Наші дослідження не були виключенням і свідчать про відповідний негативний вплив на популяції клопа-солдатика. Так, автомобільний потік, що перевищував 20 машин на 10 хвилин спостережень призводив до зниження чисельності імаго і личинок вказаного виду комах. Про достовірність даного твердження свідчить досить високий коефіцієнт детермінації, що коливається в межах 0,83-0,97 (рис. 3). Це явище ми пов'язуємо з тим, що до певної межі речовини, які містяться у викидах міського транспорту, не мають негативного впливу на чисельність комах, зокрема клопів-солдатиків. Але з накопиченням їх критичної кількості вони починають обмежувати ріст популяції комах.

Розвиток комах, як пойкілотермних тварин, дуже тісно пов'язаний з температурою та вологістю середовища. Тому аналіз цих умов необхідний і найбільша увага, звичайно, приділяється показникам температури (середнім добовим) повітря, його вологості та кількості опадів. В результаті проведених нами спостережень за популяціями клопа-солдатика (Pyrrhocoris apterus L.), було виявлено певні залежності між чисельністю дорослих комах та їх личинок і температурою повітря (рис. 4). Так, за нашими даними в осінній період оптимальні температури повітря для харчування і підготовки клопів до зимівлі були в межах 16-17°С.

Висновки. Таким чином, чисельніть клопа-солдатика (Pyrrhocoris apterus L.) знаходиться в залежності від ряду біотичних та абіотичних факторів. До цих факторів належать температура повітря, кормові рослини, а також викидів автомобільного транспорту. Між показниками та чисельністю комах встановлені досить тісні кореляційні звязки.

Список використаних джерел і літератури

1. Методика учѐта и прогноза развития вредителей и болезней полевых культур в Центрально-Чернозѐмной полосе. – Изд. 2-е, испр. и доп. – Воронеж : Центр.-чернозѐм. кн. изд., 1976. – 136 с.

2. Облік шкідників і хвороб сільськогосподарських культур / За ред. С. О. Трибеля. – К. : Урожай, 1986. – С. 71-78.

3. Поляков И. Я. Прогноз развития вредителей и болезней сельскохозяйственных культур / И. Я. Поляков, М. П. Персов, В. А. Смирнов. – Л. : Колос, 1984. – 318 с.

4. Рекомендации по обследованию сельскохозяйственных угодий на заселѐнность вредителями и заселѐнность болезнями [Текст]. – К. : Урожай, 1975. – 60 с.

5. Сушко Г. Г. Современное состояние и основные тенденции изменений комплексов насекомых (Insecta, Auchenorrhyncha, Heteroptera, Coleoptera) трансформированных верховых болот Белорусского Поозерья / Г. Г. Сушко, В. В. Шкатуло // Вестник ВГУ. – 2014. – № 4 (82). – С. 46-56.

6. Сушко Г. Г. Фауна и экология жесткокрылых (Ectognatha, Coleoptera) верховых болот Белорусского Поозерья (монография) / Г. Г. Сушко. – Витебск : издательство ВГУ им. П. М. Машерова, 2006. – 247 с.

Тротнер В.В., Шепель О.В.
(м. Кривий Ріг)

ЗНАХІДКИ ДЕЯКИХ РІДКІСНИХ ВИДІВ РОСЛИН У РЛП «ПРИІНГУЛЬСЬКИЙ» У 2021 РОЦІ

Регіональний ландшафтний парк «Приінгульський» (РЛП, Парк) створений рішенням Миколаївської обласної ради від 17 грудня 2002 року. РЛП є природоохоронною рекреаційною установою, що належить до спільної власності територіальних громад сіл, селищ, міст Миколаївської області. Розташований на ділянці долини р. Інгул в межах Розанівської, Кам'янської, Софіївської сільських та Новобузької міської рад Новобузького району Миколаївської області. Площа Парку складає 3267,72 га [8, с.6].

Збереження рідкісних видів рослин – одна із задач Парку, тому важливою складовою науково-дослідної роботи є виявлення й обстеження нових місць зростання таких видів рослин та їх охорона.

Флору і рослинність Парку в різні роки досліджували сучасні автори: Барановський[1, с. 155-165], Воронова[3, с.66-67], Винокуров[2, с.135-150], Драбинюк[5,с. 69-71; 6, с.39-40; 7,с.7-31]. За їхніми даними флора вищих судинних рослин складає 538 видів, з них 27 видів занесені до Червоної книги України. Певна кількість видів занесена до Світового та Європейського червоних списків, а також до Офіційного переліку регіонально рідкісних рослин Миколаївської області. Крім характерних для південно-української зони степових, лучно-степових, лучних, лісових і наскельних видів тут трапляється багато прибузьких і причорноморських ендеміків, які заслуговують детального вивчення.

Отже, нашою задачею було виявлення і опис нових місць зростань рідкісних видів рослин в межах окремих територій та об'єктів РЛП. Дослідження проводилися з використанням загальноприйнятних методик, під час маршрутних обстежень у серпні 2021 року.

За геоботанічним районуванням РЛП «Приінгульський» знаходиться у межах Вознесенсько-Новобузького геоботанічного району, Бузько-Дніпровського (Криворізького) геоботанічного округу різнотравно-злакових степів, байрачних лісів та рослинності гранітних відслонень Чорноморсько-Азовської степової підпровінції, Понтичної степової провінції, Євразійської степової області [4, с.6-17]. Флора Парку відзначається різноманітністю флористичних комплексів, переважаючими та найбільш насиченими видами є степовий комплекс і комплекс кам'янистих відслонень [8, с.22]. Саме в цих місцях ми виявили найбільшу кількість видів рослин, занесених до Червоної книги України.

Мал.1.
Чортів міст. Точки знахідок смілки Ситника Silene sytnikii.

Мал.2.
Чортів міст. Смілки Ситника Silene sytnikii.

Під час маршрутних обстежень ми дослідили такі об'єкти Парку:

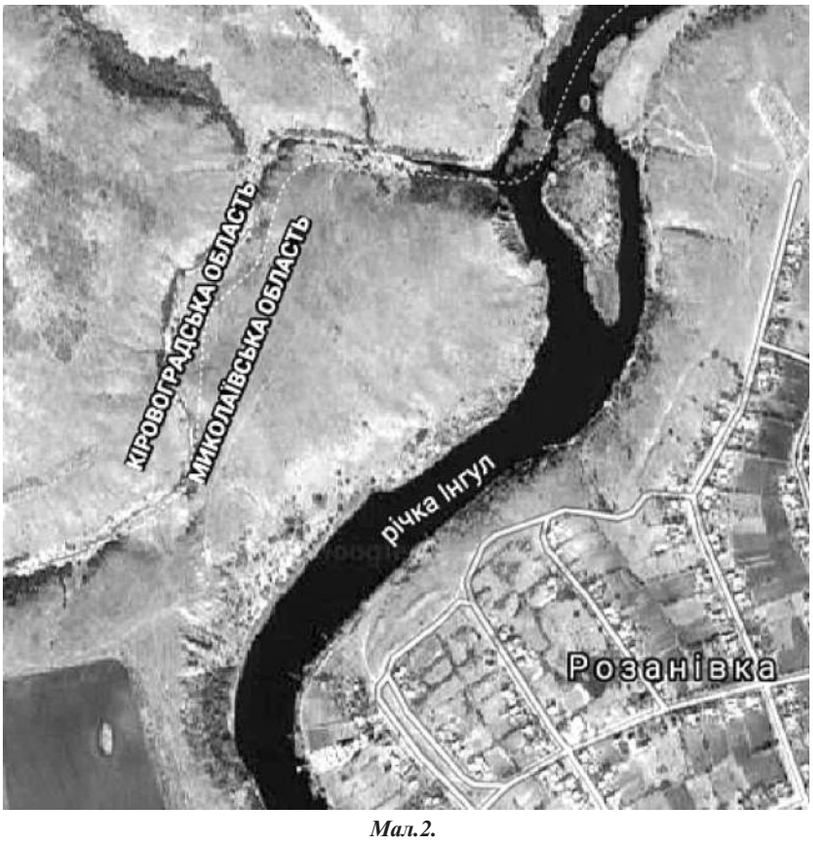
– Чортів міст,
– скеля Стовп,
– Берег кам'яних химер,
– скеля Пугач,
– балка Каламурзова,
– балка Табірна,
– околиці села Щасливе (Щорсове).

Мал.3.1.
Гвоздика бузька на Чортовому мосту.

Мал.3.2.
Гвоздика бузька на Чортовому мосту.

Мал.2.
Чортів міст. Смілки Ситника Silene sytnikii.

Наведемо деякі дані про знахідки рідкісних рослин у межах цих об'єктів. «Чортів міст». Це кам'янисте плато, розташоване в місці впадіння річки Стовпової в р.Інгул. З нього відкриваються мальовничі краєвиди на Софіївське водосховище та цілинні ділянки степу. Назва території пов'язана з історією про двох братів-турків, які влаштували тут платну переправу через річку. Смаглявих турків місцеві жителі прозивали чортами. В розмові один одного запитували: «Як будеш проїжджати Інгул?». Відповідали: «Через Чортів міст». Так і увійшла у вжиток ця назва – Чортів міст.

Під час досліджень ми виявили тут значну кількість локалітетів рідкісних видів рослин. Зокрема, 02.08.21р. нами вперше для цього місця була знайдена червонокнижна рослина смілка Ситника (Silene sytnikii Krytzka, Novosad et Protopopova) з родини Гвоздикові (Caryophyllaceae). Згідно літературних джерел[9] цей вид вперше був зареєстрований у даному регіоні в 2011 році – «окол. с. Розанівка Новобузького р-ну» без зазначення точного місця зростання. За усним повідомленням аспірантки Інституту ботаніки ім. М. Г. Холодного НАН України Дар'ї Ширяєвої (15.08.21р.) цю рослину: «там де впадає річка Березівка бачили, і на самому Інгулі», але ця знахідка ще не була опублікована.

Наша ж перша знахідка розташована на правому березі р.Інгул, на північний захід від

села Розанівка. Координати: 47.787807, 32.367250; 47.788131, 32.367883 (Мал.2).

Під час наступного маршрутного обстеження 22.08.21р. ми виявили значну кількість локалітетів смілки Ситника на території Чортового мосту, на гранітних відслоненнях по всьому периметру об'єкту(Мал.1). Координати: 47.787790,32.367235; 47.788208,32.368625; 47.788482,32.368883; 47.788053,32.368715; 47.788859,32.368659; 47.788397,32.368651; 47.788387,32.368707; 47.791368, 32.368613; 47.792384, 32.368602; 47.792968, 32.369299; 47.793552, 32.370147; 47.794604, 32.370834; 47.794193, 32.372079; 47.793595, 32.374525; 47.792982, 32.375212; 47.791212, 32.374386. Решта описаних нами локалітетів Silene sytnikii знаходяться на інших об'єктах РЛП і будуть зазначені далі в тексті.

Також 22.08.21р. тут ми виявили й ендемічну рослину гвоздику бузьку Dianthus hypanicus Andrz., занесену до Європейського червоного списку, Додатку Бернської конвенції, Червоної книги України (Мал.3). Координати: 47.788387,32.368707; 47.788517,32.368743; 47.788545, 32.368791; 47.788765, 32.368799; 47.788868, 32.368756; 47.791143, 32.368536; 47.794509, 32.370631; 47.794203, 32.372677; 47.793759, 32.373270. Усього 19 особин в 9 локалітетах (Мал.4).

В останній точці поруч з гвоздикою бузькою ми виявили 2 особини астрагалу одеського Astragalus odessanus Besser висотою до 110 см. Координати: 47.793759, 32.373270.

«Берег кам'яних химер». Виходи сірих дрібнозернистих гранітів на правому березі р. Інгул, між селами Розанівка і Новорозанівка. Ми дослідили цю територію 02.08.21р. і виявили усього 18 особин гвоздики бузької Dianthus hypanicus Andrz. Підтвердили попередні знахідки Драбинюк Г.В. [6,с.39-40] в цій місцевості(без GPS-координат). Координати наших знахідок(02.08.21р.): 47.769955, 32.371427; 47.769901, 32.371255; 47.769863, 32.370896; 47.770662, 32.370951.

В балці Семенівській (02.08.21р.) ми вперше виявили 8 особин астрагалу одеського Astragalus odessanus Besser. Координати:47.740656, 32.336229.

В балці Каламурзовій(боковий яр, виходи вапняків) 03.08.21р. ми описали 39 особин астрагалу одеського Astragalus odessanus Besser. Координати знахідок: 47.724957, 32.332994; 47.725670, 32.333307; 47.725728, 32.333341. Драбинюк в 2016-2018р.р. знаходила астрагал одеський Astragalus odessanus в іншій точці: 47.725247, 32.333266.

А також ми виявили тут 27 клонів півників понтичних Iris pontica Zapał. Балка Каламурзова, боковий яр(03.08.21р.), координати: 47.724957, 32.332994; 47.725375, 32.333359; 47.725429, 32.333364; 47.725670, 32.333307. Під час повторного обстеження цієї території 22.08.21р. ми виявили ще кілька локалітетів півників понтичних, а саме: 47.725549, 32.331886; 47.725412, 32.333722; 47.725415, 32.333757; 47.725445, 32.334529; 47.725458, 32.334526; 47.725144, 32.333347.

Драбинюк знаходила півники понтичні в іншій точці – «2016-2018: Iris pontica 47.722894, 32.342586 (б. Каламурзова, правий схил, зліва від дороги на Пелагеївку)».

Балка Табірна.21.08.21р. під час обстеження вапнякових схилів бокового яру цієї балки ми виявили дрік скіфський Genista scythica Pacz. Координати знахідок: 47.682437, 32.382455; 47.682210, 32.382441; 47.68253, 32.382554.

Драбинюк в 2016-2018р.р. виявила Genista scythica в цій балці в іншому яру, в точці – 47.682292, 32.380687.

Скеля «Пугач» розташована на лівому березі р. Інгул, на південь від села Розанівка. Скеля має чудернацькі форми через структуру порід та процеси вивітрювання. Залежно від кута зору, положення Сонця та багатства уяви спостерігача тут вимальовуються чудернацькі образи. З лівого берега Софіївського водосховища можна побачити профіль людини, піднявшись вище по схилу – дівоче обличчя, з правого берега – жінку з довгим волоссям. З цією місцевістю пов'язані легенди, які передаються й донині. Назва скелі, ймовірно, походить від страшного профілю велетенської людини, хоча є й інші легенди: про закоханих, що втопились і тепер лякають людей, про велетенську сову-пугача, що оселилась на скелі і ночами кричить несамовитим голосом. Тут і далі вниз за течією, на гранітних відслоненнях вздовж лівого берега Інгулу, ми також виявили смілку Ситника Silene sytnikii. Координати знахідок: 47.772642, 32.382258; 47.771440,32.380995; 47.771263,32.380853; 47.771221,32.380815; 47.771155,32.380705.

Значну кількість локалітетів смілки Ситника ми виявили і описали під час маршрутного обстеження 21.08.21р. гранітних скель на лівому березі р.Інгул навпроти села Софіївка, по дорозі на село Щасливе. Координати найбільших локалітетів: 47.678002,32.360302; 47.678068,32.366421; 47.678091,32.366420; 47.678205,32.366297; 47.678484,32.366104; 47.678845,32.367422.

Отже, під час маршрутних обстежень окремих об'єктів і територій РЛП «Приінгульський» ми виявили і описали значну кількість нових знахідок рідкісних видів рослин, занесених до Червоної книги України. А саме: Astragalus odessanus Besser, Genista scythica Pacz., Dianthus hypanicus Andrz., Iris pontica Zapał, Silene sytnikii Krytzka, Novosad et Protopopova. Смілка Ситника представлена в межах Парку значними локалітетами на різних об'єктах і вперше описана в такому великому обсязі. Наші знахідки є важливим доповненням до існуючої нині інформації про поширення даних видів рослин на Миколаївщині зокрема і в Україні в цілому. Вони також підвищують созологічну значимість даних територій.

Список використаних джерел і літератури

1. Барановський Б.О., Бригадиренко В.В., Демьянов В.В., Загубиженко Н.І., Миколайчук Т.В., Молчанов М.Ю., Тарасов В.В., Чегорка П.Т. Про необхідність створення регіонального ландшафтного парку «Приінгульський» // Вісник Дніпропетровського університету. Серія Біологія. Екологія. – 2002. – С. 155-165.
2. Винокуров Д.С. Созофіти долини р. Інгул і завдання їх охорони // Вісник Львівського у-ту. Серія біологічна. – 2014. – Вип. 65. – С. 135-150.
3. Воронова С.М. Раритетний фітогенофонд та природно-заповідна мережа Єланецько-Інгульського регіону // Заповідна справа в Україні. – 2008. – Т. 14, вип. 1. – С. 66-70.
4. Дідух Я.П., Шеляг-Сосонко Ю.Р. Геоботанічне районування України та суміжних територій // Укр. ботан. журн. – 2003. – Т.60, №1. – С. 6-17.
5. Драбинюк Г. Рослини Червоної книги України у регіональному ландшафтному парку «Приінгульський» (Миколаївська область) / Заповідна справа у Степовій зоні України: Праці Всеукраїнської науково-практичної конференції / Серія: "Conservation Biology in Ukraine". – Вип.2, Т.2. – К., 2017. – С. 69-71.
6. Драбинюк Г.В., Шепель О.В., Гревцова Г.Т., Попова Т.М. Dianthus hypanicus Andrz. (Caryophyllaceae) в регіональному ландшафтному парку "Приінгульський" (Миколаївська область, Новобузький р-н) // Мережа Natura 2000 як інноваційна система охорони рідкісних видів та оселищ в Україні // Матеріали науково-практичного семінару / Серія: "Conservation Biology in Ukraine". – Вип.1. - К.: LAT&K, 2017. – С. 39-40.
7. Літопис природи РЛП «Приінгульський». Т.XI. – Софіївка, 2018. –58 с.
8. Проект організації території Регіонального ландшафтного парку «Приінгульський», охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів та об'єктів / Приватне підприємство «Центр екологічного управління» – Мелітополь, 2017. – 229 с.
9. Смілка Ситника: систематика, морфологія, хорологія, екотопологія, філогенія, структура популяцій, інтродукція,созологія [Текст] = Silene sytnikii. Krytzka, Novosad et Protopopova : [монографія] / В. В. Новосад, Л. І. Крицька, О. Ф. Щербакова ; Нац. акад. наук України, Нац. наук.-природн. музей. - К. : Фітон, 2011. – 107 с.

Артамонов В.А.
(м. Первомайськ)

БУЗЬКІ ПОРОГИ В ІСТОРІЇ ТА ТОПОНІМІЦІ

Річкові пороги на Південному Бузі на теперішній час збереглись у недоторканому стані на відносно невеликих ділянках ріки у Вінницькій, Кіровоградській та Миколаївській областях. Переважна частина порогів зазнала змін, пов'язаних з гідробудівництвом: забудовані греблями або затоплені водосховищами.

Починаючи з 1658 року порожиста частина Південного Бугу від сучасного Первомайська до сучасного Южноукраїнська співпадає з кордоном Вольностей Війська Запорозького Низового з Отоманською Портою. А з 1734 року, коли у складі Запоріжжя виділені територіальні одиниці – паланки, то з західною межею Буго-Гардової паланки.

Сьогодні визначено, що саме бузькі пороги від колишнього Орликівського шанця до Запорозького Гарда являються останнім автентичним ландшафтом часів Запорозької Січі. Переважна їх більшість в майже недоторканому стані входить складу національного природного парку «Бузький Гард» від м.Первомайськ до м.Южноукраїнськ. На цій відстані відповідно до позначок рівня води на топографічних картах, які є у вільному доступі від с.Грушівка (56.0 м над рівнем моря за Балтійською системою координат) до нижнього б'єфу Олександрівської ГЕС в селищі Олександрівка (4.0 м) існує перепад висот 52 м, тобто падіння майже 1 м на 1 км.

Проте достеменно невідома кількість порогів на цій ділянці, їхні назви та параметри. Існують всього кілька літературних та картографічних джерел, де висвітлюється інформація про них. Згадок про сучасні дослідження знайти не вдалося.

Першим документом, де позначені пороги на Бузі, слід вважати карту інженер-підполковника Томілова 1775 року з її описом [4,5], на якій позначені позначками та надписами п'ять порогів без назв та два гарди, як об'єкти в руслі ріки. Один поріг знаходиться вище слободи Мигії, другий нижче в районі Мимрикової балки. Один в районі сучасної Семенівки. Ще два в районі с. Львів. Запорозький Гард («Запороской гард») відзначений окремо як населений пункт. Обидва гарди позначені вище нього. Так як, відомо, що гарди, як спосіб лову риби в даній місцевості встановлювались в порогах, то ці позначки на карті співпадають ще з двома порогами.

Вперше в російськомовних джерелах назви і деякі параметри порогів наведені в роботі Генштабу Російської імперії «Материалы для географии и статистики России ...» під редагуванням А.Шмідта [1]. В описі наводиться інформація про загальну кількість 18 порогів, не враховуючи «забор», а також наводяться назви деяких найзначніших з них і окремі характеристики, зокрема довжина в саженях (з 1835 р дорівнювала 2,1336 м):

- Мигійський - 350 сажень (746,8 м)
- Мигійський - 500 сажень (1066,8 м)
- Проточинський - 80 сажень (170,7 м)
- Богданівський - 600 сажень (1280,2 м)
- Костянтинівський - 400 сажень (853,4 м)
- Олександрівський.

Цікавими є посилання на ще більш ранні роботи німецьких авторів 18-го сторіччя Георгі та Мейєра, які вперше згадують назву Проточинський поріг [2], який мав наступні параметри: на 80 сажень довжини 10 футів падіння, тобто на 1 фут падіння на 9 сажень, 0,015. В даному випадку прийнято значення англійського фута 0,3048 м. Ними наводяться дані про Мигійський поріг, який при 372 саженях (793,7 м) течії має 24 фута падіння, тобто 1 фут падіння на 15,5 сажень, або 0,067.

Наступною фундаментальною роботою з описом бузьких порогів є «Вольности запорожских казаков» Д.І. Яворницького [3]. Цікаво, що він наводить різну їхню кількість у двох послідовних реченнях. На с. 131 від Єкатерининського шанця до Запорозького гарда на 39 верст «семь порогов и девять каменных островов». На наступній с. 132 - «на всем этом пространстве Буга считается двадцать один порог».

Порогами він вважає кристалічні породи, що пересікають під кутом русло ріки на всій його ширині від одного берега до другого. Це ряд гранітних уступів, які поступово понижуються, часто розташованих у декілька рядів або лав. Наряду з порогами Яворницький також згадує річкові «забори», які відрізняються від порогів тим, що кам'яні гряди не пересікають всю ширину ріки, займаючи лише частину її. Проте на Бузі їх не описує. Розміри порогів Яворницький надає за Шмідтом. Необхідно доповнити, що за сучасними уявленнями в пороги, або їх каскади входять такі компоненти, як шивери. В географії шиверою називається перешкода на ділянці річки зі значним ухилом та розташованим відносно рівномірно по всьому руслу надводним та підводним камінням, хаотично розміщеними невеликими зливами та валами [8]. Тобто протяжні бузькі пороги в більшій мірі складені з шивер.

Далі наведені їхні назви у порядку розташування і повний опис. Причому Яворницький чітко вказує, що «Названия бугских порогов усвоены частию от владельцев мельниц на порогах, частию от прибрежных деревень и сел; только одинъ порог, Запорожский, носит историческое название» [3, с.131].

Цілком вірогідно, що Запорозький поріг отримав назву після встановлення межі між Вольностями Запорозькими та землями, наданими Новослобідському козацькому полку у 1753 році [6]. Ця межа проходила по річці Мигійський Ташлик. Південніше цієї межі лишались Запорозькі землі і Запорозький поріг був першим на цих землях. Таким чином, назва надана для локального географічного об'єкту, розташованого на спірній прикордонній лінії, а не в державному контексті Запоріжжя. Друга назва цього порогу – Проточинський, а все урочище має назву Протич. Центральна частина урочища являє собою лівобережну берегову ділянку колишнього високого порогу, який затоплюється виключно під час великих повеней і в не кожне десятиріччя. Існуючий Запорозький/Проточинський поріг є невеликою правою частиною урочища.

Умовно пороги, описані Яворницьким, розділені на декілька груп за їхнім розташуванням. Важливим фактором є неоднозначне трактування прив'язки автора «против села», яка може бути за декілька кілометрів від населеного пункту. У випадку Чернечого порогу він навіть на 1 км ближче до Мигії ніж до Семенівки, хоча згадується у Семенівській групі.

1. Вище-Мигійські пороги:

- Вище-Мигійський перший; на ньому розташована Первомайська ГЕС;

- Вище-Мигійський другий; поперек острову Довгий/Синевицький, на ньому розташована гребля колишнього млина Гана.

2. Мигійські пороги. Проти села Мигія:

- Компанійський;
- Мигійський перший, 350 сажень (746,8 м);
- Запорозький, 80 сажень (170,7 м);
- Мигійський другий, 500 сажень (1066,8 м).

3. Семенівські пороги. Проти села Семенівка:
- Чернечий;
- Македонцовський;
- Войстреченський;
- Розідоровський;
- Давидовський;
- Лисенковський;
- Палієнковський.

4. Костянтинівська група порогів.
Проти села Богданівка:
- Богданівський 600 сажен (1278 м).

Проти села Костянтинівка:
- Подорожинській перший;
- Строцкій перший;
- Строцкій другий;
- Подорожинській другий;
- Лопатовській;
- Пишенинський, 400 сажен (852 м);
- Теплицькій.

5. Проти села Олександрівка:
- Олександрівський. На ньому розташовані греблі та інші споруди Вознесенської ГЕС та Олександрівської ГЕС. Це останній поріг на Південному Бузі, якщо рахувати вниз за течією.

Вочевидь під час написання своєї праці Д. Яворницький користувався назвами, які склались на момент його перебування на місцевості, і ці назви не обов'язково були історичними. Крім того, назви порогів могли множитись шляхом виділення назв окремих ділянок. Наприклад чітко видно, що поріг Компанійський є верхньою частиною єдиного великого порогу в урочищі Мигія. За Яворницьким це Мигійський перший. Він розташований від вершини сучасного Компанійського острову до правобережної блокви Чубак/Турецький стіл і має декілька гарно виділених лав. Блоква – місцева назва нагромадження прибережних скель, валунів, великого каміння. В лівобережній нижній частині цього порогу знаходиться гребля та інші гідроспоруди Мигійської ГЕС.

Важливо відмітити, що жоден з авторів не наводить назву - Гардовий поріг. Тобто на у другій половині XIX ст. така назва не застосовується, хоча Гардовий острів Яворницький неодноразово згадує [3].

Щодо параметрів, то звертає на себе увагу значна невідповідність наведеної в декількох джерелах довжини Запорозького порогу (170 м) фактичній – 420 м. Причому і Шмідт, і Яворницький некритично посилаються на дані Георгі кінця XVIII ст.

І.Филиппович в «Летопись прихода Петропавловской церкви с. Мигея…» [7] наводить 4 порога тільки для Мигії:
- Компанійський
- Мигійський другий
- Запорозький
- Мигійский перший, або Попова брояка.

Причому він змінює порядок Мигійських порогів, ставлячи Мигійський перший нижче за течією від Мигійського другого, на відміну від Яворницького, який надавав порядкові номери зверху вниз за течією. Також не згадує поріг коло Вільхового острова, який відповідає Мигійському другому у Яворницького. Проте ототожнює Перший Мигійський поріг із Поповою броякою (місцева назва річкового порога – брояка). В дійсності Попова брояка відповідає назві Чернечий поріг у Яворницького и знаходиться коло гирла Попової балки. Таку назву в минулі часи мало і село Куріпчине, яке засновано як хутір на землях православної єпархії, де проживали чернеці.

З шести інших Семенівських порогів сьогодні чітко визначаються чотири. Перший довжиною 340 м починається на рівні північної околиці Семенівки складається з трьох лав. Початок другого співпадає з південною околицею Семенівки. Його максимальна довжина сягає 550 м, в ньому дві лави, посередині одна забора коло лівого берегу. Третій (90 м) та четвертий (140 м) мають по одній лаві та розташовані на північ від с.Львів.

Щодо Костянтинівських порогів виникає найбільше запитань. В описах Шмідта та Яворницького звертають на себе співпадіння щодо Богданівського порогу (по 600 сажень), та Костянтинівського і Пишенинського порогів (по 400 сажень). Так як Богданівка та Костянтинівка знаходяться прямо напроти через річку, то виділити два послідовні пороги значної довжини на цієї ділянці Бугу неможливо. Доцільно припустити, що Костянтинівським порогом називається ділянка порожистої лівобережної частини русла Бугу, а Богданівським, відповідно, - правобережної, і розділені вони між собою посередині архіпелагом о.Кривий, який іноді називають о.Великий. По довжині такі ділянки приблизно співпадають описам. В нижній частині Богданівського порогу зараз знаходяться гідроспоруди малої Костянтинівської ГЕС.

Другий варіант рішення полягає в тому, що Костянтинівський поріг знаходиться повністю між Костянтинівкою і Богданівкою і має в центрі о.Кривий. Тоді, як Богданівський поріг знаходиться між лівобережною Подорожиною балкою та о.Гардовим. В цьому випадку Подорожинській перший, Подорожинській другий, Строцкій перший, Строцкій другий є частинами Богданівського порогу. Адже Подорожинські пороги повинні знаходитись неподалік від Подорожинської балки і Подорожинських островів у північній частині описаного великого порогу. Таким же чином Строцькі пороги повинні знаходитись коло хутору Строцького і його млинів, які були розташовані в районі сучасного оздоровчого комплексу «Іскра» ПУ АЕС. В даному випадку Богданівський поріг носить сучасну назву Гардового і розташований від гирла Подорожинської балки до острова Гардовий. Нижня частина його з півтораметровим зливом, який закінчувався потужною «бочкою», і де за описами знаходився один з риболовецьких гардів запорожців, затоплена Олександрівським водосховищем у 2006 році.

Нижче за течією від о.Гардовий до затоплення Олександрівським водосховищем знаходились ще три невеликі пороги довжиною до 50 м кожен. Перший коло гирла правобережної Сокурової балки, другий напроти гирла Великого Ташлику, третій на рівні південної межі військової частини охорони АЕС на лівому березі. Тобто вони могли б співпадати з Лопатовським та Теплицьким порогами з опису Яворницького.

Існують ще два невеликих пороги довжиною до 50 м, про які відсутні будь-які згадки. Вони, відповідно, знаходяться: один прямо на захід від с.Панкратове, другий – на схід від с.Мар'ївка. Щодо першого з них відома місцева назва Панська гребля, проте його штучне походження викликає сумнів.

Також викликає сумнів правильність послідовності назв Семенівської та Костянтинівської груп порогів. Якщо розташування Мигійських порогів відоме з декількох джерел, що підлягають аналізу, то ці дві групи мають дефіцит даних.

Висновки

У всіх з наведених джерел є неточності і невідповідності, пов'язані з назвами, кількістю, розмірами, порядком цих порогів.

Єдиним є те, що у бузьких порогів на відміну від дніпровських не збереглись первинні назви.

Існують певні складності з трактуванням російського слова «против» у контексті «біля населеного пункту», адже відстані від деяких описаних об'єктів до населених пунктів сягають кілометрів.

Найбільше складностей виникає з ідентифікацією групи Богданівських-Костянтинівських порогів, так як по ним майже не наведені параметри та характеризуючі ознаки. Викливкає сумнів порядок розташування порогів за їхніми назвами.

Кількість наведених Яворницьким назв порогів не відповідає їхній кількості на місцевості. Доцільно припустити, що це назви ділянок у складі крупних порогів, які надавались і використовувались у XIX ст. для водяних млинів, риболовних угідь тощо.

Ряд невеликих порогів не потрапили до жодного опису.

Список використаних джерел і літератури

1. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Херсонская губерния, т.24, ч.1. Генерального штаба подполковник А. Шмидт. СПБ, военная типография - 1863.
2. Geographisch-physikalische und Naturhistorische Beschreibung des Russischen Reiches. von Iohann Gottlieb Georgi. Königsberg, 1799 j., Zveiter Theil, dritte Abtheilung, s. 829. Часть II.
3. Яворницкий Д.И. Вольности запорожских казаков. СПб - 1890. С. 131-133.
4. Карта течения рек Днепра и Буга 1775 года. Електронний ресурс -http://www.etomesto.ru/map-ukraine_1775-dnepr/?x=32.593839&y=48.809139
5. Топографическое описание доставшимся по мирному трактату от Оттоманской Порты во владение Российской Империи землям, 1774 года (документ представлен председателем Елисаветградской земской уездной управы П.А. Зелениным) // ЗООИД. – Одесса. – 1868. – Т. 7. – отд.1.
6. Панашенко В.В. Новослобідський козацький полк [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - Київ: Наукова думка -- 2010. - 728 с.: іл. – Електронний ресурс: http://www.history.org.ua/?termin=Novoslobidskyj_kozatskyj
7. Филиппович И. Летопись прихода Петропавловской церкви с. Мигея, Елисаветградского уезда, Херсонской епархии // Записки Одесского Общества истории и древностей. – 1901. – Т.XXIII. – p.II, с.1-48. https://www.mountain.net.ua/turistsko-sportivniy-slovnik-dovidnik/
8. Спортивний туризм. Інформаційно-методичний збірник № 15. Туристсько-спортивний словник-довідник. / Авт.-упор. Колотуха О.В. – К.: ФСТУ: 2017. – 144 с.

VIII

ГІПОТЕЗИ ТА ВЕРСІЇ

Первина Д.С.
(м. Миколаїв)

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ВМС УКРАЇНИ

Анексія Криму та інші події 2014 року принесли багато змін, які визначили Росію, як найважливішу геополітичну загрозу української незалежності. Україна, в свою чергу, втративши практично весь свій флот в Криму, була змушена шукати інші шляхи стримування агресора на морі.

В цю мить варто нагадати, що анексія Криму – це одна з найбільших поразок в новітній історії нашої держави, тому що лише по підрахункам Тенюха , ми втратили в Криму 25 бойових кораблів. Серед них найбільш боєздатними були великий десантний корабель «Костянтин Ольшанський», корвет «Тернопіль» і корабель управління (великий розвідувальний) «Славутич». Іншими, менш відомими кораблями ВМСУ виявилися протичовнові корвети «Луцьк», «Хмельницький» та «Ужгород» (останній, до речі, в 2014 році окупаційні війська розібрали на метал). Однак наші втрати на цьому не завершилися, тому що окрім захоплених росіянами корветів, ракетних катерів, десантних і протичовнових кораблів, на базах в Севастополі та Донузлаві залишилося ще півсотні допоміжних суден ВМС: серед них були баржі, тральщики, плавучі майстерні, кораблі розвідки і вантажні судна. Але найбільший удар для наших ВМС все-таки викликала втрата субмарини «Запоріжжя».

Окрім корабельного складу, ворогом були захоплені і стратегічно важливі об'єкти інфраструктури; до них варто віднести Феодосійську суднобудівну компанію «Море», яка на той момент входила до оборонного концерну «Укроборонпром». В її елінгах навесні 2014 року знаходилися два протикорабельних корвета: «Львів» та «Луганськ», ступень готовності яких був 95% і 60% відповідно.

Тоді, разом з флотом, Україна втратила і стратегічно важливі для своєї обороноздатності комплекси берегової оборони. Найвідоміший з них – «Рубіж», був здатний вражати протикорабельними ракетами цілі на дистанції до 500 кілометрів, що повністю перекривало оборонні задачі нашої держави в акваторії Чорного моря. Але цим не обмежилося. На бік ворога перейшли картографічні і навігаційні підрозділи, склади боєприпасів та матеріально-технічна власність для ведення радіорозвідки. Не оминули втрати і славетну морську піхоту – з 600 військовослужбовців вірними присязі залишилися 200. Тут варто зазначити, що подібна невтішна статистика характерна не лише для морських піхотинців, але для всього угрупування українських військ в Криму: з 18 тис. військовослужбовців до кінця квітня на материкову частину України повернулися лише 5 тис. чоловік. Цей завданий Росією удар в спину не зміг паралізувати наші військово-морські сили, хоча на озброєнні ВМС після анексії Криму і залишилося всього 7 бойових кораблів.

Навесні 2014 року російська агентура намагалася розхитати ситуацію на півдні, але з початку квітня 2014 року військово-морськими силами у взаємодії з органами місцевої влади, правоохоронними структурами та патріотичними і волонтерськими організаціями постійно проводилися комплекси стабілізаційних і консолідаційних заходів. Тоді вдалося нейтралізувати реальну на той час загрозу розширення російської агресії на території півдня України, забезпечити ефективну протидію розповсюдженню сепаратистських рухів. Одночасно було розпочато інтенсивну та кропітку роботу щодо відновлення та нарощування потенціалу ВМС відповідність до існуючих загроз з боку Російської Федерації [5]. Тим часом майно військово-морських сил України, яке залишилося в Криму, Росія почала використовувати для політичних маніпуляцій. Спочатку Кремль погодився на часткове повернення техніки, але після того, як українські збройні сили почали військову операцію проти агресора на сході, повернення кораблів припинилося. Так, на тимчасово окупованих територіях залишилося 17 українських кораблів, 11 з яких були бойовими і найбільш боєздатними в українських ВМС; до них відносяться «Костянтин Ольшанський», корвети «Тернопіль», «Луцьк», а також корабель управління «Славутич» [3].

11 січня 2017 року президент Росії В. Путін заявив про те, що готовий віддати Україні всі захоплені у неї кораблі.

Сталося це майже через 4 роки їх активного використання не тільки за призначенням, але і як ресурсної бази для проведення ремонту власних суден, які входили до складу Чорноморського флоту. Проти повернення техніки виступили українські військові, які скаржилися на те, що майно ВМС перед його відправкою до України свідомо виводилося з ладу і розукомплектовувалося. Українська сторона на маніпуляції В. Путіна, відповіла, що його пропозиція є абсолютно неприйнятною, бо в ній не враховані компенсаційні виплати за понівечене та виведене з ладу майно українських військово-морських сил. Компенсувати ці збитки Росія відмовилася.

В цей час, коли, фактично, український флот припинив своє існування, народилася ідея посилення ВМС малотоннажними катерами. Відштовхуючись від пріоритетних завдань, фінансових можливостей держави та актуального корабельного складу військово-морських сил, рішення на користь створення "москитного флоту" здавалося абсолютно правильним для тієї дуже непростої ситуації, однак через кілька років, ефективність такого рішення вдасться оскаржити.

Варто згадати, що перші кроки в напрямку виробництва малотоннажних катерів, Україна зробила ще в 2004 році, коли виготовила дві одиниці річкового бронекатера проекту "Гюрза" на замовлення сил берегової охорони Узбекистану. Саме проект "Гюрза" пізніше стане першим українським національним проектом бойового катера: першим і невдалим. І це зовсім не дивно, адже тактико-технічні характеристики «Гюрзи» зовсім не вселяють довіри. Човен довжиною 23 м., та шириною 4,8 м., з повною водотонажністю 50,7 т., і максимальною швидкістю ходу 28 вузлів – досить привабливa здобич для великогабаритних кораблів Чорноморського флоту Росії. Тим не менш, у 2017 році на озброєння ВМС надійшли відразу чотири проекти 58155 «Гюрза-М»: U-176 «Вишгород», U-177 «Кременчук», U-178 «Лубни» та U-179 «Нікополь». Дані катери були розроблені в ІПЦК (Миколаїв) і закладені в 2016 році київським підприємством ПрАТ «Завод «Кузня на Рибальському».

За словами розробників, артилерійські катери "Гюрза-М" призначалися для несення бойового чергування в прибережній морській акваторії (з максимальним віддаленням від порту базування не більше ніж на 50 миль), але автономність 5 діб, кількість екіпажу – 5 чоловік і дальність плавання 700 миль – це те, що унеможливлює експлуатацію «Гюрзи» в лавах наших військово-морських сил.

Конструктори проекту запевняли, що їх артилерійський катер здатний виконувати задачі по захисту берегових стаціонарних і плавучих об'єктів, сприяти при проведені десантних і прикордонних операцій і, як підсумок, забезпечувати безпеку мореплавства. Однак незважаючи на ці гучні слова, проект артилерійського катера виявився абсолютно непридатним для виконання покладених на нього військових завдань. Про це свідчить низка недоліків, таких як мала швидкість, недостатня мореплавність і слабке озброєння. У комбінації це все позбавляє проект катерів "Гюрза-М" усіляких тактичних переваг перед великотоннажними кораблями, якими володіє Росія. Цей факт робить їх легкою здобиччю і щоб автору не виявитися голослівним, варто згадати події 25 листопада 2018 року в Керченській протоці, які підкреслили вже сказане, а саме - повну неспроможність катерів даного проекту виконувати як військові, так і патрульні задачі.

На думку автора, подальший випуск проектів 58155 «Гюрза» має сприйматися не інакше, як недоцільне витрачання коштів військового бюджету. Однак, якщо б на озброєнні військово-морських сил не було б даних катерів, то можливо, нам так і не вдалося б сформувати реалістичне бачення того, якими повинні бути ВМС України у своїй 15-річній перспективі.

Проект розвитку українського флоту, відомий як "стратегія ВМС-2035", визначив глобальні цілі ВМС, які складаються з трьох розділених по пріоритетності завдань. Ці завдання в свою чергу виражені в: 1. Захисті від агресії на морі і з морського напрямку; 2. Захисті національних економічних інтересів України, включно зі свободою судноплавства; 3. Участі в міжнародних операціях і навчаннях, спрямованих на боротьбу з піратством, тероризмом і організованою злочинністю. Реалізовувати ці завдання планується поступово, в три етапи, де тривалість кожного становитиме 5 років. Перший етап включає забезпечення безпеки прибережної зони (12-40 миль від узбережжя). Другий етап орієнтований на забезпечення безпеки морської економічної зони України в акваторії причорноморського регіону (200 миль від узбережжя), а на третьому - за межами Чорного моря, але в районах національних інтересів України. Основні причини саме такої етапності розвитку національних ВМС будуються на основі наявного у міністерства оборони фінансового ресурсу, адже на перспективу розвитку бойових можливостей військово-морських сил, міністерство оборони готове витрачати щорічно не більше 3-5 млрд. грн. (200 млн. дол.).

Міркування про те, що утримування корабля протягом його життєвого циклу (20-25 років) перевищить вартість його будівництва в середньому на 70%, в принципі, недалеке від істини - цим і пояснена привабливість для українських військових саме малотоннажних кораблів. При цьому, для керівництва ВМС стратегічно важливим є забезпечення безпеки на ділянці морської акваторії, яка є найбільш вразливою для атак з боку Росії: це ділянка Чорного моря від Одеси до Севастополя (150 морських миль) і зона Азовського моря від Бердянська до Керченської протоки (100 морських миль). Зазначені географічні параметри дозволяють в даному регіоні командуванню ВМС України розгорнути багатофункціональні сили так званого "москитного флоту". Однак військовими експертами міністерства Оборони не врахована важлива противага, яка виражена в складних метеорологічних умовах чорноморського регіону - дані кораблі можуть вести бойові дії лише коли хвилювання моря не перевищує трьох балів, і біля узбережжя, де існує можливість контролю ділянок акваторії, що знаходиться недалеко від суші. Таким чином пояснюється неможливість застосування катерів «Гюрза» в цілорічній перспективі. Неспроможність «перекрити» зимовий період, додатково до всього накладає значні обмеження на проект 58155 і концепцію москітного флоту в цілому.

Однак є інша сторона, яка захищає концепцію москітного флоту і як ви здогадалися, носить вона виключно фінансову підоснову. Керуючись альтернативною думкою, можна сказати, що військовий плавзасіб, спрощено – це платформа для доставки комплекту морського озброєння в зону бойового застосування. І вартість катера, як даної платформи, є в 4-25 разів меншою, ніж вартість корвета або фрегата. І хоча катер і поступається двом останнім в автономності і мореплавстві, але його переваги не можуть залишитися непоміченими, особливо, коли мова йде про виконання завдань в районі акваторії Чорного моря, яка вважається зоною їх передбачуваного бойового застосування.

На думку українських військових експертів, важливим способом поповнення бойового корабельного складу України в короткі терміни є отримання корабельної техніки від найближчих союзників, причому мова йде не про списані кораблі, а перш за все про ті, які перебували в законсервованому стані і знаходилися на резервному зберіганні. Так, в 2017 році між Україною та США почалися переговори про безоплатну передачу для потреб ВМСУ двох патрульних катерів «Island» («Айленд») зі складу берегової охорони Сполучених Штатів Америки. Дані катери виробляє американська компанія Bollinger Shipyards в Локпорті (штат Луїзіана). І залежно від їх серії, приблизна довжина кожного катера становить 33,53 м., а ширина - 6,4 м. При цьому чисельність екіпажу налічує 16-18 чоловік (з яких два - є офіцерами). Судно має водотоннажність 150 тонн і здатне розвивати швидкість до 29,5 вузлів., при стандартній для катерів автономності плавання - 5 діб.

Ці патрульні катери здатні діяти не тільки в ближній, але і в далекій морській зоні, через що оптимально підходять для патрулювання прибережної морської смуги України по всій

її довжині. До основних переваг даних катерів варто було б віднести порівняно низьку вартість їх обслуговування, яка дозволяє виконувати багатоцільові завдання, несучи при цьому операційні витрати в десятки разів менше, ніж були б у кораблів класу корвет або фрегат. Саме тому катери «Island» відмінно вписуються в концепцію «москитного флоту». Свої перші два «Айленди» Україна отримала в рамках американської військової допомоги в 2019 році, ще три нам будуть передані до кінця поточного 2021 року. В 2022 ми плануємо отримати ще два «Айленди» та більш сучасні катери типу "Mark VI", а вже в 2023 наші західні партнери обіцяють нам передати ще 6 своїх катерів.

Альтернативою «Айлендам» за думкою наших військових експертів можуть стати «Кентаври», але вони не можуть знищувати ворожі кораблі, оскільки мають інше призначення. «Кентаври» здатні здійснювати вогневу підтримку, встановлювати морські міни, знищувати бойові катери противника та використовуватися для десантно-штурмових спецоперацій. Але серед переваг приховані і недоліки: найбільший з них – це встановлена на борту РСЗВ під авіаційні некеровані реактивні снаряди С-8. Завдяки ній, «Кентаври» не можуть застосовуватися для ефективної боротьби проти великотоннажних кораблів ВМФ РФ, що накладає помітні обмеження на застосування цього катера в сучасній війні. Але не дивлячись на це, «Кентаври» потрібні Україні. Наразі ми маємо лише два десантних катери – обидва проходять заводські ходові випробування, по результатам яких буде прийняте рішення щодо їх передачі морській піхоті України. Разом з «Кентаврами» в місті Одесі ходові заводські випробування проходить ще один корабель – середній розвідувальний «Симферопіль», який також до кінця поточного 2021 року планують ввести до складу ВМСУ.

Якщо все ж таки говорити про перспективи створення флоту з малих броньованих катерів, то гострої необхідності в цьому немає, адже малотоннажні десантні кораблі противника можна знищувати ракетними комплексами наземного базування і таке рішення було б до того ж значно дешевшим. Саме тому автор вважає, що акцент має ставитися в першу чергу на посиленні ракетного потенціалу військово-морських сил.

Ще зовсім нещодавно ми мали слабке ракетне озброєння, нездатне топити великі кораблі супротивника, з яких, переважно, і складається Чорноморський флот Росії. Гранатомети і малокаліберні зенітні комплекси з низькою точністю стрілянини були не здатні відповідати викликам сучасної морської війни проти країни-агресора. Але відновлення ракетної програми та випуск ракетних комплексів «Вільха», крилатих ракет «Коршун-2» та «Нептун» поклали кінець розмовам про неспроможність України постояти за себе.

Проводячи випробування нового ракетного озброєння, адаптованого як під наземні, так і корабельно-авіаційні платформи, Україна відкриває перед собою нові можливості контролю противника за допомогою розгортання як мобільних берегових ракетних комплексів, так і адаптуючи нові ракети під авіаційні носії винищувачів Су-27. Асиметрична концепція побудови флоту також дозволяє Україні використовувати проти сил агресора керовані протикорабельні ракети «Нептун», адаптовані під корабельну платформу перспективного ракетного катера типу «Лань».

Проект 58260 «Лань» розроблявся на вищезгаданому ІПЦК в місті Миколаєві. Досвід будівництва даних кораблів Україна отримала, коли в катері зацікавилися в'єтнамські ВМС, замовивши виробництво відразу чотирьох одиниць даного проекту. Пізніше експерти прийдуть до одноголосного висновку, що ракетний катер «Лань» і був тим самим компромісом в ціні і якості. Водотоннажність ракетного катера складає 445 т., довжина - 54,20 м., ширина - 9,30 м.. Цей човен здатний розвивати максимальну швидкість до 32 вузлів при дальності автономного плавання в 2000 миль. Його озброєння складається з двох артилерійських установкок 57-76 мм., і 30-35 мм., з наявною бортовою системою перешкод. Ракетне озброєння катера – це два протикорабельних комплекси «Нептун» з 4 ракетами кожен. Дані ПКР здатні представляти серйозну загрозу для більшості кораблів Чорноморського флоту Росії. І про замовлення таких човнів вже існує сенс говорити.

Загальна перевага "москитного флоту" на думку авторів цієї концепції полягає у високій швидкості, бойовій потужності і низькій вартості обслуговування катерів, які можуть ефективно використовуватися в поєднанні з безпілотними літальними апаратами і береговими протикорабельними комплексами, представляючи таким чином велику загрозу для військово-морських сил противника. Але адепти «москитного флоту», кажучи, що Росія підготовлена до ведення лише класичної війни на морі, забувають про невтішний досвід грузинського конфлікту 2008 року, який є явним прикладом того, як численні, але малотоннажні кораблі типу «Кентавр», «Лань» і «Гюрза» зазнали нищівної поразки від кораблів російського ВМФ. Коли мова йде про протистояння на морі, то нам потрібно не лише враховувати системи озброєння і можливості нашого ворога, але і його досвід боротьби з малотоннажними катерами.

Гірка правда полягає в тому, що «Москитний флот», яким би він не був – все ж недостатня міра для повноцінного стримування противника на морі. Група малотоннажних катерів, скоріше за все, буде не в змозі забезпечити надійну безпеку навіть власних територіальних вод, не кажучи про щось більше. Однак, єдине, на думку автора, ефективне рішення використання «москитного флоту» є в поєднанні з багатоцільовими корветами проекту 58520, на виробництво яких, нажаль, Україна не має ані коштів, ані часу.

Коли «москитний флот» лише на етапі формування, а корветів в України немає, то єдине рішення по захисту з морського напрямку, враховуючи, що на оснащенні ВМФ РФ є переважно кораблі з середньою водотоннажністю 10000 тонн, є реанімування актуальної зараз ракетної програми. І відштовхуючись від наявного бюджету міністерства оборони України та пріоритетних цілей щодо територіального захисту, ми можемо з упевненістю сказати, що для даної ситуації це єдине правильне рішення.

Посилення ракетного компонента у військово-морських силах України могло б дозволити ефективно стримувати противника на морі. Для реалізації такої стратегічної переваги необхідне фінансування виробництва нових ракет і супутніх їм технологій. Станом на сьогодні, запустити повний цикл виробництва ракет вдасться передовому дніпровському підприємству ракетно-космічної галузі КБ «Південне». Його прославила реалізація проектів оперативно-тактичного ракетного комплексу (ОТРК) «Грім-2», комплексу високоточних крилатих ракет наземного і корабельного базування і комплексу двох систем ППО з радіусом ураження до 150 км. (в перспективі до 250 км.). До того ж варто нагадати, що саме на промислових потужностях КБ «Південне» було розроблено більшість радянських міжконтинентальних балістичних ракет, якими Росія і досі лякає країни заходу. До числа таких ракет належить і легендарний проект Р-36М2 «Воєвода» (за класифікацією NATO - SS-18 mod. 5-6 SATAN), 46 одиниць якого до сих пір знаходяться на озброєнні Російської Федерації. Якщо нашими експертами був створений і реалізований проект такого масштабу, чи є в когось сумніви, що ми і зараз спроможні відновити ракетобудування та вивести його на світовий рівень? Це питання актуальне ще й тому, що нам для бойового стримування агресора на морі, потрібна поставка в ракетні війська української армії зброї стратегічного ураження, а саме – крилатих ракет, необмежених за РКРТ , що мають радіус дії ураження 1500-2000 км. За своїми можливостями такі ракети повинні відповідати американським конкурентним аналогам, наприклад, BGM-109 Tomahawk. З цього випливає твердження, що по заявленим вимогам може пройти лише крилата ракета «Коршун-2», прийняття на озброєння якої значно посилить обороноздатність української держави.

«Коршун-2» в свою чергу – це перспективна дозвукова крилата ракета, створенням якої займалося вищезазначене конструкторське бюро «Південне». У цій ракетній системі використовуються наявні напрацювання при реалізації про-

екту ОТРК «Сапсан». Сам «Коршун-2» створювався на основі технологій радянської крилатої ракети Х-55. В якості двигуна, імовірно, був використаний турбореактивний двоконтурний МС400, виробництва запорізької компанії «Мотор Січ». Даний двигун був побудований на базі ТРДД Р95-300, що використовувалася в ракеті Х-55. Зараз маса бойового оснащення і радіус дії експортного варіанту «Коршуна» аналогічні ракетним системам «Сапсана» і «Грім-2» і мають вагу до 480 кг. з відповідною дальністю до 280 км. З дозвуковою швидкістю руху (0,7-0,8 Маха) і надмалою висотою польоту, крилата ракета нового покоління є практично непомітною для більшості систем ППО [6].

Беручи до уваги факт, що для ефективної боротьби з російським флотом, який вважається одним з найбільш боєздатних в регіоні - потужностей «москітного флоту» буде недостатньо, ми прийшли до висновку про необхідність виробництва швидких і маневрених кораблів з розвиненою системою РЕБ і цілевказівки, а також озброєнням, достатнім для нанесення ракетних ударів на великій відстані. Ракетне озброєння, що задовольняє дану потребу, змушує нас задуматися над виробництвом кораблів класу «корвет».

Дане рішення не є новим, так як до військової загрози з боку РФ, основу бойової потужності українського флоту становили переважно корвети. Втрата більшості з них з одного боку драматично позначилася на бойовому потенціалі ВМС, але з іншого дала сильний імпульс для запуску альтернативних програм з відновлення військово-морських сил України. Однією з них є програма виробництва нових багатоцільових корветів, а також бойових катерів різного типу. Для цих цілей Кабінет міністрів України в листопаді 2017 року розширив фінансування кораблебудівних програм до 31,92 млрд. грн., що позитивно вплинуло на можливість продовження будівництва «замороженого» в 2014 році корвета проекту 58250.

Корабель цього проекту був розроблений миколаївським ДП «Дослідно-проектним центром кораблебудування» (ІПЦК) і знаходиться на території Чорноморського суднобудівного заводу. Його повна водотоннажність становить 2650 т., що більше ніж у інших конкурентних аналогів в даному класі. Резюмуючи, можна сміливо заявити, що по бойовим характеристикам, корвет проекту 58250 максимально наближений до фрегата, так як оснащується артилерійським озброєнням, засобами ППО і ПРО, а також протичовновими і протикорабельними ракетами, до яких відноситься українська розробка ПКР - «Нептун». Максимальна довжина корвета при цьому становить 112 м. (по КВЛ - 100 м.), ширина - 13,5 м., а загальна швидкість не менше 30 вузлів. Корабель також має автономність 30 діб і максимальну дальність плавання – 4000 миль. Після завершення корабельних робіт і спуску корвета на воду, на ньому будуть нести бойову службу 110 чоловік.

Зараз цільовою програмою передбачено будівництво 4 корветів, перший з яких, як очікується, буде спущений на воду і переданий українським ВМС не раніше 2022 року. Ми дозволимо собі лише зауважити, що для будівництва корветів даного проекту потрібні постійні фінансові вливання, час і промислова база, яка в Україні швидко занепадає.

Стрімке погіршення стану української промисловості негативно позначається на підтримці чисельності бойового корабельного складу ВМС, для якого критично важливим є проведення в повному обсязі всіх необхідних відновлювальних та ремонтних робіт, але в цьому і полягає основна проблема, так як стан промислової бази не дозволяє виконувати завдання, поставлені перед заводами, тому в найближчій перспективі, не виключено, що у сфері українського суднобудування себе стануть активно проявляти приватні суднобудівні компанії [7].

Тендери на ремонт кораблів військово-морських сил України неодноразово вигравав ПАТ «Завод «Кузня на Рибальському». Так, в 2017 році на потужностях Іллічівського судноремонтного заводу був проведений доковий ремонт флагмана українського флоту – фрегата «Гетьмана Сагайдачного». Наразі цей корабель є єдиною бойовою одиницею в складі Військово-морських сил України, який був залучений до участі в міжнародних операціях під прапором НАТО та Європейського Союзу. І зараз, щоб покращити загальну обороноздатність наших ВМС, на флагмані українського флоту було вирішено провести комплексну модернізацію: замінити системи цілевиявлення та керування зброєю, покращити ходові характеристики та поліпшити побутові умови для екіпажу.

Невтішною залишається ситуація в кораблебудівній галузі. З однієї сторони ми бачимо, що зусиллями місцевих кораблебудівних заводів був відновлений артилерійський катер U170 «Скадовськ» та навчальний катер U541 «Сміла», що дало можливість проведення курсантських походів в складі повної навчально-катерної групи. Трохи пізніше, ЧСЗ на своїх потужностях здійснив доковий ремонт морського водолазного судна U700 «Нетішин». Але такою є лише одна сторона питання – інша полягає в тому, що місцева влада навмисно саботує діяльність державних кораблебудівних підприємств, сприяє тому, що останні втрачають стратегічно важливі для них замовлення. Так, наприклад, херсонський «Судмаш» в останній раз випускав продукцію ще в далекому 2011 році – рекорд його застою побив миколаївський суднобудівний завод імені 61 комунара. До нього приєдналися завод «Океан» та наприкінці червня 2021 року ще й Чорноморський суднобудівний завод – на останньому, до речі, були побудовані всі авіаносні крейсери Радянського Союзу.

Нещодавно, у грудні 2020 року між Міністерством оборони України та турецькою компанією “STM” укладено зовнішньоекономічний контракт на будівництво корабля класу “корвет” з подальшою його добудовою на підприємствах суднобудівної галузі України. Введення до складу ВМС ЗС України корабля планується на початку 2024 року, але як ця добудова буде реалізована – поки що невідомо, оскільки суднобудівні заводи України перебувають на стадії свого капітального знищення.

Преса не приховує, що за діями місцевої влади стоять інтереси російських олігархічних еліт; їх московські куратори бояться відновлення українського кораблебудування і зроблять все, щоб знищити основного конкурента на Чорному морі. Як на цей виклик реагуватиме наша влада наразі невідомо, але повертаючись до стратегії розвитку «ВМС – 2035», варто нагадати, що на першому етапі реалізації цієї концепції, ключовою ціллю стає створення системи базування сил флоту. Задля допомоги в просуванні цього проекту до України запрошені міжнародні партнери та фахівці, а центральна державна та місцева влада працюють над відновленням та передачею ВМСУ додаткових фондів. Однак на разі окремим і найбільш гострим питанням залишається забезпечення військовослужбовців житлом. Тому вже прийняті принципові рішення щодо будівництва житлових будинків для ВМС в Одесі, Миколаєві та Маріуполі [5]. Тому зараз стан військово-морських сил України вже оцінюється як задовільний. Після нищівної поразки в 2014 році, Україна продовжує нарощувати корабельний склад. Наші катери несуть бойове чергування в Чорному та Азовському морях, а за нерозповсюдженням російської агресії на морських кордонах стежить бойова морська авіація.

Віднині Україна не лише приймає участь у міжнародних навчаннях, але і є стороною, яка їх організовує. Упродовж 2020-2021 ми прийняли участь у 9 спільних тактичних навчаннях типу PASSEX. Також у поточному році офіцери ВМС залучалися у якості офіцерів штабів під час Румунсько-болгарського навчання “Посейдон - 2021” та протимінного навчання “Морський Щит - 2021” в Румунії. Наприкінці червня Україна також прийняла участь в україно-американських навчаннях «Сі Бриз – 2021».

В поточному році українські ВМС планують взяти участь у болгарських військово-морських навчаннях «Бриз – 2021», багатонаціональних навчаннях «Еджайл Спіріт – 21» та багатонаціональних протимінних водолазних навчаннях «Дайв – 2021». Окрім того, представники українських ВМС плануються до залучення в якості офіцерів штабу у багатонаціональних навчаннях НАТО “Дайнемік Мерсі – 2021”, “Дайнемік Мув - I – 2021”, “Дайнемік Мув - II – 2021” та ряду протимінних навчаннь ВМС Італійської Республіки

“ITA MINEX - 2021”. В другій декаді року у наших ВМС ще з’явиться можливість показати себе на українсько-румунських навчаннях «Ріверіан-2021» та протимінних навчаннях "NUSRET".

Розвиток українських військово-морських сил не стоїть на місці. В минулому 2020 році з корабельним складом було проведено 12 тактичних навчань кораблів, виконано 115 бойових прав (практичних артилерійських стрільб, мінних, протидиверсійних, підривних, бойових вправ РЕБ, тощо). Загальна наплаваність корабельного складу у 2020 році склала 850 ходових діб, що на 163 доби більше ніж у 2019 році. Середня наплаваність також збільшилась, і становить 21 ходову добу у 2020 році. З початку року було проведено підготовку 570 військовослужбовців ВМС ЗС України в рамках операції ЗС Великобританії “ОРБІТАЛ” та операції ЗС Канади “ЮНІФАЄР”, що вдвічі більше в порівнянні з 2019 роком.

Все це в поєднанні дає великий шанс Україні на відстоювання себе в зоні власних військових та національних інтересів. Український флот за підтримки партнерів по НАТО в перспективі найближчих 10 років може стати серйозним послаблюючим фактором для Росії, переважна більшість флоту якої вже вичерпала закладений в неї експлуатаційний ресурс. Звісно, перед нами це поставить нові військові виклики, оскільки позбавлення незалежності України – єдиний шлях для нашого північного сусіда відновити кораблебудування та контроль всієї акваторії Чорноморського регіону. Але ми до цієї загрози вже будемо готові.

.

Список використаних джерел і літератури

1. Кузык Б.Н., Никольский В.И., Новичков Н.Н. Военные флоты мира. Справочник. — Москва: Национальный центр научно-технической информации, 2005. — 1250 с. — ISBN 5-98384-005-3
2. Заблоцкий В.П., Костриченко В.В. Кораблі військово-морських сил України (стислий довідник). — Донецьк: Український культурологічний центр, 1998. — 40 с. — ISBN 966-95347-2-0
3. Мілітарний [Електронний ресурс] : [Веб-сайт]. – Електронні дані. – Київ : ГО «Український мілітарний центр», 2021. – Режим доступу: https://mil.in.ua/uk/articles/u-510-korabel-upravlinnya-slavutych/ (дата публікації 19.03.2009) – Назва з екрану.
4. Мілітарний [Електронний ресурс] : [Веб-сайт]. – Електронні дані. – Київ : ГО «Український мілітарний центр», 2021. – Режим доступу: https://mil.in.ua/uk/articles/velykyj-desantnyj-korabel-kostyantyn-olshanskyj-u-402/ (дата публікації 10.03.2009) – Назва з екрану.
5. Центр воєнної політики та політики безпеки [Електронний ресурс] : [Веб-сайт]. – Електронні дані. – Київ : НБУВ, дата публікації : 03.072021. – Режим доступу: http://defpol.org.ua/index.php/2011-07-25-15-56-49/955-do-dnia-vms-15-tsikavykh-faktiv-pro-vitchyznianyi-flot (дата перегляду : 04.07.2021) – Назва з екрану.
6. Селезньов Д., На що зараз здатні залишки українського флоту / Селезньов Д. // Журнал «Кореспондент» – 2014. – №30. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://korrespondent.net/ukraine/politics/3401903-korrespondent-na-malenkom-flotu-na-chto-seichas-sposobny-ostatky-ukraynskoho-flota
7. Івашин Д., Щит і меч України: основні досягнення оборонно-промислового комплексу за 2017 рік [Електронний ресурс] / Івашин Д., // InformNapalm : [сайт]. – Режим доступу: https://informnapalm.org/42952-shhit-i-mech-ukrainy-osnovnye-dostizheniya-oboronno-promyshlennogo-kompleksa-za-2017-god-chast-iv/, вільний. – Назва з екрану.

Антоніаді М.Г.
(м. Миколаїв)

УКРАЇНСЬКА АНТАРКТИКА: ОСВОЄННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Україна є членом елітного клубу із 30 країн світу, що мають науково-дослідні станції і ведуть дослідження в Антарктиді.

Сьогодні спеціалісти вказують на те, що зростає зацікавленність великих держав світу щодо проблеми розділу Південного полярного регіону [1, 2]. Виникає питання, чи зможе Антарктика залишитися зоною виключно дослідницької діяльності чи перетвориться в об'єкт суперництва Антарктичних держав?

У ході чергового пленарного засідання ООН в грудні 1988 року було прийнято резолюцію 43/43 "Питання про Антарктику", в якій учасники погодилися з тим, що в інтересах всього людства регіон повинен використовуватися тільки в мирних цілях, а також не може бути предметом міжнародних конфліктів [3] . Відповідно до Договору про Антарктику в цьому регіоні була дозволена тільки наукова діяльність. А усі дії військового характеру були заборонені. [4, с. 9]. Антарктида – унікальна частина планети, де не діє жодна національна юрисдикція. Це міжнародна територія.

У 2020 р. виповнилось 200 років з дня відкриття навколосвітньою експедицією під командуванням капітана ІІ рангу Ф.Ф. Белінсгаузена шостого континенту Землі — Антарктиди. В музеї суднобудування і флоту в січні 2020 р. відбулось відкриття виставки “Terra Incognita”, присвяченої цій даті. Особливу увагу на виставці було приділено морякам — учасникам експедиції, життєдіяльність яких тісно повязана з містом Миколаєвом: М.П. Лазарєву, Ф.Ф. Беллінсгаузену, І.І. Завадовському. Основою виставки стали унікальні експонати із фондів музею суднобудування і флоту і краєзнавчого музею: навігаційні прилади й інструменти, зразки флори і фауни Південних морів, привезені з Антарктики учасниками наукових експедицій, споряджених Національним антарктичним центром України. Окрема вітрина була присвячена роботі української антарктичної наукової станції “Академік Вернадський”.

Отже, новою сторінкою в історії вітчизняної науки незалежної України став початок першої Української Антарктичної експедиції на Льодовому континенті. Для здійснення цієї важливої для нашої держави місії багато людей у різні часи доклали значних зусиль, енергії та ініціативи. Серед визначних подій, пов’язаних з цим регіоном – відкриття єдиної української Антарктичної станції «Академік Вернадський», розташованої на мисі Марина острова Галіндез в Антарктиді. Головне призначення станції – проведення наукових досліджень на Антарктичному півострові. Для виконання цієї задачі підпорядковано всю життєдіяльність станції та Національного антарктичного наукового центру, що базується у Києві. Станція працює постійно і є метеорологічною та географічною обсерваторією.

Взимку 1996 р. Англійське Антарктичне Товариство передало Україні збудовану британцями у 1947 р. станцію «Фарадей». Україна придбала її за символічну ціну розміром в один фунт стерлінгів, після чого станцію перейменували на честь видатного українського вченого академіка

Володимира Вернадського — першого президента Національної Академії Наук України.

Українські дослідники — мешканці станції, проводять насичену науково-дослідну роботу. Зокрема, надані ними дані – показники озонового шару - є основою аналітики його стану, що дозволяє нашій державі брати участь у вирішенні, в тому числі, і політичних рішенньо, зокрема, як захищати найважливіший для планети шар атмосфери.

Щорічно Україна відправляє антарктичну експедицію, яка складається з двох різних загонів. Перший – це так званий зимовий загін. В ньому беруть участь 12 полярників та полярниць, які проводять на станції «Академік Вернадський» цілий рік. Основна функція «зимового загону» - підтримка безперервних спостережень, що проводятися регулярно за тим же самим методом з року в рік. Друга частина кожної експедиції – так званий «сезонний загін». Це дослідники, які приїжджають туди лише на період антарктичного літа, котре максимально триває до трьох місяців.

Якщо «зимовий загін» - це «сторожі», тоді «сезонний загін» українських вчених можна порівняти з мисливцями-збирачами. Коли в Антарктиці триває полярне літо, і у цей час там все живе розмножується, годується, все це потрібно відстежувати і фіксувати — від найменших бактерій до найбільших мешканців континенту — китів. Науковці в цей час спочивають години чотири на добу, а решту часу їх завдання — працювати на самій станції та на сусідніх островах. Вони добираються і до берегів континенту. Українські вчені відбирають зразки, які протягом наступного року будуть оброблятися різними лабораторіями вже в Україні. Завдання – зібрати максимальну кількість зразків на замовлення різних державних наукових інститутів і університетів.

Відповідно, якщо «зимовий загін» веде дослідження фізики атмосфери, клімату, магнітометрії (того, що вимагає безперервних спостережень), то «сезонний загін» — це, перш за все, геологи і біологи: ті, хто збирає і привозить в Україну зразки для досліджень і для лабораторного опрацювання. Окрім того, проводять свої дослідження гляціологи — вчені, які досліджують льодовики, їх структуру та процеси їх танення й утворення. Вчені, які ведуть дослідження в Антарктиді – це в певній мірі елітний клуб. В ньому – переважно розвинені держави, що мають свої антарктичні станції. Але, насправді, половина з них має тільки літні сезонні табори, в яких вчені працюють не більше пари місяців на рік. Належність до клубу — ознака наукових амбіцій в Антарктиді. Це дуже суттєво для нашої держави, тому що договір, який забороняє добувати корисні копалини в Антарктиді, діє тільки до 2048 р. Двадцять сім років пролетять швидко. Тоді фактично ті країни, які мають станції в Антарктиді і ведуть наукові дослідження, будуть першими країнами в освоєнні місцевого ресурсу. Присутність українців в Антарктиді — показник технологічного розвитку. Полярні дослідження, а також дослідження Світового океану і космосу – ознака належності саме до розвинених країн. Антарктида – це,те місце, де ми точно тримаємо марку! В науковому та технологічному плані ми граємо на одному полі зі Світовими лідерами.

В надзвичайно важких умовах живуть українські полярники та ті вчені, які знаходяться там протягом двох місяців. Наприклад, проводити досліди у Південному полярному регіоні дуже важко — впливають сурові кліматичні умови. 21 липня 1983 року була зареєстрована температура - 89,2 °С. Це абсолютний планетарний мінімум температури повітря за всю історію метеонаглядів [5]. Здійснювати дослідження непросто ще й тому, що Антарктида – полярний регіон: півроку там триває – ніч, півроку – день. Та частина Антарктиди, де розташована наша станція «Академік Вернадський” — це так звана морська Антарктика. Там не такі вже й екстремальні холоди: це не континентальна центральна Антарктика, де буває мінус 86 градусів, а мінус 30 – це літня температура. В цьому сенсі клімат того місця, де перебувають українці, набагато м’якший. Взимку мінус 35, а влітку температура прогрівається навіть до плюс 5. Цікаво, що саме в тому регіоні, де знаходиться наша станція, було здійснено два важливих відкриття відносно клімату – відкрито явище озонової діри та в районі нашої станції зафіксовано найшвидше потепління.

Українські вчені є «сторожами» озонового шару. Озон вимірюється при будь – яких умовах вісім разів на добу. Дев’ять місяців на рік станція ізольована. Ізоляція та довгий час, проведений з одними і тими ж колегами, по-різному впливає навіть на вольових і стійких духом людей. Півроку – день, півроку – ніч — це збиває природний біоритм. Проте самий тяжкий психологічний момент пов'язаний не з природними умовами. 9 місяців, коли стоїть лід, і до станції не можуть підійти кораблі, учасники експедиції не бачать нікого, крім напарників. З ними працюють психологи. Але мотивація, романтика, науковий фанатизм та бажання приносити світу користь допомагає подолати той важкий зимовий час перебування на станції. Споруди станції та весь комплекс будівель встановлено на кам’яній основі острова Галіндез. Більшість з них була зведена протягом 1979-1980 рр. У 1984 р. британці спорудили також невеликий будиночок аварійної бази на півострові за 9 км. від станції – хатину Расмуссена. Насьогодні джерелом електроенергії на станції Вернадського є три дизель-генератори. Там працюють також: найпівденніший у світі бар «Фарадей», найпівденніша православна культова споруда в світі – каплиця Святого рівноапостольного князя Володимира.

За 25 років Національним антарктичним центром України на станцію “Академік Вернадський” споряджено 26 наукових експедицій. Українські полярники провели на станції велику кількість цікавих досліджень. Деякі з них можна назвати казковими – це величезна крижана печера, яку відшукали полярники всередині льодовика. Загальна довжина ходів – близько 200 метрів, найбільша висота печери – 12 метрів. У печерній водоймі на глибині 8 метрів знайдені унікальні форми життя, зокрема коловертки – троглобіонти. Ще одна знахідка полярників: за допомогою георадару науковці зареєстрували на одному з сусідніх островів – озері Уругвай — нове Підльодовикове озеро. Встановлено, що глибина озера 9 метрів під льодовиковим щитом товщиною 11 метрів. Вченими-полярниками виготовлено об'ємну фотокартотеку та здійснено генетичні дослідження китів: українські вчені беруть участь у міжнародних дослідженнях стану популяції китів. На станції Вернадського вперше відібрано велику кількість проб біопсії горбатих китів і малих смугачів у зимовий період. Це важливо для розуміння демографії китів, і зокрема, дозволяє навіть зробити самкам тест на вагітність. На міжнародному рівні першим документом на захист анртарктичного тваринного світу стала Конвенція про збереження тюленів Антарктики [6].

6 лютого 2021 р. антарктичній станції «Академік Вернадський» виповнилося 25 років. Збір колекцій рідкісних гірських порід, спостереження за надпотужними блискавками та багато інших цікавих досліджень здійснено за цей період перебування в Антарктиді українськими науковцями. І ми сподіваємось, що наші вчені проведуть ще багато цікавих і корисних досліджень задля збереження довкілля. У серпні 2021 року Україна придбала для здійснення антарктичних експедицій легендарний британський криголам “James Clark Ross”. Наразі триває дискусія про перейменування цього судна. Є надія, що вже цьогоріч українські полярники вирушать на крижаний континент на власному криголамі під прапором України.

Антарктида завжди буде привертати увагу всього світу своїми невідкритими ще людством таємницями, суворою красою та історією, яка починається не в момент відкриття, а за часів, коли людей на планеті ще й не існувало[7].

.

Список використаних джерел і літератури

1. Копилов С., Мохаммад С. Міжнародне управлінняАнтарктикою /Міжнародне право - International law 2009, № 4, с. 204-277. Режим доступ: http//www.intlaw-rudn.com/research/publications/territory/view

2. Корзун В.А. Оценка возможности ресурсов Антарктики. М.: ИМЄМО РАН, 2009.
3. ООН. Резолюція 43-1 сесії (1988-1989 рр.) //Організація Об'єднаних Націй. Доступ: http://www.un.org/ru/ga/43/docs/43res.shtml
4. Тєрєнтьєв С. Арктика і Антарктика. М.: Книговек, 2011.
5. Геоінформаційні системи. Доступ:http://www.dataplus.ru/news/arcreview/detail.php?
6. Конвенція про збереження тюленів Антарктики, Лондон, 1 червня 1972р. // Секретаріат Договору про Антарктику. Доступ: http://www.ats.aq/documents/recatt/
7. Фененко А.В. Міжнародне суперництво за освоєння спільних просторів. Перспективи (http//www.perspektivy.info/rus/desk/mezhdunarodnoje_sopernichestvo_2010-05-14/htm-22/09/2014)
8. Валтон Д. Антарктика: глобальна наука із замерзлого континенту. Кембридж, 2013.
9. Магидович И.П. Очерки по истории геграфических открытий. В. 5 т. М.: Просвещение, 1985.
10. Робертс П. Європейська Антарктика: наука і стратегія. Нью Йорк, 2011.
11. Jacobson M. building the international legal framework for Antarctica (www.atsummit50.org/media/book-5-pdf-29/09/2014)

Демьяненко Ю. Н.
(г. Николаев)

СВЯЩЕННОСЛУЖИТЕЛИ ВОЕННО-СУХОПУТНОГО ВЕДОМСТВА ОДЕССКО-ХЕРСОНСКОЙ ЕПАРХИИ – УЧАСТНИКИ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ. ЧАСТЬ I (А – М)

К 103-й годовщине со дня окончания

Целью статьи является создание кратких биографических справок и, по возможности – восстановление биографий священнослужителей вышеуказанной епархии, служивших в к. XIX – 1-й пол. XX вв. на территории Николаевской области. Биография многих из них представлена впервые, сделаны уточнения по судьбам лиц, исследованных ранее. Научная база исследования включает архивные материалы госархива Николаевской области [1-5], монографии К.Г. Капкова [18], краеведов Т.Н. Губской и А.В. Пархоменко [13-15; 30; 31], электронные публикации [8; 12; 24; 35; 36; 39], справочный материал [6; 10-11; 17; 21-23; 25-29; 32-34; 37-38; 40], личный архив [16], материалы предыдущих краеведческих конференций [42], газетную периодику [7; 9; 19-20; 41; 44-45].

11.11.2021 г. исполнится 103 лет со времени окончания 1-й Мировой войны, эпохального события, навсегда изменившего облик мира. Среди миллионов людей, чьи судьбы оборвала, искалечила, навсегда изменила война, были и скромные приходские священники, служившие в храмах Северного Причерноморья.

Изложение 1-й части основного материала включает 8 биографий священников и 16 биографических справок.

1. Абрамов Константин Дионисиевич (1884, Варшава – п.хх.12.1949). Духовн. сосл. Окончил духовное училище (ДУ) и духовную семинарию (ДС). 1915-1918 гг. – учасник 1-й МВ, свящ. санитарно-подвижного состава, Западный Фронт. 1918-1929 гг. – свящ. Мизирского у., Белоруссия. 1929-1933 гг. – свящ. с. Михалево, Московская обл. 1933 г. – арестован и осужден по ст. 58-10, 58-11 УК РСФСР. Приговор: Тройкой ОГПУ по Московской обл. приговорен к 15 г. ИТК и последующей высылке с поражением в правах. Срок заключения отбыл. 1948-1949 гг. – свящ. Всескорбященской (Кладбщенск) ц., Николаев. Награды: все духовные до камилавки, орд. Св. Анны 3 ст. [16].

2. Андриевский (Андреевский) Симеон Симеонович (1872, Елисаветград (по данным уголовного дела – 1873, с. Новоукраинка (Павловск), Елисаветгр. у., Херсонск. губ. (на 1937 г. – Одесск. обл.) – п. 03.09.1937). Сын свящ. Симеона Андриевского (в 1860-е гг. – прот., наст. ц., с. Козацкое, Звенигородск. у., Киевск. губ.;1887-1888 гг. – заштатный прот., проживал там же; 22.09.1888 г. – орд. Св. Влад. 4 ст. «за 50-летнюю отлично-усердную службу» [16; 38, с. 144; 43, С. 235]). Ок. Елисаветградск. ДУ, 1-й р. 1895 г. – ок. ОДС, 2-й р. 1895-1898 гг. – псал. Елисаветгр. у. 9.08.1898 г. – рк. диак.;19.08.1898 г. – рк. свящ. епископом Тихоном. 1898 – янв. 1900 г. – свящ. Св. Покровской ц., закон. учит. школ грамотности в вол., с. Роман(к)ова Балка, Ананьевск. у. Янв. 1900 – март 1916 г. – свящ. Арх.-Михайловской ц., с. Трикраты (Скаржинка), закон. учит. школ грамотности, наблюдатель духовн. школ Елисаветгр. у. и духовн. следователь Вознесенск. благочинного окр. 25.03.1916-15.12.1917 г. – дивизионый благочинный 163-й пех. див., полк. свящ. 652-го пех. Цильминского п., с 23.05.1917 г. – в 31-м отдельном полевом тяжелом арт. дивизионе. В монографии К. В. Капкова не упомянут как воен. свящ. [18]. С 15.04.1918 г. по к. июля 1919 г. – свящ. в с. Трикраты. После убийства свящ. К.С. Малицкого, с июля 1919 г. по сент. 1922 г. – свящ. Св. Николаевской ц., хут. Мешково, Херсонск. у., выполнял обязанности председателя кредитного товарищества и общества потребителей и счетоводов [4, л. 32; 16]. С сент. 1922 г. по 1924 г. – синодальный свящ. Всесвятской (Кладб.) ц., Николаев. 1924-1927 гг. – протоиерей, секретарь синодального НЕУ. 15.11.1927 г. – подписал обращение к митрополиту Михаилу (Ермакову) о присоединении большой группы николаевских свящ. к заявлению одесского духовенства о присоединении их к декларации митрополита Сергия (Страгородского) о признании Сов. власти, которое, в свою очередь, стало основой для преодоления синодального раскола. 2(15).11.1927 г. документ подписали: протоиереи Иосиф Евфимович Чепиговский, Феодор Макариевич Калинчук, Алексей Николаевич Никольский, Андриевский С.С., Николай Иоаннович Левандовский, Парфений Михайлович Холодный, Петр Григорьевич Преображенский, Константин Георгиевич Рыбальченко, Николай Федорович Слободянников, свящ. Виталий Иоаннович Манжелей, диак. Иоанн Александрович Торубаев, свящ. Иоанн Андреевич Гребнев-<Иванович>, псал. Павел Алексеевич Белопольский, Павел Михайлович Синицкий, свящ. Павел Михайлович Каминский, псал. Николай Алексеевич Никольский, свящ. Иван Иванович Дорот [3, д. 128, лл. 125-128; 16]. По-разному сложились судьбы этих людей. П. М. Синицкий (25.12.1929 г.) и И. И. Дорот (4.02.1930 г.) отреклись от сана[16], Н. Ф. Слободянников и П. А. Белопольский уцелели в 1920-е – 1950-е гг. [16]. Прочие же служители церкви – были репрессированы [15, с. 175-198; 16]. 1931-1933 гг. – прот., благочинный 1-го Ник. благочинного окр. 20.12.1933 г. – временно прикомандирован к Полковой ц. на одинаковых условиях со свящ. И. Гребневым епископом Николаевским Феодосием, где, продолжая оставаться окружным благочинным, служил внештатным свящ. до июня 1934 г. [2, д. 561, лл. 51, 52, 54, 57, 58]. Июль 1934 г. – дек. 1935 г. – свящ. Кладб. ц., Ник. В 1935-1937 гг. – не служил, перебивался случайными заработками.

24.07.1937 р. – арестован УНКВД Одесск. обл. 02.09.1937 г. – осужден Тройкой при УНКВД по Одесск. обл. к 10 г. ИТК [16; 34, с. 413]. Дальнейшая судьба неизвестна. Реабилитирован в 1989 г. [16; 34, с. 413]. Награды: все духовные награды до камилавки, до 1926 г. – сан прот. В семье на 1906 г.: жена, сын 4 г., дочь 7 л. [16; 40, с. 528-529].

3. Бабура Владимир Иванович (1872 – п. 1923). Рус. Дух.сосл. Сын свящ. И. Бабуры (прим. № 1). 1886 г. – ок. Херсонское ДУ, 1-й р.; 1893 г. – ок. ОДС, 1-й р. 1893 г. – рк. диак и свящ. епископом Акакием, Одесса. 1893-1902/3 гг. - свящ. Р-Богородичной ц., г. Кривой Рог, Херсонск. у. 1902/3-1909 гг. – свящ. Св. Николаевской ц., с. Владимировка, Херсонск. у. 1910-1911 гг. – свящ. Св. Духовской ц., с. Малеевка, Херсонск. у. [16; 25, с. 57]. 1912-1914 гг. 3-й свящ. Р-Богородичного (Старо-Купеческого) Собора, Н., член благочинного совета 1-го Ник. благочинного окр., представитель духовенства от г. Н. в 1-м присутствии по налогу с недвижимых имуществ [16; 22, с. 49; 26, с. 71; 27, с. 156]. Авг. 1914 г. – нач. 1915 г. – свящ. запасн. бат. 58-го пех. Прагского п. С нач. 1915 г. – 1.01.1918 г. – свящ. 45-го запасного п., Н. 1918-1919 гг. – свящ. Иоанно-Предтечинской ц., с. Аникеевка, Елисаветгр. у. 1919 г. – рк. прот. Епископом Херсонским и Одесским Алексием, Одесса. 1919-1920 гг. – прот., наст. Св. Николаевской ц., с. Заселье (Белозерка), Херсонск. у. 1920 г. – прот., г. Богоявленск. 1920-1922 гг. – прот., наст. Св. Преображенской ц., Кисляковской вол., Ник. окр. [4, л. 205; 16]. На 1906 г. в семье жена, сыновья 11, 9, 8 л., дочь 5 л. [16; 40, с. 206-207]. Судьба детей В.И. Бабуры (предположительно) – прим. №№ 2, 3. Награды: все духовные до камилавки. 1916 г. – награжден наперсным крестом от Святейшего Синода «за отличную усердную службу в нынешнюю войну». [13, с. 181; 16]. Сестра: Бабура (Синицкая) Людмила Иоанновна (прим № 4).

4. Бекаревич Емельян (Эмилиан) Игнатиевич (21.08.1861 – 6.04.1951 Николаев, похоронен 8.04.1951, стар. Ник. гор. клбд.). Дух. сосл. 1883 г. – вып. Холмск. ДС, 1-й р. 1883-1889 (?) – свящ. Холмск. губ.; 1891-1906 гг. – свящ., наст. Св. Николаевской ц., г. Замостье, Замостского у., Люблинск. губ. [16]. 1911-1913 гг. – наст. Ц. Св. Спаса, Замостье, Люблинск. губ. 1913-1914 гг. – прот., наст. Кресто-Воздвиженского собора, Люблин [16]. Весна 1915 г. – 1-я пол. 1917 г. – свящ.-проповедник при штабе 10-й А, призванный из епарх. ведомства [16; 18, с. 503-504]. 15.08.-9.12.1917 г., 20.01.-07(20).04.1918 г., 6(19).07.-7(20).09.1918 г. – прот., член Священного Собора РПЦ, как клирик от Холмской епархии [16; 36]. Среди наиболее значимых его выступлений на Соборе следует выделить:

1) 31.08(13.09).1917 г., по поводу происходящих чрезвычайных событий и телеграммы председателю Совета Министров от имени Собора об участии лиц, причастных к делу ген. Корнилова;

2) 19.10.(1.11.)1917 г. – в дискуссии по вопросу о патриаршестве;

3) 2(15).11.1917 г. – с докладом о посещении военно-революционного комитета;

4) 24.11.(7.12.) 1917 г. – участие в прениях по обсуждению вопроса об Всеукраинском Областном Соборе и о посылке делегации в Киев;

5) 27.11.(10.12.) 1917 г. – участие в обсуждении раздела II В, содержащего перечень дел, подлежащих ведению Высшего Церковного Совета;

6) 30.11.(13.12) 1917 г. – о предоставлении Патриарху права помилования и сокращения сроков церковных наказаний;

7) 12(25).02.1918 г. – в прениях после доклада «Об устроении единоверия», Собор принимает предложение прот. Э.И. Бекаревича поручить Отделу срочно переработать проект для улушения отношений со старообрядчеством;

8) 17.02(2.03).1918 г. – с протестом Собора против незаконного ареста епископа Нестора (Анисимова) [На этом выступлении следует остановиться подробнее. Э.И. Бекаревич заявил: «Я бы признавал нужным, чтобы Соборный Совет вошел в сношение с властью бумагой, в которой выразил бы возмущение Собора такому поступку и требовал освобождения епископа Нестора, так как за ним нет политического преступления. Не народ нужно поднимать, а осведомить существующие организации, с которыми власть считается. Необходимо от имени Патриарха, Собора, Синода и Церковного Совета обратиться к возникшим приходским организациям, которые могли бы предъявить определенные требования. Чем больше таких требований, тем лучше. Случаи подобных требований от приходских организаций уже были, и требования приходов исполнялись». Служитель церкви, который жил и действовал на территории, где православные были в меньшинстве, который и на себе, и на своем приходе, узнал гонения со стороны католиков, униатов, нигилистов-безбожников, поддерживаемых масонством, еще до 1914 г. (чего стоит только дело 1911 г. о похищении Ченхостовской иконы Божьей Матери из католического монастыря бывшим католическим монахом, ставшим расстригой Дамазием Мацохой, в котором и левая либеральная, и правая консервативная пресса Польши сначала дружно обвиняла православних, пока судом не было доказано обратное), в отличие от священников и мирян, проживавших в глубинной России, понимал, что открытое выступление безоружных людей приведет только к напрасным жертвам, а вот сыграть на честолюбии чиновников из разных ведомств – вполне возможно. Член Собора П. И. Астров поддерживает предложение прот. Э. И. Бекаревича о составлении бумаги с протестом Собора против ареста епископа Нестора и последний был освобожден. По сути дела, грамотное обращение Собора к новой, большевистской власти, несмотря на ее откровенно антирелигиозный характер, решило исход дела и будущий апостол Камчатки был спасен];

9) 27.02.(12.03) 1918 г. – о схеме выбора свящ. на приход;

10) 14(27).03.1918 г. – о том, что закон о распределении доходов нельзя делать общим для всей России;

11) 17(30).03.1918 г. – о разводе в семьях священников и о статье об инославии как поводе к разводу [16; 35]. В период с апреля 1918 г. по 1946 г. судьба Э. И. Бекаревича автору не известна. 1946-1951 гг. – настоятель Кладб. ц., Ник. Награды: все духовные награды до наперсного креста от Св. Синода, орд. Ан. 3 ст. [14, с. 87; 16]. Братья: Бекаревич А.И., Бекаревич Ф.И. (прим. №№ 5, 7). Сыновья: Бекаревич А. Е., Бекаревич Е. Е. (прим. № 6).

5. Гомолицкий Иосиф Стефанович (Иосиф) (1886 – п. хх.12.1929). Крестьянин. Отец, мастеровой-поденщик на Александровской ж/д, умер до 1918 г. Ок. Минскую ДС. Выдержал экзамен на звание учителя. 1910 г. (?) – 1914 г. – народный учитель Потоцкой 2-х классной школы, Гродненская губ., содерж. 540 р. в год. Июль 1914 г. – рк. во свящ. С июля 1914 г. по июль 1915 г. – свящ. Гродненской губ. Летом 1915 г. – мобилизован на фронт «по обстоятельствам Германской войны» как свящ. от епархии. 1915-1916 гг. – свящ. 1-го полевого лазарета 124-й пех. див., позже – переведен в 18-й Донской казачий корпус, полк. свящ. 1919/1920 (?) – 1929 гг. – свящ. Св. Троицкой ц., с.Ольгополь, Ник. окр. [4, л. 123; 16]. Вместе с сыном на жительство в с. Ольгополь переехала и его мать У<льяния> (?) Гомолицкая (сер. 19 в. – п. хх.12.1929), член ц. п. п. в 1923-1929 гг. Оба активно боролись с обновленчеством, несколько раз собирали верующих, срывали попытки закрыть ц. в Ольгополе по фальшивым подписным листам, препятствовали богослужению синодальных свящ. в своем приходе. Когда ц., вопреки воле верующих, была передана в ведение синодального НЕУ, организовывали богослужения в ней канонических священников Д. Еленева и Н. Руденко [3, д. 281, л. 224; 3, д. 328, л. 81; 16]. 13.05.1930 г. – обновленческий свящ. Г.М. Слатвинский был снят с учета по Ольгополю и выбыл в Баштанский р-н, в связи с закрытием церкви. Дальнейшая судьба семьи Гомолицких – неизвестна. В списках репрессированных по Ник. окр., обл. отсутствуют [16; 34].

6. Доронович Симеон Филимонович (ок. 1861, Подольская губ. (?) – п. дек. 1918). Дух. сосл. 1881 г. (?) – ок. Подольскую ДС, 2-й р. 1881-1886 гг. – преподаватель

Шаргородского ДУ, Подольской епархии. 1886 г. – рк. свящ. 1886-1900 гг. – свящ. Подольск. епарх. 1894-1895 гг. – свящ., с. Вербка Чечельницкая, Ольгопольск. у., Подольск. губ., член Ольгопольск. уездного отделения епархиального совета. 1900 г. – перевод в военное ведомство. 1900-15.05.1902 гг. – свящ. воен. госпиталя, Ташкент [16; 18, с. 230]. 15.05.1902-1904 гг. – свящ. 249-го Майкопского резервного бат., Ставрополь [9, с. 2; 16]. 1904-1910 гг. –свящ. 144-го пех. Каширского п., 36-й пех. див., Брянск, Орловск.губ. 1910 г. –свящ. 205-го пех. резервн. Измаильского п. и благочинный 52-й пех. резервн. бр. 1910-1917 гг. – свящ. 59-го пех. Люблинского п. и благочинный 15-й пех. див., в 1910-1914 гг. – служил в Одессе [16; 18, с. 230-231]. 20.10.1912-1914 гг. – свящ., закон. учит. Одесск. женск. Гимназ. учрежд. К.Л. Мякенко, сод. 360 р. в год (по найму); в 1912-1914 гг. – свящ., закон. учит. Одесск. частн. гимназ. В.И. Малярова, сод. 240 р. в год [16; 29, с. 286, 441]. 1914-1917 гг. – участие в 1-й МВ. Брал участие в боях на ЮЗФ. Награды: до 1905 г. – духовные награды (набедренник, скуфия, камилавка); 1907 г. – наперсный крест от Св. Синода; 1912 г. – орд. Св. Ан. 3 ст. [16; 18, с. 230-231]. 11.11.1918 г. – свящ. 18-го пех. п., армии гетмана Скоропадского [11, с. 270; 16]. Был женат. Дочь: Доронович М.С. (прим. № 11). Братья: Доронович М. Ф. и С.Ф. (прим. №№ 12, 13).

7. Корыстин Михаил Петрович (1878, с. Угленец, Воронежская губ. (на 1931 г. – Орловский р-н, бывш. Воронежск. губ.) – п. 1955, Воронежская обл.). Рус. Дух. сосл. Сын свящ. Ок. ДУ. 1898 г. – вып. Воронежск. ДС, 1-й р., рк. диак. 1898-1903 гг. – диак., закон.учит. ц. п. ш., Воронежск. епарх. 28.09.1903 г. – рк. свящ. [16; 18, с. 231, 495]. 1903-1909 гг. – свящ. крепостной ц., Керчь. При его переводе на новое место службы комендант ген.-лейт. Прасолов приказом № 42 от 9.05 1909 г. по Керченской крепости дал лестную характеристику свящ.: «О<тец> М. Корыстин прослужил в крепости ок. 6 л. За это время отец Михаил неизменно относился к своим пастырским обязанностям в высокой степени усердно. Он всегда стремился вести свою паству по пути духовно-нравственного совершенствования, прилагая к этому все усилия и все свое внимание». 1909-1914 гг. – свящ. 60-го пех. Замосцкого п., 15-й пех. див., Одесса, ул. Нежинская,16 [16; 25, с. 106; 26, с. 100; 27, с. 216]. 12.12.1909 г. – 1.09.1914 г. свящ., закон. учит. частного женского уч-ща 2-го р. союза русских людей, с курсом учительск. семинарии, Одесса, содерж. 720 р. в год. 6.12.1910-1914 гг., к. 1918 – нач. 1920 г. – свящ., закон. учит. при ц. Св. Великомученицы Александры Одесского института благородных девиц [16; 29, с. 433, 486]. 1914-1917 гг. – участник 1-й МВ. [16; 18, с. 231]. 1914 - 1916 гг. – свящ. в 180-ом полевом запасном госпитале. С 1916 г. по 1.02.1917 г. – свящ. в 382-ом полевом госпитале, Галиция, ЮЗФ. 1-11.07.1917 участн. 2-го съезда воен. и морск. дух-ва от ОдВО, Могилев; принимал активное участие в работе секцій №№ 2, 5, 7, 11. [16; 18, с. 231, 495]. С 1917 г. по сент. 1918 г. – свящ. в Брест-Литовском военном госпитале, который базировался в Одессе, был уволен в при переводе госпиталя в Екатеринослав. С дек. 1918 г. – свящ. при 2-ом городском девичьем училище (ул. Внешняя, 32), Архиерейском доме (ул. Короленка, 7) [16]. Награды: до 1909 г. – скуфия; 1912 г. – камилавка [16; 18, с. 231]. После 1919 г. ц. при инст. была закрыта, перемещена в мол. дом, ул. Старопортофранковская [16]. 1922-1924 гг. – примыкает к обновленчеству, в 1922 г. был избран секретарем одесской группы «Живой Церкви», с февр. 1923 г. – председателем Губернского (Епархиального) Комитета «Живой Церкви». Был избран делегатом и принимал участие в Московском Всероссийском Церковном Соборе 1923 г.; до 1931 г. – подчинялся обновленческому Синоду [8; 16]. Религиозная ситуация в Одессе была сложной: Одесский ликвидком из состава Одесского окрадминотдела (ООАД), при всемерной поддержке агентов ОГПУ, всячески стравливал разные группы духовенства. 19.08.1923 г. группа деклассированных элементов, назвавшись активистами прихода свящ. Атаманского Ионы Моисеевича (14.09.1855, Слободка Романова, Одесса – 17/18.05.1924, Одесса) (в 1901-1924 гг. свящ. Св. Николаевской (Портовой) ц., Одесса, (ул. Приморская, 12) [16; 25, с. 139, 40, с. 26-27], явилась в синодальную Архиерейскую церковь с намерением убить «еретика-живиста» М.П. Корыстина, и «только благодаря вмешательству Н.Н. Сокальского (секретарь Ликвидкома), возглавлявшего наряд милиции, предотвращено было убийство или вообще насилие» [8]. Портовая ц. оставалась в 1922-1926 гг. единственной, в которой поминали Патриарха Тихона, а ее настоятель, свящ. И.М. Атаманский противодействовал раскольническим действиям власть предержащих, будучи непререкаемым авторитетом среди беднейшей части населения города, ютившегося в припортовых трущобах. Несмотря на арест в 1923 гг., новая власть была вынуждена его отпустить, боясь массового народного возмущения [16; 23, с. 222-224]. Свящ. М. Корыстин не понял, что Сокальский и ему подобные сами организовали нападение вроде как бы «тихоновцев» на «обновленцев», чтобы получить повод к расправе над первыми, наиболее им неугодными, а если самого М. Корыстина при этом искалечат или убьют, так это для богоборческой власти еще выгодней. И.М. Атаманский не мог организовать такое нападение, т. к. хорошо помнил события 1905-1907 гг. в Одессе. Осенью 1905 г. группа неизвестных пыталась задушить его железной цепью за горло и повесить [16], а 6.07.1905 г. отставн. унт.-офицер Н. Вельчинский, назвавшийся послушником Афонского Ильинского скита, ворвался в здание подворья скита в Одессе, пытался зарезать настоятеля-иеромонаха, открыл стрельбу, ранив несколько мирян и был убит в перестрелке с полицией [41]. И если первое покушение на убийство еще можно квалифицировать как (или «списать на») действия местных деклассированных (уголовных), радикальных, революци- онно-террористических, прочих лиц, то 2-е явно невозможно без помощи иностранной агентуры, заинтересованной в дестабилизации обстановки в Российской империи, т. к. попасть во время русско-японской войны 1904-1905 гг. с Дальнего Востока на терр. Европейской России, без внесения в списки военнопленных или возвращающихся из действующей армии не через Сибирь, а кружным путем, через Грецию, Турцию – явно немыслимо без посторонней помощи. 1929-1931 гг. свящ. М.П. Корыстин – настоятель Ильинской церкви г. Одесса (ул. Пушкинская, 79; проживал: ул. Раскидайловская, 15). 13.02.1931 г. – арестован Одесским ОГПУ по обвинению в «образовании к. р. организации церковников, ставивших своей целью свержение сов. власти». 20.04.1931 г. – избрана мера пресечения: содержание под стражей, т. к. «…состоял членом Одесской к. р. организации». 14.09.1931 г. – Тройкой при Коллегии ГПУ УССР приговорен к высылке в Северный край сроком на 5 л. 3.11.1931 г. – постановлением ОСО при Коллегии ОГПУ УССР приговорен к заключению в концлагерь сроком на 3 г. [8; 16] В 1945-1946 гг. – прот., настоятель одного из храмов Воронежско-Острогожской епархии [16; 39]. 19.05.1949-12.01.1954 гг. – прот. той же епархии, настоятель Св. Богоявленской ц., с. Большая Грибановка, Грибановский р-н, Воронежская обл. После 1955 г. – служил в Св. Воскресенском храме, г. Новохоперск, еще позже – за штатом [12; 16]. Семья М.П. Корыстина на 13.02.1931 г.: жена – Серафима Алексеевна, 50 л.; дочь – Надежда, 27 л. [8; 16].

Брат М.П. Корыстина – П.П. Корыстин (прил. № 14).

8. Мшанецкий Антоний Иоаннович (1869, с. Гребенки, той же вол., Васильковского у., Киевск. губ. – п. хх.01.1946). Сын свящ. В 1881-1882 гг. его отец, Мшанецкий Иоанн Антонович/Александрович (?) был свящ., закон. уч. ц. п. п., с. Орадовка, Уманский у., Киев. губ., благочинным 5-го благочин. окр. Благочинный выполнял свои пастырские обязанности в одном из наиболее бедных приходов – в пользовании ц. п. п. было 34 дес. земли, церк. шк. не имела своего помещения. если отдельные ц. п. п. получали материальную помощь от местных помещиков, благотворителей, причта, то в этом приходе – нет. [16; 28, с.185-186, 196]. 1891 г. – вып. Киевск. ДС, 2-й р.; 1891-1903 гг. – диак. Киевск. епархии. 1903 г. – рк. в сан свящ. Экзархом Грузии Флавианом (?). Янв. 1904 – июнь 1905 г. – полк. свящ. 27-го Восточно-Сибирского стрелкового п. (ВССП), участник обороны крепости Порт-

Артур с мая по 20.12.1904 г. Участвовал в отражении 4-х основных японских штурмов. Находился на позициях вместе с 27-м ВССП на Западном участке обороны (фронте): 1-4.08.1904 г. – в боях на Угловой горе [16; 37, с.112-113, 121]; 6-11.08.1904 г. – в отражении 1-го штурма [16; 37, с.191-193]; 11.08.1904 г. – отпевал солдат 12-й роты 27-го ВССП, погибших при обороне Орлиного гнезда [16; 37, с.227-228]; 5.09.1904 г. – в 9-й р., на левом склоне Дивизионной горы [16; 37, с.319]; 6-9.09.1904 г. – в отражении 2-го штурма, основной участок обороны 27-го ВССП – г. Высокая [16; 37, с. 340-341, 347-348]; 6.09.1904 г. – в 1-й, 4-й, 8-й ротах в Крематорной импани; 7.09.1904 г. – отпевал солдат 4-й и 8-й рот, погибших в контратаке на Водопроводный редут; 13-17.10.1904 г. – в общем резерве во время 3-го штурма [16; 37, с.326-327, 448-449]; 13-23.11.1904 г. – на передовой линии при отражении 4-го штурма [16; 37, с. 554, 589-590]; 19.11.1904 г. – весь день позиции 27-го и 28-го ВССП обстреливала японская 6-дм и 11-дм артиллерия; «в Порт-Артуре под артиллерийским огнем и ружейным служил молебен, обходил окопы, кропил свят. водою нижних чинов, утешал, ободрял, чем способствовал поднятию духа усталых в борьбе нижних чинов», был удостоен награждения орд. св. Анны 3 ст. с меч. [16; 37, с. 592]. 6.12.1904 г. – отпевал солдат 3-й и 9-й рот погибших во время контратаки и последующей обороны Центральной горки [16; 37, с. 666]. До 25.12.1904 г. – оказался в плену при капитуляции крепости. 1905 г. – наст. Св. Преображенской ц. 147-го пех. Самарского п., Ораниенбаум, Петергофский у., СПб. губ.; 1906 г. – прикомандирован к домовой церкви протопресвитера Военного и Морского духовенства (ПрВМД); 1906 г. — свящ. Виленской дворцовой церкви; 1907-9.09.1910 гг. – свящ. Дворцовой ц., Вильна [16; 18, с.375-376]. 10.09.1910 – 1.09.1914 гг. – свящ., закон. учит. частной 7-классной женской гимназии С. Г. Гречаниновой, Вильна [16]. С дек. 1913 г. – свящ. 43-й артиллерийской бригады (артбр) с откомандированием к 27-й артбр. 1.09.1914 – янв. 1918 г. – участие в 1-й МВ. 1915 г. – прикомандирован к 71-му пех. Белевскому п.; 1916 г. – сан протоиерея; на окт. 1916 г. – прот., наст. ц. Рижской воен. тюрьмы, Лифляндская губ. Дек. 1918 г. – янв. 1919 г. – полк. свящ. 6-й артбр. ВСЮР [1, лл. 6об-7; 16]. Авг. – ноябрь 1918 г., авг. 1919 г. – февр. 1921 г. – 3-й свящ. Николаевского Адмиралтейского Собора) [1, лл. 23об-24; 16; 18, с. 375]. В феврале 1921 г. органы ВЧК произвели обыск в соборе, арестовав настоятеля. Остальные служители церкви находились под временным запретом служения, а 50-ка, признававшая Патриарха Тихона, была насильственно отстранена от аренды культового помещения. Таким же насильственным способом храм был передан сформированной на скорую руку религиозной общине УАПЦ, которая 4.02.1921 г. сообщала Всеукраинскому Православному Церковному Совету (ВПЦС) о создании «экстерриториальной церковной структуры» [42, с. 172-173] в составе: сотрудник Украинской Академии наук Ф. С. Бучило (1892-1983), назначенный ВЦПС «Єпископом Миколаївським та усієї Херсонщіни»; свящ. Н.В. Гурич (прим. № 10), тайный осведомитель ВЧК-ОГПУ; активисты УАПЦ П.П. Евдокимов (прим. № 8); А.Н. Гук (прим. № 9); И.С. Чапковский; А.Ф. Янковский [4, лл. 3, 4, 5, 42, 43, 44; 16]. Предположительно прот. А.И. Мшанецкий продолжал служить в НАС как свящ. УАПЦ в марте-окт. 1921 г., 14-30.10.1921 г. – принимал участие в работе 1-го Всеукраинского Православного церковного собора УАПЦ в Киеве, а 24.10.1921 г. – даже был кандидатом на посвящение в епископы, но набрал лишь 28 голосов [16; 32, с. 529]. Март-апрель 1922 г. – прот. А.И. Мшанецкий примыкает к движению «Живая церковь», позже – признает власть синодального Николаевского епархиального управления (НЕУ) и выходит из УАПЦ. Апр. 1922 г. – ноябр. 1929 г. – синодальный приходской свящ., с. Кисляковка, Ник. окр. 30.12.1926 г. – сообщал о краже церковной утвари на 110 руб. [3, д. 281, л. 66; 16]. 22-23.07.1927 г. – принимал активное участие в съезде синодального духовенства и мирян Ник. епархии, Ново-Купеческий собор, Ник. [3, д. 281, лл. 263-274; 16]. 1929-1930 гг. – служил там же, от сана не отрекался, более поздние документы автором не обнаружены. В середине 1930-х гг. – свящ. без места, предположительно. С апр.1944 г. по дек. 1946 г. – прот., служил в Ник. обл., РПЦ [16]. Семья на 17.09.1924 г.: жена Мшанецкая Олимпиада Иосифовна (46 л.); сыновья: Борис (14 л.); Владимир (17 л.); Всеволод (10 л.); 4) Николай (21 г.) [5, л. 7; 16]. Награды: до 1904 г. – набедренник; 1904 г. – орд. св. Анны 3-й ст. с мечами и бантом; 1905 г. – золотой наперсный крест на Георгиевской ленте из Кабинета Е.И.В.; 5.03.1907 г. – орд. св. Владимира 4-й ст. с мечами и св. Анны 2-й ст. с мечами «за отличия в делах против японцев и ревностную пастырскую службу во время военных действий»; до 1911 г. – скуфия; 1912 г. – камилавка; 8.02.1916 г. — благословение Св. Синода с грамотой; 14.10.1916 г. – орд. Св. Владимира 3 ст. с мечами «за отлично-усердную службу и труды, понесенные во время военных действий» [16; 18, с. 375-376; 38, с. 384]. Все награды были конфискованы во время обыска в февр. 1921 г. [5, л. 71; 16]. В 1944-1946 гг. – священник РПЦ на территории Николаевской области. Дальнейшая судьба – неизвестна [16].

Биографические справки (примечания)

1. Бабура Иоанн Алексиевич (18 04.1848, Херсонск. губ. – 21.02.1896, Кривой Рог). Дух. сосл. Сын диак. Бабуры Алексия 1861-1862 диак. Св. Иоанно Предтечинск.ц., м. Онуфриевка, Александрийск.у., Херс. губ.; учит. ц.п.ш. (ХЕВ. - № 2 . - 1/14.01.1862. - С. 18.). 1869 г. – вып. ОДС, 2-й р. 1871 (?). – рк. свящ. 1876-1884 – свящ., наст. Иоанно-Предтеченской ц., с. Ивановка, Херсонск. у. Март 1884 г. – скуфья. С 7.05.1884 г. до 21.02.1896 г. – наст. Св. Николаевской ц., Кривой Рог. Инициатор открытия новых приходов в городе, Св. Покровской ц. на Карнаватке (1888 г.) и Рождественско-Богородицкого молитвенного дома (1886 г.). Его инициативу поддержал лично владыка Никанор (Бровкович) во время своего архипастырского визита в Кр. Рог. 16-19.05.1886 г. Стараниями свящ. осенью 1887 г. при Св. Николаевской ц. была открыта ц. п. ш.; стал законоуч., зав. шк. там же. 1887 г. – назначен благочинным Широковск. благочин. окр. Елисаветградск. у. 1895 г. – ц. п. ш. признана одной из наиболее благоустроенных в учебном и воспитательном отношении; одна из немногих в Херсонск. епарх., где наиболее правильно поставлено хоровое пение ее воспитанников. Занимался благотворительностью, в т. числе – вдовами и сиротами духовенства; в 1891 г. – собрано 370 р. (в Широковск. окр. таких семей было 10) [16; 24].
2. Бабур<а> Вера (1901 – 20.04.1921, ок. Кронштадта). Расстреляна большевиками как участница восстания [10, с. 18; 16].
3. Бабура С<ергей> (?) (ок. 1897 – 1918). Март-июль 1918 г. – в Добровольческ. армии, 9-я рота 1-го офицерск. (Марковского) п. Убит 6/7.07.1918 г. под Крыловской и Екатерининской [10, с. 18; 16].
4. Бабура (в замужестве – Синицкая) Людмила Ивановна (ок. 1879 – п. 1955). 18.08.1896 г. венчалась в Св. Николаевск. ц. Кривого Рога с псал. Св. Успенск. ц. Григорием Дмитриевичем Синицким. Разделила вместе с ним судьбу репрессированного свящ. [16].
5. Бекаревич Алексей Емельянович (1892, Замостье, Замостского у., Люблинск. губ. – п. марта 1938). Дух. сосл. 1912-1918 гг. – студ. мед. факульт. 1916-1917 гг. – санитар во время 1-й МВ (?). 1918 г. – вып. мед. факульт. 1923-1925 гг. – участковый врач Московско-казанской ж/д, станц. Арапово. 1937-1938 гг. – врач в г. Муром. 15.02.1938 г. – арестован УНКВД. Осужден к 5 г. ИТЛ. [Данные: книга памяти Владимирской обл.] [47]. Дальнейшая судьба – неизвестна.
6. Бекаревич Афанасий Игнатьевич (ок. 1857/58 – ?). Дух. сосл. 1881 г. – вып. Могилевск. ДС, 1-й р. 1885 г. – вып. СПб Духовной Академии, канд. богослов [16].
7. Бекаревич Евгений Емельянович (1890-е гг., Замостье, Замостского у., Люблинск. губ. (?) – п. 1922), учасник 1-й МВ, в 1919 г. – поручик ВСЮР, был взят в плен. В нач. 1922 г. – на особом учете в Горском ОВК [10, с. 206; 16]. Дальнейшая судьба – неизвестна.
8. Бекаревич Феодор Игнатиевич (1862 – 1932). Дух. сосл. 1882/3 – вып. Могилевск. ДС. 1890-е – 1914 гг. – свящ. Могилевск. губ. До 1917 г. – протоиерей [16]. С 1922 г. перешел в обновленчество. 25.02.1923 г. «хиротонисан» во «епископа» Чаусского, викария Могилевской епархии. «Хиротонию» в Москве совершали Иоанникий (Дьячков), Александр (Белозор) и Софроний (Иванцов). В мае 1924 г. – участник 1-го, в сентябре 1925 г. – 2-го, в

мае-июне 1926 г. – участник 3-го Белорусских церковных соборов [46].

9. Евдокимов Павел Петрович (Евдокимів Павло) (1883, Н. – п. 1930). Рабочий. Сын судостроителя. Ок. Ник. средне-механическ. училище, работал на заводе «Наваль», «пройдя курс практического судостроения». Участвовал в революционном движении. Состоял в кружке/партии анархистов (?). Несмотря на назначение 15.08.1922 г. свящ. УАПЦ Василием (Липковским), по собственным словам, принадлежал к «Демократической украинской православной церкви». Стоял на антиканонических, по сути – масонских позициях: «… предлагаю власти не мешать, но и не помогать нам, дав этим нам возможность сделать все для человечества, подвести его к Разуму и совети и уйти со сцены». Впоследствии – отошел от УАПЦ, до 1930 г. – отрекся от сана. [4, л. 42; 16].
10. Гук Андрей Наумович (1889 – п. нояб. 1937). Мещанин. С 1922 г. – активист УАПЦ. Примыкал поочередно то к группе Ф.С. Бучило и Н.А. Улицкого, то к группировке Н.В. Гурича и И.С. Чапковского. В нач. 1920-х гг. – активно способствовал травле канонических служителей церкви. Центральная и местная власть в 1920-х гг. в лице наркома ВД УССР Балицкого, начальника Ник. ОГПУ Штейнберга, нач. особого отдела ОГПУ Йодко, работников Ник. особого отдела ГПУ Гитлера, Гранского, Жовнера, Чайковского и др., нач. отдела по делам религиозных культов Ник. окр. админотдела (НОАД) В.А. Порошниченко, председателей Одесск. окр. ликвидкома Н.Н. Сокальского и Чумаченко, других одиозных гонителей церкви в Ник. и Одесск. окр., действенно способствовала поддержанию в округах высокой степени религиозной вражды. К примеру: после насильственной ликвидации 50-ки канонической РПЦ при Ник. Адмиралтейском соборе, храм с 1921 г. был передан УАПЦ. С 24.09.1924 г. по 1.11.1925 г. – в ведении синодальной 50-ки НЕУ, с 11.02.1927 г. – на паритетных началах НЕУ и УАПЦ. Для получения церкви в единоличное пользование, при покровительстве власти, активисты УАПЦ во главе с А.Н. Гуком захватывают 3 саккоса и др. церк. имущество, обвиняя в этом синодального свящ. В.Н. Стеценко, который своевременно сообщил об этом в НОАД, но последний – поверил доносу А.Н. Гука. В.Н. Стеценко был арестован, в февр.-мае 1927 г. – находился в заключении, но 13.05.1927 г. был оправдан по суду. 27.08.1927 г. – община УАПЦ насильственно захватывает здание НАС у синодальной 50-ки. [3, лл. 150-151, 197, 205-208; 16]. В 1928 г. А.Н. Гук, ставший уполномоченным УАПЦ по Одесск. окр. снова пишет донос в НОАД, пытаясь отторгнуть от синодального НЕУ храм в с. Новопетровка, Н-Бугского р-на, но получает отказ [16]. В 1929 г. укрепившаяся власть советской партийной бюрократии перестала нуждаться в его услугах. В 1937 г. сам был репрессирован.
11. Гурич Николай Васильевич (1897, Херсон – п. 1937). Сын мещанина. Родился в многодетной семье, мать была жива на 1922 г. 1913 г. – ок. Херсонское ДУ, 2-й р., при условии переэкзаменовки по церковному уставу, греческ. яз. 1913-1917 гг. – учеба в Томской ДС. 30.07.1917 г. – рк. свящ. епископом Иннокентием. 1918-1920 гг. – свящ. Петропавловской ц., с. Петровское (Солониха), 1920-1922 гг. – свящ. в с. Гусаковка. 1922 г. – прот. УАПЦ при НАС [16]. 1922-1923 гг. – при содействии органов ГПУ спровоцировал раскол в 50-ке УАПЦ при НАС с разделением на группу УАПЦ, подчиненную липковскому епископу Николаевскому Бучило (национал-радикалы) и групу ДХЦ («Діяльно-Христова Церква») (социал-радикалы), которую возглавил сам. Раскол завершился отъездом Бучило из Одесск. губ., его отказом от сана и переходом к научной деятельности в привилегированных высших учебн. заведениях, а Гурича «расстригли» [16; 19, с. 2; 20, с. 3; 42, с. 177-178]. 1923-1929 гг. – прот. УАПЦ, Ник. окр. Неоднократно принимал участие в захвате храмов, писал доносы на православных и синодальных свящ., 50-ки, активный гонитель православия. 1929 г. – отречения от сана. 1929-1933 гг. – компартийный активист, в составе СВБ (Союза воинствующих безбожников), ярый гонитель христианства. Примеры: 1) 27.09.1930 г. – активисты СВБ во главе с Н. Гуричем пишут письмо в газету, в котором обвиняют руководителя Ник. краеведческого музея Феодосия Каминского (проходившего в то время до делу «СВУ») и его сотрудников еще и в религиозной агитации – размещении в экспозиции музея куска дерева из Иерусалимских ворот, сооруженных на Вербное Воскресенье [7, с. 4; 16]; 2) 8.12.1933 г. инспектор религиозных культов Ник. окр. В.М. Колесников, секретарь администкции НОАД Р.Е. Цейтлин (брат писателя и журналиста Якова Цейтлина (Я. Цветова) и представитель СВБ Н.В. Гурич изъяли из Кладбищенской ц. г. Ник. 8700 гр. серебра после репрессий власти по отношению к канонической 50-ке храма [2, д. 580, л. 3; 16]; 3) неоднократно призывал через газеты к массовой травле наиболее неугодных сов. власти служителей церкви в Ник. окр. (архиерея Амвросия, священников В. Манжелея, И. Успенского, И. Олейникова, П. Каминского – все каноническое православие), р.-катол. ксендза Зисько [16; 44, с. 3; 45, с. 3].
12. Доронович Мария Семеновна (22.02.1902 – 4.07.1983, Париж, Франция, пох. Клдб. Сен-Женевьев-де-Буа). В годы 1-й МВ и 1918-1921 (?) гг. – медсестра, сотрудница Кр. Креста. После 1920 г. – в эмиграции во Франции [11, с. 270; 16; 21, с. 416].
13. Доронович Моисей Филимонович (186(?), Подольск.губ. – п.1895). Дух. сосл. 1880-е гг. – вып. Шаргородск. ДУ; 1894-1895 гг. – кол. секр., регистратор канцелярии Подольск. Дух. Консистории [16; 33, с. 64].
14. Доронович Самсоний Филимонович (186(?), Подольск. губ. – п. сент. 1914). Дух. сосл. 1880-е гг. – вып. Шаргородск. ДУ; 1890-е гг. – вып. Подольск. ДС. 1.09.1906-1914 гг. – свящ., закон. учит. частн. женск. гимназ. Л.Д. Чудновской, Одесса, содерж. 600 р. в год. На 1915 г. – в гимназ. Л.Д. Чудновской не преподавал. [7, с. 266; 16; 29, с. 460; 33, с. 69, 205].
15. Доронович Федот Филимонович (ок. 1857, Подольк. губ. – п. окт. 1914). Дух. сосл. 1880-е гг. – вып. Шаргородск. ДУ; 1878 г. – вып. Подольск. ДС. 1882 г. –вып. Киевской Духовнойй Академии со степеню действ. студента. С 26.10.1882 г. – в службе Духовного відомства. С 1.10.1888 г. – штатный законовчитель Бельской МГ, г. Бельск, Холмская губ. В 1910-1914 гг. – протоиерей. На 1912-1913 гг.: жалования 900 руб., за доп. ур. 750 руб., 4 пятилетия прибавочн. 1600 р., за вислугу 2-х пятилет. в церк. 400 руб., за совершение богослужений – 400 руб.; всего – 4050 руб. Награды духовные: набедренник, скуфия, камилавка, наперстный крест от Св. Синода. Награды светские: февр. 1896 г. – сер. мед. в пам. ц. имп. А III; 6.05.1911 г. – орд. Св. Ан. 3 ст.; февр. 1913 г. – св.-бр. мед. 300 л. ц. д. Роман. (С. 655)
16. Корыстин Петр Петрович (1881, с. Углянец, Воронежск. губ. – п. хх.07.1930). Служитель церкви. Арестован 8.06.1930 г. Воронежским ОГПУ. 28.06.1930 г. – приговорен к 5 г. лишения свободы. Дальнейшая судьба неизвестна [16; 17].

Список использованных источников и литературы

1. Государственный архив Николаевской области (ГАНО). Ф. 484 «Сводный каталог метрических книг». – Оп. 1. – Д. 1620.
2. ГАНО. Ф.-р. 8 «Николаевский городской исполнительный комитет». – Оп. 1. – Дд. 561, 580.
3. ГАНО. Ф.-р. 118 «Николаевский окружной административный отдел». – Оп. 1. – Дд. 128, 281, 328.
4. ГАНО Ф.-р. 156 «Николаевский уездный исполнительный комитет». – Оп. 1. – Д. 109.
5. ГАНО Ф.-р. 162 «Николаевский окружной исполнительный комитет». – Оп. 6. – Д. 1.
6. Адрес-Календарь Одесского градоначальства на 1916 г. – Одесса: изд. ведомостей Одесск. град. нач., 1916 г., 542 с., XCIV с.
7. Археологічний музей – посібник реакціонерів і мракобісів // Шляхом індустріалізації. – 1930. – 27 вересня. – № 2913.
8. Билаш А. (Архимандрит Евфросин). – Одесский мартиролог: 1931 год. В Одессе – контрреволюционная церковная организация. – Режим допуска: http://orthodoxy.org.ua/data/odesskiy-martirolog-1931-god-v-odesse-kontrrevolyucionnaya-cerkovnaya-organizaciya-chast-23 – Дата обращ.: 9.11.2018. – Назв. с экрана.
9. Вестник военного духовенства. – 1902. – 15 мая. – № 10.
10. Волков С.В. База данных № 2 (1995-2014): «Участники белого движения в России». – Сост. на янв. 2014 г. – Буква «Б». / С.В. Волков. – Указ. баз. дан., В.О. Рогге. – Алф. указ. упом. фамилий. – 761 с. – Режим допуска: http://www.swvolkov.org. – Дата обращ.: 19.01.2018. – Назв. с экрана.
11. Волков С.В. База данных № 2 (1995-2014): «Участники белого движения в России». – Сост. на янв. 2014 г. – Буква «Д». / С.В. Волков. – Указ. баз. дан., В.О. Рогге. – Алф. указ. упом. фамилий. – 393 с. – Режим допуска: http://www.swvolkov.org. – Дата обращ.: 19.01.2018. – Назв. с экрана.
12. Воскресенский храм г. Новохоперска 1944-1969 года. Дело № 29. Дополнения. Фото. – Режим доступа: https://pol-pot83.livejournal.com/91274.html – Дата обращ.: 9.06.2018. – Назв. с экрана.
13. Губская Т.Н. Военное духовенство и священники Николаева. Исторические очерки / Т.Н. Губская. — Указ. соч. – Николаев: Изд-во Ирины Гудым, 2006. — 212 с., илл.
14. Губская Т. Н. Город мраморных ангелов: Очерки. / Т.Н. Губская. –Указ. соч. – Николаев: Изд-во Ирины Гудым, 2012. – 376 с.: илл.
15. Губская Т. Н. Соль земли. Священнослужители и храмы Николаевщины / Т.Н. Губская. – Указ. соч. – Николаев: Изд-во Ирины

Гудым, 2013. – 316 с.: илл.
16. Демьяненко Ю.Н. Духовенство Одесско-Херсонской епархии в 1837-1945 гг. / Ю.Н. Демьяненко. – Личный архив автора. 2010-2019 гг. – 7212 регистрационных биографических карточек. – [Сост. на 5.09.2019 г.].
17. Жертвы политического террора в СССР. – Буква «К». – Сайт общества «Мемориал». – Режим доступа: http://lists.memo.ru/index19.htm. – Дата обращ.: 29.08.2019. – Назв. с экрана.
18. Капков К.Г. Памятная книга Российского Военного и Морского Духовенства XIX – начала XX веков. Справочные материалы / К.Г. Капков. – Указ. соч. – Москва: Инф.центр «Летопись». – 2008 г. – 752 с.
19. Красный Николаев. – 1923. – 10 октября. – № 826.
20. Красный Николаев. – 1923. – 16 ноября. – № 857.
21. Незабытые могилы. Российское зарубежье: некрологи 1917-2001 гг. в 6 тт. / Сост. В.Н. Чуваков. – Т. 2: Г – З. – 648 с.
22. Николаевцы. Энциклопедический словарь (2000 персоналий, 1500 портретов и иллюстраций) / гл. редактор В. А. Карнаух. – Николаев: Возможности Киммерии. – 1999. – 376 с., илл.
23. Новые мученики Российские. Второй том собрания материалов / Сост. протопресвитер М. Польский. – М.: Чертановская тип. – 1994. – 322 с.
24. Охинченко А. Ф. / Свято-Николаевский храм // Сайт Криворожско-Никопольской епархии. – Указ. статья. – Режим доступа: http://www.eparhia.com.ua/?p=11528.– Дата обращ.: 27.08.2019. – Назв. с экрана.
25. Памятная книга Херсонской губернии на 1911 г. Составлена под редакцией советника губ. прав. А.А. Золотарева. – Херсон: Тип. Херсонского Губернского Правления. – 1911. – 220 с.
26. Памятная книга (Адрес-календарь) Херсонской губернии на 1912 г. – Херсон: Тип. Херсонского Губернского Правления. – 1912. – Ч. 1. – 220 с.
27. Памятная книга Херсонской губернии на 1913 г. издание Херсонского губернского статистического комитета. – Херсон: Губернск. Тип. – 1913. – Ч. 1. – 224 с.
28. Памятная книжка Киевской епархии. – Киев: Тип. Г.Т. Корчак-Новицкого, 1882 г. – 266 с.
29. Памятная книжка Одесского учебного округа на 1913-1914 учебный год. Издание управления учебного округа. - Части I и II. - Одесса. - Тип.Об-ва "Русская Речь". - 1914. - 499 с., LXXII с.
30. Пархоменко В. А. У войны забытое лицо … Малоизвестные страницы Первой мировой. / В. А. Пархоменко. – Николаев: ННУ им. В. А. Сухомлинского, 2011. – 180 с.
31. Пархоменко В.А., Губская Т.Н. Честью и кровью венчанные. Николаев. Первая мировая война. / В.А. Пархоменко, Т.Н. Губская. – Миколаїв: Видавець І.О. Гудим. – 2016. – 180 с., іл.
32. Перший Всеукраїнський православний церковний собор УАПЦ 14-30 жовтня 1921 р. Документи і матеріали. – Київ-Львів: друкарня вид. Отців Василіян «Місіонер», 1999. – 560 с.
33. Подольский Адрес-Календарь на 1895 г. Каменец-Подольский: Тип. Подольского губ. правл. – 452 с.
34. Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах. Миколаївська область. Книга 1.– Київ – Миколаїв: Світогляд, 2005. – 870 с.
35. Рункевич С.Г. Священный Собор православной Российской церкви в Москве 1917–1918 гг. Речи, послания, труды членов Поместного Собора / С.Г. Рункевич. – Указ. публ. – Режим доступа: http://www.6lihov.ru/lihov/rechi_i_trudi – Дата обращ.: 2.02.2013. – Назв. с экрана.
36. Рункевич С.Г. Священный Собор православной Российской церкви в Москве 1917–1918 гг. Список участников Собора / С.Г. Рункевич. – Указ. публ. – Режим доступа: http://www.6lihov.ru/lihov/spisok_uchastnikov_sobora – Дата обращ.: 2.02.2013. – Назв. с экрана.
37. Русско-японская война 1904-1905 гг. Том VIII. Оборона Квантуна и Порт-Артура. Часть II. От начала обложения до конца осады крепости (17 июля – 20 декабря 1904 г.). Работа военно-исторической комиссии по описанию РЯВ. – СПб.: Тип. Т-ва А. Ф. Маркс. – 1910 г. – Оглавл. – XI с., ч. II – 720 с., прилож. к том VIII, ч. 2-й. – 220 с.
38. Синодик кавалеров ордена Святого Князя Владимира / Авторы-составители: К.Г. Капков, Т.С. Красноруцкая, прот. В.И. Сорокин, Е.М. Карловская. – Спб.: ООО «Издательство «МКС», 2015. – 616 с.
39. Список священников Воронежской и Острогожской епархии в 1946 году. – Режим доступа: https://pol-pot83.livejournal.com/84908.html – Дата обращ.: 9.06.2018. – Назв. с экрана.
40. Справочная книга Херсонской епархии. Издание Херсонск. Духовной Констистории. – Одесса. – Тип. Е. И. Фесенко. – 1906 г. – X вступ. с., 760 с.
41. Сын Отечества. – 1905. – 7(20) июля. – № 121.
42. Тригуб О.П. Єпископ Миколаївський Пилип Бучило (1892-1983): відновленний життєпис // О.П. Тригуб. – Вказ. праця. – Історія. Етнографія. Культура: Нові дослідження: збірник наукових матеріалів X Миколаївської обласної краєзнавчої конференції (Миколаїв, 20-21 жовтня 2016 року) / ред. рада: М.Ф. Димитров (голова), В.А. Михайлов, В.В. Чернявський, В.В. Животовська. –Миколаїв: Іліон, 2016. – 248 с. – С. 172-173.
43. Церковные Ведомости. – 1888. – 22 октября. – № 43.
44. Шляхом індустріалізації. – 1931. – 7 квітня. – № 3064.
45. Шляхом індустріалізації. – 1931. – 12 квітня. – № 3068.
46. Лавринов Валерий о. Обновленческий раскол в портретах его деятелей. — М.: Общество любителей церковной истории, 2016. — 734 с. / В. Лавринов. – Материалы по истории Церкви. – Сайт: «Два града». – Стр.: «Бекаревич Федор Игнатьевич» – Режим доступа: https://dvagrada.ru/w/index.php?title= Бекаревич_Федор_Игнатьевич&oldid=76275 – Дата обращ.: 30.10.2019. – Назв. с экрана.
47. Жертвы политического террора в СССР. – Буква «Б». – Сайт общества «Мемориал». – Режим доступа: http://lists.memo.ru/index19.htm.; http://lists.memo.ru/d3/f500.htm#n115 – Дата обращ.: 29.08.2019. – Назв. с экрана.
48. Список медицинских врачей С.С.С.Р. (На 1 янв. 1924 г.). – М.: Издание Наркомата здравоохранения Р.С.Ф.С.Р., 1925. – XX с., 846 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Агульніков Сергій – старший спеціаліст Археологічного Національного агентства Міністерства Культури Республіки Молдова

Алєксєєв Артур Михайлович - краєзнавець

Александренко Ірина Іванівна – старший науковий співробітник науково-експозиційного відділу Миколаївського обласного краєзнавчого музею

Антоніаді Марія Георгіївна – старший науковий співробітник науково-експозиційного відділу Музею суднобудування і флоту

Артамонов Владислав Альбертович – директор Національного ландшафтного парку «Бузький Гард»

Бабенко Любов Олександрівна - завідувач відділу науково-освітньої роботи Миколаївського обласного художнього музею ім. В.В. Верещагіна

Барбаянова Катерина Сергіївна – молодший науковий співробітник відділу науково-освітньої роботи Миколаївського обласного краєзнавчого музею

Березовська Тетяна Всеволодівна - кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства Миколаївського національного аграрного університету

Біляєва Світлана Олександрівна - доктор історичних наук, старший науковий співробітник Інституту археології НАН України; професор кафедри всесвітньої історії та методик навчання Уманського Державного Педагогічного університету ім. Павла Тичини

Бондаренко Андрій Олексійович - краєзнавець, член секції археології Миколаївської обласної організації Українського Товариства Охорони пам'яток

Зуєв Вадим Юрійович - кандидат історичних наук

Веденеєва Ганна Костянтинівна - старший науковий співробітник науково-експозиційного відділу Миколаївського обласного краєзнавчого музею

Вовчук Людмила Анатоліївна - кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики ЧНУ ім. П. Могили

Гаврилов Ігор Володимирович – старший науковий співробітник відділу фондів Миколаївського обласного краєзнавчого музею

Гайдай Ольга Михайлівна - кандидат історичних наук, доцент кафедри історії ЧНУ ім. П. Могили

Гаркуша Наталія Михайлівна - провідний науковий співробітник науково-експозиційного відділу Миколаївського обласного краєзнавчого музею

Гармашов Ігор Володимирович – краєзнавець

Генчев Валентин Валентинович - співробітник наукового відділу Регіонального ландшафтного парку «Приінгульський»

Гребенников Віктор Борисович - завідуючий науково-методичним відділом дослідження об'єктів культурної спадщини Миколаївського обласного краєзнавчого музею

Губська Тетяна Миколаївна – провідний науковий співробітник науково-експозиційного відділу Миколаївського обласного краєзнавчого музею

Дем'яненко Юрій Миколайович – викладач-методист Миколаївського будівельного коледжу Київського національного університету будівництва та архітектури

Денисюк Ніна Іванівна - завідуюча народним музеєм с. Катеринівка Вознесенського району Миколаївської області

Доскаленко Олена Василівна - провідний бібліотекар читального залу відділу обслуговування користувачів Центральної міської бібліотеки ім. М.Л. Кропивницького

Дудник Андрій Васильович - кандидат сільськогосподарських наук, вчитель біології Миколаївської ЗОШ І-ІІІ ступенів № 3

Дудник Павло Олександрович – в.о. завідуючого музеєм «Підпільно-партизанський рух на Миколаївщині в роки ВВв»

Животовська Віта Вячеславівна – вчений секретар Миколаївського обласного краєзнавчого музею

Жирок Юрій Володимирович – лаборант лабораторії археології та домодерної історії Півдня України МНУ ім. В.О. Сухомлинського

Зайцева Ольга Михайлівна – науковий співробітник відділу пересувних та стаціонарних виставок Миколаївського обласного краєзнавчого музею

Запісочна Любов Олексіївна - лектор ІІ категорії Миколаївського обласного художнього музею ім. В.В. Верещагіна, член обласного творчого об'єднання художників-аматорів та майстрів декоративно-прикладного мистецтва «Прибужжя»

Іванова Ганна Андріївна – заступник начальника відділу інформації та використання документів державного архіву Миколаївської області

Камінська Марія Іванівна – науковий співробітник відділу пересувних та стаціонарних виставок Миколаївського обласного краєзнавчого музею

Коваль Генадій Павлович - вчитель історії та географії, старший вчитель Новосафронівської ЗОШ І–ІІІ ступенів Миколаївського району Миколаївської області

Котляр Юрій Вадимович - доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії Чорноморського національного університету ім. П. Могили

Кравченко Тетяна Пилипівна - кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства Миколаївського національного аграрного університету

Крамаренко Марія Валеріївна - молодший науковий співробітник відділу пересувних та стаціонарних виставок Миколаївського обласного краєзнавчого музею

Крикалова Ірина Вікторівна - головний спеціаліст відділу інформації та використання документів державного архіву Миколаївської області

Куценко Сергій Володимирович - директор Регіонального ландшафтного парку «Приінгульський»

Лазаренко Володимир Григорович - кандидат медичних наук, професор Іжевського державного технічного університету

Мельник Марина Олександрівна - начальник відділу інформації та використання документів державного архіву Миколаївської області

Мітковська Тетяна Сергіївна – кандидат історичних наук, завідуюча Музеєм суднобудування та флоту

Морозова Ольга Станіславівна - докторка історичних наук, професор, завідувач кафедри соціології та політології ЧНУ ім. П. Могили

Нікітін Василь Іванович – історик-краєзнавець

Одегова Лідія Іванівна - завідувачка науково-дослідної лабораторії Комунального закладу культури «Миколаївський обласний художній музей ім. В.В. Верещагіна»

Остапенко Олена Ігорівна - учениця 10 класу Миколаївського юридичного ліцею Миколаївської міської ради

Пархоменко Владислав Анатолійович – доктор історичних наук, доцент кафедри історії Миколаївського національного університету ім. В.О. Сухомлинського

Первина Дмитро Сергійович – незалежний дослідник

Піструіл Ігор Володимирович – кандидат історичних наук, старший наковий співробітник Одеського археологічного музею НАН України

Подима Володимир Володимирович (о. Варсонофій) – священик

Пономарьова Олена Володимирівна - завідуюча науково-експозиційним відділом Миколаївського обласного краєзнавчого музею

Попович Сергій – старший спеціаліст Археологічного Національного агентства Міністерства Культури Республіки Молдова

Романенко Світлана Володимирівна – завідуюча відділом пересувних та стаціонарних виставок Миколаївського обласного краєзнавчого музею

Сабалдашов Віктор Вікторович – старший науковий співробітник експозиційного відділу Миколаївського обласного краєзнавчого музею

Саганєвич Тетяна Сергіївна - завідуюча сектором фондів Музею суднобудування і флоту

Саказли Ганна Дмитрівна - старший науковий співробітник відділу фондів Миколаївського обласного краєзнавчого музею

Сапак Наталія Вікторівна - кандидат мистецтвознавства, доцент, доцент кафедри дизайну ВП МФ КНУКіМ

Сапожніков Ігор Вікторович - доктор історичних наук, провідний науковий співробітник Відділу Криму і Північно-Західного Причорномор'я Інституту археології НАНУ, член Національних спілок краєзнавців та журналістів України

Сарафонова Людмила Григорівна – старший науковий співробітник відділу фондів Миколаївського обласного краєзнавчого музею

Серебрякова Тетяна Василівна – завідуюча відділом науково-дослідної роботи з рідкісними і цінними виданнями Миколаївської обласної універсальної наукової бібліотеки

Сінельніков Олександр Сергійович - молодший науковий співробітник відділу археології Криму та Північно-Західного Причорномор'я Інституту археології НАН України

Снитко Іван Олексійович – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник науково-методичного відділу дослідження об'єктів культурної спадщини Миколаївського обласного краєзнавчого музею

Сосюкіна Олена Олегівна – молодший науковий співробітник музею «Підпільно-партизанський рух на Миколаївщині в роки ВВв»

Стешак Катерина Петрівна - старший науковий співробітник відділу науково-освітньої роботи Миколаївського обласного краєзнавчого музею

Твєрітінова Людмила Євгенівна - заступник директора з наукової роботи Миколаївського обласного художнього музею ім. В.В. Верещагіна

Требух Ганна Миколаївна – завідуюча фондів Баштанського краєзнавчого музею

Требух Олег Олександрович – директор Баштанського краєзнавчого музею

Тротнер Вікторія Василівна – старший викладач біології та географії Криворізького професійного гірничо-металургійного ліцею, вчитель вищої категорії

Фоменко Віктор Миколайович - науковий співробітник відділу археології енеоліту-бронзи Інституту археології НАНУ

Чернявський Валерій Валерійович – кандидат історичних наук, заступник директора з наукової роботи Миколаївського обласного краєзнавчого музею

Чобану Іон – старший спеціаліст Археологічного Національного агентства Міністерства Культури Республіки Молдова

Шарата Наталія Григорівна - доктор педагогічних наук, проректор з науково-педагогічної і виховної роботи та підвищення кваліфікації

Шелов-Коведяєв Федір Вадимович – кандидат історичних наук

Яблуновська Ольга Леонідівна - головний зберігач відділу обліку, зберігання фондів Комунального закладу культури «Миколаївський обласний художній музей ім. В.В. Верещагіна»

ДЛЯ НОТАТКІВ

ДЛЯ НОТАТКІВ

ДЛЯ НОТАТКІВ

Миколаївська обласна краєзнавча конференція проводиться
кожні два роки.
Наступний захід відбудеться у 2023 році.
Адміністрація та колектив музею будуть дуже раді побачити вас
у переліку наших авторів.

За довідками звертайтеся за наступними
реквізитами:
54001, м. Миколаїв,
вул. Набережна, 29,
тел. (0512) 37-70-54,
(0512) 37-37-06,
museumskr1913@gmail.com

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ІСТОРІЯ. ЕТНОГРАФІЯ. КУЛЬТУРА.
НОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Збірка наукових матеріалів
XII Миколаївської обласної краєзнавчої конференції
21-22 жовтня 2021 року

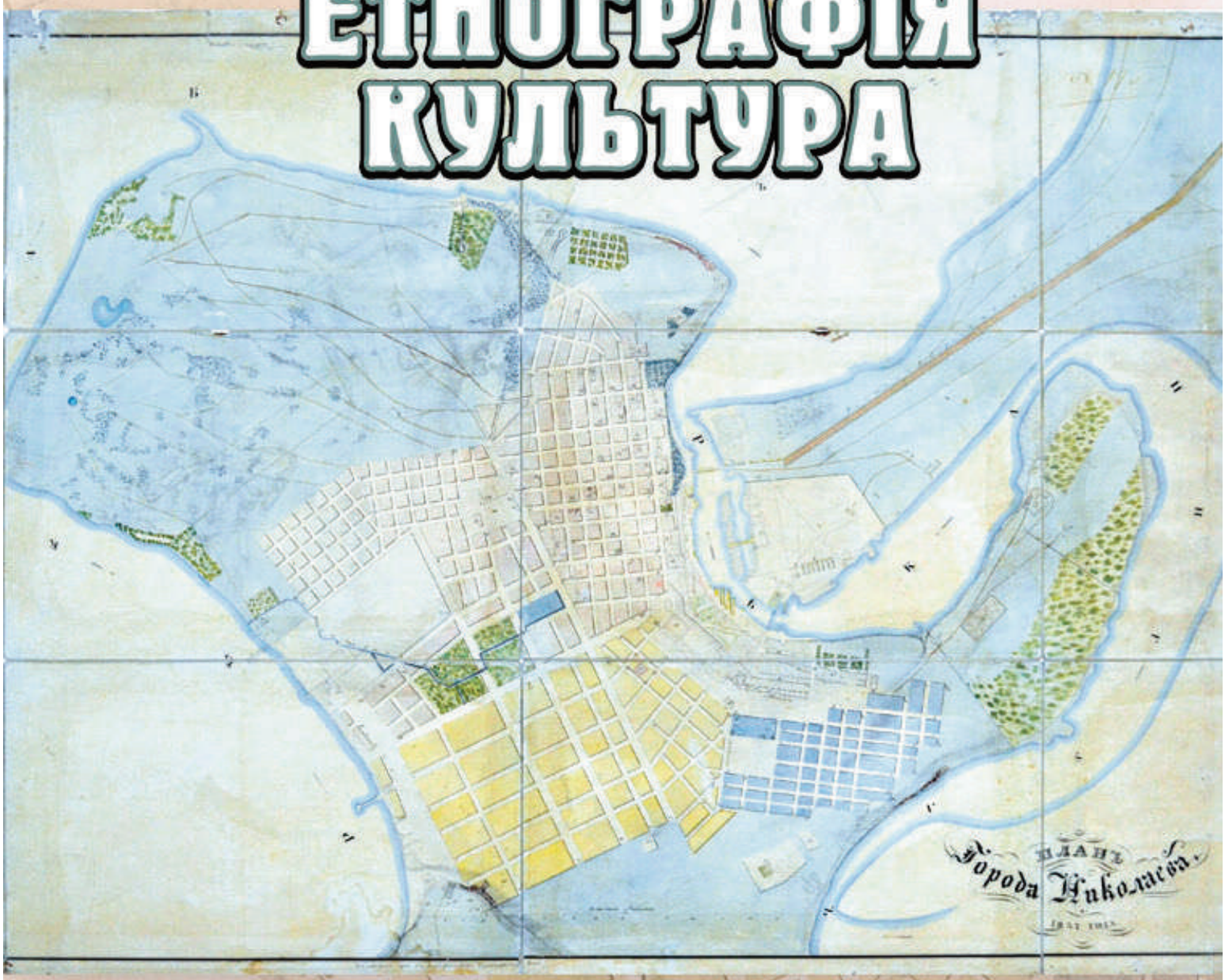
Усі матеріали подані в авторській редакції. Редакційна рада не завжди поділяє точку зору авторів публікацій. Відповідальність за достовірність викладеної інформації несуть автори матеріалів.

Формат 60х84 Ум. друк. арк. Наклад 50 прим. Пр. Зам. №

Миколаївський обласний краєзнавчий музей.
54001 м. Миколаїв, вул. Набережна, 29.
e-mail:museumskr1913@ukr.net
тел./факс (0512) 37-37-06; (0512) 37-70-14

Поліграфічне підприємство “Дизайн та Поліграфія”

ІСТОРІЯ ЕТНОГРАФІЯ КУЛЬТУРА

НОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ

ЗБІРКА НАУКОВИХ МАТЕРІАЛІВ
XII МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ
КРАЄЗНАВЧОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
21-22 ЖОВТНЯ 2021 РОКУ